

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Godišnji izveštaj: Srbija 2006

ljudska prava
TALAC DRUŠTVENE REGRESIJE

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Godišnji izveštaj: Srbija 2006.

***Ljudska prava
TALAC DRUŠTVENE REGRESIJE***

IZDAVAČ:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

ZA IZDAVAČA:
Sonja Biserko

* * *

PRELOM:
Nebojša Tasić

KORICE:
Ivan Hrašovec

ŠTAMPA:
"Zagorac", Beograd 2007.

TIRAŽ: 500

ISBN - 978-86-7208-137-4

*Ova publikacija štampana je zahvaljujući pomoći
Švedskog helsinškog komiteta za ljudska prava*

Swedish Helsinki Committee

for Human Rights

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Godišnji izveštaj: Srbija 2006.

***Ljudska prava
TALAC DRUŠTVENE
REGRESIJE***

Beograd, 2007.

Sadržaj:

• Zaključci i preporuke	7
I	
Odbacivanje evropske opcije	
• Uvod	13
• Koncept neutralne Srbije vs članstvu u Evropskoj uniji	23
• Diktatura mišljenja	29
• Antisemitizam – posledica velikodržavnog projekta	33
• Profilisanje kulturnog modela	49
• Mediji pod kontrolom vlasti	64
• Godina ignorisanja Tribunala	76
• Smrt Slobodana Miloševića: Kolektivno poricanje	92
• Presuda Međunarodnog suda pravde	98
II	
Ustavno-pravni okvir	
• Pravosuđe: U ustavno-pravnom provizoriju	103
• Suđenje optuženima za atentat na premijera Zorana Đinđića	119
• Novi ustav Srbije – kontinuitet pravnog sistema	133
• Parlamentarni izbori (januar 2007)	145
III	
Instrumenti materijalne i duhovne prinude	
• Srbija i novi bezbednosni poredak na Balkanu	149
• Reforma policije	169
• Uloga Srpske pravoslavne crkve u profilisanju kulturnog modela	195

IV

Društveno-ekonomski procesi

• "Predizborna ekonomija"	209
• Ekonomska i socijalna prava	221
• Zdravstveni sistem mimo društvenih potreba	232
• Ljudi na marginama	251
• Obrazovanje: Ekscesi umesto reformi	268

V

Decentralizacija – razvojni imperativ

• Vojvodina: Od nade do bojkota	283
• Sandžak u procesu	310

VI

Završna faza rešavanja statusa

• Neuspeli pokušaj odlaganja rešenja	331
--	-----

VII

Manjine na društvenoj margini

• Zabrinutost zbog disolucije države	349
--	-----

VIII

Spoljno-politička stagnacija

• Između Zapada i Istoka	387
• Srbija – Hrvatska: Rivalski odnosi	397
• Srbija – Bosna i Hercegovina: poricanje zločina opterećuje odnose	405
• Osamostaljivanje Crne Gore	410
• Posredovanje Slovenije u stabilizaciji regiona	431

DODATAK

• Izveštaj o diskriminaciji u medijima Komiteta pravnika za ljudska prava	437
• Izvod iz izveštaja o političkom nasilju Inicijative mladih za ljudska prava	462
• Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji: saopštenja, otvorena pisma	489
• Serijal	507
• Izdavaštvo	511

Zaključci i preporuke

Srbija je tokom 2006. godine stagnirala u svim segmentima političkog, ekonomskog i društvenog života. To stanje je posledica devastacije institucija i razaranja društvenog tkiva u poslednjih 20 godina. Prilikom smene Slobodana Miloševića o toj značajnoj dimenziji realnosti Srbije nije vodjeno dovoljno računa niti je to objektivno vrednovano. Takođe nije uzimano u obzir kriminalno nasledje proizašlo iz ratova, koje sprečava društvo da iskorači u pravcu demokratske tranzicije i suočavanja. Posledica svega toga je samoizolacija i promovisanje koncepta neutralne Srbije sa osloncem na Rusiju. Dosadašnji međunarodni koncept tranzicione pravde je u slučaju Srbije, imajući u vidu njenu slabu kondiciju, ostvario krajnji domet u ovoj fazi.

Proces približavanja Srbije evropskim integracijama, prvenstveno Evropskoj uniji je takođe uslovljen objektivnim ograničenjima. Kao neuspela tranziciona zemlja, suočena sa brojnim zahtevima, Srbija nije u stanju da se prilagodi evropskim standardima i kriterijumima. Nova politička i ekonomska klasa (tajkuni) nije spremna za eventualni gubitak pozicija stečenih u poslednjih 20 godina. Pokazalo se da pritisci i politika uslovljavanja u slučaju Srbije više ne funkcionišu, s obzirom da njena politička klasa iskreno ne želi Evropu i da je spremna da žrtvuje evropsku budućnost.

Početkom 2007. godine, nakon parlamentarnih izbora, došlo je do potpune deinstitutionalizacije države. Uprkos jasnim izbornim rezultatima i izbornoj volji, najslabija od tri vodeće političke partije, DSS, sada bez legaliteta i legitimiteta, kontroliše političke i društvene tokove zahvaljujući podršci neformalnih centara moći. To je ujedno najbolja ilustracija da Srbija funkcioniše kao zemlja "fasadne demokratije".

Uloga medija u Srbiji je još uvek problematična. Oni nisu promenili matricu izveštavanja. Sve teme koje su dovele do ratova, a koje su sada prisutne u aktuelnoj politici (srpski nacionalni program, granice, Kosovo, susedi) nisu problematizovane. Nastavlja se obmanjivanje javnosti da srpski nacionalni projekat s početka devedestih nije završen. Održavanje takvog javnog mnjenja onemogućava normalizaciju odnosa u regionu.

Dezintegracija Srbije se primiče opasnoj tački na kojoj će ostati bez uporišta potrebnog za konsolidaciju i države i društva. Jednom kada se reši

status Kosova politička klasa Srbije će, po svoj prilici, nastaviti sa traženjem novih neprijatelja (poput vehabija u Sandžaku, manjinskog pitanja u Vojvodini i sl.), što će unedogled odložiti konstituisanje Srbije kao države. Osim toga, raspad Jugoslavije koji se privodi kraju, te odumiranje starog sistema, osiromašenje, nacionalno previranje, nedefinisan identitet, različite kulturne paradigme, sve to treba imati u vidu da bi se u podsticanju demokratije i evropeizacije Srbije razumeli njeni stvarni dometi.

U tako zatvorenom sistemu, Srbija se opredelila za vrednosni model koji je dodatno udaljava od evropske civilizacije. Zbog toga se promovise netolerancija prema drugom i drugačijem, posebno prema konceptu multikulturalnosti EU, što je istovremeno razlog za porast radikalizma unutar same zemlje. Na udaru su politički neistomišljenici i nevladine organizacije koje promovišu evropske vrednosti.

Zabrinjava i ozbiljan sistemski nedostatak interesa za uspostavljenje efikasne zaštite ljudskih prava građana Srbije u postupcima pred domaćim organima. Uprkos nastojanjima brojnih međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija da se međunarodni standardi ljudskih prava približe sudijama, tužiocima, državnim činovnicima organizovanjem različitih seminara, treninga i obuke, taj rad je sporadičan i nesistematičan.

Međunarodna zajednica, pre svega, EU i SAD treba da kreiraju novu strategiju za Srbiju koja bi doprinela jačanju "unutrašnjeg" pritiska za modernizacijom i evropeizacijom, i time ograničila monopol vlade na komunikaciju sa Evropskom unijom i pogrešnu interpretaciju njenih poruka i namera. To bi takođe doprinelo širem prihvatanju evropskih vrednosti u Srbiji i njihovom razumevanju kao načinu za ostvarivanje interesa svakog pojedinog građanina.

Preporuke međunarodnoj zajednici:

Imajući u vidu nespornost vlade da ispuni uslove i nastavi pregovore o Sporazumu o asocijaciji i stabilizaciji (SAA), pozivamo Evropsku uniju da otvori novi oblik dijaloga sa srbijanskim društvom i zvaničnicima.

- Evropska unija treba da sagleda kontekst koji je širi od tehničkih pitanja koja dominiraju pregovorima o stabilizaciji i asocijaciji. Samo istinski transformisana Srbija može da obezbedi punu saradnju sa Haškim tribunalom.

- Taj dijalog treba naročito da insistira na demokratskoj dimenziji društva i ispunjavanju političkih kriterijuma za proces evropeizacije. To je jedini način da se podstaknu reformski procesi koji su sada zaustavljeni, a institucije ojačaju i demokratizuju.

- Takođe, krug učesnika u dijalogu Evropske unije i Srbije treba proširiti predstavnicima civilnog društva, omladine, malih i srednjih preduzeća, pro-evropski orijentisanih partija (uključujući one koje su nedavno ušle u srpski parlament) i profesionalnih udruženja.

- Međunarodne institucije, posebno Savet Evrope, treba da insistiraju na adekvatnim reakcijama državnih institucija i rukovodećih ili najodgovornijih ličnosti na pojave antisemitizma i drugih manifestacija mržnje i netolerancije, a u skladu sa relevantnim međunarodnim dokumentima.

Preporuke budućoj vladi, parlamentu, državnim institucijama i domaćoj javnosti:

- Dekonstrukcija postojećeg kulturnog modela koji je u temelju svega što se zbiva u svakodnevici pretpostavka je svih političkih i društvenih reformi.

- Srbija se mora odreći nacionalističke politike, jer sadašnja politika koju promovise vlada, SPC i Akademija održava stanje duha koje generiše netoleranciju, ksenofobiju, fašizam i antisemitizam.

- Neophodno je nastaviti potpunu saradnju sa Haškim tribunalom i, posebno, odgovoriti obavezama koje proizilaze iz presude Međunarodnog suda pravde.

- Interpretacija ratova i uloge JNA u raspadu Jugoslavije, kao i u počinjenim zločinima, uključujući genocid u Srebrenici, moraju da budu deo obavezne nastave, pa i na vojnim školama. To podrazumeva proučavanje presuda Međunarodnog suda pravde i Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju na vojnim akademijama.

- Neophodno je promeniti *curriculum* na svim nivoima obrazovanja, posebno onaj deo koji se odnosi na apologetsku interpretaciju uloge kolaboracionista u Drugom svetskom ratu, ulogu Srbije u raspadu Jugoslavije i sve antisemitiske ideologe i autore.

- Reforma obrazovnog sistema je ne samo imperativ, već i jedini način da Srbija izgradi novi sistem vrednosti i transformiše se u demokratsko društvo. Potrebno je pokrenuti reformu celokupnog obrazovnog sistema sa mrtve tačke, pre svega osavremenjivanjem nastave i novim udžbenicima u kojima se učenicima neće prezentirati kvazinacionalne vrednosti, mržnja i pogrešna slika o svetu.

- Imajući u vidu bezbednosne probleme u regionu, neophodna je suštinska reforma obrazovanja na evropskim vrednostima kako bi se konstituisala, dugoročno gledano, liberalna elita u regionu, uključujući i vojne snage.

- Policija je zadržala centralizovanu strukturu, bez mogućnosti da se policijske jedinice formiraju na lokalnom nivou, što je, po našem mišljenju, neophodno državama kakva je Srbija. Osim toga, lokane vlasti nemaju nikakav uticaj na funkcionisanje policije na svojoj teritoriji.

- Nova vlada i skupština treba da podrže pravosudne organe i tužilaštvo (posebno specijalna odeljenja za organizovani kriminal i ratne

zločine) da samostalno i profesionalno obavljaju posao, posebno kada su u pitanju brojna politička ubistva koja još uvek nemaju sudski epilog.

- U pravosuđu u celini i dalje je preovladjujuće uverenje da se međunarodni dokumenti koje je Srbija ratifikovala ne mogu direktno primenjivati; u slučajevima kada se ti dokumenti i primenjuju, njihova je primena zasnovana na improvizaciji i ličnom sudijskom uverenju koje ne uzima u obzir međunarodnu sudsku praksu.

- Neophodno je da Srbija napusti deklarativnu političku frazeologiju i da se opredeli za evropsku orijentaciju. U tom smislu je nužno što pre ustanoviti odgovornost i obaveze državnih organa i, posebno, razvijati materijalne i ljudske resurse kako bi se ostvarila celovita zaštita ljudskih prava građana u Srbiji.

- Otvoriti društveni dijalog o traženju koncepta multikulturalizma, koji bi omogućio očuvanje identiteta manjina, ali i njihovu integraciju u širu društvenu, političku i ekonomsku zajednicu. Izraditi koherentnu, doslednu i aktivnu manjinsku politiku. Uobličavanje ovakve politike je jedno od najvažnijih strateških interesa. Doneti republički zakon o manjinama i zakon o izboru nacionalnih saveta. Insistirati na transparentnosti ovih procesa i učešću javnosti u izradi pomenutih akata. Pojačati prisustvo predstavnika evropskih institucija i monitoring međuetničkih odnosa, posebno u Vojvodini, na jugu Srbije i u Sandžaku.

- Fluidna situacija u Sandžaku nalaže da vlasti u Beogradu omoguće političkim akterima u Sandžaku da postignu konsenzus, da prevaziđu podele unutar islamske verske zajednice, a probleme rešavaju putem kompromisa kako bi se sprečila dalja radikalizacija. Vlasti u Beogradu moraju biti odgovornije u odnosu na situaciju u Sandžaku, posebno u sprečavanju produbljanja jaza između pripadnika dve dominantne etničke zajednice u regionu.

- Kada je reč o autonomiji Vojvodine, neophodno je podržati zahteve za ustavnom revizijom u cilju proširenja nadležnosti AP Vojvodine. Podržati napore AP Vojvodine za što potpunijom integracijom u savremene evropske tokove. Obezbediti pokrajinskoj upravi neophodne instrumente za regulaciju i suzbijanje incidenata na etničkoj osnovi.

Kada je reč o zdravstvu, neophodno je precizirati i dovesti u funkcionalan sklad različite nivoe zdravstvene zaštite (primarnu, sekundarnu i tercijalnu), kao i ustanove koje su nosioci ove zaštite. Izraditi jasnu i održivu strategiju razvoja sistema javnog zdravstva, sa precizno utvrđenim fazama, zadacima i nosiocima aktivnosti; zatim reformisati Fond zdravstvenog osiguranja u skladu sa usvojenom vizijom razvoja zdravstva. Poboljšati postojeću zakonsku regulativu i doneti nove, neophodne zakone i podzakonska akta uz aktivno učešće medicinskih radnika različitih profila.

I

Odbijanje evropske opcije

UVOD

Uspešnim referendumom o nezavisnosti u Crnoj Gori i otvaranjem rešavanja statusa Kosova tokom 2006. raspad Jugoslavije je ušao u završnu fazu. Srbiju je to suočilo sa neophodnošću da se državno i društveno samodefiniše i konstituiše. Činjenica da se proces raspada Jugoslavije okončava doprinosi konsolidaciji i stabilnosti Balkana. U toj funkciji je bio i prijem Srbije u *Partnerstvo za mir* (decembra 2006.) čime je zaokružena bezbednosna struktura balkanskog regiona.¹ Za stabilnost regiona uključivanje Srbije u tu strukturu je značajno zbog toga što je njena unutrašnja situacija još uvek fluidna i što se još uvek nije profilisala kao proevropski orijentisana zemlja. Ova odluka je Srbiji približila evropsku opciju, ali je istovremeno uspostavila i mehanizam koji može biti značajan ukoliko dođe do unutrašnje destabilizacije. To je ujedno i pobeda nad konzervativnim blokom u samoj armiji, koji je, braneći suverenitet zemlje, opstruirao ne samo reforme u vojsci, već i njeno prilagođavanje novim uslovima i novom konceptu bezbednosti. Činjenicom da je istovremeno Zdravko Ponoš imenovan za načelnika Generalštaba zaokružen je paket koji Srbiju preporučuje za ubrzaniji pristup evropskim integracijama. To ne znači da ne postoji još uvek jak lobi koji će usporavati i osporavati tu orijentaciju.

Srbija je tokom celog mandata Vojislava Koštunice bila u procepu između Evrope i svog tzv. "trećeg puta", kako je premijer to više puta definisao. Ta dilema koja se kretala između narodnjaštva i liberalizma, nažalost, više je inklinirala narodnjaštvu. To je imalo odraza i na percepciju koncepta ljudskih prava. Narodnjačke partije se još uvek rukovode samo jednom idejom: stvaranjem srpske etničke države. U tom smislu, stanje ljudskih prava, posebno kada je reč o manjinama (etničke, verske, političke ili polne) nije se bitno promenilo u odnosu na prethodnu godinu, jer je koncept ljudskih prava u koliziji sa konceptom etničke države. Posebno su na udaru bili politički neistomišljenici, NVO, odnosno politička manjina poput Liberalno

---

¹ Kris Doneli, savetnik britanskog ministra odbrane i generalnog sekretara NATO: "Već dugo verujem da će Srbija imati velike koristi od PzM i da će ovo partnerstvo omogućiti Srbiji da se na najbolji način ponovo angažuje u glavnim delovima evroatlantske zajednice. To je neophodno i zbog poboljšanja bezbednosti u čitavom regionu Zapadnog Balkana". *Nedeljni telegraf*, 14. februara 2007.

demokratske partije koja se jasno pozicionirala i u odnosu na nedavnu prošlost, i na status Kosova i Haški tribunal.

Srbija je i dalje talac političke nedefinisanosti, jer se nije konstituisala kao samostalna država. Takođe nije napravljen ozbiljan raskid sa politikom Slobodana Miloševića. Srbija ne samo da nije napravila iskorak u tom pravcu, već je stagnirala zbog nesaradnje sa Haškim tribunalom, zbog čega je i došlo do prekida pregovora o asocijaciji i stabilizaciji sa EU. Iz javnog diskursa je potisnuta evropska vizija Srbije koju je formulisao premijer Zoran Đinđić, a prostor je ustupljen promoterima ideje o neutralnosti Srbije, koja je u sukobu sa evropskim vrednostima.

Srpski nacionalizam je doživeo težak udarac nakon osamostaljenja Crne Gore, jer je to "uzdrmla ideju svesrpskog ujedinjenja, svodeći ga samo na spašavanje 'istorijske teritorije'"² Otvaranje "kosovskog pitanja" pratila je mobilizacija srpske nacionalističke elite i mehanizama represije (vojska, policija njihove službe) radi sprečavanja "otimanja teritorije". Istovremeno, Beograd flertuje sa Republikom Srpskom i zalaže se za njeno pravo na referendum za osamostaljenje i prisajedinjenje matici Srbiji. Iscrpljujući se na fikciji o ujedinjenju svih Srba Srbija je izgubila još jednu godinu u ostvarivanju suštinskog napretka u tranziciji i približavanju Evropi.

Novi Ustav Srbije, donet na prečac kao uvod u izbornu kampanju vladajuće koalicije, kontraproduktivan je sa stanovišta stvarnih interesa Srbije i indikator je suštinske antievropske orijentacije političke elite u Srbiji. Ne samo što Ustav predstavlja kontinuitet sa preoktobarskim režimom, već je i poruka svetu da Srbija nema kontakt sa realnošću u vlastitoj zemlji, kao i u regionu i u svetu. Ustav je bio i reakcija na angažovanje međunarodne zajednice u zatvaranju kosovskog pitanja, odnosno rešavanju njegovog statusa. Stavljanjem Kosova u preambulu Ustava kao integralnog i neotuđivog dela Srbije ("Kosovo je naše i zauvek će biti naše"), premijer Vojislav Koštunica je njegovim usvajanjem stvorio pretpostavke za jedinstven stav srpske političke elite i time najavio da Srbija neće prihvatiti kompromisno rešenje, te da će pokušati u finalnoj fazi izdejstvovati neku vrstu kompenzacije ili podelu Kosova.

Osim toga, srpska elita (vlada i parlament) je pokazala da ne poznaje trendove u Evropi i tako propustila priliku da Srbiju profilise kao decentralizovanu, modernu zemlju koja bi se kao takva približila evropskom standardu. Propuštena je i prilika da se upravo kroz decentralizaciju ojačaju prava manjina koje "postoje" samo u predizbornim kampanjama, na čemu profitira samo nekoliko manjinskih lidera. To prvenstveno važi za oglašavanje o legitimne zahteve Vojvodine, vezane za njen ekonomski potencijal i tradiciju regionalizma. Taj previd je pokrenuo uspavanu vojvođansku elitu, ali, čini se, i

² Vesna Pešić, "Nacionalizam nemoguće države", *Helsinška povelja*, br. 99-100, septembar- oktobar, 2006

građane što je rezultiralo neuspehom ustavnog referenduma u Pokrajini, a odrazilo se i na rezultate parlamentarnih izbora u januaru 2007. Osim toga, insistiranje na zaštiti prava većine generiše fašistoidne ekscese.

Sadržaj novog Ustava uverio je Zapad da Srbija nema autentičnu proevropsku politiku, kao i da je srpska demokratija još uvek nedefinisana i opterećena autoritarnom tradicijom. Ustavna preambula po kojoj je Kosovo neotuđivi deo Srbije ukazuje da Srbija odbija da učestvuje u nalaženja kompromisnog rešenja, što je može u bliskoj budućnosti dovesti u sukob sa okruženjem, ali i međunarodnom zajednicom nakon što se donese odluka o statusu Kosova. Vladajuća koalicija vešto je manipulirala pretnjom jačanja radikala i njihovog eventualnog preuzimanja vlasti, što bi moglo ugroziti približavanje Srbije EU.

Na ekonomskom planu Srbija je ostavila pomak, kao i sve zemlje Balkana. Ali je i u toj sferi izostalo značajnije jačanje kapaciteta lokalnih uprava, kao i stvaranje pravnog okvira za strane investitore i, uopšte, za funkcionisanje tržišta. Posebno je važna činjenica da je izostala regulativa za podsticaj preduzetništva. Tajkunizacija privrede dovela je do novih monopola, što je zatvorilo prostor malim preduzetnicima preko kojih bi Srbija, ali i druge zemlje u regionu, mogla da revitalizuje svoje privredne kapacitete. Ipak, glavni problem počiva u državnom upravljanju ekonomijom, što je neizbežno praćeno i političkim voluntarizmom. Činjenica da je država glavni arbitrar u privredi sama po sebi čini je glavnim generatorom korupcije. Prema izveštaju OECD, korupcija je ključna prepreka za veća strana ulaganja u Srbiju, a po *Transparency International*, Srbija zauzima visoko mesto na lestvici korumpiranih zemalja. Izveštaj *State Departmenta* takođe ukazuje na problem endemske korupcije u Srbiji.

Sudstvo je bilo i ostalo najveći problem demokratizacije Srbije. Nije reč samo o kadrovima koji su davali legitimitet režimu S. Miloševića, već i o načinu mišljenja koje ne prihvata supremaciju međunarodnog prava u odnosu na nacionalno. Taj stav je osnažen i u novom Ustavu Srbije. Na svoj način ga sublimiše Milorad Ekmečić, komentarišući knjigu Ričarda Kaplana o raspadu Jugoslavije, kad kaže: "Iako se ne može dokazati da su Srbi glavni krivci za početak krvoprolića, to se uzima zdravo za gotovo, kao svršena činjenica koja nas nikako ne može mimoići". Haške presude se očigledno ne uzimaju kao relevantne. Ekmečić diskredituje Haški tribunal i međunarodno pravo koje iz njega proizlazi tvrdnjom da je "u krvi našeg građanskog rata nova svetska sila stvorila svoje novo međunarodno pravo".³

Osim sudstva, specijalne službe sprečavaju konstituisanje političke scene u Srbiji. U sprezi sa medijima, koji su manje-više tajkunizirani, sistematskom produkcijom skandala i afera, koji gotovo nikada nemaju sudski epilog, specijalne službe pokušavaju da diskredituju ne samo političke aktere,

³ Milorad Ekmečić, "Sila zakon menja", *NIN*, 14. decembar 2006.

već i sva žarišta otpora, među kojima i pojedine nevladine organizacije i manje partije, kao što su LDP, SDU i GSS. Strah od liberalno orijentisanih organizacija i partija prate medijske kampanje i odabir "patriotskih" NVO koje blisko saraduju sa vlašću. Službe imaju i veoma jaku podršku crkve, pa se pravoslavni fundamentalizam suprotstavlja globalizmu i liberalizmu.

Centralno pitanje kako na spoljnom, tako i na unutrašnjem planu, je Kosovo. Na njemu se ponovo sučeljavaju antireformska i refomska Srbija. U senci kosovskog pitanja donet je i novi Ustav koji treba da posluži, s jedne strane, postizanju jedinstva Srbije, a s druge, traženju kompenzacije za Kosovo. Umesto kompromisa Srbija je izabrala put konfrontacije sa SAD i EU sa osloncem na Rusiju. Pozivajući se na istorijsko pravo kada je reč o Kosovu, srpska elita u suštini želi podelu i pristup prirodnim resursima Kosova. Zaoštavanje konfrontacije sa Zapadom, poslužilo je samo za postavljanje maksimalnog zahteva. Zaboravlja se da je Kosovo postalo međunarodni problem zbog lošeg upravljanja srpskih vlasti ovom provincijom tokom celog XX veka. I većina građana je svesna da je Kosovo izgubljeno, ali srpska elita i dalje smatra da može i u finalu da odigra svoju ucenjiivačku kartu. Rešavanje statusa Kosova može samo da doprinese stabilizaciji čitavog regiona, što je jedan od glavnih razloga što se Ahtisarijev predlog našao na dnevnom redu i Saveta bezbednosti. Morton Abramovic, bivši ambasador SAD i član Međunarodne krizne grupe, kaže da bez rešenja statusa ni Kosovo ni Srbija nemaju šansu da se integrišu u EU, što je ključno za njihovu rekonsilijaciju i ekonomski rast.⁴

Premijer Vojislav Koštunica, s jedne strane, smatra da je kosovsko pitanje rešeno novim ustavom, dok predsednik Tadić najavljuje da je "verovatnije da će Kosovo biti nezavisno nego autonomija unutar Srbije", ali i to da Srbija nikada neće prihvatiti nezavisno Kosovo. Svetozar Stojanović, jedan od glavnih stratega, tvrdi da je "srpsko pitanje naspram albanskog pitanja problem znatno širi od kosmetskog". Zbog uloge Rusije u Kontakt grupi, ali pre svega zbog posebnog odnosa Srbije i Rusije, Stojanović ističe da "Srbija ponovo dobija na značaju koji je u nesrazmeri sa njenom snagom"⁵. Osim toga, on smatra da je Zapad izgubio dosta vremena zbog svoje iluzije da postoje razlike između predsednika Tadića i premijera Koštunice, jer kada je u pitanju njihov patriotizam tu "nema nikakve razlike".⁶

Jedan od osnovnih problema Srbije jeste centralizam kojeg je inagurisao Slobodan Milošević⁷, i to upravo na tezi o jedinstvu Srbije. Vojislav

⁴ *Newsweek International*, 18. mart 2007.

⁵ *Politika*, 17. jun 2006.

⁶ *Politika*, Rivalstvo malih razlika, 9. mart 2007.

⁷ Pitanje državnih granica i etnička homogenizacija definisani su kao primarni interes srpskog naroda. Tokom decenije Miloševićeve vladavine pokazalo se da Srbija počiva na patrijarhalno - autoritarnoj, izrazito monističkoj političkoj kulturi, čije

Koštunica je nastavio sa jačanjem vertikale vlasti. Međutim, to za posledicu ima otpor koji se ogleda u jačanju lokalnih inicijativa. Novi Ustav koji je izrazito protiv vojvođanske autonomije nije prošao na referendumu u Vojvodini (samo 42 posto biračkog tela glasalo za). To je istovremeno bio i pokretač mobilizacije Vojvodine za izbore na kojima je koalicija LDP prešla izborni census (6.1 odsto glasova) i ušla u republički parlament.

Tokom 2006, u Sandžaku nisu zabeleženi ozbiljni međunacionalni incidenti, mada je taj region još uvek uvek osetljivo područje. Međutim, veliku zabrinutost izazivaju sukobi između dva vodeća politička lidera u Sandžaku, kao i ponašanje srbijanskih vlasti i neformalnih centara moći, koji te sukobe instrumentalizuju i koriste kako bi usporili, onemogućili i praktično blokirali važne procese unutar bošnjačke zajednice: najpre proces njene integracije (taj proces je otvoren prihvatanjem novog nacionalnog imena *Bošnjak*), zatim njenog konstituisanja u zrele i modernu naciju (što podrazumeva stvaranje infrastrukture od esencijalnog značaja za izgradnju nacionalnog identiteta i artikulaciju nacionalnih interesa) i, napokon, procese ukupne modernizacije bošnjačke zajednice (sekularizacija, emancipacija, privredni razvoj). Osim što onemogućava političke aktere u Sandžaku da postignu konsenzus o ključnim pitanjima za bošnjačku manjinu, Beograd smišljeno otvara prostor za pojavu vebabija. Njihovom pojavom postojeće podele se šire i transformišu u verske, čime se Islamska verska zajednica gura u sferu javnosti, a njene aktivnosti dodatno politizuju. Osim što preko agresivnog javnog eksponiranja pripadnika ove islamske sekte vlasti radikalizuju oponentske političke opcije među Bošnjacima, produbljuju i jaz između pripadnika dve dominantne etničke zajednice u regionu i time, na posredan način, jačaju predrasude o Sandžaku kao regionu endogeno sklonom različitim oblicima radikalizma (političkog i verskog), što, na kraju, doprinosi urušavanju regije i dezintegraciji ideja na kojima bi Sandžak gradio svoj prosperitet.

Način donošenja novog Ustava i, posebno, ustavno definisanje Vojvodine doprineli su frustraciji političkih aktera, što može dovesti do zaoštavanja političkih odnosa u pokrajini. Prvi će zahtevati reviziju Ustava i proširenje vojvođanskih nadležnosti, dok će se drugi tim zahtevima snažno opirati, prepoznajući u autonomaškim zahtevima pritajeni separatizam. To je već očigledno na primeru izrade novog statuta pokrajine. Nesposobnost srbijanske političke elite da u autonomiji prepozna snažnu polugu ukupnog razvoja govori o njenim ograničenim kapacitetima i žilavosti centralizma. I kad nije otvoreno neprijateljski, odnos beogradskih stranaka prema autonomiji Vojvodine je kalkulantski i licemeran.

unutrašnje lice predstavlja kolektivizam, egalitarizam, netrpeljivost prema drugom i drukčijem, a spoljašnje, etnički nacionalizam i ratništvo.

Ponašanje srbijanske političke elite prema rešavanju statusa Kosova izaziva zabrinutost kod manjina. Čak i pod pretpostavkom da Vojvodina bude pošteđena novog izbegličkog talasa sa Kosova, i otvorenog i učestalog nasilja nad pripadnicima manjina, zaoštavanje međuetničkih odnosa se može očekivati kao neizbežna posledica. Suočene sa naglašenom srbizacijom pokrajine, manjine će insistirati na pojačanom interesovanju međunarodnih institucija, pre svega Evropskog parlamenta, a potom i na dodatnoj institucionalnoj zaštiti, bilo u vidu dvodomske strukture vojvođanskog parlamenta, bilo u obliku etničke teritorijalne autonomije. I jedan i drugi zahtev nacionalisti će tretirati kao izraz nelojalnosti i odsustva solidarnosti.

Višegodišnje ignorisanje i marginalizovanje manjinskog pitanja ogleda se i u činjenici da pet godina nakon donošenja Zakona o manjina, još uvek nije donet zakon kojim bi se uredio način izbora nacionalnih saveta. Posebno zabrinjavaju način na koji je donet novi srbijanski Ustav, kao i izjave pojedinih političara i pre nego što je usvojen - da će biti menjan. Propuštajući priliku da predstavnike manjina uključi u izradu nacrtu ustava, srbijanska vlast je olako propustila nekoliko važnih prilika - najpre, priliku da uspostavi najširi društveni konsenzus,⁸ zatim priliku da pitanje manjina demokratizuje na samoj konstitutivnoj ravni, dalje, priliku da kod manjina ojača osećaj da politička zajednica počiva i na njihovom pristanku i, napokon, priliku da novim ustavom sačuva Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama dosegnuti nivo (zaštite) manjinskih prava.

Medijski prostor je manje-više uskalđen sa evropskim standardima. Oni koji se odnose na medijsku regulativu doneti su u periodu nakon 5. oktobra, ali nije došlo i do suštinskih promena u medijskoj sferi. Neki od zakona ne primenjuju se dosledno, posebno kada je u pitanju transformacija Radio-televizije Srbije u javni servis. Dodela frekvencija nije doprinela kvalitetnijim programskim promenama. S druge strane, pokazalo se da pravna regulativa nije dovoljna da se govor mržnje, medijski progoni i pozivi na linč političkih neistomišljenika, nacionalizam, podrška ratnim zločincima i defamiranje različitih manjinskih grupa svedu na minimalnu meru ili potisnu u marginalne medije bez bitnog uticaja na javno mnjenje. Vlada je uspela da održi kontrolu nad nekoliko glavnih medija, pre svega nad dnevnim listom *Politika* i *Radio-televizijom Srbije*, koji su bili i glavne okosnice Miloševićevog režima. Mediji nisu zauzeli konstruktivno mesto u transformaciji društva na novim vrednostima, već su, naprotiv, instrumentalizovani u održavanju starog. Nije promenjena matrica izveštavanja, što znači da je ostao nepromenjen jezik, odnosno način obraćanja srpskoj javnosti. Sve teme koje su dovele do ratova a koje su i danas vrlo prisutne u aktuelnoj politici (srpski

⁸ Po rečima Jovice Trkulje, profesora Pravnog fakulteta u Beogradu, u Srbiji već 15 godina nema primarnog konsenzusa o osnovnim načelima zajednice. *Dnevnik*, 18. juni 2006.

nacionalni program, granice, Kosovo, susedi, itd.) nisu problematizovane. Nastavlja se obmanjivanje javnosti da srpski nacionalni projekat s početka devedestih nije završen. Održavanje takvog javnog mnjenja onemogućava normalizaciju odnosa u regionu.

Socijalni i ekonomski problemi su osnovni problem Srbije, koje nijedan politički faktor do sada nije ozbiljno razmatrao. Ogromna većina građana Srbije još uvek preferira socijalnu državu, i deo te populacije (oko 30 posto) tradicionalno glasa za Srpsku radikalnu stranku. Odgovor na pitanje zašto je demokratska tranzicija u Srbiji doživela debakl leži u dubljim slojevima istorije, onima koji prethode komunističkom iskustvu. Radikalna stranka Srbije i njena popularnost je ključ za razumevanje suštine otpora tranziciji u Srbiji. Tomislav Nikolić, potpredsednik Srpske radikalne stranke, kaže "Mi nismo nacionalisti, nego narodnjaci", ukazujući time na političku tradiciju iz koje su iznikli i na kojoj su se politički artikulirali. To je ona tradicija koja je u procepu između dva koncepta društva i države: kolektivističkog i građanskog, odnosno individualističkog. Taj konflikt karakteriše duboka unutrašnja podela oko temeljnih, strateških pitanja razvitka srpskog društva i države. Osnovna linija podele bila je odnos prema Zapadu, kao kulturno-civilizacijskom modelu u najširem smislu, što je podrazumevalo razlike u odnosu na socijalnu i ekonomsku modernizaciju, i razumevanje karaktera države i njenih ciljeva. Antiindividualizam, država kao patrijarhalna zajednica, ekonomski egalitarizam i nacionalno-teritorijalni mitovi, a naročito onaj o Kosovu, bile su temeljne odrednice političke svesti tog društva. Upravo je Radikalna stranka mobilisala, organizovala i programski artikulirala takvu političku svest. Liberalno-reformatorska elita, slaba po svom socijalnom utemeljenju, ali ipak vladajuća u Srbiji do početka devete decenije prošlog veka, nije bila homogena ni u ideološkom ni u praktično političkom smislu. Ipak, njeni se predstavnici mogu posmatrati kao pripadnici iste ideološke struje, pogotovo kada se u obzir uzme karakter alternative - ogromne snage koja se pojavila s Radikalnom strankom. Karakter ove stranke i, prvenstveno, njena ogromna socijalna snaga pokazuju da se političke opcije u Srbiji definišu po specifičnom kriterijumu čiju suštinu ne čini izbor između konzervatizma, liberalizma i radikalizma u evropskom značenju tih pojmova, nego prihvatanje ili neprihvatanje evropskog civilizacijskog modela u najširem smislu, uključujući tu i karakter države. Program "narodne države" u izvornom srpskom radikalizmu počivao je na patrijarhalno-kolektivističkom i egalitarističkom razumevanju slobode i demokratije. Kao takav, bio je negacija moderne države u svim njenim elementima.⁹

U novim međunarodnim okolnostima, Srbija, kao neuspela tranziciona zemlja suočena sa brojnim zahtevima, niti je u stanju, niti želi da se

⁹ Olga Popović, "Koreni antimoderne političke kulture u Srbiji", *Helsinška povelja* broj 103-104, januar -februar 2007.

prilagodi novim standardima i kriterijumima. Naime, globalizacija ugrožava postojeće strukture i odnose unutar društva, a nova politička klasa Srbije nije spremna za eventualni gubitak pozicija stečenih tokom Miloševićeve vladavine. Zbog toga se promovira netolerancija prema drugom i drugačijem, posebno prema konceptu multikulturalnosti EU, što je istovremeno i razlog za porast radikalizma unutar same zemlje.

Parlamentarni izbori u Srbiji koji su održani 21. januara 2007. nisu doveli do velikih promena kada je reč o tri najveće partije u Srbiji: DS, DSS i SRS. Radikali su osvojili najveći broj glasova¹⁰ (28,7 odsto), dok je DS osvojila 23 odsto. DSS je tek u koaliciji sa izrazito narodnjačkim partijama (jedna Željka Ražnatovića-Arkana, a druga Velimira Ilića) osvojila 16 posto. Novina je da su i partije manjina ovaj put ušle u parlament. Ipak, najupečatljiviji prodor, ali i suštinsku promenu na političkoj sceni Srbije, napravila je kolacija LDP-GSS-SDU-LSDV na čelu sa Čedomirom Jovanovićem. U suštini, ova koalicija je po prvi put samostalno otvorila politički prostor liberalnoj i proevropskoj Srbiji. Jasno je da će njenih 15 poslanika biti važan moralni korektiv, pre svega za Demokratsku stranku, odnosno deo te stranke, koji je politički blizak ovoj koaliciji.

Nedostatak političke volje za suštinske promene koincidira sa nedostatkom političke i društvene energije. Otvoreno je pitanje koliko Srbija objektivno može da iskorači u tom pravcu, imajući u vidu frustrirajuća iskustva kroz koje je prošla. Post-imperijalnoj traumi Srbije potrebna je odgovornija i preduzetnija politička elita koja će odgovoriti na suštinsku aktuelnu dilemu: ili raskid i iskorak, ili vraćanje u patrijarhalnu i domaćinsku Srbiju. Samo radikali i LDP pokazuju dovoljno ubedljive političke energije, bez obzira na to šta pojedinačno zagovaraju.

Svi ovi problemi opterećeni su i dominacijom države nad društvom, kao i odsustvom političkog sistema. Zagovaranjem koncepta "jedne partije, jednog građanskog društva", u suštini se teži blokiranju institucionalnog života tako što se sprečava uvođenje novih činilaca na društvenu i političku scenu. Osim teze o zaveri sveta protiv Srbije, kojom se svet optužuje za sva zla koja su snašla Srbiju, uvodi se ponovo pojam "unutrašnjeg neprijatelja". Tako je Čedomir Jovanović, nakon debate o Ahtisarijevom predlogu za Kosovo na sednici parlamenta od 14. februara 2007, u emisiji radija B92 "Kažiprst" proglašen "državnim neprijateljom", jer nije glasao za Rezoluciju o Kosovu.

¹⁰Izborni rezultati su realna slika Srbije. U većini, moralno indiferentno prema pitanju odgovornosti za rat i ratne zločine, biračko telo u Srbiji i dalje poklanja poverenje promoterima ratne politike, pojedincima i strankama ultranacionalističke i populističke provenijencije, zavedeno njihovom nacionalističkom retorikom, sladunjavom arhaičnošću i mitomanijom, kao i socijalnom demagogijom antikapitalizma i antizapadnjašva uopšte. Težište je čas na socijalnoj dimenziji, čas na velikodržavnom programu objedinjavanja svih "srpskih zemalja", zavisno od dnevno-političkih potreba.

Odnosi Srbije sa susedima i svetom, bez obzira na činjenicu da je Srbija krajem 2006. godine primljena u *Partnerstvo za mir*, kao i u značajnu regionalnu organizaciju CEFTA, bio je u celini negativan. Utoliko više što je međunarodna zajednica, preko svojih relevantnih organizacija i neposrednih aktera i tokom 2006. ulagala maksimalni napor da Srbiju održi na kursu evroatlanskih integracija. To, međutim, nije rezultiralo adekvatnim odgovorom Beograda. Pokazalo se, naime, da u Srbiji autentična prozapadna, evropska politika nije postala dominantna. Sa jedne strane, to je posledica nedefinisanih demokratskih procesa, opterećenih patrijarhalo-autoritarnom tradicijom, što predstavlja objektivno ograničenje koje se teško prevazilazi. Međutim, u poslednjoj godini mandata premijer Vojislav Koštunica je ignorisanjem evroatlanskih integracija očiglednije nego ikada ranije pokazao svoju, u suštini, antievropsku orijentaciju koju je u praksi sledila vlada na čijem je čelu.

U tom smislu je i saradnja sa Haškim tribunalom doživela fijasko. Ne samo da Ratko Mladić nije uhapšen, nego, kao što se pokazalo, to uopšte i nije bila namera. Osim toga, Srbija nije saradivala ni u pogledu dostavljanja relevantnih dokumenata Haškom tribunalu. Jedan od razloga bio je i to što je u 2006. proces po tužbi Bosne i Hercegovine za agresiju i genocid pred Međunarodnim sudom za pravdu ušao u završnu fazu. I deo dokumentacije koji je svojevremeno prosleđen Haškom tribunalu ostao je nedostupan Međunarodnom sudu pravde na osnovu dogovora sa tužiteljkom Karlom del Ponte.¹¹ Smrt Slobodana Miloševića i Milana Babića u pritvoru dodatno je opteretila odnose sa Haškim tribunalom, jer su obe smrti pripisane neodgovornosti Haškog tribunala. U celini, može se zaključiti da je strategija odugovlačenja koju Beograd sprovodi, uprkos svim pritiscima bila veoma uspešna.

Generalno se može reći da je Srbija u potrazi za vlastitim identitetom na pogrešnom tragu¹². Nesposobnost da se odrekne uvek željene uloge lidera u

¹¹ Phon van den Biesen: "U pogledu odgovornosti Srbije za masakr u Srebrenici, Sud nije mogao zaključiti da je Srbija 'kontrolirala' vlasti RS ili bosansku armiju. To je razočaravajuće, s obzirom da smo slučaj bazirali na tvrdnji da je takva kontrola postojala. Mi smo imali velika ograničenja s obzirom da je Srbija odbila da dostavi dokumenta (transkripte sa sastanaka Vrhovnog saveta odbrane) koji su mogli dati potvrdu za našu tvrdnju. Ti dokumenti su predati Haškom sudu ali samo pod uslovom (koji je Karla del Ponte prihvatila) da se deo tih dokumenata zatamni. Poznata je činjenica da je "zatamnjanje" urađeno kako se ne bi oštetila pozicija Srbije pred Međunarodnim sud pravde". www.bosnia.org.uk

¹² Smilja Avramov u tekstu "Međunarodnopravni vid kosovskometohijske krize" kaže da se "identitet jedne države utvrđuje prema većinskoj naciji, a sve ostale etničke ili nacionalne skupine predstavljaju manjine", str. 33, "Srbi na Kosovu i Metohiji", SANU, Beograd 2006. Ova teza je glavna opstrukcija za integraciju manjina u Srbiji (kojih nezvanično ima oko 30 posto). Kulturni model je etnički usko definisan i ne uzima u obzir posebnosti i kulturni identitet etničkih grupa u Srbiji.

regionu, koji pretenduje na slavu i moć, Srbija je ostala u lavirintu lažnih predstava o svojoj slavnoj prošlosti, a još više u procepu između uloge žrtve i pobjednika. Liderstvo na Balkanu, na koje Srbija polaže pravo je, u suštini, njen hegemonizam koji je često nekritički podržavan i od nekih međunarodnih aktera. Zato je neophodno redefinisati pojmove kao što su "dignitet" i "čast", kao i moralnih principa na kojima Srbija kao država počiva. Ratko Mladić, Radovan Karadžić i ostali, nažalost, podsećaju da problem leži pre svega u moralnim principima i obavezama, preko kojih se olako prelazi, a odgovornost prebacuje na Zapad.

KONCEPT NEUTRALNE SRBIJE VS ČLANSTVU U EVROPSKOJ UNIJI

Kohabitacija premijera Vojislava Koštunice i predesdnika Borisa Tadića cementirala je mogućnost otvaranja dijaloga unutar srbijanskog društva o nedavnoj prošlosti, pre svega, zločinačkoj politici Slobodana Miloševića, jer se veoma vešto nameće teza o Srbiji kao žrtvi međunarodne zavere.¹ Naime, smatra se da je srpski narod žrtvovan na oltar evropske izgradnje². Time je EU, ističe se, bitno kumovala ratovima na teritoriji bivše Jugoslavije. Osim toga, EU nije spremna da prizna deo sopstvene odgovornosti za jugoslovensku tragediju, a kao jedinog krivca za sve vidi Srbe i Srbiju. Zbog toga, entuzijazam u vezi mogućeg članstva Srbije u EU uvek će biti neukusan.³

Stoga, u profilisanju postkomunističke i posleratne Srbije, deo političke, intelektualne i kulturne elite nastoji da protekle dve decenije, uključujući i Miloševićevu eru, definiše kao sticaj međunarodnih okolnosti u kojima je Srbija bila žrtva neprincipijelne zapadne politike. Sve se objašnjava preko mita o koincidenciji, pa, posledično, Srbija 15 godina glasa za istu političku opciju, seleći težište svojih očekivanja sa njene nacionalističke na socijalno-populističku komponentu i nazad. U tom smislu ni 5. oktobar nije proizveo nikakve suštinske promene. Naprotiv, pobjeda politike tzv. "legalizma", odnosno politike kontinuiteta, suštinski je opredelila i karakter pobjede na poslednjim izborima u januaru 2007.

Srpska elita je još uvek opsednuta istorijskim problemima i stalnim traganjem za identitetom; zbog toga se trudi da svoje tradicionalne etničke nesporazume u regionu reši u vlastitu korist, što se, u aktuelnom trenutku, prelama preko rešavanja statusa Kosova. Pri tome, ona se ne uzima u obzir

¹ Takođe se sugeriše da je "naš narod u celini, pa dakle i njegova elita, bio nespreman, krajem devedesetih, i rekao bih bio zatečen rušenjem Berlinskog zida", te da su "Srbi, za razliku od drugih Južnih Slovena i drugih narodnosti u Jugoslaviji, sve promene dočekali nespremno". Slobodan Rakitić, "Ne mogu da ćutim", *Večernje novosti*, 13. avgust 2006.

² Misli se na pritisak Nemačke na ostale članice EU na samitu u Maastrichtu 1991. da se priznaju Hrvatska i Slovenija u zamenu za njihov pristanak na monetarnu uniju).

³ Miloš Jovanović, *Slčaviti Evropu*, *NIN*, 22. mart 2007.

objektivne međunarodne okolnosti, mnogi ih verovatno ni ne razumeju. Insistiranje na nezavisnosti Srbije, njenoj suverenosti, jedinstvenoj međunarodnoj poziciji iz koje proizilazi nekakva regionalna moć, pokazuje da se ta elita ne obazire na kosmopolitske ideje koje podrazumevaju međunarodni politički poredak.

Raspad SFRJ se definiše kao odgovornost secesionističkih republika (Slovenije i Hrvatske) u čemu su one imale punu podršku zapadnih zemalja, pre svega, Nemačke, Vatikana, Austrije i SAD. Na ovoj tezi se konstruiše interpretacija nedavne prošlosti i projektuje sudbina Kosova i RS. Upućuju se kritike Zapadu za neprincipijelnost koja se ispoljila "tokom razbijanja Jugoslavije" kada se "od slučaja do slučaja" tumačilo pravo na samoopredelenje. Čak se i prigovara da niko u Hagu nije odgovarao za "zločin izazivanja rata". Ova teza bila je prisutna i u prezentaciji srpske strane pred Međunarodnim sudom pravde (MSP) u Hagu, gde je bošnjačka strana podnela tužbu protiv SRJ, odnosno Srbije, upravo za agresiju i genocid. Ističe se obaveza srpske elite da se "egzaktnim činjenicama" suprotstavi "slovenačkom", "ustaškom", i "bosanskom modelu laganja" o uzrocima i činiocima propasti Jugoslavije, koji je kasnije preuzeo i "nedobronamerni svet i Haški tribunal".⁴ Uslovljavanje EU i NATO da Srbija u punoj meri saraduje sa Haškim tribunalom tretira se kao svojevrsna ucena koja "u Srbiji može ojačati one snage za koje težnja za evroatlantskom integracijom ne bi trebalo da bude alfa i omega njene spoljne trgovine"⁵.

Shodno ovakvom pristupu jugoslovenskom raspletu, taj deo elite definiše Srbiju kao društvo između Istoka i Zapada, Severa i Juga, kao društvo koje ne prihvata tržišne vrednosti, već se bori za svoj specifičan put koji je suštinski identifikuje sa Rusijom. Pod pojmom tranzicije, nacionalni ideolozi podrazumeju "povratak u pljačkaški kapitalizam i put u licemernu, dirigovanu demokratiju", odnosno "svet trajnijeg zla i većih nepravdi od onih protiv kojih smo se nekada borili".⁶ Oni koji se zalažu za integraciju Srbije u Evropu uvoze "demokratiju kao lipsalog konja u Srbiju", oni su "manekeni korporativnog kapitalizma odeveni u nevladine organizacije". Oni glume hrabre momke "pošto je lako biti hrabar kada iza tebe stoji Pentagon"⁷. Zato proces tranzicije u Srbiji kontroliše i profilise Koštuničina vlada⁸, kako bi se navodno sprečio taj "specifičan vid otimačine". Čak se i na progres gleda kao na "poseban vid zločina", dok korporativni kapitalizam ruši sve ispred sebe i "zapravo nas vodi

⁴ Dobrica Ćosić, Srpsko pitanje pitanje istine, *Večernje novosti*, 11. jun 2006

⁵ Svetozar Stojanović, Pravo na samoopredeljenje, *Politika*, 14. decembar 2006

⁶ Dobrica Ćosić, Srpsko pitanje pitanje istine, *Večernje novosti*, 9. jun 2006.

⁷ Emir Kusturica, Demontaža tradicionalne Srbije, *NIN*, 28. decembar 2006.

⁸ Kosturica za Koštunicu kaže da je "racionalizovao tranziciju koliko je mogao, a to je po meri pametnih ekonomista jedini način da ne dođe do rasprodaje i uništenja države".

u totalitarni režim"⁹. Smatra se da Srbiji, zbog svih okolnosti i 'prednosti', više odgovara pozicija zemlje koja bi se opredelila za status slobodne zone trgovine, koja bi poput, na primer, Hongkongu, Srbiji donela i finansijske koristi. Tu se računa na privlačnost Srbije za strane investicije zbog jeftine i obrazovane radne snage, njenog geografskog položaja i sl. U suštini, referira se na specifičnost geostrateškog položaja SFRJ, njenu neutralnu i nesvrstanu poziciju.

Otuda identifikacija sa Putinovom Rusijom koja se suočava sa sličnim opstrukcijama u transformaciji društva. Tako se ta zamišljena dubinska veza sa Rusijom, ne samo na ekonomskom planu, već i po filozofiji života, nudi kao odgovor na nespremnost i nesposobnost vodeće elite da napravi bilans i da Srbiju suštinsku profilise kao evropsko društvo. Na taj način se oni, navodno, bore za "očuvanje kulturnog identiteta", za pravo malih država da se sačuvaju, u čemu ne treba zaboraviti ulogu Slobodana Miloševića. Sve češće se suprotstavljaju dva novija mita: mit Zorana Đinđića, koji personifikuje evropsku Srbiju, i mit Slobodana Miloševića (godišnjica njegove smrti, ali i presuda MSP otvorili su prostor za ponovno plasiranje teze o njegovoj nevinosti) koji simbolizuje pravo malih država na opstanak, jer tek će vreme pokazati da je on bio u pravu.¹⁰ U tom smislu je indikativna i činjenica da je elita upravo na tim premisama formulisala i novu nacionalnu strategiju¹¹ koja se u suštini svodi na tezu o neutralnosti Srbije. Srpski poslovni krug ima posebnu ulogu u tome, jer upravo srpski tajkuni nemaju interes za stvaranje pravnog okvira koji bi njihovo poslanje stavio pod kontrolu. Oni su suštinski povezani sa novom ruskom finansijskom elitom koja je i u Rusiji i u Srbiji kompromitovala koncept tržišne privrede, jer su sebi preko države obezbedili monopol koji guši sve male inicijative. Ova teza se potkrepljuje i time da je Đinđić bio izneveren od strane Zapada, jer nije dobio obećanu pomoć. Branislav Grujić, srpski biznismen iz Moskve, kaže da se radilo o "o najmanje tri i po, četiri milijarde dolara, koje je trebalo da dobijemo u prvih šest meseci ili prvih godinu dana". "Zoran Đinđić je", kaže on, "posle toga praktično uslovno ostao na cedilu, jer te pare nikada nisu došle u Srbiju. Zapad nije podržao vladu Zorana Đinđića kako je trebalo da je podrži. I, to je verovatno imalo za posledicu sve ovo što se danas dešava"¹². Ova tvrdnja dovodi u pitanje dobronamernost Zapada i proevropsku orijentaciju, jer za srpski narod koji se našao pred izazovom pridruživanja Evropskoj uniji to predstavlja "ne samo apstraktan, već i životno, odnosno iskustveno neuverljiv odgovor na sve,

⁹ *Ibid.*

¹⁰ "Period od pada s vlasti do smrti u Haškom tribunalu je Slobodanu Miloševiću najsvetliji period u njegovoj karijeri. Tek tada se jasno profilisao kao borac za nacionalna prava Srba, koji zbog toga strada", *Srpske novine ogleđalo*, 13. februar 2007

¹¹ Svetozar Stojanović, Istorijska anomalija, *Politika*, 11. decembar 2006.

¹² *Kurir*, 11. mart 2007.

ili, bar one najkrupnije kolektivno-egzistencijalne dileme pred kojima se srpski narod našao na početku novog milenijum".¹³

U promišljanju te nove strategije polazi se od činjenice da SAD žele da se "materijalno dezangažuju na Balkanu, a pre svega na Kosmetu", ali da i "nadalje u suštini diktiraju rešenja za ovdašnje probleme"¹⁴. U tom smislu iznosi se i teza da je "američka politika prema Kosmetu u krizi" i da joj je neophodno "temeljno preispitivanje"¹⁵. A što se tiče politike EU, smatra se da i ona "ulazi u ćorsokak kad god obećava ili preti nečim vremenski dalekim i neizvesnim"¹⁶. Ovako projektovane slabosti i nedorečenosti politike EU i SAD uklapaju se u tezu o neutralnosti Srbije. Jer, u ovom trenutku nacionalni ideolozi ne žele ni puno članstvo u NATO ni kandidaturu za EU, mada se za to deklarativno zalažu, jer smatraju da se ne zna kako će izgledati EU i pozicija SAD 2015. kada se očekuje da Srbija može realno postati članica. Članstvo u NATO, otklanja se argumentacijom da "zbog NATO agresije na Jugoslaviju 1999, kod nas postoji velika odbojnost prema NATO" i "veoma jako antiameričko raspoloženje", pa će se "o eventualnom pristupanju alijansi građani Srbije izjašnjavati na referendumu"¹⁷.

Srpsko-američki centar u Beogradu je institucija koja promoviše stav o neutralnosti Srbije. U tome mu pomažu i Forum za dijasporu (Novi Sad), Forum za globalizaciju (Banjaluka) i Forum za etničke odnose (Beograd), Forum za nacionalnu strategiju (Kragujevac)¹⁸ i Institut 4S (Brisel). Srpsko-američki centar se, kako Stojanović kaže, koncentrisao na temu "SAD, Evropa i mi".¹⁹ Međutim, Stojanović najavljuje da taj cilj treba korigovati zbog oporavka i snaženja Rusije pod Putinom u "SAD, Evropa, Rusija i mi". Stojanović to objašnjava činjenicom da se Rusija velikom snagom "vraća" politički, diplomatski, energetski, privredno, finansijski, investicijski, turistički, kupovinom nepokretnosti.²⁰

Ovako formulisana strategija nacionalnih ideologa našla je mesta i u predizbornoj kampanji Vojislava Koštunice, koji najavljuje "integraciju Srbije u EU i jačanje veza sa Rusijom". Ta strategija se bazira, pre svega, na daljoj

¹³ Mirjana Radojčić, Srbija u procesima evroatlantskih integracija- između traumatičnog iskustva i real-političke nužnosti, *Filozofija i društvo*, br.2, Beograd 2006.

¹⁴ *Ibid*

¹⁵ *Ibid*

¹⁶ Svetozar Stojanović, U vlastitom interesu, *Politika*, 12. decembar 2006.

¹⁷ Dragoslav Rančić, Gde smo sada u svetlu, *NIN*, 28. decembra 2006

¹⁸ Svetozar Stojanović, prilikom osnivanja Foruma za nacionalnu strategiju: Nije ni malo lako naći odgovor na odlučujuće pitanje: kako jednovremeno da očuvamo dobre odnose sa SAD i Rusijom čak i onda kad među njima preovlađuje rivalstvo nad partnerstvom, *Politika*, 9. mart 2007.

¹⁹ Oko tog Centra se okupljaju stratezi koji osmišljavaju novu nacionalnu strategiju, formalno ili neformalno, među kojima Svetozar Stojanović, kao predsednik Centra, i njegov bliži krug ima, veoma važnu ulogu.

²⁰ *Ibid*

kohabitaciji DS-DSS, jer radikali žele potpunu vlast, kao što je svojevremeno imala Socijalistička partija. Razvoj situacije nakon referenduma i izbora ide im prilog, jer u percepciji javnosti oni dosledno opstaju na svojim pozicijama.

Srpska nacionalna ideologija se hrani još uvek nerešenim statusom Kosova. Srpska ratna avantura je počela sa idejom da se amputira Kosovo (zbog nemogućnosti da se kontroliše demografski bum Albanaca), a srpska država pomeri na severozapad. Taj, u suštini licemeran odnos prema Kosovu kao neotuđivom delu Srbije, u funkciji je polaganja prava na RS. Vojislav Koštunica je u predizbornoj kampanji to isticao na sledeći način "Ako bismo se odrekli Kosova onda bismo se odrekli i prava da branimo i štitimo Republiku Srpsku kao deo, samostalan deo, Bosne i Hercegovine". Koštunica kaže da Republika Srpska sa Srbijom čini zajednički duhovni i kulturni prostor, bez obzira na "zvanične i nezvanične stavove".²¹ Produžavanje *statusa quo* na Kosovu, odnosno "boreći se za Kosovo, mi smo, bar za sada, sačuvali Vojvodinu". I sve dok postoji jedinstvo i odlučnost u tom pogledu "vojvođansko pitanje verovatno i neće moći biti otvoreno."²²

Ksenofobična i autistična politika vlade premijera Vojislava Koštunice je kao posebnog neprijatelja države označila deo civilnog društva, posebno nevladine organizacije koje se bave zaštitom ljudskih prava. To je podrazumevalo i poseban medijski tretman: od demonizacije do kriminalizacije. Specifični oblik pritiska na ovu grupaciju očitovao se i kroz finansijski pritisak. Finansijskim uništavanjem značajno se slabi efikasnost te grupacije. Zbog toga je pokrenuta organizovana kampanja države protiv ovih organizacija i kod međunarodnih donatora. Vlada i njoj bliske nevladine organizacije su uspele da kod stranih donatora nametnu kao poseban kriterij - saradnju NVO sa vladom. Vlada je svoje "neutralne" partnere, poput, na primer, Evropskog pokret u Srbiji ili Fonda za političku izuzetnost, hvalila i preporučivala međunarodnim donatorima. Ostale NVO, posebno one koje čine koaliciju 8NVO, proglašene su "radikalnim" i u kontaktima sa strancima kvalifikovane kao ekvivalenti Srpkjoj radikalnoj stranci i često optuživane za radikalizaciju društva u Srbiji.

Ovaj pristup Vlade je naročito došao do izražaja kada je status Kosova stavljen na dnevni red međunarodne zajednice. S obzirom da se težilo srpskom jedinstvu i jedinstvenom stavu o tom pitanju, svi disonantni glasovi su proglašeni za neprijateljske ili su marginalizovani, kako medijski, tako i svim ostalim metodama. Cilj je bio homogenizacija društva kako bi se odustalo od pregovora²³ i pokazalo da će rešenje statusa Kosova Srbiji biti nametnuto..

²¹ B92, 12. januar 2007.

²² Slobodan Antonić, Pouke malih uspeha, *Politika*, 26. septembar 2006.

²³ Nebojša Čović, predesdnik Socijaldemokratske partije, je izjavio da je izjava Ahtisarija "imala za cilj da srpska strana napusti pregovore", *Danas*, 30. avgust 2006.

Sve te konstrukcije služe da bi se izbeglo suštinsko suočavanje i istina o Miloševićевой epohi. Zato je glavna teza srpskih ideologa da svet i domaći izdajnici rade na "permanentnom laganju" o Srbiji. Domaći "korumpirani intelektualni mondijalisti, antinacionalisti, i neke civilne nevladine organizacije koje finasira inostranstvo", organizovano snabdevaju inostrane medije i razne centre moći "autentičnim činjenicama" i "doušničkim istinama".²⁴ Otuda se zlo ne identifikuje već se o njemu govori apstraktno, kao "zlu koje nam se desilo", čime mu se daje obeležje navodne neshvatljivosti, što znači da ono poseduje neku vrstu neprozirnosti.²⁵ Tretiranjem zla kao apstraktnog pojma, ono postaje neobjašnjivo, a samim tim se potvrđuje da se ljudsko zlo ne može pobediti. Činjenicu da su SAD i EU na Balkanu stale iza Muslimana, odnosno Bošnjaka i Albanaca, kako bi zaustavili srpsku agresiju, srpski nacionalisti ne mogu racionalno da prihvate, sem, poput Ćosića, koji zaključuje da su EU i Amerika stale iza balkanskog varvarstva: evolucijom stvaraju veliku Albaniju – državu budućeg generatora neosmanizacije i islamizacije Balkana.²⁶

DIKTATURA MIŠLJENJA

Brojne kampanje demonizacije neistomišljenika (NVO, pojedinaca, političkih partija) imale su za cilj sprečavanje artikulisanja alternative i njeno kompromitovanje u javnosti.

Neposredan povod za jednu od kampanja, usmerenu isključivo na predsednice tri nevladine organizacije, Biljanu Kovačević Vučo, Natašu Kandić i Sonju Biserko, bila je izjava Martija Ahtisarija 8. avgusta 2006, u kojoj je izneo stav da politika koju je vodio Slobodan Milošević "mora biti uzeta u obzir" prilikom odlučivanja o budućnosti Kosova i da "svaka nacija na svetu ima teret koji treba da plati". Ova izjava je naknadno (posle gotovo mesec dana) iskorišćena za početak akcije homogenizacije i gotovo svi relevantni činioци društva¹ su o njoj izneli negativan stav.

Međutim, kritika Martija Ahtisarija čija je izjava, inače, pogrešno preneti i interpretirana, nije bila dovoljna, pa su u kampanju uključene i tri predsednice pomenutih NVO, poznate po svojim preciznim stavovima o ratnim zločinima, Kosovu i suočavanju sa prošlošću. Dnevni list *Kurir*² je odmah od njih uzeo izjave koje su manje-više korektno prenete, ali je redakcija od toga napravila senzacionalnu vest pod naslovom "Tri jahačice srpske apokalipse" i podnaslovom "Marti, care!". Narednog dana je Ljiljana Smajlović, glavni urednik najuticajnijeg dnevnog lista *Politika*,³ napisala tekst protiv Biljane Kovačević Vučo, u kojem je iznela niz uvredljivih tvrdnji o njenoj organizaciji i njoj lično: to je praktično bio nastavak kampanje koja je pokrenuta protiv JUCOM povodom izdavanja knjige "Vojislav Koštunica: jedna karijera". Glavna urednica, naravno, nije propustila priliku da postavi i pitanje finansiranja JUCOM, pri čemu je uglavnom apostrofirala američke

¹ SANU je u svom saopštenju istakla da "ceo narod, bez obzira o kom narodu se radi, se ne može optužiti za nedela koja su počinili pojedini pripadnici toga naroda". Pregovarački tim Srbije je uputio pismo Marti Ahtisariju u kome između ostalog stoji "Državni pregovarački tim Srbije kategorički odbacuje takvu (Ahtisarijevu) tvrdnju, jer ona nema nikakvog činjeničnog osnova, pa je stoga i potpuno neprihvatljiv s moralne tačke gledišta. Međutim, tvrdnja pokreće i ozbiljna pitanja koja se tiču vaše nepristrasnosti u sklopu pregovora o budućem statusu Kosva i Metohije". *Večernje novosti*, 31. avgust 2006.

² *Kurir*, Martijevke, 2. septembar 2006.

³ *Politika*, Tišina Komitet vas sluša, 3. septembra 2006.

²⁴ Dobrica Ćosić, Srpsko pitanje pitanje istine, *Večernje novosti*, 12. jun 2006.

²⁵ Laš Svensen, *Filozofija zla*, Geopoetika, Beograd 2006.

²⁶ *Ibid*

donatore čiji je i sama dugogodišnji korisnik. JUKOM je već duže vreme predmet harange tajnih službi i svih onih koji su na neki način bili povezani sa političkim *backgroundom* Đinđićevog ubistva, isključivo zato što profesionalno zastupa Vladimira Bebu Popovića povodom kampanje koja se vodi protiv njega kao bliskog saradnika Zorana Đinđića.

Paralelno, u nedeljniku *NIN* vodila se sofisticirana kampanja protiv autora i izdavača publikacije "Vojislav Koštunica: jedna karijera", koja je na početku imala naznake stručne rasprave, da bi se na kraju pretvorila u otvoreni napad na Sonju Biserko i Biljanu Kovačević-Vučo, kao na "decu komunizma". Zanimljivo je da je u kampanju uključen širok krug ljudi, među kojima neki pripadaju krugovima bliskim nevladinom sektoru i alternativnom načinu mišljanja u odnosu na zvaničnu politiku vlade Vojislava Koštunice. Očigledno je da se u Srbiji metod *naming and shaming* jednog dela civilnog društva, koji se bavi tranzicionom pravdom, smatra "izvan okvira dozvoljenog i pristojnog".

Siniša Vučinić je zatim 3. septembra 2006. saopštenjem obavestio medije da će "strane službe najpre oteti, a potom i likvidirati ove tri dame s ciljem da međunarodna javnost stekne utisak da ih je, zbog podrške specijalnom izaslaniku UN za pregovore o Kosmetu, Martiju Ahtisariju, likvidiralo državno rukovodstvo Srbije"⁴. On je još dodao da savetuje "da njih tri hitno zamrznu svoje javno delovanje i da se sklone na bezbedne destinacije". On je, navodno, o svom saznanju u pismenoj formi obavestio i Ministarstvo unutrašnjih poslova i Republičko javno tužilaštvo.

SDU je prva reagovala i u svom saopštenju istakla da su učestale pretnje i poziv na linč predsednica jednog broja nevladinih organizacija u Beogradu, koje se uglavnom bave zaštitom ljudskih prava, otvara pitanje da li se u Srbiju vraća atmosfera Miloševićevog vremena. "Pokušaj zastrašivanja, ako ne i nešto gore od toga, Nataše Kandić i saopštenje takozvanog četničkog vojvode Siniše Vučinića, koji najavljuje ubistva Sonje Biserko, Biljane Kovacevic-Vučo i Nataše Kandić pokazuje da stvari u zemlji idu u lošem pravcu". U saopštenju se zahteva od Tužilaštva da hitno reaguje i jasno odgovori na pitanje da li pretnje smrću mogu nekažnjeno biti štampane u novinama. "Čitav niz takozvanih uglednih komentatora izlaže linču svakog ko pokuša nešto kritički da kaže o današnjoj vlasti, što, svakako, pokazuje da se iza tih pretnji kriju krugovi bliski vladi Vojislava Koštunice"⁵.

Siniša Vučinić je po sopstvenim rečima saradnik vojnih službi bezbednosti i u proteklih 15 godina imao je važnu ulogu u najavljivanju izvesnih događanja.⁶ On je često javno govorio o svojim vezama u MUP i DB, i

⁴ *Kurir*, 4. septembra 2006.

⁵ www.b92.net, 4. septembar 2006.

⁶ *Danas* 10-11 2001, Siniša Vučinić: "Ne znam zašto svi napadaju skinhedse. Pa to su divni mladi ljudi", "Njima treba dozvoliti da legalizuju svoju organizaciju, da slobodno promovišu ideal - tip rase srpskog naroda. Takvi ljudi su potrebni ovoj zemlji...".(30)

informacijama koje od njih dobija.⁷ Indikativno je da je 2005. godine bio među zvanicama na proslavi MUP u Makišu.⁸

U aprilu 2005. godine upao je u B92 sa naoružanom pratnjom i pretio da će ubiti Čedu Jovanovića.⁹ Takođe, kada je Legija uhapšen, Vučinić, nekoliko dana nakon toga, otkriva da će Legija da optuži Bebu i Čedu (scenario koji je kasnije i potvrđen).¹⁰

Vučinić je bio uhapšen u akciji *Sablja* 14. marta 2003. godine i proveo je u pritvoru u samici Centralnog zatvora 30 dana. Nakon dolaska na vlast vlade premijera Vojislava Koštunice u tužbi koju je podigao zahtevao je da mu se zbog hapšenja tokom *Sablje*, pod sumnjom da je bio pripadnik organizovane kriminalne grupe, isplati milion i po dinara. Isplaćena mu je odšteta zbog "pretrpljenih duševnih bolova" u iznosu od 357.000 dinara.¹¹

⁷ Preko svojih veza u Službi državne bezbednosti saznao sam da postoje dva scenarija za uklanjanje Miloševića. Po prvom, Milošević je trebalo da bude otet i poslat u Hag. Drugi plan, u slučaju da otmica ne uspe, odnosio se na fizičku likvidaciju. Naime, Milošević je trebalo da bude ustreljen snajperskim hicem sa jednog od obližnjih zidića u trenucima kada ispred svoje kapijaje bude pozdravljao pristalice. Pouzdano znam, i ne bojim se da to kažem, da su za realizaciju oba plana angažovani kriminalci, a da su tek naknadno pozvani pripadnici Specijalne antiterorističke jedinice SAJ. Sajovcima je naloženo da stave fantomke kako bi ličili na maskirane prestupnike koji su pre njih već bili krenuli u akciju. Kriminalci su povučeni.

(<http://www.politika.co.yu/ilustro/2232/1.htm>)

⁸ *Internacional*, 19. juni 2005, Dan Ministarstva unutrašnjih poslova i policije svečano je proslavljen u Nastavnom centru "Makiš" u Beogradu druženjem najobučenijih jedinica MUP i velikog broja znatizeljnih građana. Svečani skup su svojim prisustvom uveličali najviši zvaničnici MUP, kao i veliki broj gostiju. Viđeni su: Predrag Marković, predsednik Skupštine Srbije, ministri Zoran Stojković i Zoran Lončar, Vukašin Maraš, kao predstavnik SCG, načelnik Generalštaba VSCG, general Paskaš, Rade Bulatović, direktor BIA, Sandra Rašković-Ivić, Siniša Vučinić i brojni drugi.

⁹ *Kurir*, 20. april 2005, "Vučinić preti Čedi Jovanović", Siniša Vučinić, predsednik Srpske partije socijalista, upao je sa naoružanom pratnjom u prostorije TV B92 u ponedeljak uveče. Vučinić je bio besan zbog toga što ga je Čedomir Jovanović prozvao u emisiji *Insajder*. Prema rečima urednika informativnog programa TV B92 Milorada Vesića, Vučinić je izjavio da će "njegovi ljudi ubiti Čedu Jovanovića". Vučinić je u jednom momentu zapretio rečima: "U ovom gradu više nema mesta za nas dvojicu. Čuo sam se sa Makom i sa Legijinom ženom. Moji ljudi iz Hercegovine će ga ubiti, a ja sam spreman da ga odrobijam! - ističe Vesić."

¹⁰ "Pozivam Vladimira Bebu Popovića, Čedomira Jovanovića, Zorana Janjuševića i Nemanju Kolesara, da se odmah predaju MUP-u Srbije, na isti način kako je to učinio Legija, jer kad ih 10. maja 2004. godine Legija bude optužio za saučesništvo u ubistvu premijera biće im kasno. *Internacional*, 5. maj. 2004. (par dana posle hapšenja Legije. Siniša Vučinić najavljuje scenario koji posle tabloidi bliski vlastima obrađuju. Legija mesec i po dana kasnije na suđenju lansira priču o "drogi koju je švercovao po nalogu Bebe i Čede")

¹¹ *Glas javnosti*, 6. juni 2005, Siniša Vučinić, predsednik Glavnog odbora Srpske partije socijalista, dobio je 357.000 dinara na ime naknade materijalne štete zbog

Osim toga, ova kampanja se odvijala u situaciji kada je predsednik Sudskog veća u postupku za ubistvo premijera Đinđića i protiv organizovanog kriminalnog klana "Zemunski klan" Marko Kljajević dao neopozivu ostvaku pod pritiscima kojima je bio izložen od početka samog suđenja i neposredno pre svedočenja svedoka saradnika Dejana Milenkovića Bagzija.

Poruke pune govora mržnje, koje dopiru sa skupštinskih govornica, iz medija ili fudbalskih stadiona, predstavljaju ozbiljan znak da ovdašnja vlast i društvo u celini moraju ozbiljnije da se posvete pojavama rasizma i antisemitizma, kao i drugih oblika netrpeljivosti. Poslednjih meseci došlo je do nekoliko ozbiljnih rasistički motivisanih incidenata. Krajem avgusta 2006, uz povike "*Aušvic, Aušvic*" napadnuto je dvoje izraelskih državljana na Tašmajdanu, a 15. oktobra grupa navijača čačanskog fudbalskog kluba *Borac* pojavila se sa kapama *Kju Kluks Klana* i transparentom *Odlazi odavde jer te niko ne voli!* upućenog tamnoputom fudbaleru Majku Tamvanjeri. Četiri dana kasnije u Beogradu su uhapšena 152 navijača fudbalskog kluba *Rad* zbog izvikivanja parola *Srbija Srbima - Napolje sa Turcima* i *Nož, žica, Srebrenica*. Među uhapšenima je bilo 47 maloletnika.

Nažalost, često se dešava da ovakvi ispadi prođu nekažnjeno ili se zakonske sankcije prema izvršiteljima svedu na minimum. Država gotovo nikada nije adekvatno reagovala.

---

pretrpljenih duševnih bolova, povrede časti i ugleda, slobode i prava ličnosti nastale neosnovanim hapšenjem tokom akcije "Sablja". Presudu, kojom se Republika Srbija i MUP obavezuje da isplati ovu sumu i još 36.000 dinara na ime troškova parničnog postupka doneo je Prvi opštinski sud u Beogradu.

ANTISEMITIZAM - POSLEDICA VELIKODRŽAVNOG PROJEKTA

1. Antisemitizam kroz osporavanje drugog

U Izvorima totalitarizma Hana Arent navodi da je očigledno pravilo "...da antijevrejska osećanja stiču političku važnost samo onda kada se mogu kombinovati sa glavnim političkim problemima..."¹. Poslednje dve decenije u Srbiji su nesumnjivo, godine *glavnih političkih problema* i antijevrejska osećanja poprimila su ne samo političku, već i društvenu i kulturnu važnost, samo Jevreja gotovo da i nema. Stoga se nameće pitanje, kako u zemlji, u kojoj Jevreji čine jednu od brojčano najmanjih manjinskih zajednica, tretirati problem antisemitizma i analizirati njegove uzroke.

Raniji teoretičari tražili su političke i društvene uzroke modernog i savremenog antisemitizma u granicama prosvetiteljstva, stvaranju i propasti evropske nacionalne države², dok ga aktuelne analize tretiraju kao posledicu radikalizacije i ekstremizacije društva prouzrokovanih izmenjenim društvenim i ekonomskim okolnostima s kraja XX i početka XXI veka. Istorijski konteksti u kojima su nastala prva dva analitička okvira svakako se bitno razlikuju od sadašnjeg; međutim, to nikako ne umanjuje njihovu relevantnost. Ako se kontradiktorni učinci prosvetiteljstva i njihova veza sa antisemitizmom ostave po strani³, zakasneli projekat stvaranja (velike)nacionalne države, praćen političkom i društvenom radikalizacijom, čini se sasvim primerenim okvirom za analizu uzroka savremenog antisemitizma u Srbiji.

Ideja homogenosti nacionalne grupe kao osnovne pretpostavke državne zajednice (njene teritorijalne i personalne suverenosti, ali i definisanja političkih ciljeva), nužno dolazi u sukob sa postojanjem "nacija unutar nacija".

---

¹ H. Arent, "*Izvori totalitarizma*", Feministička izdavačka kuća, Beograd, 1998. str. 28.

² Adorno i Horkhajmer, Arent, itd.

³ Iako ovaj pristup, bar u onoj meri u kojoj se bavi određenim tipom racionalnosti i subjektivnosti, može biti doista plodan u izučavanju korena antisemitizma generalno, njegova relevantnost za noviji istorijski politički i društveni razvoj Srbije, kao i za njenu sadašnjost, je gotovo beznačajna.

Srpski veliko-državno-nacionalni projekat, onako kako je zamišljen i pokušao da se realizuje, nužno je morao doći u sukob sa nacionalnim manjinama. Da bi nacionalizam i populizam bili opravdani, a sa njima i agresorska politika Srbije prema susednim državama i domaćim manjinama, morala je da se reinterpreтира bliža srpska istorija i njena pravoslavna tradicija. Sa jedne strane, ovakva strategija imala je za cilj da legitimise ratnu politiku kao odgovor na zločine počinjene u prošlosti protiv Srba, dok je sa druge, imala za cilj da postavi temelje novog srpskog identiteta. U tim okolnostima pripadnicima određenih manjina dodeljena je uloga "neprijatelja" – Hrvatima, Mađarima i Bugarima zbog njihove kolaboracije sa Trećim Rajhom – i konačno Jevrejima, koji su u potpunom odsustvu kritičkog sagledavanja srbijanske politike i njenih posledica, u skladu sa opšte poznatim antisemitskim stereotipima, etiketirani kao glavni krivci za svetsku zaveru protiv Srbije i Srba.

Osnovni okvir u kome se danas treba baviti problemom antisemitizma je kompleksan. Antisemitizam u poslednjih dvadesetak godina u Srbiji ne postoji kao izolovan fenomen, već ga, pre svega, treba tražiti u sveopštoj radikalizaciji, netoleranciji i ksenofobičnosti politike i društva, što su posledice jedne katastrofalne, destruktivne politike. Zbog tradicionalne percepcije Jevreja kao većitih Drugih i stranaca, i u Srbiji se antisemitizam, u širem smislu, pre može tumačiti kao problematičan odnos prema razlici nego kao čisto antijevrejska ideologija, praksa ili diskurs.

Ova studija tretira antisemitizam u četiri osnovna pojavna oblika – političkom, verskom, civilnom i kulturnom. Dok je prvi ograničen gotovo isključivo na polje političkog diskursa, verski i civilni se često prepliću, i to prvenstveno u onoj meri u kojoj se u današnjoj Srbiji ne vide jasne granice između crkve kao verske institucije, i društvenog i kulturnog autoriteta i aktera. Iako je Srpska pravoslavna crkva i zvanično ušla u politički život Srbije, za ovu studiju je mnogo interesantniji njen uticaj na određene krugove "civilnog društva" za koje se može reći da generišu i promovišu antisemitizam. Civilni antisemitizam je najotvoreniji i najradikalniji, dok ga kulturni motiviše i održava njegovo prisustvo na javnoj sceni. Kontekst u kome se ova studija bavi antisemitizmom predstavljaju političke i društvene okolnosti iz poslednje dekade XX i prvih godina XXI veka.

Poricanje i negiranje antisemitizma su među glavnim karakteristikama aktuelne sfere političkog i društvenog. U njima se ogleda nasleđe društva, politike i elita, nesposobnih da se suoče i izbore sa kontroverznom prošlošću. Jedan od ciljeva studije ide i u tom smeru da kritičkim osvrtom na pozadinu i manifestacije antisemitizma, ali i ostalih oblika netolerancije, ukaže na neophodnost menjanja interpretacije prošle i sadašnje Srbije, kao preduslova za uspostavljanje moderne, demokratske, tolerantne države i društva.

2. Jevreji u Srbiji

Tačnih podataka o broju Jevreja koji žive na teritoriji Republike Srbije (bez Kosova) nema. Prema rezultatima poslednjeg zavničnog popisa iz 2002. godine, 1158 popisanih izjasnili su se kao Jevreji⁴. Procene ukupnog broja Jevreja kreću se u rasponu od dve do tri hiljade.⁵

Tokom Drugog svetskog rata, gotovo čitava beogradska zajednica Jevreja stradala je u Holokaustu. Kvislinške vlasti u Srbiji, predvođene generalom Milanom Nedićem, preuzimanjem ključnih ideja nacionalsocijalizma, i to prvenstveno o čistoći rase, revnosno sprovode odluke okupacionih vlasti usmerenih protiv Jevreja. Jevrejima se oduzima pravo na rad, oduzima im se imovina i uskraćuju im se sva građanska prava.⁶ Aleksandar Lebl navodi da je period od aprila 1941. godine, bio vreme Holokausta i u Srbiji. Masovnom uništavanju Jevreja u Srbiji okupacionim vlastima pomagali su Nedićeva Vlada nacionalnog spasa, Ljotićevci, žandarmerija i specijalna policija, čuvanjem zatvora i logora i pronalaženjem i hapšenjem skrivenih Jevreja.⁷ Već u avgustu 1942. godine, državni sekretar Harald Turner, izvestio je Berlin da je Srbija jedina zemlja u kojoj je problem i Jevreja i Cigana rešen.⁸ Beograd je bio prvi evropski grad koji je zvanično proglašen Judenrein.⁹ Zbog uspešnog rešavanja "jevrejskog pitanja" Nedićeva Srbija i on sam, dobili su zvanično publikovano priznanje sa samog vrha Rajha.¹⁰

Nedićev i Ljotićev antisemitizam su istorijski utvrđena činjenica, koja se danas nastoji relativizirati i reinterpretirati i u svakom drugom ključu. Polazi se od toga da su "U Srbiji 1941. nemačke okupacione vlasti mogle [su] najbrže da ostvare "konačno rešenje" jevrejskog pitanja jer Srbija nije bila saveznik Nemačke nego okupirana zemlja, te su u Srbiji nacisti imali određene ruke. Zemlje koje su bile saveznice Nemačke, kao Italija, Mađarska, Bugarska i Nezavisna Država Hrvatska, mogle su u vezi s Jevrejima da vode svoju politiku, koja se unekoliko i mogla razlikovati od nemačke. Okupirana Srbija

⁴ Jevreji po narodnosti i veri. Nešto više od polovine navedenog broja su Jevreji po veri, dok su se ostali izjasnili kao sekularni. Aleksandar Lebl, "Antisemitizam", preuzeto sa: <http://www.kczr.co.yu>.

⁵ *Ibid.* Takođe videti "Puzeći i otvoreni antisemitizam", Kažiprist, Radio B92, Beograd, gost Filip David, 10. April 2005.

⁶ Olivera Milosavljević, *Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

⁷ Aleksandar Lebl, *Antisemitizam*, preuzeto sa: <http://www.kczr.co.yu>.

⁸ Hannah Arendt, *Eichmann in Jerusalem. A Report on the Banality of Evil*, Penguin Books, 1994.

⁹ World Jewish Congress, www.worldjewishcongress.org

¹⁰ Mirko Đorđević u Nedim Sejdinović, *Antisemitizam u Srbiji: od Vožda, preko Nikolaja, do grafita*, 26. mart 2005. Preuzeto sa: www.nedimsejdimovic.com.

nije imala taj izbor, jer joj je bilo zabranjeno, po uslovima kapitulacije, da ima bilo kakvu "svoju" politiku. Nemci su tražili dozvolu od NDH za otvaranje logora na starom Sajmištu kod Zemuna, pošto je Hrvatska aneksirala taj deo rasparčane i okupirane Srbije. Tu je ubijeno oko 8 000 Jevreja...".¹¹

Od osnivanja Izraela 1948. godine, prema podacima Svetskog jevrejskog kongresa, iz država bivše Jugoslavije odselilo se više od 10,000 Jevreja, iz Srbije više od polovina onih koji su preživeli Drugi svetski rat.

Većina Jevreja danas živi u Beogradu, a još ih ima u Novom Sadu, Somboru, Subotici i Nišu. Ne samo brojni, već i politički i ekonomski uticaj Jevreja u Srbiji je danas gotovo beznačajan.¹² Ne zauzimaju visoke položaje u politici, ima ih u kulturi i policiji.¹³ Stoga opstanak antisemitizma u Srbiji jasno svedoči da njemu nisu potrebni (uticajni) Jevreji - "Činjenica da se antisemitizam javlja u sredinama u kojima niko nije video Jevrejina, pokazuje da je reč o iracionalnoj pojavi i mržnji za koju Jevreji i nisu neophodni".¹⁴

3. Antisemitizam u Srbiji

Da formalno uvođenje demokratije u politiku etabliranjem višepartijskog sistema nakon perioda komunizma, slobode mišljenja i javne reči, ne podrazumevaju i kvalitativnu demokratizaciju politike i društva, pokazuje i postojanje antisemitizma u Srbiji. Pokušaj realizacije srpskog nacionalnog projekta pratilo je formiranje desničarskih političkih partija, ali i brojnih nacionalističkih, šovinističkih i rasističkih organizacija.

Pravo na slobodu mišljenja i javne reči u Srbiji je, neretko, tumačeno kao pravo na govor mržnje, kroz koji se otvoreno ispoljavao, i još uvek se ispoljava, antisemitizam. U opštoj političkoj i društvenoj klimi netolerancije antisemitizam se pojavljuje u svojim raznim formama. S obzirom na njegov pojačani intenzitet u poslednjih nekoliko godina, antisemitizam se ne može tretirati kao marginalan fenomen.

¹¹ Dr. Krinka Vidaković-Petrov, *Dijaspora je dijalog o identitetu*, NIN, 3. januar 2002.

¹² Ovo nije kvalitativni sud njihovog pojedinačnog ili grupnog doprinosa političkom, ekonomskom i društvenom životu u Srbiji, već pre objektivna procena njihove mogućnosti da utiču na definisanje politike i njenih prioriteta, a što je u direktnoj suprotnosti za dominantnim predrasudama o njihovom uticaju.

¹³ Filip David, "Puzeći i otvoreni antisemitizam", *Kažiprist*, Radio B92, Beograd, 10. April 2005.

¹⁴ Aca Singer, predsednik Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, *Danas*, 26-27. mart, 2006.

3.1 Aktuelni društveno-politički kontekst

Pad Slobodana Miloševića nije rezultirao potpunim raskidom sa nacionalističkom politikom. Naprotiv, i nakon izgubljenih ratova, nacionalizam, ksenofobija, netolerancija, i dalje predstavljaju bitne odlike političkog i društvenog života u Srbiji. Frustriranost politike i društva proizilazi iz nemogućnosti (odustva želje) suočavanja sa nedavnom prošlošću i njenim katastrofalnim posledicama, ne samo po susedne države i narode, već i po samu Srbiju.

Uprkos proglašenja novog Ustava, 7. novembra 2006, Srbija još uvek nije konstituisana kao država. Nedefinisani status Kosova, koga Ustav tretira kao integralni deo Republike Srbije, onemogućava definisanje teritorijalnog suvereniteta, u čijem odsustvu ni državne institucije ne mogu obezbediti institucionalno-pravni okvir neophodan za normalno funkcionisanje države i društva.

Ideja nacionalno-građanske i države drugih, koju nosi preambula novog Ustava, odslikava suštinsko nerazumevanje moderne države od strane srbijanske političke elite. Poraz nacionalnog projekta nije doveo do redefinisavanja pravca koji će trasirati budućnost Srbije. Projekat "svi Srbi u jednoj državi" preformulisan je u projekat "u jednoj državi prvo Srbi" (a zatim građani i drugi). U odsustvu teritorijalnog, definisanje personalnog suvereniteta države Srbije na pretpostavci jedno(g)nacionalnog identiteta i njegovog kolektivnog sećanja, prioritet je političkog i šireg društvenog angažmana elita.

Reorganizacija kolektivnog sećanja, i stvaranje novog srpskog identiteta, vrši se u odnosu na tri ključna perioda u novijoj istoriji Srbije – Drugi svetski rat, SFRJ, i njen raspad kroz ratove. Monopol nad ovim procesom imaju država i nacionalna politička, društvena i intelektualna elita.¹⁵ U obradi prošlosti, elite ne polaze od kritičkog sagledavanja bilansa svakog od ta tri perioda. Naprotiv, polazi se od relativizacije njihovih problematičnih aspekata – (anti)fašizma i nacionalizma. Trivijalizacija (anti)fašizma i nacionalizma nalazi mesto u političkim odlukama, kulturnoj produkciji, društvenom životu i javnom diskursu. Nova interpretacija istorije, i njome uslovljeno selektivno kolektivno sećanje, ne samo da definišu aktuelni društveno-politički život u Srbiji, već nesumnjivo nameću i spornu budućnost. Tako reorganizacija nacionalnog sećanja postaje temelj ne samo novog nacionalnog i državnog identiteta Srbije, već i njene nemogućnosti da, u političkom i društvenom smislu, integriše pripadnike manjinskih zajednica koji su u objektivnom sukobu sa ovakvom interpretacijom prošlosti i budućnosti koja se na njoj može graditi.

¹⁵ *Sigurnost građana u nedovršenoj državi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

Do diskontinuiteta sa ovim trendom nije došlo ni nakon 5. oktobra 2000. godine. Vladajuća koalicija DOS zbog svog unutrašnjeg političkog nesaglasja, prvenstveno u odnosu na poželjni kurs promena, ali i međusobnih "ideoloških" razlika, nije uspela da se obračuna sa mилошевићevim nasleđem prošlosti. Uvođenje veronauke u osnovno obrazovanje, rigidni politički stavovi o Kosovu, uključivanje crkve u politiku kroz njeno učesće u pregovorima o Kosovu, odbijanje pune saradnje sa tribunalom u Hagu (vlada Vojislava Koštunice), itd. još uvek drže Srbiju u začaranom krugu nacionalizma.

Odsustvo šire političke, ali i društvene volje, da se kritički sagledaju i percipiraju fenomeni antisemitizma, ksenofobije, rasizma, netolerancije, itd, koji predstavljaju prateće manifestacije nacionalizma, oduzima srbijanskom društvu mogućnost da se rekonstituiše u demokratsko, tolerantno, i pre svega, autorefleksivno društvo, spremno da prihvati razliku kao takvu, umesto da je stavlja u fokus svoje kontinuirane frustracije, ili je procenjuje u odnosu na sopstvene potrebe.

3.2 Politički antisemitizam

Istorijski posmatrano, politički antisemitizam manifestovao se u konkretnim političkim akcijama koje su imale za cilj oduzimanje državljanstva i građanskog statusa Jevrejima, specijalno oporezivanje i oduzimanje njihove imovine, getoizaciju, deportaciju i konačno rešenje - eksterminaciju. Svoju kulminaciju doživeo je u vreme Trećeg Rajha, osmišljavanjem i stavljanjem u pogon mašinerije za sistematsko ubijanje.

Ako već ne eksplicitni, implicitni antisemitizam, preživeo je Holokaust, kao i brojna međunarodna pravna dokumenta, počev od Povelje Ujedinjenih nacija, Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima, Međunarodnog pakta o građanskim i političkim pravima, Međunarodne konvencije o eliminaciji svih oblika diskriminacije, itd.

Koreni savremenog političkog antisemitizma mogu se tražiti u kontekstu rastuće radikalizacije demokratskih društava i sve većeg prisustva desničarskih trendova u Evropi, i posebno u Srbiji. Desničarski radikalizam i populizam postali su značajno obeležje savremene evropske političke scene. Šira društvena i ekonomska kriza obeležene su traganjem za novim identitetom u bitno promenjenim okolnostima, koje je, za sad još uvek u većoj meri diskurzivno, obeleženo antiimigrantskim, antiislamskim i antisemitskim verbalnim napadima. U zemljama Istočne i Centralne Evrope, bivšim članicama Varšavskog pakta, dodatno opterećenje predstavlja reinterpretacija komunističke, i pre svega antifašističke prošlosti, a koja svakako obuhvata i "nacionalne" percepcije antisemitizma.

Nakon poraza ratnog projekta srpski nacionalizam se okreće ideološkim izvorima, i to prvenstveno konzervativnoj misli oličenoj u Nikolaju Velimiroviću, Justinu Popoviću, i "pragmatičnoj politici" fašiste Dimitrija

Ljotića i kvislinga Milana Nedića. Pogotovo nakon odlaska Miloševića u Srbiju je postkomunističko¹⁶, nacionalističko reorganizovanje sećanja, koje je nacističke kolaboratore proglasilo žrtvama komunizma, pripremlilo teren za političko i društveno sankcionisanje antisemitizma. Rehabilitacija fašističkog, kvinsliškog i četničkog pokreta u Srbiji kreirala je ideološku podlogu koja je relativizovala ekstremni nacionalizam i posledice politike vođene pod njegovim okriljem, i time pripremlila političku i društvenu klimu za brojne rasističke i antisemitske kampanje.¹⁷ Ako se uzme u obzir činjenica da je većina političkih stranaka desne orijentacije implicitno legitimisala problematične pojedince i problematične periode iz novije srpske istorije, onda se može govoriti o (in)direktnom prihvatanju antisemitske teologije i ideologije na srbijanskoj političkoj sceni.

Rehabilitacija fašizma, ili "nacionalnog antifašizma", prema interpretaciji onih koji je sprovode¹⁸, u cilju normalizacije nacionalizma predstavlja okvir u kome se, zajedno sa rasizmom i ksenofobijom, pojavljuje i antisemitizam. U tom kontekstu nije retka ni upotreba novijih "nacionalnih heroja", Radovana Karadžića i Ratka Mladića, u obračunu sa "prljavom antisrpskom propagandom". Izložba "Krv i med" američkog novinara Rona Haviva u nekoliko srbijanskih gradova bila je praćena pojavom pristalica Radovana Karadžića koje su uzvikivale nacionalističke parole.

U političkom diskursu prisutna je i upotreba antisemitskih stereotipa u međustranačkim obračunima - "Labus-Jevrejin", "Koštuničina majka-Jevrejka", itd.¹⁹ Neki od članova srpske političke elite - Vladan Batić, ministar pravde u vladi Zorana Đinđića, Dušan Bataković, i aktuelni premijer Vojislav Koštunica, javno su iskazivali svoje poštovanje prema Nikolaju Velimiroviću: "vladika Nikolaj neosporni moralni autoritet u Srbiji...naš putovođa koji jeste i biće vazda sa nama...njegovo učenje odgovarajući model za pravi patriotizam"²⁰.

¹⁶ Postkomunističko i u ideološkom smislu, ali i u funkciji negiranja multietničkog karaktera jugoslovenske države i njenog društvenog identiteta.

¹⁷ *Ljudska prava u senci nacionalizma. Srbija 2002*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2003.

¹⁸ Todor Kuljić, *Antifašizam i anti-antifašizam. Propuštanje korisne prošlosti*, Politika, 10. avgust 2006. Autor navodi da je danas u Srbiji na delu "antifašiziranje šovinizma...promovisanje autentičnog nacionalnog antifašizma" kroz legitimizaciju domaćih fašista i kvislinga.

¹⁹ Aleksandar Lebl, *Savremeni antisemitizam u Srbiji i svetu*, izlaganje na okruglom stolu "Nova srpska desnica i antisemitizam", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 3. novembar 2005.

²⁰ Jovan Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma. Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2005.

3.3 Između teorije zavere i "Comparative Victimhood"²¹

Prve godine ratova u bivšoj Jugoslaviji bile su obeležene svojevrsnom kontradikcijom: oživljavanjem antisemitizma sa jedne strane i političkom zloupotrebom Jevreja kroz filosemitizam, sa druge. Prema Milanu Vukomanoviću, antisemitizam je najpre oživeo u pojedinim političkim krugovima oličenim u "novoju levici i desnici" i kleronacionalističkim, ljotićeuskim i nedićeuskim pokretima.²²

Teza o postojanju međunarodne zavere protiv Srbije, koju je lansirao Miloševićev režim i satelitske stranke njegovog SPS, poput Jugoslovenske levice i Srpske radikalne stranke, stavljena je u funkciju pravdanja promašaja srpske ratne i nacionalističke politike. Integralni element ove teorije bila je teza o postojanju "vladara u senci", tačnije, moćnih jevrejskih centara, koja je poslužila kao jedan od glavnih generatora antisemitizma u Srbiji. Osim postojanja "planetarne jevrejske zavere protiv hrišćanskog pravoslavlja, posebno protiv srpskog naroda..."²³ lansirala se i teza o petokolonaškoj zaveri u kojoj, osim Jevreja, učestvuju i one malobrojne političke grupacije i posebno nevladine organizacije koje se protive ratnoj politici.

Ovakvi stereotipi baziraju se prvenstveno na antisemitskim publikacijama od kojih je najznačajnija "Protokoli sionskih mudraca". U tom ključu u Srbiji su tumačene i brojne inostrane i međunarodne inicijative koje su imale za cilj sprečavanje ratnih dejstava na području bivše Jugoslavije, a među čijim su inicijatorima i potpisnicima bili i neki Jevreji. Istovremeno je od srpskih Jevreja traženo da se izvine za postupke američke administracije, između ostalog i za bombardovanje Jugoslavije 1999.²⁴ Teorija o zaveri celog sveta protiv Srba i o "novom svetskom poretku" je, međutim, kako navodi Milorad Tomanić, bila rezultat jednog dobro promišljenog srpskog plana čija je suština zapravo bila "...zavera Srba protiv celog sveta i 'novi srpski poredak' koji je trebalo uspostaviti bar na prostorima bivše SFRJ"²⁵.

Uporedo sa podstrekavanjem antisemitizma, u određenim političkim i intetektualnim krugovima promoviralo se filosemitizam. U *Potiskivanju i poricanju antisemitizma* Jovan Byford navodi da je poređenje srpske i jevrejske istorije usko "...povezano sa mitom o mučeništvu karakterističnim za srpski

²¹ Tony Judt, "From the House of the Dead: On Modern European Memory", The New York Review.

²² Milan Vukomanović, *O čemu crkva (ne)može da se pita. SPC, država i društvo u Srbiji (2000-2005)*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005.

²³ Filip David, *Antisemitizam među nama*, Danas, 6-9. januar 2000.

²⁴ *Ibid.*

²⁵ Milorad Tomanić, *Srpska crkva u ratu i ratovi u njoj*, Medijska knjižara krug, Beograd, 2001.

nacionalistički diskurs..."²⁶. Posebno krajem osamdesetih i početkom devedesetih ovu "analogiju" zloupotrebljavaju mnogi intelektualci ukazujući na "istorijsku fatalnost u kojoj srpski i jevrejski narod postaju sve sličniji"²⁷ - "Svaka stopa Kosova za Srbe je Jerusalim: nema razlike između patnji Srba i Jevreja. Srbi su trinaesto, izgubljeno i najnesrećnije pleme Izrailjevo"²⁸, itd.

Jedan od ciljeva promocije filosemitizma bio je da se dodeljivanjem uloge žrtve srpskom narodu, pravljene po slici istorije stradanja Jevreja, i posebno Holokausta, reinterpretira nedavni istorijski kontekst agresorskog rata Srbije na susedne države bivše Jugoslavije i nacionalistička politika prema manjinama. "Analogija" sudbine srpskog i jevrejskog naroda smešta se takođe i u period Drugog svetskog rata, prvenstveno u Nezavisnu Državu Hrvatsku, čiji su ideolozi za "krivce 'hrvatske nesreće' proglašavali pre svega Srbe, a potom Jevreje..." - "Srbi i Jevreji znaju šta znači biti izložen kolektivnoj mržnji, a pouke istorijskog iskustva ne treba olako zaboravljati".²⁹

Drugi cilj filosemitizma - približavanje centrima moći, kojima dominiraju Jevreji, za dobijanje podrške u odbrani "stradalnog srpskog naroda i zemalja" - zapravo je bio u funkciji održavanja teorije zavere i antisemitskih stereotipa. Društvo srpsko-jevrejskog prijateljstva, osnovano 21. novembra 1988. godine, stavlja se u funkciju ove zloupotrebe, proklamujući kao svoj zadatak "zblizavanje dva naroda, koji su često neopravdano optuživani samo za to što su drugačiji"³⁰ i približavanje onim centrima moći koji mogu da pomognu rešavanje "srpskog pitanja". Njegovi osnivači su srpski nacionalistički intelektualci, članovi Srpske akademije nauka i umetnosti - Ljubomir Tadić (predsednik), pisac Dobrica Ćosić (jedan od pisaca Memoranduma SANU)³¹ i drugi, i nekoliko članova jevrejske zajednice, od kojih je "najistaknutija" Klara Mandić. Finansijski podržano od strane tadašnjih vlasti, Društvo je postalo deo režimske propagandne mašinerije.³² Plasiranje

²⁶ Jovan Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma. Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2005.

²⁷ Dobrica Ćosić u *Antisemitizam*, Ljudska prava u tranziciji, Srbija 2001, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.

²⁸ Vuk Drašković, *Ibid.*

²⁹ Dr. Krinka Vidaković-Petrov, *Dijaspora je dijalog o identitetu*, NIN, 3. januar 2002.

³⁰ *Antisemitizam*, Ljudska prava u tranziciji. Srbija 2001, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002. Str. 268

³¹ Prilikom osnivanja Društva, šesnaest od dvadeset članova bili su članovi SANU. Novi horizonti, *Veza sa Izraelom*, preuzeto sa: <http://www.novihorizonti.com/test/tekst.asp?ArtikalID=721>

³² Laslo Sekelj, *Antisemitism and Jewish Identity in Serbia After the 1991 Collapse of the Yugoslav State*, The Vidal Sassoon International Centre for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem, Analysis of Current Trends in Antisemitism, 1997., acta no. 12

teza o postojanju centara moći, u kojima odlučuju Jevreji, bilo je u potpunom skladu sa zvaničnom politikom Miloševićevog režima, zasnovanoj na teoriji zavere. Društvo nikada nije dobilo podršku jevrejskih organizacija u Srbiji. Koliko su njegovi stavovi odudarali od stavova Saveza jevrejskih opština Jugoslavije i jevrejskih intelektualaca, videlo se po njihovom negativnom mišljenju o Društvu³³ i brojnim protestima protiv njegovih saopštenja.

3.4 Antisemitizam u Srpskoj pravoslavnoj crkvi

Nakon pada socijalizma, u kome je država određivala prirodu svog odnosa sa verskim zajednicama³⁴, sa početkom ratova u bivšoj Jugoslaviji, Srpska pravoslavna crkva dobija prostor da se direktno stavi u funkciju velikosrpskog projekta. Rastući nacionalizam u Srbiji crkva koristi za vlastitu rehabilitaciju, a u cilju retradicionalizacije srbijanskog društva i oblikovanja novog kolektivnog identiteta. To je podrazumevalo i obračun sa komunističkom ideologijom, čija je "najveća žrtva bila sama crkva a onda i srpski narod"³⁵, i za čije je odstranjivanje iz nacionalnog identiteta od suštinskog značaja bio povratak tradiciji i pravoslavlju.

Insistiranje na tradiciji i pravoslavlju nije se ograničilo isključivo na obračun crkve sa komunistima, već je postalo i integralni deo ratne politike. Vernost pravoslavlju i srpskoj crkvi bili su bitni motivi srpskog ratnog folkloru.³⁶ Nakon nekoliko apela za pomirenje i prestanak sukoba 1991, i 1992. godine, tokom rata u Bosni, Srpska pravoslavna crkva "zahteva" nastavak rata i blokira mirovne procese.³⁷

Fundamentalizam Srpske pravoslavne crkve, koji se ogleda u povratku osnovama, ishodištu, protivljenju sekularizaciji i odbacivanju tradicije prosvetiteljstva i modernih naučnih, tehničkih i političkih dostignuća, u kombinaciji sa njenim neprikosnovanim statusom institucije koja uživa najveće poverenje građana, doprineo je stvaranju novog nacionalnog identiteta Srbije koju, u velikoj meri, karakterišu odsustvo tolerancije i odbacivanje modernih političkih vrednosti.

Srpska pravoslavna crkva je u novijoj istoriji dala svoj doprinos opstanku antisemitizma kroz postavljanje osnova i fabrikovanje novog srpskog identiteta, i to na više načina. Prvi i najznačajniji je kanonizacija Nikolaja Velimirovića. Sveti arhijerejski sabor Srpske pravoslavne crkve jednoglasno je

³³ *Ibid.* Str. 268.

³⁴ *Sigurnost građana u nedovršenoj državi. Srbija 2005*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

³⁵ Radovan Kupres, *Srpska pravoslavna crkva i novi srpski identitet*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2006.

³⁶ Ivan Čolović, *Bordel Ratnika, XX vek*, Beograd, 2000.

³⁷ Milan Vukomanović, *O čemu crkva (ne)može da se pita. SPC, država i društvo u Srbiji (2000-2005)*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2005.

doneo odluku o kanonizaciji Nikolaja Velimirovića u maju 2003. godine. U Srbiji se on danas smatra najvažnijom crkvenom ličnošću posle svetog Save.³⁸ Uspešna rehabilitacija Nikolaja Velimirovića, nakon 40-godišnje marginalizacije, poslužila je Srpskoj pravoslavnoj crkvi između ostalog i kao dokaz sposobnosti "revitalizacije celog srpskog naciona, kao i tako potrebnu potvrdu njegovih duhovnih vrednosti"³⁹. Nametanje Nikolaja Velimirovića kao ključne duhovne reference praćeno je, ne samo štampanjem njegovih dela već i brojnim afirmativnim delima o njemu. Međutim, Velimirovićeve veze sa nacističkim kolaboracionistima – "vladika Nikolaj, 'blizak Nediću i Ljotiću nije se bunio protiv totalitarnih političkih sistema, već se jasno opredeljavao za njih'..."⁴⁰ – i njegov dokazani antisemitizam – "Sva moderna gesla evropska sastavili su Židi, koji su Hrista raspeli: i demokratiju, i štrajkove, i socijalizam, i ateizam, i toleranciju svih vera, i pacifizam, i sveopštu revoluciju, i kapitalizam i komunizam. Sve su to izumi Židova odnosno oca njihova đavola"⁴¹ – u direktoj su suprotnosti sa građenjem mita o njegovom mučeništvu.

Ličnost i delo Nikolaja Velimirovića predstavljaju inspiraciju brojnih mladih desničarskih organizacija koje, iako ne formalno u okviru Srpske pravoslavne crkve deluju pod njenim okriljem, i koje u današnjoj Srbiji predstavljaju značajne nosioce antisemitizma.

Nekoliko zahteva od strane Jevreja da se Srpska pravoslavna crkva ogradi od antisemitizma Nikolaja Velimirovića nije urodilo plodom, jer je "...Velimirovićev antievropski, antikulturni, i antisemitski duh, usađen u ono što je danas suština dobrog dela ljudi iz crkve"⁴².

Distanciranje od, i osuda antisemitizma od strane Srpske pravoslavne crkve uglavnom se artikuliše u kontekstu zloupotrebe filosemitizma. Filosemitizam Srpske pravoslavne crkve zasnovan je na upotrebi komparativnog stradalništva⁴³, i ima za cilj da odbrani velikosrpski projekat, da negira i relativizuje njegove ekstremne manifestacije, među kojima je i antisemitizam. Brojna saopštenja Srpske pravoslavne crkve navode mučeništvo i stradalničku prošlost i sadašnjost jevrejskog i srpskog naroda, i ističu autoritet pravoslavne crkve, čije dogme nisu podsticale antisemitizam. Iako je zvaničan stav Srpske pravoslavne crkve protiv antisemitizma, činjenica je da

³⁸ Jovan Byford, *Potiskivanje i poricanje antisemitizma. Sećanje na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2005.

³⁹ Atanasije Jevtić. *Ibid.*

⁴⁰ Mirko Đorđević u *Ljudska prava u tranziciji. Srbija 2001*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, 2002.

⁴¹ *Ibid.*

⁴² Filip David, *Most Radija Slobodna Evropa: Koliko je antisemitizam prisutan u Srbiji i Hrvatskoj, Dijagnoza bolesnog društva*, Danas, 16-17. april 2005.

⁴³ Comparative victimhood. Tony Judt, *"From the House of the Dead: On Modern European Memory"*, The New York Review of Books, Vol. 52, No. 15, 6. September 2005.

su odeređeni krugovi unutar nje antisemitski, kao i da ona, kanonozacijom Nikolaja Velimirovića, u institucionalnom smislu i dalje figurira u političkom i društvenom životu Srbije kao, makar i implicitni, promoter antisemitizma.

S obzirom da se antisemitizam u Srbiji javlja u širem kontesktu radikalizacije, netolerancije, ksenofobije i rasizma, i na činjenicu da je Srpska pravoslavna crkva svojim političkim i društvenim angažmanom u velikoj meri tome doprinela, stiče se utisak da njeno deklarativno osuđivanje antisemitizma prvenstveno predstavlja gest političke korektnosti, a ne odraz njenog suštinskog stava o tom, i srodnim pitanjima.

Aktivna podrška Srpske pravoslavne crkve rehabilitaciji fašista, kolaboracionista i četnika iz Drugog svetskog rata – Dimitrija Ljotića, Milana Nedića i Draže Mihajlovića – koji su svi, u manjoj ili većoj meri bili antisemiti⁴⁴, ukazuje na činjenicu da crkva, osim deklarativno, ne želi da se ogradi od antisemitizma u svojim krugovima.

3.5 Civilni antisemitizam

Otvoreni antisemitski incidenti u Srbiji dešavaju se na "civilnoj sceni" koju čini veći broj, manje ili više formalnih, radikalnih desničarskih i (klero)fašističkih grupa. Za one brutalnije incidente, sknavljenje jevrejskih groblja, spomenika i verskih objekata, pisanje grafita i lepljenje plakata, nemoguće je sa sigurnošću tvrditi odakle dolaze jer, osim u slučaju trojice uhapšenih za lepljenje antisemitskih plakata u martu 2005. godine, javnosti nisu poznati njihovi akteri.

Karakteristika desničarskih i klerofašističkih organizacija je da prvenstveno okupljaju mlade ljude koji svoje uporište nalaze u onome što se u poslednjih dvadesetak godina promovise kao širi društveni trend - revidiran srpski nacionalizam i povratak tradicionalnim pravoslavnim vrednostima. One ekstremnije, poput skinhedsa, *Nacionalnog stroja*⁴⁵, *Krvi i časti*, *Rasnih nacionalista – rasonalista* kao svoju, preuzimaju nacističku ideologiju. Svima njima zajednički su ekstremno antizapadnjaštvo i odbacivanje liberalnih vrednosti, rasizam, nacionalizam i šovinizam, ideološka isključivost, ksenofobija. U tom miljeu se, naravno, pojavljuje i antisemitizam. Dok se dokazane⁴⁶ aktivnosti gorenavedenih grupa uglavnom svode na virtualni antisemitizam, u aktivnosti mlade srpske desnice, kojoj pripadaju *Dveri srbske*,

⁴⁴ Laslo Sekelj, *Antisemitism and Jewish Identity in Serbia After the 1991 Collapse of the Yugoslav State*, The Vidal Sassoon International Centre for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem, *Analysis of Current Trends in Antisemitism*, 1997, acta no. 12

⁴⁵ Prema informacijama MUP Srbije, Nacionalni stroj je okarakterisan i kao antisemitska organizacija. *NIN*, 29. decembar 2005.

⁴⁶ Postavljanje spiskova Jevreja na vebajtove i antisemitskih, i tekstova funkcionera Trećeg Rajha.

Obraz, *Sveti Justin Filozof*, *Nomokanon*, *Svetozar Miletić*, spadaju i brojne, posećene tribine, kao i časopisi.

Iako mnogi javni istupi mlade srpske desnice nisu eksplicitno antisemitski, činjenica da je cilj njihvog angažmana, između ostalog, i rehabilitacija Nikolaja Velimirovića, Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i četničkog pokreta, ukazuje na njihov latentni antisemitizam.

Civilni antisemitizam prati obrazac ispoljavanja netrpeljivosti, često i otvorene mržnje, prema manjinskim grupama u Srbiji u poslednjih deceniju i po, i predstavlja sliku opšteg stanja društva. Izraelska ambasadorica Jafa Ben Ari u intervjuu *Danasu*, 9. maja 2005. godina navodi da se u Srbiji "ne radi o antisemitizmu *per se*, već o mržnji koja ključa ispod površine".

3.6 Antisemitizam u kulturi – izdavačka delatnost

Jedan od najistaknutijih oblika antisemitizma u Srbiji od kraja osamdesetih godina do danas predstavlja izdavačka delatnost. Brojni naslovi, njih preko 150, objavljuju se u različitim izdavačkim kućama. Neke od njih su specijalizovane za antisemitsko izdavaštvo, kao *Ihtus – Hrišćanska knjiga* i *Klub nacionalnih knjiga Velvet*.

Posebno mesto u antisemitskoj izdavačkoj delatnosti zauzimaju *Protokoli sionskih mudraca*, čijih je 12 različitih izdanja štampano u periodu od 1990 – 2001. godine⁴⁷, a među izdavačima, Ratibor Đurđević, koji je autor većine, od više od pedeset, antisemitskih naslova koje je objavila *Ihtus – Hrišćanska knjiga*.⁴⁸

Kako navodi Aca Singer, predsednik Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, mnoga antisemitska izdanja koja se poslednjih godina slobodno štampaju i prodaju u Srbiji daleko su opasnija od *Protokola: Jevrejsko ritualno ubistvo* Ratibora Đurđevića, jedno je od njih. Neki od naslova koji su se mogli naći u beogradskim knjižarama su: *Jevrejska zavera*, *Srpski narod u kandžama Jevreja*, *Pod šestokrakom zvezdom – Judaizam i slobodno zidarstvo u prošlosti i sadašnjosti*, *Zašto se divim Adolfu Hitleru*, *Mrtve krave protiv šest miliona mrtvih Jevreja*, *Zašto je rasizam ispravan*, *Zašto mrzim Jevreje*, *Protokoli sionskih mudraca*, *Vladika Nikolaj o Judejcima*, *neprijateljima hrišćana i hrišćanstva*, *Zli i prokleti*, *Zavera nad zaverama*, *Zlotvori čovečanstva*, *Pet krova i revolucija judeo bankara*, *'Svetosavski nacionalizam u judeo-masonskom okruženju*, *Holokaust - dogma judaizma*, *Talmud – izvornik satansko-judejskog porobljavanja čovečanstva*, *Prokleti Hanan*, *Judejska zavera protiv boga i čoveka*, *O semitskoj opasnosti i lomljenju srpske kičme u Drugom svetskom ratu*, *Zašto su Jevreji kroz celu istoriju protiv Srba*. *Ko su oni?*, *Jevreji u ogledalu Svetog pisma*, *Zli i prokleti: Dušmani savremenog*

⁴⁷ Laslo Sekelj, *NIN*, 2. avgust, 2001.

⁴⁸ Pismo Saveza jevrejskih opština Jugoslavije Svetom arhijerejskom sinodu Srpske pravoslavne crkve od 28. novembra 2000.

čovečanstva, *Drama savremenog čovečanstva*, *Cionizam, komunizam i "novi" svetski poredak*, *Sindrom straha od Judejaca u Americi*, *Rugobe i laži američke demokratije*, itd.

Poseban deo antisemitske izdavačke delatnosti predstavljaju i reprint izdanja dela Milana Nedića, Dimitrija Ljotića i Nikolaja Velimirovića. Takođe i časopisi - poput *Logosa*⁴⁹, *Krune*, *Velike Srbije*⁵⁰ i *Pravoslavljaja*⁵¹ - ali i pojedini tabloidi, objavljuju antisemitske ili tekstove autora koji se mogu povezati sa antisemitizmom. Na proteste Saveza jevrejskih opština izdavači i autori ovih dela uglavnom reaguju komentarima da čitaocima treba ostaviti da procene šta je u njima istinito, a šta nije. Bez obzira na veliki broj prijava koje je Savez jevrejskih opština podnosio protiv izdavača antisemitskih knjiga, tužilaštvo u većini slučajeva nije iniciralo krivično gonjenje.⁵²

Da je antisemitizam u kulturi prisutan pokazuje i izdanje Narodne knjige iz Beograda *Lažni car Šćepan Kiš*, autora Nebojše Vasovića, koja ima izrazito antisemitski podtekst - Danilo Kiš se optužuje da je uspeh postigao isključivo svojim međunarodnim jevrejskim vezama, da nije pisao o "saradnji Jevreja sa nacistima i onima koji su... 'profitirali' na nacizmu i staljinizmu"⁵³, i koja svodi "jevrejski identitet na 'korist' i 'rasnu', zapravo rasističku osnovu"⁵⁴. Pored napada na Danila Kiša, autor takođe sugerise da "su kulturnu politiku u Srbiji godinama određivali pisci kao što su Oto-Bihalji Merin, Eli Finci, Oskar Davičo, Erih Koš..."⁵⁵

4. Reakcije vlasti

Adekvatnih reakcija srbijanskih vlasti na antisemitsku propagandu, incidente, publikacije i šire na govor mržnje u kome je antisemitizam takođe prisutan, gotovo da i nije bilo. Prema članu 134. postojećeg Krivičnog zakona Republike Srbije, antisemitizam se krivično može goniti kao širenje verske, nacionalne i rasne mržnje. Zahtev Saveza jevrejskih opština da se u njega unesu i posebna odredba krivičnog dela antisemitizma, negiranja Holokausta, minimiziranje broja jevrejskih žrtava⁵⁶ i veličanja nacističke ideologije i vođa nije uvažen. Takođe, član 38. Zakona o javnom informisanju Republike Srbije,

⁴⁹ Časopis studentata bogoslovnog fakulteta u Beogradu.

⁵⁰ List Srpske radikalne stranke.

⁵¹ Glasilo Srpske pravoslavne crkve.

⁵² Aca Singer, predsednik Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, *Danas*, 26-27. mart, 2006.

⁵³ Aleksandar Jerkov, *NIN*, 24. februar 2005.

⁵⁴ *Ibid.*

⁵⁵ Filip David, Most Radija Slobodna Evropa: Koliko je antisemitizam prisutan u Srbiji i Hrvatskoj, *Dijagnoza bolesnog društva*, *Danas*, 16-17. april 2005.

⁵⁶ Aca Singer, predsednik Saveza jevrejskih opština Srbije i Crne Gore, *Danas*, 26-27. mart, 2006.

zabranjuje objavljivanje ideja, informacija i mišljenja koji podstiču diskriminaciju, mržnju ili nasilje protiv lica ili grupa na osnovu njihove rasne, verske, nacionalne, etničke, itd. pripadnosti. Uprkos tome, veliki broj prijava protiv izdavača antisemitske literature, koje je podnosio Savez jevrejskih opština, nije prihvaćen od strane tužilaštva.⁵⁷

Reakcije na antisemitski diskurs i incidente uglavnom ostaju u domenu verbalnih osuda i kritika. Serija koordiniranih incidenata u martu 2005. godine, izazvala je burne reakcije liberalne javnosti, i verbalne osude Srpske pravoslavne crkve i Srpske akademije nauka i umetnosti, međutim, odsustvo odgovarajuće reakcije navelo je Građanske inicijative da objave saopštenje u kome se navodi da "se novi talas ekstremnog srpskog nacionalizma nalazi pod pokroviteljstvom nekih državnih i crkvenih institucija"⁵⁸. Povodom incidenta na novosadskom Filozofskom fakultetu 9. novembra 2005. godine, profesor Milenko Perović izjavio je da se, u nespemnosti vlasti da zabrani delovanje ekstremističkih organizacija zapravo ogleđa činjenica da "vladajuća politička nomenklatura u nekim elementima dijeli politička uvjerenja tih ekstremističkih grupacija".⁵⁹

Čini se da je strategija vlasti da antisemitizam u Srbiji okarakterise kao izolovani fenomen, umesto da ga tretira kao integralni problem sveukupne društveno-političke radikalizacije. Svako ukazivanje na njegovo postojanje i manifestacije karakterise se kao diskreditacija demokratke politike i društva, i opstrukcija procesa pomirenja. Reakcije brojnih političara iz vladajuće koalicije, ali i pojedinih državnih institucija, na seriju organizovanih antisemitskih ispada u proleće 2005. godine, ukazuju na to da se postojanje antisemitizma vezuje za jake političke centre moći koji imaju za cilj da naruše ugled Srbije: "Taman kada smo počeli da obnavljamo ugled zemlje, jedna akcija se sprovodi da naruši taj ugled. Ovo jeste orkestrirana akcija, ali ona ima drugi izvor i cilj..."⁶⁰

U saopštenju Ministarstva za nacionalna i manjinska prava Srbije i Crne Gore od 28. januara 2004. godine, povodom Izveštaja posmatračke misije Saveta Evrope o parlamentarnim izborima održanim 28. decembra 2003. u Srbiji, u kome se ukazuje na pojavu antisemitske tendencije u predizbornoj kampanji, stoji da "olako izrečene, paušalne ocene, mogu samo da štete procesu pomirenja u regionu i izgradnji međuetničkog poverenja".

⁵⁷ *Ibid.* Takođe, zamenik okružnog tužioca Beograda, Milija Milovanović, odbacio je 2001. godine krivičnu prijavu Saveza jevrejskih opština Jugoslavije protiv štampanja Protokola, navodeći nepostojanje elemenata za gonjenje po službenoj dužnosti.

⁵⁸ *Danas*, 24. mart 2005.

⁵⁹ *Radio Slobodna Evropa*, 26. avgust 2006.

⁶⁰ Mirosljub Labus, *Danas*, 24. mart 2005.

Nažalost, ovakve interpretacije antisemitizma u Srbiji i reakcije vlasti samo pokazuju njenu nespremnost da se suoči sa nasleđem politike koju, redefinisano u "demokratski nacionalizam" i danas u velikoj meri promovise.

Preporuke:

U cilju eliminacije antisemitizma iz političkog i društvenog života Srbije neophodno je sledeće:

- Osim "fizičkog" poraza, koji je srpska nacionalistička politika doživela, neophodan je i njen "mentalni" poraz, jer se iz takvog stanja političke i društvene svesti generiše politika netolerancije, ksenofobije, fašizma, antisemitizma i dr.
- Od suštinskog značaja za promenu stanja svesti u Srbiji je izbacivanje iz nastavnog programa svih apologetskih reinterpretacija uloge kolaboracionista u Drugom svetskom ratu, uloge Srbije u raspadu bivše Jugoslavije, i antisemitskih ideologa i autora.
- Međunarodne institucije, a posebno Savet Evrope, trebalo bi da insistiraju na odgovarajućim reakcijama vlasti na pojave antisemitizma, i ostale oblike ispoljavanja mržnje i netolerancije, u skladu sa relevantnim međunarodnim dokumentima.

PROFILISANJE KULTURNOG MODELA

Etatizacija kulture

Politika i kultura ostale su u nekoj vrsti simbioze, uprkos nadi da će padom Slobodana Miloševića doći do temeljnih promena u obe sfere. Suprotno očekivanjima, pokazalo se da je kulturni model, za koji se verovalo da je posledica urušenih vrednosti i sveopšteg beznađa, opstao čak i kada se survao politički poredak koji je dominirao tokom devedesetih. To je bio prvi znak da taj model nije samo puki privezak svog vremena, ali je sada postalo očigledno da je kulturna matrica zapravo izvoriste svega što se zbiva u društvu. Stoga se korenite promene moraju pre svega sprovesti u toj sferi, tako što bi se raskrinkale zablude koje onemogućuju da se izvrši puna demokratizacija društva. Bez radikalnog raskida sa postojećim kulturnim modelom koji je jedini pravi baštinik Miloševićevog vremena, uvek će se iznova vraćati ono za šta se verovalo da je poraženo tokom petooktobarskih promena.

To najbolje potvrđuje ono što se dešavalo sa Festivalom autorskog filma, koja je bila jedna od retkih manifestacija koja je uspela da odoli talasu provincijalizacije, sve dok na adresu Ministarstva spoljnih poslova nije stiglo pismo iz ambasade Narodne Republike Kine, u kome se zahtevalo da film "Letnja palata" kineskog reditelja Loua Jea bude skinut sa programa festivala. Primaoci ove diplomatske poruke bili su zatečeni zahtevom koji je svojim tonom probudio sećanja na hladnoratovska vremena, jer pre toga nisu čuli za bilo kakvog Jea i njegove palate ali su, nakon što su se raspitali kod organizatora Festivala autorskog filma, ubrzo shvatili gde zapravo leži problem. U filmu "Letnja palata" nalaze se necenzurisani snimci ubistava studenata na Tijenanmenu iz 1989, zbog čega je film zabranjen u Kini. No, ne samo da su građani te daleke zemlje sprečeni da vide brutalne scena pokolja, nego se kineske vlasti uporno trude da sakriju te prizore od gledalaca u čitavom svetu, preteći da će prekinuti diplomatske odnose sa zemljama koje se usude da prikažu ovaj film.

U Ministarstvu spoljnih poslova krajnje su ozbiljno shvatili preteći ton koji je izbijao iz pisma, s obzirom da se Kina, na tragu diplomatskih preguća još iz vremena Slobodana Miloševića, doživljava kao jedna od retkih prijateljskih zemalja u svetu. Stoga je odmah održana konsultacija sa kabinetom republičkog premijera, pozvan kabinet gradskog sekretara za

kulturu i doneta odluka koje se ne bi postideli ni oni koji su u olovnim vremenima socijalističke Jugoslavije terali ljude u zatvor zbog filmova, knjiga i umetničkih radova, a njihova dela držali zakatančena daleko od pogleda javnosti. Zatečenoj publici Festivala autorskog filma pročitano je saopštenje u kome se kaže da je u zvaničnom dopisu Ambasade Narodne Republike Kine zahtevano da se film Lu Jea "skine sa liste filmova na Festivalu autorskog filma, uzimajući u obzir dobre bilateralne odnose" Srbije i Kine. Gradski sekretar za kulturu Darijan Mihailović objasnio je potom da su republičke institucije i organi na nivou grada Beograda, kao i organizatori, postigli dogovor o tome da je reč o višem državnom interesu, i da je "dogovoreno da sada nije mudro praviti bilo kakav diplomatski skandal i uvrediti prijateljsku zemlju kao što je Kina, koja je stalna članica Saveta bezbednosti, a ujedno i bitan faktor za naše spoljnopolitičke odnose".

Da nije stvar o pukom nesporazumu, s obzirom da već odavno u zemlji Srbiji nije na ovaj način onemogućeno prikazivanje nekog filma, potvrdili su savetnik premijera Vojislava Koštunice Vladeta Janković i ministar kulture Dragan Kojadinović. Dok je Janković ovu bioskopsku premijeru u vizionarskom zanosu dovodio u vezu sa budućim statusom Kosova, tvrdeći da bi "prikazivanje filma, uprkos učtivom apelu kroz diplomatske kanale, odmglo našim nastojanjima da se kosovski problem reši na način koji mi želimo"¹, ministar Kojadinović je danima ponavljao da "postoje mnogi međudržavni sporazumi o bilateralnoj saradnji i propisi koje treba poštovati."² Kada se protiv ovog nakaradnog pokušaja da se spoljna politike vodi kroz bioskopske repertoare, usprotivio deo kulturne javnosti, kineski film je vraćen s pola puta i prikazan u dva beogradska bioskopa, ali se čitavo zamešateljstvo oko "Letnje palate" pretvorilo u najdirektniju metaforu izvitoperenog sistema vrednosti koji vlada na kulturnoj sceni, a što je, između ostalog, i posledica odnosa snaga u sferi politike. Tu, naravno, nije reč o mehaničkom preuzimanju kriterijuma iz jedne oblasti u drugu, već o stalnoj interakciji između političke i kulturne scene, s obzirom da pojedini stvaraoci formiraju društvenu stvarnost svojim delovanjem, dok se neki političari, što se moglo videti i tokom pokušaja zabrane kineskog filma, ponašaju kao komesari koji nastoje da kroje kulturnu politiku. Sve to samo pokazuje kako su stavovi pojedinih kulturnih pregalaca, koliko god ih oni gorljivo zastupali, često trošniji od njihovih dela za koja je već očigledno da neće nadživeti svoje kreatore.

Bez kulturne politike

No čak i da se nije desio skandal sa "Letnjom palatom", očigledno je da Ministarstvo kulture tokom protekle godine nije pokazalo da ima nekakvu

¹ B92, "Zabranjeni film biće prikazan sutra", 30. novembar 2006.

² Isto

strategiju ili nešto što bi se moglo nazvati osmišljenom kulturnom politikom. Osim inicijative da 100 najzaslužnijih umetnika dobije nacionalne penzije, a što je inače unelo dodatnu klicu razdora u ovu već dovoljno surenživu profesiju, nije bilo drugih znakova da Ministarstvo kulture uopšte i postoji. To i nije tako neočekivano s obzirom da se odlazeći ministar kulture Dragan Kojadinović našao sasvim slučajno na tom mestu, nakon što se u trenucima rovovskog natezanja i otimanja stranaka oko pojedinih resora prilikom formiranja kabineta Vojislava Koštunice, neko dosetio da je zaostala jedna ministarska fotelja, pa su ovo pomoćno sedište dobacili Vuku Draškoviću kao gest neočekivanog milosrđa. Osim praznine kojom je odisao njegov rad, Kojadinović će ostati upamćen po rasističim izjavama o "šiptarskim hordama" čiji sunarodnici nisu podobni za obnovu duhovne svetinja, što je govorio tokom traženja majstora za obnovu izgorelog Hilandara.³

Kojadinović je još na početku svog mandata postavio strategiju čekanja i "snimanja stanja u kulturnim institucijama i raznim oblastima kulturnog života"; nakon toga, na dnevnom redu je trebalo da bude formiranje nacionalnih saveta za kulturu, koje bi činili ugledni pojedinci i javne ličnosti, a čiji bi zadatak bio stvaranje "kulturne strategije"; na trećem mestu trebalo je osnovati komisije ili radne grupe, sastavljene od filozofa, psihologa, sociologa i drugih stručnjaka iz različitih društvenih oblasti, koje bi se posvetile donošenju "nacionalnog kodeksa ponašanja". Dakle, trojstvo analiza-strategija-kodeks postavljeno je kao temelj kulturne politike koja nije realizovana sve do samog kraja Kojadinovićevog mandata, zato što je takav plan već od samog početka bio potpuno neodrživ. Prava kulturna politika može se svesti na obezbeđivanje novca za umetnike koji su u stanju da stvore nešto vredno, sve ostalo je čista tlapnja i gubljenje vremena na isprazne priče.

Zahvaljući tome što Ministarstvo kulture u prethodnoj godini nije pokazivalo znakove života, osim zlosrećene "Letnje palate" ni neki drugi filmovi nisu bili pošteđeni činjenice da srpsko društvo, bez obzira na sva uveravanja političkog establišmenta da se nešto suštinski promenilo nakon 5. oktobra, posrće pod teretom starih problema. Tako je i film "Grbavica" mlade bosanske rediteljke Jasmile Žbanić, inače snažna, emocijama nabijena priča o ženi koju u ratu siluju srpski vojnici, potakao uobičajenu zlovolju u Srbiji, koja se javlja gotovo uvek kada je reč o temama koje su neprijatne za ovu sredinu. Najpre je krugovima nacionalnih čistunaca zasmetalo što Bošnjakinju koja je preživela torturu glumi srpska glumica Mirjana Karanović, zatim se

³ U noći između 3. i 4. marta 2004. godine, izbio je veliki požar u manastiru Hilandar. Neposredno nakon toga, Dragan Kojadinović je tokom otvaranja izložbe fotografija Miodraga Brankovića posvećene Hilandaru rekao u Zrenjaninu da na obnovi Hilandara treba budu angažovani isključivo pravoslavci: "Šiptarske horde za čas mogu da budu u Beogradu, i to je njihova namera. Možda ni Hilandar nije planuo sam od sebe, ovaj požar sa Kosmeta može da se prenese i u Makedoniju, a velika je opasnost i Grčkoj... i celoj Evropi".

prigovaralo što je uopšte snimljen film o ovoj vrsti zločina, da bi na kraju jedna grupa ekstremista pokušala da omete beogradsku premijeru filma. Neposredno pred samu projekciju "Grbavice" na pozornicu Sava centra izašla je stanovita Svetlana Petrušić, autorka dokumentarca "Pobij, pokrsti, proteraj", koji govori o stradanju Srba za vreme bosanskog rata, pokušavajući da se obrati publici, ali su je u tom naumu, nakon negodovanje dela publike, sprečili pripadnici obezbeđenja. No i pre tog incidenta zbog koga su gosti iz Sarajeva otišli sa gorkim ukusom u ustima, holom Sava centra paradirali su ljudi obučeni u majice sa likovima haških begunaca Ratka Mladića i Radovana Karaždića, vređali prisutne i zviždali glumcima, skandirajući nakon ulaska u salu - "Srbija! Srbija!".

Nakon što se rediteljka filma posle projekcije "Grbavice" poklonila publici i rekla kako se nada da će njen film "zatvoriti krug, jer se scenarij za njega počeo pisati još u Beogradu", protiv Jasmile Žbanić pokrenuta je prava hajka u kojoj je prednjačio pisac Radomir Smiljanić koji je nakon uvođenja sankcija SR Jugoslaviji, kao predsednik organizacije *Bela ruža*, organizovao blokade Dunava za strane brodove. Mada je udeo Srpske pravoslavne crkve u tom činu već zaboravljen, Radomir Smiljanić i Milić od Mačve dobili su za tu prigodu blagoslov od samog patrijarha Pavla, što je ovekovečeno i na fotografijama, tako da je ovaj književnik sada upotrebio sav uticaj koji ima u pojedinim krugovima da se obračuna sa rediteljkom za koju je tvrdio da želi da pokrene linč protiv srpskog naroda, najavljujući krivičnu prijavu zbog njenih, navodno, rasističkih izjava.

Neposredno nakon berlinske premijere filma i reči Jasmile Žbanić da je u Bosni i Hercegovini silovano dvadeset hiljada žena, koje su prethodile beogradskoj premijeri, u pojedinim beogradskim medijima su se mogla sresti otvorena izrugivanja na račun rediteljkinih tvrdnji. Bez obzira što su silovanja u Bosni prvi put pred međunarodnim sudom kakav je Haški tribunal okarakterisana kao ratni zločin, i ovom prilikom su se mogli čuti cinični komentari da srpske snage, čak i da su to htele, ne bi uspele da siluju toliko žena, bez obzira što je čak i jedna zlostavljana žena u službi političkih ciljeva više nego dovoljan razlog da se ta politika proglašuje zločinačkom. Nekima otvoreno pljuvanje po Jasmili Žbanić nije bilo dovoljno, pa su na kraju Mirjanu Karanović koja glumi jednu od glavnih uloga u "Grbavici" otvoreno nazivali "balijskom kućkom" i "muslimanskom kurvom".

Obrada rata

Na tragu prećutnog društvenog konsenzusa da se prećutkuju zločini zločini srpske strane, koji zdušno pothranjuje i politička elita, "Grbavica" se nije našla u bioskopskoj distribuciji, što je već bila sudbina čitavog niza bosanskih ili hrvatskih filmova koji su progovorili o ratu, jer je od trenutka kada se pre nekoliko godina u dvorani Sava centra prolomio aplauz nakon scene masakra

Bošnjaka tokom molitve u filmu "Spasitelj" Predraga Antonijevića, postalo jasno da su ratni filmovi nešto više od bioskopske rasonode. Tradicija bodrenja filmskih junaka seže mnogo dalje i šire od ovih prostora, ali su za publiku filmovi koji govore o poslednjem ratu bili poput istrgnutih delića realnosti, tako da je taj aplauz bio ponižavajući za narod kome je pripadala ta publika. No tek je u svetlu "Grbavice" postala očiglednija priroda poslednjeg rata, tako da su bili retki stvaraoci koji su se usudili da mu kroz svoja dela priđu dovoljno blizu, shvate šta se tu zapravo dešavalo, i da pomognu da taj sukob dobije neko određenje i ime, s obzirom da su predloži "domovinski", "obrambeni", "agresorski", "oslobodilački" i "odbrambeni" rat samo operativni nazivi. Teškoću da se na platno prenese deo ratnog užasa iskusili su brojni filmski stvaraoci koji su jurišali ka žarištu fiktivnog sukoba sa spremljenim sinopsisima i podeljenim ulogama a onda se, izuzimajući par najhrabrijih, među koje u svakom slučaju spada i Jasmila Žbanić, u opštoj panici i potpunom rasulu ekipa, povlačili na rezervne položaje, da bi pripovedali o razorenim porodicama, promašenim ljubavima i propalim prijateljstvima, gledajući sa bezbedne udaljenosti odsjaj bitaka koje su plamtele iza horizonta. Taj trend se najbolje mogao videti u filmovima koji su snimljeni tokom protekle godine u Srbiji.

Mada je od samog početka više nego jasno da ovo društvo ima problem da prihvati činjenice koje se tiču devedesetih, što je svojevrstan socio-psihološki fenomen za koji ne postoji previše primera u novijoj istoriji, primetno je i da se sami filmski stvaraoci klone ovih tema, što se može primetiti ako se baci letimičan pogled na prošlogodišnju produkciju. Ako se ostavi po strani učinak srpskih glumaca u "Karauli" Rajka Grlića, mada to nije priča o tragičnom raspadu Jugoslavije, već sondiranju klime koja je širom otvorila vrata za rat, svega dva dugometražna dela, od desetak snimljenih filmova, tek se ovlaš dotiču ratnih tema. Radnja "Žurke" Aleksandra Davića smeštena je u jednu vikendicu na Fruškoj gori u osvit rata, gde grupa mladih, uz pomoć droga i pića, nastoji da odagna strah od nadolazećih mobilizacija, dok se u neposrednoj blizini već uveliko spremao zločin koji će se dogoditi. Dok Davićev film slika moralno rasulo koje je zahvatilo Srbiju u osvit rata, baveći se korenima onoga što će ubrzo dovesti do tragičnog sukoba, "Sutra ujutro" Olega Novkovića govori o čoveku koji je 1991. godine otišao iz Beograda u Kanadu da bi se vratio na tri dana u svoj rodni grad na svadbu, slikajući pre svega strahovite posledice koje je rat ostavio na ljudima. S druge strane "Sinovci" Siniše Kovačevića savršeno se uklapaju u mozaik laži, obmana i samozavaravanja koji se neguje u odnosu na devedesete. Radnja filma smeštena je u vreme nakon zauzimanja Vukovara, gde jedan seljanin iz Velikog Krčmara polazi na vukovarsko ratište da traži sina, za koga će se kasnije ispostaviti da je poginuo kod Jankovaca. Kao da je izronio iz šinjela miloševićevske propagande, Kovačević u ideološkom ključu nastoji da dovede u vezu sudbine srpskih vojnika koji su poginuli na tim prostorima 1914, 1944, i

1991, dok se u pozadini tog glavnog narativnog toka, oficiri koji su učestvovali u opsadi grada, sahranjuju kao heroji.

Mada se u svakom filmu koji govori o ovim temama otvarala mogućnost da se postave pitanja odgovornosti za ono što je utabalo put zločinima u Hrvatskoj, Bosni ili na Kosovu, Siniša Kovačević, kao i mnogi drugi autori, nastavio je da falsifikuje događaje. Takav pristup bio bi pre svega problem samih reditelja, da se ti ratni filmovi ne zavlače pod kožu onih koji ih gledaju, nastavljajući da vode svoje bitke za duše konzumenata. S obzirom na takve igrane filmove, obraz filmskoj produkciji spasili su dokumentarci "Vukovar - poslednji rez" Janka Baljka i Draga Hedla, u kome se otkriva zbog čega je taj slavonski gradić doživio apokalipsu ili "Deportacija - nagrada za lojalnost" Vlade Mareša koji govori o progonu više od hiljadu Bošnjaka iz Kozluka koji su, sredinom 1992. godine, preko Srbije proterani u Mađarsku.

Bez obzira što se od filmske umetnosti ne može očekivati da edukuje bilo koga, ipak nema nikakve sumnje da ratni filmovi u nekom od svojih unutrašnjih slojeva nose i jednu vanumetničku, pre svega sazajnu dimenziju koja je posebno značajna za gledaoce sa ove strane Drine, pošto su žitelji Bosne ili Hrvatske već osetili na svojoj koži ono što se tamo zbivalo tokom devedesetih. Stoga su filmovi koji dolaze iz ove dve zemlje po svom učinku delotvorniji od mnogih tribina na temu odgovornosti i pomirenja, s obzirom da ovu vrstu skupova većinska Srbija i dalje doživljavaju kao najdosadniju nastavu, tako da je za nju mnogo lakše pobeći sa tih časova, od neprijatnog suočavanja sa poražavajućim učinkom zločina. Stoga ta filmska ostvarenja predstavljaju neku vrsta predškolskog obrazovanja za one koji i dalje odbijaju da poveruju da su se u Bosni ili Hrvatskoj dogodile strašne stvari. Nije, naravno, prijatno videti kako pripadnici nekog naroda moraju da se tretiraju kao deca, jer neprijatne stvari mogu da jedino progutaju iz kašičica i uz cupkanje na kolenu, ali i to je delotvornije od guranja prsta u zatvoreno oko, što se dešava na skupovima koji računaju sa tim da su njihovi konzumenti zreli ljudi koji su u stanju da sagledaju greške, kako bi uopšte mogli da krenu dalje.

Ništa bolja situacija nije bila ni u drugim sferama stvaralaštva. S obzirom da je srpska književnost tokom devedesetih obeležena dubokim tragom ratnog iskustva, tako da su karakter i brutalnost sukoba u kome se raspala bivša Jugoslavija umnogome odredili senzibilitet književnih dela koja su se bavila tim temama, dajući im vrlo često višak zapaljivog patriotizma, pisci su se nakon toga uglavnom okrenuli svakodnevi. To se ponovilo i u prethodnoj godini. Ako se baci letimičan pogled na romane koji su ušli u najuži izbor za NIN-ovu nagradu - "Most" Zorana Živkovića, "Četiri zida i grad" Zvonka Karanovića, "Emilija Leta" Mirjane Mitrović, "Komo" Srđana Valjarevića i "Ušpon i pad Parkinsonove bolesti" Svetislava Basare, jedino Karanovićevi junaci koračaju kroz mizancen satkan od događaja novije istorije. Njegov glavni junak Vladan Mitić - Tatula, svojevremeno student na uglednoj umetničkoj akademiji u Amsterdamu, vraća se 1991. godine u Srbiju, da bi

postao žrtva balkanskih ratova iz kojih izlazi kao invalid. Osim ove knjige, prizori ratnih i poratnih zbivanja proviruju još između pasaža romana "Kroz pustinju i prašinu" Srđana Tešina, u kome se klanica devedesetih pretvara u neku vrstu kontrapunkta ušuškanoj mladosti glavnog junaka. Devedesete su obrađene na umetnički upečatljiv način jedino još u romanu "Kolekcija" Milete Prodanovića, u kome dominiraju sećanja glavne junakinje, ćerke Slovenke i srpskog oficira na "desetodnevni rat". Pisac u ovom romanu posuđuje iz stvarnosti i lik novinara u kome se može prepoznati tragično nastradali vlasnik "Telegrafa" Slavko Ćuruvija, tako da senka smrti postaje simbol jednog vremena koje još uvek iščekuje ozbiljnu književnu recepciju.

Dok mnogi značajni pisci još uvek čekaju da se događaji slegnu poput taloga da bi mogli hladne glave da progovore o njima, pisanjem su u protekloj godini nastavili da se bave oni koji su do juče u rukama držali oružje. Nakon "Gvozdenog rova" i "Legionara" glavni optuženi za ubistvo premijera Zorana Đinđića Milorad Ulemek Legija koji je, pored ostalog, svojevremeno snimljen kako se sa svojim saborcima dogovara o ubijanju zarobljenih Bošnjaka u blizini Velike Kladuše, podario je svojim fanovima u 2006. godini čak dva nova romana - "Momke iz Brazila" i "Judu: roman o prijateljstvu". Ulemek je zapravo ovim knjigama pre svega posudio ime koje još jedino u zemlji kakva je Srbije može da predstavlja dobru reklamu, dok pitanje stvarnog autorstva ovih knjiga zalazi u tamne vilajete srpske književnosti, gde su trećerazredni pisci bili vrhunski doušnici tajnih službi, a udbaši zvezde na tribinama u Francuskoj 7. S obzirom da je Narodna knjiga, koja se poslednjih godina etablirala kao ključni srpski izdavač, zaradila više od od 100.000 evra objavljivanjem "Gvozdenog rova" u kome se opisuje ratni put dobrovoljaca iz Beograda na ratištu u Bosni, izdavačka kuća "Spina", u kojoj je kao glavni urednik navedena Ulemekova supruga Aleksandra Ivanović, objavila je "Momke iz Brazila" u tiražu od 10.000 primerika, što je ipak bitno manje primeraka u odnosu na "Gvozdeni rov" (70.000) i "Legionara" (25.000). Ova zbirka pripovedaka kojom je, navodno, trebalo da se pokaže spisateljska svestranost Milorada Ulemera, opisuje ratne događaja sa Kosova, Bosne i Hrvatske, uz upadljivo odsustvo bilo kakvog saosećanja za stradanje civilnog stanovništva i razaranje gradova, što je već postalo opšte mesto Ulemekove poetike. U duhu srpske velikodržavne ideologije, čije su temelje tokom devedesetih upravo postavili pojedini pisci, sukob u Bosni u ovoj knjizi opisuje se kao bratoubilački rat Srba i "poturčenih Srba". Kao što takve tvrdnje predstavljaju istorijski falsifikat, tako su biografski podaci navodnog autora primer pseudobiografije. Na klapni knjige piše da je Milorad Ulemek 1996. postavljen za komandanta JSO, "najelitnije srpske jedinice", a da "nakon 2000. postaje žrtva političkih intriga". Čak i da se ostave na trenutak po strani zverstva koja je ova jedinica počinila na prostoru Hrvatske i Bosne i Hercegovine, o "elitizmu" JSO najrečitije svedoče ubistva Ivana Stambolića i članova Srpskog pokreta obnove na Ibarskoj magistrali, dok je političko intriganstvo doseglo svoj vrhunac u

ubistvu premijera Zorana Đinđića. Gazeći preko onih za čiju je smrt direktno odgovoran, Milorad Ulemek svoje viđenje rata sažima na sledeći način: "Čudan je bio ovaj rat. Mi Srbi, nebeski narod, sami protiv celog sveta", što direktno otkriva začine iz crnčevićevske⁴ kuhunje.

U maniru persiflaže, Ulemek je prošle godine objavio i roman "Juda" koji je trebalo da se pojavi pod imenom "Boro i Ramiz". Priča započinje u danima Prvog svetskog rata i seže sve do sadašnjeg doba. Radnja romana odvija se u Peći, Prizrenu, Solunu i Beogradu prikazujući, na potpuno iskarikirani način, odnos između jednog Srbina i Albanca. Ulemek navodno upravo privodi kraju pisanje i svoje pete knjige, na osnovu čega se može jasno zaključiti da onima koji se najverovatnije služe njegovim imenom ne ponestaje mašte, entuzijazma i nade da će čovek koji je direktno odgovoran za brojna ubistva, ostati zabeležen u istoriji kao pisac.

Ne samo da Ulemek pokušava da se predstavi kao žrtva tuđih intriga, nego su njegove knjige tokom protekle godine osvanule u izlozima mnogih državnih knjižara, bez obzira što se ta ista država, preko svojih sudova, obračunava sa njegovim krivičnim delima. Uprkos zgražavanju dela kulturne javnosti nad tom činjenicom, menadžment "Prosvete", koji je prvi ukrasio Ulemekovim delima svoje izloge, lakonski je odgovorio da u tome nema ničeg pogrešnog, jer izbor naslova koji će se prodavati isključivo zavisi od interesovanja čitalaca. Dakle, ako čitaoci traže antisemitsku literaturu iz edicija Ratibora Đurđevića, dobiće je; ukoliko neko poželi da uživa u glorifikaciji glavnog aktera srebreničkog maskra, moćiće da kupi knjigu "General Mladić" njegove, kako sama sebe naziva, "posestrime" i "zakletog jataka" Ljiljane Bulatović koja upravo završava novi rukopis o haškom optuženiku pod nazivom "Oreol ili omča". S obzirom na status drugih haških optuženika koji su ispraćani put Međunarodnog tribunala uz državne počasti i crkvene blagoslove, takva literatura će još dugo imati svoje poklonike.

O tome svedoče i drugi srodni spisi koji su osvanuli u minuloj godini, poput zbirke poezije "Tamne pesme" bivšeg direktora Radio-televizije Srbije Dragoljuba Milanovića koji trenutno izdržava kaznu u Zabeli zbog toga što je žrtvovao zaposlene ove kuće tokom NATO intervencije⁵, ili dnevnika "Slučaj Nacionalni stroj" Gorana Davidovića Firera. Davidović je osuđen zbog širenja verske, nacionalne i rasne mržnje i divljanja neonacista na tribini posvećenoj

⁴ Branislav Crnčević, (Ruma, 1933), pesnik, prozni psac i publicista. Nekada blizak saradnik Slobodana Miloševića. Sada član Međunarodnog odbora za istinu o Radovanu Karadžiću i aktivista Srpske radikalne stranke, čime se potvrđuje simbioza između levičarskih i ekstremno desnih ideja u Srbiji.

⁵ Bivši direktor Radio-televizije Srbije Dragoljub Milanović osuđen je na deset godina zatvora zbog pogibije 16 radnika te televizije u NATO bombardovanju 23. aprila 1999, s obzirom da nije sproveo odluku Savezne vlade o evakuaciji ljudstva i tehnike. Po pravosnažnosti presude 20. maja 2001, Milanović se dva meseca krio u Crnoj Gori, gde je uhapšen u policijskoj akciji "Sabljka" i sproveden u zatvor Zabela kod Požarevca.

Međunarodnom danu borbe protiv fašizma i antisemitizma na godinu dana zatvora, ali to nije smetalo zrenjaninskoj izdavačkoj kući Art-projekt da objavi njegov literarni prvenac. Dok Milanović, inače jedan od pregalaca Miloševićevog režima, lamentira nad sudbinom svog vođe ("Između debelih zidova Sheveningena, / dok korača u krug tražeći malo sunca, / žali se samom sebi Slobodan..."), Goran Davidović u formi dnevnčkih zapisa opisuje svoje viđenje političkih i društvenih prilika u zemlji, čega se sigurno ne bi postideo ni sam Stjuart Donaldson, *spiritus movens* neonacističkog pokreta Blood and Honour, kome je i sam Davidović intimno pripadao. Istovremeno Davidović ovu knjigu posvećuje onima koji su zajedno sa njim "hapšeni zbog ljubavi prema svom narodu", citirajući u okviru ovog dela statut i program Nacionalnog stroja.⁶

Na tragu opravdanja koja su se mogla čuti prilikom objavljivanje ili prodaje slične literature, glavni i odgovorni urednik Art-projekta iz Zrenjanina Ivan Danikov tvrdi da je razlog za štampanje te knjige leži u zalaganju da Davidović ne bude lišen prava na slobodno izražavanje. Tako se ponovo u ime navodnih sloboda proturaju knjige čije objavljivanje, ako već nadležni u tome ne vide kršenje zakona, ulaze u sferu moralnih pitanja, ali su to problemi pod kojima će još dugo posrtati zemlja u kojoj je zapenušali, ruralni nacionalizam, zamenjen njegovim umivenijim likom. U takvoj atmosferi pojedine su štamparije povremeno odbijale da prime rukopise ovakvih knjiga, ali ne zbog visokih moralnih standarda, već zbog nejasnog straha od mogućih posledica. Tih posledica nije bilo niti će ih biti, tako da je osećanje nelagode koje se moglo primetiti kod pojedinih štampara najviše što se u ovom trenutku moglo očekivati očekivati od ove sredine kada je prinuđena da se odredi prema ovako osetljivim pitanjima, koja bi duboko potresala svako uređeno društvo. No ove knjige pre bi se mogle svrstati u školsku lektiru mladih neonacista u odnosu na *Sabrana dela* Radovana Karadžića koja su tokom 2006. godine privedena kraju.

Dok međunarodne snage u Bosni i Hercegovini organizuju sporadične prepade koji bi trebalo da demonstriraju odlučnost u privođenju Radovana

⁶ Za neofašističku organizaciju Nacionalni stroj prvi put se u Srbiji čulo u martu 2005, kada su na beogradskim ulicama osvanuli plakati sa pozivom da se bojkotuje televizija B92, nakon čega su pripadnici ove organizacije ispisivali grafiti: "Hoćemo slobodu, a ne jevrejski jaram" i "Jevreji paraziti, napolje iz Srbije". Na desetogodišnjicu masakra u Srebrenici Nacionalni stroj se oglasio u Negotinu i Sremskoj Mitrovici grafitima: "Nož, žica, Srebrenica" i "Mladiću, hvala ti za srpsku Srebrenicu". Nacionalni stroj zahteva ujedinjenje svih srpskih zemalja u jedinstvenu srpsku nacionalnu državu "koja osigurava postojanje i preporod srpske nacije u veličini slovenskog arijevskeg nasleđa, pretežno dinarskog podrasnog tipa"

Nacionalni stroj veruje u biološku nejednakost i geografsku segregaciju, zabranjuje abortus, narkomaniju, pedofiliju, pornografiju, homoseksualizam, a svi mediji moraju da budu pod nacionalnom kontrolom države.

Nacionalni stroj je članica "međunarodne asocijacije belih nacista" Stormfront, a njen moto je: "Beli ponos širom sveta".

Karadžića licu pravde, ovaj haški optuženik se nesmetano baškari na kulturnoj sceni Srbije. Kao da je optužnica Haškog tribunala za genocid i zločine protiv čovečnosti neki slučajni nesporazum koji će biti razrešen svakog trenutka, Karadžić piše romane, memoare i šaljive komade, rugajući se u svojim dramama međunarodnoj zajednici i aktuelnim srpskim liderima. Pri tom se njegovi radovi ne objavljuju u Crnoj Gori, gde je rođen, ili u Bosni i Hercegovini, gde je Karadžić živeo, već u Beogradu, gde ih uredno štampa njegov ratni ministar informisanja Miroslav Toholj. No ne samo da Karadžićeve knjige izlaze, već se očigledno i čitaju, tako da je prvi tiraž njegovog romana "Čudesna hronika noći" razgrubljen za samo par dana, a već uveliko teku pripreme za postavljanje drame "Sitovacija" na jednoj od beogradskih scena. Za razliku od proznog, odmetničkog ciklusa Radovana Karadžića, opus političkih dela ovog haškog begunca i dalje se uvećava bez većeg truda samog autora. U prethodnoj godini objavljeni su njegovi "Intervjui i govori", čime je Međunarodni odbor za istinu o Radovanu Karadžiću zaokružio šestotomno izdanje Karadžićevih odabranih spisa. Oni koji nemaju snage da se bave Karadžićevim ratnim meditacijama na koje je potrošeno više od hiljadu stranica poslednje dve knjige, ohrabreni su tokom promocije ovog izdanja parolama kako se "Srbi dele na hajduke i jatake" i da će dok "bude Boga brat Radovan poživeti i dati još materijala za nove knjige".

Naravno, predsednik ovog udruženja Kosta Čavoški kao ni mnogo puta pre toga nije propustio priliku da zagolica pažnju javnosti opaskama kako je sam Radovan Karadžić pomagao da se napravi izbor intervjuja i govora. Čavoški je i ranije u sličnim prigodama imao običaj da kaže kako je Karadžić bio obavešten o promociji. Govorio je da nije isključeno da će se i on sam pojaviti na predstavljanju novog dela, da je možda čak tu negde, među publikom, nakon čega bi se posetioci zbudneno osvrtni po sali, dok se Čavoški zagonetno smijuljio. No kada se ostave po strani paljanske pošalice koje su zabavne samo Karadžićevoj ratnoj bratiji, činjenica je da Karadžićevi zaštitinici iz Srbije nikada nisu tajili da održavaju veze sa svojim šticenikom. Oni su otvoreno govorili o golubovima koji donose pisma, pominjali kamenje u gorama ispod koga se skrivaju Radovanove poruke i nepoznatim dostavljačima Karadžićevih rukopisa, koji pod okriljem noći kucaju na prozore njegovih beogradskih jataka koji su se domogli stanova u najužem centru grada. Nakon upozorenja tužioca za ratne zločine Vladimira Vukčevića da će biti procesuirani svi koji na bilo koji način, "posredno ili neposredno, usmeno ili pismeno, preko elektronske pošte ili goluba pismoše, komuniciraju sa haškim beguncima", kuriri i golubovi počeli su naglo da zaobilaze beogradske stanove Karadžićevih štovalaca, čak se i ono stenje koje se ranije lako prepoznavalo po Karadžićevom dodiru odjednom stopilo sa svojim prirodnim okolišem.

Karadžićevi istomišljenici naglo su prestali da se hvališu svojim vezama za ovim haškim beguncem, ali su svom duhovnom vođi u dvotomnim

"Intervjuima i govorima" ponovo omogućili da iznese svoje dobro poznate teze koje se mogu sažeti na sledeći način: Srbima u Bosni rat je nametnut, jer su Muslimani hteli da stvore unitarnu Bosnu; Srbi su se samo branili od novog genocida; to je bio građanski rat u kome je svako svakog mrzeo; radilo se o namirivanju starih računa iz Drugog svetskog rata, bila je to osveta za stare zločine; Muslimani su sami bombardovali Sarajevo, da bi inscenirali medijski spektakl; optužbe za ratne zločine deo su propagande i osmišljene kampanje protiv Srba; Međunarodni sud za ratne zločine, ukoliko zaista bude pravi sud, imaće mnogo više posla sa zločincima koji su počinili zločine nad Srbima nego sa srpskim zločincima; rukovodstvo Republike Srpske spremno je da osudi sve zločinačke prestepe Srba; etničkog čišćenja nije bilo, to nije bila naša politika, već sastavni deo rata; Muslimani i Hrvati odlazili su dobrovoljno iz svojih kuća da bi u Nemačkoj dobijali novac; sistematskih silovanja nije bilo jer su generali vojske RS sa svojim komunističkim vaspitanjem u osnovi konzervativni; oni su striktno pazili na poštovanje morala i pristojnosti; ako su neke psihopate silovale žene, oni su to činili na svoju ruku... i slično.

Pritom Radovanu Karadžiću ne pada na pamet da spomene srpske zločine u Srebrenici, Bijeljini, Bratuncu, Bosanskom Šamcu, Brčkom, Doboju, Foči... logorima, četvorogodišnjem ubijanju Sarajeva i razaranju mnogih drugih gradova. "Intervjui i govori" samo su potvrdili da je Karadžić uvek poricao zlodela koja je počinila srpska strana, što naravno nije nikakav dokaz da se ti zločini nisu dogodili, i da je u tome nalazio brojne istomišljenike u Srbiji. Pri tom nema teksta u novoj Karadžićevoj knjizi, osim kratkih izjava koje su se odnosile na neke sasvim konkretne događaje, u kojima on ne ponavlja kako je jedini ratni cilj ujedinjenje svih Srba koji žive na Balkanu, i da ne vidi zašto bi se neko opirao "stvaranju velike srpske države", makar se ona "zvala i Velika Srbija", "koja će imati jednu prestonicu – Beograd – jedan parlament, jednu vladu i jednog predsednika". Toliko od onoga ko je bio više nego dobro bio upućen u ratne planove srpskih snaga tokom devedesetih.

Naravno, Radovan Karadžić sigurno nije jedini na listi onih koji su u svetu objavljivali knjige dok je nad njima lebdela senka teških zločina. Svojevremeno su memoari ministara naoružanja iz Hitlerovog kabineta Alberta Špera postali jedna od najčitanijih knjiga u posleratnoj Nemačkoj, ali s tom razlikom što je glavni arhitekta Trećeg rajha prethodno odslužio dvadesetogodišnju kaznu koju mu je izrekao međunarodni sud. Takvog zazora prema Karadžiću u Srbiji, naravno, nema. Kada je njegova drama "Sitovacija" svojevremeno krišom promovisana u prostorijama Filozofskog fakulteta na Palama, niko od nadležnih u toj ustanova nije smeo da prizna ono što se dogodilo, bez obzira što su mediji uredno zabeležili taj, za bosanske prilike, nesvakidašnji događaj. U Srbiji su promocije Karadžićevih knjiga, bilo da je reč o njegovim političkim spisima ili literaturi, postale sastavni deo kulturne svakodnevice. U ovoj zemlji nesmetano deluje *Međunarodni odbor za istinu o Radovanu Karadžiću*, tu se organizuju tribine u njegovu čast, lepe plakate s

natpisima "Svaki Srbin je Radovan" i smišljaju slične akcije. U takvoj atmosferi javnost u Srbiji i ne primećuje da postoji bilo kakav problem sa izdavanjem Karadžićevih knjiga. Tek povremeno se mogu čuti usamljeni glasovi da je to isto kao kada bi neko deset godina nakon rata u Nemačkoj objavljivao "Majn Kampf", ali niko ozbiljnije ne dovedu u pitanje izdavanje ovih dela, pošto to pre svega ulazi u sferu moralnih pitanja. A s obzirom da su takve dileme ispod ovdašnjeg praga osetljivosti, bilo bi previše očekivati da knjižarski radnici budu cenzori.

Stoga ne začuđuje što se protekle godine ozvaničila neformalna grupa pisaca koja sve češće nastupa na tribinama posvećenim Karadžiću, skupovima raznih desničarskih organizacija i mitinzima Srpske radikalne stranke, među kojima se nalaze Gojko Đogo, Rajko Petrov Nogo, Branislav Crnčević, Radoslav Bratić, Momo Kapor i Momir Lazić. Sam Lazić je na jednog tribini Srpske radikalne stranke otvoreno pretio svim "izdajnicima srpstva" da će na njih biti primenjen recept IRE, jer se u Irskoj navodno onima koji izdaju svoj narod prvo ubije najstarije dete, a onda se roditelju puca u koleno, "Kada vidite Irca da šepa na lijevu nogu, znajte da je izdajnik. Bojim se da će i kod nas ovih dana neki početi da šepaju na lijevu nogu", govorio je Lazić koji je poslednjih godina postao neka vrsta batine Srpske radikalne stranke kojom je ova partija vitlala nad glavama građana Srbije: vređao je Lazić Jevreje na kruševačkoj televiziji, nazivao političke neistomišljenike "debilima", ponavljao u iznajmljenim terminima da je "Vatikan masonska loža", "Hrvatska ustaška država", a Voker "fašista", otkrivao kako se na "stotine Albanci porađa u Novom Sadu" kako bi se na taj način oteo još neki komad majčice Srbije, a da su u samoj zemlji na vlasti "nekrsti i satanisti". Zajedno sa svojom duhovnom sabraćom Lazić je proklinjao "domaću fukaru", "građanski bašibozluk" i ostali "zapadni slugeraj". Bilo bi tih skupova još više da se sami simpatizeri radikala na kraju nisu prepali od zadataka koji im se poveravaju. Lako je vitlati zarđalim kašikama, isterivati ljude iz svojih kuća brutalnom silom i potezati pištolje na studente, ali je sada trebalo organizovati jednu veću akciju obogaljivanja neistomišljenika, s obzirom da su "izdajnici" nešto brojniji od onih koji bi želeli da im sude.

Dok se Karadžićev duhovni bedem sve čvršće ukopava u Srbiji, a sam Radovan skriva po gudurama i usput izdaje književna dela, jedna grupa njegovih istomišljenika okupljenih oko Centra "Most" i dalje ne odustaje od namere da postavi na nekoj od beogradskih scena njegov komad "Sitovacija". To uporno nastojanje da ovaj haški begunac etablira i kao deo pozorišne scene za sada je ostalo bez rezultata, čime se domaći teatar za sada spasao od teškog kompromitovanja koje je brižljivo pripremano u pojedinim krugovima. No bez obzira na tu malu pobjedu, pozorišni stvaraoci sigurno se ne mogu pohvaliti što se u godini rođenja Jovana Sterije Popovića niko nije setio njegovog komada "Rodoljubci" koji razotkriva svu dubinu zla nacionalne mitomanije, što je više nego potrebno zemlji koja se još uvek povija pod teretom

devedesetih, nego su se pozorišni reditelji tokom 2006. okrenuli njegovom komadu "Laža i paralaza", kao da je Srbija neko sasvim uređeno društvo, u kome pažnju privlače jedva primetne socijalne devijacije.

Stoga nije čudno što su retki tekstovi poput "Paradoksa" Nebojše Romčevića (režija Egona Savina u somborskom Narodnom pozorištu) koji se bave nekim aktuelnim društvenim zbivanjima. Savin je preko Romčevića progovorio upravo o onome što je neophodno ovoj sredini – propuštenim šansama iz vremena petooktobarskih promena koje su bile jedna od poslednjih prilika da se ova zemlje obračuna sa ratnim nasleđem. Dok se "Paradoks" bavi moralnim sunovratom intelektualaca, predstava "Pomorandžina kora" koju je u Ateljeu 212 režirao Goran Marković govori o jednoj drugoj vrsti socijalne patologije, u kojoj mlade udavače jure ljude koji poseduju novac, opisujući simbiozu duhovne plitkoće i bogatstva, što je postalo jedan od potpornih stubova društvene hipokrizije. U nedostatku domaćih tekstova koji bi se pozabavili društvenim problemima, sarajevski reditelj Dino Mustafić oživeo je u Jugoslovenskom dramskom pozorištu prizor povampirenog fašizma preko dela "Pred penzijom" Tomasa Bernharda, ali je ova predstava, pre svega zbog glumačke podele, ostala da pliva u vodama površnih tumačenja. Protekla pozorišna sezona u svakom slučaju nije uspela da iznedri dela poput "Halfhajfa" Filipa Vujoševića (režija Ane Tomović) koji je doneo jedan od najupečatljivijih prizora pustoši koju je ostavio za sobom Miloševićev režim u metro stanici Vukov spomenik, oazi za igrače Kaunter strajka u koji je utonula čitava jedna generacija koja ne poznaje neki drugi svet, ili Bernhardovog "Trga heroja" (u režiji Dejana Mijača) uz otvaranje pitanje antisemitizma koji pritiska i ovu sredinu, bez obzira što su ova dva komada svoj pravi život započele u prošlogodišnjoj pozorišnoj sezoni.

Kada već pisci, reditelji i drugi stvaraoci nisu u protekloj godini uspeli da oslobode društvo barem dela tereta koji ga pritiska već godinama, teško je bilo očekivati da će takav zadatak obaviti popularna kultura, koliko god muzika od početka nosila nasleđe subverzivnosti. No i te retke iskorake koji su se mogli pre svega primetiti kod sastava Beogradski sindikat, prekrila je pesma "Ja bi da mi to koljemo, kume" jedne niške rep grupe koja otvoreno veliča genocid i zločince. Stihovi ove pesme mogu se navesti samo kao ilustracija načina na koji se pojedini krugovi mladih ljudi odnose prema ratnim zločincima:

"Srebrenica mesto moje drago
 Nikad u životu nisam bio tamo
 Ali za to mesto nešto mene veže
 Tamo Muslimanu vrat se nožem reže
 Za Srbiju brate a s verom u Boga
 Srebrenica mesto ponosa srpskoga
 Zbog srpskog junaka našeg Radovana

Tamo braćo više nema Muslimana
 Bajonetom svojim klao ih je glatko
 Jer samo je jedan đeneral Mladić Ratko
 Zato braća Srbi njima ime slave
 Neverničke turske odsekli im glave
 Sedam hiljada ili malo više
 'Odža tamo braćo više i ne riče
 Srušili smo njihove džamije i kule
 Zavili u crno sve njihove bule
 Nosi nosi Drino kosti Muslimana
 Ponosni su naši preci sa Gazimestana
 Kad udare s Trebevića vuci
 Ko su Srbi upamtiće Turci
 Kad udare Srbi sa svih strana
 Neće više biti Muslimana
 Ovo vam je kazna što izdali ste rod
 Prodali ste krst kaznio vas Bog
 Poturice odvratne od Turaka ste gori
 Kolji Ratko kolji i sve ih pogori
 Mundže, vaša zemlja nije Bosna nego Turska
 A Bosna je bila i ostaće srpska
 Konačno i Srbinu sunce će da sine
 Sudiće vam četnici s obe strane Drine
 Džaba vam Arapi i mudžahedini
 I oni ko vi završice u Drini
 Čujete li balije crno vam se piše
 Sad vam ni Hrvati ne pomažu više
 Oj Rašo i Ratko hodite svom rodu
 Predali ste Srebrenicu srpskome rodu
 Nosi nosi Drino muslimanske kosti
 Šta je bilo bilo je, Bog će da oprosti."

Bez obzira što je podignuta krivična prijava protiv nepoznatih autora ove pesme, sudski organi, kao i u mnogim drugim slučajevima, tapkali su u mestu sve dok javnost nije zaboravila ovaj sramotni događaj. Konzumenti tih stihova, nažalost, nisu malobrojni, o čemu svedoči nemala popularnost ove pesme na forumima koji okuplja desničarski talog.

Krunu odnosa muzičke scene prema aktuelnim zbivanjima doneo je novogodišnji koncert ispred Narodne skupštine gde je preplitanje žanrova i zajednički nastup rokera sa narodnjacima trebalo da u simboličkoj ravni predstavi sabornost koja vlada u Srbija. Deo toga duha predstavlja korišćenje udovice ratnog zločinca da bi se popravljao rejting političkim strankama, dok se pojedini rokeri, prema unapred dogovorenom scenariju, huškaju da

političke oponente nazivaju najpogrdnijim imenima što, sve zajedno, najrečitije govore o prirodi sistema vrednosti koji i dalje dominira u Srbiji.

Zaključci i preporuke:

Dekonstrukcija postojećeg kulturnog modela koji leži u temelju svega što se zbiva u svakodnevicu pretpostavka je svih ostalih političkih i društvenih reformi.

Reforma obrazovnog sistema je ne samo imperativ, već i jedini način da Srbija izgradi novi sistem vrednosti i transformiše se u demokratsko društvo.

MEDIJI POD KONTROLOM VLASTI

Svi zakoni, usklađeni manje-više sa evropskim standardima, koji se odnose na medijsku regulativu doneti su u periodu nakon 5. oktobra, ali nije došlo i do suštinskih promena u medijskoj sferi. Neki od zakona ne primenjuju se dosledno, kao što je slučaj sa transformacijom Radio-televizije Srbije u javni servis. Dodela frekvencija nije unela bitne promene u programima tv stanica koje su dobile frekvenciju, tako da za sada nisu vidne kvalitativne programske promene u ukupnom medijskom prostoru u odnosu na period kada ta sfera nije bila pravno regulisana. S druge strane, pokazalo se da pravna regulativa nije dovoljna da se govor mržnje, medijski progoni i pozivi na linč političkih neistomišljenika, nacionlizam, podrška ratnim zločincima, defamiranje različitih manjinskih grupa svedu na minimalnu meru ili potisnu u marginalne medije bez bitnog uticaja na javno mnjenje. Vlada je uspela da održi kontrolu nad nekoliko glavnih medija, pre svega nad dnevnim listom *Politika* i *Radio-televizijom Srbije* koji su bili i glavne okosnice Miloševićevog režima. Svi mediji (sa veoma sporadičnim izuzecima) na isti način izveštavaju o kosovskom pitanju. Konsenzus o tom pitanju u medijima, koji postoji još od kraja osamdesetih, već je imao katastrofalne posledice po sudbine ljudi i u Srbiji i u bivšoj Jugoslaviji. Javnom mnjenju nikada nije ponuđeno drugačije viđenje kosovskog pitanja¹.

Transformacija RTS i dodela frekvencija

Tokom 2006. godine formalno-pravno je završena transformacija Radio-televizije Srbije u javni servis, ali nije došlo do suštinskih promena u programskoj koncepciji i načinu rukovođenja javnim servisom. Televizija je i dalje pod snažnim uticajem vlade², odnosno Demokratske stranke Srbije. Slučaj RTS i sprečavanje programskih promena u pravcu koji bi odgovarao konceptu javnog servisa je jedan od ključnih indikatora (neuspeha) demokratske

¹ Videti deo izveštaja koji se odnosi na Kosovo

² Predsednica NUNS Nadežda Gaće ocenila je da je je proces transformacije RTS u javni servis nezadovoljavajući, "jer je veoma izražen uticaj politike na taj proces". (*Danas*, 30. jun 2006.)

tranzicije u Srbiji. Transformacija RTS je trebalo da bude najvažniji proces u sferi medijskih reformi, i kako bi nacionalna televizija odigrala ključnu ulogu u preoblikovanju javnog mnjenja i propagiranju novog sistema vrednosti. Naprotiv, RTS je zacementirao vrednosti koje je ta medijska institucija kroz nacionalističku i ratnu propagandu negovala još od kraja osamdesetih.

RTS nije nikada smatrao da je hapšenje Ratka Mladića od javnog interesa za sve građane tako da nikada nije sprovodio kampanju koja bi pripremila javno mnjenje za izručenje najtraženijeg haškog optuženika. Tokom prošle godine Vlada Srbije se obavezala da će sprovesti Akcioni plan za hapšenje Mladića, a deo tog plana je bila i medijska kampanja u kojoj je premijer trebalo da koristi reč "hapšenje" kao i da mediji krenu sa pripremom javnog mnjenja kroz projekcije filmova o stravičnim zločinima počinjenim u ime Srba.

Drugo, kao što vladajuće stranke u Srbiji, pre svega DSS (premijer Vojislav Koštunica) i DS (predsednik Srbije Boris Tadić) imaju suštinski isti odnos prema kosovskom pitanju, tako je i RTS nastavila tradiciju poslušnog propagiranja jednog jedinog koncepta rešenja kosovskog pitanja u skladu sa državnim politikom. Treće, RTS prati i državnu antievropsku politiku pre svega, kroz manipulisanje stavom Rusije da će uložiti veto u Savetu bezbednosti i tako sprečiti nezavisnost Kosova.³

Najbolji pokazatelj da je RTS pod jakim uticajem Vlade Srbije je činjenica da je na mestu generalnog direktora i posle formalne transformacije ostao Aleksandar Tijanić – kolumnista i novinar veoma blizak Demokratskoj stranci Srbije. Tijanić je prvi put za v.d. generalnog direktora postavljen po dolasku Vojislava Koštunice na mesto premijera. Iako je već postojao zakon o radiodifuziji, Tijanić je tada postavljen na predlog Vlade, a na osnovu Zakona o javnim preduzećima. Tijanić se, inače, istakao u medijskoj kampanji protiv proreformskog premijera Zorana Đinđića uoči njegovog ubistva. Najčešće citirana je njegova izjava: "Ako Đinđić preživi, Srbija neće". U vreme vladavine Slobodana Miloševića neko vreme je bio i ministar informisanja. Tada je bio blizak predsednici JUL i Miloševićевой supruzi Mirjani Marković.

Ponovni izbor Aleksandra Tijanića (3. jula 2006.) za generalnog direktora RTS, kao i proces izbora članova Upravnog odbora RTS je sporan. Tijanića je za direktora izabrao Upravni odbor RTS⁴, a dva udruženja novinara (NUNS i Nezavisno udruženje novinara Vojvodine) imala su ozbiljne primedbe na izbor članova UO. Oni su upozorili da je Republička radiodifuzna agencija izbegla da dostavi kriterijume i obrazloženje odluke o izboru kandidata za upravne i programske odbore radiodifuznih ustanova Srbije i

³ Vidi: Srbija i međunarodna zajednica

⁴ Članovi upravnog odbora RTS su: etnolog Dragomir Antić, profesor Jovan Babić, novinari Slavoljub Đukić i Milica Kuburović, istoričar Predrag Marković, ekonomisti Boško Mijatović i Dušan Stokanović, sportski radnik Dušan Savić i akademik Nikša Stipčević.

Vojvodine. Iako je RRA objavila javni poziv da predlagači kandidata za Upravni odbor RTS mogu da budu ustanove, organizacije, udruženja i druge registrovane grupacije, neki kandidati su izabrani u UO tako što su sami sebe predložili (Babić, Marković, Kuburović, Savić)⁵.

Da bi Tijanić ostao na mestu direktora UO je napravio statut po kome generalni direktor može da bude i srednjoškolac. Predsednik UNS Nino Brajović upozorio je da je očigledno da je novi statut prilagođen aktuelnom direktoru Tijaniću⁶. Inače, statut TV Novi Sad predviđa da direktor ima završen fakultet. Prema rečima člana RRA Slobodana Đorića, tekst statuta pisale su stručne službe RTS, a UO RTS i Savet RRA su ga na zajedničkoj sednici samo korigovali. Direktor predlaže glavne urednike za koje se raspisuje konkurs, a na njegove predloge UO daje saglasnost. Za glavnog i odgovornog urednika Tijanić je postavio Nenada Lj. Stefanovića koga je doveo još za vreme svog prvog mandata. Stefanović je ranije bio u nedeljniku *Vreme*, gde je kao specijalni izveštač sa procesa u Haškom tribunalu u svojim tekstovima relativizovao i kritikovao rad suda.

Sporan je i Programski savet RTS koga čini 19 članova (od toga 7 članova je iz redova poslanika) među kojima je i generalni sekretar Srpske radikalne stranke Aleksandar Vučić koji je u vreme Slobodana Miloševića bio ministar za informisanje za vreme čijeg mandata je sprovedena najsnažnija represija nad medijima.

Prema svim medijskim istraživanjima *Dnevnik RTS* je i dalje najgledanija informativna emisija u Srbiji⁷. S druge strane, građani pokazuju nezadovoljstvo programskim konceptom ove televizije, iskazujući to bojkotom tv pretplate⁸. Ispostavilo se da finansiranje javnog servisa iz pretplate građana nije dovoljno da bi se uspostavila njegova nezavisnost s obzirom da nije stvoren društveno-politički kontekst, kao i drugi mehanizmi kontrole koji bi onemogućili politički uticaj na RTS. Građani preko organizacija civilnog društva nemaju nikakav uticaj na sadržaj programa javnog servisa. Jedino što se predstavlja kao javni interes jeste politika koju zastupa Vlada Srbije. Direktor RTS Aleksandar Tijanić najavio je čak da bi RTS u perspektivi ukinula tv prenosne skupštinskih sednica čime bi se praktično onemogućilo da građani čuju opoziciono mišljenje manjih poslaničkih klubova⁹.

⁵ *Danas*, 8. jun 2006.

⁶ *Kurir*, 10. jun 2006.

⁷ RTS je najdostupniji gledaocima, a s druge strane kod građana postoji navika da gledaju *Dnevnik RTS* stvarana decenijama

⁸ Plaćanje tv pretplate organizovano je kroz račun za električnu energiju, tako da su građani praktično primorani da je plaćaju.

⁹ Tijanić u intervjuu objavljenom na sajtu RTS: "Probaćemo da, u dogovoru s predsednikom parlamenta, prenosimo samo najznačajnija zasedanja sa striktno određenom dužinom trajanja zasedanja. Ostale sednice parlamenta predstavljali bismo

Frekvencije za rad stanica na nacionalnom nivou i lokalnih na nivou Beograda dodeljene su u aprilu čime je korišćenje etra delom legalizovano – emiteri su po prvi put dobili dozvolu za rad dok su ranije radili na osnovu raznih vrsta tehničkih i nepotpunih dozvola. S druge strane, ova legalizacija, kao i u slučaju javnog servisa nije dovela i do suštinskih promena, pre svega u kvalitetu programa. Postojeće TV kuće godinama su (od 5. oktobra 2000) programe prilagođavale uticajnim političkim faktorima uz "opravdanje" da to čine da bi dobili frekvenciju. Međutim, i nakon dodele frekvencija, nijedna TV kuća nije odstupila od svog uobičajenog programskog koncepta (pre svega *TV Pink* i *TV B92*) niti su napravljeni bitni koraci u kvalitetu sadržaja i podsticaja za istraživačko novinarstvo.

Nacionalnu frekvenciju, osim *Pinka* i *B92*, dobili su *Avala*, *Foks*, kao i *Košava* i *Hepi* (koje dele jednu frekvenciju). Ove televizije nisu za sada uspele da uvedu konkurentski duh na medijsko tržište i da se nametnu gledaocima bitno drugačijim programskim sadržajima.

Televizija *Avala* nikada ranije nije emitovala program, a iza nje stoji nekadašnji potpredsednik savezne vlade (u Miloševićovo vreme) Danko Đunić sa još osam privatnih firmi. Iza televizije *Hepi* je porodica Maljević, dok je vlasnik *Košave* advokat Borivoje Pajović. (*Košava* je nekada bila u vlasništvu Marije Milošević, kćerke Slobodana Miloševića.)

U procesu dodele frekvencija ugašena je *TV BK* u vlasništvu porodice Karić. Slučaj *TV BK* mora se posmatrati u političkom kontekstu s obzirom da je porodica Karić osnovala stranku Pokret snaga Srbije i ozbiljno počela da ugrožava biračko telo vladajuće DSS. Do gašenja televizije dolazi u momentu kada Karići počinju intenzivno da koriste ovu stanicu za svoju političku promociju. Iako je činjenica da je *BK* brutalno i nedopustivo zloupotrebljavla etar za promociju političke opcije iza koje stoji krupni kapital sumnjivog porekla, ovo pitanje nije isključivo medijsko, već i političko s obzirom da je kriterijum za gašenje selektivno primenjen samo na ovu TV stanicu. Trenutak i način na koji je ugašena *TV BK*, usred noći i uz asistenciju policije, samo je unela dodatni haos u proces dodele frekvencija.

Formalno objašnjenje zašto evropska televizija sa 49 odsto nemačkog kapitala *RTL* nije dobila nacionalnu frekvenciju koje je ponudila Radio-difuzna agencija ostalo je neubedljivo¹⁰. Umesto *RTL*, frekvenciju je dobila australijsko-američka televizija *Foks* koja spada u stanice sa konzervativnim programom.

jednočasovnom emisijom u kojoj bi uređivački kolegijum činili predstavnici svih parlamentarnih stranaka". (www.rts.co.yu)

¹⁰ "Odluku o diskvalifikaciji RRA je obrazložila spornom vlasničkom strukturom nemačke TV, koja je premašila dozvoljenih 49 odsto stranog kapitala, tako što su i u vlasničkoj strukturi nekih od domaćih partnera (Atlas sistem, Mali kolektiv, HVB banka i Parma sviss) pronašli većinski strani kapita." (*Dosije* br. 19, www.nuns.org.yu)

Tokom 2007. godine treba da se dovrši i proces dodele lokalnih frekvencija za TV i radio stanice čime bi se okončao proces legalizacije korišćenja etra, kao i svođenje broja emitera sa oko 800 koliko ih je bilo uoči početka dodele frekvencija, na oko 400. Takođe predstoji proces privatizacije lokalnih medija.

Beogradske frekvencije dobili su: *ART, Enter, SOS kanal, Metropolis, TV Plus i TV Studio B*. Gradske radio stanice koje su dobile frekvenciju su: *Beta Plus, Nostalgija, Naksi radio, Radio MFM, MIP radio, Radio Pink, Radio Studio B, Radio Tri, Sport MF, TDI radio, Top FM, Siti radio, Radio Novosti i Radio Pingvin. Palma, Most i Košava* nisu dobili dozvole za emitovanje na teritoriji Beograda.

TV Plus je u vlasništvu Interspida, kompanije u čijem posedu je i *Radio Fokus* – stanica koja se ističe emitovanjem izrazito nacionalističkih sadržaja i jezikom mržnje, i po svom konceptu najbliža je Srpskoj radikalnoj stranci. Reakcija Radio difuzne agencije na program *Radio Fokusa* do sada nije bilo.

Država i mediji

Jedan od indikatora spore tranzicije u medijskoj sferi je i državna kontrola medija preko vlasništva u važnim novinama. Tako država ima ponovo značajan udeo akcija u dnevnom listu *Politika* koja je bila medijska okosnica režima Slobodana Miloševića i u *Večernjim novostima* – dnevnom novinama sa izuzetno visokim tiražom i masovnim uticajem na niže obrazovne slojeve. Osim toga, država je zadržala i potpuno vlasništvo nad novinskom agencijom *Tanjug*. Iako je došlo do formalne transformacije RTS, vlada ima snažan uticaj i na ovaj najvažniji elektronski medij¹¹. Tako državni organi poseduju snažne mehanizme propagande i uticaja na javno mnjenje u svojim rukama. Medijsku situaciju dodatno otežava i činjenica da još nije stvoren društveni kontekst za lojalnu konkurenciju na medijskom tržištu budući da se većina drugih medija nalazi u vlasništvu tajkuna koji takođe imaju svoje posebne interese. Novinar Dragan Janjić upozorava da vlada preko direktnog udela u vlasništvu nad medijima, kao i posrednog – kroz akcije velikih državnih preduzeća u tim medijima - dobija "prerogative da postavlja i smenjuje urednike"¹².

Propagandna kampanja za novi Ustav

Referendumski proces povodom usvajanja Ustava Srbije pratila je izrazito negativna i agresivna propagandna kampanja protiv grupe stranaka i

¹¹ Videti odeljak o RTS

¹² Dragan Janjić: "Povratak Države u režimske medije", *Dosije o medijima*, br. 20

nevladinih organizacija koje su pozivale na bojkot referenduma¹³. Kampanju su obeležili napadi na aktiviste Liberalno demokratske partije¹⁴ koja je predvodila koaliciju za bojkot referenduma i pozivi na linč političkih lidera iz te stranačke grupacije i nekoliko nevladinih organizacija, pre svega Čedomira Jovanovića, Nataše Mičić, Žarka Koraća, Nenada Čanka, Sonje Biserko i Biljane Kovačević Vučo. Iskorišćen je nedostatak međunarodne pažnje i stvorena je atmosfera da je sve dozvoljeno u borbi protiv alternative. Na primeru ove propagandne kampanje može se jasno videti veza između određene akcije i medijskih napisa.

Četiri dana uoči početka referenduma, 24. oktobra, predstavnici Srpskog nacionalnog veća Kosova¹⁵ i grupa studenata iz Kosovske Mitrovice demonstrirali su ispred prostorija Liberalno demokratske stranke u Beogradu pri čemu su uzvikivali i pretili "ubićemo Čedu", a aktivisti koalicije za bojkot bili blokirani u svojim prostorijama dok se demonstranti nisu razišli. Učesnici protesta, koji su se zaustavili na Trgu Republike, nosili su majice sa simbolima Jedinice za specijalne operacije čiji su pripadnici optuženi za ubistvo premijera i natpisima "Terorizam je bolest – pozovite doktora"¹⁶. Takav protest podržao je i list *Kurir* napisom "Šiptarski lobi"¹⁷. Član odbora za bezbednost Skupštine Srbije Bogoljub Pejčić izjavio je za *Kurir* da bi predsednici LDP i GSS, Čedomir Jovanović i Nataša Mičić, zbog zalaganja za nezavisnost Kosova "u svakoj zemlji bili proglašeni za veleizdajnike". *Kurir* prenosi i izjavu nekadašnjeg šefa Koordinacionog centra za Kosovo i Metohiju Nebojše Čovića, datu agenciji *Tanjug*, koji se zapitao «ko finansira promotere antireferendumske kampanje" i ukazao na to da postoje «i domaće i međunarodne snage kojima uspeh referenduma ne odgovara". Od političkih partija protest je osudila jedino Demokratska stranka (tj. njen potpredsednik Dragan Šutanovac). Dnevni list *Politika*, dva dana kasnije, u tekstu čija je osnovna poruka da zagovornici bojkota "razaraju zajednicu" mlako je osudila ovaj preteći protest polurečenicom, da je to bila "provokativna i po mnogo čemu neprimerena

¹³ U ovom istraživanju navodimo primere iz štampanih medija za period od 26. do 31. oktobra 2006, tj. za dva dana pre referenduma, dva dana tokom kojih se glasalo i dva dana nakon referenduma.

¹⁴ Za dva meseca zabeleženo je više od 9 napada na aktiviste LDP. U noći između 26. i 27. oktobra objene su prostorije opštinskog odbora Stari grad LDP u centru Beograda (ulica Strahinjica Bana). Na dan referenduma u centru Beograda pretučen je aktivista LDP za vreme akcije potpisivanja Povelje slobode. (Opširnije videti na sajtu: www.cedajovanovic.com)

¹⁵ Demonstracije su podržali lider SNV Milan Ivanović i član državnog pregovaračkog tima za Kosovo i funkcioner DSS Marko Jakšić.

¹⁶ Na meti demonstiranja su bili Nataša Mičić, Nenad Čanak, Sonja Biserko, Nataša Kandić i Goran Svilanović.

¹⁷ *Kurir*, 25. oktobar 2006.

akcija", ali istovremeno i "performans mladih sa Kosova" i bez obzira na povike "ubićemo Čedu"¹⁸.

U tekstu "Da li je bojkot u duhu demokratije: Razaranje zajednice: Zašto su zagovornici bojkota ostali bez osetnije podrške iz sveta" novinar *Politike* upotrebljava izjavu jednog od lidera nekadašnjeg pokreta *Otpor* Ivana Marovića u kojoj on objašnjava kako je svojevremini bojkot izbora doveo do rata u Bosni: "Bojkot izbora je izbegavanje političkog sukoba, jer oni koji učestvuju u izbornom procesu bojkotuju one koji bojkotuju izborni proces tako da se sukob odlaže ili prenosi na neki drugi nivo". *Politika* dalje tumači: "Tako je, po njegovim rečima, bojkot referendumu o nezavisnosti BiH, koji je organizovala Srpska demokratska stranka, doveo do uništenja političke zajednice u BiH" (...) Zatim autor teksta nastavlja sa svojim komentarom: "Zanimljiv je i primer kosmetskih Albanaca koji su bojkotovali izbore u Srbiji od 1992. godine, boreći se, kako su obrazlagali, protiv režima u Beogradu koji ih je tlačio, a u stvari protiv države Srbije od koje su želeli da se odvoje. Na kraju je, kao i u BiH, došlo do rata". Zatim se u tekstu ističe kako bojkotaši nisu imali podršku iz sveta sa izuzetkom izvršnog direktora Međunarodne helsinške federacije Arona Roudsa. Potom se dodaje objašnjenje kako pod okriljem te organizacije radi Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i da je predsednica Odbora poznata po tome što je u vreme "NATO bombardovanja SRJ kritikovala lokalne nevladine organizacije koje su bile protiv 'humanitarne intervencije'".

Dva dana uoči referendumu održan je miting podrške predlogu Ustava u Kosovskoj Mitrovici na kojem se skandiralo Ratku Mladiću optuženom pred Haškim tribunalom, a glavni govornici su bili ministar i potpredsednik DSS Aleksandar Popović, generalni sekretar SRS Aleksandar Vučić i predsednik Glavnog odbora SPS Ivica Dačić.

U nedelju 29. oktobra, drugog dana referendumu *Glas Javnosti* objavljuje pismo čitaoca "Bojkot u službi nezavisnog Kosova", a *Press* na 3. strani izjavu muzičara izuzetno bliskog Demokratskoj stranci Srbije¹⁹ Bore Đorđevića pod naslovom "Za koga ste, patrijarha ili lezbejke". Đorđević je građanima koji se još dvoume poručio: "Oko čega imaju da se dvoume? S jedne strane imaju patrijarha Pavla, a s druge Čedu Jovanovića, pedere, lezbejke i ostala govna, pa neka biraju kakvu Srbiju žele."

¹⁸ Tekst "Razaranje zajednice" u *Politici* (26. oktobra) počinje pasusom: "Kampanja Čedomira Jovanovića za bojkot referendumu o ustavu dobila je preksinoć u Beogradu odgovor u *performansu mladih sa severa Kosova*. Studenti univerziteta u Kosovskoj Mitrovici i podmladak Srpskog nacionalnog veća severnog Kosova vikali su 'ubićemo Čedu', a njegove saveznike u *borbi protiv ustava* (Natašu Mičić, Nenada Čanka, Sonju Biserko, Natašu Kandić i Gorana Svilanovića) *podrugljivo su nagradili*' zbog njihove borbe za nezavisno Kosovo".

¹⁹ DSS je postavila Đorđevića za pomoćnika ministra kulture

Kampanja protiv učesnika bojkota nastavljena je u danima nakon referendumu. Štampani mediji preneli su u ponedeljak 30. oktobra pretnju premijera Vojislava Koštunice²⁰: "Upozoravam pobornike nezavisnosti Kosova, koji u nezvaničnim razgovorima već govore o mogućnostima priznanja, da takav korak neće ostati bez posledica – to će direktno uticati na odnose Srbije sa zemljama koje priznaju Kosovo". U pretećem tonu u nedelju uveče govorio je i predsednik Skupštine Predrag Marković koji je kazao da bi "neuspeh referendumu značio prizivanje protektorata i diktature"²¹.

Vjekoslav Radović u uvodnom komentaru od 31. oktobra u *Glasu javnosti* poziva na hapšenje Čedomira Jovanovića: "... E, pa, u pravnim državama u zatvor se ide za marifetluke kakvima se služi Čedomir Jovanović. I krajnje je vreme da državni organi traže od njega dokaze za to kako je izvršena 'referendumska krađa', i kako su to, i gde, 'članovi opštinskih izbornih komisija i članovi Demokratske stranke Srbije išli od vrata do vrata, uz pretnje i pozivali građane da izađu na referendum'. Dokazi – ili zatvor! Krajnje je vreme da se nadležni organi pozabave i pitanjem ko i iz kojih pobuda i kojim kanalima finansira Jovanovićev projekat, džipove i gorile, pa da konačno vidimo da li je takvim štetočinama mesto na izbornim listama ili negde drugde. Da se ne vraćamo na Šilerovu i veze s mafijaškim klanovima. Vlast koja nije u stanju da to sprovede, ne zaslužuje poverenje naroda." Iako nadležni državni organi za tri godine medijske kampanje protiv Čedomira Jovanovića nisu pokrenuli istragu o njegovim navodnim vezama sa krugovima oko Milorada Ulemeka Legije optuženog za ubistvo premijera i sa sedištem zemunskog klana u Šilerovoj, *Kurir* ponovo nakon referendumu otvara tu temu i to preko izjave jednog glumca. Izjava glumca Sergeja Trifunovića u kojoj on optužuje Jovanovića za veze sa Ulemekom navodno je skinuta sa bloga.

U centru propagandne kampanje protiv zagovrnika bojkota referendumu bilo je pitanje statusa Kosova, a korišćena je ista matrica kao u vreme Slobodana Miloševića protiv opozicije i takozvanih "unutrašnjih neprijatelja". Praćenje medija tokom referendumske kampanje ukazuje na povećanje intenziteta propagande protiv partija i nevladinih organizacija koje zastupaju različito rešenje kosovskog pitanja u odnosu na DSS, SRS i DS.

S obzirom na upozoravajuće događaje tokom referendumske kampanje što je praćeno i podrškom većeg broja medija, kao što je bilo demonstriranje i poziv na linč ispred prostorija LDP, koji nije osudio niko iz vlasti, Helsinški odbor apeluje na domaće aktore (pre svega Demokratsku stranku) i međunarodnu zajednicu da ulože snažan napor u promeni sadašnje i stvaranju nove atmosfere u kojoj će biti moguće doneti realno rešenje za Kosovo.

²⁰ Izjava je izvorna data Prvom kanalu ruske državne televizije. Citirano iz *Politike*.

²¹ *Glas javnosti*, 30. oktobar

Napad na Televiziju *Studio B*

Demokratska stranka Srbije je u 2006. godini ozbiljno ugrozila medijske slobode i pravo na različito mišljenje, vršeći pritisak na lokalnu beogradsku TV stanicu *Studio B*, u pokušaju da smeni glavnu i odgovornu urednicu Draganu Milićević zbog uređivačkog koncepta te stanice. Ta televizija je jedna od retkih u Beogradu, koja insistira na kritici vrednosnog sistema na kome je počivao režim Slobodana Miloševića i istražuje kroz različite emisije korene sukoba na prostoru bivše Jugoslavije i odgovornost same Srbije za ratove²² zbog čega se i našla na udaru DSS.

Funkcioner DSS i predsednik Upravnog odbora *Studija B* Ljiljana Čolić optužila je *Studio B* da je antisrpska televizija²³, a Demokratska stranka Srbije je zatražila da se "pokrene pitanje programa gradske televizije, jer ta stranka nije zadovoljna njenim programom"²⁴. Demokratska stranka Srbije nikada nije osudila navedenu izjavu svog predstavnika u Upravnom odboru *Studija B*. Naprotiv, Andrija Mladenović, portparol stranke, potvrdio je da je Ljiljana Čolić rekla da pojedini delovi programa imaju antisrpski sadržaj i da ona kao predsednik UO ima pravo da iskaže svoje nezadovoljstvo.

Napad DSS na *Studio B* posebno zabrinjava, budući da je ta stranka kao vladajuća zastupljena u svim medijima u Srbiji i da ima dominantan uticaj na javni servis – *Radio televiziju Srbije*. U tom smislu, pokušaj izmene uređivačkog koncepta *Studija B* koja je jedna od retkih stanica koja daje prostor i drugačijem mišljenju tumači se kao namera DSS da uguši svaki vid alternativnog delanja.

Direktan napad na *Studio B* desio se u vreme izborne kampanje, što može biti pokazatelj za ponašanje DSS u vreme kampanje za lokalne izbore kada će ova stanica, kao gradska, imati poseban značaj. *NTV Studio B* treba da bude privatizovana u 2007. godini, kao i drugi lokalni mediji u Srbiji.

Medijska podrška ratnim zločincima i revizija prošlosti

Glas javnosti distribuirao je u redovnom izdanju od 13. januara 2006, poseban separat "Govori generala Milana Nedčia" u kome su selektivno objavljeni govori predsednika vlade narodnog spasa u vreme nacističke

²² Dragana Milićević je povodom napada na *Studio B* izjavila: "Svaki normalan čovek će se složiti sa tim da se više nikada ne ratuje sa bilo čije strane. Za mene je pitanje ko je doveo do ratova, a ne ko se borio protiv rata i žrtava". (*Kurir*, 15. novembar 2006).

²³ Ona je izjavila za *Press* da je duboko nezadovoljna antisrpskim opredeljenjem *Studija B*. (*Press*, 11. novembar 2006).

²⁴ Ljiljana Čolić je izjavila za *Press* da je DSS već duže vreme nezadovoljna uređivačkom politikom *Studija B*. (*Press*, 11. novembar 2006).

okupacije Srbije. Nedićevi tekstovi i izjave objavljeni su bez istorijskog konteksta i istorijskih činjenica o zločinima počinjenima prema Jevrejima, Romima, komunistima i drugima, čime je rukovodila njegova vlada. Reč je o trendu revizije antifašističke istorije Srbije u kojoj se nosioci antifašističkog pokreta predstavljaju kao zločinci, a počinioci i inspiratori zločina kao nacionalni heroji. Ovaj proces preoblikovanja javnog mnjenja započeo je krajem osamdesetih, a svoj vrhunac dostigao u prvoj polovini devedesetih, kada je ta ideologija dominirala u ratovima u bivšoj Jugoslaviji i inspirisala masovne zločine nad nersrpskim stanovništvom.

Nepotpisani autor separata čak poručuje da Nedićeve govore "svi pravi srpski rodoljubi moraju nositi u svojim dušama i svojim srcima" jer ih oni "uče njihovim nacionalnim dužnostima za spas srpske otadžbine i za novu veličinu Srpstva". Kaže se da oni "sačinjavaju suštinu i osnovu pravog srpskog rodoljublja, poniklog iz srpske grude, herojskog duha Srbije i iz gorkog iskustva sadašnjice".

Helsinški odbor podseća na samo nekoliko citata iz Nedićevih govora koji nisu objavljeni u *Glasi javnosti*, i u kojima on poziva i na ubistva:

"Mržnja naša prema svemu što je komunističko jača je od svega i mi stojimo opet jedan uz drugog kao nekada 1941. godine da crvenoj aždaji odrubimo glavu [...] Unišćemo vas, komuniste, i seme vam zatrti". (Milan Nedić, *Srpski narod*, 29. januar 1944, citirano po "Potisnuta istina", Olivera Milosavljević)

Milan Nedić istoričarima je poznat i po antisemitizmu i zločinima protiv Jevreja kao i veličanju Nemačkog Rajha. "Što Evropa još živi, hvala budi Velikom Nemačkom Rajhu, koji na Istoku brani i evropsku civilizaciju i evropsku zemlju i evropske narode. Tome komunizmu je mati crvena aždaja – boljševizam [...] To je pogana misao, koja je iznikla u satanskom jevrejskom mozgu. Oni vele kad propadamo mi neka propadne ceo svet. [...] I danas patite od tih odmetnika od Boga i ljudi i Srpskog imena, koji predvođeni jevrejsko-boljševičkim ološem Titom, Singerom, Pijadom i šta ti ja znam kim, pale vaša žita, domove, mostove [...] Našom zemljom ide lelek i plač od te nemani crvene, koja nosi na čelu petokraku jevrejsku zvezdu. [...] ja sam vas pozvao u sveti boj protivu te crvene nemani. Vi ste me poslušali. Mi smo je smatili; ali ima još naših odroda, otpadnika od Srpstva koji vršljaju po ovoj svetoj zemlji. Utamanjujte ih, prijavljujte ih vlastima i tražite pomoć. Srpskom narodu je suđeno da se bori protivu nekrsta. [...] Sad mu je suđeno da se brani od Sovjeta udruženih sa jevrejima i sa Anglosaksoncima [...] (Milan Nedić, *Srpski narod*, 26. jun 1943).

Srpski nacionalisti nekritičnim stavom prema akterima Drugog svetskog rata i kvinsliškoj vladi Milana Nedića doprinose konfuziji i dezorijentaciji građana Srbije u pogledu osnovnih postulata evropske tradicije koja se ogleda u antifašizmu. Tako srpski nacionalisti (poput Koste Čavoškog i drugih) ističu da su Srbi bili najbrojniji u partizanskom pokretu koji je zajedno

sa SKJ najzaslužniji za rekonstrukciju druge Jugoslavije. Ovaj argument je u kontradikciji sa onim koji tvrdi da su Srbi bili najžešći protivnici komunizma te da je Jugoslavija bila za njih "tamnica naroda".

Helsinški odbor ukazuje da je u bilo kojoj demokratskoj zemlji nezamislivo da jedan dnevni list koji pledira na široku publiku, štampa tekst u kojem se veličaju ratni zločinci iz doba nacizma i na taj način širi mržnja prema pripadnicima drugih nacija i antifašističkog pokreta.

Isti odnos *Glas javnosti* ima i prema optuženima za zločine u poslednjem ratu na prostoru bivše Jugoslavije. Taj dnevnik "poklonio" je čitaocima poster na kome "anonimni" civil neometano paradira na smotri Vojske Srbije s posterom najtraženijeg haškog begunca, Ratka Mladića, u prirodnoj veličini. Na fotografiji se vidi i kako jedan od oficira iz povorke salutira Mladiću. Objavljivanje postera najtraženijeg srpskog optuženika za ratne zločine otvorilo je niz ozbiljnih pitanja koja su od suštinskog značaja za suočavanje Srbije sa ratnim zločinima počinjenim u ime srpskog naroda²⁵. Mediji se, međutim, nisu bavili time.

Istu sliku (sa postera), *Glas javnosti* je objavio na naslovnoj stranici nedelju dana pre štampanja postera. Time je nedelju dana testirao ne samo javnost, već i državu kako bi reagovala na objavljivanje postera. Time su, kroz jedan medij, protivnici saradnje sa Hagom demonstrirali svoju nadmoć u odnosu na one koji su za saradnju.

Isti trendovi primetni su i u nekim lokalnim medijima i specijalizovanim časopisima. Tako je, recimo, revija za kulturu, umetnost i društvena pitanja *Zbilja* dodelila nagrade za životno delo svojim saradnicima među kojima su i haški optuženici Radovan Karadžić i Vojislav Šešelj.

U svim ovim slučajevima nije bilo nikakve reakcije državnih organa, kao ni u vladajućih stranaka.

Zaključci i preporuke:

- Mediji u Srbiji nisu promenili matricu izveštavanja što znači da je ostao nepromenjen jezik, odnosno način obraćanja srpskoj javnosti. Sve teme koje su dovele do ratova, a koje su i danas vrlo prisutne u aktuelnoj politici (srpski nacionalni program, granice, Kosovo, susedi) nisu problematizovane. Nastavlja se obmanjivanje javnosti da srpski nacionalni projekat s početka devedestih nije završen. Održavanje takvog javnog mnjenja onemogućava normalizaciju odnosa u regionu.

²⁵ Među tim pitanjima je i kako je moguće da na paradi organizovanoj povodom promocije klase oficira Vojske Srbije, i u prisustvu najviših državnih funkcionera, "anonimni" civil neometano paradira s posterom najtraženijeg haškog begunca, Ratka Mladića, u prirodnoj veličini.

- Neophodan je sistematski monitoring javnog servisa i stalni pritisak domaće i međunarodne stručne javnosti i civilnog sektora da se on promeni. U tom smislu neohodna je i smena generalnog direktora RTS Aleksandra Tijanića.

- Stranke koje sebe smatraju demokratskim, a učestvuju u vlasti, svoju progresivnost treba da dokažu i kroz stvaranje društvene klime u kojoj će profesionalni mediji biti podsticani da kritički preispituju ulogu i stavove vlade i intelektualnih autoriteta u srpskom društvu.

- Profesionalni mediji moraju da preispituju dominantne stavove o ključnim pitanjima za srpsko društvo kroz njihovo sučeljavanje sa manjinskim mišljenjem.

GODINA IGNORISANJA TRIBUNALA

Odnos prema Haškom tribunalu i politika sećanja

Pitanje odnosa prema nedavnoj istoriji i kolektivnom sećanju je nedovoljno zastupljeno i gotovo marginalizovano u naučnim okvirima, što ostavlja prostor za manipulaciju. Naime, opstaje se na tezi i interpretaciji Srbije kao žrtve svetske zavere, koju podupire humanistička elita okupljena oko Akademije. Neguje se svest o sećanju na Drugi svetski rat, posebno na genocid nad Srbima (Jasenovac). To se odražava i na kulturu sećanja povodom značajnih istorijskih datuma, pa se tako 6. april vezuje isključivo za bombardovanje Beograda 1941. godine, dok se 6. april 1991, kada je počeo rat u Bosni sasvim zanemaruje ili zaobilazi. U tom smislu teče i izveštavanje o radu Haškog tribunala, čije se presude na veoma selektivan ili sasvim reduciran način prezentiraju srpskoj javnosti. Prostor je dat presudi Međunarodnog suda pravde, samo u onom delu u kome se kaže da Srbija nije počinila genocid nad Bošnjacima. Međutim, ta tema je bila aktuelna samo nekoliko nedelja, da bi zatim sasvim nestala iz javnog diskursa. Umesto toga, međunarodno pravo se pominje samo u kontekstu rešavanja statusa Kosova, pri čemu se glorifikuje uloga Rusije od koje se očekuje da uloži veto na novu rezoluciju Saveta bezbednosti UN.

Saradnja sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal) u dvostrukom je smislu mera spremnosti Srbije za suštinsku demokratsku tranziciju. Sa jedne strane, pokazuje odnos aktuelne vlasti prema nasleđu Slobodana Miloševića i njegovog zločinačkog režima, a sa druge, (ne)iskrenost želje za priključivanje zemlje evroatlanskim integracijama, za šta je izručivanje optuženih za ratne zločine, prvenstveno Ratka Mladića, jedan od uslova. Ponašanje Vlade Republike Srbije tokom 2006. godine u odnosu na saradnju sa Haškim tribunalom upućuje na zaključak da aktuelna politička elita ima problem i sa jednim i sa drugim. Naime, u 2006. nijedan optuženik za ratne zločine iz Srbije nije isporučen Hagu, iako je Vlada to obećavala prilikom susreta sa međunarodnim zvaničnicima i glavnom tužiteljkom Tribunala Karlom del Ponte. Pokazalo se da vlada Vojislava Koštunice nije voljna da optužene hapsi (tokom njegovog trogodišnjeg mandata Hagu su isporučeni samo oni koji su na to pristali dobrovoljno) i da je istovremeno spremna da za

to plati visoku cenu – suspenziju pregovora o asocijaciji i stabilizaciji sa EU – do čega je došlo početkom maja.

Organizovanje paradržavne sahrane Slobodana Miloševića koji je početkom marta preminuo u zatvoru u Ševeningenu, takođe je važan indikator ambivalentnosti političke klase prema nedavnoj prošlosti. Smrt Slobodana Miloševića i samoubistvo Milana Babića, takođe u Ševeningenu, dodatno su opteretili saradnju sa Hagom, dajući dodatne argumente indukovanoj propagandi da je Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju – antisrpski.

Tokom 2006. Vlada Srbije je na sve moguće načine izbegavala konkretnu saradnju sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju. Najtraženiji haški optuženik general Ratko Mladić glavnokomandujući vojske Republike Srpske i dalje je na slobodi, kao i još nekoliko haških optuženika, među kojima i Radovan Karadžić. Neispunjavanje međunarodne obaveze o saradnji sa Tribunalom u Hagu bilo je vidljivo i u odugovlačenju dostavljanja sudu traženih dokumenata Vojske Jugoslavije. Otkako je u aprilu 2005, državnim avionom i u pratnji ministra ili visokih funkcionera Vlade Srbije, u Hag otišao i poslednji od desetak "dobrovoljaca" inače optuženika za ratne zločine, vlasti Srbije do kraja 2006. godine nisu uhapsile ni isporučile Haškom tribunalu ni jednog optuženog.

Snažne pritiske iz Evropske unije i SAD da se Mladić uhapsi i izruči Tribunalu zvanični Beograd je pokušao da relaksira usvajanjem *Akcionog plana za saradnju sa Tribunalom* po tzv. "hrvatskom modelu", kojim bi prikrio faktički prekid saradnje sa Tribunalom u Hagu i izostanak istinske političke volje za ozbiljniju potragu, lociranje i hapšenje Mladića. Posle višemesečnih obećanja o spremnosti da uhapsi Mladića, u šta su početkom godine bili spremni da poveruju i predstavnici međunarodne zajednice, pa i sama glavna tužiteljica Haškog tribunala Karla del Ponte, Evropska unija je ovog puta reagovala odlučnije: zbog nesaradnje sa Haškim tribunalom 3. maja prekinuti su pregovori Srbije i Evropske unije o stabilizaciji i pridruživanju.

Samo dva meseca pre toga, premijer Vojislav Koštunica je izjavio da je saradnja sa Tribunalom primarni interes. Na prvoj strani *Politike* u povodu dve godine Vlade premijer je rekao da slučaj Mladić mora da bude rešen ali da to može biti urađeno na razne načine – «I mi ćemo to učiniti na odgovarajući način potpuno svesni da tu nema polovičnih rešenja. Skidanje slučaja Mladić sa dnevnog reda je u interesu Srbije, Vlade i mene kao premijera lično». On je takođe odgovornost za eventualni prekid pregovora sa Evropskom unijom preuzeo na sebe, rekavši da u tom pogledu «nije pesimista» i da "optimizam zasniva na osnovu onoga što zna i što relevantne službe znaju".¹

Ratko Mladić nije uhapšen, a premijer Koštunica na kraju godine za to je čak optužio Evropsku uniju: "Da je Evropska unija u maju donela odluku o nastavku pregovora o stabilizaciji i pridruživanju i poslednji problem u saradnji

¹ *Politika*, 4. mart 2006.

sa Haškim tribunalom dosad bi bio rešen. Situacija u zemlji bila bi povoljnija i stabilnija i bilo bi lakše ispuniti obavezu prema Haškom tribunalu... U poslednje vreme se sa ovakvim stavom - da pregovore ne treba prekidati zbog jedne stvari, slažu i neke članice EU. U radu sa Haškim tribunalom ostvaren je veliki napredak. Veliki broj optuženih otišao je u Hag, a odgovoreno je i na većinu zahteva za dostavljanjem dokumenata². Izjavu je dao na godišnjoj konferenciji za novinare koja se poklopila sa obeležavanjem hiljadu dana Vlade Srbije. Premijer je tada ponovio da je bilo 17 dobrovoljnih predaja i da je 13 optuženih pušteno na slobodu do početka suđenja pred Haškim tribunalom za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije.

Godina je započela razmenom oštrih izjava između Tibunala i Beograda. Predstavnici Haškog tribunala su i dalje tvrdili da je Mladić u Beogradu: "Mladić se nalazi u vojnim objektima u Srbiji i mogao bi se dovesti u Hag za 48 sati. Njega vlasti u Srbiji nikada nisu ni pokušale da uhapsu. Kada se u srpskoj javnosti govori o njegovom hapšenju službe ga samo pozovu na čaj. Mladić se brzo može dovesti u Hag ali za to ne postoji politička volja i državni organi ne rade ništa po tom pitanju. Srbiji nije dat nalog za dobrovoljnu predaju već za hapšenje. Pet begunaca je na teritoriji SCG uključujući i Radovana Karadžića. Cela država je njihov talac, a službe kreiraju holivudski scenario traganja za Mladićem".³

Svako upozorenje iz Tribunala srpske vlasti su tumačile kao pritisak na zemlju. Tako je i ovog puta na izjavu Artmanove reagovao ministar pravde u Vladi Srbije Zoran Stojković tvrdeći da "Vlada nema nijedan validan dokaz o tome gde se Mladić nalazi"⁴.

Uoči februarskog dolaska glavne tužiteljice Haškog tribunala Karle del Ponte u Beograd i posle njenih pretnji da će o nesaradnji Srbije sa Hagom obavestiti uticajne države međunarodne zajednice i Savet bezbednosti UN⁵, hapšenje Mladića ponovo postaje glavna tema u Srbiji. Predsednik Nacionalnog saveta za saradnju sa Tribunalom Rasim Ljajić posetu Karle del Ponte je ocenio kao prekretnicu u saradnji SCG sa Tribunalom: "Neće biti pritiska i uvrtnja ruku. To je radna poseta koja će rezultirati hapšenjem optuženika. Mislim da će nam biti ponuđen takav vid saradnje kao Hrvatskoj u vezi Gotovine".⁶ Samo dan kasnije Ljajić saopštava da će Savetu ministara SCG predložiti da se istražiteljima tribunala dozvoli pristup vojnim arhivama što je inače obećanje staro nekoliko godina. Prema ovom dokumentu Nacionalnog saveta za saradnju sa Hagom "haški istražitelji imaju nesmetan uvid u arhive, ali tek nakon što se ispoštuje određena procedura. Istražitelji neće moći da iznesu dokumente iz arhiva. Savet državne zajednice će, međutim, imati

² *Danas*, 23-24 decembar 2006.

³ Florence Artman, portparol Tužilaštva, *Danas*, 13. januar 2006.

⁴ *Danas*, 13. januar 2006.

⁵ *Danas*, 19. januar 2006.

⁶ Intervju Rasima Ljajića *TV BK*, a prenosi *Blic* 16. januara 2006.

mogućnost da traži zaštitu određenih dokumenata za koje se proceni da imaju vitalni značaj za nacionalne i bezbednosne interese."⁷

Lajić takođe tvrdi da vlasti ne znaju da li je Mladić u Srbiji i da im nije poznato ni da li se krije u nekoj drugoj zemlji. "Ne veruje da će se bilo ko od preostalih haških optuženika dobrovoljno predati, a na pitanje da li je Koštunica spreman da ih hapsi, Ljajić odgovara: "Apsolutno". Ljajić je kao najistureniji čovek na relaciji Beograd-Hag konstatovao da bi konačno trebalo da se donese zakon o zamrzavanju imovine haških optuženika: "Ako se tako budemo ponašali u februaru neće biti ugrožen nastavak pregovora o pridruživanju."⁸

Skupštini SCG bilo je potrebno više od dva meseca da uz mnogo teškoća usvoji *Zakon o zamrzavanju imovine haških begunaca*. Zakon je sa 47 glasova za i 18 protiv uvojen 7 aprila. Poslanici SRS su zakon nazvali "anticivilizacijskim, antisrpskim, osmanlijskim"⁹

Veliku akciju državnih vlast za hapšenje ili dobrovoljnu predaju Mladića prvi najavljuje provladin dnevni list *Politika*. Pod naslovom "Velika potera za Mladićem" list piše da je američki podsekretar Nikolas Berns još pre mesec dana poslao poruku vlastima Srbije da "od hapšenja Ratka Mladića zavisi sudbina Srbije". Vlasti su, prema *Politici*, poruku "ozbiljno shvatile što se vidi i po tome što su udvostručile napore da dođu do Mladića». «Ministar odbrane Zoran Stanković rekao je ovih dana da je razgovarao sa Mladićevom suprugom i sinom. Takav pritisak, direktan ili indirektan, prošle godine je dao rezultate kod nekih haških optuženika koji su se posle kontakta sa porodicom dobrovoljno predali». *Politika* dalje piše: "Pokušaj vlasti u Srbiji da Mladića navedu na pregovore o predaji dosad nisu doli rezultate. A sporadične policijske akcije su ispunjavanje forme koja odavno ne zadovoljava apetite haške tužiteljke Karle del Ponte koja je juče u razgovoru sa Solanom još jednom rekla da smatra da je Mladić u Srbiji pod zaštitom jednog dela vojske i da beogradske vlasti ne čine dovoljno da bi ga našle i uhapsile".¹⁰

Medijska kampanja koja je pre dolaska glavne tužiteljice Haškog tribunala bila upriličena imala je za cilje da demonstrira ozbiljnu nameru srpskih vlasti da dobrovoljnom predajom ili hapšenjem Mladića isporuče Hagu. U to kampanju se uključio i *Nedeljni telegraf*, inače sklon senzacijama i objavljivanju informacija uglavnom iz anonimnih izvora, najavljujući da će Mladić do 1. maja biti u Hagu. Taj plan ovom nedeljniku otkrio je, navodno, jedan član Koštunicinog kabineta: "Rok za izručenje je 1. maj. Koliko ja znam Mladić nije u Srbiji. Dogovoreno je da jedan oficir ode po njega u jednu prestonicu Evrope, za koju se sumnja da je pružila utočište Mladiću, da bi

⁷ Rasim Ljajić, *TV B92*, 27. januar 2006.

⁸ *Danas*, 17. januar 2006.

⁹ *Danas*, 8-9 april 2006.

¹⁰ *Politika*, 20. januar 2006.

dogovorio njegovu predaju. Ukoliko se on do tada ne nađe u Hagu evropske integracije biće drastično prekinute¹¹.

Umesto obećanog hapšenja Mladića, vlast hapsi i saslušava njegove jatake. Svi do jednog pripadaju ili su pripadali vojsci SRJ, a potom i SCG. O tome svedoči i kontraverzni izveštaj Vojno- bezbednosne agencije (VBA), koji je iz nepoznatih razloga proglašen tajnim (navodno pošto Mladić još nije uhapšen) i usmeno prezentovan na sednici Vrhovnog saveta odbrane. Prema zvaničnim saopštenjima vojske i Vrhovnog saveta odbrane SCG, izveštaj se bavi periodom od 1997. do 2002. godine kada je Mladić povremeno boravio u vojnim objektima. U to vreme načelnik Generalštaba je bio haški optuženik general Nebojša Pavković, a šef Vojne službe bezbednosti Aca Tomić, blizak saradnik tadašnjeg predsednika SCG Vojislava Koštunice.

S obzirom na nadležnosti i dobru komunikaciju pomenutih oficira sa savetnikom za bezbednost predsednika SCG Radetom Bulatovićem (aktuelni šef Bezbednosno-informativne agencije Srbije) predsednik Koštunica je po službenoj dužnosti (vrhovni komandant vojske SCG) morao znati da aktivni oficiri vojske čuvaju Mladića. Zoran Dragišić, vojni analitičar, tvrdi da se do 2002. godine znalo gde se nalazi Mladić. «Zoran Đinđić nije mogao da ga hapsi, jer se Mladić krio u vojnim objektima tako da to ide na Koštunicin račun. Interes da kriju Mladića imaju neformalne grupe, ljudi koji su povezani novcem, oni koji su se bogatili na sumnjiv način u mutnim vremenima ili oni za koje bi Mladić mogao da bude opasan svedok¹². Indikativno je da se mediji u Srbiji uglavnom bave pomagačima Ratka Mladića do 2002. godine, ne postavljajući pitanje zašto on dosad nije lociran i uhapšen. Hag je u medijima zastupljen aferaški i kampanjski, od slučaja do slučaja, bez ulaženja u sušinu haških optužnica i pominjanja počinjenih zločina.

U tajnom izveštaju koji govori o umešanosti vojske u skrivanje Mladića pomenuti su oficiri Branislav Puhalo, bivši šef Mladićevog obezbeđenja, koji se i 2006. godine nalazio u vojnoj službi u 46. logističkoj brigadi u Topčideru i penzionisani pukovnik Vojske SCG Dragomir Krstović. Krstović je 2005. godine postavljen za šefa logistike u vojsci SCG. U operaciji skrivanja Mladića bio je zadužen za pronalaženje tajnog smeštaja haškog optuženika, obezbeđenje prevoza i druge usluge. Koordinator između vojske Republike Srpske i vojske SCG zadužen za skrivanje Mladića bio je pukovnik Jovo Đogo koji je nekad radio u Birou Republike Srpske u Beogradu. Umesto da tragaju za Mladićem, državni organi su pohapsili jatake, javnosti prezentovali zastarele podatke VBA do 2002. godine, ubeđujući domaću i svetsku javnost u svoju odlučnost da Mladića isprate u Hag. Ljubodrag Stojadinović, komentator *Politike*, napisao je: "Ništa se neće dogoditi dok država ne reši da rekonstruiše službu i otvori arhive i dosijee. Ova situacija

¹¹ *Nedeljni telegraf*, 25. januar 2006.

¹² *Politika*, 31. januar 2006.

demonstrira nepostojanje civilne kontrole nad tajnim službama, jer bi u suprotnom taj zadatak vlasti bio završen¹³.

Akcija obelodanjivanja jataka praćena je i izjavama funkcionera. Ministar Vojske SCG Zoran Stanković optimistički je izjavio da će konačno Karli del Ponte moći da predoči konkretne rezultate naših dosadašnjih istraživanja i da će oni biti prihvaćeni na način «koji mi smatramo prihvatljivim¹⁴.

Rasim Ljajić je pokušao da objasni da to "što sada radimo nije predstava za Zapad, već pokušaj da se dođe do operativnih podataka koji će voditi ka rešavanju slučaja Mladić¹⁵. Za razliku od aktuelnih funkcionera i partija na vlasti, koji tadašnju akciju pokušavaju da prezentiraju kao spremnost da se Mladić privede pravdi, opoziciona Liberalno demokratska partija, inače, jedna od retkih oštrih kritičara Vlade, posebno u odnosu na pitanje saradnje sa Hagom, tvrdi: "Vlada Srbije ne saraduje sa Hagom već se odriče manje bitnih članova zločinačkog udruženja kroz dobrovoljne predaje. Koštunica je uhapsio Jova Đoga jer je to bio jedini način da se kupi dodatno vreme Karadžiću i Mladiću¹⁶.

Sličan stav imaju i nevladine organizacije koje se bave ljudskim pravima: "Država nije pokazala dovoljno spremnosti da učestvuje u pronalaženju Mladića, a Vlada nije dovoljno ubedljiva kada kaže da on nije ovde. Mladić teško da može da bude negde drugde osim ovde. Vlast neće da ga hapsi, jer državna politika nastoji da spreči dokaze da je država učestvovala u zločinu u Srebrenici¹⁷.

Ako je usmeni izveštaj VBA i hapšenje jataka bez konkretnih rezultata, tj. hapšenja Mladića, bio namenjen poseti glavne tužiteljice Haškog tribunala, vesti o hapšenju Mladića koje su se u medijima pojavile polovinom februara bile su, po svemu sudeći, tempirane uoči sastanka šefova diplomatije zemalja članica EU u Briselu. Vlastima u Beogradu ministri su uz davanje roka - kraj marta - za hapšenje Mladića, poručili da opipljivo pospeši saradnju sa Haškim tribunalom, kako ne bi došlo do prekida ili delimičnog odlaganja razgovora sa Beogradom. Evropski komesar za proširenje Oli Ren "jasno je predočio da se od Beograda očekuju opipljivi dokazi koji moraju biti vidljivi pre zvanične političke runde pregovora EU i SCG zakazane za 5.april¹⁸.

Najviši funkcioneri Srbije su tih dana otvoreno govorili o isporučanju Mladića Hagu. Osim ministra vojske SCG Zorana Stankovića, brzo hapšenje, tačnije brzu predaju najavljuje i savetnik premijera Vladeta Janković: "Prema

¹³ *Danas*, 31. januar 2006.

¹⁴ *Danas*, 31. januar 2006.

¹⁵ *Danas*, 31. januar 2006.

¹⁶ Saopštenje Liberalno demokratske partije, *Politika*, 3. februar 2006.

¹⁷ Sonja Biserko, predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava, *Danas*, 3. februar 2006.

¹⁸ *Danas*, 27. februar 2006.

mojim saznanjima taj problem je na putu rešavanja i nema potencijala ni instreumenata kojim raspolaže država koji nisu uključeni u ovaj posao. Taj problem će biti rešen na isti način na koji su rešeni i prethodni problemi po pitanju optuženih za ratne zločine".¹⁹

Pod naslovom "Mladić opkoljen" *Blic*²⁰ je objavio, pozivajući se na obaveštajne izvore koji su međusobno povezani, da je Mladić lociran i da su u toku pregovori o njegovoj predaji". *Agencija Beta*²¹ najpre javlja da je hapšenje u toku. Agencija navodi i Mladićevo navodno prebacivanje iz Tuzle u Hag. Slični tonovi stižu i iz Haga: "Uskoro bi moglo da dođe do hapšenja Mladića".²² Vest je, međutim, istog dana demantovana iz Vlade Srbije: "Sve ove špekulacije samo štete Srbiji i naporima da se optuženi nađu pred Trbunalom".²³ Analitičari upozoravaju da buka oko hapšenja Mladića plasirana iz same Vlade nije bila bez ikakvog osnova. Verovatno je reč o pokušaju vlasti da za ovog haškog optuženika primeni model dobrovoljne predaje, koji nije uspeo.

Koštuničin kabinet je ovim gestom pokazao bar dve stvari koje verovatno nije želeo: prvo, da zna gde je Mladić i da nije spreman na njegovo hapšenje i izručenje Hagu; drugo, da mu svih ovih godina nije strano obmanjivanje međunarodne zajednice. Od cele priče odmah se ogradila Vojska SCG tvrdnjom da će "i dalje raditi na lociranju haških optuženika i da će saradivati sa civilnim bezbednosnim strukturama, ali da nema ovlašćenje da hapsi optuženike".²⁴

Neistine o hapšenju Mladića potvrdila je i Karla del Ponte. Na redovnom pres brifingu, ona je hapšenje nazvala apsolutno neosnovanim i dodala da nema nikakvih indicija da se sa Mladićem pregovora, u šta su je, kako je rekla, "juče uverile i srpske vlasti." Ponovo je pozvala EU da Srbiji da precizne rokove za ispunjavanje međunarodnih obaveza. Politiku uslovljavanja EU prema Srbiji nazvala je ključnom, i najavila mogućnost da razgovori sa Srbijom budu suspendovani ili nikad zaključeni ukoliko Beograd ne bude u punoj meri saradivao sa Hagom.²⁵

Ubeđivanja i zamajavanja

Osim snažnog pritiska tokom cele godine, međunarodna zajednica je ispoljila veliko strpljenje da ubedi Srbiju da joj izručenje haških optuženika, a pre svega Ratka Mladića, i puna saradnja sa Haškim tribunalom otvara put ka Evropi. Učesnici ministarskog sastanka EU o Zapadnom Balkanu, Srbiji su

¹⁹ *Danas*, 21. februar 2006.

²⁰ *Blic*, 22. februar 2006.

²¹ *BETA*, 22. februar 2006.

²² Florance Hartman, *Danas*, 22 februar 2006.

²³ Srđan Đurić, portparol DSS, *B92*, 22. februar 2006.

²⁴ Saopštenje vojske SCG, *Danas*, 23. februar 2006.

²⁵ *Danas*, 23. februar 2006.

poručili da je osim hapšenja, pre svega Mladića, puna saradnja sa Hagom od suštinske važnosti za postizanje pomirenja u regionu i uklanjanje prepreka na putu ka Evropskoj uniji. U izveštaju²⁶ sa ovog skupa hapšenje oficira, Mladićevih jataka, nije ni pomenuto. Srbiji je tako dato na znanje već početkom godine da Evropsku uniju interesuju samo konkretni rezultati. Preko svog portparola sličnu poruku poslao je i Stejt dipartment tražeći od Srbije da uhapsi Mladića, uz ocenu da je "nedovano priznanje Vojske SCG da je štitila Mladića zakasnelo".²⁷

Svaka poseta glavne tužiteljice Haškog tribunala Beogradu završavala se porukom "zahtev svih zahteva je isporučenje Hagu Ratka Mladića ". Tokom 2006, Karla del Ponte je čak tri puta posetila Beograd. U februaru je beogradskom rukovodstvu, pre svega premijeru Koštunici, otvoreno poručila: "Ako u najskorije vreme ne dođe do pune saradnje sa Tribunalom zatražiću od evropskih partnera da suspenduju pregovore sa SCG". Osim isporučenja Mladića, pomenula je i dostavljanje Hagu materijala iz tajnih državnih arhiva. To bi po njoj bio konkretan dokaz saradnje sa Hagom.²⁸ U saopštenju Vlade povodom ovog susreta apostrofira se izjava premijera Koštunice, koja se ne razlikuje od onih iz prethodnih godina: "Započeta saradnja mora se privesti kraju jer je to pre svega u državnom interesu Srbije. U prethodnom periodu napravljen je značajan pomak, ali posao mora da se okonča".²⁹

Karla del Ponte je nakon te posete obavestila evropskog komesara Olija Rena da se saradnja SCG sa Hagom pogoršala od prošlog leta³⁰. Međutim, prilikom te posete pozitivno je ocenila rad *Specijalnog suda za ratne zločine*, posebno suđenje optuženima u slučaju "Ovčara" i pripadnicima paravojne formacije "Škorpion". Druge dve posete, 29. marta i 2. oktobra, prošle su gotovo identično. Tužiteljica je upozoravala Beograd da ne saraduje i da Mladić mora biti izručen Hagu, dok je premijer, ne pominjući hapšenje Mladića, ponovio da je Srbija dosad ispunila najveći deo obaveza i da je potrebno da se saradnja sa sudom okonča. Pri poslednjem oktobarskom susretu, kada su pregovori sa EU bili u prekidu već nekoliko meseci, premijer Koštunica je izjavio da je zadovoljan sastankom koji je imao sa Karlom del Ponte i ocenio da je u datim okolnostima urađeno mnogo da se okonča saradnja sa Hagom. "Mislim da će to uticati i na sud koji ne možemo mi da donosimo, već Del Ponte i Brisel kada je reč o ostvarivanju saradnje".³¹

Najava hapšenja Mladića od strane srpskih vlasti, koja se kasnije pokazala kao manevar bez rezultata, ipak je prolongirala prekid pregovora sa EU. Početkom aprila evropski komesar za proširenje Oli Ren najavio je

²⁶ *Danas*, 31. jnuar 2006.

²⁷ Šon Mekromak, prtrparol State Department, *Politika*, 4. februar 2006.

²⁸ *Večernje novosti*, 7. februar 2006.

²⁹ *Večernje novosti*, 7. februar 2006.

³⁰ *Danas*, 14. februar 2006.

³¹ *Danas*, 5. oktobar 2006.

nastavak pregovora sa SCG za 5. april, pošto je, kako je rekao, "premijer Koštunica čvrsto obećao da će Ratko Mladić biti pronađen, uhapšen i bez odlaganja prebačen u Hag"³². Za domaću javnost to je potvrdio i tadašnji potpredsednik Vlade Srbije Miroljub Labus koji je nastavak pregovora ocenio kao posledicu "dodatnih garancija koje je Karla del Ponte dobila u Vladi Srbije u vezi dobrovoljne predaje ili hapšenja Mladića"³³. Evropa je Mladića u Hagu očekivala do kraja aprila: "Verujemo Vladi Srbije. Koštunica nas je jasno uverio da će general biti izručen Tribunalu do 30.aprila".³⁴

Izjave i obećanja o skorom hapšenju Mladića iz Srbije niko u Beogradu nije demantovao. Prilikom posete Parizu premijer Koštunica je i predsedniku Širaku potvrdio da će Srbija izručiti Mladića u obećanom roku i da će u potpunosti sarađivati sa Hagom.³⁵

Poverenje Evrope u namere i odlučnost vlasti u Srbiji da privedu kraju saradnju sa Hagom, kratko je trajalo. Evropska unija je 3. maja odložila novu rundu pregovora. Zbog lažnih obećanja kredibilitet Srbije i Vlade je ozbiljno narušen. Saopštavajući odluku o otkazivanju nastavka pregovora evropski komesar Oli Ren je izjavio da je od tužiteljke Haškog tribunala dobio detaljne i dopunjene informacije o stanju saradnje SCG sa Hagom. «Ocena je nepovoljna. Razočaravajuće da Beograd nije bio sposoban da pronađe i uhapsi Mladića»³⁶.

Nakon prekida pregovora, Mladić i Hag u Srbiji postaju sporedna stvar. Do kraja godine priča se ponavlja: srpski funkcioneri izjavljuju da u Srbiji postoji politička volja da se Mladić isporuči Hagu, ali da ne znaju gde se nalazi. Prilikom svih susreta predstavnici međunarodne zajednice podsećaju Srbiju na njene obaveze prema Tribunalu i značaj nastavka pregovora o pridruživanju Evropskoj uniji. Osim od OEBS, Beograd je opomenu dobio i na sednici Saveta bezbednosti kada ga je Karla del Ponte označila kao najodgovornijeg za neizručenje Mladića: "Beograd ne želi da zaista uhapsi Mladića već i dalje računa da će se on dobrovoljno predati". Glavna tužiteljka je takođe ocenila da u akcijama u Srbiji nema dovoljno saradnje između vojnih i civilnih organa, a kao činjenicu pomenula "primetan politički i administrativni otpor hapšenju Mladića".

Kada je krajem septembra i pre oktobarske posete Karle del Ponte zvaničnom Beogradu postalo jasno da Evropska unija ne samo da neće nastaviti pregovore sa Srbijom, već da nema ni razloga da to uopšte i razmatra pošto Mladić nije uhapšen, na Haški tribunal, međunarodnu zajednicu, a posebno Karlu del Ponte, krenula je kanonada optužbi od strane ministara i

³² *Danas*, 1. april 2006.

³³ *Ibid*

³⁴ Anton Nikiforov, portparol Tribunala, *Večernje novosti*, 7. aprila 2006.

³⁵ *Danas*, 12. april 2006.

³⁶ *Danas*, 4. maj 2006.

funkcionera DSS i Nove Srbije. Pod naslovom "Srpski ministri ljuti na Karlu" dnevni list *Press* prenosi izjavu ministra za kapitalne investicije Velimira Ilića, u kojoj je jasno rekao šta misli i o tužiteljki i o Hagu: "Dokle će ta žena da nas sapliće! Ona stalno povlači neke neosnovane priče i iznova nas opterećuje nekom prošlošću ne dopuštajući nam da krenemo u neki razvoj. Ona ne zna šta će sa sobom pa priča potpune gluposti zbog kojih se kola uvek lome na nama. Mislim da je krajnje vreme da ljudi iz međunarodne zajednice, koji žele da stvari u Srbiji krenu napred sklone Karlu i nađu za tužioca nekog ozbiljnijeg". Osim pri posetama stranih delegacija, uz "floskulu da će uhapsiti Mladića čim ga lociraju", najodgovorniji ljudi u Srbiji gotovo i da nisu pominjali haškog optuženika Mladića. Pojedini analitičari stavljanje Mladića u drugi plan pripisivali su izbornoj kampanji.

Štrajk Vojislava Šešelja

Lider Srpske radikalne stranke Vojislav Šešelj, koga optužnica tereti za zločine koje su počinili dobrovoljci SRS u Hrvatskoj, Bosni i Vojvodini (ubistvo oko 500 civila-nesrba), dobrovoljno se predao Haškom tribunalu 24. februara 2003. godine. Suđenje mu još nije počelo, a u protekle tri i po godine Šešelj je uspeo da izvede sudije, advokate, svedoke, pritvorenike, pa i samu instituciju Haškog tribunala. Tribunalu je podneo više od 1.900 podnesaka. Pošto je razmotrilo ponašanje Šešelja, Sudsko veće Haškog tribunala je odlučilo da mu odredi branioca: "Zaključeno je da je optuženi od samog početka pokretao nevažna pitanja, upotrebljavao nepristojan i uvredljiv jezik, obelodanjivao poverljiva dokumenta i informacije neovlašćenim licima i ponašao se na način koji je zastrašujući za moguće svedoke."³⁷ Šešelj je čak imao primedbe i na odeću sudija i odbijao je da koristi kompjuter. Snažnu podršku za svoje ponašanje, skardno i vulgarno vređanje sudija, Šešelj je dobijao od SRS, ali i drugih krugova u zemlji, koji na Haški sud gledaju kao na "antisrpsku instituciju". Pre izricanja ove odluke predsednik suda Fausto Pokar je nekoliko puta upozoravao Šešelja da više neće razmatrati njegove podneske "ukoliko budu sadržavali nepristojne i uvredljive izraze".³⁸ Šešelj je čak išao dotle da je u jednom trenutku zapretivši "krvavim obračunom" zahtevao da se optuženi Srbi koji su priznali krivicu odvoje od ostalih "časnih Srba" u pritvoru. Šešelj je naveo da njihovo prisustvo iritira njega i ostale Srbe i "opstruira i sprečava pripreme njihove odbrane". Zbog nametnutog branioca Dejvida Hupera, Šešelj je napustio sudnicu: "Oduzeli ste mi pravo da se branim i hoćete da budem statista. Dovedi ste ovde glumce, vaše špijune da glume moje branioce. Ja to neću i nijednu procesnu radnju Huper neće moći da preduzme». On je takođe

³⁷ Odluka Sudskog veća, *Politika*, 23. avgust 2006.

³⁸ *Danas*, 20. jun 2006.

zatražio izuzeće sudije Orija posle čega je napustio sudnicu: "Neću učestvovati u postupku dok mi se ne vrati pravo na odbranu."³⁹

Kako se suđenje približavalo, ekscesi su se umnožavali. Posle advokata Šešelja je zatražio izuzeće sudije Bakonea Molotoa iz pretresnog i žalbenog postupka.

Žalbeno veće Haškog tribunala odlučilo je da Šešelju na suđenju zakazanom za 2. novembar dozvoli da se brani sam, uz upozorenje da će Sudsko veće biti u prilici da mu odmah postavi branioca po službenoj dužnosti ako «svojom ponašanjem bude opstruirao efikasnost suđenja».⁴⁰

Ispostavljajući nove zahteve Tribunalu, Šešelja je 12. novembra počeo gotovo jednodnevni štrajk glađu. Osim izborne kampanje u Srbiji, Šešeljev štrajk glađu se poklopio i sa početkom suđenja koje je prekinuto posle uvodne reči Tužilaštva, u trenutku kada su pred Sudom trebalo da budu saslušani prvi svedoci-očevici događaja u Hrtkovicima. Lider radikala je odbio da dođe u sudnicu i nastavio štrajk glađu, a Sudsko veće mu je oduzelo pravo da se brani sam i za njegovog branioca ponovo nametnulo britanskog advokata Dejvida Hupera: "Zabrinut sam za zdravlje optuženog". Ali Sud je i dalje smatrao da je Šešelja odgovoran za posledice štrajka i da zbog toga ne može da njegovu slabost prihvati kao razlog za odlaganje suđenja.⁴¹

Šešelja je postavio nove zahteve Tribunalu, koji su od početna četiri prošireni na sedam: ukidanje restriktivnih mera koje se odnose na posete njegove supruge Jadranke (poseta se audio i video nadgleda preko stakla); bezuslovno registrovanje njegovih pravnih savetnika; dobijanje dokumenata na srpskom jeziku i na papiru; ukidanje odluke o braniocu u pripravnosti, odnosno da se branilac Dejvid Huper i sabranilac Ošija odstrane iz njegovog predmeta; da se u celosti promeni sastav pretresnog veća na čelu sa Alfonsom Orijem; da se uputstvo o dužini podnesaka i obaveza brojanja reči ne primenjuju kao opšteobavezujući pravni akt; da se ponište sve pretpretresne radnje od 10. novembra 2006. i sve pretresne radnje od 27. novembra 2006. godine, a da po ispunjenju svih zahteva suđenje počne iz početka. Među zahtevima koje je Šešelja dopunjavao u jeku štrajka glađu bio je još jedan: deblokada njegovih bankovnih računa u inostranstvu.

Početkom decembra, Šešeljevo zdravlje se ozbiljno pogoršalo. Odbijao je hranu i lekarsku pomoć. Uz njegov pristanak u Hag je отпуtovala međunarodna ekipa lekara, sastavljena po njegovom izboru, da bi utvrdila njegovo zdravstveno stanje. Radikali su se već u trećoj nedelji štrajka glađu oprastali od Šešelja, poručujući mu da nastavi štrajk glađu, "pošto se tako bori i za ljudska prava drugih». Zamenik predsednika SRS Tomislav Nikolić pozvao je predsednika Tadića i premijera Koštunicu da zamole svoje «prijatelje u Hagu

³⁹ *Večernje novosti*, 15. septembar 2006.

⁴⁰ *Danas*, 21. oktobar 2006.

⁴¹ *Blic*, 28. novembar 2006.

da prestanu da ubijaju Vojislava Šešelja". Javni marketing radikala bio je upotpunjen i mitingom ispred Ambasade SAD u Beogradu (2. decembra) kada je najavljeno i obelodanjivanje Šešeljevog političkog i ličnog testamenta u kojem on od radikala zahteva da nikad ne odustanu od čvrste nacionalne ideologije i da se uporno bore «za oslobađanje Republike Srpske i Republike Srpske Krajine, i ujedinjenje svih srpskih zemalja". Lider SRS zahteva i da se radikali bore protiv pokušaja da se Srbija uključi u NATO i Evropsku uniju, insistira na rusofilstvu i politici "iskrenog prijateljstva" sa Kinom, Indijom, arapskim, afričkim i latinoameričkim državama. On radikalima zabranjuje koaliciju sa Tadićem i Koštunicom, a zahteva i da nikada ne prihvate otcepljenje Kosova i Metohije. Istovremeno insistira na saradnji sa srpskim partijama u Crnoj Gori.⁴²

Tim povodom je u svojstvu predstavnika vlade u Hag отпуtoavao i Rasim Ljajić. Ne skrivajući zabrinutost za život Vojislava Šešelja, on je svoju posetu Tribunalu obrazložio i obavezama prema svakom građaninu koji je optužen i za najteža krivična dela, bez obzira da li su to ratni zločini ili organizovani kriminal: "Mi za 26 naših građana dodeljujemo i materijalnu pomoć, ta materijalna pomoć odnosi se na one koji su se dobrovoljno predali i koji su državljani Srbije. Pa ako već dodeljujemo tu vrstu i materijalne pomoći, logično je onda da pokazujete bar minimum brige i za tretman tih ljudi koji se nalaze u pritvorskoj jedinici."⁴³

Šešeljev štrajk glađu je za vladu premijera Koštunice došao u veoma nezgodnom političkom trenutku. Eventualna smrt lidera radikala mogla bi da izazove još dublju političku krizu. Osim radikala, izlaska G 17 iz Vlade i predstojećih izbora, Vlada je konačno imala priliku da uputi protest Haškom tribunalu sa kojim je u ovoj godini, praktično, neisporučivanjem Mladića, prekinula saradnju, a zbog neispunjavanja međunarodnih obaveza "zaradila" prekid pregovora sa Evropskom unijom. Povodom Šešeljevog štrajka glađu u vlada u saopštenju koje su početkom decembra objavili svi mediji upozorava Tribunal da je "neprihvatljivo da dođe do novog tragičnog događaja u Haškom tribunalu". Oštrim tonom Vlada svu odgovornost prebacuje na Tribunal, odbacujući unapred "svako moguće obrazloženje Haškog tribunala koje bi poslužilo kao opravdanje za eventualne tragične posledice", i zahteva "celovito poštovanje prava haških optuženika». U Šešeljevom slučaju, po vladi Srbije, to znači "pravo da se brani po sopstvenom izboru i pravo na život".

Tribunal je po hitnom postupku usvojio Šešeljeve zahteve. Ostalo je nedorečeno da li mu se izašlo u susret i na zahtev za deblokadom bankovnih računa. Šešelja je okončao ovaj štrajk koji u njegovom životu nije ni prvi ni poslednji, i posle oporavka se vratio u sudnicu, a njegovi radikali u izbornu kampanju. Snažna medijska i politička kampanja koja je u Srbiji pratila Šešeljev

⁴² *Blic*, 4. decembar 2006.

⁴³ *Kažiprst*, B92, 2. decembar 2006.

štrajk glađu, osim radikalima, dobro je došla i Vladi da bi u predizbornoj kampanji pred biračima opravdala prekid pregovora sa EU zbog nesaradnje sa sudom u Hagu.

Suđenja, presude, neuhapšeni

SUDJENJA: Pred sudskim većem Haškog tribunala polovinom jula počelo je suđenje političkom, vojnom i policijskom vrhu Srbije i SRJ: Milanu Milutinoviću, Nikoli Šainoviću, Dragoljubu Ojdaniću, Nebojši Pavkoviću, Vladimiru Lazareviću i Sretenu Lukiću. Protiv njih je Tužilaštvo podiglo zajedničku optužnicu za zločine počinjene na Kosovu u prvoj polovini 1999. godine. U uvodnoj reči tužilac Tomas Hanis ih je optužio da su se sa "pokojnim Slobodanom Miloševićem udružili u takozvanom zajedničkom zločinačkom poduhvatu čiji je cilj bio promena etničkog sastava stanovništva na Kosovu, odnosno, proterivanje kosovskih Albanaca kako bi srpske vlasti mogle da uspostave svoju kontrolu nad Pokrajinom"⁴⁴ *Politika*, provladin list, kao i *Večernje novosti* na prvoj strani objavljuju izveštaj iz Haga pod gotovo identičnim naslovima: "Suđenje šestorici - proces Miloševiću", "Sude generalima - gađaju Miloševića". Svim optuženima na teret se stavljaju zločini protiv čovečnosti nad kosovskim Albancima i masovna ubistva u prvih pet meseci 1999. Pre početka suđenja Tribunal je odlučio da iz zajedničke, izdvoji opžnicu za odbeglog haškog optuženika, generala policije Vlastimira Đorđevića Rođu. Predsedavajući Sudskog veća sudija Ijan Bonomi predložilo je Tužilaštvu da se iz optužnice za Kosovo izbace dva događaja - ubistvo u Račku i napad na zatvor Dubrava. Pretresno veće Tribunala prihvatilo je ovaj predlog.

Dva dana kasnije u Hagu je počelo još jedno veliko suđenje za zločin počinjen u Srebrenici u julu 1995. godine. Sedmorica bivših vojnih i policijskih funkcionera bosanskih Srba optuženi su za genocid nad Bošnjacima. Optužnica je podignuta protiv Vujadina Popovića, Ljubiše Beare, Drage Nikolića, Ljubomira Borovčanina, Radivoja Miletića, Milana Gvera i Vinka Pandurevića. Tužilaštvo ih tereti za umešanost u masovna ubistva i etničko čišćenje posle pada Srebrenice u ruke vojske Republike Srpske. Gveru i Radivoju Miletiću sudiće se i za zločine protiv čovečnosti u Žepi, muslimanskoj enklavi koja je bila pod zaštitom Ujedinjenih nacija. Svi optuženi predali su se Tribunalu tokom 2004. i 2005. godine. Još dvojica optuženika za zločine u Srebrenici, general Zdravko Tolimir, Mladićev zamenik i komandant Vojske Republike Srpske Ratko Mladić su u bekstvu. Haški Tribunal tvrdi da se oni kriju u Srbiji. Svi optuženi se terete i za najteži zločin-genocid, ubistva, proganjanja na

⁴⁴ *Politika*, 12. jul 2006.

verskoj i etničkoj osnovi i proterivanje bošnjačkog stanovništva i Srebrenice.⁴⁵

PRESUDE: Bivšeg političkog lidera bosanskih Srba Momčila Krajišnika i bliskog saborca Radovana Karadžića Haški tribunal je osudio na 27 godina zatvora za zločine protiv čovečnosti. Proglašen je krivim za istrebljenje, ubistvo, deportacije, prisilno premeštanje bosanskih Muslimana i Hrvata. "Krajišnik se tereti za zločine počinjene u 35 opština BiH u periodu od 1. jula 1991 do 30. decembra 1992. Prvostepenom presudom Krajišnik je oslobođen za genocid i saučesništvo u genocidu i ubistvo kao kršenje zakona i običaja rata".⁴⁶ Presuda Krajišniku izazvala je burne reakcije u javnosti, posebno u Republici Srpskoj, ali i Beogradu. U Banjaluci presuda je ocenjena kao "šokantna", "politička a ne pravna".⁴⁷ Zvaničnom Beogradu je bilo najvažnije da nije osuđen za genocid. Tako Jovan Simić, savetnik predsednika Borisa Tadića, doslovce kaže: "Dobro je što je dokazano da genocida nije bilo. U odnosu na genocid presuda je veoma dobra za srpsku državu i narod, jer se sada tužba BIH za naknadu štete protiv genocida pokazuje kao neosnovana".⁴⁸

I u Srbiji i Republici Srpskoj Krajišnikova presuda dovođena je u vezu sa presudom Naseru Oriću komandantu srebreničke jedinice armije BIH koji je u Hagu osuđen na dve godine zatvora. "On je oglašen krivim samo zato što nije sprečio zlostavljanje i ubistvo zarobljenika u srebreničkoj policijskoj stanici između septembra 1992. i marta 1993. godine. Tu je zarobljeno i ubijeno nekoliko pritvorenika srpske nacionalnosti. Ostale tačke optužnice, kao i ona o napadima na srpska sela oko Srebrenice, Sudsko veće je odbilo. U redakcijskom komentaru dnevnik *Danas* se, između ostalog konstatuje da su "dve godine za bilo kakav ratni zločin tragikomična presuda, ali nije prvi put da Haški sud donosi čudne odluke. Presuda Oriću ne sme da izazove poznati ovdašnji inat i prekid ionako problematične saradnje sa Hagom". List u istom komentaru prenosi i izjave dvojice čelnih ljudi Srbije. Boris Tadić je izjavio da je kazna izrečena Naseru Oriću "neprimereno mala", dok je za premijera Vojislava Koštunicu ova presuda, ne samo da sa «sudovanjem i pravdom nema nikakve veze, već predstavlja otvoreno ismejavanje pravde i rугanje nevinim žrtvama"⁴⁹.

Većina medija se danima bavila Orićevom presudom, čak mnogo više nego Krajišnikovom, dokazujući preovlađujući stav u Srbiji da je Haški tribunal antisrpski. Uz tekst pod naslovom "Nagrada za zločine" koji govori o reakcijama najviših funkcionera Republike Srpske i Srbije na presudu Naseru Oriću *Politika* donosi i spisak sa imenima 86 građana "Srbije, Crne Gore,

⁴⁵ Saopštenje Haškog tribunala koje kao izveštaj Tanjuga prenosi *Politika*, 12. jul 2006.

⁴⁶ Izveštaj SENSE koji prenosi *Danas*, 28. septembar 2006.

⁴⁷ *Kurir*, 28. septembar, 2006

⁴⁸ *Kurir*, 28. septemabr 2006.

⁴⁹ *Danas*, 3. jul 2006.

Republike Srpske, Republike Srpske Krajine" koji su optuženi pred Međunarodnim sudom za ratne zločine u Hagu. Tu je i spisak optuženih koji su u bekstvu: Vlastimir Đorđević, Stojan Župljanin, Radovan Karadžić, Ratko Mladić, Zdravko Tolimir i Goran Hadžić".⁵⁰

Žalbeno veće Haškog tribunala osudilo je bivšeg generala Vojske Republike Srpske Stanislava Galića na doživotni zatvor zbog granatiranja Sarajeva od 1992. godine do 1994. godine. Ovo je dosad najteža pravosnažna kazna izrečena u Tribunalu. Galić je proglašen krivim za teror nad civilnim stanovništvom, ubistvo i nehumana dela nad civilima u Sarajevu. On je pre 5. decembra 2003. godine prvostepenom presudom osuđen na 20 godina zatvora. Na presudu su se žalili i osuđeni i Tužilaštvo. Galić je uhapšen 20. decembra 1999, devet meseci posle podizanja optužnice.

Zaključci:

Neisporučivanjem ijednog optuženika za ratne zločine, vlada Srbije je u 2006. u suštini prekinula saradnju sa Tribunalom u Hagu. Samim tim nije poštovala ni svoju međunarodnu obavezu koju je preuzela 14. oktobra 1995. prilikom potpisivanja Dejtonskog sporazuma. Na Dejtonskom sporazumu stoji potpis Slobodana Miloševića. Ni jedanaest godina kasnije država Srbija prema Haškom tribunalu za ratne zločine na prostoru bivše Jugoslavije ne ispunjava svoje međunarodne obaveze. Sa decenijskom zadržkom, Vlada premijera Koštunice je 2006. priznala da je haškog optuženika Ratka Mladića, ali, navodno, samo do 2002, čuvala vojska. O ulozi policije se nije još izjasnila. Haške obaveze se u Srbiji i dalje vezuju isključivo za nastavak pregovora sa Evropskom unijom, a ne za počinjene ratne zločine, što ostavlja prostor retrogradnim nacionalističkim snagama da, šireći mržnju prema drugim narodima sa prostora bivše Jugoslavije, štete odnosima u regionu i proglašavaju nacionalnim herojima pojedince koji su počinili zločine u ratovima devedesetih godina prošlog veka. Nesaradnjom sa Hagom država je direktno uticala na stvaranje takvog javnog mnjenja. Ne samo da Vlada Srbije nije pokazala zainteresovanost za hapšenje optuženih za ratne zločine, već nije ispoljila ni minimum istinske spremnosti da Hagu dostavi traženu dokumentaciju ili omogući pristup svedocima.

Prekidom saradnje sa Hagom i pokušajem, posebno premijera Koštunice i njegovih najbližih saradnika, da lažnim obećanjima o skorašnjem hapšenju Mladića, obmanu međunarodnu zajednicu i obezbede nastavak pregovora o stabilizaciji i pridruživanju, ozbiljno je narušen ionako tanušan kredibilitet zemlje. Kada je krajem godine postalo izvesno da se optuženik Mladić neće naći u Hagu, premijer je otišao i korak dalje, optužujući Evropsku

⁵⁰ *Politika*, 2. jul 2006.

uniju da je prekidom pregovora doprinela nestabilnosti Srbije i time onemogućila završetak saradnje sa Hagom.

Hapšenje Mladića je neizvesno. Daleko od evropskih vrednosti za koje se deklarativno zalaže, Srbija je i dalje pod teretom moćnih ostataka radikalno - miloševićevskih uzora, čiju je taktiku kvazipatriotizma, laži, odnosa prema zločinima i zločincima, preuzeo i aktuelni premijer i njegova DSS. Izvesno je da će se sa problemom Haga i sankcijama zbog neispunjavanja međunarodnih obaveza susresti i nova vlada, a Srbija će morati da krene ispočetka. Za sada, što se Haga tiče, od Evropske unije srpske vlasti imaju još jednu ponudu: da barem pokažu da intezivno rade na hapšenju haških optuženika i dokažu da u ovom trenutku najvažniji haški optuženik nije na teritoriji Srbije.

SMRT SLOBODANA MILOŠEVIĆA - KOLEKTIVNO PORICANJE

Smrt Slobodana Miloševića je bila važan katalizator stanja duha u Srbiji. Ponašanje Koštuničine vlade je ilustrovalo povezanost njegove politike, ideologije i simpatija za Miloševićev režim. Istovremeno i njegovu zavisnost od podrške SPS i nespornost da se distancira od Miloševićeve politike. Međutim, reakcije su reflektovale i nešto mnogo dublje - suštinski odnos prema programu koji je svojevremeno imao plebiscitarnu podršku, znači i Koštuničinu. Srbija se "oprašala" od čoveka koga je istovremeno i obožavala i mrzela, jer su od njega očekivali nemoguće. Sve pojedinačne i grupne tlapnje prenete su na državu, odnosno na njega. Odricanjem od sopstvene odgovornosti, odbačene su sve vrednosti i kriteriji. To neminovno vodi ka relativizaciji odnosa između dobra i zla. Zato je odlazak Miloševića u Hag, gde je tokom četiri godine procesa ogoljena njegova politika koja je završila u zločinu, pokrenuo odbrambeni mehanizam gotovo cele zajednice - kolektivno poricanje. Upravo je njegova smrt to najbolje manifestovala. Neodgovorna savest se pokušava umiriti novim modelom isključivosti - u ovom slučaju pojednostavljenom i jednostranom interpretacijom Miloševića i njegove epohe.

Miloševićovo ponašanje tokom procesa u Hagu pokazuje da je njegov kraj ovakav kakav je bio, logičan. Nakon neuspelog pokušaja da strategijom odbrane omalovaži i diskredituje Sud, kao da je "organizovanjem vlastite smrti", odgovornost za nju prebacio na međunarodnu zajednicu. Mnogi izveštaji koji su objavljeni nakon njegove smrti navode na zaključak da su i on sam i njegovo okruženje "provocirali komplikacije srčano-vaskularnog obolenja, širili evidentno lažne podatke o nepravilnom lečenju, vršili pritisak na ljudske emocije, kako progresivne tako i reakcionarne javnosti", kao i da se "Milošević, preplašen odmazdom, igrao, igrao, pa u igri preterao".¹ I Vilijam Montgomeri, bivši američki ambasador u SRJ, navodi sličnu tezu. "Ubeđen sam da je Milošević smatrao da je najgora moguća alternativa da se suđenje okonča neizbežnom presudom o krivici i doživotnom zatvorskom kaznom, daleko od kuće i od očiju javnosti. Njegova udovica Mira Marković je, ustvari,

¹ Jurij Bogolomov, "Igrao pa preterao", *Danas*, 16. mart 2006, preneto iz *Ruskih novosti*

predviđala njegovu smrt na sastanku u mojoj rezidenciji u Beogradu 2003".² Mitropolit Amfilohije je molio Miloševića, dok je još bio u Centralnom zatvoru u Beogradu, pre isporučenja Hagu, da se ubije. Njegova smrt je dakle, prizivana i sugerisana od strane radikalnih i "iskrenih" srpskih nacionalista, u ime nacionalnih interesa.

Njihov odnos, kao i odnos celog društva, prema Miloševićevoj smrti bio je, i po reakcijama i po suštini, veoma ambivalentan. Najupečatljivija reakcija je svakako opšte olakšanje zbog toga što je smrt prestigla presudu. Proces protiv njega se neumitno približavao kraju, Milošević je već davno bio izgubio bitku. Njegova odbrana bila je neuverljiva i neprofesionalna. Izabrao je da se brani politički, što je imalo odjeka samo u Srbiji i u antiglobalističkim krugovima u svetu. Njegova smrt je čak i u nekim pravnim krugovima dočekana kao pobjeda. Jedan od brojnih advokata i pravnika, Toma Fila, je to izrazio na sledeći način: "Sve što se dešavalo na suđenju Miloševiću nema nikakvu procesnu vrednost, a dokazivanje bi moralo da se ponovi za svaki novi slučaj"³. Mirjana Marković, Miloševićeva supruga, je, između ostalog, rekla i da se Hag "našao u nevolji, pa su zaključili da je najbolje da ga fizički nema", jer bi to za njih "bilo elegantno rešenje".⁴

S druge strane, srpski nacionalisti su iskoristili njegovu smrt za pojačavanje antihaške kampanje, dovodeći u sumnju položaj Srba u Hagu, ali pre svega isporuku Ratka Mladića.⁵ Brojni "patriotski" mediji imali su krupne naslove koji su maksimalno koristili sumnju, spretno lansiranu iz Beograda da se radi o namernom trovanju, jer je Tribunal, navodno, bio u ćorsokaku jer nije imao dovoljno dokaza protiv Miloševića.

Mediji su imali posebnu ulogu u stvaranju atmosfere i profilisanju Miloševića kao državnika i bivšeg predsednika Jugoslavije, sa veoma ograničenim podsećanjem na žrtve njegove politike i u susedstvu i u samoj Srbiji. O njemu se govorilo kao o heroju, čoveku koji je imao određene sposobnosti i kao o istorijskoj ličnosti. Tabloidi i provladini mediji imali su isti ton, a elektronski su vršili direktan prenos, od dolaska kovčega na surčinski aerodrom, do njegovog izlaganja u Muzeju revolucije, oproštaja pred Saveznom skupštinom, a zatim i samu sahranu u Požarevcu. Oni koji su se kritički osvrnuli na njegov život, dobili su malo medijskog prostora.

Pod pritiskom, s jedne strane evropske Srbije i Evrope, i s druge, većinske Srbije, frustrirane i preplašene odgovornošću koja je čeka, vlada je

² Vilijam Montgomeri, "Moje poslednje sećanje na Slobodana Miloševića", *Danas*, 18-19 mart 2006.

³ *Blic*, 14. mart 2006.

⁴ Mirjana Marković, "Želim da ga vratim kući", *Večernje novosti*, 13. mart 2006.

⁵ Penzionisani general Ninoslav Krstić, direktor NVO Forum za bezbednost i demokratiju je izjavio da je "bolje da general Mladić umre kod nas, nego u Hagu...ne vidim kako sada Vlada da pozove nekoga da se dobrovoljno preda, a tamo Srbi ili umiru ili se samoubijaju", "Cijanid!", *Press*, 20. april 2006.

izabrala srednje rešenje: nije učestvovala u ceremonijalu ispraćaja, ali je obezbedila svu logistiku. Zaključak je da je Milošević imao paradržavnu sahranu. Ne samo zato što je njegova Socijalistička partija podržavala Koštuničinu manjinsku vladu u parlamentu, već i zbog opšte ambivalencije prema ulozi i delu Slobodana Miloševića.

Komentari istaknutih ličnosti i političara kretali su se u okvirima koje su postavili premijer Vojislav Koštunica i patrijarh Pavle - da Miloševićeva smrt ne treba da bude povod za promišljanje o njegovom nasleđu. Vojislav Koštunica je izjavio: "U našem narodu se poštuje običaj da se u ovakvim trenucima političke i sve druge razlike ostavljaju po strani".⁶ A patrijarh Pavle je poručio: "Očekujemo u ovom trenutku od državnih organa i od sveukupnog našeg naroda da budu na visini svoje odgovornosti pred Bogom, istorijom i tragičnim krajem Miloševićevog zemnog života", dodajući da svako ima "neotuđivo pravo na grob i dostojnu sahranu, pogotovo ljudi koji su, kao Slobodan Milošević, obeležili sobom svoje vreme i sudbinska događanja u životu, kako srpskog, tako i drugih naroda ove smutne epohe".⁷

Radikali, najjača partija u Srbiji, su iskoristili Miloševićevu smrt za diskreditaciju Tribunala u očima javnosti, jer, kako kažu, "Haški tribunal je uz pomoć domaćih satrapa ubio Slobodana Miloševića", dok "Tužilaštvo i lažne sudije Haškog tribunala snose najveću odgovornost za njegovu smrt..." Radikali zato više neće dozvoliti maltretiranje porodica srpskih rodoljuba "koje su do sada činili Boris Tadić i Vuk Drašković i čelnici vlade Srbije, kao i okupacione medijske ekspoziture u našoj zemlji".⁸ Tomislav Nikolić je zlokobno najavio da Miloševićeva smrt "otvara pitanje ostalih tragičnih smrti u Haškom tribunalu" kao i "pitanje saradnje po svaku cenu".⁹ Izneo je i zabrinutost za sudbinu svog lidera Vojislava Šešlja, jer «oni žele da on presudu ne dočeka živ». ¹⁰ Ovakve izjave i špekulacije da je Slobodan Milošević otrovan u Haškom tribunalu dovele su do toga da su haški zatvorenici svih nacionalnosti protestovali sa zahtevom da specijalna komisija ispita uslove u kojima žive i kvalitet zdravstvene nege. Tražili su od Saveta bezbednosti da formira nezavisnu stručnu komisiju koja bi kontrolisala njihov boravak u Sheveningenu, "jer se posle smrti Slobodana Miloševića ne osećaju bezbedno".¹¹

Nisu izostale ni reakcije onih koji su, u suštini, bili pravi ideolozi Miloševićevog projekta, neki od njih su bili i svedoci odbrane u Hagu. To ne predstavlja iznenađenje, s obzirom da oni nikada nisu odustali od svojih uverenja. Za raspad Jugoslavije, kao i za smrt Miloševića, odgovorna je

⁶ *Balkan ekspres*, 12. mart 2006.

⁷ *Politika*, 15. mart 2006.

⁸ *Press*, 12. mart 2006.

⁹ *Glas javnosti*, 12. mart 2006.

¹⁰ *Kurir*, 13. mart 2006.

¹¹ *Politika*, 15. mart 2006.

isključivo međunarodna zajednica. Mihajlo Marković, akademik i glavni ideolog SPS, potencirao je da je "ovo još jedan dokaz da Haški tribunal nije pravna već politička institucija"¹², a profesor Smilja Avramov, najveći promoter teorija zavere, rekla je : "To nije Tribunal, to je mrtvačnica! To je mesto gde ubijaju Srbe! Milošević je šesti Srbin koji je dočeka smrt u tom sudu".¹³ Čedomira Popova, akademika i istoričara, je ražalostila smrt Miloševića, jer je "tako velika istorijska ličnost otišla na nedostojan način kakav nije zaslužila". Njihova nada je da će istorija dati drugačiju ocenu Miloševića i Srbije, pa Popov zato izražava uverenje da će "odgovorne za Miloševićevu smrt identifikovati istorija i onaj deo srpskog naroda koji nije izgubio svest o nacionalnom interesu i dostojanstvu".¹⁴

Jedan deo političke elite koja promovise približavanje Evropi, pokušao je da relativizuje odnos establišmenta i javnosti prema Miloševiću. Predsednik državne zajednice Svetozar Marović dao je uopštenu izjavu: "Vijest o smrti čovjeka uvijek je tužna vijest. Posebno kada je to vijest o smrti bolesnog čovijeka u zatvoru koji je tražio pomoć".¹⁵ Jedini predstavnik vlade koji je ukazao na prirodu Miloševićevog režima bio je Vuk Drašković: "Postiđen sam reakcijama u Srbiji na smrt Miloševića. Žalost njegovih sledbenika za čovekom koji je odgovoran za nebrojene zločine i koji je lično naređivao mnoga ubistva pretvorena je u hvalospesive umrlom i njegovoj politici koja je proizvodila samo smrt, nesreću i mržnju".¹⁶ Kao promotor proevropske orijentacije u vladi, Drašković je iskoristio ovu priliku da apeluje na svet da se Srbija odmah primi u EU i NATO.

Miloševićevom smrću Haški tribunal je doživeo najveći udarac, jer je za nepunih nedelju dana izgubio glavnog optuženika Slobodana Miloševića i krunskog svedoka Milana Babića. To je ogromna frustracija za sve ljude koji su bili angažovani na tom slučaju, kako moralna i intelektualna, tako i zbog uložene truda i vremena. Karla del Ponte je povodom smrti Miloševića izjavila da je žalosna «zbog svih žrtava i preživelih, koji očekuju da pravda bude zadovoljena»¹⁷. Ona je, kao što se i očekivalo, ubrzo povećala pritisak na srbijansku vladu da isporuči Ratka Mladića,

Domaći analitičari su posebno razvijali tezu o obesmišljavanju Haškog tribunala. Tako Bratislav Grubačić, direktor biltena VIP, kaže da je "to jako loše za Hag", jer veliko je pitanje kako će Tribunal nastaviti sa procesima i da je teško očekivati, "da će se neko skoro odlučiti za dobrovoljni odlazak".¹⁸

¹² *Večernje novosti*, 12. mart 2006.

¹³ *Kurir*, 13. mart 2006.

¹⁴ *Večernje novosti*, 13. mart 2006.

¹⁵ *Balkan ekspres*, 12. mart 2006.

¹⁶ *Balkan ekspres*, 13. mart 2006.

¹⁷ *Balkan ekspres*, 12. mart 2006.

¹⁸ *Press*, 12. mart 2006

Po mnogim analitičarima, Miloševićeva smrt i obustavljanje suđena protiv njega takođe su naneli težak udarac tužbama koje su Hrvatska i Bosna pokrenule pred Međunarodnim sudom pravde. Presuda Miloševiću za genocid mogla je značajno da ojača te slučajeve. Tibor Varadi, pravni stručnjak tima SCG, tvrdi da je njegova smrt dovela BiH u još teži položaj, jer da je Haški tribunal utvrdio njegovu krivicu, "onda bi Međunarodni sud pravde eventualno mogao da se osloni na tu odluku. Tužiocu je izmakao mogući oslonac."¹⁹

Manji broj političara i javnih ličnosti mlađe generacije u Srbiji, koja je u zemlji platila najveći ceh Miloševićeve avanture, je na smrt Miloševića reagovao racionalno i bez strasti. Oni iz dubine duše razumeju njegovu destrukciju i od nje su se branili instinktivno – što su osećali kao način sopstvenog preživljavanja. Bojan Kostreš, predsednik Skupštine Vojvodine, je umesto Miloševiću, poštu odao njegovim žrtvama - Zoranu Đinđiću, Ivanu Stamboliću i Veselinu Boškoviću. Uzeo ih je kao simbol "žrtve i patnje svih koji su ovde i u okruženju propatili zbog vladavine tog čoveka". Za Gorčina Stojanovića, režisera, "Slobodan Milošević je personifikacija jednog načina mišljenja, jednog amalgama gluposti, ograničenosti, primitivizma, nazadnjaštva – koji pod određenim uslovima postaje zlo". Međutim, on smatra da sve ono što Milošević reprezentovao i "dalje je na snazi u Srbiji".²⁰ Marko Vidojković, pisac, rekao je da mu nije žao što je Milošević umro, jer bi to bilo kao kad bi "nekome bilo žao zbog Hitlerove smrti", te da bi za Srbiju i njeno zdravlje "bilo bolje da je doživeo izricanje presude"²¹. Čedomir Jovanović, predsednik najmlađe stranke u Srbiji, LDP, izjavio je da je "neprihvatljivo tretirati Miloševića kao državnika", jer njegova smrt "ne može abolirati ni njega ni njegovu politiku". Slobodan Milošević je "najveća i najskuplja politička greška savremene Srbije i najveća zabluda koju danas živimo".²²

Pitanje za srbijansko društvo da li je Milošević bio moguć bez atmosfere koju su godinama stvarali srpska Akademija nauka, umetnosti, Udruženje književnika, politička i vojna elita, uz pomoć SPC i medija – ostaje i dalje otvoreno. Milošević je tek bio izraz volje srpske elite, koja je njegovim izborom, pokazala suštinsko nerazumevanje vremena i dominantnih procesa u Evropi i u svetu. Čini se da je ta elita već "cementirala" interpretaciju nedavne prošlosti. To je možda najbolje formulisao Dobrica Ćosić kao svoj testament srpskom narodu: "Svi ti ratovi na Balkanu s kraja XX veka su završeci Drugog svetskog rata i počeci novog rata protiv Evrope u kojima je, na svoju nesreću,

¹⁹ *Press*, 13. mart 2006

²⁰ *Danas*, 13. mart 2006

²¹ *Ibid.*

²² Čedomir Jovanović, "Srbija da donese političku presudu", *Danas*, 14. mart 2006.

agresijom NATO na Srbiju 1999 godine učestvovala i sama Evropa. Vinovnici su isti i žrtve su iste".²³ Upravo je tome poslužila Miloševićeva smrt.

Milošević, kao svojevrsni fenomen na kraju XX veka, će svakako još dugo u Srbiji, a i u svetu, biti tema proučavanja i osporavanja - ne samo za njegove sledbenike i savremenike, već i brojne istraživače i istoričare. Milošević nije imao šansu da pobedi Haški tribunal i zato je na neki način njegov ovakav kraj, logičan. Za Srbiju je mnogo pogubnije što je Milošević otišao bez presude, jer bi ona sama po sebi mogla da bude početna tačka unutrašnje diferencijacije.

²³ Dsobrica Ćosić, "Vreme je da se narodi bivše SRFJ vrate sebi", *NIN*, 29. decembar 2006.

PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE

Presuda Međunarodnog suda pravde u Hagu da je u Srebrenici počinjen genocid uspela je da natera deo političkog establišmenta u Srbiji da po prvi put taj zločin nazove onako kako su ga okarakterisale i međunarodne sudije. Još je, međutim, vrlo neizvesno koji će biti krajnji dometi srpskog suočavanja sa genocidom u Srebrenici i odgovornošću same Srbije. U tom smislu još nije jasno koliko će srpski političari insistirati na preoblikovanju javnog mnjenja o ovoj tragediji, koje je poslednjih dvanaest godina svesno formirano da poriče stvarni karakter zločina nad srebreničkim Muslimanima, da ga umanjuje i čak da poriče da se uopšte desio.

Na skali reagovanja političkih stranaka na presudu suda u Hagu Demokratska stranka Srbije i premijer Vojislav Koštunica bliži su Srpskoj radikalnoj stranci i Socijalističkoj partiji Srbije nego Demokratskoj stranci čiji je predsednik Boris Tadić po prvi put izgovorio da je u Srebrenici počinjen genocid. U obraćanju naciji tim povodom, neposredno po izricanju presude, predsednik Srbije i DS Boris Tadić predložio je da Skupština Srbije usvoji deklaraciju "kojom će nedvosmisleno osuditi zločin počinjen na području Srebrenice". Za Demokratsku stranku ovo je ogromna promena stava budući da je ona samo dve godine ranije, 2005, na desetogodišnjicu genocida u Srebrenici odbila da glasa za Deklaraciju podnetu tim povodom od strane poslanika Nataše Mičić (GSS) i Žarka Koraća (SDU). Koalicija stranaka okupljena oko Liberalno-demokratske partije, u kojoj su i GSS i SDU, je odmah nakon presude izašla sa nacrtom Deklaracije u kojoj se jasno osuđuje genocid u Srebrenici i predlaže niz konkretnih mera kojima bi bila zadovoljena pravda prema žrtvama, a Srbija jasno postavila novi sistem vrednosti. Članice ove koalicije jedine u Srbiji nikada nisu negirale ili ublažavale karakter i posledice genocida u Srebrenici.

Reagovanje Demokratske stranke Srbije jasno izdvaja ovu partiju iz demokratskog bloka. Predsednik Vlade i predsednik DSS Vojislav Koštunica umanjio je značaj odluke Suda rekavši da je Srbija oslobođena teške optužbe da je počinila genocid¹, a ne komentarišući činjenicu da nije ništa učinila da spreči masovno ubijanje srebreničkih Muslimana, što posebno doprinosi stvaranju atmosfere nekažnjivosti. Pre dvanaest godina u vreme ubijanja Muslimana u Srebreni-

¹ *Večernje novosti*, 27. februar 2007.

ci, Koštunica je nakon počinjenog genocida² i ulaska srpskih snaga u tu enklavu, izjavio je da "ulazak Vojske Republike Srpske u Srebrenicu predstavlja odbrambenu akciju, posle koje će morati da se nađe novo rešenje za zaštićene zone u Bosni (...) Lider DSS smatra da će međunarodna zajednica morati da se opredeli – ili da zaštićene zone budu onakve kakve su zamišljene ili da ne budu zaštićene. Pošto muslimanske vojne akcije polaze od ostalih zaštićenih zona, Koštunica je rekao da je teško predvideti da li će srebrenički slučaj ponoviti u još nekoj od njih"³. Ukoliko na dnevnom redu Skupštine bude deklaracija o Srebrenici, DSS će insistirati da se u takvoj deklaracije osude "svi zločini" što je u funkciji relativizacije odgovornosti srpske strane u ubijanju bo-sanskih Muslimana. Ona će ostati pri stavu iz juna 2005, kada je predložila da u tekstu Deklaracije piše da se izričito i nedvosmisleno osuđuje zločin počinjen u Srebrenici i insistira da budu identifikovani i kažnjeni *svi počinioци ratnih zločina* jer je "zločin zajednička nesreća a pojedinačna odgovornost". Potpredsednik DSS Vladeta Janković objašnjava da DSS "nema nikakvog razloga da menja stav" jer "ništa se nije promenilo u našem pogledu stvari kada je reč o zločinima koje sa gnušanjem osuđujemo, ali ne mislimo da smo mi bili jedini počinioци"⁴.

Socijalistička partija Srbije nastoji da relativizuje odluku suda u funkciji pre svega skidanja sopstvene odgovornosti budući da je u to vreme bila na vlasti. Predsednik SPS Ivica Dačić ocenio je da je presuda značajna i za SPS čiji su predstavnici bili na vlasti za vreme rata u BiH. On je ocenio da se presudom da Srbija nije odgovorna za genocid u Srebrenici "obesmišljavaju priče o komandnoj odgovornosti Srbije i SRJ"⁵.

Eksplisito nezadovoljstvo presudom iskazala je Srpska radikalna stranka pre svega reflektujući svoj odnos prema Republici Srpskoj. Lider stranke Tomislav Nikolić je izjavio da je "veoma opasno to što je utvrđen nekakav

² Ovu Koštunicinu izjavu objavile su 13. jula 1995. godine dnevnik *Niša Borba i Politika*; citirano po knjizi "Srebrenica od poricanja do priznanja", str. 683, Helsinški odbor, 2005.

³ Helsinški odbor podseća da je štampa u Srbiji u julu 1995. redovno informisala o kretanjima Vojske Republike Srpske, kao i o potezima UN i NATO. Zvanično objašnjenje bosanskih Srba za osvajanje Srebrenice i Žepe je da ove enklave nisu poštovalе odluku o demilitarizaciji, te da su Muslimani stoga redovno napadali srpske položaje i naselja. Ovo objašnjenje je obilato korišćeno i u štampi u Srbiji. Jedino su predstavnici Srpske radikalne stranke "oslobođenje" Srebrenice i Žepe pravdali činjenicom da su to "srpski gradovi". Nedeljnik *Interju* objavio je 21. jula 1995. godine reportažu Zorana Petrovića Piroćanca iz Srebrenice: "Za samo pet dana Srbi su obavili čitav posao zauzimanja enklave. Svet je još u šoku od srpske efikasnosti i sposobnosti za faktor iznenađenja (...) a svet treba da ga zapamti. Naravno, ne zbog izbeglica, nego zbog načina izvođenja akcije Srebrenica. Izbeglice su u ratu, ma kako drastično zvučalo, periferni fenomen". (Videti izveštaj Helsinškog odbora iz septembra 1995, u "Srebrenica od poricanja do priznanja", Helsinški odbor, 2005)

⁴ www.b92.net; vesti za 27. februar 2007.

⁵ *Večernje novosti*, 27. februar 2007.

genocid, što može da bude znak da je sudbina RS dovedena u pitanje i da je čitavo suđenje i imalo za cilj da se taj entitet i smatra genocidnom tvorevinom⁶. Gotovo identičnu zabrinutost iskazala je i glavna i odgovorna urednica lista Politika⁷ Ljiljana Smajlović koja je u komentaru objavljenom dan nakon presude napisala da je "haška presuda je razrešila prirodu zločina u Srebrenici". "Za ostatak sveta to će zauvek biti genocid. Zločin u Srebrenici počinili su Srbi, pojedinci, s one strane Drine, i Srbija im u tome, kaže sud, nije bila saučesnik niti im je pomagala niti ih podstrekivala. *Ali za srpsku kolektivnu sudbinu na ovim prostorima ipak ne može biti nebitno što će ovu presudu susedi u Bosni po svoj prilici koristiti kao odličnu osnovu za radikalnu delegitimizaciju postojanja Republike Srpske. U tom smislu, nesporazume s dve strane Drine neće razrešiti haškom presudom*"⁸. Ona konstatuje da "velikog razloga za slavlje nije ni bilo". "Ipak smo presudom najuglednijeg međunarodnog suda postali deo neke zvanične i presuđene priče o genocidu. Time ni naša nevinost pred međunarodnom pravdom nije potpuna. Nesprečavanje genocida spada u greh nečinjenja, koji se u prvi mah može učiniti i ne tako velikim grehom. Ali odgovornost za nesprečavanje pretpostavlja da sud ceni kako je bilo u našoj moći da genocid sprečimo. Onaj ko posmatra izvršenje zločina, a ne umeša se da ga spreči, nije moralna ličnost"⁹.

Zaključak

Najvažnije tačka na kojoj će se jasno videti odnos Srbije prema presudi jeste hapšenje Ratka Mladića, što je i jedina konkretna obaveza Srbije koja proizlazi iz odluke suda. U reakcijama nakon presude to se i najmanje pominje.

Hapšenje Ratka Mladića i usvajanje Deklaracije u Skupštini Srbije bili bi dobra polazna osnova za preoblikovanje javnog mnjenja u Srbiji i jasna osuda zločina počinjenih "u ime nacije". Deklaracija koju je predložila koalicija oko LDP, po svom sadržaju i jeziku, dobra je polazna osnova za parlament i njeno usvajanje bi bitno uticalo na stvaranje atmosfere kažnjivosti zločina.

Politička volja DS da podstakne proces suočavanja Srbije sa ratnim zločinima počinjenima nad nesrpskim stanovništvom moći će da se testira nakon formiranja Vlade¹⁰ i izbora predsednika Skupštine. Dok god se ne izabere novi predsednik Skupštine, ova Deklaracija neće ni biti na dnevnom redu parlamenta. Vakuum u kojem se Srbija nalazi od poslednjih izbora, u kojem nije jasno ko je za šta odgovoran, nacionalističke snage u Srbiji mogu iskoristiti za ponovno okretanje glave od zločina počinjenih u srpsko ime i stavljanje odluke suda u Hagu pod tepih.

⁶ *Večernje novosti*, 27. februar 2007.

⁷ Blizak Demokratskoj stranci Srbije

⁸ *Politika*, 27. februar 2007.

⁹ *Isto*

¹⁰ Predsednik Političkog saveta DS Dragoljub Mićunović je najavio da deklaraciju treba da čeka formiranje nove vlade Srbije.

II

Ustavno-pravni okvir

PRAVOSUĐE: U USTAVNO-PRAVNOM PROVIZORIJU

Pravni okvir

Tokom 2006. godine nije došlo do suštinskog pomaka u promovisanju vladavine prava. Srbija je i dalje u pravnom provizoriju i pokazuje sve više znakova da klizi prema voluntarističkom autoritarnom sistemu. Način na koji je usvojen i sadržaj novog Ustava verifikovali su tu orijentaciju. Pravosudni sistem je i dalje jedna od najslabijih tačaka tranzije u Srbiji. Pri tome je važno naglasiti da novi Ustav ne daje garancije za osamostavljanje pravosuđa kao nezavisne grane vlasti. Bez obzira na formalno usvajanje brojnih zakona, ne postoji ni politička volja ni kapacitet (naročito kadrovski) za njihovu primenu. Procesuiranje prvih optužnica za ratne zločine i organizovani kriminal pred nacionalnim sudovima pokazalo je država ne želi da ide dalje od neposrednih izvršilaca, i da se kvalifikacija zločina kreće u okviru postignutog konsensusa kolektivnog poricanja. Presude pred međunarodnim sudovima se takođe marginalizuju i relativizuju čime se onemogućava adekvatno suočavanje sa nedavnom prošlošću.

Donošenje novog Ustava

Uspeh referenduma o osamostaljivanju u Crnoj Gori zatekao je Srbiju nespremnom. Uprkos nedvosmislene političke orijentacije cnogorske vlade da ide na referendum i kampanji koja je trajala više od godinu dana, vladajuća garnitura u Srbiji svesno je umanjivala značaj mogućih posledica po Srbiju. Umesto da se orijentiše na konstruktivne, pozitivne korake, na jačanje svoje pozicije i saradnju sa državama u regionu i posebno Evropskom unijom, politička elita je pribegla negiranju samog referenduma, pa čak i otvorenom širenju panike oko moguće destabilizacije u državi u slučaju pozitivnog ishoda referenduma.

U junu 2006. godine kada je Crna Gora na svečanoj sednici Parlamenta proglasila samostalnu državu, bila je to gorka pilula aktuelnoj vladi poremijera Koštunice. Upadljivo ćutanje neumitno u javnosti ostavlja utisak ponašanja uvređenog deteta i odsustvo političke zrelosti i mudrosti.

Haotično stanje u narednih 6 meseci, zbog potrebe usklađivanja propisa između dve novonastale države najbolja je ilustracija težnji Vlade Srbije da "kazni" Crnu Goru zbog odvajanja. Taj posao obavlja se sporo, sa odugovlačenjem uz nepotrebno administriranje i čekanje. Uprkos sporazumima koji su zaključeni na stručnim nivoima odgovarajućih ministarstava, Skupština Srbije nije nijedan usvojila. Takav, kratkovidi pristup kaznio je, naravno, građane koji su se našli u situaciji nereguliranih matičnih odnosa (važnja i produženja ličnih karata, pasoša) penzija, socijalnih davanja, školovanja, zdravstvenih usluga, te posebno, carinskih propisa.

Nevoljno dobijena nezavisnost Srbije, o kojoj se građani Srbije ni na koji način nisu izjasnili, pa ni pitali, otvorila je pitanje Ustava Srbije, za čije donošenje u prethodnih pet godina nije bilo dovoljno političke volje već samo deklarativnih zaklinjanja i gotovo potpunog ignorisanja brojnih podnetih tekstova predloga, oko kojih se samo polemislalo u medijima. Aktuelna vlada pokrenula je u septembru inicijativu da se postupak donošenja novog Ustava okonča u što kraćem roku. Važan razlog za ovaj politički zaokret predstavljale su sve češće najave evropskih zvaničnika o konačnom rešavanju statusa Kosova do kraja godine.

U trenutku otpočinjanja ove političke kampanje, rad na pripremi novog Ustava je u potpunoj blokadi¹ a u opticaju su dva predloga teksta – predlog Vlade Srbije i predlog koji je podneo predsednik Srbije Boris Tadić. Polazeći od činjenice da ustav Srbije iz 1990. godine, kao tzv "tvrđi ustav" za izmene zahteva dvotrećinsku većinu u Skupštini, pa potom potvrđivanje na referendumu, za koji je opet potrebno da izađe više od polovine upisanih birača a da za izmene glasa većina izašlih, manjinska vlada premijera Koštunice se našla pred gotovo nemogućim zadatkom, pa su tokom septembra započete konsultacije parlamentarnih stranaka. Bilo je potpuno jasno da to podrazumeva kompromise i ustupke koji nemaju veze sa opštim državnim interesima Srbije.

Kampanja koja je usledila izašla je iz okvira ne samo uobičajenih političkih pregovora već iz svih zakonskih i ustavnih okvira. Krajem septembra javnosti je postalo jasno da se vladi, u svemu ostalom presporoj, neobično žuri i da se procedura za promenu ustava grubo narušava.

Civilni sektor, nevladine organizacije, domaći stručnjaci, pravnici podigli su glas, upozoravajući na flagrantno kršenje postupka, posebno na odluku da se nacrt teksta usvoji bez javne rasprave. Vlada je svoju odluku branila izjavama da je o mnogobrojnim verzijama Nacrta ustava javnost raspravljala godinama, pa je održavanje javne rasprave puki formalizam.

Na sednici održanoj u večernjim časovima 30. septembra, parlament Srbije jednoglasno je usvojio tekst Nacrta ustava, a da javnost nije bila upoznata ni sa jednom odredbom najvišeg pravnog akta. Političko jedinstvo

¹ Videti godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava za 2005. godinu

oko teksta, postignuto kompromisima iza zatvorenih vrata, daleko od očiju javnosti, posebno je sporno kada se uzme u obzir konačna verzija Ustava. Preambula Ustava sa odrednicom o zaštiti interesa Kosova i Metohije kao neotuđivnog dela Srbije, dodatno je uznemirila deo javnosti posebno zbog nemuštih, nespretnih izjava kojima je pravdana. Skrivanje konačne verzije teksta Ustava i od samih poslanika osnažilo je uverenje da je utvrđivanje te verzije obavljeno izvan skupštinske Ustavne komisije, što znači da se prešlo na teren ustavnog nasilja i anarhije.

Kampanja za referendumsko usvajanje Ustava, zakazanog i održanog 29 i 30. oktobra 2006. godine predstavljala je neskriveni pritisak na građane da na referendum izađu i glasaju "za". Bilo je očigledno da Vlada nastoji svim sredstvima, najviše kršenjem sopstvenih zakona i propisa, da se Ustav izglasa. U prilog tome prvenstveno govori činjenica da je referendum održavan dva dana umesto jednog, uprkos odredbama važećeg Zakona o referendumu. Da bi se ostvario gotovo nedostižni procenat od 50 odsto upisanih birača, odlučeno je da se kao birači ne uzimaju u obzir Albanci sa Kosova upisani inače, u biračke spiskove, uz obrazloženje da su oni ionako bojkotovali sve izbore prethodnih godina. Izborna tišina nije poštovana uz tumačenje da je ona propisana Zakonom o izborima, a da referendum to nije, pa je vreme posle zatvaranja birališta prvog dana izjašnjavanja iskorišćeno da se preko medija dodatno zastraše oni koji bi eventualno referendum bojkotovali, posebno imajući u vidu da je izlasnost na birališta prvog dana bila ispod očekivane – manja od 20 odsto. Namera da se Ustav izglasa po svaku cenu, navela je pojedince iz Vlade na preteće izjave u stilu da svi oni koji su protiv ovog Ustava - protiv države.²

Ustav Srbije je potvrđen na referendumu pošto je na birališta izašlo 54,91 odsto upisanih birača a za je glasalo 53,49, prema konačnim podacima Republičke izborne komisije.

Glasovi protiv Ustava ipak su se probijali u medije. Osim nevladinih organizacija i stručnih krugova, vojvođanske vladajuće stranke (LSV i SVM) su pozivale na bojkot, nezadovoljne rešenjem statusa Vojvodine. Umesto suštinske autonomije koju je Vlada deklarativno zagovarala, Predlogom ustava predviđeno je da Vojvodina ne donosi svoje zakone već odluke, da nema svoj ustav nego statut, sa jednim ustupkom kojim je prvi put predviđeno da Pokrajina ima svoju imovinu i izvorne prihode. Zbog toga su vojvođanski političari smatrali da autonomija Vojvodine novim Ustavom nije bitnije poboljšana i ukazivali na to da suštinska autonomija podrazumeva postojanje izvršne, zakonodavne i delimično sudske vlasti.

Kako je zbog ostvarivanja preko potrebne većine za izglasavanje teksta Ustava u Skupštini bilo potrebno obezbediti podršku Radikalne stranke, javnosti je brzo postalo jasno da je konačni tekst rezultat Koštunićinih

² *Danas*, 31. oktobra 2006.

ustupaka ne samo radikalima već svim desno orijentisanim strankama. Odbijanje da se Vojvodini prizna suštinska autonomija je jedan od tih ustupaka, preambula Ustava sa posebno naznačenom zaštitom Kosova i Metohije drugi, a definisanje Srbije kao države "srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive", te utvrđivanje ćirilice kao "jedinog koje je u službenoj upotrebi" (član 10.) ne samo da su očigledni primeri kabinetskih pregovaranja, već i korak nazad čak i u odnosu na Miloševićev ustav iz 1990. godine.

I mnoge druge odredbe Ustava su izazvale žestoke reakcije stručnjaka u tom smislu. Posebno je sporna odredba kojom se ukida primat međunarodnog prava u odnosu na domaće, odredbom da potvrđeni međunarodni ugovori moraju biti u skladu sa Ustavom (čl 16). U pogledu zaštite ljudskih i manjinskih prava, Ustav Srbije pruža daleko manju zaštitu nego što je građanima bilo garantovano Ustavnom poveljom o ljudskim i manjinskim pravima, koja nije preuzeta u pravni sistem Srbije posle raspada državne zajednice Srbije i Crne Gore. Iz poglavlja o ljudskim i manjinskim pravima vidljiv je napor da se ostvari puna zaštita u skladu sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i ostalim međunarodnim dokumentima, ali nije jasno iz kojih razloga su mnoge od ovih odredbi drugačije definisane, pri tome neprecizno i nejasno. Ustavom, na primer, nije propisana zaštita prava na privatnost.

Oblast bezbednosti je bolje rešena nego što je to bilo u ustavu iz 1990. godine, ali je dosta pitanja ostalo nedorečeno, nerazjašnjeno ili nejasno. Propisano je da Skupština nadzire rad službi bezbednosti (čl 99), ali ne i da ih kontroliše; nije predviđeno donošenje Strategije nacionalne bezbednosti već samo Strategije odbrane; Vojska Srbije stavljena je pod demokratsku i civilnu kontrolu (čl 141), ali je propušteno da se naznači ko vrši tu kontrolu, kao i zašto je to pitanje ostavljeno da se reši putem Zakona o vojsci, a ne Zakona o demokratskoj kontroli vojske. Nije dovoljno jasno razgraničena nadležnost, odnosno odnosi između predsednika države kao vrhovnog komandanta Vojske i ministra odbrane kad je reč o komandovanju. Prigovor savesti je Ustavom zagarantovan (čl 45.) i odstupanje od tog prava ni u kom slučaju nije moguće (čl 202). Odredba je, međutim, restriktivna u odnosu na međunarodni standard, jer je propisano da lice koje se pozove na prigovor savesti može biti pozvano da ispuni vojnu obavezu bez obaveze da nosi oružje.

Primedbe su upućene i na odredbe Ustava kojima se reguliše pitanje rada i izbora javnih tužilaca (čl 159. i 160.) zbog prevelikog uticaja izvršne i zakonodavne vlasti na izbor tužilaca. Republičkog javnog tužioca i javne tužioce bira Narodna skupština Srbije na predlog Vlade, po pribavljenom mišljenju nadležnog odbora Skupštine. Zamenike javnog tužioca koji se prvi put biraju na tu funkciju takođe bira Narodna skupština na predlog Državnog veća tužilaca.

Državno veće tužilaca, kao i u slučaju Visokog saveta sudstva (dosadašnjeg Visokog saveta pravosuđa), regulisano je kao samostalni organ u

čiji sastav po položaju ulaze ministar pravosuđa, predsednik nadležnog skupštinskog odbora i Republički tužilac (predsednik Vrhovnog kasacionog suda u slučaju Visokog saveta sudstva). Ovakvo rešenje jasno pokazuje nameru vlasti da pravosuđe i dalje drži pod kontrolom, jer izvršna i zakonodavna vlast, osim kroz ova dva tela direktno utiču i na izbor sudija, tužilaca i posebno predsednika sudova, funkcija koje su oduvek bile interesantne vlasti i preko kojih se ostvarivala politička kontrola pravosuđa. Ostaje da se vidi u praksi u kojoj meri će ovako organizovani organi uspeti da postanu nezavisni od uticaja izvršne vlasti te usko stranačkih pregovaranja, što je u ostalim oblastima postala praksa.

U praksi ostaje da se vidi i tek da se procene dometi na ovaj način donetog Ustava Srbije. U kampanji pre izglasavanja Ustava vladajuća politička elita uskratila je validna objašnjenja i komentare na sve primedbe i sugestije stručnjaka i javnosti. Odgovor da novi Ustav propisuje lakšu proceduru za njegovu promenu, pa se tako sve nepravilnosti mogu lako izmeniti glasanjem u Skupštini, teško da može biti dovoljan u državi koja nesigurnim i sporim koracima gradi demokratiju.

Ustavni sud

Deklarativno zalaganje aktuelne vlade za vladavinu prava palo je na ispitu funkcionisanja i rada Ustavnog suda Srbije. Situacija do koje je došlo krajem 2005. godine, kada je rad Ustavnog suda ozbiljno bio ugrožen zbog nedovoljnog broja sudija, nije rešena ni tokom cele 2006. godine. Dvoje kandidata za sudije Ustavnog suda koje je predložio predsednik Tadić, nisu dobili potrebnu skupštinsku većinu, pa je tako Sud onemogućen da funkcioniše.

Situacija se dodatno zakomplikovala u septembru 2006, kada je predsednik Ustavnog suda podneo Skupštini zahtev za svoje razrešenje zbog ispunjenog uslova za starosnu penziju, koji je takođe, upozorio i predsednika države i Skupštinu na potpunu blokadu Ustavnog suda do koje može doći ukoliko se odmah ne izabere novi predsednik Suda. Odlukom o organizaciji Ustavnog suda, naime (Sl. glasnik RS, br. 56/02), nije predviđeno postojanje zamenika predsednika Suda, niti vršioca te dužnosti. Odredba čl.11. ove Odluke reguliše samo da predsednik Suda, u slučaju njegove odsutnosti ili sprečenosti, zamenjuju sudije Ustavnog suda, na period od šest meseci, prema azbučnom redu prezimena sudije.

Iako je predsednik Srbije, saglasno svojim ovlašćenjima pokrenuo inicijativu za izbor novog predsednika Suda i Skupštini predložio dva kandidata za upražnjena mesta sudija (Seada Spahovića, doskorašnjeg savetnika u Savetu ministara državne zajednice Srbija i Crna Gora, i Milana Vlatkovića, višeg savetnika u Ustavnom sudu), vladajuće parlamentarne stranke nisu smatrale to pitanje hitnim. Prema nezvaničnim izjavama nije bilo

potrebno da se bira novi predsednik Suda, jer će posle donošenja Ustava i sledećih parlamentarnih izbora, to pitanje ionako doći na red.

Predsednik Ustavnog suda Srbije, Slobodan Vučetić, razrešen je funkcije 10. oktobra 2006. godine, ostavivši Sud, ne samo sa nedovoljnom brojem sudija za održavanje sednica (od ukupno propisanih devetoro sudija, Sud ih je u tom trenutku imao sedam, odnosno njegovim odlaskom samo šest) već i u ozbiljnom problemu proceduralnog internog rada, zbog ovlašćenja potpisivanja akata i odluka.

Nije teško uočiti zašto je paralisanje rada Ustavnog suda bilo u interesu vladajuće političke grupacije. U trenutku kada se po svaku cenu nastojalo da se Ustav Srbije usvoji, kada se svesno i agresivno kršila procedura za njegovo donošenje, svi eventualni prigovori i zahtevi za ocenu ustavnosti takvih odluka i postupaka bili su potpuno obesmišljeni. Takvu sudbinu uostalom, doživeo je predlog za ocenu ustavnosti i zakonitosti koji je podneo Jugoslovenski komitet pravnika (YUKOM) povodom odluke Vlade Srbije da se u potrebnih 50 odsto upisanih birača ne uzmu u obzir građani albanske nacionalnosti na Kosovu, što je ocenjeno kao rasistička i diskriminatorna odluka. Odluku povodom ovog zahteva nije imao ko da donese.

Proglašavanjem novog Ustava 5. novembra 2006. godine, izmenjene su i odredbe o Ustavnom sudu, pa je umesto devet, novim Ustavom predviđeno 15 sudija i to tako što petoro sudija imenuje Narodna skupština, petoro imenuje predsednik Republike, a petoro Opšta sednica Vrhovnog kasacionog sud.

Do ovih izbora i imenovanja, međutim, nije došlo ni do kraja 2006. godine, pa ni dva meseca posle održanih parlamentarnih izbora (21. januara 2007. godine), jer se u tom periodu nije okončala čak ni konstitutivna sednica srpskog parlamenta, niti formirala nova vlada, zbog čega nisu ispunjeni uslovi propisani Ustavnim zakonom u pogledu izbora predsednika i sudija Ustavnog suda.

April 2007. godine Srbija je tako dočekala bez republičkog parlamenta, bez vlade i bez Ustavnog suda, ozbiljno dovodeći u pitanje svoje postojanje kao države.

Pravosuđe

Reformisanje pravosuđa u Srbiji je proces koji formalno traje od 2001. godine, a da pri tom suštinski još ništa nije učinjeno. Ukupna situacija u pravosuđu se u protekloj godini može oceniti kao stagnacija, ako ne i nazadovanje u odnosu na situaciju iz prethodnog perioda. Već postojeći problemi ostvarivanja istinske nezavisnosti četvrte grane vlasti i dalje su osnovno obeležje funkcionisanja sudstva u Republici i njihovim otklanjanjem ili makar ublažavanjem, niko se ozbiljno nije bavio. Problemi

korupcije, sporosti sudskih postupaka, reizbora sudija, reorganizacije sudova u Republici obeležili su celu proteklu godinu.

Uticaj izvršne vlasti na sudsku, nastavljen je nesmanjenim pritiskom. Na primeru donošenja različitih zakona vidi se da Skupština i dalje predstavlja glasačku mašinu za usvajanje zakona koje predlaže izvršna vlast, dok se sudstvo i struka retko konsultuju, a njihove sugestije još ređe uvažavaju. Ideja vladavine prava, koju načelno i deklarativno aktuelna vlast podržava, u interpretaciji Vlade predstavlja puko izglasavanje zakona. I tokom 2006. godine vladini predstavnici su kao najveći uspeh reforme pravosuđa predstavljali brojkom usvojenih zakona u Skupštini. Za to vreme niko nije vodio računa o kapacitetu i broju sudova i sudija, niti izvršio procenu da li postojeće sudstvo može da iznese teret tolikog broja novih zakona. Sprovođenje zakona je tako ostalo potpuno marginalizovano.

Sa realizacijom nove mreže sudova kasni se više od pet godina, a tendencija pojačane kontrole izvršne vlasti nad sudskom dobila je epilog usvajanjem novog Ustava, iz koga jasno proizilazi da je sudstvo i dalje puki objekat a ne subjekat reforme. Čak i sastav Komisije za sprovođenje strategije pravosuđa, koja ima devet članova, koje sve imenuje Vlada, od kojih je šest iz izvršne vlasti, jasno pokazuje da aktuelna politička elita nema nameru da pravosuđe prepusti stručnjacima, već reformu zamišlja kao eksternu akciju političkim sredstvima.

Navodna zabrinutost Vlade za ostvarivanje stručnog i efikasnog pravosuđa, a zapravo namera da se i dalje drži pod kontrolom, javnosti je bila predstavljena kroz najave reizbora sudija. Ministar finansija, Mlađan Dinkić, tako je početkom godine izazvao oštre reakcije javnosti i pravnih stručnjaka izjavom da stvari u pravosuđu moraju da se promene i inicijativom na sednici Vlade Srbije za reizbor svih sudija. Kao inicijalna kapisla za ovkavu izjavu ministra Dinkića, poslužio je Trgovinski sud u Beogradu, koji je, po mišljenju mnogih, jedan od stubova korupcije. I Evropska unija je u Studiji o izvodljivosti naglasila da sa takvim Trgovinskim sudom i pravosuđem, Srbiji nema ulaska u Evropsku uniju. Odluke Trgovinskog suda u Beogradu bile su uzrok mnogih afera, od kojih je najpoznatija slučaj "Mobtel". Iako je bilo jasno da se problemi u pravosuđu ne mogu rešiti pojedinačnim prozivkama ministara ili pukom zamenom sudija, Dinkićeva izjava i inicijativa dočekane su na "nož". Postupak je ocenjen kao otvoren pritisak i mešanje u nezavistan rad sudstva, pokušaj rušenja pravosudnog sistema, čak je predstavljen kao otvoreno gaženje Ustava.³ Javna polemika se otvorila oko pitanja da li aktuelna vlast ima dovoljno poverenje građana da pročišćava pravosuđe, da li je potrebno sačekati usvajanje novog Ustava, da li iza svega stoji već prethodno iskazana želja da se postave "svoji" kadrovi u pravosuđu, pa sve do otvorenog

³Večernje novosti, 10. februar 2006.

pisma Milana St. Protića, zamenika predsednika DHSS, predsednici Vrhovnog suda Srbije, sa zahtevom da podnese ostavku.⁴

Strategija reforme pravosuđa koju je konačno javnosti predstavilo Ministarstvo pravde početkom godine iako načelno predviđa niz novina u cilju uspostavljanja "nezavisnog, transparentnog, odgovornog i efektivnog pravosudnog sistema", ne sadrži ništa što javnost nije znala i prethodnih pet godina. Na prvi pogled stiče se utisak da se ograničava uloga Ministarstva pravde u poslovima administrativnog upravljanja sudovima, jer se ovi poslovi poveravaju Visokom savetu pravosuđa koji zajedno sa Administrativnom kancelarijom treba da postane rukovodeći nadzorni organ za kontrolu primene sudskog poslovnika, delotvorno upravljanje predmetima i kontrolu rezultata rada sudova, a preuzima i ovlašćenja imenovanja sudija i odlučivanja o disciplinskoj odgovornosti sudija. Ako se, međutim, uzme u obzir sastav Visokog saveta sudstva, kako je regulisan novim Ustavom, jasno je da će se politička kontrola nastaviti, samo na drugi način.

Strategija predviđa i otvoren proces izbora i unapređenja sudija u skladu sa objektivnim kriterijumima utvrđenih zakonom i prema rezultatima rada. Sudije će u buduću, prilikom prvog izbora na funkciju birati Narodna skupština na predlog Visokog saveta pravosuđa na period od tri godine, a nakon toga doživotni izbor sudija sprovodi Visoki savet pravosuđa. Jedan od uslova za imenovanje biće uspešno položen stručni ispit na Nacionalnom institutu za obuku u pravosuđu. Između ostalog, Strategija sadrži i sledeće ciljeve: uvođenje sistema koji će omogućiti praćenje produktivnosti, rezultata rada i dnevno praćenje ažurnosti rada kako sudova tako i samih sudija, te uvođenje integrisanog informacionog softvera koji omogućava izradu preciznih statističkih izveštaja o radu suda i sudija i broju zaostalih predmeta u sudovima.

U ustaljenom maniru, Vlada nije preduzela ni jedan korak ka konkretizaciji principa sadržanih u strategiji ni godinu dana od njenog predstavljanja. Još uvek se ne znaju kriterijumi za izbor sudija, niti za ocenu kvaliteta njihovog rada, a o osnivanju Nacionalnog instituta kao Pravosudne akademije, koji prema Strategiji treba da počne sa radom do 2008. godine u javnosti nema ni pomena.

Dodatna zbrka nastala je nakon usvajanja Ustava u novembru 2006. godine koji je zagantovao stalnost sudijske funkcije, osim za lice koje se prvi put bira, koga u tom slučaju imenuje Skupština na period od tri godine, i predvideo postojanje Vrhovnog kasacionog suda kao najviše sudske instance u državi, da bi se stvari potpuno zakomplikovale donošenjem Ustavnog zakona (10. novembra 2006 godine), koji u članu 7. reguliše izbor predsednika i prvi izbor sudija Vrhovnog kasacionog suda (u roku od 90 dana od konstituisanja Vrhovnog saveta sudstva, odnosno u roku od godinu dana za sudije), a u

⁴Večernje novosti, "Zašto Škero ćuti", 10. februar 2006.

članu 12. utvrđuje da zakoni i drugi propisi ostaju na snazi do njihovog usklađivanja sa Ustavom. Istim zakonom je utvrđeno da će novoizabrana Narodna skupština na drugom zasedanju da uskladi sa Ustavom zakone koji se odnose na primenu ustavnih odredbi o sudstvu i tužilaštvima.

Uz činjenicu da ni do polovine aprila 2007 godine, dakle puna tri meseca od održanih parlamentarnih izbora u Srbiji, Skupština nije konstituisana, nije teško zaključiti koliko je haosa aktuelna vlast proizvela u pravosuđu, koje je već u kolapsu. Osim toga, u stručnoj i uopšte, javnosti ovakve odredbe su izazvale polemiku oko tumačenja izraza "prvi izbor sudija" za nove sudove, pa se po tumačenju jedne grupe pravnika, smatra da odredbe zapravo utvrđuju opšti reizbor sudija, dok se po tumačenju druge grupe, prvi izbor odnosi samo na lica koja prvi put stupaju u sudijsku funkciju.

Pitanje transformisanja sadašnjeg Vrhovnog suda Srbije u Vrhovni kasacioni sud, koji po novom Ustavu ima potpuno drugačije ingerencije, ostalo je potpuno neregulisano, a primena Zakona o uređenju sudova donetog 2001. godine, koji je trebalo da počne da se primenjuje od januara, odnosno oktobra 2002. godine, ponovo je odložena. Ni do kraja marta 2007. godine nije preduzet nijedan korak da sa radom počnu apelacioni sudovi u Beogradu, Kragujevcu, Nišu i Novom Sadu kao ni Upravni sud. Praktična pitanja oko toga kom sudu će se podnositi žalbe, koliko sudija će iz Vrhovnog suda biti izabrano u Vrhovni kasacioni sud, te gde će zapravo raditi preostale sudije kada apelacionih sudova nema i slična, ostala su, naravno, bez odgovora.

Politički pritisci na pravosudnu vlast nisu zaobišli ni tužilaštva. Osim pomenutog spornog uticaja izvršne i zakonodavne vlasti kroz personalni sastav Državnog veća tužilaca, novi Ustav je tužioce praktično, ustanovio kao sluge vlasti, jer opštinske i okružne tužioce, kao i republičkog tužioca bira i razrešava parlament na predlog Vlade Srbije. Kada se uzme u obzir da je novim Zakonom o krivičnom postupku koji stupa na snagu 1. juna 2007. godine, propisano da tužilaštvo vodi istragu, nije teško uočiti namere vladajućih političkih stranaka da budu odlučujući faktor u proceni protiv koga će se krivični postupci voditi, a protiv koga neće. O tome koliko ovakva rešenja doprinose održanju korupcije, umesto efikasne borbe protiv nje, nije potrebno posebno ni govoriti.

Izbori i razrešenja tužilaca u prethodnoj godini takođe su indikativni za ocenu pritiska vlasti na tužilaštvo. Zameniku specijalnog tužioca za organizovani kriminal, Mioljubu Vitoroviću mandat nije produžen polovinom godine, jer je, po zvaničnom saopštenju, odao službenu tajnu u slučaju "Jotkine grupe", odnosno u slučaju suđenja za primanje mita sudiji Vrhovnog suda Ljubomiru Vučkoviću. Pravi, javno izneti razlozi za njegovu smenu, međutim, bili su njegova završna reč na suđenju u slučaju "Stambolić", kada je direktno optužio režim Slobodana Miloševića za ubistvo. Namera zakonodavca da kroz specijalno tužilaštvo prođe što više kvalitetnih tužilaca i potreba za kadrovima specijalizovanim za privredni kriminal je tako dovedena u pitanje, pa je ceo

slučaj dobio razmere javne polemike i sumnje u eventualni disciplinski prestup. Specijalni tužilac, Slobodan Radovanović, je povodom izmene razloga za neizbor izjavio da Specijalno tužilaštvo nije želelo da izlazi u javnost sa pravim razlogom, ali da svi razlozi i dalje stoje.⁵ Ovakva nemušta objašnjenja nisu u javnosti ostavila nikakvu sumnju da je do smene M. Vitorovića došlo zbog njegove završne reči na suđenju zbog ubistva bivšeg predsednika Srbije Ivana Stambolića, čime je postalo jasno koliko veliki uticaj koalicioni partneri u Vladi premijera Koštunice imaju na politiku države.

U isto vreme kada se u medijima rasplamsala polemika oko smene tužioca Vitorovića, Slobodan Janković, republički javni tužilac je (1. juna) pokrenuo postupak za razrešenje Gordane Čolić, tužioca Trećeg opštinskog tužilaštva u Beogradu, koja je potom, 26. juna suspendovana, a o celom postupku obavestena tek 29. juna. Prema važećim propisima, međutim, ona je morala odmah da bude obavestena o pokretanju postupka za razrešenje, a suspenzija je morala da se obrazloži, što takođe nije urađeno, pa je G. Čolić izašla u javnost, ukazujući na to da je postupak razrešenja hajka protiv nje, jer nije želela da podleže pritiscima i, u pojedinim predmetima postupa po političkoj volji. U javnost je tako izašlo da je do njene suspenzije došlo na osnovu rešenja Slobodana Jankovića, koje je doneto na osnovu dopisa Milovana Božovića, okružnog javnog tužioca u Beogradu od 25. aprila 2006. godine, u kome je Božović naveo da je od zamenika tužioca u durgostepenom odeljenju beogradskog Okružnog tužilaštva, Milije Milovanovića, dobio obavestjenje da je "prema utisku stečenom kroz rad po žalbama, Treće opštinsko tužilaštvo u Beogradu najgore."⁶ Gordana Čolić je tvrdila da Okružno i Republičko tužilaštvo manipulišu izveštajima o radu i podnela je krivičnu prijavu protiv Milovana Božovića sa tvrdnjom da je odluka o njenoj suspenziji zasnovana na lažnom i falsifikovanom dokumentu, posebno jer je Milovanović demantovao da je ikada sa tužiocem Božovićem komentarisao rad Trećeg opštinskog tužilaštva. Visoki savet pravosuđa je 12. jula ukinuo suspenziju Gordane Čolić, nalazeći da ona "ne sadrži jasne i logične razloge", ali je istovremeno zatražio i da se utvrdi da li je Slobodan Janković, Republički tužilac koji je pokrenuo postupak protiv nje, ispunio uslove za starosnu penziju. VSP je naime, pozivajući se na odredbe Zakona po kojima radni vek tužilaca ističe kada napune 65 godina života ili 40 godina radnog staža, ukazao da je Janković ispunio prvi od dva uslova još u decembru 2005. godine, nalazeći da su iz tog razloga sve odluke koje je u narednih 7 meseci (do jula 2006. godine) doneo ništave. Upadljivo ćutanje ministra pravde, koji je po zakonu dužan da pokrene postupak razrešenja tužioca kada su ispunjeni uslovi za starosnu penziju, te javna polemika nastala ovim povodom samo su dodatno podržali ionako slabo poverenje javnosti u institucije države.

⁵ Politika, "Kolegi odao službenu tajnu", 6. juli 2006.

⁶ Politika, "Gordana Čolić ipak na mestu tužioca", 13. jula 2006.

Usvajanje novih zakona i propisa je, kao i prethodnih godina nastavljeno u velikom broju, bez obezbeđivanja ijednog mehanizma za ostvarivanje i kontrolu primene ovih propisa. Osim pomenutog ponovnog odlaganja primene Zakona o uređenju sudova, koji nije počeo da se primenjuje ni do polovine 2007. godine, i mnogi drugi zakoni su i dalje ostali mrtvo slovo na papiru.

Zakon o zaštitniku građana, donet u septembru 2005. godine nije počeo da se primenjuje ni godinu i po dana od usvajanja. Jedini pokušaj imenovanja zaštitnika (jedan kandidat predložen nadležnom skupštinskom odboru bez ikakvog javnog izjašnjenja) propao je samo zahvaljujući snažnom pritisku i oštrom reagovanju nevladinih organizacija. Osim što su izrazile sumnju da predloženi kandidat ispunjava sve uslove za izbor, nevladine organizacije su ukazala da se takvim postupanjem urušava kompletna ideja ombudsmana i zahtevale široke konsultacije kako bi se za zaštitnika građana izabrala ličnost nesumnjivog profesionalnog i moralnog integriteta, a ne ličnost bliska političkim strankama. Vladajuće stranke nisu pokazale spremnost da deluju u tom pravcu, potpuna bruka je sprečena činjenicom da je kandidat povukao svoju kandidaturu.

Zakon o udruženjima, koji je trebalo da bude usvojen na sednici parlamenta krajem septembra 2006. godine, iz neobjašnjivih razloga nije "stigao" na dnevni red. Rad svih udruženja i posebno nevladinih organizacija se time i dalje reguliše propisom starim više od 20 godina koji je potpuno anahron.

Neažurnost sudova, odugovlačenja postupaka zlopotrebama raznih procesnih ovlašćenja, kao već sistemske pojave u srpskom pravosuđu, postaju upadljiv problem nakon stupanja na snagu novog Krivičnog zakonika 1. januara 2006. godine kojim su smanjeni maksimumi zaprečenih kazni za pojedina lakša krivična dela, pa samim tim skraćeni i rokovi zastarelosti krivičnog gonjenja i izvršenja kazne. Iako je u javnosti i medijima to predstavljeno kao prilika da se stotine okorelih kriminalaca i nasilnika nađu na slobodi, posebno posle izjave ministra pravde da je u Srbiji oko 400 predmeta zastarelo i pre stupanja na snagu novog propisa⁷, Okružni sud u Beogradu je potom saopštio da je najveći broj tih predmeta iz faza istrage koja je prekinuta, jer su okrivljeni u bekstvu. Prema izjavama predsednika Okružnog suda u Beogradu, krivični zakonik, gledano u celini, uopšte nije blag, jer je rok zastarelosti za najblaže oblike teških krivičnih dela deset godina. Krivični postupci su obustavljeni zbog bekstva, ali je to, prema njegovoj izjavi, ne samo uobičajena pojava u Evropi, već suđenja u odsustvu nisu preporučljiva ni evropskim dokumentima koje je Srbija potpisala i do njih dolazi samo u izuzetnim slučajevima.

⁷ Glas javnosti, "Uzalud se ponadali", 29. januar 2006.

Vrhovni sud je već polovinom januara 2006. godine imao slučaj u kome je odbio optužbu zbog apsolutne zastarelosti i ukinuo pritvor optuženom koji je bio osuđen na godinu i po dana zatvora zbog prevare izvršene 1996. godine. Tada je za to delo bila predviđena zatvorska kazna od šest meseci do pet godina, a sada novčana kazna ili zatvor do tri godine. Zbog toga rok zastarelosti nije više dest nego šest godina.

Sporost i neažurnost sudova u Srbiji postala je tema u javnosti povodom slučaja osuđenih Albanaca sa juga Srbije za ubistvo pripadnika BIA. Prvostepenom presudom Okružnog suda u Vranju od 11. februara 2005. godine, Farik Esati, Naser Sejdi i Naim Ramizi, svi iz Velikog Trnovca, proglašeni su krivim za udruživanje radi neprijateljske delatnosti, jer su kao članovi terorističke grupe tri godine ranije učestvovali u ubistvu pripadnika BIA Selvera Fazlijua u Bujanovcu. U februaru 2006. godine pušteni su iz pritvora zbog isteka roka od godinu dana za donošenje drugostepene presude. U trenutku puštanja iz pritvora, naime, predmet se po žalbama nalazio kod Vrhovnog suda Srbije na rešavanju, ali presuda nije bila doneta. Puštanje iz pritvora ove trojice osuđenih izazvalo je burne reakcije u javnosti, pa provociralo i samog ministra pravde da izjavi kako će tražiti utvrđivanje odgovornosti svih sudija i tužilaca koji su učestvovali u tom krivičnom postupku, jer je "krajnje vreme da se odgovara za nesavestan rad"⁸. Prema podacima dostupnim javnosti, prvostepena presuda u ovom slučaju, usmeno je izrečena 11. februara 2005. godine, a pismeni otpisak je strankama uručen četiri meseca kasnije. Po prijemu žalbi, spisi su tek posle tri meseca iz Okružnog suda u Vranju prosleđeni u Vrhovni sud i to 22. septembra 2005. godine. Predmet je potom, bez odlaganja, 25. septembra prosleđen na mišljenje Republičkom javnom tužiuocu, koji je trebalo da se izjasni u roku od petnaest dana. Umesto u zakonskom roku, spisi se Vrhovnom sudu iz tužilaštva vraćaju tek 29. decembra i istog dana se daju u rad sudskom veću, odnosno sudiji izvestiocu. Rok za donošenje presude po žalbi bio je 11. februar 2006. godine, ali umesto presude, sudija izvestilac je doneo rešenje o puštanju iz pritvora trojice Albanaca, koje je faksom upućeno u Okružni zatvor u Vranju 15. februara. Po prijemu navedenog rešenja, nadležni iz Okružnog zatvora u Vranju započeli su konsultacije sa predsednikom Okružnog suda u Vranju i predsednicom Vrhovnog suda Srbije i tek potom oslobodili imenovanu trojicu Albanaca.

Umesto da fokus javnosti ostane na sporom i aljkavom radu nadležnih državnih organa, pre svega sudova i tužilaštava, ili na činjenici da nadležni u Okružnom zatvoru imaju potrebu da se konsultuju sa predsednicima sudova, umesto da po rešenjima i odlukama postupaju, javnost je samo bila zabavljana praznim pretnjama ministra pravde, etiketiranjem osuđenih lica kao terorista,

⁸ *Večernje novosti*, "Pustili teroriste", 18.2.2006.

uprkos nepostojanju pravosnažne osude te pitanjem kako je faks poslat 15. februara, na dan državnog praznika, kada državne institucije ne rade.

Ministar pravde, naravno, nije ispunio obećanje, niti je ikada obelodaneno da li je utvrđen razlog sporosti i nepoštovanja rokova, ne samo u navedenom slučaju, već hiljadama drugih slučajeva grubog kršenja prava na pravično suđenje u razumnom roku.

Njegova reakcija, međutim, dobija potpuno drugu konotaciju ako se uporedi sa izjavom nepunih godinu dana kasnije, povodom reagovanja javnosti na prvostepenu presudu specijalnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu iz aprila 2007. godine, pripadnicima specijalne jedinice "Škorpioni" za ubistvo šestorice muslimana iz Srebrenice. Ogorčeni minimalnim kaznama izrečenih pojedinim optuženim pripadnicima ove jedinice, mediji su preneli reagovanja žrtava, nevladinih organizacija i stručne javnosti, koje je potom ministar pravde upozorio da komentarisanje prvostepene presude predstavlja pritisak na sud i mešanje u nezavisnost sudstva, te da treba sačekati pravosnažnost presude. Ne treba posebno ni naglašavati da su osuđeni u slučaju jedinice "Škorpioni" svi po nacionalnosti Srbi.

Sporost sudova i zloupotreba procesnih ovlašćenja naročito je upadljiva u slučaju suđenja Dejanu Mihajlovu, generalnom sekretaru Vlade Srbije po tužbi Vladimira Bebe Popovića za klevetu, koja je podneta Trećem opštinskom sudu još u junu 2003. godine. Do septembra 2006. godine Mihajlov je izbegavao da se pojavi pred sudom više od 25 puta, a samo je jednom dostavio, kao opravdanje telegram. U jeku predizborne kampanje, pre parlamentarnih izbora u januaru 2007. godine, Mihajlov se ipak odazvao pozivu suda animirajući tim povodom sve elektronske i štampane medije da o tome pišu. Imajući u vidu rokove zastarelosti, nije teško zaključiti da je arogantno ponašanje Dejana Mihajlova sračunato na zastarevanje i obustavu postupka i samo je još jedan primer otuđenosti vlasti od zakona i propisa.

Evropska konvencija o ljudskim pravima

Evropski sud za ljudska prava u Strazburu doneo je u septembru prvu presudu protiv Srbije, u predmetu "Matijašević protiv Srbije". Na taj način aktuelizovano je pitanje predstavki građana koje u tom Sudu čekaju na odluku, kao i poštovanja evropskih principa zaštite ljudskih prava u postupcima pred domaćim sudovima.

Prema dostupnim podacima, Evropskom sudu za ljudska prava u Strazburu do kraja 2005. godine podneto je ukupno 1345 predstavki protiv Srbije, pri čemu su kao neprihvatljive odbačene 384, a pet ih je dostavljeno Vladi na izjašnjavaње. Tokom 2006. godine broj podnetih predstavki se povećao na oko 1500, a do kraja septembra 2006. godine državi su na izjašnjavaње prosleđene 33 predstavke. Uprkos povremenim javnim upozorenjima državnog agenta pred Sudom, Slavoljuba Carića o ozbiljnosti

situacije i potrebi da se kreiraju uslovi za primenu međunarodnih pravnih standarda u domaćim postupcima, državni organi su sve učinili da ovu činjenicu ignorišu i to ne smatraju velikim problemom.

Prva presuda protiv Srbije je utvrdila povredu Evropske konvencije u odnosu na pretpostavke nevinosti, odnosno ukazala da zakonska odredba o razlozima za određivanje pritvora formulisana u Krivičnom zakonu Srbije tako što je jedan od razloga i "sumnja da će okrivljeni ponoviti ili dovršiti krivično delo koje mu se stavlja na teret" predstavlja povredu pretpostavke nevinosti okrivljenog. Protiv Matijaševića je, naime, pred Okružnim sudom u Novom Sadu vođen postupak zbog krivičnog dela prevare, a prilikom preispitivanja njegovog pritvora, Okružni sud u Novom Sadu je dao obrazloženje da je imenovani počinio krivična dela koja mu se stavljaju na teret.

Uprkos činjenici da je Evropski sud u Strazburu ukazao na sporne zakonske odredbe, zastupnik Srbije pred Evropskim sudom je našao za shodno da objasni da je u pitanju omaška Suda i nespretna formulacija u rešenju Okružnog suda. Osim toga, činjenicu da Sud u Strazburu Matijaševiću nije dosudio i naknadu, nalazeći da nije pretrpeo nikakvu štetnu posledicu, jer je na kraju osuđen za delo koje mu je stavljeno na teret, zastupnik Srbije, Slavoljub Carić je iskoristio da preko medija upozori građane da ni oni ne treba da očekuju ogromne naknade od Suda.⁹

Prva presuda je otvorila pitanje poštovanja i izvršenja presuda Evropskog suda u državi koja ne poštuje svoje propise i sudske odluke, al i još važnije pitanje isplate utvrđenih naknada. Srbija, naime, nije u budžetu planirala posebne izdatke za odluke Evropskog suda, niti je ustanovila neki fond za isplatu po presudama, iako je po preuzetim međunarodnim obavezama dužna da organizuje sistem tako da se pravosnažne presude izvršavaju. Srbija takođe, nije otvorila ni pitanje eventualnog načina prikupljanja tih sredstava, odnosno pitanje utvrđivanja odgovornosti državnih organa čijim radom je došlo do postupka pred Evropskim sudom. U slučaju Matijašević, kancelarija državnog agenta, koja je, prema Uredbi o osnivanju inače, dužna da se stara o izvršenju presuda Evropskog suda, ali bez ikakvih bližih odrednica ili ovlašćenja u tom smislu, direktno je kontaktirala Okružni sud u Novom Sadu i Vrhovni sud u Beogradu, povodom čijih odluka je postupak u Strazburu i bio pokrenut i pozvala ih da isplate dosuđene troškove postupka u iznosu od 622 eura. Teško je zamislivo da u situaciji u kojoj sudovi nemaju svoje budžete isti metod može da se primeni kada Sud bude doneo odluku sa većom sumom.

Prema izjavama samog državnog agenta, S. Carića, među predstavkama podnetim sudu u Strazburu, najbrojnije su tužbe starih deviznih štediša i štediša "Dafiment" banke. Sedmoro štediša pred Evropskim sudom traži da im se nadoknade štedni ulozi sa svim kamatama, što iznosi nekoliko

⁹ *Politika*, "Srbija izgubila prvi spor", 20 septembra, 2006.

stotina hiljada eura, a spor koji bi, po njegovim rečima, najviše mogao da "košta" državu je predstavka jednog građanina koji traži nadoknadu štete zato što nije mogao da otvori kockarnicu, iako je za to dobio dozvolu.¹⁰

Pitanje isplate naknade upravo se ozbiljno postavlja u slučaju druge presude protiv Srbije koju je Sud doneo u martu 2007. godine u predmetu V.A.M. protiv Srbije. Predmet se tiče žalbe V.A.M. koju je zastupao YUKOM, na dužinu i nepravednost procedure za razvod braka i starateljstvo nad detetom iz braka, čime je osam godina sprečena da viđa dete, jer je zaražena HIV virusom. Sud je u presudi od 13. marta 2007. godine utvrdio povredu člana 8 (pravo na poštovanje privatnog i porodičnog života), člana 6. i člana 13 (pravo na pravično suđenje i pravo na delotvorni pravni lek), i odredio da država oštećenoj isplatu naknadu od 15.000 eura na ime nematerijalne štete i 4350 eura na ime sudskih troškova. U trenutku kada Srbija ima samoproglashenu tehničku vladu i nema konstituisan novi parlament, teško je pretpostaviti da će ova obaveza biti ispunjena.

Dileme u pogledu izvršavanja presuda Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu dodatno uvećava činjenica da državni organi punih godinu dana nisu ispunili ni obavezu po odluci Komiteta za ljudska prava UN u slučaju *Bodrožić protiv Srbije i Crne Gore*, kojom je utvrđena povreda garancija iz Pakta o građanskim i političkim pravima i naloženo otklanjanje posledica povrede. Domaće pravosuđe, a naročito Ministarstvo pravde kao nadležan organ za izvršavanje obaveze, nisu preduzeli nikakve mere u cilju izvršenja ove odluke, ali su zato brzopotezno okončani svi tekući postupci protiv njega za uvredu i klevetu (ukupno devet pravosnažnih presuda), pa su dve novčane kazne zamenjene zatvorom od 80 dana.¹¹

Pravni vakuum i nedostatak spremnosti da se efikasno izvršavaju odluke organa čiju je nadležnost Srbija prihvatila pristupanjem različitim međunarodnim organizacijama, ozbiljno narušavaju osnovna ljudska prava građana Srbije. Takvo ponašanje urušava i ugled Srbije kao kredibilne i demokratske države, uprkos verbalnim zaklinjanjima političke elite u evropske principe i standarde. Više je nego očigledno da vladajuće političke stranke nemaju jasnu predstavu o tome šta sve predstavlja međunarodnu obavezu države i da ih ne zabrinjava činjenica da Komitet ministara Saveta Evrope, koji se stara o izvršenju presuda Evropskog suda, može da donese političku odluku u vidu upozorenja državi koja odluke tog Suda ignoriše. Za njih je jedino važno da ne postoji sankcija.

¹⁰ *Blic*, "Sedmoro štediša pravdu traži od suda u Strazburu", 14. avgusta, 2006.

¹¹ Izvor: <http://www.b92.net/info/emisije/pescanik.php>

Zaključci i preporuke:

Zabrinjavajući je i ozbiljan sistemski nedostatak interesa za uspostavljenje efikasne zaštite ljudskih prava građana Srbije u postupcima pred domaćim organima. Uprkos nastojanjima brojnih međunarodnih i domaćih nevladinih organizacija da se međunarodni standardi ljudskih prava približe sudijama, tužiocima, državnim činovnicima organizovanjem različitih seminara, treninga, obuke, taj rad je sporadičan i nesistematičan.

U pravosuđu u celini i dalje je preovlađujuće uverenje da se međunarodni dokumenti koje je Srbija ratifikovala, ne mogu direktno primenjivati, a kada se i primenjuju, onda je to zasnovano na improvizaciji i ličnom sudijskom uverenju koje ne uzima u obzir međunarodnu sudsku praksu.

Stare navike okoštalih, formalizovanih postupaka bez udublivanja u suštinu stvari i pojedinačna prava i okolnosti svakog građanina, o čijim pravima i obavezama se odlučuje, i dalje opstajavaju u srpskom pravosuđu, najviše zbog loših kadrova i odsustva sistematskog usavršavanja.

"Pravosudni centar", osnovan inače, sa ciljem da preraste u istinsku instituciju za kontinuiranu obuku sudija, nema nikakav strateški nastavni plan i program, pa dometi njegovih aktivnosti ne utiču bitno na poboljšanje situacije u pravosuđu.

Neophodno je da Srbija napusti deklarativnu političku frazeologiju i da se opredeli za evropsku orijentaciju. U tom smislu je neophodno što pre ustanoviti odgovornost i obaveze državnih organa i posebno, razvijati materijalne i ljudske resurse kako bi se ostvarila celovita zaštita ljudskih prava građana u Srbiji.

SUĐENJE OPTUŽENIMA ZA ATENTAT NA PREMIJERA ZORANA ĐINĐIĆA

Ključni događaji u i povodom sudskog postupka u 2006. godini

Najupečatljiviji događaj koji je obeležio tok postupka optuženima za atentat na Premijera Zorana Đinđića, u 2006. godini, jeste odlazak sudije Marka Kljajevića sa mesta predsednika sudskog veća u ovom predmetu. Nakon odlaska sa mesta predsedavajućeg sudskog veća, Kljajevića je zamenila sudija Nata Mesarović, dotadašnji člana sudskog veća. Iako je krajem 2005. godine Vrhovni sud Srbije po pravu nadzora izvestio o trajanju i vođenju postupka za atentat na Premijera, konstatujući da predsedavajući sudskog veća, Marko Kljajević, postupak vodi na zakonit način, Ministar pravde Zoran Stojković, kao i Specijalno tužilaštvo za organizovani kriminal uputili su primedbe na račun predsedavajućeg sudije i ukazali da je on odgovoran za neažurno vođenje postupka. Pored dopunskog izveštaja iz Instituta Visbaden, putem video - linka saslušan je, u sudskom postupku, stručnjak pomenute ustanove, Bernd Zalcinger, u svojstvu veštaka - balističara. Dejan Milenković Bagzi je dobio status svedoka saradnika i svedočio je na glavnom pretresu. Opšta je ocena da je Dejan Milenković svojim iskazom uglavnom potvrdio navode optužnice za atentat na Premijera. U junu, ispred kuće u kojoj je živeo, otet je i na izrazito svirep način ubijen svedok saradnik u postupku, Zoran Vukojević - Vuk. Pet meseci kasnije, policija je uhapsila jednog od pripadnika *Zemunskog klana*, optuženog i za atentat na Premijera, Aleksandra Simovića, za koga se osnovano sumnja da je učestvovao u otmici i ubistvu svedoka - saradnika Zorana Vukojevića Vuka. Iako je nalaz veštaka iz Visbadena, kao i svedočenje Zalcingerera saglasno sa navodima optužnice, jedan broj štampanih medija u Srbiji, pre svega nedeljnik *NIN*, nastavili su napisima svojih novinara da osporavaju nalaz i svedočenje, baveći se kao i do sada analizom sadržaja dokaza koji su izvedeni u postupku. Tabloid *Kurir*, otišao je korak dalje, pa je u nastavcima objavio intervju sa drugoptuženim za atentat, Zvezdanom Jovanovićem. Medijskom pritisku na učesnike postupka pridružila se *Politika*, "ekskluzivnom najavom" o ukidanju statusa svedoka saradnika Ljubiši Buhi - Čumetu.

Tok sudskog postupka

Sredinom februara 2006. izvršen je uviđaj ispred zgrade Vlade Srbije. Uviđaju su prisustvovali, pored predsedavajućeg veća, Marka Kljajevića i zamenik specijalnog tužioca za organizovani kriminal, Jovan Prijić, okrivljeni Milrad Ulemek, Zvezdan Jovanović i Dušan Krsmanović, kao i njihovi branioci. Cilj uviđaja je bio da se izmeri udaljenost između ulaza u zgradu Vlade Republike Srbije i zgrada u Birčaninovoj i Nemanjinoj 9, kako bi se od veštaka iz Visbadena zahtevali odgovori na pitanja o mogućnosti da je na Premijera pucano sa ovih mesta, umesto iz ulice Admirala Geprata.¹ Od februara do maja se čekalo na svedočenje veštaka iz Instituta u Vizbadenu, da bi tek junu bilo najavljeno njihovo svedočenje posredstvom video - konferencijske veze.²

Pre najavljenog svedočenja veštaka iz Vizbadena, u svojstvu svedoka na pretresu je saslušan Mile Novaković, nekadašnji zamenik načelnika Uprave kriminalističke policije, MUP Srbije. Drugooptuženi Zvezdan Jovanović je prilikom suočenja, svedoku uputio ovakve pretnje: "Zapamti, to ćemo ti i ja pred drugim sudom da raspravimo. Istina je jedna. Istinu znamo ti i ja. Lažeš! Zapamti - istinu ćeš reći kad-tad. To ti se kunem"³ Kako ni u junu nije uspela organizacija svedočenja putem video - konferencijske veze, pretres je nastavljen čitanjem izveštaja BIA o napredovanju u službi optuženih Milorada Ulemeka i Zvezdana Jovanovića.⁴ U toku junskog pretresa, portparol Specijalnog tužilaštva za organizovani kriminal, Tomo Zorić je izneo optužbu na račun sudskog veća zbog neažurnosti u vođenju postupka. Zorić je medijima prezentirao tabelu o održanom broju pretresa i konstatovao da je za razliku od 2004. godine, u kojoj je održano 53 pretresa, i 2005. u kojoj je bilo 36 pretresa, u toku 2006. godine, sudsko veće u ovom predmetu zasedalo samo 9 puta. Zorić je na kraju rekao da: "Nismo zadovoljni ažurnošću suda i smatramo da ne postoji opravdanje da se suđenja ne zakazuju u kraćim razmacima."⁵ Reagujući na primedbe Specijalnog tužilaštva za organizovani kriminal, predsednik Okružnog suda u Beogradu, Siniša Važić je rekao da mu se niko od učesnika u postupku do sada nije pritužio na ažurnost vođenja postupka. Važić je rekao i sledeće: "Siguran sam da se sudsko veće u konkretnom

¹ *Danas*, "Merena rastojanja od vlade do spornih zgrada", R.D. 15. februar 2006. godine.

² *Politika* "Veštaci iz Vizbadena svedoče video-linkom", D Čarnić, 3. juni 2006. godine.

³ *Politika* "Zvezdan Jovanović pretio u sudnici", Aleksandra Petrović, Dorotea Čarnić, 7. jun 2006. godine.

⁴ *Dans*, "Neizvesno svedočenje veštaka iz Vizbadena", A. Roknić, 13. jun 2006. godine.

⁵ *Politika* "Tužilaštvo: Sud neažuran", D Čarnić, 14. jun 2006. godine.

predmetu apsolutno pridržava odredbi Zakona o krivičnom postupku, naročito kada se ima u vidu činjenica da je reč o pritvorskom predmetu."⁶

Sudsko veće je 23. juna 2006. godine donelo odluku o dodeljivanju statusa svedoka saradnika Dejanu Milenkoviću - Bagziju.⁷ Sudsko veće je donelo odluku o tome da Dejan Milenković treba da svedoči u septembru, a julu, na pretresu je svedočio pripadnik Žandramerije, Goran Borisavljević, koji je u trenutku predaje Milorada Ulemeka bio ispred njegove kuće.⁸

Neposredno pred početak septembarskog pretresa, u dnevnom listu *Danas* od 31. avgusta 2006. godine objavljena je vest da se sudija Marko Kljajević "povlači iz procesa za atentat na Premijera Đinđića."⁹ Vrhovni sud Srbije je 1. septembra zvanično potvrdio da je 28. avgusta sudija Marko Kljajević podneo zahtev za prestanak sudijske dužnosti.¹⁰ Iako su mediji danima spekulisali o razlozima ostavke koje je podneo Marko Kljajević, on je javno progovorio tek krajem septembra i javnosti u Srbiji predočio razloge zbog kojih se povukao sa sudijske funkcije. U intervjuu koji je dao dnevnom listu *Danas*, Marko Kljajević je razloge za ostavku formulisao na sledeći način: "Napiši u novinama na koje nisu adekvatno reagovali državni organi kod mene su stvarali osećaj konfuznosti i nezaštićenosti. Nijedan državni organ - mislim pre svega na Vladu i nadležno ministarstvo - nije mi dao podršku, štaviše, tretirali su me kao neprijatelja..Postavlja se pitanje dokle idu ljudska izdržljivosti, a da ne utiču na ljudske odluke. Kao što je poznato, moj brat Goran Kljajević, uhapšen je pod medijskom optužbom da je vođa stečajne mafije. Priveden je na svoje mesto Predsednika Trgovinskog suda s lisicama na rukama i fotografisan...Neki od okrivljenih za teška krivična dela, kao što su ratni zločini ili organizovani kriminal, nikada nisu bili snimljeni u pozama koje vređaju njihovo dostojanstvo. Zbog čega to čine sa okrivljenim sudijom Goranom Kljajevićem, a za to niko ne odgovara? U stručnom smislu nisam imao podršku, radio sam bez ijednog stručnog saradnika, sve sam. I rešenja i pripremu pretresa, i odluke i obrazloženja. Apsolutno, više nikakvu pomoć nisam imao. A da Vam ne govorim kakav je bio način obezbeđenja. Morao sam to da proučim, s obzirom na predmet: bio sam štice lice kome mora da se saopšti ko ga obezbeđuje. Da vidim da li je njegovo angažovanje u sukobu interesa, vezano u postupku koji vodim. Da Vam iskreno kažem, lično sam sumnjao: prvi moj telohranitelj uhapšen je zbog otmice, pa neka vidi policija na koji me je način obezbeđivala..Praktično oni su obezbeđivali sebe od mene da

⁶ *Politika* "Traži se "naročita hitnost", M. Derikonjić, 14. jun 2006. godine.

⁷ Večernje *novosti* "Bagzi imenovao ubice i naručioce", N. Bjelić, 24. jun 2006. godine.

⁸ *Politika* "Bagzi svedoči 7. septembra", D.Č. 8. jul 2006. godine

⁹ *Danas* "Sudija Marko Kljajević se povlači iz procesa za ubistvo Đinđića", A. Roknić, 31. avgust 2006. godine.

¹⁰ *Danas* "Sudija Kljajević traži razrešenje funkcije", Aleksandar Roknić, 2-3. septembar 2006. godine.

ne bih tražio za istinom. Govore da je policija prema meni korektno postupala, a prvi moj telohranitelj je bio hapšen zbog otmice.¹¹

Predsednik Okružnog suda, Siniša Važić imenovao je Natu Mesarević za predsednicu sudskog veća, a na kolegijumu sudija Specijalnog suda i Predsednika Okružnog suda odlučeno je da nova članica sudskog veća bude sudija Radmila Dragičević – Dičić. Sptembraski pretres sa novim sastavom sudskog veća počeo je 7. septembra. Shodno novom Zakoniku o krivičnom postupku, Vanraspravno veće nadležnog suda donelo je odluku da se optuženi, svedoci i veštaci u postupku ne saslušavaju ponovo, već da se pročitaju zapisnici o njihovom saslušanju na glavnom pretresu i da će se time smatrati da je postupak počeo iznova.¹²

Veštak balističar iz Instituta u Vizbadenu, Bernd Zalcinger saslušan je putem video konferencije 6. novembra 2006. godine. Veštak je odgovarajući na pitanja učesnika u postupku potvrdio nalaze domaćih veštaka i nalaze Instituta iz Vizbadena.¹³

Svedok – saradnik, Dejan Milenković Bagzi saslušan je 23, 24, 27 i 28. novembra 2006. godine. Dejan Milenković – Bagzi je potvrdio glavne navode optužnice. Posebno je značajno njegovo svedočenje u odnosu na pokušaj atentata na Premijera Đinđića kod hale *Limes*, ako se ima u vidu da je o tome govorio kao neposredni svadok događaja.¹⁴

U međuvremenu je, u stanu na Novom Beogradu, 25. novembra 2006. godine policija uhapsila jednog od odbeglih pripadnika zemunskog klana Aleksandra Simovića. Aleksandar Simović je negirao učešće u atentatu na Premijera Đinđića, ali je odbio da odgovara na pitanja sudskog veća i drugih učesnika u postupku.¹⁵

Događaji povodom i u vezi sudskog postupka

Akteri sudskog postupka bili su u centru pažnje javnosti i u toku 2006. godine. Najdrastičniji takav slučaj jeste otmica i svirepo ubistvo svedoka saradnika u postupku za atentat, Zorana Vukojevića – Vuka. Policija je pronašla telo Vukojevića 3. juna 2006. godine u šipražiju kraj autoputa Beograd – Zagreb, u blizini aerodroma u Surčinu. Istog dana, nekoliko sati ranije, ispred Urgentnog centra pronađeno je mrtvo telo muškarca, koji je kasnije

¹¹ *Danas* "Nisam mogao da sudim slobodno", Bijan Tončić, 23-24. septembar 2006. godine.

¹² *Danas* "Nata Mesarović umesto Marka Kljajevića", Aleksandar Roknić, 7. septembar 2006. godine.

¹³ *Danas* "Salziger: Nema trećeg metka", I. Pejčić, 7. novembra 2006. godine.

¹⁴ *Danas*, "Odluku o ubistvu Zorana Đinđića doneli Milorad Ulemek i Dušan Spasojević" Ivana Pejčić, 24. novembar 2006. godine.

¹⁵ *Danas* "Simović negira učešće u atentatu", I.P. 15 decembar 2006. godine.

identifikovan kao Zoran Pović – Pova, jedan od pripadnika *Zemunskog klana*. Prema rekonstrukciji koju je policija izvela, Vukojevića je u dvorištu njegove kuće otela grupa pripadnika *Zemunskog klana*, među kojima je bio i Pović. Prema pretpostavkama policije, Pović je stradao u kolima, jer je zarobljeni Vukojević, jednog momenta uspeo da se dokopa pištolja i puca u Povića. U toku tog istog dana, policija pronašla spaljeni "Audi 6" u blizini hale *Limes*. Policija je predpostavila je taj auto korišćen u otmici Vukojevića i da su se u tim kolima nalazili tragovi krvi nakon Povićevog ranjavanja.¹⁶

Pomenuti događaj izazvao je brojne reakcije u javnosti. Portparol Specijalnog suda, Maja Kovačević – Tomić je izjavila da je ubistvo svedoka – saradnika u postupku za atentat na Premijera "...Udar na borbu države protiv organizovanog kriminala.." i da bi se opravdano moglo postaviti pitanje, "...da li će taj događaj pokolebati ostale svedoke – sradnike koji tek treba da budu saslušani?"¹⁷ Advokat ubijenog Vukojevića, Ilija Radulović, javno je postavio pitanje: "Da li ova država može da garantuje fizičku bezbednost svedocima – saradnicima, imajuće u vidu da su oni predviđeni kao krivično – procesbi pojmovi, prema Zakonu o krivičnom postupku?"¹⁸ Odnos državnih institucija prema tom događaju, pre svega policije, a i Specijalnog tužilaštva, mogao bi se sublimirati u izjavi ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića, koji je rekao da ubistvo Zorana Vukojevića – Vuka jeste "...obračun između pripadnika iste kriminalne grupe". U izjavi za RTS, Jočić je izjavio da je ubistvu doprinelo i "začuđujuće" odugovlačenje suđenja za ubistvo premijera Srbije Zorana Đinđića.¹⁹

Najčudnije u priči oko ubistva svedoka – sradnika jeste stav Specijalnog tužilaštva, koje nije videlo nikakav propust policije u ovom događaju, prihvatajući formalno – pravne razloge, kako je Vukojević sam odbio da se stavi pod zaštitu države. U tom smislu je govorio portparol tužilaštva, Tomo Zorić: "Država ne može da pomogne nekome ko ne želi da uđe u predviđeni program zaštite".²⁰ Ovakav stav tužilaštva implicira da država treba da štiti učesnike u postupku samo zbog njih lično, a da Specijanom tužilaštvu i nije zbog samog postupka stalo da svedoci – saradnici budu u mogućnosti da daju svoj doprinos ishodu postupka. Specijalno tužilaštvo je stalo na stranu policije ukazujući da nema nikakvog propusta u radu policije, već da je cela odgovornost u rukama svedoka saradnika koji nije hteo da prihvati zaštitu države. Komentarišući to što su policija i tužilaštvo stali na stanovište kako je isključiva odgovornost Zorana Vukojevića – Vuka u

¹⁶ *Večernje novosti* "Ubijen zaštićeni svedok", Zagorka Uskoković i Nataša Bijelić, 4. jun 2006. godine.

¹⁷ Isto

¹⁸ Isto

¹⁹ *Danas* "Dragan Jočić: Obračun između pripadnika iste kriminalne grupe", A. Roknić, J. Čolak, 5. jun 2006. godine.

²⁰ *Pres* "Zaštita samo uz saglasnost". A.G. 5. jun 2006. godine.

tome što se izložio riziku da bude otet i ubijen, advokat Božo Prelević je prokometarisao na ovaj način: " ...Ako se ima u vidu, od Gordane Đinđić, sestre ubijenog premijera Zorana Đinđića, pa do Ljubiše Buhe odbili policijsko obezbeđenje, onda se postavlja pitanje, kakvo se to obezbeđenje nudi svedocima sardnicima. Ko je lud da odbije obezbeđenje, ako je ono dobro? Gordana Đinđić je odbila policijsku zaštitu kada je videla da policajci koji je čuvaju čitaju Legijinu knjigu".²¹

Iako je Vrhovni sud Srbije, po pravu nadzora, u toku 2005. godine izvršio uvid u predmet koji se vodi za ubistvo Premijera Đinđića i objavio nalaz i mišljenje da sudija Marko Kljajević postupak vodi na zakonit način²², prvo je ministar Dragan Jočić, prokomentarisao da odgovornost za ubistvo svedoka saradnika Vukojevića, koje on vidi isključivo kao obračun unutar mafijaške grupe, leži i na onima koji odugovlače postupak za ubistvo premijera Đinđića.²³ Ovom stavu se priklonio i Jočićev stranački kolega, ministar pravde Republike Srbije, Zoran Stojković. Na otvaranju Centra za medijaciju u Beogradu, ministar Stojković je izjavio: "Suđenje optuženima za ubistvo premijera Zorana Đinđića moglo je da ide i brže i Ministrastvo je učinilo sve da tu suđenje olakša. Po svom dolasku na čelo Ministrastva pravde uočio sam kako ni jedan postupak nije mogao da počne zbog opstrukcije i šikaniranja sudova. Odmah je promenjen zakon da bi se sprečile opstrukcije, što se odnosi na zahteve za izuzeće sudija i tek tada je zapravo počelo suđenje optuženima za ubistvo Đinđića."²⁴ U intevjuu, koji je dao dnevnom listu *Danas*, nakon ostavke koju je podneo, Marko Kljajević se osvrnuo na primedbe oko toga da je nepotrebno odugovlačio postupak za atentat na Premijera Đinđića. Kljajević je izjavio sledeće: "Oni koji su pratili ovo suđenje, a stučnjaci su, znaju da nije tako. Podsećam vas na početke suđenja, javnost. Treba da se setite koliko mnogo procesnih prigovora je bilo stavljeno. Da bi suđenje bilo zakonito i pravilno, ti prigovori se najpre moraju saslušati, potom razmotriti i o njima se mora doneti odluka. Neke od tih odluka moraju da budu obrazložene. Neke od njih se mogu pobijati žalbom. Tada se mora čekati odluka višeg suda. Zakazivao sam pretese kad god sam mogao, s obzirom na raspoložive tehničke i prostorne mogućnosti u Odeljenju. To znaju moje kolege. Ocena da sam namerno odugovlačio predmet jednostavno nije tačna i u to se nije teško uveriti ako se makar i površno pogleda predmet. Daju se komentari o odugovlačenju koji ugrožavaju ovo suđenje više nego moja ostavka i toga javnost mora da bude svesna. Ne znam zbog čega se nisu oglasili ranije, ako je tačno to što tvrde. Zašto Ministrastvo pravde nije izvršilo nadzor ako je

²¹ *Politika* "Pokajnici i pokojnici" Aleksandra Petrović, 6. jun 2006. godine.

²² Videti godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 2005. godinu.

²³ *Pres* "Jočić: Šta radi taj Specijalni sud?!" E.P. 5. jun 2006. godine.

²⁴ *Danas* "Stojković: Suđenje za ubistvo Zorana Đinđića moglo je biti brže", J. Čolak, 26 - 27. avgust 2006. godine.

smatralo da se postupak odugovlači? Zašto se javljaju tek sada, kada ja više nisam sudija u tom predmetu? To su pitanja koja bi se morala postaviti javnosti".²⁵

Sredinom jula 2006. godine, jedan od članova radne grupe za izradu zakona u oblasti krivično-pravne materije, Dr Milan Škulić, profesor Pravnog fakulteta u Beogradu, najavio je formiranje odeljenja za organizovani kriminal pri Okružnim sudovima u Novom Sadu, Nišu i Kragujevcu, čime bi se nadležnost u određenim predmetima iz oblasti organizovanog kriminala, prenela sa posebnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu. Na pitanje novinara, da li ova najava znači ukidanje Specijalnog suda za organizovani kriminal, Dr Škulić je odgovorio: "Ne postoji nikakav Specijalni sud za organizovani kriminal, već samo Odeljenje za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu. Pred Okružnim sudom u Beogradu će se i dalje odvijati postupci za organizovani kriminal, pred većima za tu vrstu kriminala, ali će se pored toga postupci odvijati i pred drugim okružnim sudovima s teritorije delovanja budućih apelacionih sudova. Veće za organizovani kriminal Okružnog suda u Beogradu ostaje, a planira se da se stvore isti uslovi za vođenje postupka kao i u beogradskom sudu"²⁶

Portparolka specijalnog odeljenja Okružnog suda u Beogradu, Maja Kovačević - Tomić, izrazila je sumnju u pomenutu zakonsku izmenu, naglašavajući da bi u datom momentu ta izmena izazvala mnogo vie štetnih posledica nego što bi donela koristi za borbu države sa delima iz oblasti organizovanog kriminala. Sudija Kovačević - Tomić je ovako obrazložila svoje argumente: " Mi smo izmešteni iz zgrade Okružnog suda upravo zbog bezbednosti suđenja i svih opasnosti koje idu uz organizovani kriminal. Štetne posledice nastupaju na teritoriji čitave države, pa se zbog toga na jednom mestu i sudi. Kada je reč o organizovanom kriminalu teško je odrediti mesto izvršenja, a posledice nastupaju na teritoriji čitave države, jer se dešava da imate mrežu trgovine drogom, mrežu trgovine ljudima...Ovo odeljenje je opravdalo poverenje javnosti za koje znam da postoji... Novi zakon o krivičnom postupku, koji stupa na snagu za nekoliko meseci, predviđa da za svedoka saradnika nema oprosta kazne, već da može da dobije polovinu od utvrđene kazne. Da li će neko hteti da svedoči i prihvatiti da bude doživotno ugrožen, ili će za krivično delo za koje je zaprećena kazna od 40 godina zatvora dobiti 20 godina." ²⁷

Nakon priloga na TV B92 o tome kako se u knjižarama, a i u izlozima izdavačkog preduzeća *Prosveta* mogu naći knjige Milorada Ulemeka Legije,

²⁵ *Danas* "Nisam mogao da sudim slobodno", Bojan Tončić, 23 - 24. septembar 2006. godine.

²⁶ *Danas* "Ukida se Specijalni sud za organizovani kriminal", Aleksandar Rknić i Jasmina Čolak, 13. jul 2006. godine.

²⁷ *Danas* "Ukida se Specijalni sud za organizovani kriminal", Aleksandar Rknić i Jasmina Čolak, 13. jul 2006. godine.

portprol DS, Đorđe Todorović je izjavio: "Na indirektni način država apsolutno stoji iza Legije. Predpostavljam da *Prosveta* Ulemeku Legiji plaća nekakve autorske honorare. I sada, imamo, znači, apsurdnu situaciju da država, odnosno državno preduzeće plaća čoveka koji je optužen i osuđen za ubistvo Ivana Stambolića i atentat na Vuka Draškovića u Budvi, a koji je optužen u procesu za ubistvo premijera Srbije".²⁸

Krajem novembra 2006. godine svoju izjavu pred većem specijalnog suda, u svojstvu svedoka - saradnika je dao Dejan Milenković - Bagzi. Njegovo svedočenje je izazvalo mnoge reakcije u javnosti, s obzirom na to da je Milenković u svedočenju izneo tvrdnje kako su neki politički lideri (Nebojša Čović i Vojislav Šešelj) znali da se sprema atentat na Premijera Srbije. Ipak, veoma interesantan deo Milenkovićevog svedočenja odnosio se na ulogu njegovih advokata, Biljane Kajganić i Nikole Gavrilovića u ovom sudskom postupku. Dejan Milenković je na suđenju rekao da je Biljana Kajganić svo vreme bila sa njim u kontaktu dok je bio u Grčkoj, ubeđujući ga da ne treba da se preda i prenosila mu je pozdrave Milorada Ulemeka i njegovog advokata, Slobodana Milivojevića. Kada se predao grčkim vlastima, Biljana Kajganić je na razne načine pokušala da odugovlači njegovo izručenje Srbiji. Kada to nije uspela, Milenković je rekao da ga je Biljana Kajganić nagovarala da "prihvati status svedoka - saradnika, ali tako da za učešće u atentatu optuži Čedomira Jovanovića i Vladimira Bebu Popovića.²⁹ U nastavku priče Dejan Milenković - Bagzi je rekao da je prvi iskaz koji je trebalo da srpskim vlastima sastavljao njegov novi advokat Nikola Gavrilović (koga je angažovala Bagzijeva supruga, Jasna Milenković, po preporuci Ulemekove supruge, Aleksandre Ivanović) i Ulemekov advokat Slobodan Milivojević. Cilj ove izjave je bio, po Milenkovićevim rečima: "da se uvuku Beba i Čeda u ubistvo premijera."³⁰ U vezi sa celim slučajem koji se odnosi na postupke Milenkovićevih advokata, interesantan je intrjvu Jasne Milenković, dnevnom listu *Press*. O ulozi Biljane Kajganić u odbrani Dejana Milenkovića, Jasna Milenković je izjavila sledeće: "E, ta Kajganićka je tek posebna priča! Ma ona je na sve spremna. Ne samo da je to tražila od njega, (da lažno svedoči) već ga je nagovarala i na gore stvari...I sad čuti, kao obavezuje je zakon da čuti...Kajganićka je lažov i lopov. Moj suprug nije mogao da pristane na sve te njene gadne ponude. Ona je tajno odlazila kod njega u Gračku da ga nagovara da laže...Za sada ne mogu da govorim o tome, ali reći ću vam da je dva - tri puta odlazila sa našom ćerkom da poseti Dejana u Grčkoj i nagovarala ga na sve i svašta. Ma, pokušala je

²⁸ *Danas* "Prosveta povlači Ulemekove knjige iz svojih knjižara" N.D. 18. oktobar 2006. godine.

²⁹ *Danas* "Dejan Milenković: Odluku o ubistvu Đinđića doneli Ulemek i Spasojević", Ivana Pejčić, 24. novembar 2006. godine.

³⁰ Večernje novosti "Ko je pravi pisac", 24. novembar 2006. godine.

svašta, na sve načine je htela da mu napuni glavu, ali sve će to izaći na videlo kad - tad".³¹

O ulozi advokata koje brane okrivljene u postupku za atentat na Premijera, pisali smo detaljno u našem godišnjem izveštaju za 2004. godinu. U tom izveštaju je pomenut tekst novinara nedeljnika *Vreme*, Miloša Vasića u kome je obelodanio postojanje transkripta presretnutog telefonskog razgovora advokata Biljane Kajganić i Dejana Milenkovića Bagzija.³² Epilog objavljivanja ovog teksta bio je pokušaj da se po službenoj dužnosti pokrene postupak protiv novinara preko Trećeg opštinskog javnog tužilaštva. Gostujući u emisiji "Insajder" na TV B92 tužiteljka Trećeg opštinskog tužilaštva, Gordana Čolić je ispričala da je po dobijanju krivične prijave od strane Republičkog javnog tužilaštva, pre podizanja optužnice protiv novinara nedeljnika *Vreme*, Miloša Vasića, želela da sprovede istražne radnje kako bi utvrdila da li transkript prisluškivanog razgovora postoji. Onda su iz Republičkog tužilaštva na nju počeli da vrše pritisak: "Dobili smo poziv od tog zamenika Republičkog tužioca. On je pitao šta ćemo da radimo u predmetu. Mi smo rekli da utvrđujemo istinu. On je bio zgranut činjenicom da mi hoćemo da utvrdimo istinu, jer je njegovo mišljenje bilo da mi treba odmah da tužimo Miloša Vasića...Sudije okružnog suda su nas obavestile da su prisluškivanja naređena i da su obavljena, da su audio snimci sa transkriptima ostavljeni njima, da su oni prosleđeni Posebnom odeljenju i tužilaštvu...Republičko tužilaštvo je vršilo pritisak da što pre podignemo optužnicu, jer su znali da će se zakon promeniti i da nećemo više biti nadležni. Po zakonu, Republičko tužilaštvo ima pravo da daje mišljenje i uputstva, ali to treba da uradi pismenim putem. To nije učinjeno, već nas je zamenik Republičkog tužioca dva meseca mrcvario i ubeđivao."³³

Advokat Biljana Kajganić je demantovala sve navode koji se odnose na svedočenje Dejana Milenkovića Bagzija i pisanje Miloša Vasića. Iz tog razloga je novinara Vasića, Biljana Kajganić tužila Trećem Opštinskom sudu za klevetu. Ona je za dnevni list *Press*, Povodom ovog slučaja izjavila: "Odgovorno tvrdim da ne postoje takvi transkripti, jer jednostavno ja razgovore takve sadržine sa Bagzijem nikada nisam vodila! Niti sam mu nudila da bude svedok - saradnik, niti sam mu pominjala bilo kakve veze sa Radetom Bulatovićem i Draganom Jočićem, niti sam od njega tražila da bilo koga lažno optuži!"³⁴

Krajem novembra 2006. godine policija je uhapsila Aleksandra Simovića, jednog od optuženih da je učestvovao u atentatu na Premijera Zorana Đinđića. Intersantno je da su pre hapšenja mediji spekulisali o tome kako se braća Simović često pojavljuju na nekim javnim mestima u Beogradu, a

³¹ *Press*, "Bagzi ne laže!" S. Vojinović, 9. decembar 2006. godine.

³² Videti godišnji izveštaj Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 2004. godinu.

³³ *Blic* "Optužnica po nalogu" E.B. 13. decembar 2006. godine.

³⁴ *Press* "Slučaj Bagzi", D. Isailović, 13. decembar 2006. godine.

da ih policija ne hapsi. Nakon hapšenja u medijima su se pojavile spekulacije o tome kako je hapšenje Simovića tempirano baš za početak predizborne kampanje u Srbiji. Miodrag Radivojević, istraživač Instituta za političke studije je rekao: "Nema sumnje da je akcija protiv pripadnika *Zemunskog klana* čuvana za izbore. Politički aspekti toga su dokaz da postoji pravna država koja hapsi kriminalce. Očekujem da će u narednih mesec dana vlast otkriti i neke nove korupcionaške afere."³⁵

Mediji i suđenje

"Politika" - Ljubiša Buha Čume

Jedna od omiljenih tema pojedinih medija u Srbiji, od kada je započeo postupak za atentat na Premijera Điniđića, bilo je bavljenje likom i delom prvog svedoka saradnika u postupku, Ljubiše Buhe - Čumeta. Čume je bio omiljena tema pojedinih, medija posebno tabloida, ali se njegovim statusom u postupku, odnosom sa pripadnicima policije koji ga štite, odnosom prema nadležnim državnim institucijama koje su, takođe, zadužene za regulisanje njegovog statusa u postupku, špekulacijama o tome da li on zaslužuje, posle svega, status svedoka saradnika, ili mu ga treba oduzeti, pa čak i neistinitim najavama o ukidanju ovog statusa, vrlo temeljno bavio dnevni list *Politika*.

Tako je, početkom februara 2006. godine u nekim medijima bilo objavljeno da je "nestao svedok saradnik Ljubiša Buha Čume". Informacija se pojavljivala u medijima nekoliko dana dok se nisu oglasili MUP i Specijalno tužilaštvo demantujući ove informacije. Novinar dnevnog lista *Danas*, razgovarao je sa načelnikom Uprave kriminalističke policije, Miloradom Veljovićem koji je rekao da MUP nema zvaničnu informaciju da je Buha nestao, a portparol Specijalnog tužilaštva, Tomo Zorić je izneo identičnu tvrdnju, s tim što je naglasio da: "koliko oni znaju Buha uživa celodnevnu zaštitu", i da će "tužilaštvo ispunjavati sve zakonske obaveze prema Buhi u cilju njegove zaštite."³⁶

U martu *Poltika* se oglasila tekstem: "Čume raskinuo ugovor sa državom". Naime, 1. januara 2006. godine shodno primeni Zakona o programu zaštite učesnika u postupku, zakonom predviđena lica su mogla od države tražiti posebnu zaštitu koja je ovim aktom garantovana. U tekstu se tvrdilo, mada nije naveden zvaničan izvor za informaciju koja je objavljena, da Ljubiša Buha Čume nije potpisao ugovor sa državom kojim pristaje na zaštitu kao

³⁵ *Kurir* "Tempirano?" S.V. 27. novebar 2006. godine.

³⁶ *Danas* "Buha: Zabranjeno mi je komuniciranje sa medijima", V.Z. Cvijić, 1. februar 2006. godine.

učesnik u postupku.³⁷ Iako je mesec dana ranije informacija u Čumetovom "nestanku" demantovana, u tekstu se sagovornicom sugerisalo da je Ljubiša Buha Čume može nesmetano napustiti Srbiju, samo ako to poželi. Tako je, sagovornik novinara, dr Milan Škuljić rekao: "Ljubiša Buha Čume je potencijalni okrivljeni i zato mu se ne bi smelo dozvoliti da ode iz zemlje". Da bi potkrepio eventualnu mogućnost o Buhinom nesmetanom odlasku iz Srbije, novinar *Politike*, napisao je i ovo: "Zakon mu ne brani da napusti zemlju. Buhin pasoš još se nalazi u sefu Službe za borbu protiv organizovanog kriminala, ali praktično ga ništa ne sprečava da ode po njega i da otputuje". Čak je i Nenad Vukasović, advokat Zvezdana Jovanovića u postupku za atentat na Premijera, na ovakav način prokomentarisao sugestiju novinara: "Nije mi logično da mu je do sada bila potrebna zaštita, a sada mu odjednom ne treba. Mislim da nekome odgovara da Buha ne bude ovde".³⁸ Kako i na koji način ovakvi i slični napisi i nezvanične informacije mogle štetiti učesnicima u postupku, najrečitije svedoči reakcija Buhinog advokata, Stevana Protića na pitanje novinara *Politike* o tome da li je njegov klijent preuzeo pasoš iz policije: "Ja ću o vašim raspitivanjima da obavestim tužioca, jer vi ugrožavate bezbednost Ljubiše Buhe Čumeta".³⁹ Istine radi, TV B92, u emisiji "Insajder" je objavila podatak da je Ljubiša Buha Čume 17. februara, shodno novom Zakonu o zaštiti učesnika u postupku podneo zahtev za zaštitu ličnosti i imovine. Na taj zahtev nije dobio odgovor četiri meseca, tačnije sve do momenta ubistva drugog svedoka – saradnika u postupku Zorana Vukojevića – Vuka⁴⁰, kada je policija dodeli zaštitu Ljubiši Buhi i predsedniku sudskog veća Marku Kljajeviću.⁴¹

Nekoliko dana nakon otmice i ubistva svedoka saradnika u postupku za atentat na Premijera Điniđića, Zorana Vukojevića – Vuka, u *Politici* je objavljen tekst pod nazivom: "Čume maltretirao čuvare i policajce". U uvodnom delu teksta, novinar najavljuje informaciju iz tajnih, policijskih izvora, bliskih tužilaštvu, da će Ljubiši Buhi Čumetu biti oduzet status svedoka saradnika u postupku. U sledećem pasusu, novinar se poziva na neimenovani izvor iz tužilaštva koji navodno tvrdi da bi: "Buhi bi bio oduzet status kada bi to bilo u njihovoj nadležnosti, ali da će se to teško ostvariti, jer odluku donosi sudsko veće na čijem čelu se nalazi sudija Marko Kljajević"⁴² Kao razlog za oduzimanje statusa se navodi da je Ljubiša Buha Čume maltretirao ljude koji su bili određeni za njegovu zaštitu, koja mu je vraćena nakon ubstva Zorana Vukojevića Vuka. U tekstu se navodi da je Ljubiša Buha u međuvremenu

³⁷ *Politika* "Čume raskinuo ugovor sa državom", Dušan Telesković, 11. mart 2006. godine.

³⁸ Isto

³⁹ Isto

⁴⁰ *Danas* "B92: Buha četiri meseca čeka zaštitu", 6. jun 2006. godine.

⁴¹ *Pres* "Marko Kljajević i Čume u strahu", E.P. 5. jun 2006. godine.

⁴² *Poltika* "Čume maltretirao čuvare policajce" Dušan Telesković, 14. jun 2006. godine

odlazio u BIH bez znanja policije i da tamo ima razgarnate poslove i bavi se asfaltiranjem puteva.⁴³

Odmah nakon objavljivanja teksta u *Politici*, Specijalno tužilaštvo je izdalo saopštenje kojim se demantuje informacija objavljena u pomenutom listu da će Ljubiša Buha Čume izgubiti status svedoka saradnika u postupku. Tom prilikom specijalni tužilac Slobodan Radovanović je rekao: "Jedini koji su ovlašćeni da daju zvanične informacije medijima jesu sam specijalni tužilac i portparol tužilaštva. Apelujem na medije da se, kada je reč o ovakvim stavrima, ne pozivaju na neimenovane izvore kojima nije u interesu okončanje ovog procesa...Tužilaštvo za organizovani kriminal, sa specijalnim tužiocem na čelu, sve je činilo i čini i dalje da se najvažniji postupak pred Posebnim odeljenjem Okružnog suda u Beogradu, a to je proces protiv optuženih za ubistvo Zorana Đinđića, okonča u što kraćem roku i da počinioци budu oduđeni. Ovakvim dezinformacijama svesno se ide na urušavanje postupka za ubistvo premijera, a mediji ne bi smeli da igraju ulogu u svemu ovom...Kao specijalni tužilac nemam informaciju da je Ljubiša Buha Čume po drugi put odbio policijsku zaštitu. Ne bih dalje ulazio u tu priču".⁴⁴

NIN – optužnica protiv okrivljenih za atentat na Premijera Đinđića

Glavna tema nedeljnika *NIN*, od početka je bila i ostala optužnica na osnovu koje se vodi postupak za atentat na Premijera Đinđića. Novinari Nikola Vrzić i Slobodan Ikonić, uz znatnije učešće Vrzića, kroz seriju tekstova analiziraju dokaze koji su izvedeni u istrazi i na glavnom pretresu. Cilj ovih tekstova jeste da se dokaže kako je optužnica činjenično i pravno neutemeljena. U pozadini ovih pokušaja stoji hipoteza da atentat na Premijera Zorana Đinđića nije izvršio Zvezdan Jovanović iz ulice Admirala Geprata, već neko ko je pucao iz drugog pravca. U predhodnim izveštajima o suđenju optuženima za atentat, iscrpno smo elaborirali na temu ovih tekstova.⁴⁵ U tekstu pod nadahnutim naslovom "Čorak iz Visbadena" novinar Nikola Vrzić ukazuje da balističari iz Vizbadena nisu odgovorili na niz spornih pitanja oko atentata. Povod za pisanje ovog teksta jeste saslušanje stručnjaka balističara, Berndta Zalcingera, u svojstvu veštaka u postupku. Polemišući sa time zbog čega je uopšte iz Instituta Vizbaden prihvaćeno da se veštači, dakle koji su bili motivi za njihovo učešće u postupku, do toga da se pomenuti novinar iscrpno bavi analizom odgovora koje je u svom izlaganju dao pomenuto balističar, poenta teksta leži u sledećoj kontaciji novinara: "Eksperti iz Visbadena i sami kažu da je ovo što su napisali u ekspretizi predstavlja smo jedno od mogućih objašnjenja zločina.

⁴³ *Poltika* "Čume maltretirao čuvarе policajce" Dušan Telesković, 14. jun 2006. godine

⁴⁴ Isto

⁴⁵ Videti godišnje izveštaje Helsinškog odbora za ljudska prava u Srbiji za 2004. i 2005. godinu.

Kome je, onda, u interesu da visbadensko tumačenje proglasi za "konačnu potvrdu optužnice".⁴⁶

"Kurir" - ekskluzivni intervjui sa Zvezdanom Jovanovićem

Dnevni list *Kurir* je objavio intervju u nekoliko nastavaka sa optuženim Zvezdanom Jovanovićem, iako se komunikacija sa licem protiv koga je u toku krivični postupak može ostvariti samo uz odbrenje predsednika sudskog veća. Iako je malo verovatno da je dnevni list *Kurir* imao odbrenje sudije Mesarović da obavi i objavi intervju sa Zvezdanom Jovanovićem, u jednom od nastavaka čiji naziv glasi: "Prijića u aps", optuženi Jovanović na sledeći način se obraća zameniku tužioca Jovanu Prijiću: "Što se tiče onog "Uhapsite Prijića", naravno da sam mislio ozbiljno i ponavljam to opet dok ne bude odgovarao za sve ono što je uradio meni lično i za sve ono što je radio za vreme "Sablje". Odgovorno tvrdim da je Prijić falisifikator i još mnogo gore od toga, ali otom-potom. Ako se ne bude pozvao na one svoje imunitete, uskoro će morati da me pogleda u oči. A, ako se i bude pozvao na imunitet, moraćete kad-tad da odgovara za sve to. Pa, ne mislite valjda da su izabrali Prijića zato što je on čigra od tužioca, zato što je oličenje poštenja i hrabrosti i zato što je očistio Zrenjanin i Vojvodinu od kriminala".⁴⁷

Zaključci i preporuke:

- Suđenje za atentat na Premijera Srbije, Zorana Đinđića jeste svakako jedno od najznačajnijih suđenja u novijoj srpskoj istoriji. Ono je značajno ne samo zbog toga što treba da pokaže spremnost i sposobnost institucija države Srbije da se izbore sa vinovnicima napada na njen ustavni poredak, već i zbog toga što bi sudska presuda trebala da rasvetli, što je moguće više, ukupne društveno – političke okolnosti koje su dovele do atentata na Premijera Đinđića i time bude neka vrsta putokaza budućim generacijama u Srbiji kojim putem Srbija treba da krene ukoliko želi da bude uređena, civilizovana država, integrisana u moderno evropsko i svetsko okruženje.

- Zbog značaja ovog postupka, mislimo da je ključalno da buduća Vlada Republike Srbije treba da izbegne sva iskušenja kojima je podlegla Vlada Premijera Vojislava Koštunice kada je odnos prema ovom postupku bio u pitanju. Smatramo da je odnos pojedinih ministara u trenutno odlazećoj vladi imao izuzetno negativne repercussions na sam postupak i njegove aktere. Baš ovakav pristup bi trebalo da izbegne nova Vlada. Ona mora da stavi do znanja da država čvrsto stoji iza svih onih institucija koje vode ovaj postupak i da

⁴⁶ *NIN* "Čorak iz Visbadena", Nikola Vrzić, 9. novembar 2006. godine.

⁴⁷ *Kurir* "Prijića u aps", Dragana Manojlović, 20. maj 2006. godine.

celokupna političko državna nomenklatura podržava napore koje čine tužilaštvo, a pre svega pravosudni sistem da se ovaj postupka dovede do kraja na najvaljaniji način.

Posebno je bitno, po našem mišljenju, da se odgovarajuće državne institucije pozabave pisanjem i delovanjem pojedinih medija koji su imali za cilj da senzacionalističkim objavljivanjem informacija, najčešće dobijenih iz neimenovanih izvora, otežaju i opstrušu sudski postupak. Interesantno je i to da se do sada niko od državnih organa nije pozabavio objavljivanjem pisama i ekskluzivnih intervjuja koje su optuženi za atentat davali pojedinim medijima iako je jasno da su takvi postupci protivzakoniti. Smatramo da bi nova Vlada trebala da se pozabavi i ovim fenomenom u cilju zaštite samog sudskog postupka i svih njegovih aktera.

NOVI USTAV SRBIJE - KONTINUITET PRAVNOG SISTEMA

Društveno-socijalna konotacija Ustava

Ako se usvoji stav, koji, na primer, preovlađuje u SAD, da preambula ustava, generalno, daje objašnjenje i motive za donošenje ustava¹, a ne daje direktna ovlašćenja i moć bilo kojoj strukturi vlasti², ako se ustav smatra najvišim pravnim aktom jedne države, koji određuje političko-društveni prostor na kome važi, onda motivi i objašnjenje za njegovo donošenje, dati u preambuli, predstavljaju najvažnije izvore sistema društvenih vrednosti toga društva.³

Koje društvene vrednosti promovise Ustav Republike Srbije? Njegova preambula glasi:

"Polazeći od državne tradicije srpskog naroda i ravnopravnosti svih građana i etničkih zajednica u Srbiji,

polazeći i od toga da je Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije, da ima položaj suštinske autonomije u okviru suverene države Srbije i da iz takvog položaja Pokrajine Kosovo i Metohija slede ustavne obaveze svih državnih organa da zastupaju i štite državne interese Srbije na Kosovu i Metohiji u svim unutrašnjim i spoljnim političkim odnosima, građani Srbije donose" ...⁴

Državna tradicija *srpskog* naroda, najvažnija je društvena vrednost. Svaki komentar na ovo je suvišan i predstavljao bi uvredu za zdrav razum.

¹ M. Adler & W. Gorman, *The American Testament* (New York: 1975), str. 63-118.

² *Jacobson v. Massachusetts*, 197 U.S. 11, 22 (1905).

³ Ustav SAD, čija preambula glasi: "Mi, narod Sjedinjenih Država, da bismo stvorili savršeni Savez, uspostavili Pravdu, osigurali unutrašnji mir, pobrinuli se za zajedničku odbranu, unapredili opšte Blagostanje i obezbedili Blagodeti Slobode i sebi i svome Potomstvu - propisujemo i donosimo ovaj Ustav za Sjedinjene Američke Države", svakako direktno promovise savršeni oblik državnog uređenja, pravdu, mir, bezbednost građana, bogatstvo građana, slobodu, a indirektno, pošto ga donosi narod, jednakost svih građana SAD bez obzira na veru, naciju, rasu i socijalni status.

⁴ Tekst predloga Ustava Republike Srbije, Beograd, 2006. preambula, str.1.

Zatim sledi ravnopravnost svih građana i etničkih zajednica. Da li je to ravnopravnost u siromaštvu, neslobodi i izolaciji? Ili ravnopravnost u bogatstvu, slobodi i pravdi? To se nigde u preambuli ne navodi, tako da se može zaključiti da bi na prostoru na kome bi ovaj ustav važio bilo jedino bitno i poželjno da su građani i etničke zajednice ravnopravni, bez obzira na uslove u kojima žive. Treća najvažnija društvena vrednost koju ovakva preambula promovise je to da je "Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije...", kao i obaveze državnih organa koje iz toga slede. Može se zaključiti da bi odvajanje pokrajine Kosovo i Metohija iz sastava Republike Srbije, što se *de facto* već dogodilo pre 7 godina, i što će se najverovatnije i *de jure* dogoditi u narednih 6 meseci, predstavljalo kraj svakog sistema društvenih vrednosti u Srbiji. Da li možemo poverovati da to nije želja i cilj pisaca Ustava i da su oni samo bili nesmotreni i brzopleti? Na kraju u preambuli piše da Ustav donose građani Srbije. Pošto se već u prvom članu Ustava navodi da je Srbija država srpskog naroda i ostalih građana koji u njoj žive, da li to znači da Ustav ne donose pripadnici srpskog naroda? Odgovor na ovo pitanje je krajnje jednostavan, i sadrži najvažniju kritiku društveno-socijalne konotacije predloga ustava. Ovaj Ustav pisan je na brzinu, amaterski i sa dnevno-političkim ciljevima. Zato su logičke, stilske i sve ostale greške uobičajene u ovom tekstu. Tekst bi trebalo da predstavlja kompromis onih političkih snaga, koje reprezentuju većinu građana naše zemlje. Zaista i predstavlja kompromis, ali kompromis stranačke većine u aktuelnom parlamentu. A ta većina ne predstavlja većinu građana naše zemlje. Jer u poslednjih 15 godina jake društvene snage i interesne grupe, sa manje ili više uspeha, čine sve da građani i njihovi interesi ne budu zastupljeni u prlamentu. Ovo je politički stav, ali ustav je koliko pravni, toliko i politički dokument. Samo ustav koji predstavlja kompromis stvarnih društvenih snaga, koje čine građani, može biti dugovečan, kao na primer Ustav SAD, koji traje više od 200 godina. A samo dugovečan ustav može biti garancija stabilnog društva koje može brzo i uspešno da se razvija. Da li možemo zamisliti Srbiju za 200 godina, kojoj su i dalje glavni ideali državna tradicija *srpskog* naroda, puka ravnopravnost građana i posedovanje provincije Kosovo i Metohija?

Političke konotacije Ustava

Način donošenja Ustava predstavlja legalizaciju ili negaciju prethodnog ustavnog sistema. Način na koji je usvojen predstavlja, nesumnjivo, legalizaciju prethodnog ustavnog sistema. To je političko pitanje *par excellence*. Jedna od manjih posledica je nemogućnost provođenja lustracije, kao minimalnog oblika zadovoljenja društvene pravde. Mnogo veći problemi javljaju se u međunarodno-pravnom položaju naše zemlje i tretmanu koji naši građani mogu očekivati od stranih država. Ali pošto je ustav prvenstveno akt koji je za "unutrašnju" upotrebu, najveći problemi biće izazvani u sferi

krivično-pravnih i pravno-imovinskih odnosa. Odgovornost i to ne samo moralna i politička, već pre svega krivična, za delanje u prethodnom periodu biće izbegnuta, a imovina stečena u tom periodu, legalizovana. Jer, ako je ustavni poredak u tom periodu bio legitiman i legalan, legalne su i legitimne i odluke sudova, izvršne i parlamentarne vlasti. Pođimo opet od manje značajnih primera: da li će ljudi koji su zapalili Sveznu skupštinu i zgradu RTS 5. oktobra 2000. godine morati krivično da odgovaraju po slovu Ustava? Svakako, da. Ili, neka bitnija pitanja, koja se ne tiču pojedinaca. Da li se usvajanjem Ustava legalizuje i politika koja je veođena u prethodnom ustavnom sistemu, a koja je omogućavala da se sudi predsednicima najmoćnijih zemalja zbog "agresije". Da li bi Bil Klinton bio uhapšen i oteran u zatvor ako bi posetio našu zemlju da prikuplja priloge za postradale od cunamija? Svakako, da. Da li bi trebalo smatrati ceo albanski narod koji živi na Kosovu odmetničkim? Da li bi trebalo aktivno raditi na njegovom proterivanju sa tih prostora, kao što je rađeno u prethodnom ustavnom sistemu? Da li bi trebalo nagraditi aktere tog proterivanja, političare, sudije, vojnike i policajce, kojima se sada sudi u Hagu? Svakako, da. Da li to znači da bi naša država trebalo da objavi rat, ili da bar, kao Kina u slučaju Tajvana, uvede sankcije, državama koje budu priznale nezavisnost Kosova? Svakako, da. Ovakvi scenariji, sa one strane zdravog razuma, po iskustvu iz prethodnih 15 godina nisu neostvarivi. Međutim, oni su, procenjujemo, manje verovatni. Zašto se onda donosi ustav na ovaj način i legalizuje prethodni ustavni sistem. Kao i ranije jedini odgovor je brzina, amaterizam i dnevno-političke potrebe onih koji su nadležni. Osim ako kompromis snaga koje donose rešenje o načinu promene ustava ne predstavlja želju da se ne živi u pravnoj državi i da ustavni sistem ostane onakav kakav je i do sada bio – sila odmetnuta od zakona.

Formalni aspekt Ustava

Promena ustava odvijala se u formi predviđenoj prethodnim ustavnim sistemom. Tekst Predloga ustava usvojla je Narodna skupština Republike Srbije 5. oktobra 2006. godine. O Predlogu ustava skupština je odlucivala u subotu uveče, u krajnje neuobičajenom terminu za takvu vrstu događaja. Kako se promena ustava ne odigrava u vanrednim okolnostima, čak u potpunju formi derivata prethodnog ustavnog sistema. Rasprava o donošenju novog ustava trajala je 6 godina. Ona je manje ili više bila intenzivna i odnosila se prvenstveno na potrebu da se novi ustav donese i na način na koji će se to dogoditi. Rapsrava se ni na koji način nije odnosila na sadržaj nekog konkretnog predloga teksta. Zato je potpuno uvredljivo nametati nestinu da se javna rapsrava o ustavu vodila 6 godina. Tekst Predloga ustava postao je poznat široj javnosti tek pošto ga je Skupština usvojila. Polsanici Republičke skupštine koji su ga usvojili su bili upoznati sa njim neposredno pre sednice, i po usvajanju, veliki broj njih nije umeo da odgovori na pitanja vezana za

njegove najvažnije tačke, što dokazuje da ga oni nisu ni pročitali. Glasalo se kao i uvek, po naredbi partije. Tekst Ustava je sačinjen bez konsultovanja sa građanskim sektorom, bez konsultovanja udruženja i stranaka etničkih manjina, bez konsultovanja udruženja koja predstavljaju druge manjinske grupe, bez konsultovanja uglednih pojedinaca koji nisu članovi stranaka, bez konsultovanja strukovnih udruženja i sindikata, znanstvenici, bez konsultovanja građana. Ustav je očigledno pisan kao kompromis političkih stranaka zastupljenih u parlamentu i nekih društvenih snaga čija je legitimnost, u najmanju ruku, diskutabilna. Ove snage zvanično nisu čak ni poznate. Mi možemo samo pretpostaviti o kojim društvenim snagama je reč, na osnovu teksta Ustava. Jednom reči, tekst Ustava napisan je polutajno, a građanima je nametnuto da se o njemu izjese po principu, "uzmi ili ostavi".

Referendum koji je organizovan da bi se ispunila forma predviđena prethodnim ustavnim sistemom odvijala se na način koji dobro poznat svima koji su živeli u doba režima Slobodna Miloševića. Sve je bilo dozvoljeno, da bi referendum uspeo. Glasanje se sprovodilo bez kontrole nezavisnih posmatrača. Republička izborna komisija unapred je davala kontradiktorna saopštenja, kako bi se pripremio teren nadležnim organima za odbijanje eventualnih primedbi na tok glasanja. Takođe, referendum se odvijao u atmosferi linča onih koji nisu "na pravoj strani". Fašistički ispad grupe studenata iz Kosovske Mitrovice i njihovih političkih mentora u centru Beograda ne samo da nije osuđen od tvoraca Ustava, tj. onih koji predstavljaju vladajuću strukturu ove zemlje, već je održavanjem mitinga u Kosovskoj Mitrovici, nekoliko dana kasnije, indirektno podržan i sankcionisan kao nešto prihvatljivo i čak poželjno. Proglašavanje onih koji nisu za usvajanje ovog Ustava za izdajnike srpskog naroda predstavlja dobro poznat model iz vremena devedesetih. Po ovom modelu to je poziv i uvod u fizičko nasilje nad političkim neistomišljenicima i političke atentate na njihove vođe. Ovo je potvrđeno kroz brojne incidente koji su pratili referendumsku kampanju, a u kojima su oni koji su se javno zalagali za to da ovaj predlog ustava ne bude usvojen bili psihički i fizički maltretirani, premlaćivani i napadani, takođe po dobro poznatom modelu za takve situacije.

Forma Ustava u velikoj meri govori o suštini ovog predloga ustava i značaju koji pojedini njegovi delovi imaju za predlagачa. Forma je određena devetim delom teksta Ustava. Analizom ovog dela teksta pokazaćemo prave namere autora Ustava i suštinu ovog teksta.

U prvom delu ovog modela je deklarativno promovisanje slobode i prava onoga na koga se model odnosi. Ovaj deo služi da bi se legalizovalo postojanje neke situacije ili akcije. Najvažnije je ovaj deo u našoj političkoj praksi imao spoljnopolitičku upotrebu. Na pritiske, po bilo kom osnovu iz inostranstva, odgovaralo se tako što se posezalo za deklarativno promovisanim slobodama i pravima. Drugi deo modela je namenjen za "unutrašnju" upotrebu. Njegov najvažniji deo je skrivena pretnja i jasna poruka

da se bez obzira na deklarativnu slobodu koja se dopušta, mora napraviti izbor koji je predvideo tvorac modela. Ovaj model javlja se u različitim oblicima, ali njegova suština je u dvojstvu: prvi deo je deklarativan, a u drugom delu se ostavlja mogućnost da se izvede ono što se želi, sve da je to i u suprotnosti sa drugim pravnim aktima.

U članu 203. Ustava, stav 1, navode se, na primer, da:

"Predlog za promenu Ustava može podneti najmanje jedna trećina od ukupnog broja narodnih poslanika, predsednik Republike, Vlada i najmanje 150.000 birača."

Ovo je vrlo lak način predloga promene ustava, i predstavljala osnovu prvog dela modela koji smo opisali. Njime se deklarativno omogućava laka promena ustava koji se, deklarativno, svrstava u kategoriju tzv. mekih ustava. Sve mane koje Ustav ima sa materijalnog aspekta, pravdaju se time da je Ustav lako promeniti i da će te mane tako biti otklonjene. Međutim, drugi deo člana 203. svedoči da to i nije baš tako. Stav 3. i stav 6. uvode neophodnost dvotrećinske većine u skupštini, a stav 7. uvodi obavezu referendumskog odlučivanja za promenu ustava. Ovi stavovi predstavljaju drugi deo modela koji omogućavaju promenu ustava samo kada, i pod uslovima koji odgovaraju vlasti koja ne bira srđedstva da ostvari dvotrećinsku većinu i nadpolovičnu većinu na referendumu. Jer, naša politička praksa od uveđenja višestranačkog sistema pokazala je da se ova dva uslova nikada nisu mogla ispuniti, osim u situacijama kada je politički ambijent podgrejan do te mere da je opredeljivanje za jednu stranu označavalo "izdaju" i povlačilo za sobom konsekvence progona i maltretiranja od strane druge strane. *De facto* ovakav način promene ustava, kao i u prethodnom ustavnim sistemu znači da je ustav zabranjeno menjati. Međutim, stav 7. uvodi još goru stvar; to je različito vrednovanje važnosti pojedinih delova Ustava. Ukoliko se promena ustava odnosi na preambulu ustava, načela ustava, ljudska i manjinska prava i slobode, uređenje vlasti, proglašavanje ratnog i vanrednog stanja, odstupanje od ljudskih i manjinskih prava u vanrednom i ratnom stanju, ili postupak za promenu ustava neophodno je sprovesti referendum. U slučajevima promene ostalih delova ustava to nije potrebno. Ovim su tvorci Ustava na najotvoreniji način pokazali koji delovi ustava zaista čine ustav, a koji delovi su u tekstu iz drugih razloga. Jer, zašto ti drugi delovi nisu doneti u obliku zakona? Jedino objašnjenje daje politička praksa koja je bila, kako se čini, jedan od glavnih činilaca koji su uticali na sastavljače teksta Ustava. A to je praksa razvodnjavanja suštine.

Materijalni aspekti Ustava

Kritika materijalnog aspekta Ustava može se podeliti u dva dela. U prvom delu analiza pojedinih karakterističnih članova Ustava pokazuje da je model, koji deklarativno daje prava, a zatim ukazuje i daje osnovu za to da ona budu ukinuta u praksi, glavna karakteristika ovog teksta predloga ustava. U

drugom delu mogu se analizirati konkretne mane pojedinih članova teksta Ustava, na način na koji bi to radili da je u pitanju situacija, prelaska iz jednog u drugi ustavni sistem u državi i društvu sa izgrađenim i ustaljenim institucijama demokratskog društva. Prvi deo, svakako važniji, potpuno obesmišljava drugi deo, ali se može ukazati na to da, osim fundamentalne greške koju Ustav nosi u sebi, ima i dosta bezazlenijih, "školski" pogrešnih rešenja.

U prethodnom delu teksta analiza preambule navodi na zaključak da ona u Ustav unosi fundamentalne društvene vrednosti koje ne odgovaraju onim društvenim vrednostima koje bi trebalo da prate jedno društvo u XXI veku. Ovo pretstavlja drugi deo modela o kome je bilo reči. Prvi deo je ovog puta drugi po redosledu i oličen je delu Ustava koji je naslovljen "Načela ustava". Kroz 17 članova iznose se osnovna načela koja bi trebalo da čine osnovne idejne postulate ustava i kao takva budu izvor i oslonac sistema društvenih vrednosti. Neke od tačaka su nesporne i dobro napisane, ali su suštinski ništavne, uzete u kontekstu koji je prethodno naveden. Neke od tačaka, međutim, nose loša rešenja koja ćemo nabrojati.

Član 1: Srbija nije država građana koji u njoj žive, već država srpskog naroda i ostalih manjina. Osim već navedenih primedbi na ovaj član može se reći i da je ovo rešenje preuzeto iz hrvatskog i mađarskog ustava, dok su ignorisana rešenja koja nude neke druge zemlje.

Član 5: Ovaj član omogućava stvaranje "partijske države", u kojoj ulogu bivše KP deli veći broj partija klonova. "Političke stranke ne mogu neposredno vršiti vlast, niti je potčiniti sebi." Ovaj deklarativni deo pomenutog modela, prethodi članu 102, stav 2, koji glasi: "Narodni poslanik je slobodan da, pod uslovima određenim zakonom, neopozivo stavi svoj mandat na raspolaganje političkoj stranci na čiji predlog je izabran za narodnog poslanika." Novi ustav omogućava partijama da kontrolišu parlamentarne mandate poslanika, kreirajući sistem gde parije "neposredno vrše vlast" i "potčinjavaju se sebi". Još jedan u nizu pojavljivanja modela deklarativnog omogućavanja i realnog ukidanja prava i sloboda, u ovom segmentu može imati vrlo ozbiljne posledice po građane koji će, po svemu sudeći, postati taoci svemoćnih partija.

Član 10: "U Republici Srbiji u službenoj upotrebi su srpski jezik i ćirilčko pismo. Službena upotreba drugih jezika i pisama uređuje se zakonom, na osnovu Ustava." I ovde možemo identifikovati afirmativni deo, koji u ovom slučaju sledi deo koji opovrgava dato pravo. Pravo službene upotreba drugih jezika i latiničnog pisma garantuje se zakonima koji će kasnije biti doneti. Osim očigledne opšte strategije koja se provlači kroz ceo tekst Ustava ovaj član će stvoriti ogromne problema za manjine, ali i sve one koji ne žele da direktno krše zakon. Jedini zakoni koji uređuju upotrebu drugih jezika i pisama u ovom trenutku su stari federalni i savezni zakoni, koji više nemaju legitimitet. Ovo znači da će, sve dok srpski parlament ne usvoji nove zakone koji se tiču legalne upotrebe latiničnog pisma i drugih jezika, pripadnici manjina, ali i ostali

građani biti prisiljeni da krše zakon ili da učestvuju u cirkuskoj predstavi koja nam se poslednjih 15 godina podmeće kao država, poslovanje, život i da na primer, adrese internet prezentacija pišu kao "ЊЊЊ.692.нет", što je samo blagi primer onoga što će nam praksa verovatno doneti.

Član 16: "Potvrđeni međunarodni ugovori, moraju biti u skladu sa Ustavom." Ovaj član dovodi u pitanje sve ranije ugovorene obaveze, koje su bile deo zahteva za pristupanje Savetu Evrope. Ovaj član predstavlja skriveni podstrek snagama koje se zalažu za izolaciju naše zemlje i pretvaranje njenih građana u neobrazovane, siromašne očajnike.

Kao što smo videli i u okviru prvog dela Ustava, koji je sam po sebi deo modela, javljaju se njegovi ostali delovi: članovi 5. i 102. predstavljaju najočigledniji primer. Neki članovi unose vrednosti koje se čak i ne skrivaju opisanim modelom, kao što su članovi 10. i 16.

Drugi deo teksta Ustava pod nazivom "Ljudska i manjinska prava i slobode" trebalo bi da predstavlja najveći napredak u odnosu na prethodni ustavni sistem. Međutim videćemo da se i u ovom delu, kao i u ostalim delovima Ustava, javlja model koji analiziramo. Navešćemo konkretne članove u kojima je ovo najuočljivije:

Član 20: Afirmativni deo modela koji se provlači kroz ceo tekst Ustava pojavljuje se u članovima 18, 19, 23-27, 39-47, 50, 55-59, 61, 75-79 koji "garantuju" ljudska prava, prava manjina, slobode religije, slobode izražavanja, i dr. Član 20. predstavlja drugi deo paterna kojim se ostavlja mogućnost vladi da uskrati ova prava.

"Ljudska i manjinska prava zajemčena Ustavom mogu zakonom biti ograničena ako ograničenje dopušta Ustav, u svrhe radi kojih ga Ustav dopušta, u obimu neophodnom da se ustavna svrha ograničenja zadovolji u demokratskom društvu i bez zadiranja u suštinu zajemčenog prava.

Pri ograničavanju ljudskih i manjinskih prava, svi državni organi, a naročito sudovi, dužni su da vode računa o suštini prava koje se ograničava, važnosti svrhe ograničenja, prirodi i obimu ograničenja, odnosu ograničenja sa svrhom ograničenja i o tome da li postoji način da se svrha ograničenja postigne manjim ograničenjem prava."

Ovaj član je kontradiktoran, nejasan, neodređen i nedovršen, i što je najbitnije, omogućava Vladi da radi sve što poželi, kako bi ograničila ljudska, građanska i manjinska prava. Tvorci predloga ustava pokušavaju da u stavu tri, dodatno maskiraju pomenuti model ali čine to dosta nevešto kroz naivnu terminologiju, obećavajući da će se "vodi računa o...".

Član 44: "Ustavni sud može zabraniti versku zajednicu samo ako njeno delovanje ugrožava pravo na život, pravo na psihičko i fizičko zdravlje, prava dece, pravo na lični i porodični integritet, pravo na imovinu, javnu bezbednost i javni red ili ako izaziva i podstiče versku, nacionalnu ili rasnu netrpeljivost." Da li to znači da verske zajednice mogu biti zabranjene na osnovu "porodičnog integriteta"? Ne otvara li to put ka zabranjivanju religija koje svoje nove članove dobijaju na

račun drugih, već uspostavljenih religija, i kod kojih su neposredni članovi porodica različitih religija, što može dovesti do raskola u porodici i ugrožavanja njenog integriteta. Suštinski problem ovog člana je da, uvodeći dve kategorije religijskih zajednica - crkve i verske zajednice - a zatim ih tretirajući suštinski neravnopravno, poništava prethodno deklarativno uvedenu slobodu veroispovesti i jednakost religijskih grupa.

Član 63 glasi: "Svako ima pravo da slobodno odluči o rađanju dece. Republika Srbija podstiče roditelje da se odluče na rađanje dece i pomaže im u tome." U ovom članu model koji analiziramo pojavio se u najjasnijoj mogućoj formi, gotovo onakav kakvog možemo uočiti na ulici. Ovo je još jedan dokaz trapavosti i amaterizma onih koji su pisali tekst Ustava. U delu koji govori o, u njihovom sistemu vrednosti, prilično bezazlenoj temi, oni su se opustili i model nisu zamaskirali razvodnjavanjem, komplikovanjem ili drskošću, kao što su to učinili u ostalim delovima teksta. Na taj način, jedan od problema koji sigurno spada u prvih deset društveno-političkih problema u organizovanim i pravnim državama, a čije rešavanje je siguran indikator pravca u kome jedno društvo ide, rešen je na brutalan način.

Član 81 koji proklamuje toleranciju, nalazi se na 21. strani Ustava i poslednji je član u delu teksta koji analiziramo. Analogija sa izjavom aktuelnog premijera, u kojoj on karakteriše Međunarodni sud za ratne zločine u Hagu kao "devetu rupu na svirali" u sopstvenom sistemu vrednosti i prioriteta, sama se po sebi nameće. Ovaj izbor redosleda mogli bismo doživeti kao još jedan model koji se često pojavljivao u našoj političkoj praksi u poslednjih 16 godina, a to je želja da se u nekim situacijama kroz ironične i drske poteze pokaže da onaj ko je na vlasti može da radi šta hoće.

Treći deo teksta predloga ustava odnosi se na "Ekonomsko uređenje i javne finansije". Najvažniji argument onih koji podržavaju usvajanje ustava odnosi se na ukidanje društvene svojine. Međutim da li je to tako?

Član 86, stav 2 glasi: "Postojeća društvena svojina pretvara se u privatnu svojinu pod uslovima, na način i u rokovima predviđenim zakonom."

Ovaj član Ustava, dakle, izražava pre želju da se društvena svojina ukine, pod uslovima, i u roku predviđenim zakonom. Ovo je još jedan primer modela koji analiziramo. Deklarativno se društvena svojina ukida, ali se ostavlja mogućnost da se to prolongira u nedogled. Jer, za prethodnih 16 godina koliko deklarativno traje ukidanje društvene svojine, ona je samo delimično ukinuta. Najveći privredni sistemi, koji predstavljaju rak-ranu, ne samo naše privrede, već celog društva, nisu još privatizovani ili nacionalizovani. Da li će se u narednih 16 godina nešto promeniti samo zato što na je 24. stranici Ustava izražena želja da se to dogodi?

Četvrti deo teksta Ustava ima vrlo misterioznu ulogu i značenje. Naslovljen je "Nadležnosti Republike Srbije" i čini ga samo član 97, u kome se navode šta "Republika Srbija uređuje i obezbeđuje". Ovde potpada gotovo sve čega se možemo setiti, i skoro sve što uređuje Ustav te iste Republike Srbije. Ko tačno u ime Republike Srbije "uređuje i obezbeđuje" nije precizirano, tako da samo

možemo da zamislamo kakve se sve nepravilnosti i mahinacije mogu sprovesti pozivanjem na ovu tačku.

Peti deo teksta Ustava koji je naslovljen "Uređenje vlasti". U ovom delu definiše se važna oblast političkih osnova društvenog uređenja kroz definisanje struktura vlasti. Nepotrebno je opširan i osim osnovnih načela, nepotrebno definiše neke detalje koji se u većini zemalja definišu drugim izvorima ustavnog prava, kao što su poslovници parlamenta, zakonski i podzakonski akti. Analiziraćemo samo neke članove Ustava koji, po našem mišljenju, sadrže najspornije stavove i rešenja.

Član 105: Ovaj član otvara vrata parlamentarnoj diktaturi. Jednostavnom većinom glasa narodnih poslanika (na sednici na kojoj je prisutna većina narodnih poslanika, znači i sa manje od 50 odsto glasova od ukupno poslanika), Narodna skupština može da proglašava i ukida vanredno stanje, propisuje mere odstupanja od ljudskih i manjinskih prava u ratnom i vanrednom stanju.

Član 114: Zakletva pred Narodnom skupštinom, sprečava predsednika republike da preduzme bilo kakve aktivnosti, koje će na bilo koji način priznati vladu nezavisnog Kosova i Metohije. "Zaklinjem se da ću sve svoje snage posvetiti očuvanju suverenosti i celine teritorije Republike Srbije, uključujući i Kosovo i Metohiju kao njen sastavni deo, kao i ostvarivanju ljudskih i manjinskih prava i sloboda, poštovanju i odbrani Ustava i zakona, očuvanju mira i blagostanja svih građana Republike Srbije i da ću savesno i odgovorno ispunjavati sve svoje dužnosti." Posledice po građane i njihove živote mogu biti nesagledive.

Član 118: Procedura za opoziv predsednika republike, može pokrenuti parlamentarna većina – potrebna je trećina glasova narodnih poslanika. "Predsednik Republike razrešava se zbog povrede Ustava, odlukom Narodne skupštine, glasovima najmanje dve trećine narodnih poslanika."

Ovaj član omogućava parlamentarnoj manjini da predsednika republike drži kao taoca procedure opoziva, što može dovesti do dugoročnog zakonodavnog paradoksa, i neefikasnosti funkcionisanja vlasti uopšte. Za opoziv predsednika potrebne su dve trećine glasova narodnih poslanika, iako je predsednik izabran većinom glasova.

Član 141: "Vojska Srbije je pod demokratskom i civilnom kontrolom." Ova rečenica predstavlja samo želju, jer nije uspostavljen nikakav mehanizam za njeno sprovođenje.

Član 142: Ovaj član formalno potvrđuje da su "Sudovi su samostalni i nezavisni u svom radu..." međutim, procesi i strukture koje su definisane u članovima 143-155 jasno uklanjaju nezavisnost sudstva, i čvrsto stavljaju sudstvo pod kontrolu vlade. Još jedan primer modela čije pojavljivanje pratimo kroz čitav tekst predloga ustava.

Član 152: "Zabranjeno je političko delovanje sudija." Još jedan član koji se može identifikovati kao drugi deo modela i koji ostavlja mogućnost da se formalna sloboda sudstva proklamovana u članu 142. zaobiđe i sudstvo

pretvori u oruđe povlašćene manjine. Šta se sve može podvesti pod "političko delovanje"?

Šesti deo Ustava naslovljen je "Ustavni sud" i definiše važan izvor ustavnog prava budućeg ustavnog sistema, a to su odluke Ustavnog suda. I u ovom delu može se identifikovati model koji analiziramo, ali i neka druga loša rešenja.

Član 169: Prema ovom članu, ako jedna trećina narodnih poslanika zatraži, Ustavni sud mora ispitati svaki zakon koji je donet parlamentarnom većinom u proteklih sedam dana, i obrazložiti odluku na osnovu ustavnosti. Ako Ustavni sud proglaši da je neki zakon u skladu sa Ustavom, može se pretpostaviti da kasnije primedbe na ustavnost tog zakona nisu moguće. "Postupak za ocenu ustavnosti ne može biti pokrenut protiv zakona čija je usklađenost sa Ustavom utvrđena pre njegovog stupanja na snagu."

Član 172: Ovaj član poništava nezavisnost Ustavnog suda zagarantovanu članom 166. i to na taj način što uspostavlja način izbora i razrešenja sudija koji stavlja Ustavni sud pod kontrolu vlade, dajući joj moć da bira 10 od 15 sudija. Ovih 10 sudija poseduje moć veta. Takođe, ovaj član definiše da se sudije Ustavnog suda biraju na 9 godina, što je relativno kratak period. "Pet sudija Ustavnog suda bira Narodna skupština, pet imenuje predsednik Republike, a pet, opšta sednica Vrhovnog kasacionog suda Srbije (koji je pod kontrolom parlamenta). Narodna skupština bira pet sudija Ustavnog suda između 10 kandidata koje predloži predsednik republike, predsednik republike imenuje pet sudija Ustavnog suda između 10 kandidata koje predloži Narodna skupština, a opšta sednica Vrhovnog kasacionog suda imenuje pet sudija između 10 kandidata koje na zajedničkoj sednici predlože Visoki savet sudstva i Državno veće tužilaca."

Sedmi deo Ustava nosi naslov "Teritorijalno uređenje", a ustvari se suštinski odnosi na pitanja lokalne autonomije i centralizacije/decentralizacije. U ovom delu teksta jasno se može identifikovati model koji se može pratiti kroz ceo tekst Ustava. Ovo se, konkretno, odnosi na to da se lokalnoj samoupravi prvo deklarativno daje, a zatim joj se oduzima samouprava i pravo na odlučivanje. Najdrastičniji primer se naravno odnosi na teritoriju pokrajine Kosovo i Metohija, kojoj se prvo jamči suštinska autonomija, bez objašnjenja šta to zaista znači, a zatim se u ovom delu teksta ostavlja mogućnost da se ta autonomija ukine i da država bude potpuno centralistički uređena. Analiziraćemo samo one tačke koje su nam se učinile najproblematičnijim.

Član 183: Ovim članom se nastavlja centralistička kontrola nad Autonomnom Pokrajinom Vojvodinom. "Autonomne pokrajine upravljaju pokrajinskom imovinom na način predviđen zakonom." Zakon je donet od strane Narodne Skupštine Srbije, i ne nudi opciju Vojvodini da štiti vlastitu imovinu, izvore, i prihode.

Član 184: Ovaj član učvršćuje centralističku kontrolu nad Vojvodinom. "Autonomna pokrajina ima izvorne prihode kojima finansira svoje nadlež-

nosti. Vrste i visina izvornih prihoda autonomnih pokrajina određuju se zakonom. Zakonom se određuje učešće autonomnih pokrajina u delu prihoda Republike Srbije." Zakon će biti izglasan od strane Narodne skupštine.

Član 184: "Statut autonomne pokrajine donosi njena skupština, uz prethodnu saglasnost Narodne skupštine." Ovaj član osim suštinskog problema da čini drugi deo modela koji analiziramo, sadrži logičke nesaglasnosti. Da li statut treba prvo doneti u skupštini pokrajine, pa ga onda podneti na odobrenje republičkoj skupštini, ili se statut pojavljuje potpuno neformalnim kanalima pred republičkom skupštinom, a onda ide u skupštinu pokrajine na usvajanje?

Članovi 188-189: Centralna vlada, može preuzeti kontrolu nad Gradom Beogradom, kao i ostalim gradovima na teritoriji Srbije, preko Narodne skupštine.

Član 191: Vlada Grada Beograda je stavljena pod nadležnost centralne vlasti. Centralna vlast može da izglasava zakone, tako što vrši selekciju izvršnih organa grada Beograda, i utiče kasnije na njih prilikom izglasavanja zakona. Opštinske skupštine vrše izbor gradonačelnika. "Organi opštine su skupština opštine i drugi organi određeni statutom, u skladu sa zakonom. Skupština opštine odlučuje o izboru izvršnih organa opštine, u skladu sa zakonom i statutom."

Član 192: Centralna vlada može da raspusti i imenuje članove skupštine opštine. "Vlada može, pod uslovima određenim zakonom, raspustiti skupštinu opštine. Istovremeno sa raspuštanjem skupštine opštine, vlada imenuje privremeni organ koji obavlja poslove iz nadležnosti skupštine, vodeći računa o političkom i nacionalnom sastavu raspuštene skupštine opštine."

Osmi deo Ustava nosi naslov "Ustavnost i zakonitost" i kako uređuje neka važna pitanja političkih i pravnih odnosa u državi, predstavlja jako važan deo Ustava. Navešćemo neke tačke koje smatramo lošim rešenjima.

Član 200: Vanredno stanje. Ne postoji lanac komandi i autoriteta koji će definisati vođenje zemlje tokom vanrednog stanja. Čitajući između redova, izgleda da će vlada biti vrhovna vlast za vođenje zemlje tokom tog perioda. Koja je uloga predsednika republike tokom tog perioda? Da li on nastavlja da kontroliše vojsku? Ili i on pada pod kontrolu vlade.

Član 200: Ovaj član definiše mogućnost vlade da zabrani zajemčena ljudska prava i prava manjina tokom vanrednog stanja. Ovaj član je sam po sebi kontradiktoran, i nije u skladu sa drugim članovima i ne uključuje sve članove koji govore o ljudskim pravima, civilnim pravima, pravima manjina i dr.

Zaključak

Ako se sagleda celina Ustava, videće se da je pisan sa namerom da ozvaniči i legalizuje političku i društvenu praksu koja, u manjoj ili većoj meri traje u našoj zemlji već drugu deceniju. To je praksa dvostrukih standarda i bezakonja, u kojoj su pravni akti pisani na takav način, koji omogućava njihovo tumačenje u zavisnosti od toga na koga se odnose. Velika većina građana

spada u onu grupu za koje pravni akti nose nemogućnosti, zabrane, kazne i obaveze, dok manjina političko-ekonomski povlašćenih spada u onu grupu za koju interpretacija pravnih akata znači mogućnosti, legalizaciju, nagrađivanje i prava. Ovaj Ustav predstavlja možda ne najkvalitetniji, ali svakako uspešan primer toga kako politička praksa može biti jak činilac koji utiče na izvore ustavnog prava. Ovaj tekst nikako se ne može sagledavati izolovano od konteksta u kome se donosi, a posebno ne od konteksta u kome će se primenjivati. Ukoliko bi se kontekst promenio, uključujući i političko-društvenu praksu, ovaj ustav i ne bi predstavljao nepremostivu prepreku za razvoj naše države i njenih građana. Međutim, u kontekstu društveno-političke prakse koja traje već 15 godina, i za koju nema naznaka da će se promeniti, usvajanje ovakvog ustava predstavlja siguran znak da se ona pridružuje tzv. neuspelim državama (*failed states*) kao što su Avganistan ili Somalija.

PARLAMENTARNI IZBORI (JANUAR 2007)

Parlamentarni izbori u Srbiji, koji su održani 21 januara 2007, pokazali su da se izborna telo pomerilo u pravcu demokratskog bloka, ali je karakteristično da je konzervativnii blok još uvek jak. SRS i kolaicija premijera Vojislava Koštunice dobili su zajedno oko dva miliona glasova. Istovremeno, najveća promena je ulazak koalicije Čedomira Jovanovića LDP-GSS- SDU-VLSD koja je uprkos ogromnim pritiscima (uključujući i medije) uspela da osvoji 5,3 posto glasova. Ulazak ove koalicije ima višestruki značaj: po prvi put je u parlament ušla politička opcija koja je kristalno jasno profilisana na ključnim pitanjima današnje Srbije: zločinu, statusu Kosova, odnosi sa susedima, unutrašnjem uređenju Srbije. Ona je bojkotovala referendum za novi ustav zbog toga što nije poštovana demokratska procedura. Ova koalicija je okupila sve one koji su od 1991 godine bili protiv zločinačke politike Slobodana Miloševića, što joj daje ogroman moralni kredibilitet. Osim toga, činjenica da su se javnosti, posebno tokom kampanje, obraćali direktno, bez laži i neostvarivih obećanja, govori da je deo izbornog tela spreman da se suoči sa realnošću i odgovornošću za rat i zločine.

Koalicija Čedomira Jovanovića ima posebnu važnu ulogu kao korektiv Demokratske stranke, koja je tesno kohabitirala sa premijerom Vojislavom Koštunicom. Osim toga, Boris Tadić je uklonio sve bliske saradnike premijera Zorana Đinđića, uključujući i Čedomira Jovanovića i time značajno narušio reformski identitet Demokratske stranke. Jasne i hrabre poruke koalicije Čedomira Jovanovića značajno su uticale na korigovanje kampanje Demokratske stranke, ali i na povratak u stranku bliskih saradnika Zorana Đinđića koji su značajno doprineli njenom izbornom uspehu. Upravo je ta grupacija glavni opononet nastavku kohabitacije sa Vojislavom Koštunicom i prihvatanju predizbornih dogovora da Vojislav Koštunica bude mandatar i u novoj vlada bez obzira na činjenicu što je njegova koalicija dobila znatno manje glasova od Demokratske stranke.

Koalcija koju je predvodio Vojislav Koštunica dobila je znatno manje glasova od očekivanih (16 odsto) što nije dovoljno da ga kandiduje za mandatara. Uprkos znatnoj prednosti koju je imao kao premijer, ali i zbog izuzetno navijačkog potencijala ne samo tzv. analitičara dominantnih u *Politici*

i *NIN*, već i ostalih medija, ovi izbori su sveli DSS na njenu meru. Činjenica da je formirao koaliciju sa Arkanoviom strankom (SSJ) i strankom Velimira Ilića (NS) najbolje govori o prirodi te stranke. Izbori su ogolili karakter fenomena Koštunica, koji je na vlast došao isključivo podrškom konzervativnog bloka i raznih službi koji su ga javnosti predstavili kao poštenog i nekorumpiranog političara, a potom ga preko medija lansirali kao jedinog političara koji je mogao zameniti Slobodana Miloševića. Koalicioni potencijal na koji je Koštunica računao je znatno smanjen, ne samo izbornim rezultatima, već i stavom frakcije u Demokratskoj stranci koja zastupa stav da mandatar treba da bude DS.

Otezanje sa pregovorima o vladi i namerne opstrukcije tog procesa znače da će Srbija u tranzicionom smislu izgubiti i ovu godinu. Vojslav Koštunica je na vlast došao nakon puča ubistva Zorana Đinđića 2003. godine, što mu je omogućilo da obezbedi politički povratak Miloševićevih ljudi i da uspori i blokira uključivanje Srbije u evropske integracije. Zaustavio je saradnju sa Haškim tribunalom čime je suspendovao pregovore sa EU. Članstvo u CEFTA i PfP je više odluka međunarodne zajednice da Srbiju drži na proevropskoj orijentaciji, nego što je to unutrašnja politička odluka. Time je EU postala mobilizator proevropske Srbije. Zajedno sa radikalima, DSS i njegova koalicija nisu suštinski zainteresovani za EU, već više za "neutralnu poziciju Srbije" koja podrazumeva i značajno vezivanje za Rusiju. Na Rusiju se računa kao i na zastupnika srpskih interesa u vezi sa rešavanjem statusa Kosova.

Rezultati ovih izbora su Srbiju po prvi put doveli na ključnu tranzicionu tačku do izazova: da li će odlučno da raskine sa nasleđem Milosevicevog režima, ili će definitivno cementirati poziciju koja je drži u blokadi više od jedne decenije. Objektivno postoji demokratski potencijal da se Srbija prelomi za tranziciju i za Evropu. Međutim, destruktivni potencijal konzervativnog bloka je takođe veliki. Pri tome radi se i o političkom spektru koji štiti zločinačku politiku Slobodana Miloševića, kao i sve profitere ratova i ratne zločince. U Srbiji su koncentrisani svi ratni zločinci iz Hrvatske, Bosne i sa Kosova. Osim toga, delovi vojske, policije i njenih službi još uvek imaju uticaja na kreiranje stvarnosti u Srbiji. Oni su i glavna prepreka za konstituisanje demokratske političke scene Srbije.

Vojslav Koštunica je mera snage tog bloka, koja je u opadanju, ali istovremeno nosi veliki potencijal za kaos i anarhiju. Kosovo i Haški tribunal su njihov instrument generisanja nacionalizma kao jedine nacionalne ideologije, koja je suštinski u funkciji sprečavanja promena i otvaranja unutrašnjeg dijaloga o odgovornosti za ratnu politiku.

III

Instrumenti materijalne i duhovne prinude

SRBIJA I NOVI BEZBEDNOSNI POREDAK NA BALKANU

Srbija je jedina zemlja na Balkanu koja još nije u punoj meri prihvatila evropsko opredeljenje. Vlada Vojislava Koštunice je zauzela izrazito antievropski i antiliberalni kurs. Geografski centralna zemlja regiona, Srbija još uvek ima značaj kao faktor regionalne (ne) stabilnosti, što ona veoma vešto koristi u komunikaciji sa EU i drugim međunarodnim faktorima. U tom smislu treba gledati i na odluku NATO da Srbiji krajem 2006. godine ponudi Partnersvo za mir. Ova odluka je posebno važna, jer je Koštuničina vlada svesno koristila objektivne slabosti Srbije koju je pretvorila u argument ucene, kako EU, tako i svih suseda.. Nesradnja sa Haškim sudom i negativan odnos prema rešavanju statusa Kosova čini Srbiju u ovom trenutku jedinom zemljom na Balkanu koja nije spremna na kompromisna rešenja i uvažavanje međunarodnih standarda.

Nakon osamostaljivanja Crne Gore bivša JNA se svela na srpsku armiju koja nije spremna za suštinsku reformu i prilagođavanje vojne doktrine novoj relanosti. Reč je o vojsci koja je izgubila četiri rata i koja deli frustraciju poraza sa srpskim narodom. I jedno i drugo je razlog što pokušava da uspostavi u stvarnosti nepostojeći kontinuitet sa srpskom vojskom sa početka XX veka. Materijalno i moralno devastirana ona objektivno nije u stanju da predstavlja ozbiljnu pretnju regionalnoj bezbednosti. Ogromne zalihe naoružanja i municije zaostalih još iz bivše Jugoslavije, uskladištene su na brojnim lokacijama po Srbiji, i predstavljaju tempiranu bombu koja ugrožava unutrašnju bezbednost (slučaj eksplozije u Paraćinu).

Međutim, njen starešinski kadar koji je ideološki još uvek oslonjen na srpske aspiracije i konzervatizam predstavlja smetnju njene brže transformacije. Osim toga, njene tajne službe predstavljaju ozbiljan faktor destabilizacije unutar same Srbije, jer se identifikuju sa konzervativnim, antihaškim blokom (odbijanjem da se isporuči Ratko Mladić), te brojnim manipulacijama sprečavaju artikulaciju političke alternative u Srbiji. Ozbiljna I suštinska reforma srpske vojske neće biti moguća bez njenog priključivanja Partnerstvu za mir, kasnije i NATO, što je bio i slučaj sa drugim vojskama u postkomunističkim zemljama. Međutim, i to će zavisi od ukupne orijentacije srpskog društva i njenog budućeg odnosa prema evropskim integracijama.

Nema sumnje da Srbija, kao i ceo Balkan, ima evropsku perspektivu. Međutim, Srbija, će nakon definisanja njenih državnih granica, još uvek će biti suočena s ozbiljnim problemom kriminala i korupcije, što je uostalom najveći problem celog regiona. Za Srbiju to dodatno znači da je saradnja sa Haškim tribunalom imperativ. General Mladić nije samo "jedan general", kako u Beogradu obično kažu. On je simbol i egzekutor zločinačke politike koja uključuje i najstravičniji zločin, zločin genocida. Zato je za društvo koje samo nije sposobno da se izbori sa hidrom korupcije i zločina neophodna dugoročna i mnogo sofisticiranija platforma.

Transformacija vojske

U 2006 godini godini tri su važna događaja vezana za vojnopolitičku scenu. Prvi je da je vojska nakon osamostaljenja Crne Gore napokon i po nazivu postala srpska vojska. Drugi je neočekivani prijem Srbije u program *Partnerstvo za mir* koji je i najznačajniji događaj, koji u suštini obeležava početak stavljanja srpske vojske pod kišobran NATO.¹ Treći važan događaj je donošenje novog ustava, koji je samo ovlaš definisao Vojsku. 2006. godinu su obeležili i brojni vanredni događaji u Vojsci, u prvom redu serija (samo)ubistava vojnika i eksplozija bojovog materijala iz vojnog arsenala stokiranog na periferiji Paraćina. Kada je reč o vojnim reformama² može se reći da su one bile izvedene samo na reorganizacionoj i tehničkoj dimeziji.

Vojska i Ratko Mladić

Dolazak Zorana Stankovića za ministra odbrane pratila su velika očekivanja u pogledu hapšenja Ratka Mladića, jer je glavni argument za njegovo imenovanje bio upravo njegovo lično prijateljstvo sa Ratkom Mladićem. Tužiteljica Haškog tribunala Karla del Ponte je i sama podržala i u velikoj meri doprinela njegovom postavljanju na tu funkciju, jer je dobila uveravanja da će on lično dovesti do hapšenja Mladića, ili barem do njegove predaje. Tako je uoči imenovanja u javnosti obelodanjen njegov susret sa suprugom i sinom Ratka Mladića³. Ta zabluda koja se prvih januarskih dana učestalo pojavljivala u domaćem medijskom polju bila je poduprta i

¹ Ortodoksni nacionalisti tvrde da je to način da se Srbija neutrališe kao "najmoćnija vojna sila u regionu", dok drugi tvrde je *Partnerstvo* trijumf srpske politike nad "haškim uslovljavanjem hapšenjem Ratka Mladića".

² U ovom se radu upotrebljava sintagma "vojne reforme" više u kolokvijalnom značenju, pri čemu se misli na reformu Vojske i na reformu sistema odbrane. Ovde je reč gotovo isključivo - o reformi Vojske, a o reformi sistema odbrane samo utoliko što je Vojska ključni deo tog sistema.

³ "Susret sa porodicom Ratka Mladića", *Danas*, 20. 1. 2006, str. 5.

Stankovićevom nemuštom izjavom u smislu da on "ne može sada", tj. "u ovom trenutku", da saopšti o čemu je on razgovarao sa Mladićevom familijom.

Misteriozni izveštaj VBA

Zoran Stanković, ministar odbrane, počeo je mandat sa "čuvenim" i misterioznim izveštajem načelnika Vojnobezbednosne agencije, penzionisanog generala Svetka Kovača⁴, na sednici Vrhovnog saveta odbrane 1. februara 2006. godine. On je, naime, podneo izveštaj⁵ Vrhovnom savetu odbrane o rezultatima saradnje sa Haškim tribunalom. Trebalo je da otkrije ne samo mesto skrivanja Ratka Mladića, nego i da otkrije jatačku mrežu. O detaljima te sednice bilo je špekulacija koje su se svodile na nekoliko imena oficira povezanih sa haškim optuženikom Ratkom Mladićem. Apostrofirana su imena Branislava Puhala⁶ i Dragomira Krstovića.⁷ Ubrzo nakon sednice uhapšen je i pukovnik Jovo Đogo⁸. Nažalost, ministar Stanković ni godinu dana nakon što je dao obećanje da će dati ostavku ukoliko se Mladić ne preda, ne "razmišlja" o svojoj "ostavci". Umesto preciznog izveštaja, javnost je dobila saopštenje u kom se kaže da je "u izveštaju načelnika VBA obuhvaćen period od 1997. godine do danas"; da je "VBA nesporno utvrdila da je Ratko Mladić povremeno boravio u vojnim

⁴ Svetko Kovač je drugi direktor Vojno-bezbednosne agencije, otkako ona, od 1. januara 2004. nosi ovo ime. Naime, dotadašnja Uprava bezbednosti VSCG, koja korene vuče još od "legendarnog" KOS, u skladu sa promenama u Vojsci Srbije i Crne Gore, najpre je polovinom 2003. izdvojena iz Generalštaba VSCG i potčinjena Ministarstvu odbrane, a onda je od 2004. godine promenila i ime. Prvi direktor VBA bio je Momir Stojanović. Njega je najpre s činom pukovnika VSO, krajem marta 2003. postavio za načelnika Uprave bezbednosti VSCG (kako se ona tada zvala), smenivši s tog mesta kontroverznog generala Acu Tomića. Međutim, već prvi javni nastup novoimenovanog šefa vojne tajne službe, koštao ga je karijere. Naime, pukovnik Stojanović je početkom februara 2004, izjavio da je Vojnobezbednosna agencija obnovila i uspela da obezbedi svoje prisustvo u samom vrhu separatističkog pokreta i na Kosovu i u vrhu terorističkih organizacija koje tamo deluju, a imaju i svoje ogranke na jugu centralne Srbije". Naše operativno prisustvo na Kosovu i Metohiji ojačali smo i upućivanjem jednog broja iskusnih operativaca VBA, rekao je Stojanović, koji je od 1993. do 1999. službovao na Kosovu, a tri godine bio i prvi čovek te službe u Pokrajini. Posle te izjave, u javnosti se razvila polemika oko toga da li je Stojanović trebalo ovo da obelodani, ili je trebalo da to i dalje ostane tajna. Preovladao je drugi stav, pa je krajem maja 2004, Stojanović smenjen.

⁵ "Prihvaćen izveštaj Vojnobezbednosne agencije", *Obrana* br. 10 od 15. 2. 2006, str. 13.

⁶ Kapetan u Vojsci SCG Puhalo, bivši šef Mladićevog obezbeđenja, u to vreme obavljao je redovne dužnosti u 46. logističkoj brigadi u Topčideru

⁷ Svojevremeno je bio komandant logistike

⁸ Svojevremeno je radio u Birou RS u U Beogradu i bio zadužen za koordinaciju aktivnosti između vojski RS i SCG u skrivanju Ratka Mladića

objektima do 1. juna 2002. godine"; da je "nakon penzionisanja, 2002. godine, i donošenja Zakona o saradnji sa Haškim tribunalom, Ratko Mladić napustio vojne objekte"; da je "skrivanje Ratka Mladića izvan vojnih objekata preuzeo deo penzionisanih pripadnika Vojske Republike Srpske, uz pomoć penzionisanih pripadnika VJ i civila"; da je "utvrđeno da su dvojica pripadnika Vojske SCG (jedan oficir i jedan podoficir) imali ovlašćenja za podizanje penzije Ratka Mladića"; da je, nakon što su "pripadnici Vojske i Ministarstva odbrane od marta 2003. sproveli nenajavljene kontrole" u 27 vojnih objekata, "utvrđeno da se haški optuženici ne kriju u njima".

U saopštenju takođe stoji i to da je "prihvaćen izveštaj načelnika VBA", a da "Ministarstvo odbrane ima obavezu da nastavi i intenzivira svoje aktivnosti na punoj saradnji sa Haškim tribunalom zajedno sa obaveštajno-bezbednosnim službama van Vojske i iz inostranstva".⁹

Indikativna je činjenica da general Kovač nije interpretirao svoj izveštaj pred proširenim sastavom VSO, nego ga je pročitao, pri čemu čak ni članovima Saveta (Svetozaru Maroviću, Borisu Tadiću i Filipu Vujanoviću) nisu date kopije izveštaja, navodno "zbog mogućnosti da informacije procure"¹⁰. Taj postupak govori i o nedodirljivosti VBA i njenog čelnog čoveka, kao i o odsustvu bilo kakve demokratske kontrole nad ovom službom.

Predsednik Srbije Boris Tadić je nakon sednice izjavio: "Ako se u razumnom roku ne postignu rezultati u istrazi, tajnost izveštaja gubi smisao i on tada mora biti objavljen u javnosti."¹¹ Ostalo je nejasno koliko treba da traje "razumni rok", što je ostavilo sumnju u iskrenost te izjave.

Nakon sednice VSO ministar Zoran Stanković je i tužiteljicu Haškog tribunala Karlu del Ponte ubedio u značaj izveštaja. U brojnim izjavama medijima, Stanković je poručivao da će "neki iz VBA biti smenjeni" ako ne bude rezultata u lociranju i hapšenju odbeglog generala. Čak je nagoveštavao i vlastitu ostavku na ministarski položaj u slučaju neuspeha.¹²

Kada je postalo jasno da Stanković nema ozbiljnije namere u odnosu na hapšenje Ratka Mladića, što je postalo jasno nakon poslednje javne "hajke" na Mladića u proleće 2006. godine, ministar Stanković je promenio priču: "Mladića poznajem dugo godina kao pravičnog, poštenog i odgovornog čoveka. Ali, ovo sada ne mogu da razumem. Mislim da on sada ne može normalno da rasuđuje."¹³ Stanković je time praktično, obeledanio da Mladić nije prihvatio strategiju premijera Vojislava Koštunice o dobrovoljnoj predaji. Međutim, ovde je reč i o državnoj strategiji da se Ratko Mladić ne preda zbog,

⁹ Isto, str. 13.

¹⁰ "Poslednji čin vojno-političke farse", *Helsinška povelja*, januar-februar 2006, str. 6.

¹¹ Isto, str. 7.

¹² Isto, str. 7.

¹³ "Mladić odlepio", intervju Zorana Stankovića beogradskom tabloidu *Kurir*, 17. 2. 2006.

pre svega, tužbe BiH protiv SRJ za genocid i agresiju. Presuda je doneta 26. februara 2007, i pokazalo se da ta strategija Srbije "isplatala" jer zbog nedostatka dokaza o involviranosti Srbije u rat u BiH, sud nije presudio u korist Bosne.

Oslonac vojske na konzervativnu tradiciju

16. septembra 2006. godine u Beogradu je organizovana svečana promocija studenata 126. i 127. klase Vojne akademije u "srpske oficire čina potporučnika" na otvorenoj sceni ispred Doma Narodne skupštine, gde je izveden i svečani defile najmlađih oficira i mlađih klasa vojnih studenata.¹⁴ Promovisano je tačno 320 potporučnika od kojih je njih 22 pripadalo Vojsci Crne Gore, a 17 Vojsci Republike Srpske.¹⁵

Ta svečanost je bila projektovana s ciljem da podstakne vrhovnu, pre svega izvršnu i zakonodavnu vlast Srbije, da oficirskoj profesiji vrati dignitet i poboljša socijalni i politički položaj. Idejni tvorac te smotre bio je načelnik Vojne akademije, inače veoma ambiciozni general Vidoje Kovačević. Poruka parade je bila da je to značajna manifestacija "kojom se želi povratiti stari sjaj i ponos srpske vojske". Kosovo je takođe bila dominantna tema te manifestacije, kao i sve ono što se u tom trenutku s "južnom srpskom pokrajinom" događalo, ali i sa svim drugim rizičnim tačkama u srpskom bezbednosnom polju.

U prigodnom govoru predsednik Boris Tadić je poručio mladim oficirima da upravo od njih očekuje da budu nosioci vojnih reformi i vojnih evroatlantskih integracija. No, glavna teza u njegovom govoru bila je da je: "Naš dugoročni strateški cilj je da Vojska Srbije bude faktor stabilnosti čitavog regiona jugoistočne Evrope..."¹⁶. Istakao je i to da Vojska Srbije "nikada više ne može da bude upotrebljavana u unutrašnjim političkim prilikama..."¹⁷ Međutim, izostala je poruka da ta Vojska više nikada ne sme da se zloupotrebljava u odnosu na susede.

Reč premijera Vojislava Koštunice, međutim, nije baš korespondirala sa vremenom i više je nalikovala besedama koje su oficiri slušali pre sto godina. Njegova poruka je glasila: "Gospodo oficiri, znam da je Kosovo duboko urezano u vašim srcima i u vašoj svesti, jer je Kosovo srce Srbije i duša našeg naroda... Braneci otadžbinu, ali i pravdu među ljudima, srpska vojska je pronela slavu Srbije širom sveta... Budite ponosni na srpaku vojničku tradiciju, na Lazara, na Miloša, na Karađorđa, Sinđelića i Tanaska Rajića, na Mišića i Putnika, na neizbrojne znane i neznane junake koji su uvek branili svoju zemlju i svoj narod."¹⁸

¹⁴ "Nova snaga Srbije", magazin *Obrana* br. 25. od 1. 10. 2006, str. 20 – 24.

¹⁵ "Srbija ponovo ima svoju vojsku", *Večernje novosti* 17. 9. 2006.

¹⁶ "Nova snaga Srbije", magazin *Obrana* br. 25 od 1. 10. 2006, str. 21.

¹⁷ Isto

¹⁸ Isto

U takvoj atmosferi, u paradnom defileu se pojavio poster generala Ratka Mladića.¹⁹ Portret je, među posmatračima koji su pratili paradu, držao jedan sredovečni građanin u civilu. Kada je prolazio pored portreta, jedan podoficir – u javnoj komunikaciji označen inicijalima Ž.S, inače pripadnik jedinice Vojne policije koja je obezbeđivala defile – salutirao je liku na posteru. Celu tu scenu svojim je objektivom uhvatio fotoreporter beogradskog dnevnika *Glas javnosti* i objavio kao poster.²⁰ Nakon čega je civilna vlast zahtevala da se pokrene krivični postupak protiv pomenutog beogradskog glasila.²¹

Vojna vlast je takođe reagovala oštro tako što je podoficir Ž.S. platio trenutnim otpuštanjem iz vojne službe. Naravno, činovnici Ministarstva odbrane nisu ni pomišljali da dublje i suptilnije analiziraju postupak mladog podoficira; da javnosti objasne da je to samo posledica njegovog vojnog odgoja i obrazovanja u čijim su planovima i programima Ratko Mladić i ostali zločinci figurirali kao heroji.

Između srpske vojske i vojske Srbije

Svo vreme, od početka godine do referendumskog finala u Crnoj Gori 21. maja 2006. godine, vojni zvaničnici sa ministrom odbrane Zoranom Stankovićem na čelu gotovo nisu propuštali ni jednu priliku a da ne ponove rečenicu: "Vojska se neće mešati u referendum u Crnoj Gori".²² Očigledno niko nije pokrenuo pitanje da Vojska i nema zakonsko ili moralno pravo da se upliće u referendum, ili da arbitrira u njemu. Ispada da je ona zbog dobre volje ministra i svojih generala odustala od tih prava i pustila birače Crne Gore da na miru obave svoj politički posao. Štaviše, predsednik Srbije Boris Tadić koje je uputio poruku resornom ministru: "Siguran sam da će vojska u ovom delikatnom trenutku odigrati pravu ulogu, kao što je to učinila tokom referendumskog procesa u Crnoj Gori i na tome čestitam ministru odbrane Zoranu Stankoviću..."²³

"Vojska faktor stabilnosti demokratije i regiona", *Danas*, 18. 9. 2006, str. 3

"Nevolje s moralnim vertikalama", *Danas*, vikend izdanje 14 – 15. 10. 2006, str.

IV

¹⁹ "Osuda manipulacije javnošću", magazin *Obrana* br 25 od 1. 10. 2006, str. 19.

"Salutiranje đeneralu u prisustvu vlasti", *Danas*, vikend izdanje, 30. 9. – 1. 10. 2006, str. IV

"Podela zbog Ratka", tabloid *Kurir*, 26. 9. 2006.

²⁰ Poster, *Glas javnosti*, 25. 9. 2006.

²¹ "Vukčević i Ljajić traže krivični postupak protiv Glasa javnosti", *Danas*, 26. 9. 2006, str. 5.

²² "Vojska se neće miješati u proces referenduma", magazin *Obrana* br. 16 od 15. 5. 2006, str. 6.

²³ "Institucija stabilnosti društva", magazin *Obrana* br. 17 od 1. 6. 2006, str. 6.

Ta nakaradna optika, je doduše, delimično opravdana, jer ima uporišta i u mirnodopskoj zloupotrebi Vojske, naročito na teritoriji Crne Gore. Na drugoj strani, međutim, vojni vrh je preterivao u izjavama da se vojnici neće mešati u referendum – računajući da će time popraviti rejting Vojske u društvu koji je još od juna 2003. i naročito od oktobra 2004, opadao zbog afera i misterioznih (samo)ubistava vojnika koji su potresali i Ministarstvo odbrane i Vojsku.

Ni u Srbiji ni u Crnoj Gori nije bilo razloga ni za kakvu zabrinutost, a najmanje za dramaturgiju činjenice da se dotadašnja srpsko-crnogorska Vojska, nakon osamostaljenja Crne Gore, podelila na neuporedivo veću srpsku armiju i minijaturni crnogorski kontigent. Doduše, u Ustavnoj povelji i Zakonu o njenom sprovođenju – izravno nisu definisana načela podele ljudskih i materijalnih resursa za slučaj razlaza Srbije i Crne Gore. Međutim, u članu 59. stav 3, Povelje rečeno je: "Imovina Savezne Republike Jugoslavije na teritoriji država članica imovina je država članica po teritorijalnom principu" (što je podrazumevalo i "vojnu" imovinu) i član 60. stav 5, u kom stoji da "država-članica koja iskoristi pravo istupanja ne nasleđuje pravo na međunarodno-pravni subjektivitet..."²⁴

U praksi, Vojska je već bila podeljena i faktički je tako i funkcionisala: Vojska Crne Gore formirana je od onoga što je bilo ostalo od Podgoričkog korpusa i od nekadašnje Mornarice, a sve ostalo ušlo je u sastav Vojske Srbije. Starešinski kadar mogao je da bira između dve vojske. Ipak, srpski nacionalisti nisu propustili priliku da istaknu kako je osamostaljenje Crne Gore rezultat "belosvetskih antisrpskih arhitekata", kako se jedva čekalo na priliku da se "Srbiji zatvori izlaz na more", da je to "smišljeno drobljenje srpskog nacionalnog prostora",²⁵ i slično.

Akt o ukidanju državne zajednice Srbije i Crne Gore nije donet, pa je SCG prestala da postoji odmah pošto su objavljeni zvanični rezultati da je na rečenom referendumu nadmoćnu prevagu odnela ona struja koja se zalagala za osamostaljenje Crne Gore. Vrhovni savet odbrane održao je poslednju sednicu 2. juna 2006. godine, kada je konstatovano faktičko stanje u sistemu komandovanja oružanom silom. Dotadašnji članovi Saveta, Boris Tadić i Filip Vujanović, kao predsednici, prvi Srbije, drugi Crne Gore, po ustavnim ovlašćenjima preuzeli su nadležnost komandovanja oružanom silom u svojim državama. Dan kasnije ministar odbrane doneo je odluku da će "do konačnih imenovanja u Ministarstvu i Generalštabu, dužnost načelnika Generalštaba, pored svoje redovne dužnosti zamenika načelnika, obavljati general-major Zdravko Ponoš".²⁶

²⁴ Separat nedeljnika *Vojska* od 13. 2. 2003.

²⁵ "Novi početak Srpske vojske", *Helsinška povelja* maj – juni 2006, str. 17 – 18.

²⁶ "Nova zastava na jarbolima", magazin *Obrana* br. 18 od 15. 6. 2006, str. 7.

Narodna skupština Republike Srbije 5. juna 2006, donela je odluku kojom je sistem odbrane stavljen u nadležnost Republike Srbije "kao države sledbenika državne zajednice Srbije i Crne Gore". Istoga dana Vlada Srbije donela je Uredbu kojom je oružana sila Srbije dobila, tada se verovalo privremen naziv – Vojska Srbije.²⁷ U javnom, posebno u političkom diskursu više ili manje spontano se bila otvorila i rasprava o imenu Vojske u kojoj su se iskristalisale dve opcije: ona iz Vladine Uredbe, dakle "Vojska Srbije" i "Srpska vojska".

Teško je odgonetnuti kako to da nacionalno izuzetno obojena vlada Vojislava Koštunice nije prihvatila predlog da se oružana sila nazove "Srpska vojska", budući da je ta opcija imala osetnu prevagu u javnoj raspravi (uglavnom preko medija), da su se za nju opredelili i predsednik Tadić, i Ministarstvo odbrane, i Generalštab. Nije reč samo o formalnosti. Za razliku od naziva "Srpska vojska", koji je prevashodno okrenut srpskoj naciji i njenoj ratničkoj tradiciji, ime "Vojska Srbije" više odgovara građanima demokratske provenijencije, jer upućuje na to da oružanu silu prihvataju i nacionalne manjine kao – svoju.

Insistiranje na imenu "Srpska vojska" sadrži i "neku kopču sa pobedničkim vremenima", što je bitno u ponovnom "stvaranju pobedničkog mentaliteta".²⁸ U toj raspravi, vojni komentator *Politike* Ljubodrag Stojadinović plasirao je u vojnom časopisu *Odbrana* tezu da je "sve pobeđe, u ratu i miru ovde ostvarila Srpska vojska. Sve poraze doživele su jugoslovenske."²⁹

Dragoljub Stevanović novinar *Politike* je napisao i ovo: "Takođe znamo da je Balkan na vetrometini. Saveznici su pomogli Srpskoj vojsci da pobednički završi Prvi svetski rat, a odmgli joj u Drugom, pomažući tada njoj ideološki suprotstavljenu Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije... Ista sudbina Srpske vojske, odnosno predratne Jugoslovenske, zadesila je i JNA devedesetih. Od miljenice Zapada pedesetih, kada je bila 'pred vratima NATO-a' do bombardovanja 1999. godine."³⁰

Iz navedenog se može zaključiti da se Srpska vojska poistovećuje sa jugoslovenskom, ako se to uklapa u nacionalistički obrazac, ako ne, onda su to zasebni entiteti. Posle disolucije državne zajednice, odnosno "...tek odlaskom Crne Gore stvoreni su institucionalni uslovi za unutrašnje promene jer posle mnogo godina i Vojska konačno zna ono najosnovnije, šta joj je država, grb, himna i ko joj naređuje."³¹

²⁷ Isto

²⁸ "Kakva nam vojska treba?", *Politika*, 2. 7. 2006, str. 1.

²⁹ "Srpska vojska", magazin *Odbrana* br. 18 od 15. 7. 2006, str. 11.

³⁰ "Kakva nam vojska treba?", *Politika*, 2. 7. 2006, str. 1.

³¹ Isto

Vojska u Ustavu

Pred slušaocima 50. klase Generalštabnog i 53. klase komandno-štabnog usavršavanja Škole nacionalne odbrane u Beogradu, 5. septembra 2006. godine, ministar odbrane Zoran Stanković je u ulozi predavača otvorio izlaganje tvrdnjom, da i "Vojska učestvuje u izradi novog ustava Srbije" Ministar je još dodao "Činjenica je da nismo imali aktivnosti na donošenju ustava do pre nekoliko nedelja, kada smo ponudili pomoć da damo svoje okvire i plan ulaska Vojske u ustavnu regulativu... U ovom trenutku imamo obavezu da Vojsku na pravi način ugradimo u ustav Srbije. Moramo da uredimo pravni prostor u Vojsci i Ministarstvu odbrane onako kako su to uredile uređene države, iz jednog prostog razloga – što smo i mi pravili razna dokumenta, a da pri tom, recimo, nismo rešili status Vojske u ustavu..."³²

Nije jasno kakav je udeo vojska imala u pravljenju ustava, ali novi ustav sadrži samo tri člana koji se odnose na vojsku.³³ Nadležnost je zapisana u članu 139: "Vojska Srbije brani zemlju od ugrožavanja spolja i izvršava druge misije i zadatke, u skladu sa Ustavom, zakonom i principima međunarodnog prava koji regulišu upotrebu sile." Više ili manje na sličan način upotrebu oružane sile regulisale su i druge države u tranziciji, dakle i države iz našeg okruženja.

Međutim, u slučaju Srbije postavlja se jedno veoma važno i delikatno pitanje: ako Vojska (kao što piše u Ustavu) brani zemlju od ugrožavanja spolja, hoće li se ona oružjem suprotstaviti izvesnom osamostaljenju Kosova? Uostalom, čak i po mnogim ekspertskim mišljenjima, premijer Vojislav Koštunica i njegovi saradnici, savetnici i istomišljenici su se iznenada i odlučili da na brzinu i bez ikakve javne rasprave donesu Ustav, kako bi u preambulu uneli onu formulaciju da je "Pokrajina Kosovo i Metohija sastavni deo teritorije Srbije". Time su navodno, preduhitрили međunarodnu zajednicu u definisanju konačnog statusa Kosova.

Članom 140, predviđeno je da se Vojska Srbije može angažovati van granica Republike Srbije isključivo "po odluci Narodne skupštine Republike Srbije", što odgovara standardima demokratskog sveta. Međutim, problematičan je prvi stav člana 141: "Vojska Srbije je pod demokratskom i civilnom kontrolom." I to je sve što je rečeno o civilnoj kontroli Vojske. Ta rečenica, koja je jednostavno prepisana iz Ustavne povelje bivše državne zajednice SCG, skoro da ne znači ništa. Jer se iz nje ne može saznati šta je "civilna", a šta "demokratska" kontrola, niti se zna ko ih i kako sprovodi, a najmanje je jasno kakva je uloga javnosti u nadzoru nad Vojskom.

³² "I Vojska učestvuje u izradi ustava", *Danas*, 6. 9. 2006.

³³ Ustav Republike Srbije, Kancelarija za saradnju s medijima Vlade Republike Srbije, štampa *Politika*, oktobar 2006.

Kad bi se i zanemarile ostale ustavne mane u definisanju oružane sile, neodrživa je tvrdnja prema kojoj se, u Ustavu "položaj Vojske određuje na moderan način i u skladu sa najvišim evropskim standardima".³⁴ Ustav je izostavio pominjanje Saveta za nacionalnu bezbednost. Njegovo pominjanje u ustavu znatno bi olakšalo formiranje tog tela. S druge strane, najnegativnija posledica te ustavne praznine očituje se u tome da demokratska kontrola tajnih službi, pogotovo vojnih, može biti manjkava već u startu budući da je kontrola službi – po prirodi stvari – jedan od prioritetnih zadataka Saveta za nacionalnu bezbednost.

Analiza Ustava, sa stanovišta reformi sektora bezbednosti bi pokazala da je potrebno "takoreći odmah započeti proceduru izmene, odnosno dopune tek usvojenog Ustava".³⁵

Reforma vojske

"Reforma sistema odbrane je dobar brend Srbije, a pohvalne ocene koje dolaze sa strane to samo potvrđuju"³⁶ – izjavila je polovinom leta 2006, gospođa Snežana Samardžić – Marković, pomoćnik ministra odbrane za politiku odbrane. Čitajući mnogobrojne slične izjave ministra odbrane i njegovih najbližih saradnika, nedvojbeno se dolazi do zaključka da se Vojska, resorno Ministarstvo i sistem odbrane nalaze u najmanju ruku, u epicentru reformskog ciklusa, ako već nisu na samom kraju reformi. Bez obzira na izvesne nesporne uspehe, reformski rezultati ipak ne prelaze opseg skromnosti. I odmah valja reći da reformski dometi ni u 2006. godini nisu prevashodno zavisili od vojnih vlasti, dakle od Ministarstva odbrane i Generalštaba, iako su te institucije, po prirodi stvari, glavni izvođači reformskih radova.

(Samo)ubistva vojnika i paraćinska eksplozija

Važno je ukazati na niz događaja koji su opterećivali vojnu svakodnevicu, dakle i reorganizacione procese u sistemu odbrane (u vojničkom se žargonu nazivaju "vanredni događaji"). Reč je o (samo)ubistvima vojnika i eksploziji ubojnog materijala u vojnom skladištu smeštenom na periferiji Paraćina.

³⁴ "Moderna rešenja za Vojsku Srbije", magazin *Obrana* br. 26 od 15. 10. 2006, str. 14.

³⁵ Dr Miroslav Hadžić u "Odgovorno upravljanje resursima", magazin *Obrana* br.29 od 1. 12. 2006, str.36.

³⁶ "Vojska Srbije počinje saradnju sa Nacionalnom gardom Ohaja", *Danas*, 7. 7. 2006. str. 5.

Čim je počeo ministarski mandat, Zoran Stanković je svom prethodniku, Prvoslavu Daviniću, spočitavao nerazjašnjene pogibije vojnika. Međutim, kako se ta praksa u vojsci nastavila, Stanković nije izneo ubedljive dokaze i objašnjenja – kako se u prvoj godini njegovog mandata dogodilo čak 15, u najmanju ruku problematičnih (samo)ubistava vojnika u kasarnama (za vreme Davinića 2005. bilo ih "samo" 13)³⁷. Tumačenje uzroka pogibija izneo je general Petar Radojčić, načelnik generalštabne Uprave za ljudske resurse, na konferenciji za novinare, 26. juna 2006.³⁸

Prvi: povodom smrti vojnika Marka Dejovića u valjevskoj kasarni "Žikica Jovanović Španac", Radojčić je izjavio da je "posebna komisija", koja je formirana u Ministarstvu odbrane, utvrdila da "vojna organizacija nije odgovorna za taj vanredni događaj", kao ni za druge. Pošto su komisije amnestirale vojnu organizaciju od odgovornosti, ministar Stanković je tvrdio da će povući sve kosekvence one starešine za koje se utvrdi da su odgovorne za pogibije vojnika. Međutim, sličnih odluka nije bilo.

Veoma bi se sličan zaključak mogao izvesti i o zvaničnim tumačenjima uzroka eksplozije koja se dogodila u vojnom skladištu ubojnog materijala na Karađorđevom brdu kraj Paraćina u zoru, 19. oktobra 2006. godine.³⁹ Istražni sudija Okružnog suda u Nišu Radomir Mladenović, član ekipe koja je utvrđivala kako je i zbog čega došlo do ovog "vanrednog događaja", izjavio je: "Isključujem mogućnost terorističkog akta, diverzije i sabotaze".⁴⁰ Ministar Satnković nije našao za shodno da ukaže na odgovornost vojske ili civila zaposlenih u vojsci za ovaj događaj. Doduše, bilo je pokušaja da se nađu šrtveni jarcu među nekolicinom čuvara koji su neposredno obezbeđivali skladište, ali se ipak na vreme shvatilo da bi takav ishod bio poguban za Ministarstvo odbrane i Generalštab.

Brojni analitičari, vojni i civilni nagađali o najrazličitijim uzrocima eksplozije – od čije je siline, osim drugih štetnih posledica, porušeno i više desetina zidanih objekata – od činjenice da su skladišta građena na nepogodnim mestima i na neadekvatan način, do sasvim ispraznih konstatacija da se slične i teže nesreće događaju i u drugum vojskama i državama. Međutim, niko od njih nije dovodio u vezu ovu eksploziju sa činjenicom da je JNA dovukla svo naoružanje i ratnu tehniku iz bivše Jugoslavije u Srbiju. Zbog toga su nicali garnizoni i tamo gde ih nikada nije bilo, a skladišta su punjena ubojnim materijalom najčešće i mimo ikakvog reda i mimo pravila koja podrazumevaju elementarnu sigurnost ljudi, stokiranog materijala i okoline u

³⁷ "Uzrok smrti ne pominjati", *Ekonomist magazin* br. 319 od 3. 7. 2006, str. 24.
"Igrao se puškom i ubio druga vojnika", *Blic*, 21. 6. 2006.

³⁸ "Licemerno saopštenje Vojske", *Kurir*, 27. 6. 2006.

³⁹ "Vrednsona praznina", magazin *Obrana* br 19 od 1. 7. 2006, str. 23.

⁴⁰ "Veliki prasak", magazin *Obrana* br. 27 od 1. 11. 2006, str. 15 – 17.

⁴¹ "Isključena sabotaza", magazin *Obrana* br 28 od 15. 11. 2006, str. 15.

kojoj se arsenal stokirao.⁴¹ Eksplozija u Paraćinu bila je posledica samodetonacije dotrajale artiljerijske municije, srećom bez ljudskih žrtava.

Reorganizacijski dometi i suština reforme

Što se tiče rezultata vojnih reformi, neki su vojni analitičari 2006, nazvali "godinom velikih koraka", kako je, uostalom, i naslovljen jedan tekst u magazinu *Obrana*⁴², nakon što je Srbija primljena u Program NATO *Partnerstvo za mir*. Isključujući izuzetke, Ministarstvo odbrane i Vojska nikada nisu imali tako mlad, pametan, obrazovan i reformski orijentisan tim kao što su ga imali u protekloj godini. Na čelu tog tima nalazi se general Zdravko Ponoš koga je predsednik Boris Tadić 12. decembra 2006. unapredio u čin general-potpukovnika i postavio za načelnika Generalštaba Vojske Srbije.⁴³

Ne može se zanemariti činjenica da je taj tim formiran nakon što je Stanković stao na čelo Ministarstva. Ipak, u komponovanju te reformske ekipe stanovitu ulogu odigaro je i splet nekih drugih okolnosti.

Gotovo odmah pošto je stupio na scenu, taj je tim prihvatio saradnju sa NATO, i to najviše svojim angažmanom u *Grupi SCG – NATO za reformu odbrane*. (To je ekspertska telo formirano početkom 2006., od predstavnika SCG i NATO s ciljem "rešavanja konkretnih problema u reformi sistema odbrane SCG i izgradnje efikasnog sistema, sposobnog za uključenje u evroatlantske integracije". Posle disolucije državne zajednice SCG, to je telo preimenovano u *Grupi Srbija – NATO za reformu odbrane*. Grupa se u proseku sastajala jednom mesečno. Srpski deo Grupe najčešće je predvodila Snežana Samardžić - Marković, pomoćnik ministra odbrane za politiku odbrane, a deo NATO, Frank Boland, direktor Direktorata za planiranje snaga NATO.)

Treći sastanak Grupe za reformu, održan 10. maja 2006, na kojem su prisustvovali i ambasador SAD u Beogradu Mjalk Polt, ambasador Kraljevine Norveške u Beogradu Hoken Blakenborg, ministar odbrane Zoran Stanković i ministar finansija Srbije Mlađan Dinkić - dao je snažan zamah reorganizacijskim i tehničkim procesima reforme Vojske i sistema odbrane. Pošto je na sastanku bio dostavljen i deo Strategijskog pregleda odbrane (što je u suštini perspektivni plan profesionalizacije Vojske), ministar Dinkić se "oduševio tim planom" i obećao da će "Republika Srbija podržati profesionalizaciju Vojske" tako što će se sve do 2010. godine, iz bruto

⁴¹ "Prinudna naplata ratnih računa", *Danas*, vikend izdanje 28 - 29. 10. 2006, str.

III

⁴² "Godina velikih koraka", magazin *Obrana* br 31 od 1. 1. 2007, str. 16 - 17.

⁴³ "General Zdravko Ponoš - načelnik Generalštaba", magazin *Obrana* br. 30 od 15. 12. 2006, str.6.

nacionalnog dohotka Srbije izdvajati 2,4 odsto sredstava godišnje. "To bi bilo dovoljno da se sprovede efikasna reforma Vojske"⁴⁴ - izjavio je Dinkić.

Ambasador Polt je na tom sastanku rekao i to da su "Saveznici NATO i SAD spremni da sa oduševljenjem prihvate ulazak SCG u evroatlantske integracije... Savez je spreman da vam poželi dobrodošlicu, ukoliko ste vi spremni da uradite korak u tom pravcu. Na kraju bih ponovio da je vreme isteklo. Morate trčati, a ne hodati."⁴⁵ I ambasador je Blakenborg - čija je zemlja kontakt-država između SCG (odnosno Srbije) i NATO i na razne druge načine podsticala i pomagala srpske vojne reforme - afirmativno govorio o naporima domaćeg reformskog tima, istakavši da je "reforma preduslov napretka ne samo u sistemu odbrane već i u ekonomiji".⁴⁶

Brojno stanje: Prema Strategijskom pregledu odbrane (tačnije, to je samo Nacrt tog dokumenta koji skupštinsku verifikaciju nije dočeka do kraja 2006),⁴⁷ vizija Vojske i sistema odbrane seže do 2015. godine. Sa 45.180 pripadnika, koliko ih je - kako je zapisano u navedenom dokumentu - imala polovinom 2006. godine, Vojska bi u 2007, trebalo da se smanji na 34. 000 ljudi (5100 oficira, 8150 podoficira, 6800 vojnika po ugovoru, 6450 ročnih vojnika i 7500 civila). Predviđeno je da na kraju ove decenije, dakle, 2010. godine, kao potpuno profesionalizovana organizacija, Vojska bude svedena na 27.000 profesionalaca, a da bi 2015. godine, kada bi trebalo da reforma bude okončana u svim njenim aspektima, Vojska imati 21.000 pripadnika.

Reorganizacija: Prema organizacionim standardima NATO, tokom prošle godine formirane su Prva brigada Kopnene vojske (od Novosadskog korpusa), Specijalna brigada (od 63. Padobranske brigade, 72. Specijalne brigade i diverzantske grupe koja je pripadala Pomorskom centru u Kumboru), Brigada veze (od raznih jedinica veze), Garda Vojske Srbije (od ranije Gardijske brigade), Prva avio baza i Centralna logistička baza. (U 2007. će se formirati još 3 brigade Kopnene vojske, jedna avio baza, raketna brigada i neke tzv. prateće jedinice)⁴⁸ Ukinuta je Komanda Operativnih snaga. Vojska Srbije ima dva vida: Kopnenu vojsku i Vazduhoplovstvo i protivvazduhoplovnu odbranu.

Master plan o prodaji viška "vojne" imovine: Prodaju viška imovine koju je koristila Vojska pratile su neverovatne priče, pa i one po kojima se, ta imovina prodavala u besenje, što je - po srpskim teoretičarima zavere - jedan od načina "da neprijatelji srpstva unište njegovu vojsku". Doduše, istina je da

⁴⁴ "Vreme za trčanje", magazin *Obrana* br. 16 od 15. 5. 2006, str. 6 - 7.

⁴⁵ *Isto*

⁴⁶ *Isto*

⁴⁷ Strategijski pregled odbrane (Nacrt dokumenta), separat u magazinu *Obrana* br. 18 od 15. 7. 2006.

⁴⁸ Podaci iz intervju generala Zdravka Ponoša nedeljniku *NIN* od 31. 8. 2006: "Po britanskoj mustri", str. 22- 24. i iz intervju Z. Ponoša magazinu *Obrana* br. 31 od 1. 1. 2007: "Više nema čekanja", str. 8 - 11.

su na tu imovinu bili bacili oko mnogi, pretežno srpski biznismeni; da su se o tu imovinu žestoko otimala starnke vladajuće koalicije – DSS i G17 plus; da je u toj bari potopljen i nekadašnji Fond za reformu Vojske koji nikada i nije stao na vlastite noge upravo zbog međusobnog otimanja ko da ima prevlast nad njim. Zato su, prema informacijama koje su doprle do javnosti, do sada prodana samo 4 nevelika vojna objekta za oko 26 miliona dinara.

Eksperti Ministarstva odbrane sačinili su *Master plan* kog je odobrila Vlada Srbije 22. juna 2006.⁴⁹ Plan sadrži precizan popis nepokretnosti, projekciju dinamike prodaje i razmene, okvirne cene i projekciju dinamike utroška sredstava dobijenih od prodaje. Na popisu se nalazi 447 tzv. vojnih kompleksa sa 4870 hektara zemljišta i 2196 objekata visokogradnje i niskogradnje. Vrednost te imovine procenjena je na oko 995 miliona eura. Imovina će se "otuđivati" prodajom na tenderu (pretežno) i neposrednom razmenom dobara.

Ključno telo u toj operaciji je Direkcija za imovinu Vlade Republike Srbije. Sredstva od prodaje treba da se slivaju na račun budžeta Srbije, a njima bi isključivo raspolagalo Ministarstvo odbrane o čemu treba da brine u tu svrhu formirana komisija. Načelno uzev, sredstva bi bila utrošena, prvo, na zbrinjavanje davdesetak hiljada vojnih beskućnika i njihovih porodica, drugo, na socijalne programe viška zaposlenih u Vojsci i Ministarstvu odbrane, i treće, na tehničku i drugu modernizaciju Vojske. Predviđa se da će *Master plan* biti realizovan do 2010. godine. Međutim, ako je suditi po dosadašnjoj dinamici prodaje i po mnogim teškoćama koje je prate, pomenuto predviđanje o realizaciji plana nerealno je.

Revitalizacija borbene avijacije: Početkom septembra 2006, na vojnom aerodromu u Batajnici, ministar finansija Vlade Srbije Mlađan Dinkić izjavio je da će, u periodu 2006/2007. godine, a prema Nacionalnom investicionom planu, iz državne kase za Vojsku biti izdvojeno 30 miliona eura.⁵⁰ Predstavnicima Ministarstva odbrane i Generalštaba istakli su da će ta sredstva biti uložena u revitalizaciju u tom trenutku najpotrebnijih borbenih i transportnih letelica Vazduhoplovstva i protivvazduhoplovne odbrane: pet borbenih aviona MiG 29, sedam helikoptera (tri Mi 8, dva Mi 17 i dva Mi 24) i jedan transportni avion An 26. Tako će Srbija, smatraju eksperti, opet biti u stanju da sama brani "svoj vazdušni prostor", a "čuvanje našeg neba" vlastitom avijacijom jeste "i potreba i nacionalni ponos"! Zato je "odbrana vazdušnog prostora" izdignuta na stratešku platformu, što je zapisano i u Strategijskom pregledu odbrane. Taj zadatak će, kažu stručnjaci, "uspešno obavljati" pet "dvadesetdevetki" čija kompletna revitalizacija treba da se završi u Rusiji najdalje do polovine proleća 2007.

⁴⁹ "Početak koji obećava", magazin *Obrana* br. 29 od 1. 12. 2006, str. 18 – 21.

⁵⁰ "Revitalizacija borbene avijacije", *Ekonomist magazin* br. 330 od 18. 9. 2006. str.

Kriterijumi za rangiranje profesionalnih vojnika:⁵¹ U korpus reformske dokumentacije koju su pripremili stručnjaci Ministarstva odbrane i Generalštaba, uz pomoć inostranih eksperata (a koja odavno čeka da bude verifikovana u skupštinskoj proceduri, u koju – osim Strategije odbrane i *Bele knjige odbrane* koje su usvojene još za vreme državne zajednice – spadaju i Strategija nacionalne bezbednosti, Strategijski pregled odbrane i Doktrina Vojske Srbije), uvršten je i dokument koji se zove *Kriterijumi za rangiranje profesionalnih vojnika*. Dokument je završen još u februaru prošle godine. Na temelju prilično jednostavne metodologije, starešinski kadar Vojske i Ministarstva odbrane biće grupisan u tri kategorije: perspektivni, potencijalno (uslovno) perspektivni i neperspektivni. Ključni kriterijumi rangiranja: godine starosti, zdravstveno stanje, stepen obrazovanja, tzv. kretanje u službi, službene ocene i broj i stepen znanja stranih jezika. Svaki od navedenih kriterijuma "nosi" određeni broj bodova. I, jednostavnom aritmetičkom radnjom, svaki starešina sam može da izračuna gde mu je mesto na rang listi.

Međunarodna vojna saradnja: Odmah nakon disolucije državne zajednice, Snežana Samardžić - Marković je izjavila da je, "Srbija, kao sukcesor državne zajednice, preuzela sve bilateralne vojne sporazume koji su potpisani u ime državne zajednice Srbija i Crna Gora".⁵² Zahvaljujući u znatnoj meri pomenutoj Grupi SCG/Srbija – NATO – za reformu odbrane, još je državna zajednica potpisala niz bilateralnih sporazuma sa više država – uglavnom članica NATO o vojnoj saradnji (u osnovi, saradnja se odnosi na edukaciju pripadnika Vojske po standardima Alijanse, na zajedničke taktičke vežbe i na učenje stranih jezika; među zemljama s kojima Srbija ima te sporazumne aranžmane su, na primer, Italija, Turska, Nemačka, Slovenija, Francuska, Češka, Kanada).

Ipak, u domaćim, reformski orijentisanim vojnim krugovima najviše se ceni vojna saradnja sa SAD, naročito sa državom Ohajo sa čijom je Nacionalnom gardom Vojska Srbije uspostavila (bar se tako zvanično tvrdi) prilično prislan odnos. "To vam je slično kao bratimljenje gradova... Bratimljenjem dve države, Programom partnerstva Srbije sa Ohajom dobijamo listu mogućnosti da i sami biramo šta nas interesuje od toga šta oni mogu da nam pomognu..."⁵³ – izjavila je Snežana Samardžić-Marković.

Sušтина je ipak negde drugde: Sve te reorganizacijske i druge tehničke promene u Vojsci i u sistemu odbrane, vredne su pažnje. To ipak nije suština vojnih reformi. Ono čime je vojni (i uopšte, bezbednosni) reformski proces deficitaran jeste promena mentaliteta.

⁵¹ "Predvidiva karijera", magazin *Obrana* br. 14 od 15. 4. 2006. str. 20 – 23.

⁵² "Srbija preuzela sve vojne sporazume", magazin *Obrana* br. 19 od 1. 7. 2006, str. 7.

⁵³ "Vojska Srbije počinje saradnju sa Nacionalnom gardom SAD", *Danas*, 7. 7. 2006, str. 5.

Prvo, to znači da je nužno da se stručno i objektivno izvede bilans učešća srpske (srpsko-crnogorske) vojske i srpskih (srpsko-crnogorskih) paramilitarnih formacija u nedavnim ratovima na tlu bivše Jugoslavije. Zatim, nužno je da se iz tako sačinjene objektivne analize izvuku odgovarajuće pouke i da se načini oštar rez sa strategijom i taktikom ratnih zločina. Taj bi proces ostao bez efekta ako se njegova ishodišta ne bi ugradila u edukativne i informativne projekte celog društva, prvenstveno u obrazovni sistem Vojske Srbije.

Drugo, takođe je neophodno promeniti i vojnu i civilnu optiku o ulozi Vojske Srbije u savremenom svetu: umesto konzervativnog (koji dominira u Srbiji), prihvatiti savremeni sistem kolektivne bezbednosti.

I treće, "Reforma Vojske, kao uostalom i društva, u krajnjoj instanci trebalo bi da rezultira uspostavljanjem novog sistema vrednosti i morala. Drugim rečima, tek kada većina građana Srbije, a to znači i pripadnika Vojske (policije, tajnih službi i tako redom) usvoji principe i vrednosti modernog demokratskog društva kao svoje, moći ćemo da kažemo da je reforma prešla kritičnu tačku..."⁵⁴

Iluzija je verovati kako se reforma Vojske može uspešno izvesti bez demokratskih reformi u celom društvu (u prvom redu reformi političkog i ekonomskog sistema). Kao što je i zabluda verovati da Vojska može biti lokomotiva ("srpski brend") ne samo bezbednosnih nego i svih drugih reformi u društvu, u šta, na primer, izgleda, čvrsto veruje i Snežana Samardžić-Marković.⁵⁵

Naravno da je na domete reforme Vojske i u prošloj godini svojim (ne)činjenjem uticala i aktuelna vladajuća garnitura, pogotovo zakonodavna i izvršna vlast. Gotovo da je poražavajuća činjenica i to da srpski parlament ne samo da nije tokom prošle godine na dnevni red stavio ni jednu vojno-reformsku temu, nego javnost nema nikakvih saznanja o tome da je *Odbor za odbranu i bezbednost* išta radio iz delokruga koji mu u opisu rada stoji kao primaran zadatak.

Naravno, ni izvršna se vlast u tom smislu nema čime pohvaliti. Doduše, ocena ministra Zorana Stankovića je sasvim suprotna: "Moram da naglasim da su pomaci u rešavanju pojedinih problema sistema odbrane postignuti zahvaljujući podršci Vlade Srbije i njenih pojedinih ministarstava. Sa Vladom Srbije formirane su tri radne grupe sa glavnim ciljem da se zajednički pronađu najbolja rešenja za najosetljivija pitanja kao što su finansiranje, prodaja viška vojne imovine i rešavanje stambenih problema pripadnika Vojske..."⁵⁶

S druge strane, pukovnik Mitar Kovač iz Ministarstva odbrane ističe da reforma sistema mora biti stalno izložena pokušajima revizije donetih

⁵⁴ Dr Miroslav Hadžić u "kako iz kruga prošlosti", magazin *Odbrana* br 27 od 1. 11. 2006, str. 10 - 12.

⁵⁵ "Vojska kao brend", magazin *Odbrana* br. 11 od 1. 3. 2006, str. 8 - 10.

⁵⁶ Put kojim se ređe ide", magazin *Odbrana* br. 26. od 15. 10. 2006, str. 8 - 12.

odluka, ili promena i korekcijama definisanih rešenja."To je u teoriji, a i praksi prepoznat postupak borbe za očuvanje postojećeg stanja, stečenih pozicija ili privilegija. Često su takvi pokušaji motivisani ličnim razlozima, a pokušavaju se prikazati kao opšte društvena potreba ili rešenje od nacionalnog značaja". Podsećajući da će organizacione promene u sistemu odbrane biti sprovedene u dve faze - prva u toku 2007, a druga od 2008. do 2010. godine - on je kazao da ova godina predstavlja kritičnu fazu reforme, jer će je karakterisati izuzetno složeni politički, bezbednosni i finansijski uslovi s jedne, i sveobuhvatnost i radikalnost promena, s druge strane. Kovač je upozorio i na činjenicu da je već 20 godina sistem odbrane trošio unutrašnje rezerve "i došao do samog kraja", pa zato "svako nerazumevanje nadležnih institucija, zakonodavne i izvršne vlasti u vezi sa takvim položajem sistema odbrane može biti pogubno za budućnost."⁵⁷

Međutim, to je verovatno minimum onoga što je Vlada jednostavno bila prinuđena da učini. U protivnom, vojna bi organizacija dospela u opasnost haotičnog raspada. Da nije tako, Srbija bi već imala jasno definisanu i usvojenu politiku odbrane, usvojenu strategijsko-doktrinarnu dokumentaciju i zakonsku regulativu. Umesto toga, srpska politička (ne samo vladajuća) i intelektualna elita kada je reč o reformi vojske još uvek se oslanja na Rusiju i tezu o neutralnoj Srbiji.

Partnerstvo za mir i bezbednosne preokupacije na Zapadnom Balkanu

Ni najveći optimisti nisu očekivali da će Srbija potkraj 2006, biti primljena u *Partnerstvo za mir* (PZM). I jednostavnog razloga, jer Srbija nije ispunila "uslov svih uslova" za pristup *Partnerstvu*: nije uhapsila Ratka Mladića; kao i zbog toga što je u ovom slučaju vredno naglasiti: ključni igrači vojne alijanse sa SAD na čelu, neprekidno su slali poruke srpskom vojnom i političkom rukovodstvu da Srbija neće dobiti ulaznicu za evroatlantske integracije, dakle ni za *Partnerstvo*, dok se ne uhapsi Ratko Mladić.⁵⁸

Međutim, na samitu u Rigi, 28. i 29. novembra 2006. godine, lideri 26 zemalja članica NATO pozvali su i Srbiju da se priključi programu *Partnerstvo za mir*. Srbija je u *Partnerstvo* primljena "u paketu" sa Crnom Gorom i Bosnom i Hercegovinom, jedinim evropskim državama koje do tada nisu bile ni u kakvom odnosu sa NATO.

O motivima koji su ih opredelili na takav potez, može se raspravljati. No, izvesno je da je ta odluka "Srbiji približila evropsku opciju, ali istovremeno znači i uspostavljanje mehanizma koji može biti značajan ukoliko dođe do

⁵⁷ www.b92.net 3. februar 2007

⁵⁸ "Neizvestan prijem u Partnerstvo za mir", *Danas*, 8. 11. 2006, str. 5

"Vukšić: Vlada nije htela da ispunii uslov", *Danas*, 20. 11. 2006, str. 5.

destabilizacije u Srbiji. To je ujedno i pobjeda nad konzervativnim blokom u samoj armiji koja je, braneći suverenitet zemlje, opstruirala, ne samo reforme u vojsci, već i njeno prilagođavanje novim uslovima i novom konceptu bezbednosti...⁵⁹

Konkretno: "Program *Partnerstva* ište reformisanje oružanih snaga, sistema odbrane, konačno i celog sektora bezbednosti prema standardima Alijanse, pri čemu PZM različitim oblicima, metodama i instrumentarijem, deluje kao katalizator u procesima transformacije. U tom kontekstu, izuzetno je bitno to da *Partnerstvo* nudi mogućnost da se u Srbiji instaliraju novi civilno-vojni odnosi. To podrazumeva uspostavu demokratske kontrole nad oružanim snagama, što znači i nad tajnim službama, vojnim i civilnim, koje su do sada uglavnom izmicale bilo kakvom društvenom nadzoru."⁶⁰

Program *Partnerstva* nije ispunjen samo sadržajima vojne naravi, nego on sadrži i neka bitna pitanja iz civilnog sektora, kao što su, na primer, ljudska, manjinska prava, razvoj liberalne demokratije, i tako dalje. Naravno, sve to u skladu sa novim konceptom bezbednosti. "S druge strane, stabilna i dobro uređena i organizovana vojska bitna je pretpostavka stabilne države i stabilnog društva, što je opet jedan od ključnih uslova za priliv inostranog kapitala u domaće privredne tokove, bez čega srpska ratom i kriminalom opustošena privreda ne bi preživela."⁶¹

Budući da kolektivna bezbednost nije puki pomodni trend nego nasušna potreba savremenog čovečanstva, i budući da već postoji visok stepen međuzavisnosti između svih nivoa bezbednosti (nacionalni, regionalni, globalni), Srbija prijemom u *Partnerstvo* za mir, makar u formalnom smislu, više nije crna rupa na bezbednosnoj mapi Evrope. Najzad kroz vrata *Partnerstva* ulazi se u NATO i Evropsku uniju.

Međutim, mogućnosti koje nudi *Partnerstvo*, u slučaju Srbije prilično su upitne. Istina je da odluka iz Rige znači i pobjedu demokratske i proevropske Srbije nad njenim konzervativnim delom. Ali, ta je pobjeda izvojevana uz veliku naklonost i podršku međunarodnih činilaca. Ne treba gubiti iz vida da nad njom lebdi velika senka Ratka Mladića. Ratko Mladić nije uhapšen baš zato što uživa zaštitu konzervativne Srbije (sa uporištima u svim slojevima i bitnim institucijama društva, naročito u svojoj zoni koja i na taj način iskazuje svoju žilavost i vitalnost).

Konačno, veoma je opasno što se prijem u *Partnerstvo*, čak i u delu stanovništva koje sebe naziva demokratskim, tumači kao pobjeda one srpske politike koja se protivi saradnji sa Haškim tribunalom i zvaničnicima Evropske unije koji su zahtevali (i zahtevaju) da Srbija uhapsi Ratka Mladića. Drugim

⁵⁹ "Moralni izazov", *Helsinška povelja*, dvobroj novembar-decembar 2006, str. 3.

⁶⁰ "Šansa koja se može prokockati", *Helsinška povelja*, novembar-decembar 2006, str. 13.

⁶¹ *Isto*

rečima, pobjedila je "srpska politika nesaradnje" sa Tribunalom. Argumentacija za tu tvrdnju je jednostavna : Srbija je uradila mnogo u odnosu na haške obaveze. Ne može joj se stalno držati omča za vratom. Mi ne znamo gde je Mladić. Kad bimo znali, mi bismo ga priveli.

Na kraju, premijer Koštunica i prijem Srbije u *Partnerstvo* nasilno provlači i kroz optiku kosmetske "kamere opskure": "Kao članovi *Partnerstva* za mir mnogo smo sigurniji u tome da će celovitost Srbije biti očuvana i da će Kosovo i Metohija ostati u Srbiji sa odgovarajućom visokom, suštinskom autonomijom..."⁶²

EU se šalju poruke da se nastave prekinuti pregovori o pridruživanju i bez da se Mladićevog hapšenja. Sudeći o nekim izjavama nekih predstavnika EU, ta opcija ima realnih izgleda. Stoga, veliko je pitanje da li će nova vlast (ako i bude konstituisana posle parlamentarnih izbora u Srbiji početkom 2007), uhapsiti Mladića.

Izazovi bezbednosti na Balkanu u budućnosti i ENP

EU je 2003 na samitu u Solunu donela odluku da zemljama Balkana otvori evropsku perspektivu. To je rezultiralo određivanjem kriterija za proces pridruživanja u koji su sada uključene sve zemlje regiona. Proces proširivanja EU i na ovaj deo kontinenta od strateške je važnosti ne samo za Balkan, nego i za Evropu u celini. Pacifikacija i stabilizacija regiona nije moguća bez prihvatanja i vrednosti i normi ponašanja zajedničkih evropskom civilizacijskom krugu.

Osim toga, Srbija je potencijalno još uvek faktor nestabilnosti. Reč je prvenstveno o manjkovostima novog Ustava koji nije uvažio potrebu unutrašnje decentralizacije u republici. Činjenica da referendum nije dobio podršku u Vojvodini ukazuje na to da će dinamika u toj regiji dobijati na zamahu upravo na pitanju decentralizacije i suštinske autonomije.

U izveštaju Evropske komisije (EK) navodi se i da je međuetnička situacija zategnuta na jugu Srbije i u Sandžaku. Može se reći da je Sandžak teritorija koja je pod posebnim tretmanom još od 1991, kada je lansirana teza o opasnosti od islamskog fundamentalizma. Ta teza je revitalizovana nakon 11 septembra 2001, pa se manjim brojem vehabija dokazuje teza o opasnosti od islamskog fundamentalizma. Za situaciju u Sandžaku je odgovorna beogradska politika koja stalno provocira sukobe na verskoj i međunacionalnoj osnovi. Manjinska reprezentacija u parlamentu nije zagarantovana, što ukazuje na nedostatak političke volje za obezbeđivanje odgovarajućeg statusa manjinskim etničkim zajednicama.

Sa stanovišta kolektivne regionalne bezbednosti, veoma je važno da se zatvore još uvek otvorena pitanja, u prvom redu, status Kosova, koji bi trebalo

⁶² "Prekretnica u razvoju", magazin *Obrana* br. 30 od 15. 12. 2006, str. 17.

definisati u što kraćem roku. Kada je reč o regionalnoj bezbednosti, od ključne je važnosti i reforma odbrane u svim balkanskim zemljama. U Srbiji reforma nailazi na teškoće i otpore nekih elemenata u vojsci, posebno u službama bezbednosti.

Ozbiljnu pretnju političkoj stabilnosti i ekonomskom razvoju Srbije predstavljaju I organizovane kriminalne grupe koje koriste Srbiju kao "centralnu tačku" balkanskog puta za šverc narkotika, pre svega, heroina, kokaina, marihuane i sintetičkih droga. U izveštaju *State Departmenta* se napominje da je većina ovih narkotika namenjena daljem prebacivanju u evropske zemlje, ali da jedan deo prošvercovane droge ostaje u zemlji za domaću upotrebu.⁶³

Osim što Srbija još uvek drži ključ stabilnosti i normalizaciji u regionu, brojni drugi problemi takođe opterećuju regionalnu bezbednost. To se pre svega odnosi na kažnjavanje odgovornih za ratne zločine i suštinsku saradnju sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (ICTY), kao i ozbiljno procesuiranje ratnih zločina pred nacionalnim sudovima. To je proces koji je tek počeo, a od njega zavisi proces obnove poverenja. Region karakteriše još uvek snažan radikalni nacionalizam, koji u velikoj meri opstaje i zbog toga što je prihvaćen etnički princip u rešavanju konflikata. Istovremeno, to je indikacija odsustva liberalne elite u regionu, ili njene svesne marginalizacije tamo gde je ima.

Imajući u vidu naznačene bezbednosne probleme regiona, EU bi trebala da posveti pažnju, pre svega, suštinskoj reformi obrazovanja na evropskim vrednostima kako bi se konstituisala, dugoročno gledano, liberalna elita u regionu, pa i u vojsci. Zatim, njen fokus mora biti i uspostavljanje moralnog minimuma, pre svega za Srbiju, kao generatora ratova i nestabilnosti. Interpretacija ratova i uloga JNA u raspadu Jugoslavije, kao i počinjenim zločinima, uključujući genocid u Srebrenici, moraju da budu deo obaveze nastave na vojnim školama. To podrazumeva proučavanje presuda Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju na vojnim akademijama.

Vojska Srbije je napravila pomak u pogledu reorganizacije i tehničkih promena uz podršku međunarodne zajednice. Međutim, to još uvek nisu suštinske promene, mada postoji reformsko jezgro koje može dovesti do korenitih promena vojske. Međutim, reforma vojske nije moguća bez temeljne transformacije čitavog društva na političkom, ekonomskom i kulturnom planu.

Reforma vojske se ne može sprovesti bez precizne finansijske konstrukcije i navođenja izvora finansiranja tog projekta.

Reforma vojske je opstrurina i konzervativnim shvatanjem koncepta bezbednosti, posebno među starijim kadrom.

REFORMA POLICIJE

Reforma policije u Srbiji najavljučivana je kao jedna od najvažnijih reformi nakon promena 2000. godine. Reforma policije trebala je da predstavlja jedan od najvažnijih simboličkih izraza raskida sa režimom Slobodana Miloševića. Na žalost građana Srbije koji su bili batinani od strane te policije, do ozbiljnih reformi nije došlo. To najbolje ilustruje činjenica da nijedan policajac koji je kršio ljudska prava za vreme Miloševića nije smenjen.

Kao prvo, protiv policajaca koji su batinali građane tokom demonstracija nisu pokrenuti postupci, čak su neki i unapređeni, što je razlog za ozbiljno nezadovoljstvo građana i pripadnika policije koji su i u vreme Miloševića odgovorno i profesionalno obavljali svoj posao. Osim toga, mnogi koji su učestvovali u operacijama na Kosovu ostali su na visokim funkcijama, a neki su i unapređeni, poput Slobodana Borisavljevića, koji je postavljen na mesto načelnika za ispitivanje ratnih zločina. On je bio šef kabineta Vlastimira Đorđevića u vreme bombardovanja SRJ i tzv. sanacije terena, akcije prevoženja leševa ubijenih albanskih civila sa Kosova u centralnu Srbiju. Protiv njegovog imenovanja reagovala su neke nevladine organizacije, poput, kao na primer, Fonda za humanitarno pravo koji je podneo i zahtev za udaljavanje Slobodana Borisavljevića na osnovu veting procesa koji je korišćen u zemljama koje su prošle kroz konflikte. I Tužilaštvo Haškog tribunala je izrazilo zabrinutost zbog njegovog imenovanja.¹ To je doprinelo da se on ipak ukloni sa te funkcije.

Iako se pokretanje postupaka i udaljavanje iz policije ljudi koji su kršili ljudska prava tokom Miloševićeve vladavine ne može smatrati reformom u njenom osnovnom značenju, takav potez bitno bi povećao poverenje građana u policiju i stvorio dobru klimu za sprovođenje istinskih reformi, koje treba da obuhvate, pre svega, novu organizacionu strukturu policije, stvaranje novog profila policije i uspostavljanje efikasnog i efektivnog sistema unutrašnje i spoljne kontrole policije.

U praksi su kazne izrečene policijcima koji su kršili zakon i prekoračivali službena ovlašćenja veoma blage. Vladimir Božović, generalni inspektor MUP, je izjavio da "kod nas ima dosta zataškavanja i nekakve lažne

⁶³ *Politika*, 3. mart 2007

¹ *Danas*, 23. januar 2006.

kolegijalnosti. To je veoma opasno."² Vladimir Božović, Nedeljni telegraf 12. jul 2006.

Prema rezultatima istraživanja "Profesionalne karakteristike policajaca i njihov uticaj na efikasnost policijskog delovanja" (deo projekta Više škole unutrašnjih poslova) "malo je zrelijih policajaca preko 45 godina", što je veliki nedostatak u kadrosvkoj politici policije. Među ispitanicima 12 odsto smatra da "policija ne bi ni pola posla obavila bez sile i torture", a 36 odsto se protivi takvim metodama uz napomenu da je "korisno malo pritisnuti osumnjičenog". Znači, gotovo polovina (48 odsto), na ovaj ili onaj način opravdava korišćenje sile i torture tokom saslušanja osumnjičenih³.

Suštinska reforma organizacije policije nije sprovedena, policija je i dalje ostala militarizovana i centralizovana. Uslovi za stvaranje lokalne policije nisu stvoreni, iako su se čula politička obećanja da će biti sprovedena decentralizacija policije. Milovan Vasić, predsednik Nezavisnog sindikata policije, kaže da je stanje u MUP neizdrživo: "Policijaci imaju platu od 20.000 dinara, ne mogu da odgovore zahtevima posla. Podložni su korupciji. Na ivici su kriminala. Nismo zaštićeni, a ni opremljeni kako treba. Čak ni interVentne jedinice po Srbiji nemaju adekvatnu opremu. Niko im ne kupuje pancirne košulje koje mogu da menjaju, već moraju da nose teške pancire. Operativci u civilu ne dobijaju odela, dok pripadnici brigade duže samo po jedne pantalone i košulju". On kaže da je Ministarstvo duboko ispolitizovano, te da Žandarmeriju drži DSS; SAJ je pod šapom DS, dok UBPOK radi pod budnim okom G17 plus. On naglašava da "pored našeg redovnog posla moramo da odradimo i neke stranačke stvari: nekoga pratimo, prisluškujemo"⁴.

Na reformi policije insistira i međunarodna zajednica. OEBS ima brojne projekte koji treba da pomognu reformu policije, ali većeg napretka do sada nije bilo, sem na nivou tehničke opremljenosti. I pojedinačne vlade, poput SAD, usmeravaju sredstva na reformu policiju. SAD su potpisale i ugovor o pomoći zaštite učesnika u krivičnom postupku. Zakon o zaštiti učesnika krivičnog postupka stupio je na snagu 1. januar 2006. godine prema kome zaštitu mogu dobiti okrivljeni, svedoci saradnici, obični svedoci, žrtve, veštaci, sudije, kao i članovi njihovih porodica. Američki ambasador Majkl Polt je tom prilikom istakao da "Srbija mora da nastavi da unapređuje pravni okvir kako bi obezbedila fer postupak i bezbednost za sve žrtve i svedoke, što je neophodan korak za punu integraciju zemlje u euroatlanstke integracije"⁵

U saradnji sa misijom OEBS u Srbiji i Crnoj Gori i Kraljevinom Norveškom MUP će reformisati Srednju školu unutrašnjih poslova u Sremskoj Kamenici. Prema rečima Dragana Jočića, ministra MUP, zahvaljujući reformi,

² *Nedeljni telegraf*, 12. jul 2006.

³ *Politika*, 13. JUL 2006.

⁴ *Kurir*, 6. februar 2006.

⁵ *Danas*, 3. februar 2006.

sa kojom se počelo pre godinu dana, Srbija bi uskoro trebala da dobije nov kompleks za policijsku obuku gde će se raditi na savremeniji način nego dosad: "U obnovljenom centru u Sremskoj Kamenici pokušaćemo da na moderan način spojimo teoriju i praksu. Zahvaljujući Međunarodnoj grupi za menadžment i Vladi Norveške obezbeđena su novčana sredstva za početak reforme Centra, a ukupna sredstva od 2,6 miliona evra ćemo obezbediti putem donatorskih konferencija"⁶. Šef misije OEBS u Beogradu, ambasador Hans Ula Urstad, smatra da je restruktuiranje edukativnog i trening centra suština policijske reforme, te da će, počev od školske 2006, policijska srednja škola prestati sa upisivanjem novih polaznika kako bi se reforma celokupnog sistema obrazovanja policije sprovedla u potpunosti.⁷

Novi *Zakon o policiji* nije predvideo adekvatan sistem unutrašnje kontrole. Sektor unutrašnje kontrole podređen je u potpunosti ministru, što je protivno osnovnom konceptu kontrole i ne stvara uslove da policija bude kontrolisana na adekvatan način.

Kao dobri reformski potezi u srpskoj policiji od 2000. godine do sada mogu se oceniti, ukidanje Resora državne bezbednosti MUP Srbije i stvaranje Bezbednosno informativne agencije Vlade Republike Srbije i stvaranje Žandarmerije.

Kontrola policije

Kontrola policije regulisana je Zakonom o policiji iz 2005. godine. članovima 170. do 181. Zakonodavac je kontrolu nad radom policije podelio na spoljašnju i unutrašnju kontrolu. Spoljašnja kontrola rada policije regulisana je članom 170., na sledeći način:

"Spoljašnju kontrolu rada policije vrši Narodna skupština, u skladu sa članom 9. ovog zakona, drugim zakonom i propisom.

Spoljašnju kontrolu rada policije vrše i Vlada, nadležni pravosudni organi, organi državne uprave nadležni za određene poslove nadzora i drugi zakonom ovlašćeni organi i tela.

Pod ovlašćenjima organa i tela iz stava 2. ovog člana podrazumevaju se ovlašćenja utvrdjena posebnim zakonom koja se odnose na pristup odgovarajućim informacijama, kontakt sa nadležnim policijskim službenicima, pravo na dobijanje odgovora na pitanja i druga zakonom utvrdjena prava"

Spoljašnja kontrola rada policije regulisana je na relativno prihvatljiv način, u ustavnom okviru u kome je donet ovaj zakon. Srbija je 2006. godine postala nezavisna država i donela je Ustav sa kojim *Zakon o policiji* mora biti usklađen. Neophodno je predvideti posebno, profesionalno parlamentarno telo koje će se baviti kontrolom rada celokupnog sistema nacionalne bezbednosti

⁶ *Danas*, 16. mart 2006.

⁷ *Danas*, 16. mart 2006.

Republike Srbije i policije, kao sastavnog elementa tog sistema. Kontrolne nadležnosti Vlade i sudskih organa takođe moraju biti usklađene sa ustavnim položajem ovih organa.

Unutrašnja kontrola rada policije regulisana je članovima 171, do 181. ovog Zakona na sledeći način:

Član 171.

Unutrašnja kontrola policije

Unutrašnju kontrolu rada policije vrši Sektor unutrašnje kontrole policije.

Sektorom unutrašnje kontrole policije rukovodi načelnik Sektora unutrašnje kontrole.

Načelnik Sektora unutrašnje kontrole redovno i periodično podnosi ministru izveštaje o radu Sektora unutrašnje kontrole.

Oblici i način vršenja unutrašnje kontrole policije

Član 172.

Sektor unutrašnje kontrole policije vrši kontrolu zakonitosti rada policije, a naročito u pogledu poštovanja i zaštite ljudskih prava pri izvršavanju policijskih zadataka i primeni policijskih ovlašćenja.

Oblike i način vršenja unutrašnje kontrole rada policije bliže propisuje ministar.

Zaposleni u Sektoru unutrašnje kontrole policije

Član 173.

Ovlašćena službena lica u Sektoru unutrašnje kontrole policije pri vršenju kontrole imaju sva policijska ovlašćenja i u pogledu svojih prava i dužnosti izjednačeni su sa drugim ovlašćenim službenim licima.

Postupanje Sektora unutrašnje kontrole policije

Član 174.

Sektor unutrašnje kontrole policije postupa na osnovu predloga, pritužbi i predstavi fizičkih i pravnih lica, povodom pisanih obraćanja pripadnika policije i po sopstvenoj inicijativi, odnosno na osnovu prikupljenih obaveštenja i drugih saznanja.

Načelnik Sektora unutrašnje kontrole policije blagovremeno, u pisanom obliku, obaveštava ministra o svim slučajevima preduzimanja ili propuštanja akcija policije za koje smatra da su protivne zakonu, i blagovremeno preduzima potrebne radnje.

Pripadnih policije ne može biti pozvan na odgovornost zbog obraćanja Sektoru unutrašnje kontrole.

Obaveze i ovlašćenja u vršenju unutrašnje kontrole policije

Član 175.

Pripadnici policije dužni su da ovlašćenim službenim licima Sektora unutrašnje kontrole policije omoguće da izvrše kontrolu i da im u tome pruže potrebnu stručnu pomoć.

U vršenju kontrole ovlašćena službena lica Sektora unutrašnje kontrole policije imaju ovlašćenje da:

1. ostvare uvid u spise, dokumentaciju i zbirke podataka koje u skladu sa svojim nadležnostima pribavlja, sačinjava ili izdaje policija;
2. uzmu izjave od pripadnika policije, oštećenih lica i svedoka;
3. od policije i policijskih službenika zahtevaju dostavljanje drugih podataka i informacija iz njihove nadležnosti koji su potrebni za vršenje unutrašnje kontrole;
4. ostvare uvid u službene prostorije koje policija koristi u svom radu;
5. zahtevaju ateste i tehničke i druge podatke o tehničkim sredstvima koja koristi policija i zahtevaju dokaze o osposobljenosti policijskih službenika za upotrebu tehničkih i drugih sredstava koja koriste u svom radu.

U vršenju kontrole ovlašćena službena lica Sektora unutrašnje kontrole policije ne mogu se mešati u tok pojedinih akcija policije ili na drugi način ometati rad ili ugroziti poverljivost policijske akcije.

Dokumentaciju koja se odnosi na primenu ovlašćenja iz stava 2. ovog člana i ima oznaku poverljivosti, ovlašćena službena lica koja vrše kontrolu mogu da pregledaju u prisustvu odgovornog lica koje je utordilo stepen poverljivosti dokumenta, odnosno lica koje je ono ovlastilo.

Za izvršavanje određenih zadataka pojedinačne kontrole nad policijom, pored ovlašćenih službenih lica Sektora unutrašnje kontrole policije, ministar može zadužiti i druge policijske službenike u Ministarstvu.

Dužnosti Sektora unutrašnje kontrole policije

Član 176.

U vršenju unutrašnje kontrole rada policije Sektor unutrašnje kontrole policije, ovlašćena službena lica Sektora unutrašnje kontrole policije i drugi policijski službenici u Ministarstvu zaduženi za unutrašnju kontrolu rada policije preduzimaju potrebne radnje, utorduju činjenično stanje i prikupljaju dokaze.

Načelnik Sektora unutrašnje kontrole upoznaje sa rezultatima svojih ispitivanja ministra i direktora policije i ministru daje predloge za otklanjanje uočenih nezakonitosti kao i predloge za pokretanje odgovarajućih postupaka radi utrdivanja odgovornosti.

Kontrola rada Sektora unutrašnje kontrole policije

Član 177.

Kontrolu rada načelnika Sektora unutrašnje kontrole policije, policijskih službenika zaposlenih u Sektoru unutrašnje kontrole policije i drugih policijskih

službenika u Ministarstvu zaduženih za unutrašnju kontrolu rada policije vrši ministar, na način određen propisom iz člana 172. stav 2. ovog zakona.

Ako postoji osnovana opasnost da bi vršenje unutrašnje kontrole rada policije nad primenom njenih policijskih ovlašćenja utvrđenih ovim ili drugim zakonom onemogućilo ili bitno otežalo njihovu primenu ili ugrozilo život i zdravlje lica koja ih primenjuju, policijski službenik može do odluke ministra privremeno da odbije uvid u dokumentaciju, pregled prostorija i dostavljanje određenih podataka i informacija.

Ukoliko predmet vršenja unutrašnje kontrole prevazilazi nadležnosti Sektora unutrašnje kontrole policije ili je povezan sa drugim delima ili se radi o predmetu velikog značaja, ministar može odlučiti da se dalje postupanje po tom predmetu ustupi drugoj unutrašnjoj organizacionoj jedinici nadležnoj za pokretanje postupka.

Ovlašćenje ministra i obaveze Sektora unutrašnje kontrole policije prema ministru

Član 178.

Ministar daje Sektoru unutrašnje kontrole policije smernice, obavezna uputstva za rad, direktive, kao i naloge da u okviru svoje nadležnosti izvrši određene zadatke i preduzme određene mere.

Ovlašćena službena lica i drugi policijski službenici u Sektoru unutrašnje kontrole policije na zahtev ministra podnose podatke, dokumenta i izveštaje o pojedinačnim pitanjima iz svog delokruga.

Izveštavanje Vlade i Narodne skupštine o radu Sektora unutrašnje kontrole policije

Član 179.

Na zahtev Vlade i radnog tela Narodne skupštine nadležnog za bezbednost i policijske poslove, ministar podnosi izveštaj o radu Sektora unutrašnje kontrole policije.

3. Kontrola rada policije rešavanjem pritužbi

Postupak rešavanja pritužbi

Član 180.

Svako ima pravo da Ministarstvu podnese pritužbu protiv policijskog službenika ako smatra da su mu nezakonitom ili nepravilnom radnjom policijskog službenika povređena prava ili slobode.

Pojedinac iz stava 1. ovog člana može u roku od 30 dana od dana kad je do povrede došlo podneti pritužbu policiji ili Ministarstvu.

Svaku pritužbu podnetu protiv policijskog službenika mora prvo da razmotri i sve okolnosti u vezi sa njom da proveriti rukovodilac organizacione jedinice u kojoj je zaposlen policijski službenik na koga se pritužba odnosi ili policijski službenik koga je on ovlastio (u daljem tekstu: rukovodilac organizacione jedinice). Ukoliko su stavovi

podnosioca pritužbe i stavovi rukovodioca organizacione jedinice usklađeni može se odlučiti da je postupak rešavanja pritužbe time zaključen. Ovo će se zabeležiti u zapisniku o razmatranju pritužbe koji potpisuje i podnosilac pritužbe. Ovaj postupak mora biti zaključen u roku od 15 dana od prijema pritužbe.

U slučaju da se podnosilac pritužbe ne odazove pozivu na razgovor ili da se odazove, ali ne saglasi sa stavovima rukovodioca organizacione jedinice, kao i u slučajevima kad iz pritužbe proizlazi sumnja o učinjenom krivičnom delu za koje se goni po službenoj dužnosti, mora rukovodilac organizacione jedinice celokupne spise predmeta da ustupi komisiji, koja vodi dalji postupak rešavanja po pritužbi.

Pritužbe u Ministarstvu rešava komisija sastavljena od tri člana, i to: načelnik Sektora unutrašnje kontrole policije ili drugo ovlašćeno službeno lice iz Sektora unutrašnje kontrole koga ovlasti načelnik Sektora, predstavnik policije ovlašćen od strane ministra i predstavnik javnosti. Predstavnik javnosti koji učestvuje u rešavanju pritužbi na području policijske uprave, na predlog organa lokalne samouprave, imenuje i razrešava ministar. Predstavnik javnosti koji učestvuje u rešavanju pritužbi na rad policijskih službenika u sedištu, na predlog organizacija stručne javnosti i nevladinih organizacija, imenuje i razrešava ministar. Predstavnik javnosti se imenuje na period od četiri godine s mogućnošću ponovnog imenovanja.

Postupak rešavanja pritužbe u Ministarstvu zaključuje se dostavljanjem odgovora podnosiocu pritužbe u roku od 30 dana od dana zaključenja postupka kod rukovodioca organizacione jedinice policije. Odgovorom podnosiocu pritužbe postupak po pritužbi je zaključen, a podnosilac pritužbe ima na raspolaganju svo prava i druga sredstva za zaštitu svojih prava i sloboda.

Postupak rešavanja pritužbi bliže propisuje ministar.

Dužnost čuvanja poverljivih podataka

Član 181.

Lica koja učestvuju u vršenju kontrole policije, dužna su da štite i čuvaju poverljivost podataka i informacija do kojih dolaze u vršenju kontrole i po prestanku svojih funkcija.

Rešenja koja, u vezi unutrašnje kontrole, sadrži Zakon o policiji, celokupan sistem kontrole policije potčinjava ministru, je izuzetno loše rešenje, koje ozbiljno kompromituje ideju civilnog i demokratskog nadzora nad radom policije. Pre svega, načelnik sektora unutrašnje kontrole izveštaje podnosi ministru i ministar propisuje način vrenjenja i oblike unutrašnje kontrole rada policije. Osim toga, načelnik Sektora unutrašnje kontrole je obavezan da ministra izveštava o svim slučajevima za koje smatra da predstavljaju kršenje zakona i da ga izveštava o svim aktivnostima koje preduzima Sektor unutrašnje kontrole povodom uočenih nepravilnosti.

Takvo rešenje ostavlja ogroman prostor za različite vrste zloupotreba, pogotovo u politički osetljivim predmetima, gde ministar, koji uvek pripada vladajućoj političkoj stranci ili koaliciji, prirodno, teži da prikrije činjenice koje bi se mogle nepovoljno odraziti na politički rejting stranke ili koalicije kojoj

pripada, i na utisak javnosti o njegovom radu. Ovakvo rešenje ministru uvek ostavlja prostor da u svakom konkretnom slučaju oceni političku celishodnost vođenja određenih postupaka i da u skladu sa tim spreči ili skrene istragu u određenom pravcu, umesto da se istraga vodi u cilju utvrđivanja činjenica na osnovu kojih treba donositi zakonita rešenja i ostvarivati puni uvid u rad policije.

Ministar daje Sektoru unutrašnje kontrole policije smernice, obavezna uputstva za rad, direktive, kao i naloge da u okviru svoje nadležnosti izvrši određene zadatke i preduzme određene mere, a radnici Sektora unutrašnje kontrole su dužni da ministru dostavljaju sve podatke koje od njih traži, čak iako se ti podaci odnose i na ministra. Osim toga ministar vrši kontrolu nad radom Sektora unutrašnje kontrole policije, bez jasno definisanih kontrolnih ovlašćenja, što ministru, s obzirom na položaj načelnika Sektora unutrašnje kontrole, kao službenika policije koji je podređen ministru, daje praktično neograničena ovlašćenja i čini ga nedodirljivim u lancu kontrole Ministarstva.

Ovakav položaj ministra se dodatno ojačava u članu 177. Zakona, koji ovlašćuje svakog policijskog službenika da odbije uvid u dokumentaciju ako postoji osnovana opasnost da bi vršenje unutrašnje kontrole rada policije nad primenom njenih policijskih ovlašćenja onemogućilo ili bitno otežalo njihovu primenu ili ugrozilo život i zdravlje lica koja ih primenjuju. Policijski službenik može do odluke ministra privremeno da odbije uvid u dokumentaciju, pregled prostorija i dostavljanje određenih podataka i informacija.

Ovakva zakonska formulacija ovlašćuje svakog policijskog službenika da u svakoj situaciji odbije kontrolu, jer se uvek može pozvati na otežavanje primene policijskih ovlašćenja, čak i u situaciji kada se primenom ovlašćenja grubo krše ljudska prava. O osnovanosti odbijanja kontrole odlučuje ministar u skladu sa svojom slobodnom procenom, što otvara ogroman prostor za sve vrste zloupotreba.

Treći stav ovog člana još značajnije sužava domašaje kontrole Sektora za unutrašnju kontrolu, tako što ovlašćuje ministra da kontrolu u predmetima koji su povezani sa drugim delima ili se, što je poseban "biser" čitavog Zakona, odnose na "predmete velikog značaja", ustupi drugoj unutrašnjoj organizacionoj jedinici.

Na osnovu ovog stava može se zaključiti da Sektor unutrašnje kontrole može da se bavi isključivo stvarima od "malog značaja", kada policijski službenici pristaju na kontrolu i kada ministar proceni da će mu ta kontrola doneti korist. U svim drugim slučajevima kontrola će biti onemogućena.

Postupak u rešavanja pritužbi građana, takođe se mogu uputiti mnogi prigovori, među kojima je sastav komisije koja rešava po pritužbama građana, najozbiljniji. Naime, jedinice lokalne samouprave na čijoj se teritoriji rešava o pritužbama građana imaju pravo *predlaganja* člana komisije za rešavanje po pritužbama građana, ali tog člana komisije bira i razrešava ministar. Ministar

ima pravo da kandidata za člana komisije koga predloži jedinica lokalne samouprave ne imenuje ili da ga smeni, bez mogućnosti da jedinica lokalne samouprave utiče na tu smenu, što i ovu komisiju, stavlja pod punu kontrolu ministra, a uticaj lokalne samouprave na rešavanje pritužbi građana na rad policije na svojoj teritoriji, čini u potpunosti zavisnom od volje ministra.

Ako se tome doda da pred Narodnom skupštinom i Vladom Republike Srbije, izveštaje o radu Sektora unutrašnje kontrole podnosi ministar, jasno je da Sektor unutrašnje kontrole predstavlja samo sredstvo u rukama ministra koje on može da koristi po slobodnoj volji. Vlada i Skupština, kao najvažnije državne institucije za kontrolu rada policije, nemaju nikakav uticaj na rad Sektora unutrašnje kontrole, niti mogu koristiti rezultate koje bi ovaj Sektor eventualno i mogao postići. Rešenja koja su predviđena Zakonom o policiji u potpunosti onemogućavaju kontrolu rada ministra i njegovih saradnika, što "parlamentarnu kontrolu" svodi na čitanje izveštaja ministra pred nezainteresovanim članovima skupštinskog odbora za bezbednost.

Umesto toga, bilo bi neophodno da načelnika, Sektora unutrašnje kontrole policije imenuje neposredno vlada, da on i svi pripadnici sektora budu nezavisni od ministra. Načelnik sektora treba direktno da odgovara vladi, kojoj podnosi izveštaje o svom radu. Pored toga načelnik sektora treba da podnosi izveštaj i šefu profesionalne parlamentarne službe za kontrolu sistema nacionalne bezbednosti, koju je neophodno formirati, kako bi parlamentarna kontrola mogla da se vrši na efikasan i efektivan način.

Praksa unutrašnje kontrole policije od 2003. godine do sada i odnosi koji su postojali između aktuelnog ministra i generalnog inspektora policije, pokazuju da su rešenja sadržana u Zakonu o policiji usmerena na onemogućavanje kontrole i šrenja ovlašćenja ministra.

Rezultati unutrašnje kontrole rada policije 2003-2006

U periodu od 5. juna do 20. decembra 2006, podneto je 136 krivičnih prijava, protiv 212 lica, zbog sumnje da su izvršila 262 krivična dela.

Zakonske kvalifikacije podnetih krivičnih prijava bile su sledeće: 103 zloupotrebe službenog položaja, 34 falsifikovanja službene isprave, 26 falsifikovanja isprave, 25 primanja mita, 9 zlostava u službi, 8 korupcija u službi, 5 lakih telesnih povreda, 4 navođenja na overu neistinitog sadržaja.

Kada je reč o odnosu građana i policije i zloupotrebe ljudskih prava od strane pripadnika policije, posebno su osetljiva krivična dela zloupotrebe službenog položaja. Unutrašnjom kontrolom rada policije ustanovljeno je da postoji osnovana sumnja da su izvršena 103 krivična dela zloupotrebe službenog položaja, za koja su protiv 117 lica podneta 61 krivična prijava. Krivična dela sa elementima korupcije (primanje mita, davanje mita, korupcija u organima uprave) su u veoma bliskoj vezi sa krivičnim delima zloupotrebe službenog položaja. Korupcija u policiji u velikoj meri utiče na smanjenje

poverenja građana i na teže ostvarivanje prava građana pred policijskim organima. U posmatranom periodu su protiv 33 lica podnete 22 krivične prijave zbog sumnje da su izvršila 40 krivičnih dela sa elementima korupcije.

Krivična dela sa elementima mučenja izvršena od strane policije, predstavljaju protivpravne pojave na koje je javnost u Srbiji posebno osetljiva. U periodu Miloševićeve vladavine prebijanja mirnih demonstranata i mučenja u policijskim stanicama bila su svakodnevna pojava i jedno od obeležja tog perioda. Ova vrsta krivičnih dela izvršena od strane pripadnika policije izaziva oštre reakcije javnosti i ima veoma štetne političke posledice, i zbog toga je izuzetno važno da se takva ponašanja sprečavaju, a vinovnici otkrivaju, kažnjavaju i udaljuju iz policijske službe. U poslednje tri godine protiv 15 lica podneto je 12 krivičnih prijavi zbog osnovane sumnje da su izvršila 18 krivičnih dela sa elementima mučenja, od toga, 9 zlostava u službi, 3 teške telesne povrede, 5 lakih telesnih povreda i 1 nasilničko ponašanje.

Iz tabele koja prikazuje broj podnetih krivičnih prijavi po godinama, očigledno je da je u prvoj godini podnet dva i po puta veći broj krivičnih prijavi nego u drugoj i trećoj godini.

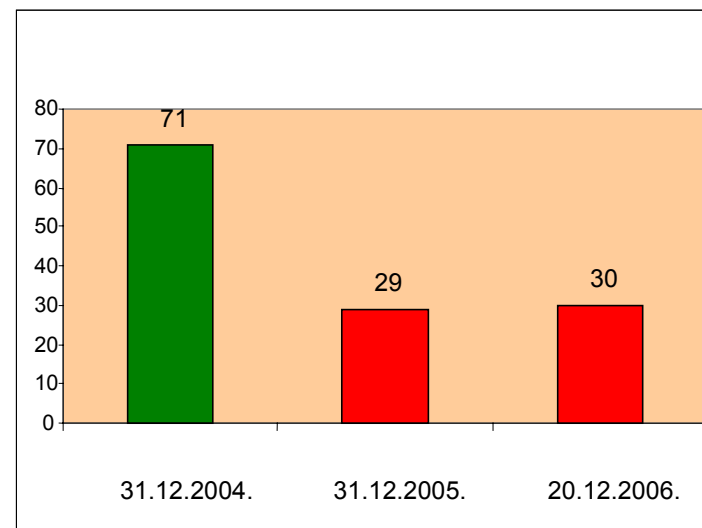
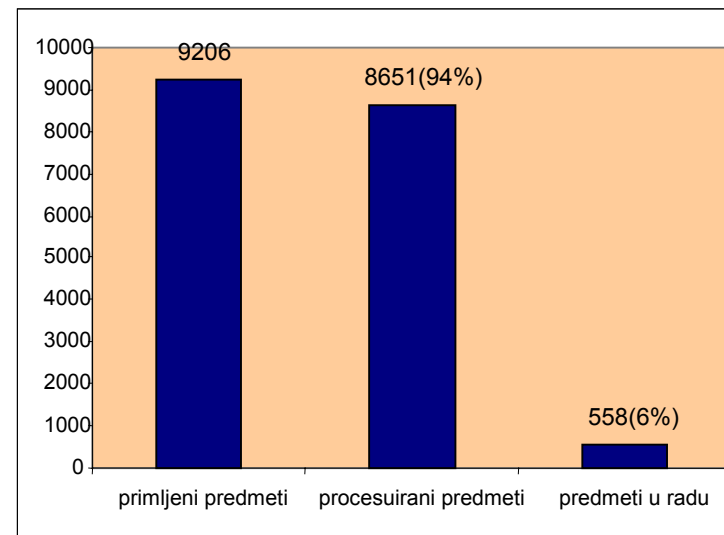
Razlozi zbog kojih je smanjen broj krivičnih prijavi podnetih protiv službenika policije, svakako predstavljaju interesantan predmet istraživanja. Iako se nismo ozbiljno bavili analizom tako značajnog poboljšanja ponašanja službenika policije, možemo pretpostaviti da glavni razlog leži u činjenici da je unutrašnja kontrola počela ozbiljno da funkcioniše tek u posmatranom periodu i da su se pozitivni efekti kontrole pokazali u drugoj i trećoj godini, u kojima je podnet gotovo identičan broj krivičnih prijavi protiv pripadnika policije. Nažalost, sistem unutrašnje kontrole policije je ozbiljno oslabljen novim Zakonom, tako da postoji realna opasnost da se postignuti rezultati u narednom periodu naruše.

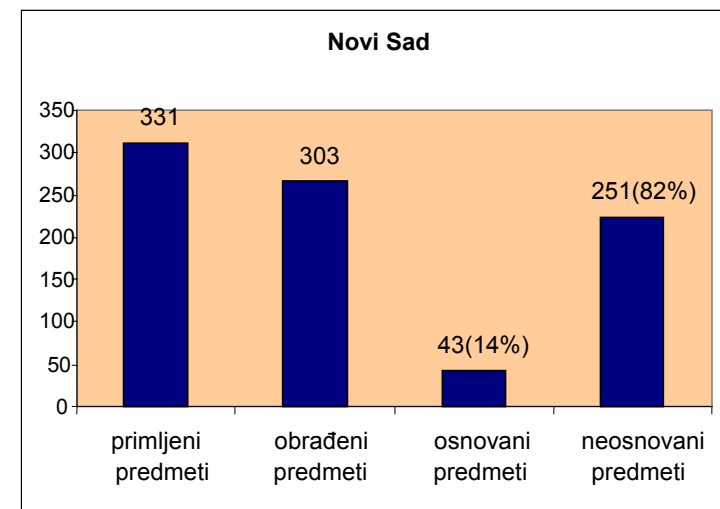
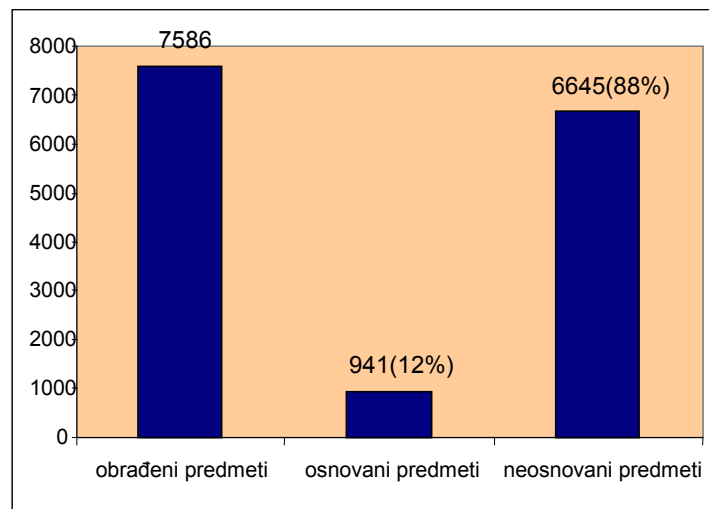
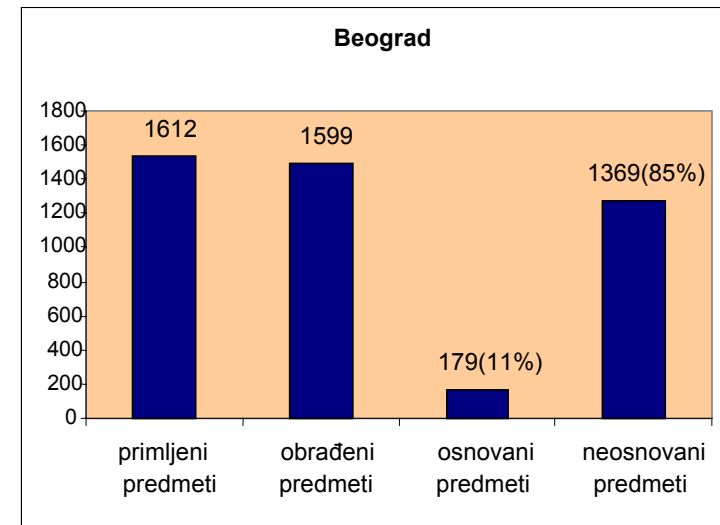
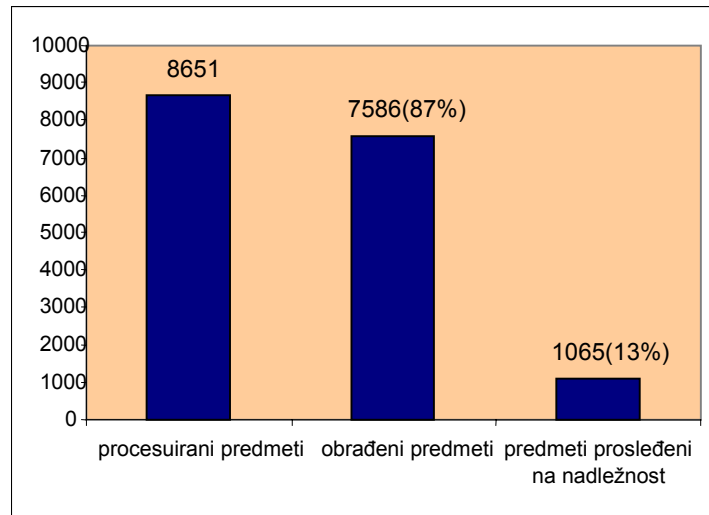
U periodu od 15. juna 2003 do 20. decembra 2006.godine, Sektoru za unutrašnju kontrolu se obratilo 11.128 građana, policijskih službenika, pravnih lica, predstavnika nevladinih i međunarodnih organizacija, putem predstavki i anonimnim obraćanjem, što govori o velikom interesovanju građana za rad Sektora za unutrašnju kontrolu policije i očekivanjima da Sektor zaštiti građane od zloupotreba policije, koje su bile veoma česte i veoma teške devedesetih godina prošloga veka.

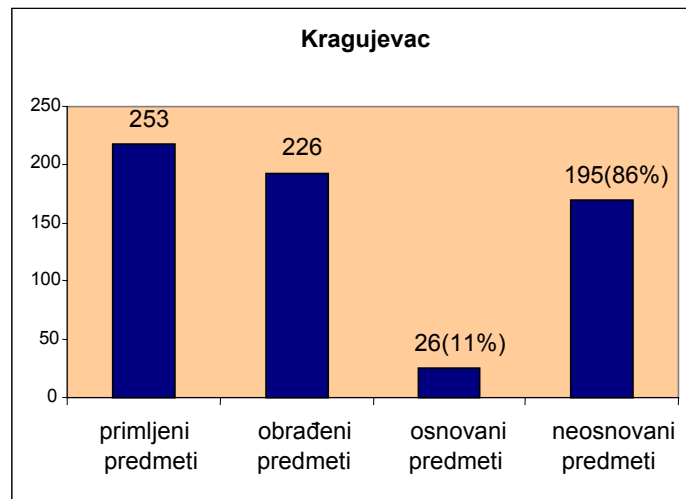
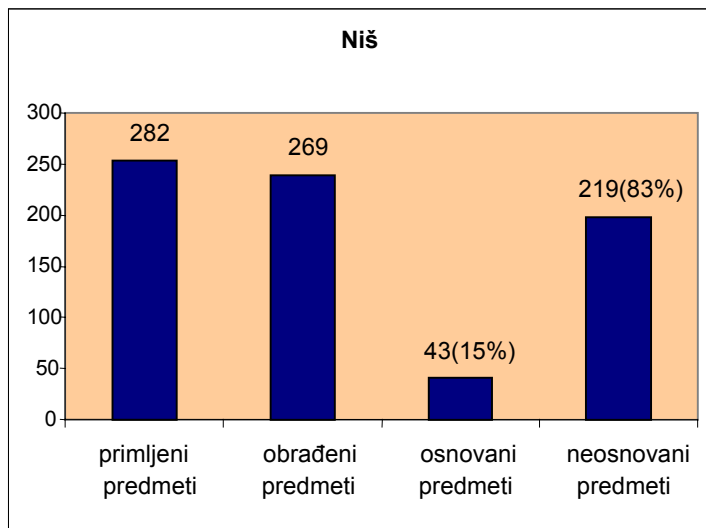
Od građana, pravnih lica, međunarodnih i nevladinih organizacija koji su se obraćali Sektoru primljeno je 9206 predmeta, od čega je obrađeno 8651 (94 odsto), a 558 predmeta se nalazi u postupku obrade (6 odsto).

Od procesuiranih 8651 predmeta, obrađeno je 7586 (87 odsto), od čega je 6645 ocenjeno kao neosnovano (88 odsto), a 941 predmet je ocenjen kao osnovan (12 odsto). Drugim organizacionim jedinicama Ministarstva i drugim državnim organima prosleđeno je na nadležnost 1065 predmeta.

PREGLED REZULTATA RADA UNUTRAŠNJE KONTROLE POLICIJE PO REGIONIMA

Podaci koji govore o regionalnoj raspodeli rezultata rada unutrašnje kontrole policije ukazuju da je u apsolutnom broju podnetih predmeta od strane građana, policijskih službenika, pravnih lica, međunarodnih i nevladinih organizacija, region Beograda ubedljivo na prvom mestu, sa 1612 podnetih predmeta, sledi region Novog Sada sa 331 predmetom, zatim Niša, sa 282 i Kragujevca sa 253 podneta predmeta. Ako poredimo broj podnetih prijava sa brojem stanovnika regiona, videćemo da je region Beograda i dalje na prvom mestu, da je drugi Novi Sad, a treći Kragujevac dok je region Niša na poslednjem mestu.

Učešće osnovanih predstavi u ukupnom broju obrađeni predstavi, takođe je veoma ravnomerno distribuirano: najveći broj osnovanih predstavi je u Nišu - 15 odsto, zatim u Novom Sadu - 14 odsto dok u Beogradu i Kragujevcu taj procenat iznosi po 11 odsto. Na osnovu ovih podataka se može zaključiti da su sve organizacione jedinice sektora unutrašnje kontrole funkcionisale koordinirano i po jedinstvenim kriterijumima, što ukazuje da su postupci vođeni u skladu sa zakonom i načelima kontrole.

PREGLED NERASVETLJENIH NAJTEŽIH KRIVIČNIH DELA NA TERITORIJI SRBIJE

Veliki broj nerasvetljenih najtežih krivičnih dela u Srbiji predstavlja jedno od najtežih opterećenja sa kojima se suočava srpsko društvo. Mnoga ubistva političara, privrednika, policajaca, poznatih kriminalaca i drugih javnih ličnosti ostala su dugi niz godina nerasvetljena, za šta javnost, sa pravom, optužuje policiju. Poseban problem za policiju predstavlja činjenica da su izvršioc mnogih spektakularnih atentata bili upravo pripadnici policije, da su zajedno sa "kontroverznim biznismenima" u pucnjavama ubijani i ranjavani pripadnici policije koji su bili njihovi telohranitelji ili bliski prijatelji i to što su mnogi poznati kriminalci imali službene legitimacije policije (javne ili državne bezbednosti).

Među mnogim nerasvetljenim krivičnim delima, posebno su alarmantana ubistva i teški slučajevi razbojništva i razbojničke krađe sa smrtnim ishodom.

U Srbiji su od 1990. do 2005, ostala nerasvetljena 922 krivična dela ubistva i teški slučajevi razbojničke krađe i razbojništva sa smrtnim ishodom u kojima je ubijeno 989 lica.

Još uvek je nerasvetljen 791 slučaj ubistva u kojima je ubijeno 834 lica i 131 krivično delo teški slučajevi razbojništva i razbojničke krađe sa smrtnim posledicama u kojima je ubijeno 155 lica.

Od ukupnog broja navedenih nerasvetljenih krivičnih dela, 187, u kojima je ubijeno 218 lica, izvršeno je na području Beograda. U periodu od 1990. do 2005. godine u Beogradu su nerasvetljena ukupno 163 slučaja ubistva,

u kojima je ubijeno 189 lica i 24 krivična dela, teški slučajevi razbojništva i razbojničke krađe sa smrtnim ishodom u kojima je ubijeno 29 lica.

Ovi podaci govore o dramatičnoj neefikasnosti policije, a u nekim slučajevima se osnovano pretpostavlja da je tadašnji državni vrh bio neposredno upleten u ubistva, pa je samim tim i policija opstruirala istrage i uništavala tragove, što danas onemogućava rasvetljavanje nekih od najtežih ubistava, pre svega političkih, koja su se dogodila 90-tih godina prošloga veka.

Veliki broj nerasvetljenih teških slučajeva razbojništava i razbojničke krađe sa smrtnim ishodom, kao krivičnih dela "običnog" kriminala, koji nema političku pozadinu, više govore o nesposobnosti, nego o političkom uticaju na policiju. Neefikasnost u radu policije ukazuje na potrebu da se, osim zakonitosti u radu posebna pažnja posveti celishodnosti policijskog rada, da se povede računa o kadrovskoj strukturi zaposlenih, o njihovom obrazovanju, sistemu unutrašnjeg obrazovanja i treninga koji postoji u policiji, o efikasnosti policijskog školstva i o kvalitetu kadrova koji se primaju na rad u policiju.

Obim kadrova, posebnu pažnju treba posvetiti doktrini rada policije koja se ogleda u taktičkim i tehničkim merama i postupcima koje policija primenjuje u suzbijanju najtežih oblika kriminala. U tom smislu je veoma važno da se kroz međunarodnu policijsku saradnju razmenjuju najnovija znanja iz oblasti kriminalistike i da se omogući mlađim policijskim kadrovima stručno usavršavanje u poznatim evropskim i američkim centrima za proučavanje kriminalistike i praksa u najprestižnijim kriminalističkim policijama, čime će se kvalitet policijskog rada bez sumnje podići na viši nivo.

KRIVIČNA DELA I PREKRŠAJI IZVRŠENI OD STRANE POLICIJSKIH SLUŽBENIKA U 2005. I 2006. GODINI

U toku 2005. i 2006. godine, protiv 587 policijskih službenika podnete su 583 krivične prijave. Status policijskih službenika protiv kojih su podnete krivične prijave je sledeći: 506 uniformisanih policijskih službenika; 41 policijskog službenika sa statusom ovlašćeno službeno lice; 40 policijskih službenika sa statusom ostali radnici.

Protiv 135 policijskih službenika su doneta rešenja o udaljenju iz Ministarstva, 54 policijska službenika su lišena slobode, a protiv 36 policijskih službenika određen je pritvor.

U toku 2005. i 2006. godine otkriveno je i prijavljeno 1018 krivičnih dela izvršenih od strane policijskih službenika i to: 1 teško ubistvo; 7 ubistava; 1 ubistvo u pokušaju; 16 teških telesnih povreda; 28 zlostava u službi; 6 iznuda; 133 zloupotrebe službenog položaja; 22 primanja mita; 75 falsifikovanja isprava; 14 razbojništava; 8 teških krađa; 31 krađa; 31 izazivanje opšte opasnosti; 3 nedozvoljene trgovine; 151 ugrožavanje javnog saobraćaja; 493 ostalih krivičnih dela.

Veliki broj krivičnih dela koja su izvršili policijski službenici nema veze sa njihovim službenim položajem, međutim, zabrinjava činjenica da je tako veliki broj policijskih službenika izvršio neko krivično delo.

Krivična dela zlostave u službi, zloupotrebe službenog položaja, primanje mita i falsifikovanje isprava, nalazi se u direktnoj vezi sa službenim položajem policijskih službenika. Sva ostala krivična dela, koja se vrše "u slobodno vreme", iako uglavnom nemaju veze sem službenim položajem, osim ako se koriste službene legitimacije, uniforme, službeno oružje i vozila, ozbiljno utiču na ugled policije u društvu.

Činjenica da su policajci izvršili čak osam ubistava, 16 teških telesnih povreda, 14 razbojništava, 8 teških krađa... nameće pitanje ko sve nosi policijsku uniformu i pod kojim se uslovima postaje policajac?

U odnosu na ukupni broj policijskih službenika, broj onih koji su u poslednje dve godine izvršili krivično delo je zabrinjavajući. Po ovom kriterijumu policijska profesija je jedna od kriminogenijih, što je veliki apsurd. Neophodno je pojačati kontrolu rada policije i proveriti kriterijume po kojima se kandidati primaju u policiju. Pri tom, smatramo da kriterijum neosuđivanosti nije od presudnog značaja, jer se do sada insistiranje na ovom kriterijumu pokazalo kao apsurdno. Mnogo veći značaj trebalo bi pridavati testovima ličnosti i proveriti psihofizičkog statusa kandidata, jer se kod policijskih službenika koji su izvršili krivična dela upravo ovaj deficit pokazao kao presudan za njihovo ponašanje.

Osim krivičnih dela, policijski službenici su izvršili i 977 prekršaja. Od toga je izvršeno 628 prekršaja iz oblasti bezbednosti saobraćaja, 301 prekršaj iz oblasti javnog reda i mira i 48 prekršaja iz kategorije ostalih prekršaja.

Prekršajnim prijavama je obuhvaćeno 956 policijskih službenika, od kojih 799 uniformisanih policajaca, 114 policijskih službenika sa statusom ovlašćeno službeno lice i 43 policijska službenika sa statusom ostali radnici.

Posebno čudi, ali i raduje, broj policijskih službenika koji su kažnjeni za saobraćajne prekršaje. U Srbiji je gotovo bilo postalo praksa da saobraćajna policija ne kažnjava druge policajce za izvršene saobraćajne prekršaje, pošto se to smatralo svojevrsnom profesionalnom solidarnošću. Ova, loša praksa se, prema ovim pokazateljima, ozbiljno smanjuje, jer je broj policajaca koji su kažnjeni za saobraćajne prekršaje veoma veliki. Sigurno je da je "tamna brojka" u ovim slučajevima, još uvek, velika, ali tendencije pokazuju da će se ona u budućnosti značajno smanjiti.

Brine broj prekršaja protiv javnog reda i mira koji su izvršeni od strane policijskih službenika, jer to ukazuje da su policajci u Srbiji još uvek skloni nasilničkom i bezobzirnom ponašanju, što takođe ozbiljno narušava ugled policije, koji se veoma teško oporavlja nakon "Miloševićeve ere".

Zbog izvršenih težih ili lakših povreda radne dužnosti, protiv 5722 policijska službenika pokrenut je disciplinski postupak. Postupak je pokrenut protiv 5306 uniformisanih policijskih službenika, 234 policijska službenika sa

statusom ovlašćenog službenog lica i 182 službenika bez ovlašćenja. Postupak za utvrđivanje matrijalne odgovornosti pokrenut je protiv 264 policijska službenika.

Protiv policijskih službenika podneto je čak 86.995 predstavlki. Provereni su navodi iz 44.012 predstavlki od kojih su 1040 bile osnovane, 42.972 je neosnovano, dok je rad na preostalim predstavkama u toku.

Broj disciplinskih postupaka koji je pokrenut protiv policijskih službenika, je ekstremno velik, ukoliko se ima u vidu ukupan broj zaposlenih policijskih službenika. U odnosu na broj policijskih službenika zaposlenih u MUP u ovom periodu, disciplinski postupci su povedeni protiv oko 10 odsto policijskih službenika, što ukazuje na ekstremno veliku nedisciplinu policijskih službenika i nemaran odnos prema profesionalnim obavezama.

Međuti, činjenica da je tako veliki broj postupaka pokrenut, ukazuje na odlučnost Sektora unutrašnje kontrole da izađe na kraj sa svim štetnim pojavama koje se događaju unutar MUP, kako bi on postao respektabilian državni organ, sposoban da odgovori svojoj misiji, koji se nalazi pod punom unutrašnjom kontrolom, koja mora predstavljati osnov civilne i demokratske policije, kao temelja modrne demokratije.

KRIVIČNA DELA IZVRŠENA PROTIV POLICIJSKIH SLUŽBENIKA U PERIODU JANUAR –DECMBAR 2006. GODINE

Na teritoriji Republike Srbije, prema podacima područnih policijskih uprava u periodu januar-jun 2006, izvršeno je 999 krivičnih dela kojima se sprečavaju ili ometaju službena lica u obavljanju službenih radnji.

Od ovog broja izvršeno je: 150 sprečavanja službenog lica u vršenju službene radnje; 224 napada na službeno lice u vršenju dužnosti; 624 ometanja ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira; 1 sprečavanje ovlašćenog službenog lica u obavljanju poslova bezbednosti ili održavanja javnog reda i mira.

Iz ovih podataka može se uočiti povećani nivo bezobzirnosti izvršilaca krivičnih dela prema pripadnicima policije, što ukazuje na neophodnost promene stava policijskih službenika prema licima u odnosu na koje se primenjuju službena ovlašćenja. Osim toga, neophodno je promeniti pravni okvir za reagovanja policije u slučajevima kada se na policijskog službenika, u vršenju službene dužnosti, izvrši napad. Naravno, obuka policijskih službenika da adekvatno reaguju na ometanje u vršenju službenih ovlašćenja je neophodan uslov povećanja efikasnosti rada policije i bolje zaštite policijskih službenika prilikom izvršenja službenih zadataka.

ORGANIZACIJA POLICIJE

Direkcija policije

Član 20.

U sastavu Direkcije policije su organizacione jedinice u sedištu, policijska uprava za grad Beograd i područne policijske uprave (u daljem tekstu: područne policijske uprave) i policijske stanice.

Za obavljanje policijskih poslova u sedištu Direkcije policije obrazuju se uprave, u sedištu policijske uprave za grad Beograd obrazuju se uprave i policijske stanice u opštinama, u sedištu područne policijske uprave obrazuju se odeljenja i van sedišta - policijske stanice u opštinama.

Za rad organizacionih jedinica kojima rukovode i za svoj rad odgovorni su:

- 1) direktoru policije - načelnici uprava u sedištu Direkcije policije, načelnik policijske uprave za grad Beograd i načelnici područnih policijskih uprava;*
- 2) načelniku policijske uprave za grad Beograd - načelnici uprava u njenom sedištu i komandiri policijskih stanica u opštinama;*
- 3) načelniku područne policijske uprave - načelnici odeljenja u njenom sedištu i komandiri policijskih stanica u opštinama.*

Organizacione jedinice u sedištu obrazuju se tako da su po linijskom principu radno povezane sa odgovarajućim organizacionim jedinicama i poslovima područnih policijskih uprava i stanica ili tako da poslove iz svog delokruga obavljaju na čitavom području na kojem je nadležno Ministarstvo.

Direkcijom policije rukovodi direktor policije.

Organizacionim jedinicama u sedištu i područnim policijskim upravama rukovode načelnici uprava, a policijskim stanicama - komandiri.

Angažovanje specijalnih jedinica policije za posebne bezbednosne zadatke može se vršiti samo uz prethodno odobrenje ministra.

Predlog za angažovanje sadrži plan i procenu.

Poslovi Direkcije i imenovanje i razrešenje direktora policije

Član 21.

Direkcija policije na teritoriji Republike:

- 1. prati i analizira stanje bezbednosti, a naročito pojave koje pogoduju nastajanju i razvoju kriminaliteta;*
- 2. usklađuje, usmerava i kontroliše rad područnih policijskih uprava;*
- 3. neposredno učestvuje u obavljanju određenih složenijih poslova iz delokruga područnih policijskih uprava;*
- 4. obezbeđuje sprovođenje međunarodnih ugovora o policijskoj saradnji i drugih međunarodnih akata za koje je nadležna;*
- 5. organizuje i sprovodi kriminalistička veštačenja;*
- 6. stvara potrebne uslove za održavanje i podizanje osposobljenosti i spremnosti policije za delovanje u vanrednim uslovima;*

7. u policijskim poslovima doprinosi bezbednosno-policijskoj i nastavno-naučnoj aktivnosti.

Pojedine poslove iz stava 1. ovog člana obavljaju organizacione jedinice u sedištu, u skladu sa svojim delokrugom utvrđenim aktom iz člana 4. stav 4. ovog zakona.

Direktora policije postavlja Vlada na pet godina, na predlog ministra, po sprovedenom konkursu i na način predviđen propisima o radnim odnosima koji važe za Ministarstvo.

Direktor policije može biti lice koje ispunjava opšte uslove za rad u državnim organima predviđene zakonom, posebne uslove za rad na poslovima policijskog službenika iz člana 110. stav 1. tač. 2) do 6) ovog zakona, ima visoku školsku spremu, ima najmanje 15 godina efektivnog radnog staža na policijskim poslovima i ispunjava uslove radnog mesta predviđene za direktora policije. Kad više kandidata ispunjava predviđene uslove, prednost će imati kandidat koji ima najbolje rezultate rada u obavljanju policijskih poslova.

Utvrđivanje područnih policijskih uprava i policijskih stanica

Član 22.

Vlada uredbom o načelima za unutrašnje uređenje Ministarstva utvrđuje područne policijske uprave i policijske stanice, njihova područja i sedišta.

Unutrašnje organizacione jedinice za koordinaciju rada

Delokrug i organizaciju unutrašnjih organizacionih jedinica iz stava 1. ovog člana utvrđuje ministar.

Ministar, po pribavljenom mišljenju direktora policije, imenuje i razrešava policijskog službenika - rukovodioca unutrašnje organizacione jedinice iz st. 1. i 2. ovog člana.

Područna policijska uprava

Član 24.

Poslovi područne policijske uprave su da:

1. na području opštine u kojoj je njeno sedište neposredno obavlja policijske i druge poslove i ostvaruje lokalnu saradnju;
2. na području za koje je obrazovana prati i analizira stanje bezbednosti, koordinira i kontroliše rad policijskih stanica i obezbeđuje ostvarivanje lokalne saradnje i odgovornosti;
3. učestvuje po potrebi u obavljanju poslova iz delokruga policijskih stanica;
4. preduzima mere obezbeđenja određenih lica i objekata;
5. obavlja druge poslove utvrđene posebnim propisima i drugim aktima.

Ministar, po pribavljenom mišljenju direktora policije, imenuje i razrešava policijskog službenika - načelnika područne policijske uprave.

Policijska stanica

Član 25.

Poslovi policijske stanice su da neposredno obavlja policijske i druge poslove i ostvaruje lokalnu saradnju na području za koje je obrazovana u sastavu područne policijske uprave.

Direktor policije, po ovlašćenju ministra i pribavljenom mišljenju načelnika područne policijske uprave, imenuje i razrešava policijskog službenika - komandira policijske stanice.

Član 23.

Radi obavljanja poslova policije u skladu sa osobenim svojstvima određenih područja, uredbom iz člana 22. ovog zakona mogu se utvrditi i unutrašnje organizacione jedinice za koordinaciju rada policijskih uprava i policijskih stanica na ovim područjima. Uredbom se utvrđuju područja i sedišta unutrašnjih organizacionih jedin

Tajne službe

Raspadom SRJ Srbija je konačno u drugoj polovini 2006. godine preuzela kontrolu nad svim bezbednosnim službama (neke od njih su bile pod kontrolom ministarstava odbrane i spoljnih poslova). Kao i u drugim sferama, Srbija nije pošla od rekonstrukcije i osavremenjivanja bezbednosnog sistema, već je preuzela sistem prethodne Jugoslavije. Osnovni nedostatak svih tih službi je to što nisu promenjeni ciljevi koji bi bili u skladu sa sadašnjom unutrašnjom situacijom i širim međunarodnim kontekstom. Srbija sada ima pet službi koje nemaju institucionalni mehanizam kontrole. Tako, na primer, Akcioni plan vlade Srbije, koji je trebalo da bude u funkciji hapšenja Ratka Mladića, nije mnogo zadirao u suštinu sistema, već je kroz postojeće mehanizme pokušao da dođe do nekih rezultata.

Tajne službe su i dalje jedan od ključnih problema u konstituisanju političke scene Srbije. Neke političke partije i nevladine organizacije su ukazivale na potrebu radikalnih reformi, pa čak i na dekonstrukciju obaveštajno-bezbednosnog sistema u Srbiji, ali niko ih nije uzimao ozbiljno. Međutim, otkako je Srbija krenula u pregovore sa EU, reformski zahtevi su sve ozbiljni i na njima sada insitira EU. Komesar za pridruživanje Oli Ren izjavio je da je glavni razlog što je Mladić još uvek na slobodi to što "bezbednosne službe nisu pod kontrolom Vlade, posebno delovi vojne obaveštajne službe. Krajnje je vreme da Srbija identifikuje te snage kako bi mogla da dovede Mladića u Hag". Sličnu izjavu dao je i Erhard Busek,

koordinator pakta za stabilnost za jugoistočnu Evropu. A u izveštaju Saveta Evrope o vladavini prava u Srbiji i Crnoj Gori konstatuje se da je pravosudni sistem u Srbiji "u dubokoj krizi" i da je "izložen teškom političkom pritisku". Izveštaj takođe ukazuje na nedostatak demokratske kontrole i jasnih zakonskih okvira u radu policije i tajnih službi, "naročito s obzirom na ulogu tih službi u Miloševićevom režimu".

Najveći problem, kada je reč o bezbednosnim službama, jeste njihova kontrola. Parlamentarni nadzor kroz *Odbor za odbranu i bezbednost* nije bio naročito efikasan. Ustaljena je praksa da BIA svakih šest meseci podnosi izveštaje Agencije, ali u praksi nema delotvornog nadzora delimično i zato što nema propisa koji bi regulisali uzajamne odnose Odbora i BIA. Ta praznina ostavlja veliki manevarski prostor za manipulaciju, jer većina građana nije upućena u to šta radi BIA. Nedefinisan obaveštajno-bezbednosni sistem je po pravilu podložan zloupotrebi i kršenju prava. Praksa iz perioda Slobodana Miloševića, kada su službe bile stub režima i njegove lične vlasti, nije suštinski promenjena. Bezbednosni sistem je i dalje mistifikovan, a partije na vlasti se obilato koriste njegovim uslugama. S obzirom na moć koje su službe imale u prethodnom periodu i mistiku koja ih je obavijala, većina tzv. demokratskih partija želi da obezbedi kontrolu nad službama. Nije bilo pokušaja da se radi na promeni bezbednosne kulture, a time i ostvarivanje kontrole nad njima, već se, kako je praksa pokazala, radi na zadržavanju načina njihovog funkcionisanja. Prisutnost bezbednostih službi u javnosti, pre svega preko tabloida, najbolje ilustruje njihovu mistifikaciju. Bez obzira na reforme koje su pokrenute u tim službama, makar formalno, nije napravljen pomak u njihovoj efikasnosti i njihovom poštovanju demokratskih vrednosti. Prema Draganu Šutanovcu, predsedniku skupštinskog Odbora za bezbednost, stepen transformacije BIA je niži nego nego što je bio u 2003. Jer, BIA je i dalje zatvorena institucija, centralizovana, bez zamenika direktora i generalnog inspektora i bez civilne, parlamentarne kontrole. Profesor Bogoljub Milosavljević, stručnjak u oblasti reformi službi bezbednost, kaže da je reforma tajnih službi glavni preduslov za stabilizaciju države zato jer su te "službe bile stubovi prethodnog režima i glavni izvršioци zlodela koje je taj režim sprovodio. Od početka je bilo jasno da su službe i policija kriminalizovane.⁸ Za radikalnu reformu bezbednosnih službi neophodna je politička volja koje u Srbiji nema. Sve partije koje dođu na vlast teže da policiju podrede svojim ciljevima.

Takođe, Službe nisu dovoljno integrisane u međunarodnu bezbednosnu zajednicu. Najbolji primer za ilustraciju nedovoljne transparentnosti je pitanje viznog režima sa EU i, s tim u vezi, olakšica viznog režima prema Srbiji. EU je, naime, zahtevala transparentnost baze podataka što je preduslov za te olakšice. MUP Srbije se oglušio o te zahteve i time sprečio sporazum između EU i Srbije, što pogađa sve građane. Komesar za proširenje

⁸ *Blic*, Da je služba raspuštena Đinđić bi još bio živ, 5. oktobar 2006.

EU zatražio je od vlasti u Srbiji da u najkraćem roku demontiraju svoje tajne službe. On smatra da su upravo tajne službe jedini krivac zašto Ratko Mladić nije uhapšen do kraja aprila 2006. godine.⁹ Strahinja Brajušković, koordinator EU projekta integrisanog upravljanja granicama, kaže da je bezbednosni aparat Srbije glomazan i da Evropa smatra da je taj sektor kod nas država u državi, da koči evropske integracije i regionalnu saradnju.¹⁰

Prema pisanju *Blica*, Miloševićevi kadrovi i dalje vladaju tajnom službom. Zamenik načelnika Pete uprave BIA koja je zadužena za potragu za Ratkom Mladićem je čovek koji učestvovao u praćenju Ivana Stambolića. Jedna druga osoba koja je takođe učestvovala u "obradi Stambolića" sada je načelnik Uprave za prisluškivanje, dok Upravom za međunarodnu saradnju rukovodi čovek kome su na sto stizali svi izveštaji o praćenju Slavka Ćuruvije. Kadrovi na koje se oslanja Rade Bulatović su kadrovi iz Miloševićevog vremena koji su ostali na ključnim pozicijama i posle 5. oktobra 2000. godine.¹¹

Istrage i mnogi sudski procesi, od zločina na Ibarskoj magistrali, ubistva Ćuruvije, atentata na Zorana Đinđića, ubistva Momira Gavriulovića, ali i do mnogih drugih, ukazuju na umešanost Službe. Sistem Službe državne bezbednosti koji je održavao vlast Slobodana Miloševića, ostao je gotovo netaknut. Jovica Stanišić koji je od 1991. do 1998. neprikosnoveno vladao tajnom službom i sada je najuticajni. Njegovi kadrovi su ostali u službi i posle njegove smene. Razvijeni konatkti sa podzemljem i agentima stranih obaveštajnih službi još odražavaju njegovu moć, bez obzira na činjenicu da je on Haški optuženik.

U suštini, osnovni problem je BIA čiji je direktor Rade Bulatović (od februara 2004), koji je potčinjen direktno premijeru. Rad službe regulisan je *Zakonom o BIA* iz 2002. godine čija je glavna uloga bila da ovu službu izdvoji iz MUP. Taj zakon je manjkav i o tome postoji opšta saglasnost, od članova Vlade i nezavisnih eksperata, do funkcionera BIA. Bez obzira na to da je već napravljeno nekoliko nacrti, taj zakon još nije stigao u skupštinu. Osim zakonske, neophodna je i parlamentarna kontrola preko Odbor za bezbednost Skupštine Srbije, na čijem se čelu nalazi radikal Miroslav Mirčić. Međutim, u praksi ta kontrola se svodi na to da se direktor BIA jednom godišnje pojavi pred Odborom i podnese izveštaj.

Premijer je ovlašćen samo za smenjivanje i postavljanje direktora BIA, ali za bilo kakvu proveru ili istragu u vezi sa radom Službe isključivo je zadužena BIA. Premijer Koštunica za vreme svog mandata nijednom nije doveo u pitanje tvrdnje BIA. Tako, na primer, BIA nije predvidela događaje od

⁹ *Ibid*

¹⁰ *Nedeljni telegraf*, 25. oktobar 2006.

¹¹ Do petog oktobra na čelu Službe bio je Radomir Marković, zamenik je bio Mikola Ćurčić a pomoćnici Franki Simatović Frenki, Branko Crni i Miša Vilotić.

17. marta 2004, ali je zato učestalo najavljaliva prisutnost *Al Kaide* na teritoriji Srbije i njihove akcije.

Prilikom podnošenja šestomesečnog izveštaja o radu Agencije Odboru za bezbednost Skupštine Srbije, Rade Bulatović je obelodanio postojanje "lokalnih terorističkih grupa". Takođe je ukazao da "događaji od januara 2006. godine ukazuju na pokušaje preliivanja terorizma na teritoriju Srbije", te da se radi o "grupama sa Kosova i Metohije i to su delom pripadnici rasformiranih terorističkih organizacija, a delom lica koja žive na Kosovu i Metohiji". Sve to je doveo u vezu sa rešavanjem konačnog statusa Kosova i Metohije i pokušajem da se to poveže s rešavanjem statusa juga Srbije. Međutim rekao je da za to "ne postoji određena podrška koju bi oni hteli".

U izveštaju BIA za period decembar 2005 - maj 2006. godine navodi se da je bezbednosna situacija u Srbiji stabilna, uprkos jačanju pojedinih bezbednosnih rizika na Kosovu i Metohiji, jugu Srbije, Raškoj oblasti i Vojvodini i da mogu uticati na pogoršanje stanja bezbednosti. Bulatović naglašava da se ekstremne i kriminalne aktivnosti s Kosova i Metohije prenose na ceo region, kao i da "albanski ekstremisti na jugu Srbije ponovo svoje aktivnosti usmeravaju na izvođenje terorističkih akcija".

Direktor BIA je izjavio da na teritoriji Vojvodine ekstremisti iz redova nacionalnih manjina "zloupotrebjavaju aktuelne političke procese", rešavanje konačnog statusa Kosova i razdruživanje državne zajednice, kako bi kroz nove inicijative ostvarili separatističke zahteve. Prema njegovim rečima, sva ova dešavanja rezultat su preliivanja uticaja i neposredne podrške iz našeg okruženja, dok realizaciju strateškog interesa da se Srbija uključi u evroatlantske integracije, deo međunarodne zajednice iz različitih interesa koristi za pritiske koji se prvenstveno oslanjaju na zahtev za potpunom saradnjom sa Haškim tribunalom. U izveštaju se takođe navodi da se neonacističke grupe i desničarske organizacije pojavljuju u Beogradu i Novom Sadu i "pod pažnjom su svih organa bezbednosti u Srbiji"¹². BIA je znatan deo dosijea iz prošlosti predali arhivu Srbije. Prema Bulatoviću tu je najviše bilo četničkih dosijea, oko 52.000. Slede ibeovci- 10.000, anarholiberali- 509, rankovičevci- 84, liberali -8.¹³

BIA smatra da je najveći bezbednosni rizik Srbije Kosovo. Zadatak BIA je da spreči preliivanje terorizma u Srbiju. Bulatović tvrdi da BIA zna ko vodi terorističke grupe na Kosovu. Napomenuo je da određenih rizika ima i u Sandžaku I u Vojvodini."U Sandžaku se pojavio vehabijski pokret. Reč je o ekstremnom islamu. On ima dva pojavna oblika. Jedan je da: napadaju

¹² Bojan Kostreš, predsednik vojvođanske skupštine, je tražio sastanak o izveštaj BIA o stanju u zemlji, u kojem je "Vojvodina ocenjena kao nestabilna regija u kojoj ima separatizma.

¹³ *Danas*, 20.jun 2006.

umerene muslimane. Drugi pojavni oblik su napadi poput onog na grupu "Balkanika".¹⁴

BIA je izgleda svoju pažnju najviše usmerila na opoziciju, novinare, nevladine organizacije i uopšte sve koji bi mogli da ugroze garnituru na vlasti; imaju zapaženu aktivnost kroz odabrane medije za koje pribavljaju ekskluzivne informacije i fotografije. Bulatović je izjavio da se "prisluškuje samo koliko je potrebno. Broj osoba koji se prisluškuje je državna tajna. Ta mera se najviše primenjuje u borbi protiv terorizma i kriminala."¹⁵

Hvatanje Mladića, što je u nadležnosti BIA, nije dalo nikakve rezultate, mada se direktor Bulatović često o tome oglašavao. BIA je izvela jednu spektakulanu akciju u maju 2006. u Valjevu. U grad su doleteli policijski helikopteri, a u grad ušli maskirani policajci da "hvataju Mladića", Mada je akcija bila pripremljena do u tančine rezultati su iziostali. Na odgovornost tajnih službi povodom hapšenja Mladića prvi je ukazao bivši potpredsednik Vlade Mirosljub Labus, obrazlažući svoju ostavku nakon povratka iz Brisela. "Da imamo službe kakve bi trebalo da imamo, i da su radile posao kako je trebalo da rade, niko ne bi mogao da drži zemlju u položaju taoca. Nije problem u Mladiću, problem je u službama. Direktor BIA polaže račune Vladi, a direktor VBA ne znam ni ja kome", rekao je Labus i dodao da su pomenute službe "Mladića tražile svuda, samo ne tamo gde je bio". Da su tajne službe zakazale, rekli su i Vuk Drašković, ministar spoljnih poslova državne zajednice SCG, i Rasim Ljajić, ministar za ljudska i manjinska prava. Koštunica je samo izjavio da je "zaista učinjeno sve što je bilo moguće".¹⁶ A generalni inspektor policije, Vladimir Božović, izjavio je da mu MUP uskraćuje informacije o toku potrage za Ratkom Mladićem.

Zaključci:

Na osnovu analize *Zakona o policiji* koji je Narodna skupština Republike Srbije usvojila 2005. godine i rezultata rada koji je policija ostvarila u periodu od 2003. do 2006. godine¹⁷, može se zaljučiti da se osnovni reformski deficit policije, koji je sadržan u novom Zakonu odnosi na polje unutrašnje i spoljašnje kontrole policije i na njenu organizaciju.

Zakon o policiji daje previše velika ovlašćenja ministru u odnosu na Sektor unutrašnje kontrole, čime se sama ideja kontrole nad policijom u značajnoj meri kompromituje. Sektor unutrašnje kontrole policije trebao bi da

¹⁴ *Večernje novosti*, 22. jun 2006.

¹⁵ *Ibid*

¹⁶ *Vreme*, 11.maj 2006.

¹⁷ Svi podaci koji su izneti u ovom radu preuzeti su iz prezentacije " Rezultati rada i aktivnosti službe Generalnog inspektora i generalnog inspektora RJB i Sektora za unutrašnju kontrolu MUP –a Srbije od 15.06.2003 do 20.12.2006. iz decembra 2006 godine

bude nezavisan od ministra u svom radu, a da izveštaje ministru, Vladi i Narodnoj skupštini podnosi neposredno načelnik Sektora, koji bi morao biti imenovan neposredno od Vlade, a ne od ministra, kako bi u svom radu uživao punu nezavisnost, što je osnovni uslov svake kontrole.

Policija je zadržala centralizovanu strukturu, bez mogućnosti da se formiraju lokalne policije, što je po našem mišljenju neophodno državama kakva je Srbija. Osim toga, lokalne vlasti nemaju nikakav uticaj na funkcionisanje policije na svojoj teritoriji, osim mogućnosti da policijskim stanicama koje funkcionišu na njihovoj teritoriji uručuju donacije.

Smatramo da novi Zakon o policiji, kao i praksa koja je usledila u njegovom sprovođenju, nisu učinili dovoljno na reformi policije, koja mora biti jedna od ključnih tačaka u reformi celokupnog srpskog društva.

ULOGA SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE U PROFILISANJU KULTURNOG MODELA

Srpska pravoslavna crkva postala je jedna od bazičnih institucija srpskog društva, ali i vodeća duhovna institucija koja se nametnula kao najvažniji faktor u definisanju srpskog identiteta nakon raspada Jugoslavije. To je posledica uverenja da je crkva kao institucija uvek bila čuvar i nosioc srpske nacionalne svesti. U tom smislu SPC je u velikoj meri uspela da nametne proces desekularizacije Srbije, što istovremeno znači i sve čvršći odnos crkva – država. Proces klerikalizacije se zato ispoljava i u onim sferama koje isključivo pripadaju laičkoj državi, što Srbija po Ustavu deklarativno jeste.

Moralna kriza srbijanskog društva je jedna od glavnih tema kojom se bavi i Srpska pravoslavna crkva. Odgovornost za to, po SPC, snose pre svega strani, ali i neki domaći faktori. Kaže se da je "teško suprotstaviti se vekovnom licemerju velikih sila, još teže preživeti sukcesivni genocid najbližih suseda, a najteže razumeti izdaju srpskih intelektualaca i oporaviti se od vlastitog duhovnog pada".¹ SPC nije pokazala spremnost niti sposobnost da napravi bilans za vlastitu ulogu koju je imala u ratovima devedesetih. Ali vakum koji je nastao kao posledica devastacije svih društvenih normi i demoralizacije društva, SPC koristi za promovisanje *pravoslavnog modela* kao jedinog odgovora, ne samo na krizu, već i na sve moderne dileme s kojim se srbijansko društvo suočava. Delovanje SPC je u okviru šire strategije na kojoj radi zajedno sa državnim institucijama (koje takođe izbegavaju bilans poraza), kulturnim i intelektualnim elitama, čiji je cilj ne samo "reevanegelizacija srpskog naroda", već i promovisanje kulturnog modela koji je u svojoj suštini antizapadni.

Promovisanje SPC kao ključnog faktora u društvu počelo je još devedestih. *Glas crkve* u vidovdanskoj poruci 1989. godine izlaže svoj *Predlog srpskog crkvenonacionalnog programa* u kom piše: .. "Stoji činjenica da je tokom poslednje dve godine došlo do otopljanja u odnosima Srpske crkve i srpske politike i do promena, do kakvih nije došlo za pola veka od rata naovamo. Ali ne sme se sada na tome stati. Ne treba se bojati i zazirati od Crkve koja je vekovima bila nastabilniji stup srpskog naciona. I mada se konkretno ne opredeljuje ni za jedan društvenopolitički poredak ni partiju, ona ne može biti

¹ *Pravoslavlje*, O srpskom nacionalnom umoru, 15. septembar 2006.

potpuno apolitična...². Već sledeće godine u *Pravoslavju* se predlaže "političkom vodstvu Srbije koje nastupa sa programom stvaranja demokratske evropske države da Crkvi povрати ulogu koja joj je nepravedno i nasilno oduzeta i tako ispuni prazninu koja je nastala njenim zapostavljanjem u društvu. Jer nema jake države bez jake crkve. Zahtevi: ukidanje svake diskriminacije vernika i garantovanje njihove ravnopravnosti u svakodnevnom životu, uvođenje verske nastave u škole, sloboda pristupa medijima, sloboda crkvene štampe, slobodna izgradnja crkvenih objekata, povratak Sv. Save kao crkvene, državne i školske slave, uvođenje slavljenja Božića, Uskrsa i krsne slave kao praznika..."³. Sedamnaest godina kasnije, crkva je novim zakonom dobila status koji je priželjkivala, jer se novim zakonom legitimizira državotvorna i politička uloga crkve.

SPC se protivi razdvajanju pojmova države i kulture i smatra da "Crkva može i treba da bude vezna karika koja spaja državu sa nacionalnom kulturom putem obnavljanja tradicije, jer kultura, tradicija i Crkva su nedeljivi pojmovi"⁴. Posledično se promovise teza da bi pridruživanje Srbije EU dovelo do gubljenja identiteta i sudara sa "globalističkim poretom i projektom, odnosno suočavanja sa Hibridom potrošačkog društva, sa hedonističkim i sebičnim vođenjem života". Jedino Pravoslavna Crkva Istoka, kaže Amfilohije Radović, kao majka svih crkava, "ima zadatak i dogovornost da svjedoči i bude kod svih ljudi i naroda buđenje pamćenja, odnosno podsjećanja Evrope na njene izvorne hrišćanske vrijednosti, bez kojih svaki globalizam, pa i evroamerčki, vodi svijet i čovečanstvo u novu zemlju nedodiju".⁵

Srpski nacionalni projekat, u kojem je SPC imala značajnu ulogu, nije bio samo okrenut osvajanju teritorija već i borbi protiv zapadnih vrednosti. Već na samom početku srpske nacionalne avanture devedestih ističe se da "niko ne poriče potrebu za tehnologijom Zapada, ali Slovenofili odbacuju da sa njom prime i dekadentnu teologiju Zapada. Oni štite samosvojnu kulturu velike Rusije, i njen izvor – Pravoslavlje."⁶ SPC je u ratu imala važnu ulogu jer se zalagala za ujedinjenje srpskih zemalja. Oduvek je bila protiv avnojevske granice, a nakon Dejtonskog sporazuma (1995) povukla je potpis patrijarha Pavla sa dokumenta kojim je Milošević delegiran da zastupa interese svih Srba u Dejtonu, zato što nije bila zadovoljna teritorijom koju je dobila RS. Frustracija SPC zbog toga je ostala, a u *Pravoslavju* od 15. septembra 2006, se kaže da "nakon svega veliki demokratski svet priznaje avnojevske granice koje je

² *Glas crkve* br.3, 1989

³ *Pravoslavlje* br.5, 1990.

⁴ Amfilohije Radović, Pravoslavlje u objedinjenoj Evropi, *Pravoslavlje*, 1. mart 2006.

⁵ *Ibid*

⁶ Za Rusiju hristonosnu, *Teološki pogledi*, 3-4 1988, str. 121-129

ocrtala jedna teroristička organizacija i uvodi nas u seriju državotvornih poraza kojima kao da nema kraja".⁷

Polazna teza SPC u kritici sadašnjeg stanja, jeste da je kriza dovela u pitanje važne komponente života savremenog evropskog društva, odnosno da je ozbiljno zahvatila one delove moderne evropske kulture koji se nazivaju laičkom kulturom, te da je razorila tradicionalne vrednosti pod kontrolom crkve i religije. SPC osnovni razlog za to vide u sekularizaciji zapadne civilizacije i sve većeg iščezavanja religioznog nasleđa. Racionalnost moderne političke zajednice se sagledava samo kroz težnju za moći u čijoj osnovi leži interes, koji potiskuje kao prevaziđenja večno aktuelna pitanja o ljudskoj slobodi, pravdi, istini, moralu i etici. Zato, SPC smatra da modernizacija kao 'formula izbavljenja' savremenog čoveka, danas podleže ozbiljnoj upitnosti. Uvođenjem pravoslavnih obrazaca ponašanja u društvu, smatra se, mogu se ublažiti brojne nedostatnosti racionalističkog pristupa nastalog vladavinom modernog kapitalizma. Preporučuje se saborni način života koji nadilazi svako demokratski organizovano društvo. SPC nudi pravoslavnu tradiciju kao način premošćivanja istorijskog, kulturnog i nacionalnog diskontinuiteta nastalog ideološkom prinudom i vaspostavljanju društvenog kontinuiteta u Srbiji.⁸ Mitropolit Amfilohije (Radović) ističe da "fundamentalna uloga Pravoslavlja jeste da vrati narodima svijest o dostojanstvu sopstvene kulture i sabornog identiteta".⁹

Crkva kao prioritet u svom delovanju ima "očuvanje pravoslavnog identiteta", kome po oceni SPC, pretili opasnost razbijanja, pre svega, od Haškog tribunala i prikrivene okupacije. Zato je neophodno mobilisati sve odbranbene mehanizme kroz delovanje državnog aparata, stranačkog organizovanja, delovanja kulturnih ustanova, nevladinih organizacija nacionalne orijentacije, te porodičnog i ličnog angažmana. Najveću opasnost SPC vidi u delovanju "sorosovskog nevladinog sektora". Njima treba suprotstaviti delovanje nacionalnog nevladinog sektora, pre svega na kulturološkom polju, jer je "najznačajnija bitka za očuvanje jednog naroda na polju kulture". Treba sprečiti "hašku denacifikatorsku politiku" poput one koja se sprovodi u RS gde se zabranjuje stranačko delovanje pojedinicima (misli se na sve one povezane sa ratnim zločinima). Zato, SPC smatra da je alternativa srpska hrišćanska kultura, koju treba promovisati preko "stotine kulturoloških poslenika koji će čuvati, negovati i prenositi srpsko pravoslavnu-nacionalnu ideju"¹⁰.

⁷ Boško Obradović, O srpskom nacionalnom umoru, *Pravoslavlje*, 15. septembar 2006.

⁸ Dr Gordana Živković, Kriza modernosti i pravoslavlje, *Pravoslavlje*, 1.septembar 2006.

⁹ Amfilohije Radović, *Pravoslavlje*, 1. mart 2006.

¹⁰ Branimir Nešić, Očuvanje identiteta u procesu globalizacije, *Pravoslavlje*, 15. maj 2006.

U svom angažmanu za očuvanje identiteta, SPC se zalaže za povratak kralja, jer je monarhija drugi važan stub očuvanja pravoslavlja. Jer, imati dinastiju znači imati veliko duhovno blago. To je "vapločeno najviše plemstvo nacije, zalog svetle budućnosti kao zlatni krst na kruni carskoj. Taj krst ukazuje pravac: duhovno vaskrsenje nacije na zemlji kroz pravoslavlje i povratak dinastije Karađorđević na presto."¹¹

U skladu sa ovakvom orijentacijom, SPC daje uputstva i okvir za ponašanje "srpskog pravoslavnog čoveka". SPC je stekla dominantan položaj kada je reč o profilisanju vrednosnog sistema u kulturnog obrazca. Filip David kaže da se "često ponaša kao u vreme inkvizicije". Ova ocena je usledila nakon što je episkop bački Irinej izjavio povodom uličnog performansa italijanske pozorišne trupe u Novom Sadu da je ta "predstava bila satanistička". Naime, episkop Irinej je o predstavi Mala parata pozorišta *Teatro Dei Veneti* iz Modene napisao "To je bila maskarada u kojoj je jedan iz grupe, odećom i maskom, izigravao samog satanu, a ostali učesnici demone. Rečima, bolje reći užasnim kricima i urlicima, veličali su nečastivog, koji ih je jedini i mogao nadahnuti na ovaj izopačeni 'obred'. Sve su to pratili užasno preglasni bubnjevi i divlja muzika, a gestikulacijom u pravcu Saborne crkve pokazivali su da im je bogohuljenje verskih osećanja većine Novosađana bio glavni cilj... Kada su posle krenuli Zmaj Jovinom, u istom izdanju, u neakvom morbidnom transu, nevina dečica su plakala, vrištala i bežala..." Vladika je još napisao da se to bili, "satanistička demonstracija sile", "đavosluzenje" koje su izveli "svesni ili nesvesni poklonici satane". Vladika je dao nalog "da se dugim zvonjenjem svih zvona Sabronoga hrama izrazi protest Crkve zbog ovog svetogrđa i varvarstva", a narednog "jutro je dao nalog da se čitav prostor poštkropi osvećenom vodom, uz odgovarajuću crkvenu molitvu".¹²

To se odnosi i na vrstu muzike, zatim ulogu žene u društvu i sl. Tako, povodom knjige monaha Arsenija "Bog i rokenrol" opominje da ideologija rokenrola promovise način života koji nastoji samo da promovise sjaj i bedu telesnog čoveka, ili da glumi duhovna traganja koja se prečesto ispostave kao putevi bez povratka. Na rokenrol kao import zapadne kulture gleda se kao na "ideologiju, novi pogled na svet koji propagira svoj način života – raskid sa tradicionalnim moralom, okretanju životu bez odgovornosti za stavljanje braka i porodice i postepeno propadanje ličnosti, a pod parolom osvajanja višeg egzistencijalnog smisla"¹³.

Vraćanje žene na tradicionalnu ulogu u društvu je jedan od prioriteta u novom kulturnom modelu, koji negira dostignutu emancipaciju žena u prethodnom poretku, odnosno SFRJ. Koristi se svaki povod da se obezvrede vrednosti te emancipacije. Tako se kroz konstataciju sveopšte krize identiteta

¹¹ O pravoslavnoj monarhiji, *Pravoslavlje*, 15. maj 2006.

¹² *Vreme*, Egzorizam u Zmaj Jovinoj, 31. avgust 2006.

¹³ Boško Obradović, Potkultura rokenrola i droga, *Pravoslavlje*, 1. maj 2006.

sugeriše da je došlo do "raspetosti između prirodne datosti i društvenih trendova koja je dovela do naglog porasta broja feminiziranih muškaraca i muskuliniziranih žena, te da iz tog opasnog apsurd profitiraju jedino zagovornici legalizovanja homoseksualizma i ostalih polnih devijacija". Osvrćući se na osmi mart kao ženski praznik, kaže se da se Pokret za ženska prava izvitoperio i pretvorio u pokret na ostvarivanje tzv. seksualnih prava i izjednačavanja polova u svemu, i da je u suštini zasnovan na iracionalnom inatu i revanšizmu. Pokret je iznedrio kao model za uzor "emancipovanu", zapravo sebičnu i samodovoljnu ženu koja u, muškarcu vidi suparnika.¹⁴

SPC je posebno orijentirana na rad sa mladim ljudima. Kao posledica toga, brojna istraživanja sprovedena od devedestih do danas pokazuju da je religioznost kod mladih, uglavnom adoloscenata, izuzetno rasprostranjena u Srbiji. Snežana Joksimović, naučni savetnik Instituta za pedagoška ispitivanja, smatra da se veliki broj vernika među mladima donekle može objasniti demokratizacijom društva, a donekle činjenicom da je religioznost postala poželjna vrednost. Međutim, ona takođe tvrdi, na osnovu istraživanja, da je trenutni stav u društvu prema religiji "navijački". Takođe iznosi da "postoji negativna veza između tolerancije i religioznosti", jer kako kaže "oni koji su religiozni, bar tako izjavljuju, manje su tolerantni na razlike. Nedovoljno su upoznati sa mnajim religijskim zajednicama i imaju mnogo predrasuda prema njima".¹⁵

SPC je svoje prisustvo u društvu veoma sistematski promovisala i osvajala, pre svega medijski, uz svesrdnu podršku premijera Vojislava Koštunice, što svedoči da "Crkva nije izolovana zajednica od društva, već njegov prirodni i socijalno korisni deo"¹⁶. Međutim, SPC je i sama napravila svoju medijsku mrežu. Gotovo svaka eparhija ima svoje glasilo, postoje i brojni parohijski listovi i listići, kao i dolične crkvene izdavačke kuće. SPC ima i dva radija: *Glas Crkve* u Valjevu i *Svetigora* na Cetinju. Eparhija Žička je osnovala *TV Logos*, prvu crkvena televizija u ovom delu Evrope. Osim toga, SPC veoma mnogo koristi i *internet* u kome vidi "dragocenu misionarsku moć Crkve".

U prtekle dve decenije SPC je u svojevrsnoj građevinskoj ofanzivi. Ona je takođe deo strategije koja ima za cilj vraćanja kulturnog modela na srednjevekovne izvore. Tako i novi trend crkvene gradnje odlikuje izrazito oslanjanje, ili kopiranje starih arhitektonskih rešenja. To je posebno uočljivo u Vojvodini, čime se ide na svojevrsnu crkvenu unifikaciju što ima za cilj potiskivanje vojvođanskih specifičnosti. Građevinska ofanziva SPC uživa moralnu i materijalnu podršku države, što u sebi nosi svojevrsnu simboliku, jer se insistiranjem na srednjovekovnoj arhitektonskoj formi sugeriše bliskost

¹⁴ M. Popović, Osmomartovska emancipacija, *Pravoslavlje*, 1. mart 2006.

¹⁵ *Danas*, Nije lako skočiti u verz bez pripreme, 7. mart 2007.

¹⁶ Boško Obradović, Status Crkve u srpskim medijima, *Pravoslavlje*, 15. maj 2006.

države i crkve. Time se promovise i ideološki program Crkve. U poslednjoj deceniji XX veka, dakle za vreme vladavine SPS, sagrađeno je 420 crkava. Taj trend je nastavljen i posle 5. oktobra 2000. Vlada Srbije je za gradnju i obnovu verskih objekata, u okviru Nacionalnog investicionog plana, izdvojila milijardu i 320 miliona dinara (oko 15 miliona eura). Milan Radulović, ministar vera, kaže da je "ovo najveća državna investicija u izgradnju i obnovu verskih objekata od 1940. godine i da ona zbirno iznosi više nego što je država uložila u izgradnju crkvenih zdanja u poslednjih pola veka"¹⁷.

Institucionalizacija položaja SPC

Zakon o verskim zajednicama i *Zakon o povraćaju imovine crkvama* je konačno i *de facto* institucionalizovao položaj SPC kao državne crkve, čime je klerikalizacija društva dobila i zakonski okvir. Zakonom o verskim zajednicama je predviđeno da "crkva i verske zajednice mogu obavljati obrede i u školama, državnim ustanovama, bolnicama, vojsci, policiji, ustanovama socijalne i dečje zaštite, zavodima za izvršenje krivičnih sankcija, javnim i privatnim preduzećima, stanovima grđajana i drugim odgovarajućim mestima", a "Ministarstvo vera je prema zakonu dužno da iz ukupnih godišnjih dotacija crkvama i verskim zajednicama najmanje 20 odsto nameni za njihove kulturne i izdavačke programe" (član 39).

Brojni komentari i kritike ovih zakona nisu uzeti u obzir. Vesna Rakić Vodinić, profesor Pravnog fakulteta, smatra da je jedan deo Zakona u suprotnosti sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. U Zakonu, kako ona kaže, nije uočeno da Konvencija zabranjuje ograničavanje verskih sloboda, nego da samo omopgućava ograničenje pojedinih vidova ispovedanja vere. Ona takođe isatiče da između Zakona i Ustava Srbije postoji veliki broj nesaglasnosti i veliki broj proivurečnosti. U članu 41. stav 2. Ustava Republike Srbije stoji da su verske zajednice odvojene od države. Međutim, u Zakonu se na više mesta mešaju državne nadležnosti sa delatnostima verskih zajednica. Na primer, propisano je država ne može ometati verske zajednice u njihovoj delatnosti, ali nije propisano obrnuto – da verske zajednice ne smeju smetati državi u njenim delatnostima. U odrdbi koja se bavi zabranom verske diskriminacije izostala je odredba koje bi se ticala prava građanina da se ne izjasni o svojoj verskoj ispovesti i zaštititi toga prava. U Zakonu takođe nema, čak ni na deklarativnom nivou, odredba da je crkva odvojena od države.¹⁸ Jedna od važnih primedbi na Zakon je i ta da "crkve ne mogu da imaju upravno-pravnu nadležnost nad istorijskim artefaktima koje je nauka i konzervatorska struka valorizovala kao takve"¹⁹.

¹⁷ NIN, Državni prilog, 17. avgust 2006

¹⁸ Politika, 24. april 2006

¹⁹ Marko Omčikus, Mimo evropskih standarda, *Danas*, 15. mart 2006.

Imunitet crkvenih dostojanstvenika je zagantovan uprkos brojnim primedbama organizacija civilnog sektora i pojedinaca koji su učestvovali u raspravi o prednacrtu Zakona o verskim zajednicama. Tako Zakon predviđa da "sveštenici, odnosno verski službenici, ne mogu biti pozvani na odgovornost pred državnim organima za svoje postupanje pri obavljanju bogoslužne delatnosti". Ovaj član Zakona je u praksi odmah primenjen, jer je vladika Pahomije, koji je optužen za krivično delo bludnih radnji nad četvoricom dečaka, oslobođen optužbe. Zanimljivo je i to da je sa suđenja bila isključena javnost koja nije mogla da čuje sve optužbe protiv vladike Pahomija. Sudija Katarina Randelović u Opštinskom sudu u Nišu je u obrazloženju presude navela da su iskazi dva dečaka "suprotni iskazima svedoka", a da "veštak kod okrivljenog nije utvrdio znake pedofilije ili homoseksulanosti, već gotovo ugašeni seksualni nagon". Advokat oštećenih dečaka je nakon oslobodajuće presude izjavio da se "pravosuđe u Srbiji ovim suđenjem i presudom vratilo u period pre 2000. godine, dakle u pećinu, u mrak"²⁰

Porodice dečaka i šira javnost su sa negodovanjem prihvatila ovaka ishod pred niškim sudom. Srpska pravoslavna crkva je u slučaju vladike Pahomija pokazala, uprkos pritisku javnosti, da nije u stanju da se suoči sa problemom. Mirko Đorđević, analitičar, je ovaj slučaj prokomentarisao na sledeći način: "Izbegavajući da istraži slučaj na nivou crkvenog suda, SPC je pokazala da izbegava i istinu čime je nanela najveću štetu sebi".²¹ Vladika Irinej je izjavio da je ovom presudom "stavljena tačka na ovaj slučaj". On smatra da je "sud doneo odluku koja se mogla očekivati" i da je na "SPC tokom ovog suđenja bespotrebno pala senka".²² Zbog svedočenja u korist dečaka koji su optužili vladiku Pahomija, jerej Goran Arsić i đakon Milorad Milosavljević su odlukom Crkvenog suda Eparhije vranjske raščinjani u jeku afere još početkom 2004.

Zakon o povraćaju imovine crkvama i verskim zajednicama predviđa vraćanje imovine "u naturalnom obliku", a ako je to neizvodljivo država će je naknaditi odgovarajućom drugom imovinom ili je platiti novcem, odnosno obveznicama. Zahteve za vraćanje imovine verske zajednice mogu da podnesu do 30. septembra 2008. godine. Međutim, jedan od glavnih razloga za ekspresno donošenje ovog zakona jeste uverenje da bi to bio argument u pregovorima o statusu Kosova. Milan Parivodić, DSS, ističe da "Crkva tačno zna šta joj pripada" te da je "najveći deo nacionalizovane imovine u državnom vlasništvu i da neće biti problema da se taj deo vrati". Ovaj Zakon je, pre svega, donet kako bi se preduhitriilo rešavanje statusa Kosova jer, kako kaže Parivoodić, "u slučaju neke sukcesije ne bi bilo nade da se imovina vrati našoj crkvi". On kaže da denacionalizacija imovine crkve i verskih zajednica, uključujući i islamsku zajednicu, obezbeđuje ozbiljan "civilizacijski argument

²⁰ Vladika Pahomije oslobođen optužbe, *Danas*, 7. mart 2006.

²¹ Blic, 9. mart 2006.

²² Politika, 7. mart 2006.

pred međunarodnom zajednicom i Sudom u Strazburu da zahtevamo da se našoj crkvi na Kosmetu vrati velika imovina"²³. Taj argument važi i za Crnu Goru, s obzirom da SPC polaže pravo na svu crkvenu imovinu u Crnoj Gori.

Rešenje problema crkvenog vlasništva biće vrlo teško i sa pravnog aspekta jer dobar deo objekata nije zaveden u katastarskim knjigama, a kod nekih je navedeno da su "dobro crkve", što pravnici ne smatraju dobrom formulacijom o vlasniku. Zoran Knežević, načelnik Odeljenja za agrarne resurse Ministarstva poljoprivrede, kaže da Srbija nije jedina zemlja u kojoj je crkvama oduzimana imovina, ali jeste jedina koja oduzeto vraća u celini. On kaže da ne raspolaže podacima o površinama zemljišta koje će po zakonu biti vraćeno, ali ako se primeni kvota od odsto, proizilazi da crkvama sledi 42,000 hektara obradivog i šumskog zemljišta.

Jevrejska zajednica je ovim Zakonom uskraćena jer se vraća imovina verskih organizacija koja je oduzeta nakon 23. avgusta 1945. godine. U Jevrejskoj zajednici kažu da je tada njima oduzet samo mali deo imovine. Najveći deo imovine je oduzet tokom Drugog svetskog rata aktima okupatora i zakonima Nedićeve vlade. Jevrejska zajednica smatra da bi bilo "pravedno da restitucija obuhvati imovinu oduzetu posle 6. aprila 1941. godine". U tom smislu su poslali i pismo premijeru Vojislavu Koštunicu sa molbom za izmenu datuma restitucije. Milan Parivodić, ministar za ekonomske odnose sa inostranstvom, je odgovorio da je glavni cilj zakona da se anuliraju posledice jednog anticivilizacijskog vremena koje je narušilo temelje moderne civilizacije. A kada je u pitanju Drugi svetski rat i oduzimanje imovine, pre svega Jevrejima, on smatra da je to bilo "vanredno stanje" i da bi bilo "jako teško reći koja je to godina pre koje se nije dogodilo nešto slično"²⁴.

Ovaj Zakon doveo je do tenzije izemđu SPC i Crnogorske pravoslavne crkve, jer je osamostaljivanje Crne Gore otvorilo pitanje vlasništva nekoliko stotina crkava i manastira u Crnoj Gori. Miloš Dedević, poglavar CPC, zatražio je da sveštenici SPC hitno napuste sve manastire i crkve izgrađene pre 1920. godine, kada je crnogorska pravoslavna crkva izgubila autokefalnost. Najavio je preuzimanje 750 verskih objekata koje sada koristi SPC. CPC je do sada preuzela oko 50 objekata uglavnom uz "podršku vernika". Najveći broj objekata (oko 20) nalazi se u Cetinju. Dva najvažnija objekta koja potražuje CPC su cetinjski manastir, sedište Mitropolije crnogorsko-primorske, i manastir Ostrog.

SPC i nedavna prošlost

SPC aktivno učestvuje i u preradi nedavne propšlosti. Sveti arhijerajski Sabor SPC je na prolećnom zasedanju osnovao *Odbor za proučavanje stradanja SPC i srpskog naroda u ratu u BiH od 1991 do 1995. godine*. Prvi podaci o

²³ *Politika*, Vraćanje Metoha, 26. maj 2006.

²⁴ *Vreme*, 1. juni 2006.

ratnim zločinima nad Srbima biće predstavljeni javnosti na Saboru SPC u proleće 2007. godine. Vladika Hrizostom kaže da "crkva ne može da ostane pasivna u prebrojavanju žrtava", jer to bi bilo isto kao "kada bi vuk upao u stado, a domaćin se ne potruđi da prebroji koliko ovaca mu je podavio".²⁵ SPC smatra da u BiH postoji tendencija da se samo muslimanski narod predstavlja kao žrtva ratnih zločina. Cilj je *Odbora* da Crkva preuzme odgovornost za sudbinu svog naroda i da napravi popis Srba koji su bili žrtve ratnih zločina i time doprinese objektivnoj historiografiji. Vladika Hrizostom kaže da je cilj, ustvari, da "ispitamo i svetu objavimo ko su bili inspiratori genocida i ratnih zločina u BiH koji su počinjeni ne samo nad srpskim, već i drugim narodima".²⁶ Vladika Hrizostom ističe da u BiH postoji tendencija da se samo muslimanski narod predstavlja kao žrtva ratnih zločina. RS je nakon objavljivanja spiska nestalih u Srebrenici 1995 insistirala da se formira Komisija na nivou BiH koja bi trebalo da utvrdi žrtve ratnih zločina i genocida. Pojedinci iz RS tvrde da je u Sarajevu nestalo 10.000 Srba, a neki pak, 5000. Na sajtu Srpske pravoslavne crkve već je iznet preliminarni spisak nestalih Srba u Sarajevu koji broji 575 žrtava.²⁷

Kada su u pitanju istine vezane za crkvu i njene časnike, kao što je na primer Nikolaj Velimirović, SPC nije spremna da prihvati činjenice. U takvim slučajevima SPC se ne libi od diskvalifikacija i svojevrzne diskreditacije. Takvu sudbinu je doživela i knjiga profesora dr Predraga Ilića "Srpska pravoslavna crkva i tajna Dahaua" koja govori o boravku patrijarha Gavrila Dožića i episkopa Nikolaja Velimirovića u Dahau. Ta knjiga je bacila sasvim novo svetlo na njihovo zatočeništvo u nacističkom logoru. Naime, oni su u Dahau proveli samo nešto više od mesec dana a ne nekoliko godina kako se do sada predstavljalo javnosti. U logoru su uživali status "počasnih zatvorenika". Nisu bili mušeni i omalovažavani i boravili su u posebnoj zgradi i dobijali hranu pripremljenu za esesovce. Kraj rata su dočekali u austrijskom hotelu "Grand". Ovo istraživanje razbija mit i o mučeničkoj sudbini Nikolaja Velimirovića u koncentracionom logoru Dahau, koji je namerno godinama pravljeno. U celokupnoj istraživačkoj literaturi u Srbiji, zaobilaze se činjenice koje je izneo Predrag Ilić. On kaže da je "prebacivanje velikodostojnika SPC u Dahau bilo iznuđeno, privremeno, rešenje, dok se za njihovo interniranje ne nađe bolja lokacija, primerena značaju koji su oni imali za šefove nacističke policije i diplomatije"²⁸. U skladu sa tim značajem, kaže on, odnosno nacističkim planovima za njihovo angažovanje u borbi protiv SSSR i Titovih partizana, patrijarh Gavriilo i episkop Nikolaj u Dahau nisu bili mučeni i bili su smešteni u objektu zvanom "Bunker" namenjenom uglednim crkvenim, političkim i

²⁵ *Politika*, Popis žrtava u BiH, 14. jun 2006.

²⁶ *Ibid*

²⁷ *www.spc.org.yu*

²⁸ *Večernje novosti*, Pod lažnim oreolom mučenika, 7. avgust 2006.

drugim visokim ličnostima. Kasnije su ih Nemci, zajedno sa Dimitrijem Ljotićem i drugim izbeglim kvinslizima, vodiuli po Sloveniji i Austriji da obiđu i da blagosiljaju udružene ljotičevske i četničke vojne formacije. SPC je odbacila pomenute tvrdnje navodeći da je to tipičan "primer komunističke, podmukle, danas sasvim nesuvisle propagande, koja ni izdaleka nije kod nas prestala".²⁹

SPC i Vatikan

Odnos sa Vatikanom i dalje je osetljivo pitanje, mada se nakon smrti pape Jovana Pavla II češće pominje poseta aktuelnog pape Srbiji. Međutim, unutar SPC i dalje postoje različiti stavovi. Mitropolit zagrebačko-ljubljanske i cele Italije Jovan smatra da bi "papina poseta mogla da koristi Srbiji kada je u pitanju Kosovo, jer "Sveta stolica ima važnu ulogu u svetskoj politici, i ako se papa na Kosovu uveri svojim očima u ono što se tamo događa i kakvoj su nepravdi izloženi srpski narod i Crkva, nesumnjivo je da bi njegov glas snažno odjeknuo". Međutim, episkop raško-prizrenski Artemije kategoričan je u stavu da "papin dolazak ništa ne bi značio za južnu srpsku pokrajinu".³⁰

Inicijativa da papa Benedikt XVI poseti Srbiju izraz je poboljšanja tradicionalno loših odnosa između SPC i centralnog rukovodstva Rimokatoličke crkve. Papa nije do sada posetio Srbiju, jer to ne želi da uradi bez zvaničnog poziva SPC. Dr Predrag Ilić, kaže da za takav odnos postoje dva razloga. Jedan je vezan za tradicionalnu prozelitsku politiku Vatikana prema SPC. Jedan deo sveštenika i vernika ne oprašta hrvatskoj i Rimokatoličkoj crkvi učešće u nasilnom prekrštavanju Srba u NDH i to što nikada nisu osudili. Drugi razlog je vezan za ambicije Vatikana prema drugim pravoslavnim crkvama i narodima. SPC u tom pogledu izražava solidarnost sa ruskom pravoslavnom crkvom, koja je posle raspada SSSR, više puta optuživala RKC (Rimokatoličku crkvu) za obnavljanje stare prakse verskog preobraćanja naroda na teritoriji Rusije i novonastalih država, kao što je Ukrajina, pre svih.³¹

Srpski ambasador u Vatikanu, dr. Darko Tanasković kaže da je "jasno da je u svesti naše političke elite sazrelo uverenje da je Vatikan značajna međunarodna adresa i potencijalno dragocen, sasvim osoben partner u vremenima velikih iskušenja i neizvesnosti kroz koja prolazimo". On smatra da su ti odnosi opterećeni ozbiljnom hipotekom nepoverenja i nesporazuma, možda manje na teološkom, a više na istorijskom, društvenom i psihološkom planu. On takođe napominje da se i na pravoslavnoj i na rimokatoličkoj strani, može čuti mišljenje da je ekumenski dijalog bez alternative za istinske hrišćanske vernike.³²

²⁹ *Pravoslavlje*, 15. septembar 2006.

³⁰ *Danas*, Presudan je uticaj na političare, 15. avgust 2006.

³¹ *Nedeljni telegraf*, 23. avgust 2006.

³² Intervju sa Dr Darkom Tanaskovićem, *Pravoslavlje*, 15. februar 2006.

U septembru 2006. godine u Beogradu je održan je sastanak Mešovite međunarodne komisije za zvanični teološki dijalog pravoslavnih i rimokatoličke crkve (iza zatvorenih vrata), nakon prekida od šest godina. Domaćin skupa je bila SPC. Nadbiskup beogradski Stanislav Hočevar je povodom ovog skupa izjavio da je "najveći uspeh u tome da sada postoji vrlo jasna želja da je potrebno nastaviti dijalog i da zajednički dokument koji su učesnici velikim delom obradili nudi velike šanse da seteološka stajališta još više približe".

SPC i srpski nacionalni projekat

SPC je jedina institucija koja održava iluziju o srpskom nacionalnom ujedinjenju i to se očituje kroz njeno delovanje u svim susednim zemljama. Ona, naime, jedinstvo srpskog naroda obezbeđuje kroz tzv. "srpski duhovni prostor". Polazeći od uverenja da je Srbija, kao država, bez Kosova nezamisliva, jer je "Srbija hram, a Kosovo oltar. Bez oltara, hram gubi svoju svrhu i svoj smisao postojanja. Srbija je telo, a Kosovo je srce u tom telu. Iščiupa li se srce, ostaje leš koji se raspada".³³

U tom smislu ona je veoma aktivna na Kosovu, gde kao jedina srpska institucija koja funkcioniše uživa veliko poverenje među Srbima. SPC je i zvanično deo delegacije koja učestvuje u pregovorima u Beču. Uloga SPC je intenzivirana posebno od kada je međunarodna zajednica status Kosova definitivno stavila na dnevni red. SPC skoro svakodnevno izdaje saopštenja i ima veoma intenzivnu diplomatsku aktivnost. Episkop Artemije u svetosavskoj poslanici to objašnjava na sledeći način: "Mi se danas nalazimo pred sudbonosnim početkom pregovora o budućem statusu Kosova i Metohije. To nikoga ne ostavlja spokojnim i indiferentnim. Nezavisno ko je neposredno uključen u pregovarački tim, osećamo da u pregovorima svi učestvujemo. Svako na svoj način: mislima, osećanjima, molitvom, dobrim savetom... I u Savino vreme Srbija i srpski narod imali su iskušenja i nevolja. No sve je uspešno rešavano bogonadahnutom mudročću, a osobito usrdnom molitvom Svetoga Save."³⁴

Ahtisarijev pokušaj da srpskoj delegaciji u Beču objasni da je Kosovo izgubljena bitka i da je svaki narod prošao kroz slične situacije, u srpskoj javnosti je dočekan (na isfabrikovan način) kao povod da se optuži međunarodna zajednica da želi "konfiskovati njeno duhovno i istorijsko jezgro, Kosovo i Metohiju". Tim povodom je Sinod SPC izdao saopštenje u kome se ističe da bi "SPC bila duboko ožalošćena i zabrinuta da je bilo ko ma koji narod nazvao narodom krivcem, a kamoli kada je saznala da je tako nazvan upravo srpski narod, koji sačinjava ogromnu većinu među njenim vernicima. Još veću

³³ Kosovo je oltar, *Pravoslavlje*, 1. februar 2006.

³⁴ Svetosavska poslanica Episkopa Artemija, www.kosovo.net

brigu i gorčinu izazvala je u SPC činjenica da takvu kvalifikaciju srpskog naroda nije dao niko drugi nego g. Marti Ahtisari, visoki predstavnik međunarodne zajednice".³⁵

Osamostaljivanje Crne Gore primljeno je samo kao privremeno rešenje, jer SPC kroz svoje aktivnosti nastoji održati primat nad crnogorskom crkvom koju ne priznaje. Ona takođe podržava zahetv Srba u Crnoj Gori da se u novom ustavu tretiraju kao konstitutivni narod. Patrijarh Pavle je u pismu predsedniku državne zajednice Svetozaru Maroviću apelirao: "Jedinstvo Srbije i Crne Gore i očuvanje zajedničke države smatramo vitalnom potrebom i suštinskim interesom svih građana ponaosob i naroda u celini. Razbijanje vekovima izgrađivanog i neizmernim žrtvama plaćenog narodnog i državnog jedinstva ne može doneti ništa dobro. Naprotiv, razbijanje zajedništva može izazvati dalekosežne štetne posledice i u budućnosti ugroziti i njegovu slobodu, i u Srbiji i u Crnoj Gori... to je od izuzetnog značaja za budućnost Kosova i Metohije".³⁶

Zaključci i preporuke:

S obzirom na ustavnu poziciju SPC u društvu, neophodno je naći meru njenih religijskih aktivnosti i društvenog i političkog angažmana. Bez obzira na njenu moguću značajnu ulogu u tranziciji Srbije, SPC do sada u svojim aktivnostima angažmanu nije uzimala u obzir savremene procese i potrebe neophodne za ukupnu društvenu transformaciju.

IV

Društveno-ekonomski procesi

³⁵ Saopštenje Sinoda SPC, *Pravoslavlje*, 1. septembar 2006.

³⁶ Pismo Patrijarha Pavla predsedniku Svetozaru Maroviću, *Pravoslavlje*, 15. maj 2006.

"PREDIZBORNA EKONOMIJA"

Mada su privredne prilike u Srbiji tokom 2006. godine u mnogo čemu bile uokvirene uslovima tipičnim za predizbornu godinu, ipak se može reći da su zapažani neobično pozitivni, mada protivrečni i moguće kratkoročni ekonomski trendovi, koje, pak, nije lako objasniti, jer se za njih ne vidi jasna podloga u ravni realne privredne strukture. U jednoj koncentrovanoj oceni, međutim, moglo bi se reći da je tranzicija počela da odbacuje i pozitivne ekonomske posledice, ali je upravo u tom trenutku ona ponovo stavljena u pitanje od političkih snaga koje su se, u pripremama za izbore, vratile na staru koncepciju "nacionalne, državne privrede". No, to se dogodilo tek u drugoj polovini 2006. godine, kada je došlo do nelogičnog ukrštanja protivrečnih tendencija.

Iako je još početkom 2006. godine bilo jasno da su prevremeni parlamentarni izbori neizbežni iz političkih razloga, Vlada je polovinom godine, ipak, prihvatila zaoštavanje antiinflacione politike, koju je aktivirala centralna banka, pa je godišnja inflacija napokon smanjena na podnošljivih 6,6 odsto, a istovremeno je dinar, neočekivano, ojačao prema evru za čitavih 15 odsto¹. Istovremeno je snažno porastao i izvoz, za blizu 35 odsto, mada je

---

¹ U ovom tekstu korišćeni su, kao osnovni, podaci iz godišnje studije o makroekonomskim kretanjima u 2006. godini, koja je pripremljena za publikaciju MAT, Ekonomskog instituta u Beogradu (br. 12, za decembar 2006. godine), koju je izradio istraživački tim na čelu sa Stojanom Stamenkovićem, a u kome su još Gordana Vukotić Cotić, Vladimir Vučković, Boško Živković, Miroslav Zdravković, Davor Savin, Milan Kovač, Dragana Petraković, Miladin Kovačević, Veselin Pješić, Ivan Nikolić i Miljan Pavlović.

Iz spomenute studije ovde naznačujemo još neke od osnovnih podataka o makroekonomskim kretanjima u 2006. godini, od kojih smo polazili u našim ocenama i zaključcima. Prema predhodnoj godini industrijska proizvodnja je povećana 4,5 odsto (procena). Promet na malo je u razdoblju januar-novembar 2006. godine povećan za 21,4 odsto nominalno, a za 7,5 odsto u stalnim cenama. Tokom 2006. godine ukupno je naplaćeno 1.052 milijarde dinara javnih prihoda i oni su prema 2005. godini realno povećani za 11 odsto. Novčana masa (M 1) je krajem novembra u evrima preskočila 2 milijarde, a devizne rezerve kod NBS su bile 11.766 miliona dolara (ukupne 12.678 miliona dolara). Prosečna neto zarada po zaposlenom u jedanaest meseci 2006. godine iznosila je 21.128 dinara – bila je nominalno veća u odnosu na isto razdoblje 2005. godine za 24 odsto, a realno za 10,9 odsto. Prema proceni iznetoj u MAT-u izvoz je u 2006.

ekonomska politika samo verbalno najavljivala eksplozivan rast državnih investicija ("Nacionalni investicioni program"), a gotovo ništa nije preduzimala za podsticanje konjunktura. Uprkos tome, industrijska proizvodnja je ostvarila pristojan godišnji porast od preko 4,5 odsto. Ovaj skok je tim neobičniji, jer je Narodna banka najvećim delom godine nastavila da steže monetarne dizgine, ograničava privatna zaduženja u inostranstvu i vodi strogu kontrolu kreditne politike poslovnih banaka. U 2006. godini je uprkos nepovoljnih političkih prilika ostvaren i rekordan priliv stranih direktnih investicija od preko 2,5 milijarde evra. Dakle, priliv stranog kapitala je bio veoma obilan mada se diplomatski pritisak međunarodne zajednice na Srbiju, zbog Kosova i Metohije, tokom godine pojačavao.

Taj porast otvorenosti srpske ekonomije prema sveta u 2006. godini ostvaren je, što je na prvi pogled neobično, nasuprot njenoj svojevrsnoj političkoj samoizolaciji. Naime, pregovori o novom aranžamanu sa MMF-om (stari je istekao krajem 2005. godine) nisu ni počeli, dok su pregovori sa EU-u u zastoju od kraja maja, zbog problema u saradnji sa Haškim tribunalom za ratne zločine (afera Mladić), dok je pristup Srbije regionalnom sporazumu CEFTA držan neizvesnim sve do poslednjeg časa (do polovine decembra 2006).

Iako su se preveremni politički izbori, dakle, naslućivali još od početka godine, a postali izvesni još od kraja maja 2006. godine, kada je došlo do suspenzije pregovora Srbije i EU o stabilizaciji i asocijaciji i kada je došlo do značajne krize vlade (ostavka potpredsednika Miroljuba Labusa), međunarodni centri su nastavili da ekonomski podržavaju Srbiju i da je bodre da nastavi tranzicionim putem. Tako je, pri kraju godine, Srbija bila zasuta serijom evropskih pohvala za reforme i privredne rezultate. Početkom decembra 2006, počelo je sa laskavim rečima Komisije EU o velikom iskoraku u reformama u Srbiji, a nastavilo se ocenom Evropske banke za obnovu i razvoj (EBRD) da je Srbija tokom 2006. godine postala lider u reformama u Jugoistočnoj Evropi. U međuvremenu je i koordinator Pakta za stabilnost Jugoistočne Evrope, Erhard Busek, rekao da je ekonomski napredak Srbije impozantan, te da je neophodno da ona produži da radi na unapređenju investicione klime i da nastavi s reformama². Nešto ranije je i MMF svako tekuće saopštenje počinjao u uvodnim rečenicama da ukrašava ocenom da je

---

godini iznosio oko 6 milijardi dolara (porast u odnosu na 2005. godinu za 34 odsto), a uvoz oko 12,5 milijardi dolara (porast za 19 odsto) – što znači da je deficit trgovinskog bilansa bio oko 6,5 milijardi dolara. Precizno utvrđeno – suficit kreditno-finansijskih usluga u 11 meseci 2006. godine u odnosima sa inostranstvom iznosio je 6.864 miliona dolara. Neto priliv stranih direktnih investicija u Srbiju u tom razdoblju je iznosio 2.927 miliona dolara.

² Vidi: *Pregled* od 13. decembra 2006. (izjava Dragice Filipović direktora EBRD za Srbiju i Crnu Goru), dodatak *Biznis*, u *Danasu*, strana III, od 18. decembra 2006. godine, *Dnevnik* od 6. i 7. januara (str. 5) i komentar Vladimira Gligorova u *Ekonomistu* od 30. oktobra 2006. godine (o saopštenjima MMF-a)

Srbija postigla značajan napredak poslednjih godina zahvaljujući makroekonomskoj stabilnosti, a da tek potom ukazuje na niz privrednih tendencija koje i dalje igražavaju upravo tu stabilnost.

Iako je većina evropskih pohvala Srbiji bila upućena uoči njene odluke da u Bukureštu, 19. decembra 2006, potpiše pristupnicu sporazumu o regionalnoj zoni slobodne trgovine (CEFTA), ipak je bilo jasno da spomenuta pozitivna retorika nije motivisana samo tim povodom. Zbog toga su liberalno usmereni domaći analitičari privrednih prilika, povodom spomenute serije spoljnih, načelnih pohvala ekonomskim reformama u Srbiji, postavili pitanje: nisu li one motivisane i širim i značajnijim političkim razlozima? Ciljalo se pre svega na to da su strane pohvale počele da rastu tek kada su raspisani prevremni parlamentarni izbori (na kojima ovde uvek postoji opasnost da prevagnu antitransicijski opredeljene snage) i kada je počelo konačno da se uobličava međunarodno usaglašeno rešenje za (kvazi)nezavisni status Kosova, koje su vodeće političke stranke u Srbiji unapred ocenile nepovoljnim i dramatičnim. Drugim rečima, postavilo se pitanje nisu li evropske pohvale bile samo pokušaj da se političkom retorikom "pomogne" proevropskim snagama u Srbiji uoči januarskih izbora 2007, kad im se već nije moglo pomoći nastavkom pregovora o pridruživanju, koji su "zamrznuti" od maja 2006. godine, zbog upornog odbijanja Vlade Srbije da energičnije krene u ispunjavanje obaveza prema Haškom tribunalu (slučaj generala Ratka Mladića)?

Među ta krupna pitanja oko politički obojenih pohvala unutrašnjim reformama i privrednim rezultatima, ovde treba još dodati i ono koje se nameće povodom dosta vidljivog novog, daleko galantnijeg odnosa Rusije (u odnosu na mrzovolju pokazanu ranijih godina) prema ekonomskim zahtevima Srbije – pa smo bili svedoci jednog brzog napretka oko razrešenje starog problema neregulisanih, a velikih (klirinških) potraživanja Beograda prema Moskvi, a naprasno je zaključen i memorandum o mogućnosti prolaska velikog ruskog gasovoda preko Srbije (na putu od Turske ka Italiji), čija izgradnja bi samo na srpskom delu trase podrazumevala ruska ulaganja od oko 1,5 milijardi dolara³. Uproščeno govoreći, među posmatračima su se postavila dva osnovna pitanja. Na jednoj strani, ne plaši li se Zapad (a pre svega Evropa unija), da ne pogura Srbiju suviše prema Istoku, svojom stalnom politikom uslovljavanja – pa ona sada, nasuprot toj opasnosti, šalje bar pohvale onom delu srpskog establišmenta koji načelno zagovara tranzicione reforme i prihvata kurs ka evropskim i severnoatlanskim integracijama? Na drugoj strani, iskrslalo je i pitanje: nije li Rusija osetila trenutak da može, obećavajući Srbiji podršku oko Kosova i efektuirajući ispunjenje starih

---

³ Spoljnotrgovinska razmena između Srbije i Rusije za 11 meseci 2006. godine iznosila je 2,2 milijarde dolara, u čemu je izvoz iz Srbije 281,7 miliona dolara (u odnosu na isto razdoblje 2005. godine, porast od 38,2 odsto), a uvoz iz Rusije 1,9 milijardi dolara (porast od 23,9 odsto). Deficit u ovom razdoblju, dakle, iznosi 1,65 milijardi dolara (vidi *Politiku* od 21. januara 2007. godine, str. 15)

finansijskih obaveza, da učešćem u privatizaciji zahvati kontrolu nad mnogo više privrednih resursa na području Srbije i na teritorijama na kojima žive Srbi na Balkanu (Republika Srpska u BiH)?

Kao odgovor na ova dva krupna pitanja najlogičnije nameću dve osnovne hipoteze. Prvo, da je Srbija u golom ekonomskom pogledu doista počela da žanje prve pozitivne privredne rezultate predhodne petogodišnje tranzicije i da joj se (i) zbog toga sa Zapada upućuje ohrabrenje da tim putem i nastavi, te, drugo, da je pojačana ekonomska inicijativa Rusije na srpskom delu Balkana tokom 2006. godine rezultat njene ojačane energetske uloge na kontinentu i rapidno uvećanih prihoda od izvoza nafte i gasa.

Kad je reč o privrednim uspesima Srbije u 2006. godini, kod većine spoljnih i domaćih analitičara, ipak, vlada uverenje da se oni ne mogu održati u dužem razdoblju ukoliko se ne nastavi sa sistemskim reformama, restrukturacijom privrede u javnom vlasništvu i daljim otvaranjem prema svetskom tržištu i evroatlanskim integracijama. Imajući, verovatno, na umu baš tu ključnu primedu iz liberalnih ekonomskih krugova u zemlji i inostranstvu, premijer dr Vojislav Koštunica je prilikom zaključivanja CEFTA sporazuma u Bukureštu, u prvi plan istakao svoju ocenu da "i u Srbiji sistemski okvir sve viši liči na evropski", a pri tome je naglašeno izdvojio i nekoliko najatraktivnijih privrednih rezultata s kojima se diči vlada na čijem čelu je proveo predhodne tri godine. On je spomenuo da će u Srbiji 2007. godine biti ostvaren rast bruto društvenog proizvoda za preko 6 odsto, a izneo je i procenu da će se stopa godišnje inflacije ovoga puta zaustaviti na nivou od 7 odsto. Dodao je, takođe, da se očekuje i značajno povećanje izvoza, uz rast deviznih rezervi koje su već premašile 11 milijardi dolara. Istakao je i rekordni priliv stranih investicija od oko 4 milijarde dolara⁴

Preciznije govoreći (sada kada su bilansi godine uglavnom svedeni) Srbija je u 2006. godini postigla rast bruto društvenog proizvoda od oko 7 odsto, što je značajno više od očekivanog (između 4,5 i 5 odsto)⁵. Kad je reč o ovogodišnjem relativno velikom "padu" stope inflacije na oko 6,6 odsto, koju spominje Koštunica, posle 2005. godine - kada je iznosila oko 17,7 odsto, domaći posmatrači ističu da je ona postignuta uz veliku cenu "tvrde monetarne politike" i uz drastično zaustavljanje proklizavanja dinara naniže (to jest dinar je gotovo volšebno "realno ojačao" prema evru, zbog velikog priliva deviza prikupljenih od privatizacije telekomunikacija), pa i uz odlaganje nužnog poskupljenja struje i nekih drugih infrastrukturnih proizvoda i usluga (čije cene kontroliše država).

I kada je reč o neočekivanom znatnom porastu izvoza tokom 2006. godine, domaći stručnjaci navode niz primedbi koje taj uspeh prikazuju daleko manjim. Tako se, na primer, navodi da statistika ove godine već knjiži izvoz u

⁴ Vidi izveštaj u *Politici* od 15. decembra 2006.

⁵ *Građanski list* od 23-24 decembra 2006.

Crnu Goru od blizu 600 miliona dolara, kao čist porast izvoza u odnosu na predhodnu godinu, kada su prodaje Crnoj Gori iz Srbije imale tretman unutrašnjeg prometa (ali je prihod od tog izvoza knjižen kao devizni priliv, jer je to i bio). No, manje od metodoloških akrobacija, na pomalo iskrivljen utisak o podacima o izvozu, stanju deviznih rezervi i dotoku stranih investicija ima daleko veći uticaj pad vrednosti dolara prema evru na svetskim novčanim tržištima, koji je karakterisao celu 2006. godinu. Naime, mnogi devizni prihodi i prilivi Srbije realno se odvijaju u evrima, a javno publikuju konvertovani u dolare, što automatski dodatno uvećava stope rasta zbog poremećaja između te dve valute. No, uprkos tog fenomena, nemoguće je ne primetiti da su devizne rezerve Srbije, i u evrima, na kraju 2006. godine dostigle iznos od 9,6 milijardi - što je doista respektabilno, jer četiri puta nadmašuje veličinu domaće dinarske mase, a praktično su te rezerve na nivou vrednosti čitavog godišnjeg uvoza Srbije (podsećamo da devezne rezerve, po teoriji, minimalno moraju biti na nivou vrednosti tromesečnog uvoza).

Jednostavno, iako se privrednim rezultatima Srbije u 2006. godini može naći hiljadu mana i mada se sa mnogo argumenata može iznositi procena da neki pozitivni trendovi sigurno nisu održivi ni u narednoj godini - činjenica je da je ove godine postignuto neočekivano mnogo, što se može objasniti samo početkom blagotvornog dejstva ranije preduzetih reformi. Dakle, evropske pohvale očigledno ipak nisu bez realne podloge u tekućim tokovima.

U tom kontekstu treba, međutim, analizirati u kojoj meri su pozitivni ekonomski pomaci u Srbiji plod politike Vlade premijera Koštunice ili su, eventualno, oni postignuti uprkos njegovog oklevanja da ubrza reforme. Pri tome treba odmah naglasiti da je u golom političkom smislu, na političkim izborima januara 2007. godine, čak i dr Vojislav Koštunica platio "političku cenu" i za takav spori tranzicioni tempo, koji je pokušao da "primeri" političkoj ideologiji svoje narodnjačke stranke (Demokratske stranke Srbije). Jednostavno, u očima takozvanih običnih ljudi, Vlada Srbije sa premijerom dr Vojislavom Koštunicom na čelu, nije obezbedila očekivani, značajan porast standarda, jer je prosečna plata u trogodišnjem razdoblju njenog mandata povećana sa oko 190 na oko 210 evra mesečno (u decembru 2006. godine je ta plata, zbog valutnih poremećaja, prazničnih i preduizbornih povišica i nagrada poskočila čak na oko 350 evra).

Naime, porast bruto domaćeg proizvoda po glavi građanina Srbije u protekle tri godine, sa oko 2.550 na blizu 3500 dolara, sam taj građanin nije mnogo osetio. Istina, makroekonomska stabilnost je održana, jer je značajan porast bruto domaćeg proizvoda "oborio" učešće javnih rashoda u njegovom volumenu - sa 44 odsto u 2004, na manje od 40 odsto u 2006. godini.

Vladina ekonomska politika, naročito u fiskalnom domenu mora se prihvatiti kao uspešna i tokom 2006. godine, bez obzira na "lupinge" u podacima koji su karakteristični za statistiku koju vodi ministar finansija Mladen Dinkić. Za korisnike državnog budžeta (svaki treći građanin Srbije)

ipak je veoma bitno da je Srbija u protekle dve godine od stalnog budžetskog deficita stigla do kakvog-takvog budžetskog suficita. Prema podacima koje je Dinkić prezentirao - budžetski suficit u 2005. godine izneo je 26,8 milijardi dinara ili oko 330 miliona evra, dok su podaci o tom suficitu za 2006. godinu protivrečni (diskutuje se o prirodi priliva po osnovu prodaje treće licence za mobilnu telefoniju austrijskom Mobilkomu). Dakle, država je u protekle tri godine prikupila i potrošila preko 15 milijardi evra - što je značajan napredak u odnosu na predhodno razdoblje.

Zasad, šok prekida pregovora sa Evropskom unijom nije se direktno odrazio na prekid pozitivnih trendova u privrednim tokovima, jer svi faktori računaju da je taj prekid samo privremen. Međutim, ako doista dođe do nekog dužeg zastoja pregovora Srbije sa EU, ukoliko se posle izbora Vlada Srbije sa osloncem na koaliciju političkih stranka "koje neće dati Kosovo u zamenu za članstvo u Evropskoj uniji" (što je ranije izrečen stav DSS), sve što je dosada postignuto brzo će se istopiti.

Strateški gledano, najgora ekonomska posledica nekog dužeg "zastoja" u pregovorima Srbije sa EU mogla bi biti u tome da će biti prepolovljena cena velikih državnih preduzeća Srbije, koja nisu privatizovana, posebno onih u energetskom sektoru, pa će snage koje se protive njihovoj privatizaciji dobiti još jedan jak argument da se nastavi sa koncepcijom "nacionalnih kompanija", to jest da se nastavi sa politikom. "očuvanja preduzeća koja su u nacionalnom interesu". To bi možda bilo dobro za političku elitu koja "u ime naroda" upravlja ovim kompanijama i (privremeno) za one koji su u njima zaposleni, ali se teško može dokazati da je dobro za korisnike njihovih usluga. U najmanju ruku, takve "nacionalne kompanije" neće prodajom manjinskih paketa akcija, osim unutrašnje dinamike i nešto privatne kontrole, dobiti za te manjinske pakete dovoljno novca za elemenatarnu modernizaciju postrojenja i poslovanja. Prvi test u tom smislu imaćemo na primeru Naftne industrije Srbije, za koju je Vlada Srbije odredila faznu strategiju manjinske privatizacije i dokapitalizacije (do 49 odsto vlasništva obećano je potencijalnom strateškom partneru), ali je u poslednji čas, u decembru 2006. godine, uskratila saglasnost da se pre političkih izbora raspiše tender za pronalaženje strateškog partnera i prodaju prvog udela u vlasništvu nad NIS (25 odsto). To se može objasniti samo pokušajem Koštunicine partije da sebi ostavi prostor i za koaliciju sa strankama koje se protive privatizaciji NIS-a.

Istina, imajući u vidu sve generalne opasnosti koje je aktivirao prekid pregovora sa EU, Vlada Srbije je tokom leta 2006. godine pokušala da izgradi svojevrsnu "protezu" za premošćavanje problema u međusobnim odnosima, pa je tadašnji ministar finansija Mlađan Dinkić u više navrata nudio Briselu takozvani "Paket plus", oslonjen na Koštunicin "Akcioni plan" hapšenja preostalih osumnjičenih za ratne zločine (koje Srbija ne isporučuje Haškom tribunalu). Naime, "Paket plus" je, čini se, imao ideju da konstruiše neku vrstu finansijske "zaobilaznice" Srbije do pretpristupnih finansijskih fondova

Evropske unije - dok se ne nastave pregovori o stabilizaciji i asocijaciji. Ciljalo se, pre svega, na IPA fondove u kojima je državama Zapadnog Balkana usmereno ukupno oko 12,9 milijardi evra u narednih sedam godina, u čemu je Srbiji bilo teorijski namenjeno ukupno oko 1,5 milijardi evra - ako uđe na kolosek koji vodi učlanjenju u evropsko društvo. "Paket plus", međutim, nije bio prihvaćen u Briselu.

U sporadičnim političkim istupima se tokom 2006. godine pojavljivala i teza da Srbija ne mora da žuri u članstvo Evropske unije, jer još dugo može da valorizuje poziciju države koja nije dužna da poštuje sve "skupe" standarde ove zajednice, naročito one na ekološkom planu. Pri tome se isticalo da je privreda Srbije sama po sebi vitalna i sposobna da amortizuje raznovrsne udare - te se za potvrdu ove ocene navodio primer secesije Crne Gore. Te teze su, naravno, bile i ostale površne i pogrešne. Uzmimo crnogorski primer.

Ono što je između Srbije i Crne Gore, na simboličkom i privrednom planu, u ravni realne politike okončano 21. maja 2006 (nakon crnogorskog referenduma o nezavisnosti), odavno se već bilo dogodilo u suštinskom, ekonomskom smislu - još 1. novembra 1999. godine, kada je Crna Gora počela da napušta dinarsku zonu (dvovalutnim sistemom nemačka marka i dinar), a naročito kada je konačno, godinu dana kasnije, nemačka marka postala jedina valuta u "manjoj članici" SRJ. Naime, razdvajanje valuta pratilo je i ubrzano "razdvajanje" privredno-sistemskih ambijenata između Crne Gore i Srbije.

Tako je Crna Gora, još februara 1999. godine, donela novi zakon o privatizaciji (sa masovnom vaučerskom raspodelom društvene svojine), a zatim, 2000. godine, zakon o centralnoj banci, o poslovnim bankama, stranim ulaganjima, hartijama od vrijednosti, pa 2001. godine zakon o privrednim društvima, zakon o stečaju, itd. Snažna i brza tranziciona reforma bila je usumerena u veoma liberalnom smeru, pa je Crna Gora veoma brzo ukinula sve restrikcije u kapitalnoj razmeni sa inostranstvom, u repatrijaciji profita, tekućim transakcijama sa inostranstvom, na terenu slobodnog formiranja kamatnih stopa i u mnogim drugim institucionalnim okvirima. Već do 2003. godine nije bilo nijednog preduzeća u Crnoj Gori bez učešća privatnog kapitala, a do danas je privatizovano oko 90 odsto cele privrede.

Sve to je u Crnoj Gori, naročito između 2000. i 2003. godine, plaćeno i veoma visokim inflatornim udarima (od preko 20 odsto godišnje), sporim rastom bruto domaćeg produkta (između 1 i 1,5 odsto), značajnom stopom nezaposlenosti (oko 25 odsto), stalno visokim deficitom u spoljnoj trgovini (25-30 odsto BDP) i deficitom bilansa plaćanja (8-10 odsto BDP). No, sve je to u maloj zemlji, sa između milijarde i milijarde i po bruto domaćeg produkta - u malom apsolutnom opsegu - za evropske i svetske dimenzije.

Trenutak da se privredna samostalnost dopuni i političkom, inače, u Crnoj Gori je bio izabran smišljeno, onda kada su prve tranzicione muke prošle i kada se mogao očekivati skorašnji znatniji priliv stranog kapitala (kao efekat

potpune političke emancipacije), a pre drugih, krupnijih ekonomskih teškoća koje mogu da naiđu.

Srbija posle političkog osamostaljivanja Crne Gore, dakle, na ekonomskom planu nije imala šta da izgubi, a, ako se prema toj činjenici postavi realistično, to jest normalno, u narednom razdoblju može nešto i da dobije. Zauzimanje takvog državnog stava sugerišu izjave iz Demokratske stranke, u kojima se stalno apeluje na obe strane da se ne uvode bilo kakve restrikcije u međusobne ekonomske odnose. U tim izjavama ističe se da Srbija treba da posmatra Crnu Goru kao jedno značajno tržište od oko 600.000 stanovnika, što je sigurno aluzija na prečesto bagatelisanje njenog značaja u svakom pogledu. Crnogorsko tržište može i dalje da apsorbuje višak ponude Srbije u domenu poljoprivredno-prehrambene robe, a luka Bar i jadranska obala i dalje mogu biti veoma značajni za transportne i turističke potrebe Srbije. Pri tome, treba imati u vidu da Srbija ima suficit u razmeni sa Crnom Gorom od oko 250 miliona dolara godišnje, što je za srpsku privredu itekako važno.

Rečju, na ekonomskom polju, jedan od najvažnijih političkih događaja i u Srbiji, tokom 2006. godine, nestanak državne zajednice Srbija i Crna Gora, te inderketno ponovno "sticanje nezavisnosti" u obe države, nije imao nikakve negativne efekte. Pre će biti da je doprineo nekim pozitivnim privrednim kretanjima (spoljnoj trgovini, na primer).

Daleko najznačajnija podloga relativno uspešne privredne 2006. godine u Srbiji nalazi se u domenu privatizacije⁶, gde je Koštunicin kabinet, moguće, pre svega iz političkih razloga, učinio krupne korake u telekomunikacionoj oblasti. No, glavni cilj, da se u kratkom vremenu dođe do velikog volumena novčanog kapitala i tako poveća manevarski prostor vladajuće koalicije uoči parlamentarnih izbora – ostvaren je glatko.

Već sama dimenzija tri osnovna poduhvata u oblasti telekomunikacija tokom 2006. godine – prodaje Mobija 63 norveškom Telenoru (1.513 miliona evra) i treće licence za mobilnu telefoniju austrijskom Mobilkomu (320 miliona i 1 evro), te napokon kupovina 65 odsto kapitala u banjalučkom Telekomu Srpska (646 miliona evra), koju je preduzelo Javno preduzeće Telekom Srbija, govori u prilog ocene da je Vlada prošla veoma dobro i da je veliki novac koja je inkasirala u ovim operacijama počela da ulaže kombinujući ekonomske sa političkim ciljevima.

Uprošćeno, kod prodaja telekomunikacionih preduzeća ostvarena je bruto cena od 1,85 milijardi evra, a za kupovinu je plaćeno 646 miliona evra – zajedno, reč je o ulazno-izlaznim operacijama teškim blizu dve i po milijardi evra. I kada se iz ovih cifara isključi deo koji je preko BK trejda "zakačila"

⁶ Prema podacima Agencije za privatizaciju Republike Srbije u 2006. godini je od privatizacije udela u 337 preduzeća država prihodovala 334 miliona evra. Vidi *Danas* od 5. januara 2007, str 12.

grupa austrijskih investitora na čelu sa Martinom Šlafom – moglo bi se bez rezerve reći da je Srbija glavne poslove u 2006. godini izvela u domenu telekomunikacija – jer je "prihodovano" oko 1,4 milijardi evra, a u Republiku Srpsku investirana je blizu polovina te sume – 646 miliona evra.⁷

Normalno je što su te operacije izazvale veliku pažnju i logično je što, na jednoj strani, ima posmatrača koji smatraju da je Vlada Srbije dobro prodala i povoljno kupila, a i drugih, koji, opet, misle da se moglo prodati bolje, a kupiti jeftinije. Treći, opet, smatraju da je najbolje što je, napokon, počela praksa da se deo kapitala koji se stiče prodajom državne imovine, počne i reinvestirati, pa makar i u inostranstvu – da se ne bi sve potrošilo na puku javnu potrošnju ili na projekte koji vraćaju novac kroz sto godina.

Istina, u svim ovim telekomunikacionim operacijama može se uočiti i određena politička strategija Vlade Srbije – ali i njeno prisustvo je logično ili, preciznije rečeno, ono je bilo neizbežno, pošto su u pitanju toliko krupni poslovi, u toliko značajnoj privrednoj oblasti. No, ni najstroži kritičari te strategije, ne osporavaju njene ekonomske fundamente. Na primer, kada je reč o prodaji Mobija 63, sve značajnije političke stranke su, što izričito, što prećutno, prihvatile "presecanje" čvora u koji su braća Karić bili zavezali državu raznovrsnim vratolomnim pravnim egzibicijama tokom Miloševićevog doba i kasnije (pa je nemoć države postala više zarazno-truleći moralni problem celog društva, nego politički problem stranaka kojima je konkurisao Karićev Pokret Snaga Srbije). Uostalom, i činjenica da je (većito i pravno sporno) najvećeg domaćeg operatera mobilne telefonije (063) – na kraju kupila i galantno platila jedna doista kontinentalna, moćna i ugledna firma iz nama odavno prijateljske Norveške, pozdravljena je jednodušno. Vlada Srbije je prošla i bez krupnijih kritika u pogledu prodaje treće licence za mobilnu telefoniju, mada je "saniranje" rašomonijade oko Mobtela, morala da izvede uz određene ustupke jednom prilično kontroverznom svetskom mešetaru kakav je Martin Šlaf – pre svega zbog toga što je on u našem slučaju radio za, takođe, solidnu austrijsku državnu telefonsku kompaniju i što je, kupujući predhodno, 15. maja 2005. godine, Karićev udeo u Mobtelu – napokon sačinio kakav-takav pregled unutrašnjeg stanja u toj firmi, te ga dao na uvid Vladi Srbije.

U trećem slučaju, kada je beogradski Telekom, kupio većinski paket u banjalučkom Telekomu, ponudivši na tenderu cenu za trećinu veću od sledećeg konkurenta, može se zaključiti da Vladu Srbije nisu motivisali samo ekonomski, nego i "nacionalno-politički" razlozi, kada je, u svojstvu vlasnika Telekoma Srbija, odobrila taj posao – ali kritičke analize se moraju ograničiti pretežno na visinu cene koja će biti plaćena – jer pravac osnovne odluke ekonomski je prihvatljiv, pošto u samoj Srbiji, a ni u regionu, na žalost, nema posla, sa sličnim profitnim izgledima.

⁷ *Vreme* od 28. decembra 2006, str 18-19

Naime, bilo bi to lepo kada bi neko mogao dokazati da se u neki projekat u samoj Srbiji moglo investirati tih 646 miliona evra, otvoriti 130.000 radnih mesta (na primer, 5.000 evra po radnom mestu) i u narednih petnaestak godina izvući predummljeno. No, takav i toliko profitabilan projekat ni Vlada Srbije, ni njeni kritičari, očigledno, nisu uspeli da nađu na vidiku. No, ostaje pitanje da li se iz ovog posla mogu "povratiti" pare za deset godina (kako se sada procenjuje u Telekomu Srbija), kada podaci kažu da je godišnji profit Telekoma Srpska prošle godine bio 40 miliona evra, a ove godine je porastao na oko 50 miliona evra. Pa, ako se uzme 65 odsto od tog profita – dolazi se, na primer, na oko 33 miliona, koliko će pripasti Telekomu Srbija. Ako se, zatim, 646 miliona evra (koliko je plaćeno većinsko učešće u kapitalu), samo radi ilustracije, podeli sa 33 – ova igra će uputiti na zaključak da će za povrat uloženog kapitala biti neophodno najmanje 18-20 godina. To jednostavno znači, da će Telekom Srbija morati mnogo da se pomuči u BiH – da bi u narednoj deceniji udvostručio trenutnu godišnju dobit.

Vredi malo detaljnije pogledati i samu tehniku Koštunicine vlade, koju je sproveda u famoznom slučaju oduzimanja i prodaje Karićevog Mobtela. Osnovne konture Operacije Mobi 63 sigurno su verifikovane još 12. januara 2006. godine, kada je Vlada Srbije donela odluku da PTT Srbija preuzme na sebe bankarska potraživanja koja su postojala prema Mobtelu, a koja su "visila" u vazduhu nakon oduzimanja licence ovoj firmi za bavljenje mobilnom telefonijom (29. decembra predhodne godine). Ta odluka postala je vidljiva kada je, 17. januara, premijer Vojislav Koštunica sa ekipom ministara Vlade Srbije, u Beogradu, održao sastanak sa vicekancelarom i ministrom za saobraćaj Austrije, Hubertom Gorbahom, na čelu delegacije investitora u BK trejd – u kojoj su bili Martin Šlaf, Jozef Taus i Herbert Kort. U suštini, aranžman je aktiviran istog dana, a to se vidi po tome što je upravo 17. januara Javno preduzeće PTT Srbije potpisalo sa Hipo-Alpe Adrija bankom i Rafajzen bankom "ugovor o kreditu za preuzimanje potraživanja tih banaka od Mobtela" u iznosu od 71,4 miliona evra (novi kredit je dat na 15 godina, sa tri godine počeka i 4,3 odsto kamate godišnje), a država je, kao isključivi vlasnik tog preduzeća, u istom poslu "preuzela" garanciju predhodnog kredita, imovinu Mobtela procenjenju na 270 miliona evra.

Ipak se još nekoliko meseci radilo na preciziranju "detalja", koji su u ovoliko zamašnim transakcijama veoma bitni i skupi. Tako je definitivni sporazum (14 dokumenata) između Vlade Srbije i konzorcijuma koji je kupio BK trejd, na čelu sa Šlafom, zaključen 4. aprila. Ugovorne strane su se opredelile da prvo osnuju (pravno) potpuno novu kompaniju Mobi 63, sa kapitalom od oko 130 miliona evra, u koju je Šlaf ušao sa 30 odsto kapitala, a država Srbija sa 70 odsto. Pošto je Srbija zapravo u novo preduzeće unela realni kapital Mobtela, a Šlaf vlasništvo na BK trejd, Vlada je morala da zaključi sporazum sa PTT Srbije i da "na ime prenosa opreme" plati 91 milion evra, plus 8 miliona evra za dobrovoljni penzioni fond radnika istog javnog

preduzeća (na ime virtuelnih besplatnih akcija na učešće PTT Srbija u Mobtelu), te da povuče svoje tužbe kod domaćih i stranih sudova. Šlaf je sa svoje strane, "preuzeo" dug Mobtela Eriksonu u visini od 30 miliona evra, te povukao svoju tužbu pred arbitražom u Cirihi. Tako je stvorena pravna pretpostavka za prodaju Mobija 63 – te je usaglašena minimalna cena kompanije od 800 miliona evra, u koju je uračunata i cena licence od 320 miliona evra, a izgleda i potraživanje neisplaćenih dividendi PTT Srbiji od 52 miliona evra. Istovremeno je Šlaf, praktično, postavio višu minimalnu cenu – jer je utanačio da, ukoliko na tenderu za prodaju Mobija 63 ne bude postignuto ukupno više 1,1 milijardi evra, nije dužan da proda svojih 30 odsto suvlasništva.

No, predstavnici norveškog Telenora su na aukciji za kupovinu Mobija 63, koja je održana 31. jula 2006, izlicitirali su, u konkurenciji sa austrijskim Mobilkomom, cenu od milijardu i 513 miliona evra, od čega je Srbija inkasirala 1.155 miliona evra, a austrijski biznismen Martin Šlaf postao "teži" za približno 360 miliona evra. Ministar finansija Mlađan Dinkić, koji se godinama zalagao za raspetljavanje slučaja Mobtel i koji je zbog toga "ratovao" sa Karićima i pre nego što su osnovali sopstvenu političku stranku i u nekim anketama navodno bili "jači" i od Koštunicinog DSS-a – odmah je na podlozi tih para krenuo da gradi danas veoma poznati Nacionalni investicioni program.

Sa operacijom Mobi 63 i Martinom Šlafom očigledno je bila povezana i licitacija za prodaju treće licence za mobilnu telefoniju (raspisana 19. septembra), na kojoj je, sa ponudom od 320 miliona i 1 evro (kako je objavljeno 6. novembra), pobedila kompanija Mobilkom Austrija. Uprkos gundanja nekih posmatrača, i ova postignuta cena se može smatrati veoma dobrom, jer je treća licenca u Hrvatskoj plaćena 23 miliona evra, u Sloveniji 36,5 miliona evra, u Slovačkoj 3,9 miliona evra, Bugarskoj 21 milion evra, u Rumuniji 15 miliona evra. Iz ovih podataka jednostavno se vidi da je ono što je za treću licencu za mobilnu telefoniju dobila Vlada Srbije – 3,2 puta više nego što je za treću licencu prihodovalo pet spomenutih zemalja (99,4 miliona evra), sa pet puta više stanovnika. Kako su nakon akvizicije treće licence najavili Austrijanci, njihov je cilj da za pet godina osvoje 25 odsto srpskog tržišta, a za ostvarenje tog plana uložice još blizu 300 miliona evra i zaposliti 700 ljudi.

Uzged, kupovina Telekoma "Srpska" obnarodovana je 5. decembra 2006. godine, kada je Dodikova vlada u Banjaluci odobrila prodaju 65 odsto kapitala Telekomu Srbija za 646 miliona evra, pošto je utvrđeno da je drugi konkurent, Telekom Austrija ponudio za 179 miliona evra nižu cenu. Inače, reč je kompaniji koja ima 350.000 pretplatnika u fiksnoj mreži i 630.000 u mobilnoj telefoniji, a i 30.000 korisnika na internet kablovima.

Ukratko, već i ovi osnovni detalji o "tehnicima" preuzimanja i prodaje preduzeća u telekomunikacionoj oblasti upućuju na zaključak da Koštunicin kabinet nije bio onoliko opsednut "legalizmom", koliko se hvalio – te da je u

upotrebi "nacionalnog kapitala" u velikoj meri sledio smernice "nacionalne političke strategije". Ipak, ponavljamo, ova Vlada je potezima u domenu telekomunikacija obezbedila na ekonomskom polju "materijalnu podlogu" za "političko preživljavanje" stranaka koje su je kontinuirano sačinjavale i podržavale (DSS, G-17 plus i SPS), te za očuvanje takozvane "narodnjačke ideologije" i u ekonomskoj sferi.

Ukupan priliv stranih direktnih investicija, u periodu januar-oktobar 2006. godine, izneo je 4035 miliona dolara, dok je odliv iznosio 1108 miliona dolara, tako da je ostvaren neto priliv od 2927 miliona dolara. U oktobru je priliv SDI izneo 307 miliona dolara, što predstavlja jednu od najvećih mesečnih vrednosti, odliv je iznosio 32 miliona dolara, tako da je neto priliv iznosio 275 miliona dolara. Prodaja Telekomu Srpska Telekomu Srbije biće proknjižena kao odliv SDI iz Srbije u trenutku plaćanja, tako da je moguće (ukoliko se uplata izvrši početkom 2007. godine) da ćemo prvih meseci 2007. godine imati negativnu vrednost neto priliva SDI.

EKONOMSKA I SOCIJALNA PRAVA

Ukoliko se za početak tranzicije u Srbiji uzme 2001.godina, kada je i formirana prva postmiloševićevska vlada, proteklih šest godina bi trebalo da budu sasvim dovoljan period za sumiranje ostvarenih rezultata, ocenu brzine i kvaliteta reformi i, manje-više, pouzdanu procenu budućih procesa u društvu. Međutim, uprkos brojnim analizama unutar i van zemlje, koje svedoče o "liderstvu" ili pak "umerenom napretku" (u zavisnosti ko, i u koje svrhe ih plasira), sudbina tranzicije u Srbiji je i dalje neizvesna. Razlozi za strepnju su mnogobrojni, ali većina njih je postojala i u drugim zemljama u tranziciji, pre svega, centralne i istočne Evrope. Ono što zabrinjava je činjenica da ovde, ni posle šest mukotrpnih godina i evidentnih napora, nema jasnog odgovora na pitanje da li srbijansko društvo uopšte želi da se transformiše?

Naime, uprkos deklarativnoj podršci reformama i demokratizaciji, građani Srbije pokazuju sve veće nepoverenje prema političkoj i ekonomskoj eliti kao nosiocima promena, dok gubitak neophodne energije dobija zabrinjavajuće razmere. Iako je stanovništvo i pre šest godina bilo iscrpljeno a društvo i institucije gotovo sasvim razoreni, pokretački potencijal je ipak bio prisutan, kao i spremnost da se prati vizija prve demokratske vlade. Stoga uočljivo razočarenje, gubitak interesovanja, apatija i nepoverenje nisu samo posledica uobičajenih tranzicionih teškoća, već i realnog odsustva kredibiliteta potonjih vlada. Period snažne recesije, kada dolazi do značajnog pada proizvodnje i zatvaranja radnih mesta, i koja se smatra najozbiljnijom opasnošću po reforme, u istočnoevropskim zemljama je u proseku trajao tri godine, pa bi Srbija, po tom kriteriju, trebalo da je već prevazišla rizik od zaustavljanja i sloma tranzicije.

Dva su osnovna razloga zašto to nije tako: jedan je ekonomsko-socijalne prirode, i svodi se na kontinuirani rast nezaposlenosti, dok je drugi političke prirode, i leži u činjenici neveštog poigravanja političke elite sa međunarodnom zajednicom i u suštini nastavka Miloševićeve politike drugim sredstvima. Naravno da su ovi razlozi u tesnoj međusobnoj korelaciji, pa utičući jedni na druge (uz ostale brojne faktore), sve više dovode u pitanje domet postignutog, blokirajući tako i ono malo preostale energije i pojedince koji imaju kapacitet za sprovođenje reformi. To je naročito vidljivo u poslednje tri godine, kako kroz rastuću apstinenciju i nezainteresovanost za politički život, tako i kroz nesmanjene socijalne protivrečnosti i izraženije devijacije, pri

čemu različita istraživanja nesumnjivo ukazuju na zabrinjavajuća stanja koja se odavno ne mogu tretirati kao usputna pojava ili prolazna faza u transformaciji društva. Tako rezultati istraživanja Centra za slobodne izbore i demokratiju¹ iz aprila 2006. navode političke stranke i Skupštinu Srbije kao najviše rangirane po nepoverenju: njima uopšte ne veruje između dve petine i polovine građana. Nepoverenje je dominantan stav i prema Vladi i premijeru Vojislavu Koštunici, ali i prema NVO i sindikatima, s tim što prema civilnom sektoru čak petina građana nema formiran stav. Krajnje negativnu sliku vlasti nije mogao da ublaži ni izbalansiran odnos prema sudstvu (što takođe nije zavidan rezultat), a opalo je i poverenje u Evropsku uniju koje je sada svega 39 odsto (naspram nepoverenja od 35 odsto). Treba napomenuti da su sva prethodna istraživanja potvrđivala podršku evropskim integracijama najmanje kvalifikovanom većinom, pa je i ovaj rezultat vrlo zabrinjavajući. Predsednik Srbije je negde na granici između ovih, negativno procenjenih grupa, i onih u koje preovlađuje poverenje (vojska i policija, ali i Crkva).

Potpuno urušavanje poverenja u najvažnije državne institucije (pa i programe i političku platformu nosilaca vlasti), logično prate vrlo rašireni stavovi o stvarnim "vladarima" Srbijom: prema mišljenju građana, trećinu vlasti drže oficijelni politički akteri i državne institucije, druga trećina pripada prvenstveno kriminalcima, i u manjem obimu vlasnicima velikih preduzeća, dok je trećina faktičke moći u rukama međunarodne zajednice.

Ovakva percepcija, pored stepena (ne)poverenja u različite aktere, nedvosmisleno ukazuje i na razloge njihovog malog kredibiliteta. Uočavanje kriminala kao dominirajuće devijantne pojave u društvu svedoči ne samo o njenoj raširenosti, već i o nesposobnosti vlasti da se sa njom bori, ali i o vidljivoj vezi između kriminala, politike i biznisa. Ova činjenica, podložna opasnom generalizovanju, često se pojavljuje u osnovi letargičnog osećaja sve većeg broja stanovništva. Na drugoj strani, izbor politike inačjenja i konfrontiranja sa međunarodnom zajednicom, umesto politike partnerstva, vraća se kao bumerang - Vlada dodatno gubi na rejtingu jer se u javnosti uvek doživljava ili kao slaba i nemoćna, ili kao previše podanička. Problem je, međutim, daleko složeniji i prevazilazi uprošćenu percepciju političara od strane građana, koja je najmanje važna; uporno insistiranje na suprotstavljenim interesima Srbije na jednoj strani, i EU, SAD itd. na drugoj, pojačava već postojeći osećaj inferiornosti i ksenofobiju unutar zemlje, a minimalizovanjem istinskih vrednosti razvijenih demokratija uskraćuje građanima Srbije pravo i mogućnost da takve standarde izbore i za sebe. Bez obzira na evidentne slabosti, Srbija je primer države čija je aktuelna politička elita daleko ispod postojećih društvenih potencijala. I u tom smislu je, u odnosu na Đinđićevu vladu, učinjen ogroman korak unazad.

¹ www.cesid.org

Ovako veliko nezadovoljstvo građana bazirano je prevashodno na realnom osećaju da reforme stoje u mestu, te da su retki pomaci beznačajni za ekonomski i socijalni status celokupnog stanovništva. Naime, iako su od 2001. prosečne zarade kontinuirano rasle (prosečna zarada bez poreza i doprinosa isplaćena u decembru 2006., u odnosu na decembar 2005.godine, bila je nominalno veća za 28,3 odsto, a realno za 20,78 odsto)², troškovi života, uslovi poslovanja i opšta atmosfera u društvu su izrazito nepovoljni. Najveći problem predstavlja nezaposlenost, koja se od početka reformi neprestano povećava. Tako je stopa registrovane nezaposlenosti na kraju 2001. bila 21,8 odsto, 2002.godine 24,5 odsto, 2003. i 2004.godine 26,1 odsto, a 2005.godine 27,0 odsto³. Prema najnovijim podacima, na kraju 2006.godine u Srbiji je bilo zaposleno 2.018.595 lica; posao je tražilo 1.011.139 lica, od kojih je čak 916.257 nezaposleno (53,9 odsto su žene). Stopa zvanično registrovane nezaposlenosti je vrlo visoka, i iznosi 28,05 odsto⁴. Situacija je utoliko složenija jer u Srbiji još nije završeno restrukturiranje i privatizacija društvenog sektora (naročito velikih gubitaka), dok su javna preduzeća i državni sektor gotovo netaknuti. Njihova transformacija se i dalje uporno odlaže, iako se radi o neodrživim sistemima sa velikim gubicima i viškom zaposlenih. Strah od velikih socijalnih nemira imanentan je svim vladama država u tranziciji. Uprkos brojnim kritikama liberalnih ekonomista, i Đinđićeva vlada je bila jako oprezna na ovom polju, ali je ipak preduzimala i politički rizične poteze (dekomponovanje kragujevačkog giganta "Zastava", prodaja "Sartida", likvidacija banaka...), uspevajući da amortizuje socijalne tenzije i obezbedi neometan tok privatizacije. Vlada Vojislava Koštunice se, međutim, u sveopštem konfrontiranju prethodnoj Vladi, opredelila za sporije i "humane" reforme, obećavajući reviziju prethodnih, i nastavak privatizacije ali bez otpuštanja radnika. Efekat je bio poguban, jer je privatizacija u jednom periodu potpuno zaustavljena, pritisci na budžet porasli, a investicije se smanjile. Iako se datih obećanja nije dugo držala, još uvek aktuelna "tehnička" Vlada će ostati zapamćena po velikom broju afera, netransparentnih i krajnje sumnjivih privatizacija, kršenju zakona, kao i vraćanju socijalne funkcije preduzećima i mešanju u privredu i tržište.

Pored toga što nije bilo revizije, kao što nema ni privatizacije bez viškova zaposlenih, tokom 2006. pokrenuta je i inicijativa za izmenu *Zakona o radu*, za koji je Vlada tvrdila da vraća dostojanstvo radnicima i da je u skladu sa najvišim međunarodnim standardima. Zakon je usvojen 2005. uprkos oštrm protivljenju MMF, stranih investitora i Unije poslodavaca, i bio je ustupak sindikatima u zamenu za političku podršku Vojislavu Koštunici

² Republički zavod za statistiku, www.statserb.sr.gov.yu

³ Republički zavod za statistiku, www.statserb.sr.gov.yu

⁴ Mesečni statistički bilten br.52, Nacionalna služba za zapošljavanje, Decembar 2006.

prilikom dolaska na vlast. Njime je stavljen van snage prethodni, daleko napredniji i više tržišno orijentisan zakon koji je donet na predlog Đinđićeve vlade (2001.godine), da bi se sada ponovo išlo na restrikciju brojnih socijalnih i humanitarnih funkcija, koje su se pokazale neodrživim. Skupa radna snaga je preveliki teret za loša i nejaka preduzeća, i neželjeno opterećenje za uspešna. Naravno, sindikati su se oštro usprotivili najavljenim izmenama i uspeli da izdejstvuju rasprave u okviru Socijalno-ekonomskog saveta. No, izgleda da je sama Vlada odustala od svoje namere jer joj je još jednom zatrebala pomoć sindikata i zaposlenih, ovog puta kao podrška ustavnom referendumu. Za očekivati je da će budućoj Vladi izmena Zakona o radu biti jedan od prvih zadataka, kao što će je sačekati i druge nepopularne, ali neophodne mere.

U skupštinskoj proceduri su, već dugo vremena, predlozi *Zakona o korporativizaciji javnih preduzeća, privatizaciji javnih preduzeća i privatizacionom registru, Zakona o stranim ulaganjima, Zakona o uslovima za zapošljavanje i rad stranih državljana*, kao i set antikorupcijskih zakona (predlozi *Zakona o Agenciji za borbu protiv korupcije, Zakona o ratifikaciji građanskopravne konvencije o korupciji i Zakona o ratifikaciji dodatnog protokola uz krivičnopravnu konvenciju o korupciji*). Izazovi praktične primene već su stavili pod lupu i tri dugoočekivana zakona, doneta u 2006.godini - *Zakon o investicionim fondovima, Zakon o preuzimanju akcionarskih društava* i izmenjen *Zakon o tržištu hartija od vrednosti i drugih finansijskih instrumenata*⁵. Stručnjaci ocenjuju da oni neće imati adekvatnu primenu jer u Srbiji još nije razvijeno tržište kapitala, dok mnoga druga zakonska ograničenja praktično obezvređuju smisao investicionih fondova, nacionalnu berzu i suštinu slobodnog tržišta. Još uvek nema ni zakona koji bi regulisali i efikasno štitili privatnu i javnu svojinu, nije izvršena denacionalizacija, nema čvrstih i jasnih smernica o korišćenju prirodnih resursa i gradskog građevinskog zemljišta, finansijsko tržište pati od niza manjkavosti...S obzirom na odnose među političkim strankama i delikatnost predstojećih poslova, realno je očekivati nove predloge zakona, kao i nova odlaganja i beskrajna usklađivanja u potrazi za kompromisnim rešenjima. Ovakvo stanje, na žalost, traje već dugo i ima visoku cenu. Ukoliko se za prve godine ekonomskih reformi može spekulirati o traženju najboljeg, a socijalno održivog modela transformacije, u poslednje tri godine je nesumnjivo aktuelan pokušaj vidljivog usporavanja tržišnog pristupa, pa i održavanja metoda karakterističnih za socijalizam i društvenu svojinu.

U isto vreme privatni sektor, prema svim pokazateljima, beleži najveću produktivnost i otvara najviše novih radnih mesta, pa bi njegov ubrzaniji razvoj efikasno umanjio nezaposlenost i uticao na smanjenje socijalnih tenzija. To što Vlada nije uspela da stvori dovoljno kreativan ambijent za njegov podsticaj, na šta godinama ukazuju i međunarodne finansijske organizacije (MMF i Svetska banka), strani investitori, ali i domaći

⁵ Svi objavljeni u Službenom glasniku Republike Srbije br. 46/2006.

privrednici, čini svaku priču o socijalnoj pravdi i humanim reformama depasiranom. Umesto toga, Ministarstvo rada, zapošljavanja i socijalne politike i Nacionalna služba za zapošljavanje (NSZ) osmislili su program pod nazivom "Otpremninom do posla", koji bi trebalo da omogući radnicima koji ostaju bez posla tokom privatizacije da otpremninu ulože u novo radno mesto. Podaci govore da je gotovo celokupan iznos do sada isplaćenih otpremnina otišao u potrošnju umesto u samozapošljavanje, ali je teško verovati da će ova inovacija značajnije uticati na povećanje zaposlenosti. Najpre, same otpremnine nisu velike i neće biti preterano primamljive za novog poslodavca u odnosu na stvarne troškove svakog novootvorenog radnog mesta, naročito zbog obaveze da radnika zaposli na neodređeno vreme i bez mogućnosti otpuštanja, izuzev u slučaju teže povrede radne obaveze; na drugoj strani, kod većine radnika i dalje postoji svest o obavezi države da im nađe posao, pa je logično očekivati da će dobijeni novac radije zadržati, nego ga uložiti u posao sa neizvesnim prihodima. Pritom je predviđeno da sami radnici i poslodavci pregovaraju o uslovima zaposlenja, pa nije jasno u čemu se sastoje usluge posredovanja i pravne sigurnosti za zaposlene koje bi trebalo da pruži NSZ. Ovakav vid zapošljavanja bi, eventualno, mogao biti stimulativan za starije radnike koji dobijaju veće otpremnine, a nedostaje im par godina radnog staža za ostvarenje penzije, ali je pitanje koliko ima poslodavaca kojima je potreban takav profil radnika.

Počev od 1. septembra 2006. godine, poslodavcima je pružena jedna daleko povoljnija mogućnost za zapošljavanje novih kadrova. Naime, svi koji zaposle lice mlađe od 30 godina, kao i lice sa invaliditetom, oslobađaju se plaćanja doprinosa za obavezno socijalno osiguranje u periodu od tri godine od dana zasnivanja radnog odnosa. Srbija, inače, spada u zemlje sa najvećim procentom nezaposlenih među mladima od 19-30 godina; na kraju 2006. godine ova grupa je činila 31,5 odsto ukupnog broja nezaposlenih, a slede lica od 31-40 godina starosti (24,7 odsto), zatim od 41-50 godina (22,0 odsto) i na kraju stariji od 50 godina-21 odsto nezaposlenih⁶. U prilog većem zapošljavanju mladih trebalo je da idu i nova zakonska rešenja za nezaposlene koji su proglašeni viškom u procesu privatizacije, a kojima nedostaje do pet godina za ostvarivanje prava na penziju; njima bi država isplaćivala novčane naknade i doprinose u prve tri godine, a u naredne dve godine samo doprinose, i tako ih trajno skinula sa spiska nezaposlenih koji traže posao. Činjenica je da najstariji radnici vrlo teško dolaze do novog zaposlenja, ali bi bilo daleko delotvornije da Vlada svojim ukupnim ekonomsko-finansijskim merama pospešuje produktivnost i tako stvara prostor za otvaranje novih radnih mesta, kako za ovu kategoriju (ne)zaposlenih, tako i za mlade. Ovakav predlog, međutim, samo je još jedan u nizu neefikasnih poteza, koji imaju za

⁶ Mesečni statistički bilten br.52, Nacionalna služba za zapošljavanje, Decembar 2006.

cilj očuvanje socijalnog mira zarad opstanka na vlasti. Ministar zapošljavanja ga je pravdao neophodnim i veoma dobrim i zbog toga što je prosečna starost u privredi Srbije iznad 48 godina života⁷, zaboravljajući (ili, ne znajući) da daleko uspešnija društva ulažu ogromne napore da stvore mogućnosti i zadrže iskusnu radnu snagu što duže angažovanu. Predlog je, inače, podržao i Socijalno-ekonomski savet, ali se on ipak nije našao u skupštinskoj proceduri; razlog je verovatno nesaglasnost u okviru same Vlade, naročito protivljenje ministra finansija koji je u ovakvom rešenju video dodatni pritisak na budžet, odnosno penzijski fond. To je svakako razumno rezonovanje, budući da je u 2006. bilo preko 172.000 lica koja su ispunjavala uslove predviđene ovim nacrtom izmena, a u ovoj godini će ih biti još više.

Očekuje se da će na rast nezaposlenosti uticati dalja privatizacija, kao i stečaj i likvidacija preduzeća koji se i dalje odvijaju sporo i restriktivno. I u ovom slučaju je Vlada, uprkos ekonomskom imperativu, taktizirala i odugovlačila sa primenom Zakona o stečajnom postupku. Prema podacima Agencije za licenciranje stečajnih upravnika, prethodne godine vodilo se oko 1266 postupaka, od kojih je 236 pokrenuto u 2006.godini. To je izuzetno mali broj, s obzirom da je u vreme donošenja zakona u Srbiji bilo nelikvidno preko 30.000 preduzeća. Još veći problem je opstrukcija Agencije od strane drugih državnih organa, pa se tako za stečajne upravnike često postavljaju lica bez licence; direktni prekršioc zakona su najčešće Trgovinski sudovi, kao i Agencija za privatizaciju⁸. Pojedini stečajni postupci i inače izazivaju sumnju i proteste zaposlenih (npr. stečaj robnih kuća "Beograd"), pa nezakonito imenovanje upravnika doprinosi već postojećem stavu da se u mnogim slučajevima radi o krupnim malverzacijama i korupciji.

I Agencija za strana ulaganja i promociju izvoza (SIEPA) uključila se u rešavanje problema rastuće nezaposlenosti, nudeći bespovratnu finansijsku pomoć investitorima u određenim delatnostima, čije je poslovanje usmereno na međunarodnu trgovinu, istraživanje ili razvoj. Jedan od uslova za dobijanje ovih sredstava je i otvaranje određenog broja novih radnih mesta, u zavisnosti od iznosa novca za koji se konkuriše⁹. No, prvenstveni smisao ovog projekta i same Agencije je smanjenje spoljnotrgovinskog deficita, koji je i dalje vrlo visok i ozbiljno ugrožava svaki pokušaj za uspostavljanje kakve-takve stabilnosti. Za sada se još ne zna koliko je interesovanje potencijalnih investitora, i u kojoj meri će uticati na zapošljavanje. Slična situacija je i sa projektom razvoja 49 industrijskih zona širom Srbije, koje tek treba da se infrastrukturno opreme kako bi privukle sveže investicije i uposlile lokalno stanovništvo¹⁰. Navodno su

⁷ *Danas*, 7.jul 2006.

⁸ Godišnji izveštaj o radu za 2006. godinu, Agencija za licenciranje stečajnih upravnika, www.alsu.sr.gov.yu

⁹ www.siepa.sr.gov.yu

¹⁰ Bilten o primeni Strategije za smanjenje siromaštva u Srbiji br.10, Mart 2007.

sredstva za ovaj projekat obezbeđena u okviru *Nacionalnog investicionog plana* (NIP), ali se mogući efekti još ne naziru.

Inače, Nacionalni investicioni plan je tokom cele godine izazivao kontroverze, a i dalje je predmet osporavanja mnogih stručnjaka. Međunarodni monetarni fond je takođe negativno ocenio čitav projekat, tražeći da se odmah obustavi njegova primena. Nasuprot Vladi koja tvrdi da je Srbija na kraju 2005.godine po prvi put ostvarila suficit u budžetu i tako obezbedila sredstva za finansiranje NIP, MMF to negira i zahteva da se sredstva vrate u budžet, da se uspostavi jaka kontrola budžetskih rashoda i da se strogo namenski finansiraju samo najvažniji investicioni projekti. Ova važna finansijska institucija je ustvrdila i da je povećanje plata budžetskim korisnicima u vreme poslednje izborne kampanje poremetilo makroekonomsku stabilnost, pa od buduće Vlade očekuje (pored suspenzije NIP) i da vrati nivo plata na pređašnje stanje, kako ne bi došlo do rasta inflacije u 2007. Sva je prilika da "tehnička" Vlada nema nameru da posluša ove savete, budući da je Uredbom o privremenom finansiranju povećala sredstva za projekte iz NIP. Pored pomenutih osporavanja, NIP karakteriše i krajnja netransparentnost: nema posebne budžetske linije već se sredstva prebacuju ministarstvima, ne zna se tačan izvor i veličina prihoda, kao ni način izbora projekata koji će dobiti sredstva, kako će ona biti utrošena, ko vrši kontrolu nad celokupnim postupkom itd. Internet prezentacija¹¹ sadrži samo površne detalje, dok je pristup predloženim projektima omogućen samo "internim korisnicima"; najava da će detaljne analize, planovi i grafikoni biti objavljeni na "javno dostupnom delu prezentacije" stoji bezmalo godinu dana bez ikakve promene, dok se o već utrošenim sredstvima u javnosti samo nagađa. Naravno, zagovornici NIP ističu kao njegovu važnu karakteristiku i povećanje zaposlenosti, ali se na osnovu dostupnih informacija može zaključiti da će jedino građevinski sektor imati realnu potrebu za angažovanjem novih radnika; s obzirom da se za ove poslove najčešće upošljavaju radnici na određeno vreme (a neretko i "na crno"), to svakako neće uticati na sistemsko rešavanje problema nezaposlenosti.

U prilog sve češćih upozorenja i kvalifikacija da je u Srbiji prisutna tzv. "sistemska korupcija" ide i činjenica da još uvek nije ustanovljen sistem revizije budžeta, niti se radi na njenom institucionalnom i zakonskom okviru; uz neprekidno prisutne afere i pitanja javnosti koje vlast ignoriše, rastuću nezaposlenost i očigledan zastoj reformi u svim sektorima društva, jasno je zašto građani nemaju poverenje ni u političku elitu, ni u institucije. Nemogućnost postizbornog dogovora i formiranja nove Vlade, kao i opasno podizanje tenzija u vezi sa statusom Kosova, dodatno iritiraju nestabilnu političku situaciju, blokirajući eventualne nove investicije i otežavajući već teške uslove poslovanja. Bez obzira na odugovlačenje i odlaganje, buduća

¹¹ www.nip.sr.gov.yu

Vlada će morati da otpočne ozbiljnu transformaciju javnih preduzeća, ali i drastično smanjivanje subvencija koje, i pored stalnih obećanja i pogubnog ekonomskog efekta, i dalje opterećuju budžet i produžavaju agoniju velikih gubitaka. Novi viškovi radnika, samo po navedenim osnovama, znače i nov socijalni pritisak i dalje urušavanje reformskog potencijala. I niska produktivnost je logična posledica loše uređenog, neosmišljenog i anahronog privrednog ambijenta. Prema proceni Unije poslodavaca, prosečna uposlenost u Srbiji iznosi 2,5 sati, dok predsednik UGS "Nezavisnost" Branislav Čanak smatra da je oko 4,8 sati dnevno¹². Na tako nisku efikasnost treba dodati i neprimeren broj neradnih dana i raznih praznika. Sve to, uz preostale manje privatizacije, ugrožava tranzicioni proces i stalno ga drži na ivici opstanka.

Uprkos javno iznetim opomenama pravnih i ekonomskih stručnjaka da Vlada odavno nema legitimitet za puno vršenje izvršne vlasti, pa ni za donošenje odluka i ugovaranje poslova od strateške važnosti, može se konstatovati da gotovo šest meseci koalicija DSS-NS, kršeći Ustav, zakone i osnovna načela parlamentarnih demokratija, apsolutistički vlada Srbijom. Iako su joj birači na poslednjim izborima¹³ uskratili poverenje, ona i dalje drži političku scenu u pat poziciji, što dovoljno rečito govori i o samoj koaliciji, ali i o drugim akterima političkog života Srbije.

Nakon skandala koji su pratili velike privatizacije u poslednje dve godine (Knjaz Miloš, C-market, Mobtel), krajem 2006. Vlada je sklopila još jedan, po mnogima problematičan aranžman, prodajući RTB Bor rumunskoj firmi Kuprom. Mnogi ekonomski analitičari izrazili su, najblaže rečeno, krajnju skepsu prema ovom poslu, dok su neki decidirano okarakterisali prodaju RTB-a najspornijom privatizacijom u Srbiji: i pregovori, i prodaja, su bili u potpunosti netransparentni, prodaju nije vodila Agencija za privatizaciju već ad-hoc telo sastavljeno od pet ministara (pri čemu su svi iz DSS), ugovor niko nije video, niti su javnosti predstavljene najvažnije klauzule, šturi podaci koje je Vlada iznela nejasni su, kupac nije finansijski kredibilan itd¹⁴. Sve ovo, uz podatak da ugovor ima i niz zaštitnih klauzula za kupca, kao i mogućnost stavljanja imovine RTB-a pod hipoteku radi dobijanja kredita kojim će se otplatiti kupoprodajna cena, izazvalo je masovne proteste zaposlenih i građana Bora, žalbu drugorangirane firme na tenderu (Ist Point), i otvorilo vrata brojnim spekulacijama o pravim motivima prodaje i mogućoj velikoj korupciji. U ovom trenutku još uvek se ne znaju detalji ugovora, pa ni broj i sudbina

¹² *Glas javnosti*, 30.septembar 2006.

¹³ Parlamentarni izbori u Srbiji su održani 21.januara 2007.godine. Koalicija na čelu sa Vojislavom Koštunicom je osvojila 16,7 odsto glasova izašlih građana. Ispred nje su Demokratska stranka sa 22,9 odsto glasova i Srpska radikalna stranka sa 28,7 odsto glasova.

¹⁴ Ekonomski analitičar i novinar Miša Brkić u emisiji "Poligraf" TV B92, 20.03.2007.

viška zaposlenih. Takođe su i dalje aktuelne nedoumice i nagađanja oko još nekih krupnih poslova koje je "tehnička" Vlada preduzela, poput prodaje zgrade MUP u centru Beograda, davanja koncesije za auto put Horgoš-Užice i dr.

Za razliku od prve tri tranzicione godine, kada su protesti zaposlenih i sindikata bili svakodnevni i značajno otežavali ipak energične poteze ondašnje Vlade, u poslednje tri godine je došlo do gotovo potpune pasivizacije najvećih sindikata, dok su se štrajkovi zaposlenih sveli na dobro poznata, kalendarski precizna učenjivanja prosvetnih radnika i zaposlenih u zdravstvu i pravosuđu sa resornim ministarstvima. Najveća tri sindikata (SSSS, UGS "Nezavisnost" i ASNS) plaćaju visoku cenu svog političkog pragmatizma i neprincipijelnih interesnih sporazuma. Prema pomenutom istraživanju, poverenje u sindikate je izrazila jedva trećina građana. Jedine tri kategorije kod kojih je poverenje u sindikate nešto veće od nepoverenja su službenici (41 odsto naspram 30 odsto), stručnjaci (34 odsto prema 33 odsto) i učenici i studenti (31 odsto naspram 27 odsto). Još više zabrinjava podatak da najveće nepoverenje pokazuju upravo oni koji su uvek bili sindikalno organizovani, kvalifikovani i visokokvalifikovani radnici, kao i tehničari. Mada je sasvim jasno da se radi o tzv. "tranzicionim gubitnicima", činjenica je da sindikati nisu ušli spremni u privatizaciju, kao i da su sami odgovorni za dodatno kompromitovanje i potpunu marginalizaciju. Organizovani na isti način autoritarno i centralistički kao i političke stranke, sindikati su propustili priliku da se izbore za kredibilitet među članstvom, ali i da budu uvaženi partner poslodavcima i vlasti. Njihove aktivnosti tokom prošle godine gotovo da nisu vredne pomena, i svode se na uobičajena međusobna optuživanja, te sporadičnu, mlaku i neefikasnu podršku zahtevima zaposlenih. Dva vodeća sindikata su više bila zaokupljena sopstvenim izborima (na kojima su ponovo izabrani isti čelni ljudi), višegodišnjim svađama oko neraspodeljene imovine i sl., nego zastupanjem interesa radnika. Najveća reakcija sindikata zabeležena je na rezultate studije "Koliko poslodavce košta sindikalna aktivnost", koju je ekonomski analitičar Miroslav Prokopijević iz Centra za slobodno tržište uradio za potrebe Unije poslodavaca Srbije. Studija je predstavljena krajem februara, a bavila se okvirnim računama koje su zasnovane na sedam vrsta naknada iz važećeg Zakona o radu, i to po "depresiranim" cenama¹⁵. Prema tim pokazateljima, sindikalne aktivnosti koštaju privredu Srbije oko 149 miliona eura, zahvaljujući upravo zakonskim rešenjima koja poslodavcima nameću vrlo visoke troškove. Sindikalni lideri su istraživanje odbacili kao nerealno, "izveštačeno i ekonomski neopravdano" (Branislav Čanak), optužujući Prokopijevića da "inicira derogiranje radničkih prava" (Milenko Smiljanić), a Uniju poslodavaca "da želi rat sa sindikatima" (Duško Vuković, predsednik

¹⁵ *Danas*, 22.februar 2006.

Sindikata radnika građevinarstva)¹⁶. Bez obzira na utemeljenost ove studije, iz pojedinih komentara sindikalaca se kristalno jasno ispoljavao socijalistički model razmišljanja i odbrana sopstvenog privilegovanog statusa. Za razliku od ovog slučaja, sindikalni lideri su bili vidno uzdržani povodom novinskih članaka u kojima je članstvo optuživalo neke sindikalne vođe za novčane malverzacije i trošenje milionskih iznosa sindikalnog novca¹⁷. Imajući u vidu broj registrovanih sindikata (oko 16.000), kompleksnu političku strukturu na lokalnom nivou i sveukupnu atmosferu u društvu, sasvim je logično da indicije o korupciji u sindikatima imaju svoje realno utemeljenje. To bi, takođe, mogao biti jedan od razloga ogromnog razočarenja zaposlenih u svoje predstavnike.

Mada, prema zvaničnim merilima, i BDP i produktivnost beleže kontinuirani rast od 2001.godine, broj siromašnih građana se nikako ne smanjuje. Ispod linije siromaštva i dalje se nalazi deset odsto stanovništva Srbije. Prema podacima Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike oko 800.000 osoba živi sa manje od 2,4 eura dnevno, a čak 1,6 miliona građana zarađuje malo više; ukupno petina građana zarađuje manje od 70 eura, pa je Srbija po siromaštvu iza Albanije¹⁸.

Među socijalno najugroženijim slojevima i dalje su penzioneri i stare osobe, ruralno stanovništvo, ali i radnici u industrijskim urbanim sredinama. Uz već opisanu ekonomsku politiku Vlade, realna je bojazan da će siromaštvo i u budućem periodu biti aktuelna tema, kao i da Strategija za smanjenje siromaštva neće ispuniti proklamovani cilj-prepoloviti siromaštvo u Srbiji do 2010.godine.

Pored siromaštva i nezaposlenosti, na lošu socijalnu sliku utiču i drugi postojeći problemi: funkcionalna i realna nepismenost, nizak nivo profesionalne i radne kompetentnosti, opadanje kvaliteta života u velikom delu porodica naspram enormnog bogaćenja malog procenta stanovništva, rast opšteg i organizovanog kriminala, pojačana netolerancija, nasilje prema ženama i deci itd. Mnogi stručnjaci smatraju da su upravo sporost i promašaji u procesu tranzicije pogodovali bujanju nekih socijalnih problema i devijacija¹⁹. Zbog dugog perioda krize, u Srbiji su uočljivi brojni tipovi tzv. adaptivnih devijacija (siva ekonomija, kriminalna ponašanja zarad osiguranja elementarne socijalne sigurnosti, šverc i preprodaja roba i sl.), kao i organizovanih i sistemskih devijacija (gde se interesi određenih grupa ostvaruju na nelegalan način, korišćenjem ekonomske i političke moći, kao i slabostima sistema). Pored organizovanog kriminala, uočljivi su i različiti vidovi političkih

¹⁶ Isto

¹⁷ Npr. u Sindikatu železničara, o čemu su mesecima pisali gotovo svi dnevni listovi (*Večernje novosti*, 12-19.februar 2006.godine; *Glas javnosti*, 5.mart 2006. itd.)

¹⁸ Danas, 29.maj 2006.

¹⁹ Prof.Milosav Milosavljević: Društvene devijacije i tranzicija, *Republika*, 1.jun-31.jul 2006.

devijacija "odnosno, političkog delovanja koje se ostvaruje u suprotnosti sa nekim univerzalnim civilizacijskim, demokratskim i političkim normama u cilju očuvanja ili osvajanja vlasti²⁰".

I pored, na prvi pogled, značajnih intervencija države u cilju obezbeđivanja minimalne socijalne sigurnosti građanima, činjenica je da neuspešna politika i zaustavljanje reformi zapravo dovode do pojačavanja socijalnih tenzija. Pritom, socijalna politika je i dalje na margini interesovanja Vlade, nema dugoročnog i održivog projekta reforme ovog sektora, nedostaje koordinacija resornog sa drugim ministarstvima, postojeći instituti socijalne zaštite su prevaziđeni i neadekvatni, sistem je centralizovan i neefikasan itd. Žalosno stanje u ustanovama za socijalno zbrinjavanje različitih kategorija korisnika, rast alkoholizma, narkomanije, maloletničke delinkvencije, nasilja u porodici i druge zabrinjavajuće društvene devijacije, svedoče o socijalnoj regresiji društva i nemoći vlasti da sagleda svu složenost i međusobnu povezanost različitih društvenih odnosa i procesa. Nepostojanje vizionarskog i reformskog kapaciteta u okviru političke elite logično ima za posledicu stagnaciju i dalje zaostajanje Srbije ka željenoj demokratizaciji i razvoju.

Uočljiv populizam i socijalna demagogija, uz neproduktivnu i turbulentnu spoljnu politiku, svakako da jesu u funkciji održanja na vlasti, ali sve više ukazuju na jedan mnogo opasniji fenomen već viđen na ovim prostorima – pokušaj stvaranja jedinstvenog međunarodnog položaja i unutrašnjeg sistema, koji bi bio kombinacija demokratije i autokratije, partnerstva i ničim ograničenog suvereniteta, tržišne i socijalističke ekonomije...Često pozivanje na kineski model "jedna zemlja, dva sistema" od strane najviših funkcionera DSS-a, daje razloga za zabrinutost da se u delu političke i intelektualne elite ponovo rađa ideja o nekakvom "trećem putu", ili bar, o održavanju status quo stanja. Sasvim je jasno da ovakva ili slična "vizija" nemaju nikakvu budućnost, ali je društvo u Srbiji još uvek prijemčivo za neki takav eksperiment.

²⁰ Isto

ZDRAVSTVENI SISTEM MIMO DRUŠTVENIH POTREBA¹

Opšti podaci od značaja za stanje zdravlja stanovništva

Uprkos postepenom relaksiranju nakon promena 2000.godine, sva istraživanja pokazuju da je među stanovništvom u Srbiji i dalje dominantan osećaj ugroženosti i različitih strahova, naravno, modifikovanih u skladu sa vremenom i aktuelnim problemima. Pored straha od siromaštva (i svakako u vezi sa njim), najveći broj ljudi je zabrinut za sopstveno, i zdravlje svojih najbližih. To sugerise najmanje dva ozbiljna zaključka: prvo, da su stepen oboljevanja i pretnja od raznih bolesti realno prisutni i ugrožavaju samo vitalno jezgro naroda, i drugo, da zdravstveni sistem ne uliva dovoljno poverenja i ne garantuje bezbednost ljudi, bilo da se radi o preventivnom delovanju, ili pak, o adekvatnoj, pravovremenoj i efikasnoj reakciji. Postojeće zdravstvene potrebe ne nailaze na odgovarajuću zaštitu, niti se zaštita ljudskih života posmatra u kontekstu bezbednosti, kao garancija da svaki pojedinac živi u punoj slobodi koja mu pruža šansu za ostvarenje sopstvenih, i potencijala celokupne zajednice.

Za analizu javnog zdravlja i zdravstvenog sistema u Republici Srbiji bazičnu pretpostavku predstavljaju podaci o stanovništvu, ne samo iz razloga što ova oblast utiče na samu egzistenciju i kvalitet života građana, već i zbog presudnog značaja koji na stanje zdravlja i funkcionisanje sistema imaju složeni sociološki odnosi i demografska struktura.

Prema poslednjem popisu iz 2002.godine, ukupno stanovništvo Srbije broji 7498001 ljudi. U odnosu na prethodni popis iz 1991.godine, broj stanovnika je smanjen za 324794, mada treba voditi računa da ne postoji potpuna uporedivost popisnih rezultata. Zvanična procena broja stanovnika iz oktobra 2005. beleži blagi rast od 70347 stanovnika. Kao i popis iz 2002., tako i ova procena ne uključuje stanovništvo Kosova. Pri upoređivanju podataka,

¹ U analizi zdravstva u Srbiji korišćeni su pojedini delovi teksta "Bezbednost i javno zdravlje", koji je Helsinški odbor uradio za potrebe Izveštaja za 2005-2006.godinu: "Indikatori ljudske bezbednosti u Srbiji", Fond za otvoreno društvo, Beograd, 2007.

posebno je značajno imati u vidu velika demografska kretanja u periodu 1991-2000.godine (unutrašnje migracije uslovljene ratovima u ex-SFRJ, emigriranje više stotina hiljada mladih u treće zemlje itd.), što je imalo značajan uticaj na strukturu stanovništva, a gotovo neprocenjiv na njegov zdravstveni status.

Posmatrano prema velikim starosnim grupama, struktura stanovništva je sledeća: učešće mladih do 19 godina starosti u ukupnom stanovništvu iznosi 22,3%; odrasli od 20-39 godina čine 26,4% stanovništva, a od 40-59 godina 28,2% od ukupnog broja; najzad, stanovništvo starije od 60 godina čini 23,1% ukupne populacije. Prosečna starost stanovništva u Srbiji se neprestano povećava još od prvog posleratnog popisa 1953.godine, i to za oba pola; budući da prosečna starost prelazi 40 godina, stanovništvo Srbije se smatra starim. Izuzev u opštinama sa većinskim albanskim stanovništvom u južnoj Srbiji, demografski trendovi su manje ili više nepovoljni u celoj zemlji. Prirodni priraštaj na teritoriji Srbije je u kontinuiranom padu još od '60-tih godina, s tim što se od 1992.godine beleži negativna stopa prirodnog priraštaja uz trend pogoršanja sve do 2000.godine. Od 2001. odnos novorođenih i umrlih stanovnika dobija stabilnije kretanje, ali i dalje demografski nepovoljno. Pritom je pad broja stanovnika značajno veći u ruralnim naseljima, a porast u urbanim (gradskim) naseljima. Takav odnos se zadržava i dalje, pa je sredinom 2004. čak 53% gradskih opština u Centralnoj Srbiji sa negativnim priraštajem, i 74,2% ostalih naselja. Još je nepovoljnija situacija u Vojvodini, gde čak 94,2% gradskih, i 88% ostalih naselja ima negativan prirodni priraštaj. Imajući u vidu nepovoljna kretanja u starosnoj strukturi na nivou cele zemlje (opadanje udela mlađe populacije, povećanje prosečne starosti i učešća starih u ukupnom stanovništvu), u periodu do 2015. može se očekivati dalje opadanje prirodnog priraštaja. Istovremeno se povećavala i očekivana dužina života, kako živorođene muške, tako i ženske dece (2004.godine očekivano trajanje života za mušku decu je bilo 69,9 a za žensku 75,4 godina).

Mada su starenje stanovništva i negativni demografski trendovi karakteristični i za razvijene evropske države, kombinovani sa lošim socijalno-ekonomskim položajem većine stanovnika i traumatičnim iskustvima života tokom poslednje decenije prošlog veka, oni značajno uslovljavaju stanje zdravlja građana Srbije. Naime, srbijansko društvo je u tranziciju ušlo potpuno iscrpljeno, pa su neminovne posledice restrukturiranja sistema (pre svega, u sferi zaposlenosti i zarada, socijalnih primanja, ali i političke tenzije i prolongirana nestabilnost ukupnih društvenih prilika itd.), dodatno stresno uticale na građane. Istraživanje o zdravlju stanovništva Srbije² iz 2006.godine pokazuje izvesne pozitivne pomake: u odnosu na 2000.godinu, smanjen je

² Istraživanje je sprovedlo Ministarstvo zdravlja uz podršku Svetske banke, na reprezentativnom uzorku stanovništva. Ovo je drugo istraživanje ove vrste, a prvo je sprovedeno 2000.godine. Inače, istraživanje na terenu je obavila Agencija za ispitivanje javnog mnjenja "Strategic marketing" uz pomoć Instituta za javno zdravlje Srbije. Zvanični rezultati istraživanja su najavljeni za april 2007.

procenat domaćinstava čije je učešće troškova za ishranu preko 70%, i to sa 47,7% na 10% u 2006.godini. U 40,5% domaćinstava ostvareni prihodi su bili dovoljni za zadovoljenje osnovnih životnih potreba-ishranu, ličnu higijenu i higijenu domaćinstva, odeću i obuću i zdravstvenu zaštitu. Međutim, oko 37% domaćinstava i dalje procenjuje svoje materijalno stanje kao loše, što je za samo 3% manje nego u 2000.godini (34,1% domaćinstava u gradovima i 41,1% u ruralnim sredinama, naspram podataka iz 2000. kada je svoje materijalno stanje ocenilo kao loše 43,3% domaćinstava u gradovima i 34,1% domaćinstava u ruralnim sredinama).

Kontinuirana izloženost stresu i teškim uslovima života uzrok su mnogih bolesti na koje stanovništvo ili zdravstveni sistem često ne reaguju pravovremeno, a ni adekvatno. Pomenuto istraživanje je, između ostalog, procenjivalo i oboljevanje stanovništva, i to na osnovu izjava ispitanika o dijagnostikovanim oboljenjima i stanjima, kao i na osnovu merenja krvnog pritiska, telesne mase i telesne visine. Prema preliminarnim rezultatima, čak 47% ispitanih je navelo da im je dijagnostikovana neka od navedenih hroničnih bolesti, od kojih je najčešće prisutna hipertenzija, i to kod 25,8% ispitanika. Međutim, merenje krvnog pritiska od strane lekara je pokazalo da hipertenziju ili potencijalnu hipertenziju ima 47,2% odraslih, što je više nego 2000.godine (44,5%). Kao najvažniji razlog oboljevanja, čak 73,8% stanovnika je navelo stres, a slede teški životni uslovi i pogrešna ishrana. Najviše je stresu izloženo stanovništvo u starosnoj grupi od 35-54 godine, ukupno 44%.

Pored toga, iako spora i postepena, reforma u sistemu zdravstvene zaštite utiče na kontinuirano povećanje cena usluga koje nije moguće pokriti postojećim zdravstvenim osiguranjem, pa su građani sve više uslovljeni visokom participacijom u troškovima dijagnostikovanja i lečenja. Budući da često nisu u situaciji da izdvoje potrebna sredstva za zdravstvenu zaštitu, socijalno-ekonomski status i stanje zdravlja čine zatvoreni, uzročno-posledični krug za najveći deo stanovništva.

Obrazovna struktura je, takođe, u važnoj korelaciji sa sistemom javnog zdravstva. S jedne strane, ona obezbeđuje adekvatne profesionalne kadrove za ovu oblast koja je od vitalnog značaja za narod i državu, a s druge, utiče na zdravstvene navike i način života stanovništva, što se direktno reflektuje na zdravlje i sveukupni kapacitet kako pojedinaca, tako i većih grupa i populacije uopšte.

Prema rezultatima popisa iz 2002.godine, u obrazovnoj strukturi stanovništvo sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem učestvuje sa 52,1% dok je bez ikakve škole svega 5,66% stanovništva, a za 2,18% nisu poznati podaci. Međutim, zabrinjavajuće veliki je broj stanovnika koji su završili samo osnovnu školu ili tek nekoliko razreda koji omogućuju elementarnu pismenost-njih je čak 40,06%. Nešto malo više od polovine ženskog stanovništva ima srednje, više ili visoko obrazovanje, ali je to ipak tek 24,02% od ukupnog broja stanovništva starijeg od 15 godina; u okviru ženske

populacije čak 24,72% žena ima završenu samo osnovnu školu, a 15,94% ima nepotpuno osnovno obrazovanje; bez ikakvog obrazovanja je 8,55% žena, dok 2,70% ima samo prva tri razreda osnovne škole. U odnosu na muškarce, daleko veći broj žena je bez škole i sa delimičnim ili potpunim osnovnim obrazovanjem, ali je zato manje žena sa srednjim, višim i visokim obrazovanjem. Takvo stanje je srazmerno prisutno na teritoriji cele države. Iako je ovakva situacija svakako i posledica patrijarhalnog nasleđa iz ranijeg perioda, mnogi drugi pokazatelji potvrđuju da je položaj žene u srbijanskom društvu i dalje suštinski neravnotežan. Poslednjih godina aktuelna priča o ženskim pravima i odgovornosti države da poboljša status žena i dalje je deklarativne prirode; uprkos društvenim promenama i delimičnoj emancipaciji, žene su još uvek manje obrazovane, lošije plaćene, maternalni status je bez dovoljne institucionalne i finansijske podrške društva, a zdravstvena zaštita nerazvijena i često nefunkcionalna.

Govoreći o važnosti obrazovanja za izgrađivanje zdravih navika i načina života, posebno treba istaći potpuno odsustvo zdravstvenog vaspitanja u okviru školskog sistema, koje bez sumnje ima vrlo ozbiljne posledice. Izuzev osnovnih saveta o održavanju elementarne higijene, koje deca dobijaju u predškolskim ustanovama i tokom prva dva razreda osnovne škole (a i to je novija praksa), kreatori obrazovnih programa nisu prepoznali potrebu edukovanja dece i mladih o osnovnim zdravstvenim parametrima i očuvanju zdravlja. Ne umanjujući značaj genetskih predispozicija, kao ni ostalih faktora koji utiču na zdravlje, ovaj ozbiljan nedostatak u zdravstvenoj i obrazovnoj politici uveliko ishoduje zabrinjavajuće rezultate i trendove, naročito kod mladih. Sve ankete i istraživanja rađena poslednjih par godina ukazuju na veliku rasprostranjenost štetnih navika (konzumiranje alkohola, duvana i droga), kao i nezdravog načina života (mala fizička aktivnost, neredovna i loša ishrana itd.). Preliminarni podaci iz Istraživanja o zdravlju stanovništva Srbije govore da, u populaciji dece i mladih do 19 godina, svaki četvrti stanovnik ne upražnjava sva tri glavna obroka, ali je zato značajno povećano konzumiranje slatkiša i slatkih bezalkoholnih pića. Procenat gojaznog stanovništva starog 15 i više godina povećan je sa 16,2% u 2000. na 18,3% u 2006.godini. Očekivani su, takođe, i podaci da deca i mladi sve više slobodnog vremena provode ispred televizora i kompjutera. Generalno loš i neodgovoran odnos prema zdravlju karakteriše i odraslu populaciju. Iako je očito da se neke navike postepeno menjaju (npr. povećana je upotreba crnog hleba, povrća i voća u ishrani), opšte stanje zdravlja i najčešće bolesti odraslih ukazuju da su upravo nezdrave navike i način života značajan uzrok oboljevanja. Što se tiče pušenja, istraživanje procenjuje da 35,3% odraslog stanovništva spada u kategoriju pušača, dok 29,4% stanovništva svakodnevno puši. Ukupan broj pušača je smanjen za 5,2%, i to u većem procentu kod muškaraca nego kod žena. Uprkos zakonskim odredbama, čak 50% zaposlenih navodi da su i dalje izloženi duvanskom dimu na radnom mestu. Smanjena upotreba duvana je zabeležena

i kod mladih uzrasta od 15-19 godina, ali su podaci još uvek zabrinjavajući: u 2006. je pušilo 15,7% mladih iz ove starosne grupe, a u 2000. je pušilo 22,9%; takođe, 71,4% dece i omladine je izloženo duvanskom dimu u sopstvenoj kući, naspram 85,1% 2000.godine. Konzumiranje alkohola među mladima je još alarmantnije: svaki treći stanovnik uzrasta od 15-19 godina povremeno pije alkohol. I mnoga druga istraživanja koja su rađena u školama i u lokalnim zajednicama upozoravaju na nedopustivo visoku rasprostranjenost konzumiranja alkoholnih pića, čak i među osnovnoškolcima. Ni u ovom slučaju zakonski propisi nisu dali rezultat, jer prema proceni, više od 10,7% maloletnika kupuje alkohol na javnim prodajnim mestima uprkos izričitoj zakonskoj zabrani.

Imajući u vidu sve pomenute okolnosti (strukturu i prirodno kretanje stanovništva, obrazovni i socijalno-ekonomski status, istorijske i trenutne društvene okolnosti, probleme u reformisanju sistema i institucija itd.), može se reći da zdravstveno stanje stanovništva korespondira sa postojećim uslovima. Ukupan broj oboljenja, stanja i povreda utvrđenih u službama opšte medicine pokazuje kontinuiran rast i taj trend se uočava na teritoriji cele države, u Vojvodini i Centralnoj Srbiji. Istovetna su, takođe, i najčešća oboljenja zbog kojih su se građani obraćali službama opšte medicine i medicine rada, što ukazuje na veliku rasprostranjenost faktora rizika i uzroka bolesti, kao i na (ne)spособnost zdravstvenog sistema da kroz edukaciju i prevenciju koriguje ponašanje stanovništva. Ubedljivo najveći broj oboljenja pripada grupi bolesti sistema za disanje, bolestima sistema krvotoka, bolestima mišićno-koštanog sistema i vezivnog tkiva, potom slede faktori koji utiču na zdravstveno stanje i kontakt sa zdravstvenom službom, bolesti mokraćno-polnog sistema, bolesti sistema za varenje, itd. Zabrinjavajuće mali je broj poseta stomatološkim zdravstvenim ustanovama, kao posledica nedovoljne edukacije stanovništva o značaju prevencije bolesti usta i zuba, ali i loše uređenog sistema, malog broja kadrova (2403 stanovnika na jednog stomatologa), kao i visokih cena stomatoloških usluga.

Pomenuta oboljenja su najviše zastupljena i u stacionarnom lečenju; najveći broj bolesničkih dana je ostvaren u psihijatrijskim zdravstvenim ustanovama³, potom na internim odeljenjima, odeljenjima hirurgije, pneumofiziologije i tuberkuloze pluća, opšte rehabilitacije, ortopedije sa traumatologijom itd. Takođe, najveći broj ispisanih bolesnika je na internim odeljenjima i hirurgiji, zatim u dnevnim bolnicama, na ginekološkim i akušerskim odeljenjima, dečijoj pedijatriji, odeljenjima pneumofiziologije i tuberkuloze pluća itd.

³ Najveći broj b.o. dana u psihijatrijskim ustanovama prvenstveno je posledica zastarelog i prevaziđenog načina lečenja ovih bolesti i apsolutno neadekvatnog, zatvorenog institucionalnog tretmana psihijatrijskih pacijenata. Videti izveštaj: *Ljudi na margini: Ljudska prava u psihijatrijskim bolnicama*, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd, februar 2007.

Što se zaraznih bolesti tiče, prema dostupnim podacima Srbija spada u zemlje sa niskom prevalencijom HIV infekcije⁴, sa procenjenom HIV prevalencijom 0,05 - 0,1%. Međutim, treba imati u vidu da je broj osoba koje se testiraju na HIV još uvek izuzetno nizak (u 2005.godini stopa testiranja je iznosila 4,7 na 1000 stanovnika). Tako je u Srbiji od 1984. zaključno sa 20.11.2006.godine zvanično registrovano 2088 osoba inficiranih HIV-om, od kojih je 1339 (64%) već obolelo od AIDS-a, dok je 918 osoba umrlo od AIDS-a. Najveći broj HIV pozitivnih osoba je registrovano u Centralnoj Srbiji, i to uglavnom na području Beograda (gotovo 80%). Pretpostavka je da su u glavnom gradu najzastupljenija rizična ponašanja, kao što je i činjenica da se u Beogradu vrši najveći broj testiranja, ali to ne umanjuje sumnju da je i u drugim sredinama broj inficiranih daleko veći od registrovanog.

Od 1997.godine se registruje i kontinuiran pad broja umrlih, tako da je od 2002. prosečno oko 25 umrlih od AIDS-a na godišnjem nivou. Pad obolevanja i umiranja od AIDS-a svakako je rezultat primene kombinovane, visoko aktivne antiretrovirusne terapije (HAART) koja je od 1997. dostupna i besplatna i u Srbiji. Međutim, pad obolevanja i umiranja od AIDS-a nije istovremeno praćen i smanjenjem broja novootkrivenih osoba zaraženih HIV-om, pa uz produžen životni vek raste i ukupan broj osoba koje žive sa HIV-om, odnosno potencijalnih prenosilaca infekcije.

Broj inficiranih, obolelih i umrlih muškaraca je trostruko veći u odnosu na žene, što ukazuje na veću izloženost muškaraca infekciji i u skladu je sa podacima iz Evrope i sveta. Međutim, praktično trostruko veća mogućnost transmisije HIV infekcije sa zaraženog muškarca na ženu seksualnim kontaktom svakako uslovljava trend porasta učešća žena u ukupnom broju HIV inficiranih i obolelih, kao što je slučaj i u Evropi. Sledstveni porast rizika od prenosa HIV-a sa majke na potomstvo, čini da HIV infekcija sve više postaje problem opšte populacije.

Prema najnovijim podacima, najviše HIV pozitivnih osoba dijagnostifikovano je u uzrastu od 25-39 godina (58%), a sledi uzrast od 40-49 godina (13%). Među decom uzrasta do 15 godina, HIV infekcija je retka (3,3%), kao i među mladima uzrasta od 15-24 godina (12,8%).

Ukupno posmatrano, vodeći način prenošenja HIV-a među obolelim osobama je korišćenje zajedničkog pribora za injektiranje među intravenskim korisnicima droge (44%), koji sa hemofilicima i primaocima krvi (8%, i to uglavnom pre 1987.godine, od kada se svi dobrovoljni davaoci krvi, tkiva i organa u Srbiji obavezno testiraju na HIV) čine više od polovine svih obolelih od AIDS-a zaraženih putem krvi, odnosno krvnih derivata. Drugu veliku transmisivnu grupu među obolelima čine osobe koje su HIV-om inficirane u nezaštićenom seksualnom odnosu, bilo sa osobom istog ili suprotnog pola

⁴ Podaci za HIV/AIDS su dobijeni od Instituta za javno zdravlje "Dr Milan Jovanović-Batut" iz Beograda.

(35,5%). Prenos HIV infekcije sa majke na dete je izuzetno redak (1,4%) dok za više od 10% obolelih, uglavnom muškaraca, nije utvrđen ili prijavljen način zaražavanja, što pobuđuje sumnju da zbog izražene stigmatizacije homoseksualizma i homofobije u Srbiji, muškarci često prikrivaju svoje rizično ponašanje. Slične pretpostavke postoje i za neke druge zemlje, naročito Istočne Evrope.

Pored već navedenog, ono što čini epidemiološku situaciju u Srbiji nesigurnom je trend opadanja obolevanja među intravenskim korisnicima droge (sa 72% 1991. na 21% 2005.godine), a sa druge strane izrazit porast obolelih među heteroseksualcima i muškarcima koji imaju seksualne odnose sa muškarcima, naročito izražen u poslednjih desetak godina (sa 15% u 1991. na 49% u 2005.godini). Ovaj trend je još izraženiji među novodijagnostikovanim osobama zaraženim HIV-om.

Tokom 2006.godine, zaključno sa 20.11.2006.godine, u Institutu za javno zdravlje Srbije "Dr Milan Jovanović-Batut" registrovana je 71 novodijagnostikofana HIV infekcija, 40 osoba obolelih od AIDS-a, i 21 osoba umrla od AIDS-a.

Premda Srbija spada u zemlje sa niskom prevalencijom HIV infekcije, epidemiološka situacija se može okarakterisati kao nesigurna, sa tendencijom daljeg pogoršavanja, s obzirom na loše socijalno-ekonomske uslove, kao i prisutno rizično ponašanje.

U februaru 2005.godine Vlada Republike Srbije je usvojila Nacionalnu strategiju za borbu protiv HIV/AIDS-a za period 2005-2010.godine. Nažalost, edukovanje mladih kao potencijalno najugroženije populacije je i dalje sporadično i prepušteno inicijativi pojedinih zdravstvenih ustanova, škola ili retkih nevladinih organizacija koje se bave ovim problemom. To potvrđuju i najnoviji rezultati istraživanja o zdravlju stanovništva Srbije, prema kojima čak 42,1% odraslog stanovništva koje je imalo seksualne odnose sa neregularnim partnerom nije koristilo kondom. Prema pomenutom istraživanju, skoro 90% odraslog stanovništva zna gde može da se testira na HIV, u odnosu na 40% stanovništva 2000.godine. U starosnoj populaciji od 15-24 godine, 22,5% mladih pravilno identifikuje načine prevencije seksualne transmisije HIV-a, dok je 2000. to znalo samo 7,4% mladih.

Mada je poslednjih godina poboljšano informisanje i edukovanje šire javnosti, uočljiv je nedostatak javnih kampanja usmerenih protiv diskriminacije i stigmatizacije zaraženih i obolelih.

Pored HIV infekcije, u Srbiji se svake godine registruju i druge, izlečive zarazne bolesti koje u manjem broju slučajeva imaju smrtni ishod. Poslednjih godina, najviše obolelih je bilo u grupi bakterijskih infekcija creva, hepatitisa B, salmonelose, tuberkuloze i virusnog meningitisa. Činjenica da se većina zaraza najčešće pojavljuju kao posledica nehigijenskih uslova života i namirnica, prljavih ruku, nedovoljne i loše ishrane itd., upozoravaju na nedovoljnu brigu državnih institucija o najugroženijim slojevima stanovništva.

Među njima su svakako pojedine kategorije penzionera i starih osoba, romska populacija, najsiromašniji...Iako se, prema zvaničnim podacima, obavezne imunizacije sprovode u visokom procentu, istraživanja potvrđuju da izvestan broj romske dece ipak nije obuhvaćen vakcinacijom, ili proces imunizacije nije sproveden do kraja.

Podaci o mortalitetu stanovništva ukazuju na neznatno veću smrtnost među muškarcima u odnosu na žene, a vrlo mala razlika je i u oboljenjima koja su uzrokovala smrt. Pored bolesti krvotoka, disajnih i organa za varenje, poremećaja u ishrani i metabolizmu, značajan uzročnik smrti su i tumori. Po broju smrtnih ishoda, tumori su čak na drugom mestu, odmah iza bolesti krvotoka. Inače, razvijene zemlje prate i brojne modalitete o drugim uzrocima smrtnosti stanovništva, tačnije, o umrlima usled nesrećnog slučaja, samoubistava i ubistava. U Srbiji se prati manji broj ovih modaliteta, ali upada u oči podatak da je u sve tri kategorije najveća smrtnost među starijima od 65 godina.

Iako statistika beleži da je vrlo veliki broj umrlih bio podvrgnut lečenju (npr. 2004.godine, čak 92,5% ukupnog broja umrlih), samo 34,3% je umrlo u zdravstvenoj organizaciji, što takođe ukazuje na različite nedostatke u zdravstvenom sistemu. Najpre, medicinska statistika u Srbiji generalno nije na zadovoljavajućem nivou: podaci se ne prikupljaju na jedinstven i sistematičan način, nisu ažurirani, ne obuhvataju privatnu praksu itd. Zbog brojnih problema i nedostataka, pojedine indikatore stanja zdravlja i zdravstvenog sistema je teško sagledati i analizirati, a ukrštanje različitih podataka daje nepouzdan rezultate. Tako u slučaju umrlih, lečenih pacijenata, ne znamo da li su građani umrli od bolesti od kojih su i lečeni (što je od ogromne važnosti za ocenu kvaliteta lečenja); dalje, postavlja se pitanje sistemskog uređenja i efikasnosti specijalističkih i kontrolnih pregleda pacijenata otpuštenih iz stacionarnih ustanova, kao i primarne zaštite (naročito ako se ima u vidu strategija smanjivanja bolesničkih dana u stacionarnim ustanovama); finansijske mogućnosti građana u participiranju troškova lečenja, zdravstvene navike stanovništva itd. Zastarela i nedovoljno razvijena zakonska regulativa u oblasti zdravstva (vezano za prava pacijenata, postojanje nezavisnih i stručnih kontrola u procesu lečenja i sl.) takođe otvara brojne nedoumice i omogućuje sumnju ili nezadovoljstvo zdravstvenim uslugama.

Važno je, ipak, istaći da su višedecenijski razvoj medicine, a naročito ulaganja učinjena poslednjih par godina, u značajnoj meri uticala na smanjenje smrtnosti od nekih bolesti, kao i na poboljšanja u dijagnostikovanju i lečenju. U odnosu na 2000.godinu, kada je 43,4% stanovnika imalo svog lekara (broj poseta po stanovniku je bio 2,3), u 2006. je poraslo korišćenje zdravstvene zaštite u službama opšte medicine pri domovima zdravlja, pa svog lekara ima 50,7% stanovnika (prosečan broj poseta po stanovniku je 3). U isto vreme, opalo je korišćenje privatne lekarske prakse, i to sa 23,9% na 19,4%, što je posledica poboljšanja kvaliteta i obima zdravstvenih usluga u tzv. državnim

ustanovama, ali i visokih cena u privatnom sektoru, koje su nedostupne najvećem broju građana. Imajući u vidu tešku finansijsku situaciju, relativno stabilizovanje farmaceutskog tržišta tokom nekoliko poslednjih godina takođe je od izuzetne važnosti, s obzirom da je dovelo do porasta procenta stanovništva koje lekove nabavlja putem recepta, i to sa 39,4% u 2000. na 54,1% u 2006.godini.

Problemi u funkcionisanju zdravstvenog sistema

Ministarstvo zdravlja Republike Srbije je jedno od retkih koje nije doživelo važnije personalne promene još od 2002. godine do danas. Ta činjenica svakako omogućuje neometani kontinuitet u procesu reforme zdravstvenog sistema, ali su do sada postignutim rezultatima nezadovoljni i građani, i zaposleni u zdravstvu. Imajući u vidu zatečeno stanje iz prethodne decenije, u zdravstvu je svakako učinjen značajan pomak, ali isto tako nema dileme da se moglo i više. Razlozi sporog i teškog restrukturiranja zdravstvenog sistema su brojni: od nedostatka potrebnih finansijskih sredstava koja su za ovu delatnost vrlo velika, preko objektivno vrlo teškog stanja svih zdravstvenih ustanova, do otpora zaposlenih koji se teško prilagođavaju promenama i zahtevima odgovornog i održivog sistema zdravstva. Ništa manje su problematični i stavovi i nerealna očekivanja samih korisnika zdravstvenih usluga.

Kao jedna od najvažnijih društvenih delatnosti, zdravstvo se finansira sa preko 80% ukupnih prihoda iz sredstava budžeta i Republičkog zavoda za zdravstveno osiguranje. Veći privredni rast bi svakako uticao na vidljivije promene u zdravstvu, ali je takođe činjenica da su izdvajanja za ovu oblast neprimerena njenom značaju, u odnosu na neke druge društvene delatnosti i sektore koji se finansiraju iz budžeta. U isto vreme velika izdvajanja za odbranu i policiju, a ne za zdravstvo i obrazovanje, jasno legitimišu politiku vladajuće elite i njen vizionarski kapacitet.

Evidentno je da su rashodi za zdravstvenu zaštitu po glavi stanovnika ipak rasli u poslednjih nekoliko godina. Tako je izdvajanje za zdravstvenu zaštitu po glavi stanovnika u 2002. iznosilo 124 eura, u 2003.godini 131 euro, 2004.g. 146 eura, 2005.g. 157 eura i 2006.godine 185 eura. I pored kontinuiranog rasta, ova izdvajanja su izuzetno niska u poređenju sa drugim zemljama. Primera radi, u Hrvatskoj je izdvajanje za zdravstvenu zaštitu po glavi stanovnika u 2006. bilo 700 eura, a u Sloveniji 1700 eura. Shodno tome, budžet zdravstvenog fonda u Hrvatskoj je bio 2,5 mlrd eura, u Sloveniji 3 mlrd eura, a u Srbiji samo 1,3 mlrd eura. Od toga, na plate zaposlenih u zdravstvu odlazi oko 50% sredstava, na lekove 14%, a na bolovanja oko 8%, dok se sa 24% sredstava finansiraju ostali troškovi zdravstvenih ustanova i zdravstvene zaštite (energenti, potrošni i ugradni materijal, implantati i dr.).

Kao važan deo zdravstvenog sistema, Fond je u stalnom procesu reforme ali još uvek daleko od optimalnog modela koji bi obezbedio kvalitetnu i ekonomski racionalnu zdravstvenu zaštitu građanima. Na drugoj strani, ni davaoci usluga (zdravstvene ustanove) nisu zadovoljni stalnim promenama i restriktivnom politikom plaćanja od strane Fonda, pa su nerazumevanje, optužbe i tenzije između svih učesnika gotovo svakodnevna pojava. Ekonomski iscrpljena i sa malim privrednim rastom, Srbija svakako nije u mogućnosti da svoj zdravstveni sistem bazira isključivo na socijalnom osiguranju. Iz istih razloga, nemoguć je i prelazak na tržišni model i privatno osiguranje, dok se socijalistički (tzv. Semaškov) model dokazao kao neodrživ. Većina evropskih zemalja sve više praktikuje kombinaciju elemenata različitih poznatih modela (Bizmarkovog-socijalnog zdravstvenog osiguranja, koji je dominantan u Nemačkoj, Austriji, Belgiji, Francuskoj itd., Beveridžovog modela nacionalne zdravstvene zaštite na koji se oslanjaju Engleska, Irska, skandinavske zemlje, Kanada, Australija i dr., i tržišnog koji je zastupljen u SAD, a u drugim zemljama u manjem obimu). S obzirom da jako mnogo faktora uslovljava model i funkcionisanje zdravstvenog osiguranja (demografska kretanja, ekonomski parametri, migracije, opšte stanje zdravlja itd.), vlade u razvijenim demokratijama ovom problemu pristupaju sa mnogo pažnje i odgovornosti. Iako je reforma zdravstvenog osiguranja započeta i u Srbiji, ne stiče se utisak da postoji jasna vizija njegove transformacije i razvoja, a još je manja saglasnost ključnih faktora. Mnogobrojni su i propusti i nejasnoće u funkcionisanju privatne lekarske prakse, koja i dalje nije na adekvatan način inkorporirana u zdravstveni sistem. Pri tako haotičnom stanju, o uvođenju privatnog osiguranja nema ni govora, ali je građanima uvedena participacija za usluge koje koriste. Zbog svega pomenutog, pored postojećih, ovo je jedan od najvećih, sistemskih problema u zdravstvu.

Inače, u 2006.godini zdravstvene ustanove po prvi put nakon 15 godina beleže pozitivno poslovanje. Istovremeno su u potpunosti isplaćena i višegodišnja dugovanja u zdravstvu u iznosu od oko 150 miliona eura. Uz već uložena sredstva u rekonstrukciju ustanova i nabavku opreme, u periodu 2006/2007 u zdravstvo će biti uloženo još 331 milion eura, od kojih će sa 60 miliona biti finansirana obnova domova zdravlja širom Srbije, dok će najveći deo, u iznosu od 150 miliona eura, biti uloženi u renoviranje četiri klinička centra (u Beogradu, Novom Sadu, Kragujevcu i Nišu). U toku je i renoviranje 20 bolnica, za koje su kreditom kod Evropske investicione banke obezbeđena sredstva u iznosu od 50 miliona eura. Pored investicija, i plate zaposlenih u zdravstvu beleže rast u poslednjih nekoliko godina. U 2006. plate medicinskih radnika su porasle za oko 46%, a nemedicinskih za 15,5%. Za 2007.godinu se planira povećanje zarada od 21,8% za visoku stručnu spremu, 14% za višu i srednju, i 9,6% za ostale stručne spremlje. Međutim, već početkom ove godine je došlo do nekoliko protesta zaposlenih u zdravstvu: štrajkovali su zaposleni u psihijatrijskim ustanovama, zbog teških uslova za rad i neprimereno niskih

zarada, sindikati zdravstva zbog kolektivnog ugovora i malih primanja nemedicinskog osoblja, odlazeća vlada je optužena za kršenje i neispunjavanje dogovora itd. Ministar zdravlja u ostavci, Tomica Milosavljević, već mesecima na krajnje čudan način rukovodi ministarstvom: pojavljuje se kad i gde mu odgovara, dok zvanično funkciju koordinatora ministarstva zdravlja vrši ministar rada, zapošljavanja i socijalne politike Slobodan Lalović. "Tehnička" vlada se, takođe, samoprolašava (ne)nadležnom prema potrebi: ne može da raspravlja o zahtevima zaposlenih, ali može da podiže plate u sopstvenoj administraciji; ne može da rešava nijedno od gorućih pitanja, ali lako i brzo prodaje RTB Bor, daje skupe koncesije itd.

Upliv politike u zdravstvo nije nepoznat na ovim prostorima: nekadašnju "moralno-političku podobnost" rukovodećih medicinskih kadrova "uspešno" je zamenila partijska pripadnost u višestranačkom sistemu. Feudalna podela ministarstava među strankama sada već bivše vladajuće koalicije, i u zdravstvu je na čelna mesta dovela partijske istomišljenike, simpatizere i karijeriste. Priliv značajnih finansijskih sredstava namenjenih investiranju u objekte i opremu privukao je i profitere svih vrsta, pa opštepoznate priče o korupciji u zdravstvu polako dobijaju novu dimenziju, tzv. "krupne" korupcije. Povećani radovi na rekonstrukciji i izgradnji zdravstvenih ustanova, a naročito pri nabavci skupe medicinske opreme, izvor su neverovatnih mogućnosti za nelegalnu zaradu i druge zloupotrebe. Na žalost, i pored sumnji, novinskih članaka, pa i nekolicine podnetih prijava, do danas nije zvanično rasvetljen i ispitan nijedan slučaj potencijalne "velike" korupcije. Članstvo u upravnim i nadzornim odborima, dobijanje specijalizacija i sticanje visokih zvanja među najškolovanijim kadrom, takođe su predmet velikih manipulacija, dok se uloga moćnih farmaceutskih lobija u kreiranju zdravstvene zaštite samo naslućuje. Primeri tzv. "sitne" korupcije (na relaciji pacijent-lekar, kao i pacijent-ustanova) bili su gotovo svakodnevna tema i u 2006., ali bez sudskog epiloga. Korupcija u zdravstvu, uprkos značaju problema i javnim spekulacijama, i dalje nije predmet interesovanja policije, sudova, same struke, ali ni resornog ministarstva, koje se više trudi da prikrije slabosti i nepravilnosti u funkcionisanju zdravstvenog sistema, nego da počne sa njihovim sistemskim otklanjanjem.

Zakonska regulativa

Zdravstveni sistem u Srbiji se, uprkos pokrenutoj reformi, još uvek oslanja na veliki broj zakonskih propisa koji potiču iz perioda ex-SFRJ, naročito u delu podzakonskih akata. Budući da se radi o vrlo osetljivoj oblasti koja je pritom devastirana u svakom pogledu, iznenađuju sporost i neefikasnost Vlade, Skupštine i Ministarstva zdravlja da se jasno postavi zakonski okvir u kome bi se reforma zdravstva fazno odvijala, ne ugrožavajući elementarno funkcionisanje sistema, ali omogućavajući njegovu kontinuiranu

transformaciju. Deo odgovornosti leži i na zdravstvenim radnicima koji se bave naučno-istraživačkim radom, kao i na strukovnim udruženjima, koji pokazuju malu zainteresovanost da svojim profesionalnim znanjima kreiraju bolje uslove i za sebe, i za pacijente.

Kao i u ostalim oblastima, odlazeća vlada je i u sektoru zdravstvene politike u prethodnoj godini pokazala visok stepen apatije i nedostatka volje i vizije za dalju reformu. Nije bilo nijednog novog zakona, kao ni izmena i dopuna već postojećih.

Bazičnu zakonsku regulativu za zdravstvo čine: Zakon o zdravstvenoj zaštiti, Zakon o zdravstvenom osiguranju i Zakon o komorama zdravstvenih radnika⁵, Zakon o lekovima i medicinskim sredstvima⁶, Zakon o zaštiti stanovništva od zaraznih bolesti⁷, Zakon o vodama⁸, Zakon o zdravstvenom nadzoru nad životnim namirnicama i predmetima opšte upotrebe⁹ i Zakon o sanitarnom nadzoru¹⁰. I Ministarstvo zdravlja se, poput drugih ministarstava, rado koristi praksom uređivanja odnosa putem uredbi, pravilnika i akata koji imaju manju pravnu snagu. Takva praksa, u suštini, daje potpuno neopravdan legalitet i legitimitet resornom ministarstvu, i otvara mogućnosti za korupciju i upliv različitih političkih i interesnih grupa.

Veliki broj inkriminiranih pojava i društveno štetnih ponašanja se vezuju upravo za loša, nejasna ili arbitrarna zakonska rešenja. Tako je jedna od najvećih primedbi na Zakon o zdravstvenoj zaštiti proizišla iz čl. 199. koji je praktično omogućio lekarima sa stalnim radnim odnosom u državnoj zdravstvenoj ustanovi, da putem ugovora o dopunskom radu isti posao obavljaju u privatnoj praksi. To dovodi do brojnih zloupotreba i uzrokuje veliko nezadovoljstvo građana, koji se često bez opravdanog medicinskog razloga usmeravaju na privatne ordinacije i ustanove u kojima plaćaju visoke cene usluga. Treba, međutim, reći da ovakvo rešenje nije nepoznato ni u nekim daleko razvijenijim i bolje uređenim državama, ali su tamo drugim propisima onemogućene zloupotrebe i bitno smanjena korupcija, pri čemu je važno napomenuti da je njihov zdravstveni sistem efikasnije i bolje organizovan. U situaciji kada mnoge državne zdravstvene ustanove u Srbiji loše funkcionišu (iz različitih razloga), kada postoje "liste čekanja", lekari nezadovoljni zaradama, i nema definisanih antikorupcijskih mera, mogućnost paralelnog rada otvara prostor malverzacijama svih vrsta. Istovremeno, činjenica je da privatna praksa nije u ravnopravnom položaju, ali i da ne postoji adekvatna zakonska kontrola nad njenim radom. Slučaj privremene zabrane rada privatnoj bolnici "Ostrog", a naročito par smrtnih slučajeva pod sumnjivim

⁵ Sl.glasnik R.Srbije br. 107/05.

⁶ Sl.glasnik R.Srbije br. 84/04.

⁷ Sl.glasnik R.Srbije br. 125/04.

⁸ Osnovni tekst iz 1991.godine, poslednje izmene i dopune 1996.godine.

⁹ Osnovni tekst iz 1977.godine, poslednje izmene i dopune 1994.godine.

¹⁰ Sl.glasnik R.Srbije br. 125/04.

okolnostima tokom prošle godine, ukazuju na brojne propuste i nepravilnosti u zdravstvenim ustanovama, kao i na nedopustivo tolerisanje od strane ministarstva zdravlja i drugih državnih organa.

Posebno problematične su i odredbe pomenutog, ali i drugih zakona koje se odnose na sastav i nadležnosti raznih stručnih tela, upravnih i nadzornih odbora itd. Kao specifičan i vrlo zatvoren sistem (u okviru svoje profesije), zdravstvo je u samom vrhu koruptivnih ponašanja; otkrivanje nezakonitosti u radu, propusta u lečenju, pogrešnih dijagnoza i primenjenih procedura itd. gotovo da je nemoguće zbog esnafske solidarnosti i udruženih interesa. Međutim, takva situacija je postojala i u drugim državama, ali je prevaziđena kontinuiranim poboljšavanjem zakonske regulative i jačanjem odgovornosti. Slični naponi nisu primetni u Srbiji pa to izaziva sumnju da, u stvari, ne postoji ni politička, ni profesionalna zainteresovanost i volja da se zdravstvo normativno i do kraja uredi. Prošlogodišnji događaji oko formiranja Lekarske komore Srbije i donošenja Statuta, podele i međusobne optužbe suprotstavljenih lekarskih udruženja, insinucije o ulozi ministra i ministarstva zdravlja itd., samo potvrđuju iznete teze.

Veoma ozbiljne primedbe na Zakon o zdravstvenoj zaštiti tiču se prinudne hospitalizacije psihijatrijskih bolesnika, u vezi sa izricanjem mere bezbednosti obaveznog psihijatrijskog lečenja i čuvanja u zdravstvenoj ustanovi koja postoji kao krivična sankcija. Novi Zakon je, umesto da dodatno zaštiti pacijenta i ojača garancije nepristrasne i složene procene više različitih struka o neophodnosti lišavanja slobode i prinudnog lečenja, zapravo pojednostavio postupak i derogirao Krivični zakonik, omogućavajući neslućene zloupotrebe sa vrlo teškim posledicama. I pored upozorenja koja su došla od nekih pravnih stručnjaka i retkih nevladinih organizacija¹¹, ni ministarstva zdravlja i pravde, ali ni medicinska profesija i strukovna udruženja nisu se čak ni oglasili, a kamoli predložili izmene spornih odredbi. Činjenica da ne postoji ni zakon o uslovima, postupku i organizaciji lečenja duševnih bolesnika (koji je odavno nagovešten, ali do sada nije urađen ni nacrt), još više zabrinjava, naročito ako se imaju u vidu ne tako retki slučajevi zloupotrebe psihijatrije u prošlosti.

Inače, psihijatrija u Srbiji je sasvim sigurno najviše marginalizovana oblast u zdravstvenom sistemu i društvu uopšte. To važi i za pacijente, ali i za medicinsko osoblje u psihijatrijskim ustanovama, dok uslovi i celokupno stanje u specijalnim psihijatrijskim bolnicama predstavljaju skandalozan primer diskriminacije i nečovečnog i ponižavajućeg postupanja prema pacijentima. Poput mnogih drugih specijalizovanih ustanova u Srbiji, i psihijatrijske bolnice

¹¹ Ove odredbe Zakona su oštro kritikovane od strane Helsinškog odbora za ljudska prava i Beogradskog centra za ljudska prava, prof.dr Momčila Grubača i manjeg broja pravnih stručnjaka. Videti npr. "Danas" od 31.01.2006. kao i izveštaj: "Ljudi na margini: Ljudska prava u psihijatrijskim bolnicama", Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, februar 2007.

su smeštene u davno izgrađenim objektima, koji su u nekom trenutku adaptirani u skladu sa novom namenom. Naime, primenjivan je već davno prevazišao koncept tretiranja ovih grupacija u Evropi, koji je počivao na praksi, između ostalog, da se lica, koja na bilo koji način "kvare" sliku "najuspešnijeg i najhumanijeg društva u istoriji civilizacije", smeštaju daleko od očiju javnosti. Tako su brojne kategorije stanovništva (stari i nemoćni o kojima nema ko da brine, beskućnici, lica sa posebnim potrebama, psihijatrijski bolesnici, deca ometena u razvoju i sl.) praktično ekskomunicirane iz zajednice. Za smeštaj ovih lica su najčešće birani već postojeći objekti, uvek van velikih gradova i daleko od centra opštine kojoj pripadaju. Ne računajući početna sredstva koja su uložena tokom adaptacije objekata za novu svrhu, u najvećem broju slučajeva nije bilo daljih ulaganja, kao ni značajnijih rekonstrukcija. U međuvremenu su objekti dodatno ruinirani višedecenijskom upotrebom, a prostorno širenje opština je doprinelo da mnogi od njih postanu delovi novoformiranih urbanističkih celina. Međutim, čak i tamo gde su se ovakve ustanove fizički spojile sa urbanom sredinom, njihovi korisnici i pacijenti su ostali izolovani, a ignorantski i stigmatizirajući stav društva se nije promenio.

Ne računajući psihijatrijska odeljenja pri opštim bolnicama i kliničko-bolničkim centrima (za kratkotrajnu hospitalizaciju) i Institut za mentalno zdravlje, u Srbiji postoji pet velikih psihijatrijskih ustanova: u Beogradu (sa odeljenjem u Padinskoj Skeli), Vršcu, Kovinu, Gornjoj Toponici i Novom Kneževcu. Uredbom o planu mreže zdravstvenih ustanova, kapacitet ovih ustanova namenjenih dugotrajnoj hospitalizaciji psihijatrijskih bolesnika je sledeći: u Beogradu 650 postelja, Novom Kneževcu 300, Vršcu 900, Gornjoj Toponici 800 i u Kovinu 1000 postelja. Ukupan broj specijalista u ovim ustanovama je 124, što znači da na jednog lekara ima 29 pacijenata; viših i srednjih medicinskih sestara je ukupno 724, pa je broj pacijenata po sestri 5. Imajući u vidu gotovo stalnu popunjenost bolničkih kapaciteta i specifičnost oboljenja, broj zaposlenih ne omogućuje ni adekvatno lečenje (sa individualnim pristupom svakom pacijentu), ni kvalitetnu negu i zbrinjavanje.

Uslovi za smeštaj, lečenje, ali i rad u ovim ustanovama su van svih civilizacijskih i zdravstvenih standarda, a najveći broj objekata ne ispunjava ni minimalne građevinske, sanitarne i tehničke uslove. Poslednjih par godina država je obezbedila malo veća sredstva za rekonstrukcije u ovim objektima, ali je to bilo dovoljno samo za kozmetičke promene. U Nacionalnom investicionom planu¹² (NIP) su predviđena dodatna sredstva (uglavnom za dalje rekonstrukcije i izgradnju jedne nove zgrade u okviru već postojećeg kompleksa u Kovinu), ali to ukazuje da je Ministarstvo zdravlja očigledno ostalo pri stavu da postojeći sistem psihijatrijske zdravstvene zaštite treba da ostane isti. Smeštaj velikog broja različitih bolesnika na jednom mestu i njihovo izolovanje od porodice, prijatelja i zajednice, odavno je prevaziđen i odbačen

¹² www.nip.sr.gov.yu

model u lečenju; umesto toga, savremeni pristup insistira na smeštaju pacijenata u malim stacionarima u okviru lokalnih zajednica, što je moguće većoj komunikaciji i interakciji sa zajednicom, profesionalnim obučavanjem i edukovanjem shodno zdravstvenom stanju i mogućnostima svakog bolesnika itd. Poseban problem u svim velikim psihijatrijskim ustanovama predstavljaju bolesnici čije zdravstveno stanje odavno ne zahteva bolničko lečenje, ali oni nemaju gde da odu. Tako su ove zdravstvene ustanove preuzele nametnutu ulogu socijalnog zbrinjavanja. Na žalost, država svoju socijalnu funkciju nikada nije razvijala u smeru zaštite i zbrinjavanja lica obolelih od psihijatrijskih bolesti, pa su kapaciteti socijalnih ustanova za smeštaj ovakvih bolesnika uvek bili nedovoljni, i tako je i danas; na drugoj strani, zbog već pomenutog, negativnog društvenog stava, porodice se često stide svojih bolesnih članova i odbijaju da učestvuju u njihovom lečenju ili zbrinjavanju, a i kada to nije slučaj, porodica nema nikakvu stručnu niti širu društvenu podršku da se o oboleloj osobi brine na adekvatan način. Koliko neverovatan, toliko je i skandalozan podatak da u Kovinu npr. ima pacijenata koji su u bolnici čak 10, pa i 20 godina; budući da je cena b.o. dana oko 9,2 eura, za državu je to najjeftinije rešenje, ali ono za pacijente ima nesagledive posledice. Iako u manjoj meri, ovi slučajevi su prisutni i u drugim ustanovama. Ovakvom stanju treba dodati i krajnje diskriminatorski odnos ostalih medicinskih oblasti prema psihijatrijskim bolesnicima, ali i prema psihijatrima i drugom osoblju. Destigmatizacija i promena odnosa prema psihijatriji uopšte (a naročito prema bolesnicima) i dalje su na margini interesovanja kako zdravstvene, tako i socijalne politike. Pri takvom stanju stvari, o uključivanju pacijenata u društveni život (shodno individualnim mogućnostima i zdravstvenom stanju), nema ni govora.

Ustanove za socijalnu zaštitu dece i omladine, kao i odraslih, u nadležnosti su Ministarstva rada, zapošljavanja i socijalne politike. Međutim, situacija u ovim ustanovama je manje-više slična onoj u pomenutim psihijatrijskim bolnicama. S obzirom da je šticeenicima ovih ustanova neophodna različita i kontinuirana zdravstvena zaštita, odnos resornog ministarstva, kao i Ministarstva zdravlja, takođe se može okarakterisati kao ignorantski i diskriminatoran. Situacija je naročito alarmantna u ustanovama za decu ometenu u razvoju, i ne razlikuje se od psihijatrijskih bolnica za odrasle.

Dramatična situacija u psihijatrijskim i ustanovama za socijalnu zaštitu dece, omladine i odraslih, i nedostatak ozbiljnih inicijativa za postepene, ali suštinske promene u ovim oblastima, odražavaju svu ozbiljnost opšteg stanja u društvu i svedoče o porazu humanosti i solidarnosti, i to ne samo prema nemoćnima i bolesnima.

Pomenuta loša rešenja u Zakonu o zdravstvenoj zaštiti, nepostojanje drugih zakona i adekvatnih podzakonskih akata, odsustvo neophodne saradnje među ministarstvima i drugim državnim institucijama i ustanovama,

nedostatak kontinuirane edukacije zaposlenih (i to ne samo u zdravstvu, već i u pravosuđu, policiji, socijalnim službama itd.), ozbiljni su problemi za čije rešavanje ne postoji čak ni inicijativa. Uvažavajući teške okolnosti u kojima se odvija reforma zdravstvenog sistema, kao i postojanje prioriteta, utisak je da Ministarstvo zdravlja (kao i vlada) reaguje sporo i nesistemski. Nedostatak vizije najbolje se vidi (između ostalog) i po donošenju strategija koje pre liče na deklaracije namenjene spoljnoj upotrebi, nego na ozbiljne planove koji su osnova za promene unutar države. Vlada je, do sad, usvojila nekoliko strategija iz oblasti zdravlja: Strategiju razvoja zdravlja mladih, Nacionalnu strategiju za borbu protiv HIV/AIDS, Strategiju kontrole duvana i Strategiju zaštite mentalnog zdravlja. Same strategije uglavnom nisu sporne po svojoj sadržini, i u njima su inkorporirani savremeni trendovi, u meri u kojoj je to moguće u ovom trenutku. Problem je u njihovoj nameni, jer ima dosta pokazatelja koji potvrđuju da su strategije ili neprimenjive, ili ih prenebegava čak i sama vlada i resorno ministarstvo. Primera radi, Strategija zaštite mentalnog zdravlja predviđa zatvaranje zastarelih, velikih psihijatrijskih ustanova, a NIP rekonstrukciju istih, pa čak i izgradnju novih objekata; ili, Strategija promoviše sistem zaštite mentalnog zdravlja zasnovanog na dokazima koji su delotvorni, prihvatljivi i održivi, dok Zakon o zdravstvenoj zaštiti omogućuje prinudno smeštanje u psihijatrijsku ustanovu samo na osnovu procene jednog lekara; Strategija razvoja zdravlja mladih posebnu pažnju poklanja mladima sa posebnim potrebama, dok sama ministarstva i drugi organi državne uprave, na primer, pri izgradnji novih objekata ili rekonstrukciji postojećih ne predviđaju čak ni olakšavanje prilaza, posebne uslove za edukaciju i rad itd. Slično je i sa Akcionim planom za zaštitu zdravlja Roma, koji se dugoročno oslanja na pomoć međunarodnih organizacija, a u zemlji na novoformirani Odbor za zdravlje Roma Centra za prava manjina, romske nevladine organizacije i Nacionalni savet Roma. Pored toga što obiluje upoštenim ciljevima i merama, iz plana se ne vidi uloga i odgovornost brojnih državnih institucija, bez kojih je nemoguće ozbiljno razmišljati o unapređenju sveukupnih životnih uslova i zdravlja romskog stanovništva. S obzirom na katastrofalan i neprihvatljiv položaj ove populacije, usvajanje različitih strategija, akcionih planova i drugih dokumenata koji bi trebalo da dovedu do konkretnih poboljšanja tokom trajanja "Dekade Roma", prete da ostanu na nivou deklarativnih zalaganja, ukoliko se hitno ne preduzmu konkretne akcije koje će Rome zaista uključiti u zajednicu i učiniti ih ravnopravnim građanima.

Mada su u svim zakonima ugrađena osnovna ljudska prava i proklamovani visoki etički principi, njihova zakonska zaštita nije odgovarajuća. Pored toga što su neki mehanizmi zaštite loše projektovani (npr. zaštitnik prava pacijenata je pravnik koji je zaposlen u zdravstvenoj ustanovi, što je potpuni nonsens), ni pravila koja su dobra u praksi se ne primenjuju, ili se zbog zakonskih nepreciznosti svesno izigravaju. Na taj način je nedovoljno jasan, nepostojeći, ili na političkim i drugim interesima baziran zakonski okvir,

direktno suprotstavljen interesima i stanovništva, i zdravstvenih radnika, ali i države.

Na kraju, može se reći da drastično usporavanje, pa i zaustavljanje reformskih procesa u zemlji tokom poslednje dve godine karakteriše i oblast zdravstva. Nije bilo vrednih reformskih zakona, a oni koji su doneti predmet su ozbiljnih kritika i suprotni mnogim evropskim standardima i dokumentima; ne računajući rekonstrukcije objekata i nabavku opreme, nije bilo mnogo sistemskih pomaka u pravcu transformacije zdravstvenog sistema u efikasniji, pristupačniji i održiv model; nema vizije razvoja zdravstva, a postojeći sistem ne funkcioniše dobro i ima ozbiljne nedostatke; zato pred budućom vladom i resornim ministarstvom stoji ogroman izazov-ne da jednostavno nastavi reformu zdravstvenog sistema, već da prethodno analizira dosadašnje poteze i odgovorno pristupi neophodnim promenama. Taj proces jeste težak i bolan, ali su posledice lošeg zdravstvenog sistema za celokupno društvo daleko tragičnije.

Zaključci i preporuke

Iz situacije potpuno razorenog društvenog i ekonomskog sistema tokom '90-tih, zdravstvo je izašlo potpuno urušeno, sa dotrajalom opremom, lošom i nefunkcionalnom mrežom ustanova, praznim fondovima, neadekvatnim kadrovima i zahvaćeno korupcijom. Reforma zdravstvenog sistema će trajati dugo, pa su do sada postignuti rezultati značajni, a spektar zdravstvenih usluga i mogućnosti lečenja su svakako veće i pristupačnije širem sloju stanovništva nego u prethodnom periodu. Mnogobrojne donacije i sredstva obezbeđena kreditima omogućili su investiranje u objekte i opremu, pa je i u tom smislu vidljivo poboljšanje. Međutim, opšte stanje sistema javnog zdravstva ne može se okarakterisati kao dobro, pa čak ni zadovoljavajuće. Razloge treba tražiti kako u okviru samog zdravstva, tako i van njega, u institucionalno-političkim rešenjima i razvojnoj strategiji. Zdravstvo u Srbiji trenutno liči na kuću bez temelja; na prvi pogled je sve lepše i bolje, ali je sistem pun manjkavosti, nestabilan i neodrživ. Nedostaje čvrsta i jasna zakonska regulativa, a pritom se ni postojeći zakoni ne sprovode i ne poštuju, i obiluju lošim rešenjima; mnoge oblasti i aktivnosti nisu normativno pokrivene, ili se oslanjaju na prevaziđena i neprimenjiva rešenja stara više decenija; voluntarizam je opšteprisutna pojava, kako iz nužde i nedostatka pravila, tako i zbog neprofesionalizma i grubog oglašavanja o osnovne etičke principe; iako se retko i teško dokazuje, korupcija u zdravstvu je nesumnjiva i prisutna na različitim nivoima-od "sitnog" podmićivanja medicinskog i nemedicinskog osoblja za određene usluge, preko sticanja funkcija i stručnih zvanja, do pojedinih, krajnje sumnjivih tendera za nabavke skupe medicinske opreme ili izvođenje građevinskih radova. Zloupotreba zakonske mogućnosti rada lekara u državnim i privatnim zdravstvenim ustanovama, manipulacije sa "listama

čekanja", nedozvoljen uticaj nekih farmaceutskih kuća na odabir farmakoterapija, loši i nejasni odnosi oko nadležnosti između ustanova na različitim nivoima zdravstvene zaštite, stalne promene u Fondu zdravstvenog osiguranja i ustanovljavanje gotovo stihijskih pravila koja zdravstvenu zaštitu sve više reduciraju bez alternative, itd., samo su deo pojava koje zdravstvo opterećuju u kontinuitetu. Poseban problem predstavlja pristup pojedinih kategorija stanovništva zdravstvenim ustanovama, kao i njihov tretman. Povezivanje i uticaj različitih nivoa vlasti i drugih segmenata društva u sistem javnog zdravstva je, za sad, daleko od bilo kakve uspešne realizacije..Zato čitav sistem, uprkos navedenim poboljšanjima, deluje nesolidno i neodrživo, a korisnici usluga se, s punim pravom, osećaju zapostavljeno i nebezbedno.

Kako je delatnost zdravstva izuzetno važna i osetljiva oblast, za uspešnu reformu sistema je neophodno:

- dodatno precizirati i dovesti u funkcionalan sklad različite nivoe zdravstvene zaštite (primarnu, sekundarnu i tercijarnu), kao i ustanove koje su nosioci ove zaštite;
- izraditi jasnu i održivu strategiju razvoja sistema javnog zdravstva, sa precizno utvrđenim fazama, zadacima i nosiocima aktivnosti;
- reformisati Fond zdravstvenog osiguranja u skladu sa usvojenom vizijom razvoja zdravstva;
- poboljšati postojeću zakonsku regulativu i doneti nove, neophodne zakone i podzakonska akta uz aktivno učešće medicinskih radnika različitih profila;
- pored povećanja investicija u infrastrukturu, u skladu sa projektovanim potrebama kontinuirano osposobljavati, dokvalifikovati i usavršavati postojeće i buduće kadrove, uključujući i zdravstveni menadžment;
- u cilju jačanja celokupnog zdravstvenog sistema, raditi na razvijanju ili unapređenju posebnih programa za specifične bolesti, bilo da se radi o retkim ili bolestima koje su u ekspanziji, ili pak, o bolestima koje su stigmatizovane i marginalizovane;
- osnovati državne fondove za lečenje pacijenata kojima su neophodne skupe i nedostupne medicinske procedure;
- zakonskom regulativom, ali i adekvatnom kontrolom, obezbediti punu transparentnost nabavki i investicija u zdravstvu;
- potpuno eliminisati političke i druge interesne lobije; depolitizovati zdravstvo i uspostaviti ga na isključivo profesionalnim referencama;
- ustanoviti objektivan i nezavisan sistem kontrole rada zdravstvenih ustanova, medicinskog osoblja i medicinskih postupaka koji se primenjuju u lečenju, kako u državnim, tako i u privatnim ustanovama;
- pitanje zdravstvene bezbednosti i zdravstvene zaštite stanovništva podići na nivo prioriteta za državu i društvo, i u tom smislu

animirati i obezbediti sve postojeće potencijale na otklanjanju ili ublažavanju negativnih društvenih procesa i pojava, a koji posredno utiču na stanje zdravlja stanovništva (poboljšati obrazovni sistem, bezbednost i dostupnost hrane i vode, veće zapošljavanje, ravnopravnost polova, antidiskriminatorne mere, javno informisanje itd.);

- insistirati na većem i odgovornijem učešću različitih društvenih aktera (državnih, pokrajinskih i lokalnih organa vlasti, obrazovnih ustanova, profesionalnih udruženja, privatnog sektora i dr.) u konstituisanju i razvijanju održivog sistema javnog zdravstva;
- ustanoviti sistem koordinacije među donatorima, zasnovan na prioritarnim potrebama ustanova i adekvatnoj pomoći, kao i sistem ozbiljnog monitoringa i revizorske kontrole nad obezbeđenim sredstvima ili opremom;
- uvesti princip evaluacije kao obavezan deo rada u svim segmentima zdravstvenog sistema.

LJUDI NA MARGINAMA

Ovaj izveštaj predstavlja zaključna razmatranja u okviru jednog šireg istraživanja Helsinškog odbora na projektu "Civilno društvo i marginalizovane grupe: Inicijalni uvid u prisilni smeštaj u psihijatrijske ustanove".

Osnovni ciljevi ovog izveštaja su bili da se ostvari nepristrasan uvid u stanje u psihijatrijskim ustanovama, u uslove smeštaja i lečenja pacijenata i sve druge okolnosti vezane za njihov boravak u ustanovi; zatim, da se utvrde neusklađenosti između pravila propisanih domaćim zakonodavstvom, a pre svega međunarodnim dokumentima i faktičke situacije zatečene u ustanovi; potom da se stekne uvid u eventualne slučajeve kršenja ljudskih prava pacijenata; da se pruži podrška zakonodavnim reformama koje bi doprinele usklađivanju domaćeg zakonodavstva sa relevantnim međunarodnim standardima i ratifikovanim ugovorima; i da se utiče na podizanje svesti građana o tretmanu psihijatrijskih pacijenata u društvenoj zajednici, u bolnicama, i uslovima u kojima se leče i borave, posebno kada je reč o prisilno smeštenim pacijentima. Helsinški odbor je integralni izveštaj objavio u vidu publikacije pod nazivom "Ljudi na društvenoj margini, koja se može naći i na sajtu Odbora, www.helsinki.org.yu. U publikaciji se nalaze pojedinačni izveštaji nastali na osnovu monitoringa psihijatrijskih bolnica u Kovinu, Vršcu i Padinskoj Skeli.

1. Kvalitet života

Sve tri psihijatrijske bolnice koje je obišao tim Helsinškog odbora za ljudska prava projektovane su za smeštaj velikog broja pacijenata (400-1000); ovakva praksa je posledica davno prevaziđenog koncepta u lečenju psihijatrijskih bolesnika, koji podrazumeva potpunu izolaciju obolelih iz zajednice, ali i marginalizovanje i stigmatizaciju ne samo pacijenata, već i zaposlenih, pa i čitave struke. Shodno tome, za psihijatrijske bolnice su se oduvek birali već postojeći objekti, udaljeni od naselja, koji su u nekom trenutku adaptirani za novu namenu. Budući da je većina tih objekata u vreme izgradnje imala sasvim drugu funkciju (oružarnice, vojne spavaonice, konjušarnice i sl.), oni nikada i nisu bili primereni bolničkom smeštaju, a retke i nedovoljne investicije nisu poboljšale opšte stanje, niti uslove za lečenje i rad.

Nakon nekoliko decenija upotrebe i neznatnih ulaganja, najveći broj zgrada u okviru kompleksa svih psihijatrijskih bolnica u nedozvoljivo je lošem, gotovo ruiniranom stanju. Pored sumornih i oronulih fasada koje već prvi utisak (pacijentu ili posetiocu) čine užasno neprijatnim, unutrašnji izgled prostorija i hodnika, sanitarni uslovi, opremljenost i dr., jesu najčešće na samoj granici dobijanja dozvole za rad. Bilo da se radi o (van svih standarda) prevelikim i prenaseljenim bolničkim sobama (kakvih ima u Kovinu), ili o manjim i adekvatnijim (kakve su u Vršcu i Padinskoj Skeli), stanje zidova, podova, plafona i stolarije toliko je loše, da nikakvi naponi zaposlenih u smislu kontinuiranog održavanja (krečenja, pranja itd.) to ne mogu ni da ublaže, ni da prikriju. Visoki plafoni, nepostojeća toplotna i hidroizolacija, vlažni i memljivi zidovi, betonske podloge, prozori i vrata koji ne dihtuju itd., često ne obezbeđuju ni minimum potrebnih uslova za smeštaj i lečenje bolesnika; nedostatak i prirodnog i veštačkog osvetljenja, nedovoljna provetrenost, hladni ili mlaki radijatori, deo su svakodnevnih uslova kojima su izloženi i bolesnici, i zaposleno osoblje.

Zbog dotrajalosti celokupne infrastrukture (elektroinstalacija, sistema grejanja, vodovodne i kanalizacione mreže) i nedostatka finansijskih sredstava, u još gorem stanju su sanitarne prostorije. Iako su ponegde vršena delimična renoviranja (stavljane keramičke pločice, kupljeni novi lavaboi ili slavine i sl.), generalno posmatrano, stanje kupatila, toaleta, sanitarni uslovi u kuhinjama i trpezarijama, vešernicama itd., veoma su loši i zahtevaju urgentnu i temeljnu rekonstrukciju ovih prostorija.

Opremljenost bolničkih soba i drugih prostorija namenjenih pacijentima, ali i medicinskim radnicima, krajnje je oskudna i takođe neadekvatna. Bolesnički kreveti, noćni ormarići, stolovi i stolice i sl., manje ili više, u stanju su raspadanja, stari verovatno više decenija, često zarđali, i svuda u nedovoljnom broju. Na krevetima se vrlo često umesto dušeka nalaze tanki, dotrajali sunđer, nema dovoljno posteljine, niti čebadi za pokrivanje. Mada u nešto boljem, i lekarske i sobe medicinskih sestara takođe su u prilično jadnom stanju, sa starim i pohabanim komadima nameštaja, eventualno sa mehaničkim pisacim mašinama. Nijedna bolnica nema kompjuterski sistem za vođenje pacijenata.

Najdarstičnija i najšokantnija je situacija u pogledu arhitektonsko-tehničkih uslova, higijene, opremljenosti na oligofrenom odeljenju u vršačkoj bolnici. Ukupni uslovi u kojima ovi pacijenti žive, po našem mišljenju, predstavljaju nehuman i ponižavajući tretman.

Iako sve tri bolnice zauzimaju veliku površinu i imaju dovoljno eksternog prostora između brojnih objekata, nedostaju sportski i rekreativni tereni, te drugi oblici osmišljenog uređenja zelenih površina koji bi imali i terapeutsku funkciju. U krugu bolnica nema ni adekvatnih mini-marketa gde bi pacijenti mogli da kupe neke osnovne proizvode, nema javnih telefonskih govornica (ili postoji samo jedna, što je nedovoljno za toliki broj pacijenata i

veličinu bolničkog kompleksa); prostorije za radnu terapiju nemaju neophodan materijal, ne postoje posebni objekti ili prostorije namenjene zadovoljavanju kulturnih ili obrazovnih potreba...

Uprkos protoku vremena, novim medicinskim saznanjima i procedurama koje se u svetu primenjuju u lečenju psihijatrijskih bolesti već više decenija, uprkos reformi zdravstvenog sistema koja je u toku, psihijatrijske bolnice, njihovi pacijenti kao i zaposleni u ovoj oblasti, i dalje su izolovani i izopšteni, i samo su još jedan u nizu primera koji ukazuju na ozbiljne poremećaje i nedostatke kako na institucionalnom nivou, tako i u samom društvu u Srbiji.

2. Lečenje

Iako je bolničko osoblje tvrdilo da na prijemu pacijenta informišu o prirodni oboljenja koja im je dijagnostikovana, o tome na koje će odeljenje biti raspoređen, ko će mu biti lekar, ne možemo govoriti o tome da je u pravom smislu reči za svakog pacijenta sastavljan precizan i razrađen plan lečenja koji sadrži dijagnozu, razlog predloženog tretmana, metode lečenja, očekivano trajanje bolničkog tretmana, alternativne mogućnosti lečenja, uključujući i one koje su manje restriktivne. Dakle, pomenuta vrsta informacija ne nudi se pacijentu na prijemu (posebno one koje se odnose na alternativne i manje restriktivne metode lečenja) pre nego što se od njega zatraži da da pismenu saglasnost za prijem u bolnicu.

Od pacijenta se ne zahteva da pristane na planirani metod lečenja. Shodno tome, u sistemu ne postoji nezavisno telo koje bi moglo da arbitrira u situaciji kada se pacijent ne bi složio sa predloženim metodima lečenja. U nekim situacijama, ali to nije pravilo i to se ne percipira kao pravo pacijenta, pacijent može zahtevati da mu se više ne daje određena terapija. Osoblje može (a ne mora) uvažiti njegov zahtev, što naravno zavisi od njihove procene pacijentove sposobnosti da ispolji takav zahtev. Ukoliko procene da pacijent nema kapacitet da legitimno zahteva promenu terapije, onda će mu se lekovi davati parenteralno. Posebno ističemo da pravo na slobodan pristanak na lečenje nije zagarantovano samo pacijentima koji su dobrovoljno pristali da budu hospitalizovani, već i onima koji su prisilno smešteni u psihijatrijske bolnice.

Smisao i cilj naše posete nije bio usmeren na to da ispitujemo ispravnost postavljenih dijagnoza, niti adekvatnost farmakoterapije kojoj su pacijenti izloženi. Sve informacije u pogledu lečenja i tretmana pacijenata dobili smo isključivo od zaposlenih u bolnici. Ove navode nismo bili u mogućnosti da proveravamo neposrednim pregledom pacijenata i njihove dokumentacije, što bi bilo korisno učiniti u nekom budućem istraživanju. Svi pacijenti u bolnicama dobijaju farmakoterapiju. Farmakoterapija koja se primenjuje u bolnicama usaglašena je sa savremenim tokovima lečenja

psihijatrijskih pacijenata i ima je u dovoljnom broju i količini. Dostupna paleta lekova (neuroleptici, psihostabilizatori, sedativi) raznovrsna je, uključujući i neuroleptike poslednje generacije, koji ne daju ekstrapiramidnalnu simptomatologiju. Ostalih lekova, neophodnih za somatska oboljenja, takođe, ima dovoljno. Lekovi se ne koriste za sprovođenje dijagnostičkih procedura, niti kao oblik kažnjavanja pacijenata, već se daju isključivo iz terapijskih razloga.

Farmakoterapiju dobijaju i pacijenti koji su u bolnice smešteni zbog ekspertize njihovog duševnog stanja. U obe bolnice, u kojima se ovakva vrsta ekspertize vrši (kovinska i vršačka), nije bilo primera da je neko otpušten, a da je utvrđeno da je mentalno zdrav.

Prethodno postavljena dijagnoza u velikoj meri određuje postojeću dijagnozu pacijenta, s tim što su zaposleni u Padinskoj Skeli naglasili da se dijagnoza u njihovoj bolnici može revidirati u odnosu na onu koju je pacijent ranije imao, ili u odnosu na onu koja je ustanovljena na prijemu.

Medicinski dosije pacijenta nije dostupan pacijentu, njegovoj porodici, ili advokatu. Takođe, ne postoji praksa prosleđivanja medicinske dokumentacije u druge medicinske psihijatrijske ustanove ako se pacijent hospitalizuje u drugoj psihijatrijskoj instituciji, kao ni ordinirajućem psihijatru u sredini u koju se pacijent vraća. Dokumentacija se može izneti iz ustanove jedino na zahtev suda.

Ni u jednoj od bolnica, prema navodima osoblja, ne primenjuje se EKT terapija. Pacijenti kovinske bolnice se za primenu EKT vode u Institut za mentalno zdravlje u Beogradu. U slučaju da se pacijent protivi primeni EKT, ne postoji nezavisno telo koje bi donelo konačnu odluku o tome, da li primeniti ovu terapiju.

Ista je situacija i sa hirurškim intervencijama somatske prirode. Odluku o intervencijama donosi tim lekara iz ustanove, na osnovu obavljenih specijalističkih konsultacija. Ako pacijent ne želi intervenciju, ne postoji nezavisno telo koje pregleda pacijenta i na taj način donosi odluku o neophodnosti predložene intervencije.

Ni u jednoj od tri bolnice ne poštuje se Zakon o zaštiti zdravlja Republike Srbije, kada je reč o pravu pacijenta da da saglasnost na predloženi tretman i lečenje. Zakon o zaštiti zdravlja Republike Srbije reguliše ovu oblast na detaljan način. Zakon je izričit u tome da svaki pacijent ima pravo da odluči o svakoj medicinskoj meri koja će nad njim biti primenjena. Zakon jasno propisuje, da svaki poslovno nesposoban pacijent treba da bude uključen makar u proces donošenja odluke o primeni medicinske mere nad njim, u skladu sa njegovom sposobnošću za rasuđivanje.

Ostali oblici tretmana i lečenja u sve tri bolnice identičan je. Organizuju se terapijske grupe i terapijske zajednice, koje čine svi pacijenti sa jednog odeljenja.

Nema mnogo različitih pristupa i/ili orijentacija u tretmanu, obično se koriste bihevioralne tehnike nagrađivanja, uče se socijalne veštine i sl.

Okupaciona terapija uključuje slikanje, šivenje, štrikanje, grnčariju, sađenje cveća i sl., a nagrada su obično cigarete. Međutim, jako mali broj terapeuta, do 3 najviše, ukazuje na to da se ovakvim vrstama aktivnosti ne posvećuje adekvatna pažnja. Posebno ukoliko se ima u vidu, da pacijenti koji se nalaze u zatvorenim tretmanima, nemaju gde da upražnjavaju različite aktivnosti.

Tretmanu posebnih kategorija pacijenata ne pridaje se posebna pažnja (tu i tamo koristi se suport i kognitivni pristup u tretmanu depresivnih pacijenata).

Individualni tretman koji upražnjava psiholog obavlja se po potrebi. Neki pacijenti nikada nemaju priliku da nasamo razgovaraju sa psihologom, neki provedu u proseku četiri sata kod psihologa kada su na psihodijagnostičkoj proceni.

Suština je da se samo u dnevnim bolnicama psihijatrijskih ustanova radi onako kako bi trebalo, ali uz napomenu da je njihov kapacitet mali i da su tu, ipak, pacijenti koji su u znatno boljem stanju od ostalih u bolnici. Za sve ostale, što znači za "veliku većinu," važi "skladištenje" u psihijatrijske bolnice koje ih, praktično, izdvaja iz zajednice, čime se pospešuje njihovo brže propadanje.

Saradnja bolnica sa drugim zdravstvenim ustanovama je slaba, jer nerado prihvataju psihijatrijske pacijente, čak i kada im je život ugrožen. Stigmatizacija psihijatrijskih pacijenata koja je izražena do mere da ne mogu dobiti adekvatnu lekrasku negu i zaštitu, kada se pojavljuju kao somatski pacijenti, zahteva posebnu društvenu pažnju i brigu i smatramo da bi država trebalo odgovorno da se pozabavi ovim problemom.

3. Osoblje

Poput mnogih drugih zdravstvenih ustanova, i psihijatrijske bolnice su u značajnoj meri pogodile mere Vlade, kojima su zaposlenima u zdravstvu (prosveti i sl.) ponuđene beneficije za napuštanje radnog mesta radi smanjivanja broja zaposlenih u javnom sektoru. Neselektivno napuštanje radnih mesta u budžetskim ustanovama izazvalo je dosta problema, jer su se upražnjena radna mesta praktično gasila, ostavljajući tako mnoge službe bez neophodnih kadrova. Najdrastičnija posledica nastupila je u bolnici "Dr Laza Lazarević" u Padinskoj Skeli, kada je zbog odlaska 60 radnika, uprava bila prinuđena da spaja odeljenja, kako bi se preostali deo zaposlenih mogao adekvatno rasporediti. Nakon ove reorganizacije, usledila je tragedija u kojoj

su život izgubila trojica pacijenata.¹ Jedan od primarnih problema u oblasti rada i funkcionisanja psihijatrijskih bolnica predstavlja nedovoljan broj zaposlenih, sa adekvatnom stručnošću i obukom, na svim nivoima. Rad sa psihijatrijskim pacijentima veoma je specifičan, i zahteva veći broj zaposlenih koji će biti angažovani u radu sa pacijentima, u odnosu na druge bolnice i ustanove koje se bave lečenjem somatskih bolesnika. S obzirom na to da dominantan vid tretmana predstavlja farmakoterapija, više je nego deficitaran broj radnih terapeuta koji bi bili angažovani u radu sa pacijentima. Takođe, izuzetan problem predstavlja i činjenica da je veoma mali broj socijalnih radnika zaposlen u bolnicama. Ovo može biti posebno zabrinjavajuće, ukoliko se zna da u postupku resocijalizacije i reintegracije u društvenu zajednicu, socijalni radnici igraju veoma značajnu ulogu. Na primer, u bolnici u Kovinu, sa više od 800 pacijenata radi samo jedan socijalni radnik.

Pomoćno osoblje, kao i srednji i viši medicinski kadar nisu posebno edukovani, niti pripremljeni za rad sa psihijatrijskim pacijentima. Za pomoćno osoblje, pre prijema na rad u bolnicu, ili tokom rada u bolnici nikada nisu bile organizovane bilo kakve obuke u okviru kojih bi se oni upoznali sa specifičnostima psihijatrijskih oboljenja, kao i o tome na koji način postupati sa psihijatrijskim pacijentima. U nekim ustanovama pomoćno osoblje učestvuje u obuzdavanju uznemirenih pacijenata. Ovo osoblje nije prethodno prošlo organizovanu obuku o ne-fizičkim i manuelnim metodama savladavanja otpora.

Srednje i više stručne medicinske škole nemaju posebno usmerenje u oblasti psihijatrije. Sve medicinske sestre i tehničari jesu sestre i tehničari opšteg smera. To znači da pre prijema na rad u bolnici oni nisu imali nikakve posebne i dodatne obuke o tome na koji način postupati i raditi sa psihijatrijskim pacijentima. Veoma se retko i u toku rada za njih organizuju posebne obuke u ovoj oblasti.

Ako se ovoj činjenici doda i to da je veoma mali broj njih isključivo angažovan da radi u poslepodnevnim i noćnim smenama na odeljenjima i da ni u jednoj bolnici ne postoji propisana procedura o reagovanju u kriznim situacijama, dolazimo do zaključka da ovo osoblje jeste posebno izloženo pritiscima i stresu. Na primer, u psihijatrijskoj bolnici u Kovinu u popodnevnoj i noćnoj smeni na akutnim odeljenjima (muškom koje ima oko 70 pacijenata i ženskom koje ima oko 80 pacijentkinja) rade po tri medicinske sestre. Ista je ili slična situacija u drugim psihijatrijskim bolnicama. Zbog veoma teških uslova u kojima rade (mali broj osoba koji je angažovan u pomenutim smenama, nepostojanje adekvatne obuke, niti propisane procedure za reagovanje u kriznim situacijama, materijalnih uslova u kojima rade), ovo osoblje je posebno nezadovoljno zbog visine iznosa koji država izdvaja za njihove plate. Oni

¹ Videti izveštaj o psihijatrijskoj bolnici "Dr Laza Lazarević" u Padinskoj Skeli, na sajtu www.helsinki.org.yu

posebno ističu da bi preko plata i poboljšanja uslova u kojima rade država trebalo da adekvatno nagradi njihov trud i angažman u radu sa psihijatrijskim pacijentima.

I ako se za visoko stručni kadar izdvajaju određena sredstva za edukacije, oni smatraju da to nije dovoljno i da bi se na tom polju moglo učiniti mnogo više. U pojedinim bolnicama, kao što je npr. bolnica "Dr Laza Lazarević", uprava posebnu pažnju posvećuje ovoj oblasti i izdvaja značajna sredstva za edukacije osoblja. Pored toga što je stručnom osoblju neophodna permanentna edukacija i stalno obaveštavanje o najnovijim saznanjima iz oblasti psihijatrije, oni su posebno nezadovoljni opštim uslovima u kojima rade. Zbog teških uslova, nedovoljnog broja stručnog osoblja, nemogućnosti da se ostvari fluktuacija osoblja između različitih ustanova (veoma se retko dešava da stručno osoblje posle nekog vremena prelazi da radi u druge ustanove, ili biva angažovano na drugim poslovima i profesionalno napreduje), ovi ljudi su izloženi tzv. *burn out* sindromu, ili sindromu sagorevanja. Oni, takođe, ističu kao problem nizak nivo primanja, s obzirom na uslove u kojima rade i specifičnost rada sa psihijatrijskim pacijentima.

4. Sprečavanje zlostavljanja (torture)

Iako u toku monitoringa psihijatrijskih bolnica nismo naišli na očigledne dokaze o zlostavljanju pacijenata (ukoliko se izuzmu uslovi u kojima žive pacijenti na oligofrenom odeljenju vršačke bolnice)², smatramo da mehanizmi koji bi trebalo da budu u funkciji sprečavanja zlostavljanja u bolnicama, nisu adekvatni.

Prvi mehanizam čije bi funkcionisanje trebalo da predstavlja neku vrstu garancije da se u bolnici neće dešavati zlostavljanje pacijenata i da će svaki pokušaj biti adekvatno sankcionisan, predstavlja način izbora osoblja, kao i njegova edukacija. Ovo se posebno odnosi na izbor pomoćnog osoblja, kao i srednjoškolskog medicinskog kadra (tehničara) koji učestvuju u obuzdavanju uznemirenih pacijenata, ili sprečavanju sukoba među pacijentima. Već smo ranije pomenuli da se prilikom izbora osoblja ne vodi posebno računa o tome da su prošli bilo kakvu obuku u pogledu nenasilne komunikacije, ili modalitetima ne-fizičkog i manuelnog savladavanja otpora. Štaviše, ni pomoćno osoblje, a ni srednji medicinski kadar, pre nego što stupe na rad u psihijatrijske ustanove, ne pohađaju obuke o radu sa psihijatrijskim pacijentima. Ako se tome doda i činjenica da u ustanovama ne postoje propisane procedure o reagovanju u kriznim situacijama, onda je jasno da ovi mehanizmi nisu adekvatna garancija za sprečavanje zlostavljanja pacijenata.

² Pogledati izveštaj o monitoringu Specijalne neuropsihijatrijske bolnice "Dr Slavoljub Bakalović" u Vršcu.

Problem se dodatno usložnjava kada znamo da tokom popodneva i tokom noći u bolnicama ne postoji dovoljan, a u nekim slučajevima nikakav nadzor visokostručnog kadra i uprave nad radom i postupanjem pomoćnog osoblja i srednjeg medicinskog kadra.

Takođe, ne sme se nikako zaboraviti i činjenica da zbog nedovoljnog broja zaposlenih po odeljenjima u toku popodnevni i noćnih smena, ni pacijenti nisu dovoljno i adekvatno nadzirani, pa time i zaštićeni od eventualnog nasilničkog ponašanja drugih pacijenata. Jedna od najdrastičnijih posledica ovakve situacije nastupila je u psihijatrijskoj bolnici u Padinskoj Skeli.³

Garancijama u kontekstu sprečavanja zlostavljanja svakako ne ide u prilog i činjenica da u gotovo svim bolnicama pacijenti učestvuju, zajedno sa osobljem, u obuzdavanju uznemirenih pacijenata. U nekim bolnicama na terapijskim grupama određuju se vođe timova i pomagači među pacijentima koji treba da reaguju u kriznim situacijama, kako bi zaštitili druge pacijente i osoblje.⁴

Poseban problem u kontekstu sprečavanja zlostavljanja predstavlja činjenica da na nivou države, kao ni na nivou ustanova nisu propisani uslovi i procedura za ograničenje slobode kretanja (smeštanje u zatvoreni tretman, ili fizička imobilizacija).

Zakon o zaštiti zdravlja Republike Srbije propisuje organizovanje rada zaštitnika pacijentovih prava u svakoj zdravstvenoj ustanovi. Zaštitnik je najčešće po vokaciji pravnik, zaposlen u zdravstvenoj ustanovi, zadužen da primi i razmotri pritužbe i žalbe pacijenata na rad osoblja, tretman u bolnici, ili kršenje nekog prava. Zaštitnik je dužan da u roku od 5 dana od prijema pritužbe napiše izveštaj koji se dostavlja i pacijentu. Ukoliko je nezadovoljan nalazom zaštitnika, pacijent se može žaliti Inspekciji Ministarstva zdravlja. U zakonu ne piše da je Inspekcija uopšte dužna da odgovori na žalbu pacijenta. Ovaj mehanizam može biti delotvoran kada je reč o pritužbama na rad i funkcionisanje drugih zdravstvenih ustanova. Ali, ukoliko imamo u vidu da je boravak u psihijatrijskim bolnicama specifičan, jer može biti prisilan i jer pacijent ovu bolnicu ne može napustiti kada on to poželi, onda se ovaj mehanizam zaštite pacijentovih prava ne može smatrati dovoljnim: prvo, jer zaštitnik ne sme biti lice koje je zaposleno u samoj ustanovi, već to mora biti potpuno neutralna i nezavisna osoba, ili telo; drugo, jer postupak mora garantovati jasnu proceduru, precizne rokove i obavezu prvostepenog i drugostepenog organa da pacijentu odgovori na njegovu pritužbu ili žalbu, kao i da pre toga ozbiljno razmotri slučaj; treće, jer se pacijentima mora garantovati mehanizam koji će sigurno omogućiti da pacijentova pritužba i stigne do zaštitnika kome je upućena. U pojedinim ustanovama, zaštitnik

³ Videti izveštaj o psihijatrijskoj bolnici "Dr Laza Lazarević" u Padinskoj Skeli.

⁴ Videti izveštaj o monitoringu Specijalne neuropsihijatrijske bolnice u Kovinu

pacijentovih prava nije uspostavljen. Pacijenti pritužbe podnose načelniku odeljenja, ili na terapijskoj grupi.⁵ Pored zaštitnika prava, u ustanovama postoje komisije za interni nadzor, sastavljene od lekara iz ustanove koji imaju ovlašćenje da izvrše neku vrstu internog, stručnog nadzora nad radom osoblja i postupanjem prema pacijentima.

Komuniciranje sa spoljnim svetom jeste mahanizam koji može biti značajan za sprečavanje zlostavljanja pacijenata u bolnicama. Iako se pacijentima ne brani komunikacija sa spoljnim svetom (prepiska, posete, telefoniranje) ne postoje nikakva propisana pravila koja bi pacijentima ova prava garantovala. U zatvorenom tretmanu celokupna komunikacija realizuje se posredstvom osoblja. Iako je određeno kada se posete primaju i koliko mogu trajati, lekari mogu ograničiti posete pacijentima ukoliko procene da bi se to negativno odrazilo na njihovo stanje. Takođe, pacijenti u zatvorenom tretmanu mogu telefonirati samo onda kada osoblje to odobri. Generalno, rodbina i prijatelji mogu zvati pacijente, ali isključivo na telefone koji se nalaze u kancelarijama, pa osoblje takođe odlučuje o tome kada će dozvoliti razgovore. Pisma koja pišu pacijenti u zatvorenom tretmanu mogu se dostavljati, slati samo preko osoblja. Kako ne postoji propisana procedura i garantovano pravo na komunikaciju sa spoljnim svetom, osoblje ima potpunu diskreciju u odlučivanju kada će, na koji način i kako ovu komunikaciju pacijentima omogućiti, odnosno onemogućiti.

Ministarstvo zdravlja vrši nadzor nad radom bolnica. U sitemu ne postoji nezavisno telo koje se bavi redovnim, ili ad hoc monitoringom psihijatrijskih ustanova s ciljem ispitivanja da li se poštuju ljudska prava psihijatrijskih pacijenata, posebno onih koji su prisilno smešteni u bolnice.

5. Sredstva za ograničenje slobode kretanja

Sredstva i načini za ograničenje slobode kretanja u psihijatrijskim bolnicama nisu regulisani propisima. To znači da ne postoje ni zakonske, ni podzakonske odredbe koje bi definisale sredstva, njihovu primenu, njihovo trajanje, eventualne pritužbe na primenu sredstava i obavezu periodične revizije odluka o primeni sredstava.

U bolnicama se primenjuju dva oblika ili vida ograničenja slobode kretanja. Prvi je smeštaj pacijenata u zatvoreni tretman. Pacijenti se smeštaju u zatvoreni tretman kako bi se nalazili pod striktnijim nadzorom osoblja. Zatvoreni tretman podrazumeva da se pacijenti mogu kretati u okviru jednog bolničkog krila, hodnik, sobe, kupatila, eventualno sobe za dnevni boravak. Pacijenti mogu komunicirati međusobno, sa osobljem i sa spoljnim svetom, ali je ta komunikacija striktnije kontrolisana. Leti se pacijenti izvode u šetnju, ali

⁵ Videti izveštaj o monitoringu Specijalne psihijatrijske bolnice "Dr Laza Lazarević" u Padinskoj Skeli

ne svakodnevno, jer nema dovoljnog broja zaposlenih koji bi mogao da nadzire pacijente tokom šetnje. S obzirom na to da ne postoje propisani kriterijumi, trajanje, procedura smeštaja, mogućnost ulaganja posebne žalbe na odluku o smeštaju, kao ni na redovnu reviziju odluke o smeštaju, celokupni boravak i trajanje zatvorenog tretmana spada u domen diskrecionih odluka zaposlenih u bolnici. Svi pacijenti koji su prinudno smešteni u bolnicu, oni koji su skloni bekstvu, i oni pacijenti koji ne prihvataju činjenicu da su bolesni i smatraju da im nije potrebno lečenje, ili odbijaju uzimanje lekova, raspoređuju se u zatvoreni tretman. Problem nastaje onda kada zbog popunjenosti kapaciteta na drugim odeljenjima, pacijenti ostaju na zatvorenom odeljenju i po nekoliko godina.⁶

Drugi vid ograničenja slobode kretanja jeste fiksiranje, ili imobilizacija pacijenata, koja se vrši tako što se pacijent kožnim kaiševima vezuje za krevet. Ni u jednoj bolnici nije propisana procedura delovanja u kriznim situacijama, niti na koji se način ova imobilizacija vrši. Zbog nedovoljnog broja zaposlenih na odeljenjima, pacijenti učestvuju u obuzdavanju uznemirenih i agitiranih pacijenata. Ne postoji jasno definisana procedura kojom bi se sprečila mogućnost prelaska ovakvog terapijskog tretmana u torturu. Pojam ekstremne agitacije jeste stvar lične procene medicinskog osoblja. Ne vodi se ni poseban registar pacijenata nad kojima su primenjena sredstva obuzdavanja. Informacija o potrebi imobilizacije pacijenata nalazi se u raportnoj knjizi, koja se vodi na svakom odeljenju, uz usmeni nalog lekara, bez njegovog potpisa, sa naznakom u knjizi da je obavljena konsultacija ordinirajućeg psihijatra i da je po njegovom nalogu primenjena fizička imobilizacija. Samo u jednoj ustanovi vodi se poseban registar o imobilizacijama⁷. Imobilizacija se u nekim ustanovama vrši u prisustvu drugih pacijenata.

6. Garancije u kontekstu prisilnog smeštaja

Procedura prijema u psihijatrijske bolnice regulisana je Zakonom o zaštiti zdravlja i Zakonom o vanparničnom postupku. Analizu zakonskih odredbi koje se odnose na postupak smeštaja detaljno smo prikazali u uvodnom delu našeg izveštaja. Smatramo da ovakva zakonska regulativa, kao i praksa rada bolnica i sudova koja je iz odredbi proizašla, ne pružaju dovoljne garancije, posebno u kontekstu prisilnog smeštaja pacijenata.

Dobrovoljni pristanak podrazmeva da pacijent svoju saglasnost za prijem u bolnicu daje u pisanoj formi, uvek, u prisustvu dva građanina, koji nisu zaposleni u ustanovi, nisu lica koja su dovela pacijenta, niti lica, po čijoj je prijavi pacijent doveden u bolnicu. Obično su svedoci prijema bivši radnici

⁶ Videti izveštaj iz bolnice "Dr Slavoljub Bakalović" u Vršcu.

⁷ Videti izveštaj o monitoringu bolnice u Kovinu.

psihijatrijskih bolnica⁸ koji stanuju u blizini i dolaze po pozivu. Pre dobrovoljnog prijema, pacijentu se ne predočava poseban plan lečenja koji sadrži dijagnozu, razlog predloženog tretmana, metode lečenja, očekivano trajanje bolničkog tretmana, alternativne mogućnosti lečenja, uključujući i one koje su manje restriktivne. Na osnovu ovoga, može se zaključiti da je postupak potpisivanja izjave o pristanku na boravak i lečenje krajnje rutinski i formalizovan. Formular se čuva u istoriji bolesti. Ako "Izjava o dobrovoljnom pristanku na boravak i lečenje" nije potpisana odmah, zbog nepostojanja saradnje sa pacijentom u trenutku prijema, ostavljena je mogućnost da se naknadno potpiše i da na ovaj način, prinudna hospitalizacija postane dobrovoljna.

Ukoliko se ne pribavi saglasnost za prijem u bolnicu, ustanova odbaveštava nadležni opštinski sud o prisilnom smeštaju. Ono što čini postupanje samog suda neefikasnim, i usudili bismo se da kažemo, površnim, jeste što sudovi najčešće samo formalno potvrđuju ono što bolnica od njih traži. Drugim rečima, sudovi nisu u obavezi da vide pacijenta, da obezbede nezavisno veštačenje lekara izvan bolnice, nisu u obavezi da pacijentu dodele advokata, ukoliko on to traži, a sam najčešće nije u mogućnosti da ga angažuje. Sud nije u obavezi i najčešće ne izvodi nikakve druge dokaze koji mogu biti od značaja za donošenje odluke o prisilnom smeštaju. Sudovi nikada pacijentu lično ne dostavljaju odluku o prisilnom smeštaju, niti imaju obavezu da obezbede advokata koji bi pomagao u sastavljanju žalbe višem sudu. Nikakvog značaja nema dostavljanje odluke porodici, posebno onda kada je porodica direktno učestvovala u postupku prisilnog smeštaja pacijenta u bolnicu. Ako se sme dodati činjenica da sud odluku može doneti tek nakon više od mesec dana, onda je sasvim izvesno da su postojeća zakonska procedura i praksa rada sudova u ovoj oblasti neadekvatni sa stanovišta međunarodnih standarda, posebno Evropske konvencije o ljudskim pravima. Donekle izuzetak predstavlja najavljena procedura Drugog opštinskog suda u Beogradu, ali ona tek treba da bude uspostavljena.⁹ Iako je zakon u pogledu smeštaja jasan utoliko što naglašava da se prisilno u bolnicu smeštaju oni ljudi koji zbog pogoršanja svog psihičkog stanja mogu ozbiljno uroziti život i zdravlje sebe i drugih, praksa je veoma često drugačija. S obzirom na to da je bolnica "Dr Laza Lazarević" urgentnog karaktera, oni su često prinuđeni da prime i one osobe koje se nikako ne bi mogle podvesti pod pomenuti kriterijum. U tome veliku ulogu igraju pripadnici Ministratsva unutrašnjih poslova koji lica koja se nalaze pod dejstvom alkohola, ili lica koja nekontrolisano narušavaju red i mir drugih, dovedu ispred bolničkih vrata i tu

⁸ Vieti izveštaj o monitoringu psihijatrijske bolnice u Kovinu.

⁹ Videti izveštaj o monitoringu psihijatrijske bolnice "Dr Laza Lazarević" U Padinskoj Skeli.

ih ostave. Iz tog razloga bolnica je prinuđena da prima i zbrinjava ona lica za koja prema postojećoj regulativi uopšte nije nadležna.

Kada sagledamo činjenicu da ne postoje ni zakonski, niti podzakonski propisi koji garantuju prava psihijatrijskim pacijentima, posebno onim koji su prisilno smešteni, adekvatan i efikasan postupak pritužbi i žalbi na postupanje osoblja telu izvan ustanove i sistema Ministarstva zdravlja, kao i nepostojanje redovnog i ad hoc monitoringa psihijatrijskih ustanova, koji bi vršilo telo van sistema Ministarstva zdravlja, onda je jasno da su garancije u kontekstu prisilnog smeštaja u psihijatrijske bolnice, blago rečeno nedovoljne.

Ovom prilikom želimo da ukažemo na položaj forenzičkih pacijenata, čiji tretman u bolnicama nije uopšte regulisan. Ovo iz razloga što se na njih ne mogu primenjivati odredbe Zakona o izvršenju krivičnih sankcija. To praktično znači da se ova lica, u pravnom smislu, nalaze u nepovoljnijem položaju od zatvorenika, posebno ako se uzme u obzir da novi ZIKS, u velikoj meri, korenspondira, bar na normativnom planu, sa međunarodnim standardima.

Otpust pacijenata zavisi od procene stručnog tima. Čak i oni pacijenti koji su dobrovoljno smešteni u bolnice, ne mogu otići iz bolnice kada oni to pozele, ili odluče. Osoblje je to koje procenjuje da li je pacijent sposoban da nastavi lečenje na slobodi. Pacijent se najčešće ubeđuje da to nije za njegovo dobro, ali ukoliko insistira, onda se, prema navodima osoblja, pokreće postupak za prislini smeštaj, to znači da se sud uključuje u postupak. Međutim, ukoliko se uzme u obzir postupanje i uloga suda u postupcima prisilnog smeštaja, nemamo razloga da verujemo da se u ovim slučajevima sud ponaša drugačije od pukog, ili formalnog potvrđivanja onoga što su zaposleni u bolnici odlučili.

U kontekstu otpuštanja forenzičkih pacijenata, stvari su nešto drugačije, s tim što je i u ovim slučajevima postupak sudova i način donošenja odluka neadekvatan sa stanovišta poštovnja ljudskih prava, posebno onih koja su garantovana Evropskom konvencijom.

Smeštaj i trajanje bolničkog tretmana kod forenzičkih pacijenata često nije vremenski limitirano. U periodičnim razmacima, od po 6 meseci, sud ima obavezu da izvrši automatsku reviziju odluke o zaštitnoj meri. Sud bi trebalo da svoju odluku bazira, prevashodno, na mišljenju lekara iz bolnice, ali i kroz druge dokaze koje je u obavezi da prikupi. Praktično, sudovi skoro nikada ne donose odluku nakon pažljivo prikupljenih dokaza, saslušanja svedoka, obezbeđivanja nezavisnog veštačenja, izveštaja centra za socijalni rad, razgovora sa pacijentom. Sudovi, veoma često, po automatizmu, bez preteranog udublivanja u činjenice, donose odluke, samo na osnovu stava tužilaštva, koje se, po pravilu, protivi predlogu za obustavljanje zaštitne mere.

Sudovi nisu u obavezi da vide pacijenta i čuju njegovo mišljenje, pre nego što donesu odluku.¹⁰

Jedan od velikih problema sa kojima se suočavaju zaposleni u psihijatrijskim bolnicama jeste dugogodišnji boravak u bolnici jednog broja pacijenata koji nemaju adekvatnu podršku porodice i odgovarajućih institucija socijalne zaštite, a nisu u mogućnosti da se sami o sebi staraju bez pomoći drugih. Ti pacijenti su prinuđeni da žive u bolnicama. Država još nije našla odgovarajuće rešenje smeštaja za ova lica. Zasada, isključivo od lične inicijative zaposlenih u bolnici zavisi da li će se za ove pacijente naći adekvatniji smeštaj¹¹, jer nažalost, ne postoji nikakva saradnja, niti koordinacija sa Ministarstvom za rad, zapošljavanje i socijalna pitanja kako bi se ovaj problem mogao rešiti na sistemski način.

Preporuke

- Umesto predviđenih novih zgrada za veliki broj bolesnika (izgradnja u Kovinu, renoviranje u Vršcu i Padinskoj Skeli), izgraditi savremene psihijatrijske bolnice manjeg kapaciteta, za lečenje pacijenata koji teritorijalno pripadaju opštini, u kojima bi se pacijentima pružala medicinska nega i druga neophodna terapija, u skladu sa međunarodno priznatim profesionalnim standardima, a postojeće objekte, u pomenutim bolnicama, zatvoriti;
- Pacijente kojima je potrebno bolničko lečenje, a dolaze iz svih krajeva Srbije, izmestiti u odgovarajuće bolnice bliže prebivalištu, porodici i prijateljima;
- Sa predstavnicima ministarstava za zdravlje i socijalnu politiku, lokalnim, pokrajinskim i republičkim organima, hitno pristupiti izradi plana za smeštaj i zbrinjavanje pacijenata čije stanje ne zahteva bolnički tretman, u manje socijalne ustanove pri lokalnim zajednicama, kao priveremno rešenje do njihovog potpunog integrisanja u društvenu zajednicu;
- Instalirati veći broj javnih telefonskih govornica u krugu bolnica, i makar po jednu na svakom odeljenju;
- Istaći na vidnim mestima u svim odeljenjima pravila ponašanja (kućni red), jelovnike za nedelju dana i druge važne informacije;
- Omogućiti pacijentima da samostalno uredi i dekorišu prostor u kome borave;
- Osmisliti sistem obeležavanja garderobe i individualizovati je, naročito za pacijente koji su dugo vremena u bolnici;

¹⁰ Videti izveštaj o monitoringu bolnice "Dr Slavoljub Bakalović" u Vršcu.

¹¹ Videti izveštaj o monitoringu psihijatrijske bolnice "Dr Laza Lazarević" u Padinskoj Skeli.

- Uspostaviti saradnju sa obrazovnim institucijama, nevladinim i humanitarnim organizacijama, i organizovati sistem kontinuiranog volontiranja u ustanovi;

- Za svakog pacijenta napraviti poseban plan lečenja;
- Doneti novi zakon o mentalnom zdravlju kojim će biti inkorporirana prava koja su predviđena međunarodnim dokumentima, pa između ostalog, i da pacijent, u skladu sa svojim duševnim stanjem, mora imati pravo na izbor lekara koji će ga lečiti i na pristanak na određenu medicinsku meru koja se nad njim primenjuje; kao i pravo da određenu meru može odbiti;

- Pacijenti moraju imati pravo uvida u svoj medicinski karton, što u određenim slučajevima može biti ograničeno, ali to graničenje i njegovo sporvođenje mora biti propisano domaćim zakonom, na onaj način, kako je propisano relevantnim međunarodnim dokumentima;

- Zakonski regulisati obavezu da se pacijentov medicinski karton prosleđuje prilikom premeštaja pacijenta u drugu bolnicu, ili ustanove koje su od značaja za zdravlje pacijenta;

- Lekar mora konstantno da pruža iscrpne informacije pacijentu o njegovom zdravstvenom stanju, planiranom lečenju, toku i efektima lečenja, kao i očekivanom stanju posle lečenja;

- Motivisati osoblje da na različite načine uspostavi iskren i pomažući odnos sa pacijentom;

- Razvijati fundamentalne komponente psihosocijalnog rehabilitacionog tretmana (radnu terapiju, grupnu terapiju, individualnu psihoterapiju, umetničke i sportske aktivnosti), povećati broj radnih terapeuta, uključiti više psihologa i socijalnih radnika u pomenute aktivnosti, zaposliti stručnjaka za sportske aktivnosti, obnoviti terene, nabaviti nove rekvizite, a popraviti stare;

- Usmeriti tretman što je moguće više ka očuvanju samostalnosti pacijenata (ne praviti razliku između terapije i rehabilitacije, započeti rehabilitaciju čim se uspostavi makar i minimalna kooperativnost pacijenta, pri započinjanju rehabilitacije, u zavisnosti od stepena oštećenja ličnosti, pristupiti, pre svega, razvijanju onog dela ličnosti koji je očuvan u cilju što bolje socijalizacije);

- Pokrenuti tzv. zaštićene radionice i omogućiti nekim pacijentima da u njima rade (s obzirom na "tešku" psihopatologiju pacijenata, bio bi potreban duži rad u specijalnim zaštitnim radionicama u kojima bi akcenat bio više na radnoj terapiji, a manje na realnom radu);

- Boriti se protiv stigmatiziranja psihijatrijskih pacijenata (kao što je npr. Svetsko udruženje psihijatara pokrenulo kampanju protiv stigmatizacije shizofrenih pacijenata pod nazivom "Otvorite vrata"), posebno edukovati zdravstvene radnike jer se pokazalo da je upravo među njima velika zastupljenost negativnih ubeđenja o mentalnoj bolesti i manje optimističan stav

o mogućnostima lečenja i resocijalizacije osoba sa mentalnim poremećajima, edukacija i kontakt su definisani kao najefikasniji principi promene stava, a značaj "dvosmerne edukacije" u zdravstvu, odn. među svim profilima stručnjaka koji se bave somatskom medicinom i mentalnim poremećajima, nemerljiv je;

- Rehabilitacija u bolničkim uslovima trebalo bi da bude samo prva karika u lancu pomoći osobama sa (teškim) mentalnim oboljenjima, na putu socijalne reintegracije i "povratka" u zajednicu tako da bi i sredinu (porodicu, šire sisteme) trebalo edukovati da shvati potrebe pacijenata (psiholozi i socijalni radnici obučeni za rad s porodicom i/ili terapiju porodice, sprečavanje članova uže porodice da izlaze u susret regresivnim potrebama pacijenta i njegovoj/njenoj potrebi za zavisnošću tako da ne naprave od svog doma azil za jednog pacijenta) u psihijatrijskim ustanovama prelaznog tipa (za parcijalnu hospitalizaciju poput dnevne bolnice) ne bi trebalo negovati suviše permisivnu atmosferu i/ili neprimereno niska socijalna očekivanja od pacijenata;

- Na nivou profesionalnog udruženja doneti etički kodeks psihijatara, drugih stručnjaka i medicinskog osoblja koje učestvuje u lečenju i rehabilitaciji psihijatrijskih pacijenata;

- Reformisati školski program u srednjim i višim stručnim školama, tako što bi se u sistem uvela posebna specijalizacija iz oblasti psihijatrije;

- Pre stupanja na rad u bolnici za pomoćno osoblje organizovati posebnu obuku kroz koju će biti upoznati kako i na koji način postupati sa pacijentima, kao i obuku o metodama nefizičkog i manuelnog savlađivanja otpora;

- Povećati broj psihologa, radnih terapeuta i socijalnih radnika;
- Omogućiti pomenutim kadrovima veći angažman na poslovima socijalne terapije;

- Nabaviti savremenije i validnije tehnike, testove i skale;
- Angažovati psihologe na proceni (preostale) radne sposobnosti i rehabilitacionih potencijala pacijenata;

- Posvetiti veću pažnju pacijentima čiji su rehabilitacioni potencijal iscrpljeni;

- Pažljivije nadzirati pomoćno osoblje;
- Povećati kontrolu osoblja od strane uprave;
- Intenzivirati komunikaciju među različitim profilima stručnjaka;
- Stimulisati prisustvo nezavisnih osoba (studentata, istraživača, volontera), npr. ispitati sindrom izgaranja na poslu kod osoblja, istražiti vezu tzv. kvaliteta života i mentalnog poremećaja, posebno kod shizofrenih pacijenata i pacijenata sa afektivnim poremećajima sa rezidualnim hronicitetom kakvih ima mnogo u Kovinu (promene u strukturi psihijatrijskog sistema zaštite, posebno premeštaj hroničnih pacijenata iz bolnica u zajednicu i pokret deinstitutionalizacije sa različitim službama za tretman, dnevnim i

okupacionim strukturama i posebnim smeštajem, dovele su do šireg interesovanja za evaluaciju tih službi pa je koncept kvaliteta života postao mera ishoda uspešnosti raspoloživih službi) i sl.;

- Stimulisati permanentnu edukaciju osoblja (utisak je da je srednje medicinsko osoblje posebno zanemareno);
- Poboljšati uslove rada osoblju, počevši sa opremanjem radnog prostora odgovarajućim nameštajem i tehnikom;
- Povećati plate osoblju, imajući u vidu njihov težak posao i položaj u kojem se nalaze;
- Poklanjati posebnu pažnju prilikom izbora pomoćnog osoblja koje će raditi u bolnici.
- Zaposliti dovoljan broj stručnog osoblja kako bi se izbegla situacija da se pacijenti koriste u savladavnu uznemirenih i agitiranih pacijenata;
- Napraviti takav raspored rada da stručno osoblje (psihijatri) budu prisutni u bolnici tokom popodneva i noću;
- Hitno je potrebno usvojiti odgovarajuće zakonske i podzakonske akate kojima će precizno biti regulisana prava pacijenata, sa naglaskom na jasno definisan žalbeni postupak posebno ustanovljenom telu izvan bolnice. Ovo telo mora da ima vrlo precizna ovlašćenja i obavezu da u određenom roku preispita žalbe, preduzme odgovarajuće korake ukoliko ustanovi povredu propisanih prava;
- Ustanoviti posebno telo koje će vršiti monitoring bolnice radi ispitivanja da li se i na koji način poštuju propisana prava pacijenata, posebno onih koji su prinudno smešteni;
- Zakonom predvideti metode ograničenja slobode kretanja, tačno određene slučajeve i vremenski okvir u kojem se može ograničiti sloboda kretanja za pacijente, kao i postojanje nezavisnih organa, ili tela koje će imati obavezu da na zahtev pacijenta preispitaju odluku o ovom ograničenju;
- Unutrašnjim bolničkim pravilnikom utvrditi kako, kada, pod kojim uslovima pacijent mora biti smešten u zatvoreni tretman. Predvideti obavezne revizije odluke o smeštaju u pravilnim vremenskim intervalima;
- Na nivou bolnice doneti precizne smernice o postupku obuzdavanja agitiranih i uznemirenih pacijenata;
- Fiksiranje, kao krajnju meru, koja je regulisana i posebnim bolničkim pravilnikom, obavljati u posebnoj prostoriji, mimo prisustva ostalih pacijenata;
- Ustanoviti poseban registar u koji će biti upisani svi relevantni podaci o fiksiranju (ko je naredio fiksiranje, zbog čega, ko je od osoblja u tome učestvovao, koliko je fiksacija trajala, eventualne povrede koje su nanete pacijentu prilikom obuzdavanja);
- Svakom pacijentu (dobrovoljnom) pre prijema predočiti plan lečenja koji će sadržati informacije o dijagnozi, razlozima predloženog

tretmana, metodama lečenja, očekivanom trajanju bolničkog tretmana, alternativnim mogućnostima lečenja, uključujući i one koje su manje restriktivne. Ovaj plan lečenja treba sačiniti i za pacijente koji su prisilno primljeni, on treba da bude dostupan kako samim pacijentima, tako i njihovim zastupnicima i drugim relevantnim institucijama (sudu) koje treba da donesu odluku o smeštaju;

- Doneti novi zakon o zaštiti mentalnog zdravlja (usklađen sa Evropskom konvencijom o ljudskim pravima i njenim tumačenjem iskazanim kroz odluke Evropskog suda za ljudska prava) u kojem će biti precizno definisan postupak prisilnog prijema pacijenata, koji će sadržavati obavezu da sudija mora pribaviti mišljenje nezavisnog eksperta, a ne doneti odluku samo na osnovu nalaza lekara iz bolnice;
- Novi zakon mora sadržati obavezu suda da obezbedi advokata licu protiv koga se vodi postupak prisilnog prijema u bolnicu. Ukoliko je lice dovedeno po prijavi porodice, sud treba da mu odredi advokata, to ne treba da čini porodica, jer bi to onda bio sukob interesa;
- Novi zakon mora predvideti obavezu da sud mora videti pacijenta pre nego što donese odluku o smeštaju;
- Pacijentu koji ne poznaje srpski jezik, sud je obavezan da obezbedi i prevodioca u postpuku;
- Odluku o prisilnom prijemu dostaviti pacijentu lično i, ukoliko želi da se žali na odluku, obezbediti mu advokata koji će mu pomoći da napiše žalbu;
- Nakon što država donese novi zakon o zaštiti mentalnog zdravlja i odgovarajuće podzakonske akte, bolnica treba da napravi brošuru koja će sadržavati informacije o svim pravima pacijenata, kao i preciznim uputstvima na koji način i u kom postupku pacijenti mogu zaštititi svoja prava;
- U zatvorena odeljenja instalirati telefonske govornice i sandučice u koje će pacijenti moći da ubace predstavke i žalbe zaštitniku njihovih prava;
- Napraviti zajedničku strategiju na relaciji Ministarstvo zdravlja – Ministarstvo za rad i socijalnu politiku, kako bi se i u Srbiji započelo sa postupkom deinstitucionalizacije lica koja su do sada živela u bolnicama i domovima socijalne zaštite, s tim što prioritet u rešavanju treba da imaju ljudi sa najtežim problemima i najvećim potrebama.

OBRAZOVANJE: EKSCESI UMESTO REFORMI

Bolonjski projekt: otpor novoj paradigmi

Bolonjski proces, koji ima za cilj transformaciju akademskog polja, potekao je kao izraz potrebe da se univerzitet mora promeniti i prilagoditi novoj paradigmi XXI veka. Zaostajanje Srbije u transformaciji akademskog polja uklapa se u opštu društvenu sliku. Univerzitetska elita je najkonzervativniji deo elite i značajno je doprinela promovisanju srpskog nacionalnog projekta krajem XX veka, posebno humanistička. Univerzitet je najvećim delom i danas u funkciji održavanja srpskog nacionalnog programa, posebno interpretaciji nedavne prošlosti kao konspiraciji Zapada protiv Srbije. To je samo jedno od pitanja koje bi se našlo na udari suštinskih reformi, te je otuda razumljiv njihov otpor promenama. Osim toga, novi zahtevi koji se postavljaju pred profesorski kadar značajno utiču na njihov otpor.

Da nije bilo otpora i potpunog zaustavljanja reforme obrazovanja koju je započela Vlada premijera Srbije Zorana Đinđića, obrazovni sistem u Srbiji bi u 2006. već prevazišao snažne početničke otpore promenama u obrazovanju i vaspitanju. Osim što je stvari vratila na početak, konzervativna i nacionalistička Vlada premijera Vojislava Koštunice, čiji kadrovi dominiraju resorom obrazovanja, sa zakašnjenjem od bar dve godine, setila se međunarodnih obaveza (Bolonjska deklaracija i Kopenhagenski dokument) u sprovođenju reforme obrazovnog sistema.

Tako je umesto godine primene reforme ovo tek bila godina kreiranja i usvajanja reformskih dokumenata koja se uglavnom odnose na visoko školstvo. Sa zakašnjenjem od dve i po godine profunkcionisao je Nacionalni prosvetni savet, po rangi najviše telo društvene kontrole od osnovne škole do univerziteta.

Pomanjkanjem zakonske regulative, polovičnim i nejasnim zakonskim rešenjima donošanim na brzinu i po hitnom postupku, u obrazovnom sistemu je nastao totalni haos. I dok se u osnovnim i srednjim školama radilo po inerciji bez većih potresa, pošto u njima reforma nije zapravo ozbiljno ni startovala, ceh neuređenog društva platio je univerzitet. Zbog visokih i neujednačenih školarina i raskoraka između zakonskih rešenja i prakse u utvrđivanju naziva

diploma, studenti su štrajkovali gotovo cele godine. Nezadovoljstvo studenata izazivao je i haos na pojedinim fakultetima po pitanju ispitnih rokova i promene u uslovima upisa naredne godine studija.

Zbog kašnjenja sa reformama Srbije je, prošle godine na Konferenciji ministara prosvete evropskih zemalja, određen popravni rok do 2007. da uradi sledeće: primeni Zakon o visokom školstvu (usvojen u Skupštini Srbije septembra 2005), konstituiše komisije za akreditaciju i proveru kvaliteta studija. U vrednosnom smislu obaveza Srbije je da na sledećoj konferenciji ministara prosvete prezetnuje kvalitet i dužinu studiranja i priznavanje diploma po Bolonjskoj deklaraciji.

Primena zakona o visokom školstvu

Godinu dana po usvajanju *Zakona o visokom školstvu* novoformirani Nacionalni prosvetni savet i Komisija za akreditaciju i proveru kvaliteta dostavili su fakultetima predlog normativa i standarda za akreditaciju visokoškolskih ustanova i studijskih programa u skladu sa Bolonjskim procesom. Umesto za tri, koliko je predviđeno Zakonom o visokom školstvu fakulteti će zbog kašnjenja morati ovaj važan posao da obave za dve godine.

Prijem u jedinstveni obrazovni sistem Evrope predpostavlja utvrđivanje i poštovanje evropskim standarda za ustanove, studijske programe, proveru kvaliteta i samovrednovanje. To praktično znači da na fakultetima neće više moći da predaje nastavnik koji nema, na primer, bar pet validnih referenci iz uže naučne oblasti koje moraju biti dostupne javnosti. Slobodan Arsenijević, predsednik Komisije za akreditaciju, kaže da "po završetku studija student mora da poseduje sposobnost analize, sinteze i predviđanja rešenja i posledica. Mora da ovlada metodama, postupcima i procesima istraživanja kao i praktikovanjem i razvojem kritičkog i samokritičkog mišljenja. Student treba da ima sposobnost upotrebe znanja u praksi i da poznaje profesionalnu etiku".¹

U Srbiji trenutno postoji sedam državnih i sedam privatnih univeziteta sa 135 fakulteta, plus pet samostalinih privatnih fakulteta. Na državnim fakultetima studira 150 hiljada studenata a na privatnim nekoliko desetina hiljada. Godišnje se na državne univerzitete upiše više od 50 hiljada studenata a diplomira samo 12 hiljada. Uprkos sve većoj ekspanziji visokog školstva koja je često pokriće za pranje novca, neoporezovane zarade profesora koji rade na nekoliko fakulteta ili brzi izvor bogaćenja, Srbija je po broju fakultetski obrazovanih (ispod 10 odsto) daleko od evropskog proseka. Ukoliko se budu poštovali kriterijumi akreditacije, stručnjaci procenjuju da bi bar 20 odsto fakulteta moglo ostati bez dozvola za rad. Neizbežno će se

¹ *Danas*, 18. septembar 2006.

pojavit i manjak nastavnickog kadra koji ispunjava predložene kriterijume za držanje nastave na fakultetima.

Nije poznato kako su fakulteti reagovali na predložene kriterijume za standarde i akreditaciju. Oglasio se samo ministar prosvete Slobodan Vuksanović, koji je rekao "da će većina fakulteta bez ikakvih problema ispuniti standarde"². Ova izjava ministra mogla bi se tumačiti kao predizborno obećanje da ni jedan fakultet neće biti zatvoren niti će ko sa univerziteta ostati bez posla zato što ne ispunjava stručne, naučne i pedagoške kriterijume. Ali i kao veoma neozbiljno shvaćeno upozorenje koje je Srbija prošle godine dobila u na evropskom skupu u Bergamu da "prijem u jedinstvenu obrazovni sistem Evrope predpostavlja poštovanje evropskih standarda u radu fakulteta, studijskim programima i proveru kvaliteta i vrednovanja."

Osim formiranja Nacionalnog prosvetnog saveta, utvrđivanja već pomenutih kriterijuma za akreditaciju i standarde, shodno Zakonu o visokom školstvu, prosvetne vlasti su najavile postepeno ukidanje odeljenja fakulteta koja se nalaze van visokoškolskih ustanova. Prema utvrđenom postupku racionalizacije, kojim bi trebalo da se spreči haotično i nekontrolisano otvaranje novih odeljenja, upisani studenti će nastaviti školovanje, ali odeljenja ne smeju primati nove studente. Ako je suditi po prvim reakcijama, poštovanje Zakona je dovedeno pod znak pitanja. Harun Hadžić, sa univerziteta u Novom Pazaru, to komentariše na sledeći način: "Novi Zakon o visokom obrazovanju ne može poništiti dosadašnji trud univerziteta i fakulteta"³. Odeljenja su lak izvor zarade za fakultete. Uglavnom su mesta za sticanje novca a ne znanja. Nastava u njima je ispod svakog propisanog standarda. Na mnogim odeljenjima nastava se organizuje samo vikendom. Ilustracije radi, prema nezvaničnim podacima u Srbiji postoji oko 100 pravnih fakulteta i isturenih odeljenja. U njihovom osnivanju prednjače privatni fakulteti iz Novog Sada koji pokrivaju pedesetak pravnih centara i odeljenja.

Selektivno i neprecizno insistiranje na primeni Zakona o visokom školstvu od strane Ministarstva unosi još veći nered u poslovanje fakulteta i univerziteta. Način finansiranja je ostao isti a Zakon je, na primer, obavezao univerzitete na formiranje novih tela (senat, rektorski savet, nacionalni savet za visoko školstvo...). Nije utvrđeno ni ko će snositi troškove pomenutih akreditacija fakulteta i studijskih programa koji će samo Beogradski univerzitet koštati 14 miliona dinara. Ispostavilo se da je novac jedan od glavnih razloga višemesečnog spora na relaciji studenti-dekani fakulteta.

Pojedini fakulteti (Filozofski, Matematički, Fizički, Stomatološki, i Arhitektonski fakultet) su samoinicijativno uz visoke školarine upisali diplomirane studente na tzv. master studije. Ministarstvo, a ni univerziteti nisu reagovali, bez obzira što ove visokoškolske ustanove nisu čak utvrdile ni stupnje-

² *Danas*, 18. septembar 2006.

³ *Glas javnosti*, 15. april 2006.

ve obrazovanja kako to predviđa Bolonjski proces (trogodišnje studije bačelor, četvorogodišnje master i doktorske studije). Jednostavno su bačelor proglasili za četvorogodišnje studije. Za uzvrat su studentima koji su završili fakultete ponudili doškolovanje uz enormno visoke školarine. Tako je izjednačavanje starih diploma i diplomom matsera došlo u centar pažnje. Vrednosni sistem koji nameće Bolonjska deklaracija potisnut je u drugi plan. Zakonodavac nije predvideo kako će se obaviti prilagođavanje postojećih sistema već to prepustio zajedničkom organu srpskih univerziteta Konferenciji univeziteta Srbije.

Pred referendumsku kampanju za novi ustav, Rektorski savet konferencije univerziteta naglo je odlučio da diplomatske studije završene po ranijim propisima treba izjednačiti sa diplomom mastera.⁴ Samo dan ranije premijer Vojislav Koštunica, je jasno stavivši do znanja na koga računa u podršci svojoj politici, predstavio na Beogradskom univerzitetu novi Ustav Srbije⁵. Na pomenutom skupu podršku Ustavu dali su rektor univerziteta, dr Dejan Popović, koji je rekao da je "krajnje vreme da Srbija dobije ustav građanske parlamentarne demokratije jer time šalje poruku MZ da joj je opredeljenje isto kao ono što imaju moderne demorkatske zemlje. Ovo će biti prvi ustav postkomunističke Srbije baziran na evropskim vrednostima iz druge polovine prošlog i početka ovog veka". Podršku su dali i dekani Pravnog i Fakulteta političkih nauka.⁶

Odluka Rektorskog saveta konferencije univerziteta Srbije o izjednačavanju diploma izazvala je revolt dekana mnogih fakulteta.⁷ Zatražili su sazivanje Skupštine Konferencije univerziteta Srbije koja je bezuspešno zasedala dva puta (6. i 18. novembra). Pod snažnim pritiskom studenata, umesto sopstvene odluke, članovi Konferencije su predložili Vladi Srbije da od Narodne Skupštine zatraži autentično tumačenje odredbi člana 127 Zakona o visokom školstvu koji se odnosi na izjednačavanje diploma. Umesto Skupštine Srbije, presudio je Republički sekretarijat za zakonodavstvo. U zvaničnom tumačenju člana 127 Rrepublički Sekretarijat za zakonodavstvo Vlade Srbije smatra da "dosadašnji diplomci moraju biti izjednačeni sa masterom", uz obrazloženje da "moraju biti zašitečna stečena prava i pravna sigurnost građana koji su stekli akademsko zvanje u skladu sa ranijim Zakonom".⁸ Studentski zahtevi us podržani, a dekani su odgovorili da za Konferenciju Univerziteta Srbije tumačenje Sekretarijata nije obavezujuće. Tako je problem gurnut pod tepih do izbivanja novih ekscesa.

Slučaj priznavanja diploma je pokazao da univerziteti u Srbiji teško prihvataju reformu. Sukob oko ekvivalencije diploma potisnuo je u drugi plan istinsku reformu viskog školstva. Niko nije pominjao zastarele programe

⁴ *Danas*, 19. oktobar 2006.

⁵ *Danas*, 18. oktobar 2006.

⁶ *Danas*, 18. oktobar 2006.

⁷ *Politika*, 24. oktobar 2006.

⁸ *Danas*, 21. novembar 2006.

studiranja koji su tek po negde delimično inovirani. Konzervativnom univerzitetu zapravo odgovara zaustavljanje procesa reforme i da ga preterano ne zanima uključivanje u zajednicu evropskog visokog školstva niti međunarodna validnost diploma naših fakulteta.

Tribina na Filozofskom fakultetu, (22. novembra) organizovana povodom desetogodišnjice studentskih protesta 1996-97. završila se incidentom. Uzvikujući fašističke parole "Zig heil", "Nož, žica, Srebrenica" i napadom na ledera LDP Čedomira Jovanovića, inače predvodnika tromesečnih studentskih protesta, sprečili su održavanje tribine. Ne pominjući skandalozne političke poruke *Politika* napad na Čedomira Jovanovića objašnjava ograđivanjem studenata da "njihov protest nije politički obojen" i da se "oni bore za izjednačavanje diploma i smanjenje školarina. Upravo ovima koji su uzvikivali fašističke i nacionalističke parole zasmetalo je takođe što se Jovanović pojavio, prema pisanju *Politike*, sa "naoružanim telohraniteljima čime je prekršio autonomiju univerziteta". Niko iz vlasti nije ni komentarisao niti osudio ovaj događaj na Filozofskom fakultetu.⁹ Saopštenjem su se oglasile tri nevladine organizacije Inicijativa mladih za ljudska prava, Komitet pravnika za ljudska prava i Helsinški odbor za ljudska prava. U saopštenju pod naslovom "Državna elita podstiče fašizam" ("Danas" 24. novembar) pored ostalog se kaže da je skandalozno što se na Beogradskom univerzitetu postoje grupe koje na ovaj način žele da obeleže deset godina od početka studentskih protesta. "Ovakvo ponašanje je posledica prećutkivanja i podsticanja fašizma i nacionalizma u Srbiji od strane vladajuće elite. Bez suočavanja sa politikom Srbije u prošloj deceniji, bez osude svih zločina koji su u naše ime počinjeni, ne može biti ni demokratije ni pravne države".¹⁰ Događaj na Filozofskom fakultetu osudio je Građanski savez Srbije.

Udžbenici i nepismenost

Reforma srednjeg i osnovnog obrazovanja odvija se baš onako kako je to ministar Slobodan Vuksanović i najavio predstavljajući Nacionalnu strategiju obrazovanja u Srbiji od 2005 do 2010: bez suštinskih i kvalitativnih promena. Novi nastavni planovi i programi su i dalje pod znakom pitanja, a udžbenici se uglavnom dorađuju i prerađuju ili zadržavaju stari. Čistom peticom ministar prosvete je ocenio udžbenike za osnovnu školu.¹¹ Ne ulazeći u njihov kvalitet on je pohvalio napore izdavača da na vreme obezbede udžbenike. Iako i dalje Zavod za udžbenike i nastavna sredstva monopolski brine o kompletima udžbenika za sve razrede, ove godine delimično je zaživela ideja Ministarstva prosvete iz Vlade premijera Zorana Đinđića, da

⁹ *Politika*, 24. novembar 2006.

¹⁰ *Danas*, 24. novembar 2006.

¹¹ *Večernje novosti*, 18. avgust 2006.

privatne izdavačke kuće mogu ravnopravno da učestvuju na tržištu udžbenika. Aktuelna vlast im je za sad pružila mogućnost da u utakmicu krenu samo sa udžbenicima za prva četiri razreda osnovne škole. Čak je i Ministarstvo zvanično ocenilo da je liberalizacija u izdavanju udžbenika rezultirala značajnim poboljšanjem njihovog kvaliteta.¹²

Prema zvaničnim podacima za osnovnu školu je odštampano 226 udžbenika, od kojih je samo 37 novih dok je 10 prerađeno. Po inovacijama u udžbenicima situacija je još gora u srednjim školama. Od ukupno 288 srednjoškolci su dobili samo šest novih udžbenika i četiri prerađena. Odvajanje Crne Gore iz Zajednice Srbije i Crne Gore, koje prosvetni zvaničnici nazivaju "novonastalim okolnostima" prisililo je Zavod za udžbenike da odštampa novi udžbenik geografije za osmi razred osnovnih škola.¹³

Četvrti tom međunarodnog priručnika za nastavnike u izdanju Centra za demokratizaciju i pomirenje jugoistočne Evrope iz Soluna posvećen Drugom svetskom ratu nije se našao u školama, jer nije dobio saglasnost Zavoda za unapređenje vaspitanja i obrazovanja. Ovu informaciju medijima je potvrdio i sam ministar prosvete, (član Vlade koja je dala saglasnost za ovaj projekat) naglašavajući da "on tu nije prepreka ali da razume i one koji su osetljivi na to pitanje."¹⁴

Ideja ovog velikog četvortomnog projekta ("Osmaniljsko carsatvo", "Nacije i države jugoistočne Evrope", "Balkanski ratove" i "Drugi svetski rat") je izmirenje naroda i jačanje tolerancije. Više od 60 istoričara iz 11 zemalja jugoistočne Evrope ponudili su regionu drugačiji koncept sagledavanja nacionalne istorije od onog zastupljenog u u klasičnim udžbenicima. U svakom slučaju radi se o jedinstvenom pokušaju da se kontraverzne istorijske teme na prostoru Balkana sagledavaju na drugačiji način.

Među prvima kojima pristup pomirenja i tumačenja istorije na osnovu istorijskih dokumenata nije odgovarao bio je upravo direktor Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva Radoš Ljušića sa čijom ustanovom ovo izdanje nema dodirnih tačaka. Priručnike je štampao "Prosvetni pregled" Po njemu su "istorijske čitanke", dakle sva četiri toma priručnika za nastavnike "su budalaština" i "klasične antisrpske knjige". Njegove glavne zamerke kasnije neodobrenom priručniku o Drugom svetskom ratu su "nepominjanje Jasenovca i stradanja srpskog naroda u ovom periodu".¹⁵

Zavod za udžbenike i nastavna sredstva odštampao je i 1270 naslova udžbenika na jezicima nacionalnih manjina: mađarskom 263 udžbenika, slovačkom 184, hrvatskom 10,178 na rusinskom i jedan na ukrajinskom. Udžbenici za ostale nacionalne manjine, Albance ili Rome na primer se ne

¹² *Večernje novosti*, 18. avgust 2006.

¹³ *Danas*, 25. avgust 2006.

¹⁴ *Politika*, 8. jun 2006.

¹⁵ *Politika i Večernje novosti*, 11. mart 2006.

pominju u izveštaju Zavoda. Već pomenuti Radoš Ljušić, direktor Zavoda, inače funkcioner DSS izjavio je da "Zavod gubi 100 miliona dinara samo zato što štampa udžbenike na jezicima manjina i za decu sa posebnim potrebama (slepe)." To bi po njemu trebalo da bude rešeno Zakonom o udžbenicima kojim bi se i druge izdavačke kuće na neki način obavezale da štampaju ove niskotiražne udžbenike.¹⁶

Iako su udžbenici jedna od slabijih karika obrazovanja ne samo zbog zastarelosti i nemodernosti već i zaglupljivanja učenika šovinističkim i nacionalističkim idejama kako se ne bi izgubio kontinuitet mobilisanja nacije u očuvanju kvazinacionalnih shvatanja a mladi držali podalje od sistema vrednosti koji važi u Evropi, njihovi tvorci su od ministra dobili čistu peticu a od premijera Vojislava Koštunice posebne pohvale. Upravo u Zavodu državni vrh se okupio na slavi ove ustanove, kojoj su prisustvovali čelni ljudi Skupštine i Vlade. Koštunica je pohvalio svog partijskog funkcionera Ljušića i odao priznanje instituciji "koja ima puno razloga dabude ponosna sobzirom na to da je podigla velelepnu, poštovanja vrednu građevinu sačinjenu od školskih knjiga, kapitalnih dela i drugih izdanja."¹⁷

Arhimandritu Manastira Krka Fotiju, koji je takođe uvećao slavsku svečanost, premijer je poklonio 300 kompleta udžbenika za veronauku i rodoslov. Za razliku od predhodnih, tokom cele 2006. u medijima se nije pojavila ni jedna ozbiljnija analiza o kvalitetu udžbenika. Ozbiljniji reakcija nije bilo ni na činjenicu da je jedna državna i prosvetna institucija poput Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva štampala kao kapitalna, sabrana dela Matije Bečkovića i Ljubomira Tadića.

Prema podacima poslednjeg popisa stanovništva gotovo četvrtina građana Srbije je nepismena ili polupismena. Od tog broja 232.925 stanovnika Srbije ne zna ni da čita ni piše. Socijalni antroplog Zagorka Golubović upozorava da 60 odsto stanovništva "pati" od funkcionalne nepismenosti. "To su oni što poznaju trideset slova ali ne čitaju knjige, već novine tabloidnog tipa u kojima vole velike naslove i velike slike. Njih zanimaju samo senzacije pošto nisu sposobni da razumeju ni jedan složeniji sadržaj"¹⁸ Stručnjaci upozoravaju da je nivo obrazovanja u Srbiji drastično pao. Neobrazovanošću tumače i podložnost ljudi najrazličitijim manipulacijama. Tome su dopreneli i loši udžbenici i retrogradan obrazovni sistem koji se u Srbiji teško menja. Tijana Mandić, profesor, kaže da se "deci se danas servira lažni patritizam, iz programa pokušavaju da se izbace ,kompjuteri i Darwinova teorija, a udžbenike iz istorije piše kako ko hoće".¹⁹ Nad poznavanjem nacionalne istorije dominira nacionalna mitologija.

¹⁶ *Danas*, 25. avgust 2006.

¹⁷ *Kurir*, 22. septembar 2006.

¹⁸ *Nedeljni telegraf*, 30. avgust 2006.

¹⁹ *Nedeljni telegraf*, 30. avgust 2006.

Crkvene škole u državnom sistemu obrazovanja

Pre pet godina veronauka je postala sastavni deo obrazovnog sistema u osnovnim i srednjim školama. Novim Zakonom o crkvama i verskim zajednicama koga je posle poslanika Skupštine Srbije ukazom proglasio 27. aprila i predsednik Republike Boris Tadić, crkve i verske zajednice dobile su pravo (član 36. Zakona) da osnivaju verske obrazovne ustanove od predškolskih do fakulteta i univerziteta. Dato im je pravo i da pokrenu postupak akreditacije verskih obrazovnih ustanova čime su praktično postale deo obrazovnog sistema u Srbiji u skladu sa propisima o obrazovanju. Zakonom su verske škole dobile obrazovnu i programsku autonomiju što nikako ne znači da ove škole neće morati da poštuju obrazovne zakone. SPC ima ogroman interes da uđe u državni obrazovni sistem u čemu ima veliku blagonaklonost aktuelne vlasti u Srbiji. Jedan predstavnik SPC je i član Nacionalnog prosvetnog saveta. Delatnost škola čiji su osnivači crkve i verske zajednice finansiraće država.

Da je verska nastava u školama izmakla kontroli govori i ozbiljno upozorenje ministru prosvete Komiteta pravnik za ljudska prava. Ovoj nevladinoj organizaciji obratili su se roditelji čija deca pohađaju prvi razred u jednoj osnovnoj školi u Beogradu. Povod je sadržaj časopisa "Svetosavsko zvonice" koji se sedogodišnjoj deci deli na časovima veronauke. Časopis izdaje Informativno-izdavački centar SPC Sveti arhijerejski sinod. U broju 8. iz 2006. nalazi se tekst "Novomučenci: Nije se odrekao Hrista", opisuje se događaj u Čečeniji i sudbina mladog ruskog vojnika: "Čečenski teroristi su od Jevgenija zahtevali da, ako želi da ostane u životu, skine sa sebe krst, odrekne se Hrista i pređe u muslimansku veru. Odbio je da skine krst i odrekne se Hrista a podivljali Čečeni su mu posle nezamislivog tromesečnog mučenja testerom odsekli glavu". Očigledno se, smatraju u Komitetu pravnik, "radi o sadržaju koj nije prilagođena sedmogodišnjem uzrastu a može izazvati netrpeljivost, diskriminaciju i želju za osvetom prema pripadnicima druge vere." Komitet pravnik je zahtevao da se ispita na koji način se vrši kontrola sadržaja časopisa koji se dale deci u prvom razredu osnovne škole i da li ministarstvo daje saglasnost za ovakve publikacije koje se koriste u osnovnim školama. Komitet u saopštenju dalje kaže: "Od vas zahtevamo pravovremnu primerenu reakciju na ovakve tekstove jer samo na taj način možete uticati da se kod dece promoviše tolerancija, ekumenizam i normalan sistem vrednosti a ne brutalnost i nasilje".²⁰

Nasilje u školama

Uprkos mnogobrojnim akcijama i apelima (uvođenje policajaca, zajednička akcija Ministarstva prosvete i UNICEF "Bezbednost u školama"..) nasilje u školama se nastavlja. Osim međusobnih "obračuna" učenika, akteri su

²⁰ *Danas*, 23. novembar 2006.

postali i roditelji. Nezadovoljni slabim ocenama svoje dece sve češće posežu za fizičkim obračunom sa nastavnicima. Dvojica roditelja napala su i pretukla nastavnika hemije na kraju školske godine u školi "Dositaj Obradović" u Somboru. Posle premlaćivanja svog koleege Nastavničko veće odlučilo da ne podeli đачke knjižice obećavajući protest "dok ne reaguje ministar prosvete, policija i pravosuđe, nadležni organi koji bi morali da zaštite profesore". Kolektivu somborske škole pomoćnik ministra prosvete, Bogoljub Lazarević, poručio je da oni ne mogu ništa da urade kad do nasilja dođe, sem "da deluju samo preventivno, pošto nema načina da nasilje sankcionišu..."²¹ Dva slična slučaja napada na nastavnike dogodila su se u beogradskim školama "Jovan Jovanović Zmaj" i školi "Laza Kostić". Njima je odgovorio gradski sekretar za obrazovanje Vladimir Todić. On je čak optužio roditelje i učenike da su u 90 odsto slučajeva odgovorni za nasilje u školama. Na nastavnike nasrću i učenici. Indikativan je slučaj ugostiteljsko turističke škole u Vrčnjačkoj banji. Učenik trećeg razreda bez svađe pretukao bezbol palicom nastavnika poslastičarstva i kuvarstva. Učenik bio ljut zbog slabe ocene. Posle incidenta ispisao se iz škole samoinicijativno.²²

Ministarstvo prosvete i sporta i njegov prvi čovek, zapravo se nikada na pravi način nisu pozabavili svakodnevnim nasiljem u školama. Jer da jesu morali bi ozbiljno analizirati postojeće stanje na osnovu koga bi utvrditi strategiju borbe protiv nasilja. Oni se zapravo bave promenom problematičnog ponašanja. Kako sada stvari stoje ministar Vuksanović se oglašava samo kad do incidenata dođe da bi izrazio žaljenje i saopštio javnosti da slučaj predaje nadležnim organima. U školama u Srbiji u toku je primena projekta "Bezbednost u školama" čiji je cilj sprečavanje i smanjivanje nasilja nad decom i među decom i mladima. Ovim projektom obuhvaćene su 54 škole sa 29 hiljada učenika i dve i po hiljade nastavnika.²³ Ministarstvo najavljuje da će od septembra projektom biti obuhvaćeno još 112 osnovnih i srednjih škola. Ministar Vuksanović očekuje da će "okupljanjem učenika, direktora i nastavnika i razgovorom na temu nasilja biti pronađen ključ za razvoj duha prijateljstva, tolerancije i zajedničkog rada".

Primena obrazovnih prava nacionalnih manjina

Osim Ustava Srbije i Zakona o zaštiti prava isloboda nacionalnih manjina (usvojen 2002) obrazovna prava nacionalnih manjina regulisana su i Zakonom o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja i posebnim zakonima o osnovnoj, srednjoj i višim školama i fakultetima. Njihove česte izmene od 2002 (svake dve godine) bile su usmerene na poništavanje reformi prve

²¹ *Blic*, 23. jun 2006.

²² *Politika*, 15. septembar 2006.

²³ *Danas*, 18. april 2006.

demokratske Vlade Srbije i nisu pogađale zagarnutvana prava nacionalnih manjina, ali ih nisu učinila ni kvalitativno boljim. Na primer: Zakonom o izmenama i dopunama Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja iz 2004. godine predviđeno je da Nacionalni prosvetni savet koji broji 42 člana ima samo jednog predstavnika nacionalnih manjina.

Zakoni omogućavaju nacionalnim manjinama da pohađaju nastavu na maternjem jeziku od predškolske ustanove do srednje škole, da preko nacionalnih saveta učestvuju u izradi nastavnih programa za predmete na maternjem jeziku. Prema Zakonu o visokom škostvu (donet 2005.) na višim školama i univerzitetima nastava može da se izvodi na maternjem jeziku manjina samo ako je program akreditovan i odobren od državne institucije. Država je takođe preuzela obavezu da za nastavu na jezicima nacionalnih manjina obezbedi udžbenike i nastavni kadar. Sistem obrazovanja na maternjem jeziku nacionalnih manjina međutim, funkcioniše polovično.

Budući srednjoškolci, (školska 2006-2007) u zavisnosti kojoj nacionalnoj manjini pripadaju, morali su da odluče čemu će dati prednost: daljem školovanju na maternjem jeziku ili zanimanju koje vole. Najveći izbor imali su pripadnici mađarske nacionalne manjine. Nastava na ovom jeziku izvodi se u 30 srednjih škola u 12 gradova u Vojvodini. Bošnjaci na primer tek rade programe za srednje škole na maternjem jeziku. Za sada nastavu na bošnjačkom jeziku imaju učenici od prvog do trećeg razreda osnovne škole.²⁴ Odluku o tome da li će i kada pripadnici ove manjine imati nastavu na maternjem jeziku u svim razredima osnovne škole i u srednjim školama donosi Nacionalni prosvetni savet i Republički savet za nacionalne manjine.

Poslednje predložene izmene Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja koje su trebale po hitnom postupku da budu usvojene jesenas, izazvale su žučnu polemiku između predstavnika nacionalnih manjina i ministra prosvete. Koordinatorica nacionalnih saveta u Srbiji Ana Tomanova-Makanova zamerila je resornom ministarstvu na lošoj komunikaciji sa nacionalnim savetima manjina. Suština njenog protesta odnosila se na ignorisanje reprezentativne instucije nacionalnih manjina koju ministarstvo prosvete nije našlo za shodno ni da upozna sa izmena Zakona a kamoli da ih konultuje o tome, našta je inače obavezno po Zakonu. Ispostavilo se takođe, da vlasti više od godinu dana "nećaju po pitanju donošenja zakona o savetima nacionalnih manjina koji bi propisao i način izbora njihovih članova."

Tvrđenje Makanove ministar Vuksanović je ocenio nekorektnim pošto se izmene Zakona ne odnose na nacionalne manjine i da su "međunarodne organizacije OEBS, Savet Evrope, Evropska komisija pohvalile napredak koji je Srbija učinila poslednjih godina u poštovanju prava nacionalnih manjina u oblasti obrazovanja."²⁵

²⁴ *Danas*, 26. maj 2006.

²⁵ *Danas*, 11. avgust 2006.

U predloženim izmenama i dopunama Zakona, nacionalne manjine se ipak pominju u nekoliko članova. Tako se članom 3. precizira da se "za pripadnike nacionalne manjine vaspitno-obrazovni rad ostvaruje na maternjem jeziku ili dvojezično u skladu sa posebnim zakonom." Nacionalni savet "daje mišljenje Ministarstvu o ostvarivanju obrazovno-vaspitnog rada na jeziku nacionalne manjine. Članom 5. reguliše se "nadležnost Nacionalni prosvetni savet koji dobija odlučujuću ulogu u obrazovnom sistemu. Ovo telo pored ostalog predlaže nastavne planove i programe, udžbenike, prati kvalitet nastave i usklađenost sa evropakim standardima. Upotreba udžbenika na jezicima manjina regulisana je članom 29. Njih odobrava ministar na predlog Nacionalnog saveta manjine a po pribavljenom mišljenju Republičkog saveta." (Predložene izmene i dopune Zakona o osnovama sistema vaspitanja i obrazovanja)

Izmene Zakona izazvale su i reakciju Unije sindikata prosvetnih radnika Srbije. Sindikalci su zapretili da, ukoliko se izmene zakona ne povuku iz procedure a sam dokument ne bude upućen na javnu raspravu, Unija će organizovati generalni štrajk. U ovom, jednom od retkih sindikalnih oglašavanja prosvetnih sindikata a da nisu plate u pitanju, Ministarstvo prosvete je optuženo "da ima nameru da preuzme sva ovlašćenja u prosveti i time izigra državnu strategiju po kojoj osnovno i srednje obrazovanje vodi Nacionalni prosvetni savet, Ministarstvo prosvete i Zavod za unapređenje obrazovanja i vaspitanja.²⁶Predložene izmene i dopune Zakona Ministarstvo čak nije dostavilo ni najvišem telu u prosvetnoj hijerarhiji Nacionalnom prosvetnom savetu.

Alarm nacionalnih manjina za poštovanje zakonom zagarantovanih prava i pokušaj njihovog smanjivanja netransparentnim izmenama zakona ipak je urodio plodom. Krajem septembra ministar Vuksanović se sastao sa predstavnicima saveta manjina obećavši da će svi njihovi amandmani na predložene izmene zakona biti uvaženi. Prvo: izmenana neće biti ugrožena odredba kojom se garantuje pravo na obrazovanje na jezicima nacionalnih manjina.

Drugo: obrazovno-vaspiti rad će se obavljati dvojezično samo do ispunjenja obaveze države da stvori uslove za obrazovanje na maternjem jeziku. Ukoliko ministar ispuni predizborno obećanje saveti nacionalnih manjina u Nacionalnom prosvetnom savetu će imati šest umesto jednog predstavnika. Uбудuće će nacionalni saveti davati i mišljenje o kandidatima za direktore, članove upravnih odbora odnosno školskih odbora u predškolskim ustanovama i školama u kojima se obrazovanje izvodi na jezicima manjina.²⁷

Po pitanju obrazovanja u Srbiji su najugroženija romska deca. Obaveznim obrazovanjem nije obuhvaćeno između 7 i 17 odsto dece iz romskih porodicva, dok njih 72 odsto ne završi osnovnu školu (Rezultati

²⁶ Predsednik Unije Leonardo Erdelji, *Danas*, 18. septembar 2006.

²⁷ *Danas*, 28. septembar 2006.

istraživanja organizacije Spasimo decu i Centra za prava dece obavljenog od jula 2005. - marta 2006.)²⁸ Da bi ispunila preuzete obaveze iz međunarodnog projekta "Dekada Roma" od kojih je jedna i obrazovanje dece iz romskih porodica, Vlada Srbije je pokrenula projekat tzv. romskih asistenata. Od drugog polugodišta školske 2006-2007 u 46 škola u najmanje 20 gradova u Srbiji počele da rade romski asistenti sa ciljem da ohrabre i podstiču decu da ne napuštaju školu. Oni će prisustvovati časovima, nadgledati njihov rad i napredak. Osim sa sa decom, asistent će komunicirati i sa roditeljima, nastavnicima i vaspitačima u predškolskim ustanovama. Ako se njihov rad se pokaže delotvornim, iz Ministarstva prosvete najavljuju mogućnost da ovakav način rada postane sastavni deo obrazovnog procesa. Pilot projekat romskog asistenta finansira Evropska agencija za rekonstrukciju i razvoj koja je u ovaj i slične projekte u Srbiji uložila više od dva miliona eura.²⁹

Uočljivo je da se u Srbiji većina projekata vezanih za unapređenje manjinskih prava na obrazovanje od ideje do realizacije ostvaruje na inicijativu i uz finansijsku pomoć međunarodnih organizacija. Tako je uz posredovanje ambasadora OEBS u Srbiji Hans Ola Urstada dogovoreno osnivanje isturenog odeljenja Učiteljskog fakulteta na Albanskom jeziku pri Niškom univerzitetu. Ministar prosvete Slobodan Vuksanović, predstavnici opština Bujanovac i Preševo Ragmi Mustafai i Nehat Aljiju i rektor Univerziteta u Nišu dogovorili da nastava na ovoj visokoškolskoj ustanovi na albanskom jeziku počne 1.oktobra 2007. godine. Sedište fakulteta će biti u Bujanovcu dok će niški univerzitet koordinirati izradu studijskih programa. (Saopštenje Ministarstva prosvete od 14.decembra). Pripadnici albanske manjine u Srbiji, osim osnovnog obrazovanja, na maternjem jeziku pohađaju i gimnaziju i srednju tehničku školu u Preševu. Za razliku od drugih nacionalnih manjina u medijima i na sajtu Ministarstvu prosvete gotovo i nema podataka ni informacija o uslovima pod kojima se obrazuje pripadnici albanska nacionalna manjina u Srbiji.U izjavama za medije resorni ministar uvek ocenjuje da Ministarstvo prosvete "uvek pruža pomoć, podršku i dobro saraduje s predstavnicima svih nacionalnih manjina".

Zaključci i preporuke:

Osim u predizbornoj kampanji za parlamentarne izbore u kojoj su prosvetnim radnicima obećavane više plate a školama moderne učionice i kompjuteri, Vladu premijera Koštunice u 2006. uglavnom nije zanimalo obrazovanje. Ta vlada je uostalom i ukinula započeti proces reformi i približavanja srpskog školstva evropskim kriterijumima i standardima a indiferentna kulturna i politička elita osim u početku, danas gotovo i da ne

²⁸ *Glas javnosti*, 31. mart 2006.

²⁹ *Danas*, 25. oktobar 2006.

reaguje na stvari koje se dešavaju u obrazovanju. Kadrovski oslabljeno Ministarstvo prosvete, u kome je pune dve godine do osnivanja Nacionalnog prosvetnog saveta, kompletna vlast bila u rukama ministra prosvete, i nije bilo kadro da do kraja sprovede bilo kakve reformske poteze niti da u osnovnu delatnost škola uvede bilo kakav red. Ministarstvo čak ne znaju ni tačan broj zaposlenih u školama. Pitanje nepostojećih prosvetnih radnika, za koje direktori uredno svakog meseca traže od Ministarstva novac za plate, još nije razrešeno. Procena je da je u pitanju nekoliko hiljada nepostojećih prosvetnih radnika koji postoje samo na platnim spiskovima. Na poziv Ministarstva finansija tačne podatke do sredine maja meseca od 1765 škola dostavilo je samo 170.

Škole funkcionišu po inerciji, a većina univerzitetskog kadra, zbog privilegija i novca, takođe nastoji da zadrži postojeće stanje.

I posle nekoliko godina od započetih promena na univerzitetu, istinski reformski opredeljeni nastavnici su u manjini. Tako je umesto promene nastavnih planova i programa, osavrenjavanja udžbenika, 2006. obeležilo veštački nametnuto pitanje odnosa starih i novih diploma. Da je reforma postvljena na zdrave temelje to ne bi mogao biti problem. Na brzinu usvajana zakonska i druga dokumenta, uglavnom pod pritiskom preuzetih međunarodnih obaveza, umesto stabilizovanja stanja unosila su na univerziteti škole dodatnu pometnju.

U najgoroj situaciji su srednje škole koje se zapravo nisu odmakle od početka. Dugo najavljivano profilisanje srednjoškolskih zanimanja prema tzv. Kopenhagenskim pravilima (opet međunarodna obaveza) odloženo je za iduću godinu.

Preporuke:

- Pokrenuti reformu celokupnog obrazovnog sistema sa mrtve tačke pre svega osavrenjavanjem nastave i novim udžbenicima u kojima se deca neće prezentovati kvazinacionalne vrednosti, mržnja i pogrešna slika o svetu.
- Obnoviti prekinutu edukaciju i usavršavanje nastavnika kako bi u školama i na univerzitetima na savremenijim i modernijim osnovama prenosili znanje učenicima i studentima. Zaštiti njihov profesionalni poljuljani ugled i integritet.
- Nacionalnim manjinama u obrazovanju i praktično obezbediti sva prava koja imaju u zakonskim rešenjima: ravnopravnost u obrazovanju, obrazovanje na maternjem jeziku, pravo na nacionalnu kulturu. Ispoštovati zakonska rešenja koja se odnose na nacionalne savete manjina a pre svega njihovu zastupljenost u državnim obrazovnim insitucijama.

V

Decentralizacija - razvojni imperativ

VOJVODINA: OD NADE DO BOJKOTA

Tokom 2006. godine nekoliko događaja snažno je obeležilo politički život u Srbiji i Vojvodini. To su početak pregovora o konačnom statusu Kosova, suspenziju pregovora sa EU, zatim na referendum o nezavisnosti Crne Gore i donošenje novog srbijanskog ustava.¹ Iako je interes Vojvodine za prva tri navedena događaja neporeciv, najveće interesovanje iskazivano je u pogledu novog srbijanskog ustava. Novi srbijanski ustav je od strane velikog dela vojvođanske političke elite, a pre svega one automaške provenijencije, ocenjen kao razočaranje i nastavak politike koja je unazađivala Vojvodinu, umesto da je unapredi.

Kada je o ustavu reč, treba imati u vidu još tri važne činjenice: prva činjenica se odnosi na sam način donošenja ustava. Naime, donošenju ustava nije prethodila nikakva javna rasprava, niti je predstavnicima, kako Vojvodine, tako i nacionalnih manjina, omogućeno da učestvuju u njegovom konačnom uobličavanju.² Druga činjenica se odnosi na početak pregovora o konačnom statusu Kosova. Pregovori su, bez sumnje, ubrzali donošenje ustava,³ ali su i pokazali da republička Vlada i njeni parlamentarni kohabitanti u ustavu, pre svega, vide sredstvo odbrane Kosova, odnosno teritorijalnog integriteta Srbije.⁴

---

¹ Već dva od četiri gore pomenuta događaja bila su dovoljna da srbijanska vlada podnese ostavku. Činjenica da je vlada "preživela" ne govori samo o slabosti srbijanskog političkog društva, nego i o doslednosti i privrženosti vlade njenim javno deklarisanim ciljevima. Među tim ciljevima nastavak evropskih integracija i očuvanje državne zajednice apostrofirani su kao ciljevi od strateškog interesa.

² Vlast je zaboravila, izjavio je za Danas (1. 10. 2006) prof. Momčilo Grubač, da se ustav ne donosi samo saglasnošću volja lidera političkih artija, već konsenzusom svih relevantnih političkih činilaca u državi, a u njih vljda spadaju i građani, i nevladine organizacije, i udruženja građana, i akademija, i nauka, i univerzitet i mnogi drugi

³ Nije jasno zašto se žurilo sa donošenjem novog ustava kada je i u starom pisalo da je Kosovo sastavni deo Srbije.

⁴ Govoreći o ustavu Vojislav Koštunica je naglasio da je, pored pozivanja na međunarodno pravo, Kosovo potrebno braniti i elementima unutrašnjeg prava, a to je najbolje novim ustavom (Danas, 1. 10. 2006.) kojim ćemo zapečatiti da je "Kosovo zauvek sastavni deo teritorije Srbije". Dnevnik, 6. 10. 2006.

I, napokon, imajući u vidu obavezu državnih organa da u svim unutrašnjim i spoljnim odnosima štite državne interese ili, drugačije rečeno, položaj Kosova unutar suverene Srbije, treća činjenica nagoveštava zaoštavanje odnosa, kako sa međunarodnom zajednicom, tako i na srbijanskoj političkoj sceni.

Zaoštavanju, a pre svega onom na unutrašnjoj političkoj sceni, sasvim sigurno će doprineti tvrdi stavovi protivnika autonomije, ali i zahtevi frustriranih autonomaša za ustavnim revizijom i redefinisanjem ustavnog položaja Vojvodine.⁵ Prvi su, i pre nego je ustav donet, isticali da je sadašnja autonomija Vojvodine najviši stepen o kojem se može razgovarati,⁶ jer bi sve ostalo, po mišljenju Tomislava Nikolića, zamenika šefa Srpske radikalne stranke (SRS) ili ogorčilo građane Vojvodine ili bi razbilo Srbiju.⁷ Sličnog je mišljenja i Nikolićev stranački kolega Milorad Mirčić koji smatra da bi se povećanjem ingerencija stvorili preduslovi za državnost Vojvodine, što bi onda neke buduće generacije dovelo u situaciju da "vode rat i političku borbu, kao što se sada vodi za Kosovo i Metohiju".⁸ "Autonomija Vojvodine ničim ne sme da ugrožava državu Srbiju", poručila je, preko Dušana Bajatovića, Socijalistička partija Srbije (SPS), uz napomenu da je za ovu stranku autonomaška sentenca - "zakonodavna, izvršna i delimična sudska vlast" - neprihvatljiva.⁹ Ni mišljenje Slobodana Lalovića, republičkog ministra rada, zapošljavanja i socijalne politike, nije drugačije: "priče o zakonodavnoj izvršnoj i sudskoj vlasti Vojvodine su nastavak priče ... ekipe koja je radila protiv interesa Srbije".¹⁰ Poput Lalovića, i Zoran Lončar, ministar za državnu upravu, smatra da je predlogom novog ustava definisana prava mera autonomije po ukusu većine građana Vojvodine.¹¹ Po rečima Predraga Bubala, ministra privrede, (oba

⁵ Nakon povratka iz Španije gde je učestvovao na Generalnom zasedanju Skupštine evropskih regija (AER), Bojan Kostreš je izjavio da je tražio i dobio podršku AER da se ustavnim putem redefiniše status Vojvodine. Dnevnik, 14. 11. 2006. Za razliku od Vojvodine, Kosovu je ustavom namenjena "suštinska autonomija u okviru suverene države Srbije".

⁶ Tomislav Nikolić, zamenik predsednika SRS, u intevju listu Dnevnik. Nikolić je izjavio da su Radikali spremni da prihvate dvostepenu autonomiju - jednu za Kosovo, a drugu za Vojvodinu, ali, uz važnu napomenu - na sadašnjem nivou. Dnevnik, 17. 7. 2006.

⁷ Tomislav Nikolić, Građanski list, 25. 9. 2006. Nikolić je najavio da će SRS bojkotovati ustav ukoliko u njemu bude definisano da Vojvodina ima svoj ustav i da pravo da donosi zakone.

⁸ Dnevnik, 28. 9. 2006.

⁹ Dnevnik, 8. 7. 2006. Milorad Vučelić, potpredsednik SPS je izjavio da Vojvodini treba da pripadne tačno onoliko prava koliko piše u postojećem ustavu i da je to sasvim dovoljno. Dnevnik, 20. 9. 2006.

¹⁰ Dnevnik, 12. 10. 2006.

¹¹ Dnevnik, 6. 10. 2006.

ministra su iz Demokratske stranke Srbije, DSS) Vojvodina će biti autonomna pokrajina, imaće bolji ekonomski položaj, ali neće biti država.¹²

Bolji ekonomski položaj Vojvodine - ustavom (čl. 184) je predviđeno da budžet APV iznosi najmanje 7% u odnosu na budžet RS, s tim što se tri sedmine od budžeta APV koristi za finansiranje kapitalnih rashoda - često je istican kao argument u prilog ustava. Tako je Bojan Pajtić, predsednik pokrajinske vlade, izjavio da je prezadovoljan ekonomskim delom ustava,¹³ jer će "vojvođanski novci ponovo biti naši. Posle 20 godina opet imamo izvorne prihode i Pokrajina ponovo kroji svoju sudbinu".¹⁴ U javnosti su se, međutim, mogli čuti i potpuno oprečni stavovi. Nenad Čanak, lider LSV, je ocenio da je "navodno povećanje izvornih prihoda čisto zamajavanje. Jer, koliko god novca više bilo to ništa ne znači ako se ne može raspoređivati odavde i ako se zakonskom regulativom ne može stvoriti infrastruktura njegovog efikasnog ulaganja".¹⁵ Slobodan Beljanski, predsednik Advokatske komore Vojvodine, izjavio da su netačni navodi pojedinih političara o tome da Vojvodina novim ustavom izborila suštinsku finansijsku autonomiju.¹⁶ U saopštenju koordinacionog odbora Vojvođanske ustavne inicijative naglašeno je da "ono što se zove izvornim prihodima i po vrsti i po visini određuje republički zakon, a ne Skupština Vojvodine",¹⁷ pa o "ekonomskoj autonomiji" ne može biti ni reči.

Sem ekonomskih, u kritici predloga ustava iznošeni su i drugi argumenti, jedni su se ticali identiteta i političkog subjektiviteta a drugi kapaciteta vojvođanske autonomije. Članovi Foruma V21 su ocenili da je novim ustavom "Autonomiji Vojvodine osporen njen istorijski subjektivitet i identitet, dok je volji skupštinske većine prepušteno da dozira autonomnost Vojvodine, da je pljačka, da je pripaja, teritorijalno uskraćuje i ukida".¹⁸ Iz Foruma je poručeno da je ustav plod nagodbe lidera četiri stranke i da svi hvalospevi o tom aktu kao modernom i evropskom padaju pred činjenicom da je donet na prepad.¹⁹ U svom obraćanju javnosti, već pominjani Koordinacioni

¹² Dnevnik, 28. 9. 2006.

¹³ Građanski list 7/8. 10. 2006.

¹⁴ Dnevnik, 1. 10. 2006. Istine radi, treba reći da je Pajtić u više navrata izjavio da je generalno nezadovoljan ustavom. On je u intervjuu istom listu rekao: "Slažem se da nismo dobili sve, ali prosto to nije moguće i toga treba da budemo svesni...Nikada nećemo moći da nateramo Skupštinu Srbije da izgasa sve što želimo". Međutim, naglasio je: "Suštinski smo zahteve ispunili, a to je da mnogo više novca ostane u Vojvodini i da omogućimo bolji život građana Pokrajine, a to je suština autonomije, da se obezbedi novac".

¹⁵ Danas, 28. 9. 2006.

¹⁶ "Ja bih te kvalifikacije ocenio kao jedan vid političke utehe za neuspeh u dogovorima oko ustava, a ne kao pobjedu". Dnevnik, 3. 10. 2006.

¹⁷ U saopštenju se ističe da "Vojvodina doprinosi republičkom budžetu preko 40%, a njen budžet biće samo 7% republičkog!

¹⁸ Danas, 19. 10. 2006.

¹⁹ Isto.

odbor Vojvođanske ustavne inicijative je upozorio da "novi ustav rezolutno poriče Vojvodini pravo na istorijski stečenu i potvrđenu političku autonomiju, na politički subjektivitet i preti gušenjem njenog identiteta". Ocenjujući ekspresno donošenje ustava kao izraz arogancije srbijanske nacionalističke oligarhije, Vojvođanska partija je istakla da je Vojvodina, po ko zna koji put, osuđena da se žrtvuje zarad nacionalnih interesa u odbrani Kosova.²⁰ Srbija je ponovo prema Vojvodini napravila veliku istorijsku grešku, ocenio je Živan Berisavljević: "Vojvodini se nudi nekakva nesuštinska autonomija. A nesuštinska autonomija ne može već po definiciji biti autonomija. To Vojvodinu srozava na ovu pajtićevsku, šibicarsku, budžetsko-procentsku, na kobožagi "autonomiju", kakva stvarno nigde ne postoji kao oblik autonomnog političkog organizovanja.²¹ Mediji su preneli i ključne stavove iz analize predloga novog ustava koju je za predsednika vojvođanskog parlamenta napravila grupa pravnika iz Foruma iuris. U analizi se ističe da ustav ne priznaje i ne poznaje ustavni identitet autonomne pokrajine, ne garantuje izvorne nadležnosti, zakonodavnu vlast, čak ni pravo pokrajine da izvršava vlastite odluke (nema garancija izvršne vlasti), kao ni učešće pokrajine u izboru sudija u sudovima koji učestvuju u zaštiti pokrajinske autonomije. Ustav, s druge strane, deklarativno predviđa da pokrajina ima pravo na sopstvene izvorne prihode, ali se vrsta i visina prihoda utvrđuju zakonima republičke Skupštine. Pokrajina, takođe, ne može samostalno doneti ni svoj statut, nego se on donosi uz prethodnu saglasnost republičkog parlamenta. Ustav ne garantuje ni da će pokrajina sama odlučivati o svojoj teritoriji, niti joj se garantuje postojanje autonomije, jer ona može biti ukinuta. Budući da ne priznaje primat međunarodnog prava i ne predviđa neposrednu primenu međunarodnog prava od strane sudova, predlog novog ustava zatvara mogućnost za evropske i međunarodne integracije.²²

Pored napred navedenih, svoje nezadovoljstvo ustavom iskazivali su i drugi ugledni pojedinci, poput Stanka Pihlera²³ ili Radivoja Stepanova,²⁴

²⁰Igor Kurjački, predsednik Vojvođanske partije, zatražio je da se raspišu izbori za Skupštinu Vojvodine koja bi, nakon toga, donela odluku o suspenziji Ustava Srbije na teritoriji Vojvodine. Građanski list, 2. 11. 2006.

²¹Danas, 18/19. 11. 2006. Berisavljević je dodao da ustav najviše šteti samoj Srbiji koja je prokockala šansu da se prvim ustavom posle Miloševića uspostavi kao demokratski ustrojena, moderna i stabilna evropska država.

²²U analizi *Foruma iuris* se upozorava da bi legalitet i legitimitet referendumu i njegovog rezultata mogli biti sporni, jer ne postoji centralni birački spisak, niti pouzdani podaci o ukupnom broju birača (broj birača varira oko 400.000). Sporno bi moglo biti i to što se referendum održava dva dana, bez mogućnosti nadzora i kontrole toka glasanja, kao i to što će, iako se Kosovo i Metohija definišu kao sastavni deo Republike Srbije, Albanci na Kosovu biti isključeni iz postupka izjašnjavanja. Građanski list, 10. 10. 2006.

²³Po mišljenju prof. Pihlera ustav je izraz kontinuiteta politike čije je cilj likvidacija autonomije i ukidanje Pokrajine kao institucije i konstitucionalnog pojma, što znači konačno rešavanje vojvođanskog pitanja.

nevladine organizacije, kao što su Centar za razvoj civilnog društva, Fond Panonija, Centar za regionalizam, Nezavisno društvo novinara Vojvodine ili Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji,²⁵ te političke partije,²⁶ pre svega Liga socijaldemokrata Vojvodine (LSV), ali i druge. Izražavajući svoje nezadovoljstvo, kako načinom donošenja, tako i sadržinom ustava, pomenute su nevladine organizacije pozvale građane Vojvodine da bojkotuju referendum o novom ustavu.²⁷ Poziv na bojkot uputile su u političke stranke, kao i Bojan

---

Takav način rešavanja je, smatra prof. Pihler, u ustavu precizno određen: "To je mehanizam promene ustava, pre svega lex specialis odredba iz čl. 182, stav 3, prema kojoj se autonomija može ukinuti "po postupku predviđenom za promenu ustava". Danas, 5. 10. 2006.

²⁴"Novi ustav Srbije nastao je isključivo na političkoj pogodbi tri stranke izrazito nacionalnog predznaka: DSS, SRS/SPS i DS. Ta pogodba se odnosi na: na recepciju nacionalne političke prošlosti, na restauraciju (temeljni) nasleđenih političkih i pravnih institucija (iz Miloševićevog režima), na eliminaciju principa građanstva i civilnih vrednosti društva i na potpunu blokadu procesa pridruživanja Evropskoj zajednici naroda". Za preambulu novog ustava prof. Stepanov je rekao da stoji u znaku nacionalističke doktrine 19 veka "Blut und Boden" i da predstavlja objavu celom svetu da Srbija ulazi u ustavni, državni, politički i 'pravoslavni džihad' za Kosovo. "Umesto da dobijemo ono što se zove 'ustavni patriotizam', nama se dogodio 'ustavni nacionalizam' u 'fundamentalističkoj', balkansko/srpskoj varijanti". Danas, 21/21. 10. 2006.

²⁵Pomenute nevladine organizacije, skupa sa Otvorenim licejom iz Sombora, pozvale su građane Vojvodine da bojkotuju referendum.

²⁶Nezadovoljstvo ustavom su, osim gore pominjanih, iskazali i *Savez vojvođanskih Mađara i Pokret snaga Srbije*, koje skupa sa Ligom i Demokratskom strankom čine okosnicu pokrajinske vlasti. Jožef Kasa, šef SVM, je izjavio da njegova stranka nije zadovoljna ustavom, ali da neće pozvati birače da bojkotuju referendum. Kasini oponenti unutar mađarske zajednice u Vojvodini pal Šandor (DZVM) i Andraš Agošton (DSVM) takođe su poručili da neće pozvati birače na bojkot, nego da na listiću zaokruže "NE". Od svih stranaka čije je sedište izvan Vojvodine najsnažniju podršku bojkotu referenduma dala je novoformirana Liberalno demokratska partija. Nezadovoljstvo ustavom su iskazale i druge stranke, poput SPO-a, kao i lideri dva najveća sindikata Branislav Čanak i Milenko Smiljanić. SPO je, na primer, iskazao nezadovoljstvo time što novi ustav nije donela ustavotvorna skupština. On je upozorio da neprecizne ustavne formulacije mogu poslužiti strankama sa ekstremnijim gledištima na autonomiju Vojvodine za izazivanje političkih kriza.

²⁷Pozivi na bojkot su u javnosti bili diskvalifikovani. Tako je Milorad Vučelić (SPS) optužio je sve one "koji bojkotuju referendum (da) rade direktno u korist onih sila koje hoće da nam uzmu Kosovo. To su oni instruirani koji imaju šefove napolju." *Dnevnik*, 7.10. 2006. Po rečima Nebojše Čovića (SDP) važno je što pre usvojiti ustav, ali da "neki žele da produže usvajanje ustava za iduću godinu, kako bi doneli rezoluciju Saveta bezbednosti u novembru". U tom cilju su, po njemu, raznorazne međunarodne strukture postigle dogovor o otvaranju frontova u Srbiji, kako bi se skrenula pažnja sa Kosova i Metohije. *Dnevnik*, 17. 9. 2006. Svi oni koji se javno zalažu za bojkot, to, po mišljenju Dragana Đilasa (DS), rade da bi skupili neke političke poene, a ne zato što žele boljitak građana Srbije. Treba, kada je bojkotu reč, ukazati i na ponašanje medija koji su

Kostreš, predsednik vojvođanske Skupštine. Čak i pre nego je sadržaj Predloga ustava postao poznat najširoj javnosti iz kabineta predsednika vojvođanske skupštine stizala su ozbiljna upozorenja da će građanima Vojvodine biti upućen poziv da ne podrže ustav ako on ne bude u njihovom interesu, odnosno, ako ne "podrazumeva zakonodavnu, izvršnu, delimičnu sudsku vlast, izvorne prihode i imovinu".²⁸

Na ova upozorenja, kao i na bezbroj navrata iskazanu želju predstavnika Vojvodine da učestvuju u pisanju ustava, republičke vlasti su odgovarale ignorancijom. Ne samo što stavovi pokrajinskih vlasti, utvrđeni Platformom Pokrajinskog izvršnog veća o položaju Vojvodine u novom ustavu Srbije, nisu uvaženi²⁹ a predstavnici pokrajine i manjina isključeni iz pisanja ustava,³⁰ nego im nije bio omogućen ni uvid u usaglašeni tekst ustava.³¹ Ocenjujući da je takvo ponašanje "krajnje nedemokratsko i da nije dobro za demokratsku budućnost Srbije",³² Bojan Kostreš je pozvao Borisa Tadića,

bili zatvoreni prema svim pojedincima, organizacijama i partijama koje su se zalagale za bojkot referenduma.

²⁸ *Građanski list*, 26/28. 8. 2006.

²⁹ Najbitnije je, po rečima Tamaša Korheca, pokrajinskog sekretara za upravu, propise i nacionalne manjine, da od strane republičkih ustavopisaca u što većoj meri budu uvaženi stavovi iz Platforme PIV-a. Ignorisanjem i nipodaštavanjem tih stavova ustav se ne bi mogao nazvati demokratskim. *Dnevnik*, 3. 6. 2006. Bojan Kostreš je u tom pogledu bio vrlo decidan: "Mi ne odstupamo od tih zahteva, jer je to minimum onoga što Vojvodina treba da ima". *Dnevnik*, 28. 9. 2006.

³⁰ Zahtev da budu uključeni u pisanje ustava iskazivali su i pripadnici nacionalnih manjina. U stvaranje ustava moraju biti uključeni i predstavnici nacionalnih saveta, upozoravao je Bojan Kostreš, "jer bi jedino na taj način novi ustav bio potpuno prihvatljiv za sve".

³¹ U pismu upućenom Predragu Markoviću, predsedniku republičke Skupštine, Bojan Kostreš je napisao: "Iz sredstava javnog informisanja saznao sam da su završene konkluzije u vezi s novim ustavom, te da su usaglašene sve važne tačke teksta. Molim vas da mi dostavite usaglašeni predlog, kako bi se poslanici Skupštine Vojvodine upoznali sa njegovom sadržinom na predstojećoj sednici pokrajinskog parlamenta, zakazanoj za 27. septembar". *Dnevnik*, 26. 9. 2006. Kostreš je podsetio da je predlog ustava video istog dana kada je usvojen u Skupštini Srbije, iako je, u odnosu na ostale građane Srbije, bio u povlašćenom položaju. *Dnevnik*, 8. 10. 2006. Mesec dana pre nego je pisao predsedniku republičke Skupštine, Kostreš je izjavio da se Predragom Markovićem sreo više puta i da u tim susretima nije: "tražio samo da dobijemo tekst novog ustava, pre nego on postane predlog, nego i da učestvujemo u pisanju novog ustavnog teksta". *Građanski list*, 26/27. 8. 2006. On je i od srbijanskog premijera V. Koštunice tražio da se donošenje ustava odloži za mesec dana, kako bi se održala javna rasprava i omogućilo zainteresovanim stranama da učestvuju u kreiranju ustava, ali se to nije dogodilo. *Dnevnik*, 12. 10. 2006.

³² *Dnevnik*, 28. 9. 2006. Za demokratske snage u Vojvodini bilo bi pogubno, po rečima Nenada Čanka, ako bi DS popustila u zahtevima da Vojvodina u novom ustavu dobije širu autonomiju. *Dnevnik*, 29. 9. 2006. S druge strane, Bojan Pajtić, vojvođanski

predsednika Srbije i lidera Demokratske stranke (DS) da stane iza Platforme Pokrajinskog izvršnog veća (PIV) i izbori se za autonomiju Vojvodine.³³ Međutim, već sutradan od predstavnika DS je stiglo upozorenje da bi, s obzirom na činjenicu da ustav mora biti posledica usaglašavanja različitih političkih stranaka, bilo nerealno očekivati da svi vojvođanski zahtevi budu ispunjeni,³⁴ što je, praktično, značilo da jedan deo političkih aktera iz Vojvodine odustaje od Platforme,³⁵ kao zajednički usaglašenog minimalnog zahteva.³⁶

premier, izjavio je za *Dnevnik* da je DS praktično ostala sama u borbi za autonomiju Vojvodine. "Noćas oko jedan sat predsednik Tadić je prekinuo pregovore, jer su druge stranke pravile pitanje oko ekonomske autonomije Vojvodine. Pregovori su bili prekinuti, s tim da Demokratska stranka više neće učestvovati u tom procesu ukoliko se ne bude garantovala ekonomska autonomija Vojvodine. Dakle, u tome smo bili sami, kako među parlamentarnim strankama, tako i među onima koji pozivaju na bojkot, a u suštini, pozivima na bojkot oni samo nanose štetu Vojvodini." *Dnevnik*, 30. 9. 2006. Ostaje, međutim, nejasno zašto je predsednik Tadić, ako je već bio spreman da prekine pregovore, reterirao od Platforme PIV-a? Takođe, ostaje nejasno zašto su, i on i DS, pristali na pregovore iz kojih je isključena javnost, predstavnici pokrajine i manjina? Zaključak je da su na pitanju autonomije više insistirali oni koji su bili protiv nje, nego što je Demokratska stranka bila za nju. Drugačije rečeno, široka autonomija Vojvodine nije stvar od ključnog interesa, ni za predsednika Tadića, ni za njegovu stranku.

³³ *Dnevnik*, 27. 9. 2006.

³⁴ Bojan Pajtić, predsednik vojvođanske vlade i potpredsednik DS, izjavio je da ni sam nije zadovoljan činjenicom da se mora napraviti kompromis, da time ni sama DS nije zadovoljna, ali da je to nešto što se u ovom trenutku ne može izbeći. Vojvodina će, po njemu, novim ustavom dobiti više nadležnosti, naročito u segmentu finansija, ali manje od onoga što bismo želeli. *Dnevnik*, 28. 9. 2006.

³⁵ U saopštenju Reformista Vojvodine – socijaldemokratske partije ističe se da "Pajtić i svi njegovi saradnici treba da podnesu ostavke, jer ništa nisu ostvarili od obećanja i programa, kao i da treba da se izvine građanima Vojvodine, a ne da im govore šta treba da rade povodom referenduma". U saopštenju se naglašava da "Vojvodini niko neće pokloniti autonomiju, ona se za to mora sama izboriti, kako bi smo što pre počeli da živimo kao ljudi i svoji na svome". *Dnevnik*, 11. 10. 2006.

³⁶ Razlika između LSV i DS je, po rečima Bojana Kostreša, u nekoliko stvari. "LSV smatra da Vojvodina mora da ima punu sudsku vlast, koja podrazumeva Vrhovni i Ustavni sud Vojvodine. Ligaši, zatim, smatraju da Vojvodina treba da ima centralnu banku i predsednika Vojvodine. To su stvari oko kojih se Liga i DS ne slažu. Ali najmanji zajednički sadržalac između nas i ostalih koalicioničkih partnera je zakonodavna, izvršna i delimična sudska vlast, izvorni prihodi i imovina". *Dnevnik*, 6. 7. 2006. Sredinom novembra Nenad Čanak, lider LSV, je potvrdio da je odbio ponudu Borisa Tadića da se LSV nađe na izbornoj listi DS: "Prvi put smo u situaciji da se razidemo da sa DS u pogledu Vojvodine, jer je ta stranka, prema našem mišljenju, napravila preveliki kompromis kada je u pitanju Vojvodina i njen status u novom ustavu. To nas onemogućava da zajedno nastupamo na izborima". *Građanski list*, 13. 11. 2006.

Razlike između pomenutih aktera, Demokratske stranke³⁷ i Lige socijaldemokrata Vojvodine, pre svega, došle su do izražaja i povodom odluke predsednika vojvođanske skupštine Bojana Kostreša da pozove građane na bojkot referenduma. U nameri da ga u tome onemogućuje stranke vladajuće koalicije usaglasile su zajednički stav³⁸ prema predlogu ustava da zvanično, kao koalicija, birače pozovu na referendum i podrže ustav; od Kostreša je zatraženo da realizuje koalicioni dogovor i građane ne poziva na bojkot.³⁹ No, uprkos dogovoru, predsednik pokrajinskog parlamenta je javno pozvao građane na bojkot⁴⁰ i time izazvao bes koalicionih partnera koji su, odmah nakon njegovog javnog obraćanja, održali hitne konsultacije (bez LSV) i ocenili da se "predsednik pokrajinskog parlamenta poneo nekorektno i zloupotrebio svoju funkciju za promociju stranačkih stavova", zbog čega je, prema rečima Dragoslava Petrovića, koordinatora koalicije, "izgubio poverenje većine i više

³⁷ Iako nije imenovana, stav Vojvođanske partije da je Vojvodina ponovo pred velikom izdajom i to od onih koji su se sve vreme "zalagali" za autonomiju sa zakonodavnim, sudskim i izvršnim nadležnostima, a imaju svoje gazde u Beogradu, odnosi se upravo na Demokratsku stranku.

³⁸ "Poslanici vladajuće koalicije su se većinski složili da predloženim ustavnim rešenjima nisu u celini realizovani ciljevi iz Platforme PIV-a, ali da su stvoreni preduslovi da se to učini kroz kroz zakone, budući statut Vojvodine i odluke pokrajinske Skupštine". *Građanski list*, 5. 10. 2006. Treba naglasiti da je stav pokrajinske koalicije izglasan većinom glasova, a ne jednoglasno. To znači da ga je mogla izglasati i sama Demokratska stranka. Inače, na posebnom sastanku poslanička grupa DS je konstatovala da se Srbija novim ustavom konačno uobličava kao evropska država, da je DS odbranila autonomiju Vojvodine, posebno kada je reč o njenoj ekonomskoj samostalnosti. Vladajuću koaliciju čine DS, LSV, SVM i PSS.

³⁹ Pojedinačno svaka stranka je mogla do mile volje da kritikuje predlog ustava i poziva građane na bojkot, ali to ne mogu da čine funkcioneri koje je izabrala pokrajinska koalicija, pa samim tim ni Kostreš. *Građanski list*, 5. 10. 2006.

⁴⁰ Poručujući da nije predsednik vladajuće koalicije, nego predsednik Skupštine Vojvodine, zadužen da čuva njene i interese svih građana Vojvodine, Kostreš je izjavio da je odluku o bojkotu doneo nakon konsultacija sa predstavnicima vojvođanskih partija, predsednicima nacionalnih manjina i stručnjacima ustavnog prava. Na odluku o bojkotu uticala je činjenica da Vojvodina ustavom nije dobila zakonodavnu, izvršnu i delimično sudsku vlast, izvorne prihode i imovinu, da nije poštovana demokratska procedura, da građani nisu mogli da utiču na tekst ustava, te da se domaće pravo stavlja iznad međunarodnog. "Ne želim da kao predsednik Skupštine Vojvodine dam post festum saglasnost na dokument na koji se ne može uticati. Zbog svih ovih razloga doneo sam odluku da pozovem na bojkot referenduma, jer je to jedini način da se štiti Vojvodina". Kostreš još istakao da "Između Vojvodine i funkcije, biram Vojvodinu". *Dnevnik*, 12. 10. 2006. Treba ukazati i na jednu interesantnu činjenicu da je Kostrešov poziv na bojkot podržao, između ostalih, i Regionalni odbor za pomoć izbeglicama. U saopštenju Odbora se navodi da "Kostreš takvim postupkom čuva ne samo obraz Vojvodine već i autoritet funkcije koju obavlja i dokazuje da ne prihvata jednostrana rešenja koja isključuju slobodnu volju građana Vojvodine". *Građanski list*, 13. 10. 2006.

ne može obavljati dosadašnju funkciju".⁴¹ Zahtev koji je izneo Petrović, podržale su neke opozicione stranke. Tako je Dušan Bajatović, šef pokrajinskih socijalista, izjavio da će sa ostalim strankama inicirati sazivanje hitne sednice Skupštine Vojvodine na kojoj bi Kostreš bio smenjen.⁴² Ocenjujući zahtev vladajuće opozicije logičnim, radikali su poručili: "Mi bismo sve da ih smenimo".⁴³ Za razliku od DSS koji je poručio da neće da se meša u unutarkoalicione odnose,⁴⁴ Ivana Dulić Marković, potpredsednica G 17 plus, je izjavila da poslanici ove stranke neće podržati zahtev za Kostrešom smenom.⁴⁵ Iako je u više navrata ponavljan, zahtev za Kostrešom ostavkom nikada nije pretočen u zvaničnu inicijativu. Tome je doprinelo neslaganje među članicama vladajuće koalicije, ali još više neuspeh referenduma u Vojvodini.⁴⁶

Neuspehu referenduma⁴⁷ doprinelo je nekoliko razloga: prve svega nepristajanje građana na zadanu ulogu podanika; drugo, bojkotu je doprinela i antireferendumska kampanja nevladinih organizacija, pojedinih političkih stranaka, kao i poziv Bojana Kostreša, predsednika vojvođanske Skupštine; treći razlog je arogancija političkog Beograda koji je, prvo, isključujući javnu debatu ustav sveo na dogovor (beogradskih) partijskih oligarhija,⁴⁸ i, drugo, nije našao za shodno da predstavnik manjina uključi u kreiranje ustava. S ovim u vezi je i četvrti razlog – uverenje pripadnika manjina da im je ustavom, budući da je njime Srbija definisana kao država srpskog naroda i drugih građana, namenjen status građana drugog reda. Svodeći ustav na instrument

⁴¹ *Građanski list*, 12. 10. 2006.

⁴² *Dnevnik*, 9. 10. 2006.

⁴³ *Dnevnik*, 12. 10. 2006.

⁴⁴ Predrag Bubalo, visoki funkcioner ove stranke i ministar privrede, poziv na bojkot je ocenio kao "neprimeren slučaj na modernoj političkoj sceni". *Dnevnik*, 14. 10. 2006.

⁴⁵ Ivana Dulić Marković je izjavila da umesto smenjivanja, treba otvoriti debatu o tome ko je i kako branio interese Vojvodine. *Dnevnik*, 3. 11. 2006.

⁴⁶ Za potvrdu novog ustava u Vojvodini je glasalo svega 43,93 odsto građana. U celini gledano, u Srbiji je za novi ustav na referendumu (28 i 29. oktobra) glasalo je 53,04 odsto od ukupnog broja upisanih birača. Novi ustav je proglašen na svečanoj sednici Skupštine Srbije (8. novembra). "Proglašenje ustava je svečani i istorijski čin za Srbiju", izjavio je srbijanski premijer Vojislav Koštunica. On je istakao da je Srbija posle 103 godine, kao samostalna država dobila dobar, demokratski ustav.

⁴⁷ U javnosti su iskazivane sumnje da je izlaznost birača na referendumu bila onolika kakvom je predstavljaju zvanični rezultati.

⁴⁸ Milorad Vučelić je na TV Pink izjavio da nema potrebe za javnom debatom "budući da srpski narod ima ustavnopravnu tradiciju, da je to demokratski narod i da donošenje novog ustava nije pijačni događaj". U svetlu ovakvog neskrivenog političkog cinizma i bahatosti odluka građana da bojkotuju ustav nije ništa drugo odbrana građanskog dostojanstva i nepristajanja na ulogu podanika.

odbrane Kosova i propuštajući priliku da se povodom ustava u društvu uspostavi najširi konsenzus, a pitanje manjina demokratizuje na konstitucionalnoj ravni, ustavotvorci su još jednom ukazali na limite vladajuće režimske politike – na etnonacionalizam koji je svoje utemeljenje dobio i u ustavu, na "dogmu suvereniteta" i njome prikrivenu evrofobiju, te na strah od autonomije.⁴⁹

U kritičkim komentarima predloga ustava u više navrata je bilo apostrofirano da je njime u politički život vraćena upravo pomenuta "dogma suvereniteta", za koju je rečeno da se može, ne samo negativno odraziti na prava građana, nego "nam može zatvoriti vrata pred svim evropskim integracijama".⁵⁰ Prepoznajući u evropskim integracijama šansu za vlastiti, ali i razvoj Srbije, iz Vojvodine su proteklih godina neprestano dolazili zahtevi za onim stepenom autonomije kojim bi se građanima pokrajine priznala elementarna prava i omogućilo da upravljaju svojim poslovima, zaradom, životima i vlastitom budućnošću, vodeći pri tome i računa o perspektivi i boljitku sopstvene države.⁵¹ U tom pogledu je i od strane predstavnika evropskih regionalnih institucija stizala podrška vojvođanskim zahtevima. Šira autonomija Vojvodine, u smislu veće odgovornosti i većih ovlašćenja, po rečima Klauza Klipa, generalnog sekretara Skupštine evropskih regija (AER), svakako bi doprinela lakšem ulasku Srbije u Evropsku uniju. Boraveći u Vršcu, na redovnom zasedanju Komiteta B Skupštine AER, Klaus je izjavio da političari u Evropi pažljivo prate kako će se rešiti status Vojvodine i kakav će ona imati položaj u budućnosti. O tome, uostalom, svedoči i pismo koje je

⁴⁹ Tvrdnja o strahu od autonomije može zvučati paradoksalno, ako se ima u vidu da se ustavom Kosovu nudi "suštinska autonomija". Problem sa suštinskom autonomijom je u tome što ona ne pogađa suštinu zahteva kosovskih Albanaca, koji sebe ne vide unutar Srbije i, prema tome, ne teže autonomiji, ni suštinskoj, ni nesuštinskoj, nego nezavisnosti. Onima, pak, koji poput vojvođana zahtevaju veći stepen autonomije, umesto suštinske nudi se dozirana, dirigovana i strogo kontrolisana autonomija. Radi se o tome da je autonomija Vojvodine, a ne obratno, test kojim se potvrđuje, odnosno dovodi u pitanje iskrenost i ozbiljnost ponude zvaničnog Beograda Albancima na Kosovu. Ako se ima u vidu iskustvo sa realizacijom srpskog velikodržavnog projekta, gde su autonomije Srba u Hrvatskoj i BiH recipirane kao predvorje državnosti, onda se poenta sama nameće i ona je u sledećem – Beograd niti Kosovu nudi "suštinsku autonomiju", niti Kosovo vidi unutar Srbije!

⁵⁰ To je na tribini, koju je u Novom Sadu organizovalo Nezavisno društvo novinara Vojvodine, izjavio Slobodan Beljanski. Dogma suvereniteta znači da "unutrašnje pravo ima primat nad potvrđenim međunarodnim ugovorima, umesto da je obrnuto, kao što je to bilo u Ustavnoj povelji državne zajednice. *Građanski list*, 3. 10. 2006.

⁵¹ Takva autonomna Vojvodina bi umela da pokaže svoju solidarnost sa Srbijom, izjavio je Bojan Kostreš na sednici Komiteta B Skupštine Evropskih regija. *Danas*, 24. 5. 2006.

Rikardo Ili, predsednik Skupštine AER, uputio zvaničnicima Srbije⁵² u kome se ističe da novi ustav Srbije ne ispunjava moderne standarde evropskog regionalizma i decentralizacije. Ističući da Vojvodina treba da ima zakonodavnu i izvršnu vlast, izvorne prihode i imovinu, u pismu se ističe da je to jedini način da se stvori funkcionalna i efektivna demokratija, kako u Vojvodini, tako i u Srbiji. Ili je upozorio da tekst ustava nije u skladu sa preporukama AER, Evropskog parlamenta i Skupštine Vojvodine, donetim na dvema konferencijama o regionalizmu u Novom Sadu 2005 i 2006. godine, kao ni sa Deklaracijom Biroa AER-a. "Svi ti dokumenti izričito preporučuju ponovno uspostavljanje autonomije Vojvodine na modernim evropskim principima i standardima, i usvajanje evropskih standarda pri teritorijalnoj organizaciji Srbije, što podrazumeva snažne regione sa velikim obimom nadležnosti".⁵³ Na kraju svog pisma Ili je istakao da AER snažno podržava ponovno uspostavljanje autonomije Vojvodine svim demokratskim sredstvima.

Imajući u vidu da sve veći broj zemalja iz srbijanskog okruženja ulazi u Evropsku uniju (Mađarska, Rumunija, Bugarska a uskoro i Hrvatska), razumljiva je želja Vojvodine, kao pogranične zone, da dobijanjem većih ovlašćenja iskoristi svoju šansu. U tom cilju je početkom aprila osnovana Kancelarija za evropske poslove, kako bi objedinjavala napore pokrajinske administracije da se Vojvodina snažnije integriše u evropske tokove,⁵⁴ a najavljeno je i osnivanje Kancelarije u Briselu. U Briselu se, po rečima Šandora Egerešija, potpredsednika vojvođanske Skupštine, donose ključne odluke i to je pravo mesto da se lobira za privredne, političke i kulturne interese Vojvodine. Egereši je naglasio da "otvaranje kancelarije u Briselu nije nikakav separatizam", već potreba da se bude prisutan i da se na "izvoru odlučivanja lobira za našu privredu, institucije, zemlju". Ističući da bi pomenuta kancelarija bila, ne samo dobro mesto za promociju Vojvodine i Srbije, nego i veliki podsticaj Srbiji na njenom putu ka EU, Bojan Kostreš je podsetio da je u evropskoj agendi vojvođanske administracije prioritet stvaranje mreže jakih saveznika, kako bi preko njih Vojvodina olakšala sebi pristup evropskim fondovima.⁵⁵ Kostreš je istakao da, sem finansijskih, partnerstvo sa evropskim regijama donosi i druge benefite, navodeći kao primer saradnju sa francuskom regijom Šampanja koja mladim vojvođanima pruža priliku da se poslovno

⁵² Pismo je upućeno predsedniku Srbije Borisu Tadiću, premijeru Vojislavu Koštunici i predsedniku Skupštine Predragu Markoviću.

⁵³ *Dnevnik*, 12. 11. 2006.

⁵⁴ Osnivanje kancelarije podržali su Kancelarija Vlade Srbije za pridruživanje EU, OEBS, Savet Evrope i predstavnici Evropske komisije u SCG.

⁵⁵ Krajem decembra čelni ljudi vojvođanske Skupštine postigli su dogovor sa predstavnicima mađarske županije Bač – Kiškun da zajedno, sa većim brojem projekata, konkurišu pred evropskim fondovima i kroz zajednička ulaganja iskoriste oko 40 milijardi evra. *Dnevnik*, 21. 12. 2006.

usavršavaju i na određeno vreme zapošljavaju u inostranstvu. Korist se očituje i na političkom planu, pre svega preko podrške zahtevima Vojvodine za većim stepenom autonomije, kao što je to bilo u slučaju Skupštine AER.

Ova vrsta aktivnosti je, međutim, od strane opozicionih političkih aktera percipirana kao paralelna diplomatija i smišljeno nastojanje na daljem rastakanju Srbije. "Na Skupštini evropskih regija Kostreš je izigravao ministra spoljnih poslova Srbije"⁵⁶ i "promovisao sopstveni politički program i prepoznatljive ligaške separatističke ciljeve", izjavio je Dušan Bajatović. Po njegovim rečima, ne postoji ni jedna odluka bilo koje institucije u Srbiji, pa tako ni u Vojvodini, iz koje se mogu crpeti stavovi koje je spiker pokrajinskog parlamenta zvanično izneo na Skupštini evropskih regija,⁵⁷ zbog čega su socijalisti ponovo zatražili Kostrešovu što hitniju smenu.⁵⁸ Bajatović nije ni DS poštedeo kritika, ističući da "autonomaški deo DS-a, zbog politike svoje stranke, ne može javno da podrži projekat Vojvodina - republika, ali zato u tom pravcu duva u leđa svom liberalno-radikalnom krilu - LSV-u".⁵⁹

Odgovarajući na ove optužbe predsednik vojvođanske skupštine je ponovio da je na domaćoj političkoj sceni najlakše nekoga "diskvalifikovati tako što ćete ga optužiti da je separatista". On je, doduše, priznao da želi da otcepi Vojvodinu, ali "od gluposti, primitivizma i besčašća. Od toga želim da otcepim Vojvodinu, sve ostalo ne dolazi u obzir".⁶⁰ Podsećajući da je njegov osnovni cilj "da pomogne Srbiji da popravi svoj imidž u Evropi i svetu", on je još jednom naglasio da je Vojvodina, za vreme vlasti partije kojoj pripada Bajatović, od najbogatijeg regiona postala sredina bez perspektive, te da se zbog toga ponovo mora izboriti za pravo da upravlja sobom i svojim resursima.

⁵⁶ *Dnevnik*, 16. 11. 2006.

⁵⁷ Nakon povratka sa Generalnog zasedanja Skupštine evropskih regija, gde je ponovo izabran za člana njenog Biroa (izvršno telo), Kostreš je izjavio da je učesnike zasedanja obavestio da je Srbija dobila ustav mimo zaključaka sa sednice Biroa AER u Sent Galenu: "Tražio sam i dobio podršku da se ustavnim putem redefiniše status Vojvodine". *Dnevnik*, 14. 11. 2006.

⁵⁸ *isto*

⁵⁹ *isto*

⁶⁰ *Dnevnik*, 4. 7. 2006. Treba podsetiti da je separatizam pominjan i u izveštaju koji je Rade Bulatović, direktor Bezbednosno-informativne agencije podneo Odboru za bezbednost Skupštine Srbije. U izveštaju je Vojvodina nevedena kao potencijalno bezbednosno rizično područje i da ekstremisti iz redova nacionalnih manjina zloupotrebljavaju rešavanje konačnog statusa Kosova i razlaz s Crnom Gorom, kako bi prikriveno, kroz nove inicijative, ostvarili separatističke ciljeve. Kostreš je pozvao direktora Agencije Bulatovića na razgovor kako bi se sprečila zloupotreba ove teme. Nakon razgovora (održan je u Beogradu) Kostreš je izrazio zadovoljstvo činjenicom da je bezbednosna situacija u Vojvodini stabilna i da nema separatizma kao organizovanog načina političkog delovanja. *Građanski list*, 3. 10. 2006.

U nastojanju da se izbori za što racionalnije upravljanje vlastitim potencijalima vojvođanska vlast je više od godinu dana nastojala da odvrti republičku vladu od raspisivanja tendera za davanje koncesije za autoput Horgoš - Požega, ističući da bi to bilo štetno, kako za Vojvodinu, tako i za Srbiju. Jedan od glavnih argumenata kojim su vojvođanske vlasti potkrepljivale svoj zahtev odnosi na se na činjenicu da je pokrajina svojim novcem, u vreme kada je postojao pokrajinski fond, izgradila poluautoput Horgoš - Novi Sad, koji je pod naplatom putarine a koja bi trebalo da bude preusmerena, zajedno sa putarinom naplaćenom na deonici Novi Sad - Beograd, koncesionaru koji će graditi autoput do Požege.⁶¹ Na konferenciji za novinare koju je održao na autoputu Beograd - Novi Sad Kostreš je ponovio da pokrajinska vlast nije protiv izgradnje putne mreže u Srbiji, niti protiv toga da se sredstva za to izdvajaju iz Vojvodine, ali da se to ne može raditi bez pitanja njenih građana. On je ukazao i na to da autoput do Čačka ne može biti građen tako što će koncesionar naplaćivati putarinu na izgrađenom delu saobraćajnice u Vojvodini, a da Vojvodina od toga nema ništa.⁶² "Svi moraju da shvate u vladi da Vojvodina nije špajz ili vreća novca iz koje se stalno uzima. Ako je ministar finansija Mlađan Dinkić rekao da će putevi od Leskovca ka Makedoniji biti finansirani iz kredita, jer je to jeftiniji način gradnje, onda treba i nastavak autoputa tako da se završi. Takođe, ne može se autoput koristiti kao nečiji politički marketing, a ako vlada nije u stanju da izgradi autoput Horgoš - Beograd, neka nama da da ga sami završimo (...) Pokrajinska administracija će poduzeti sva pravna sredstva koja su joj na raspolaganju kako bi smo oborili tu koncesiju. Vojvodina nije kolonija i niko nema pravo da interese njenih građana gazi i stavlja po strani bez njihove dozvole".⁶³ U želji da spreči vladu u njenim namerama, Kostreš je ambasadorima Nemačke, Francuske, Italije,

⁶¹ *Dnevnik*, 14. 4. 2006. Miodrag Jocić, zamenik ministra za kapitalne investicije, osporavao je istinitost navoda da je Vojvodina sama otplaćivala kredit za deonice poluautoputa koje je gradila, jer je, po njegovim rečima, osim vojvođanskog fonda, kredit vraćala i Republička direkcija za puteve. *Dnevnik*, 18. 4. 2006.

⁶² Kostreš je izneo računicu da bi koncesionar, uz sadašnji dnevni protok od 19.000 vozila, u narednih 25 godina, na koliko se izdaje koncesija, mogao inkasirati 450 miliona evra. "Tih 450 miliona evra ne mogu tek tako da se iznesu iz Vojvodine, a da njeni građani za to ne daju dozvolu". *Građanski list*, 12. 9. 2006.

⁶³ *Građanski list*, 12. 4. 2006. Kostreš je podsetio na reči Miroljuba Labusa, potpredsednika vlade, da MMF ima negativno mišljenje o koncesiji i da je ono bazirano na lošim iskustvima zemalja u okruženju. Vlade u Mađarskoj i Hrvatskoj su najpre dale koncesiju, a onda su je morale ukinuti. Koncesija je, naravno, raskinuta na štetu država potpisnica. Treba potsetiti i na upozorenje Dimitrija Boarova da Vojvodina, čak i ukoliko bi joj bila vraćena zakonodavna vlast, ne bi mogla ukinuti koncesiju koju je izdala republička skupština. "Ako Skupština Vojvodine bude titular državne svojine na svojoj teritoriji, onda će ona moći da promeni Zakon o koncesijama. Ali, neće moći da stornira dosadašnje koncesije, jer će ugovor koji koncesionar do tog trenutka napravi važiti i kada se promeni ustav".

Austrije i Hrvatske uputio pisma u kojima ih informiše o stavu Skupštine Vojvodine prema koncesiji. U pismu se ističe da "Skupština Vojvodine, kao odgovorni predstavnik građana Pokrajine, ne može da se složi da se na njenoj teritoriji sprovodi loša i neracionalna politika koja direktno ugrožava standard i budućnost građana Vojvodine".⁶⁴

Protivljenje pokrajinske administracije davanju koncesije nije prošlo bez reakcija kako nadležnog ministra, tako i samog premijera. Velimir Ilić, ministar za kapitalne investicije, izrazio je žaljenje što Kostreš ometa jedan veliki posao, spočitavajući mu da ne misli dobro ovoj državi, odnosno da pretnjama da će odluke tenderske komisije biti dovedene u pitanje čini uslugu "onima koji prave obilazne koridore, dakle Bugarskoj i Rumuniji. Ne znam šta je njegova namera, ali deliti šta je imovina Vojvodine i šta Srbije, to je van pameti". Dan ranije, otvarajući početak radova na obilaznici oko Užica ministar Ilić je izjavio: "Ne znam za koga radi Kostreš. On tobože brine o Vojvodini, Srbija gradi most kod Beške – radovi počinju u četvrtak. Srbija gradi i put Beška – Novi Sad, obilaznicu oko Novog Sad i novosadsku petlju koja košta više od 30 miliona evra. Srbija je podigla više od 150 miliona evra kredita za radove u Vojvodini. Kostreš bi želeo da mi sve to napravimo i damo njemu na upravljanje. Neozbiljno je pitanje koje on pokreće. O tome su se izjasnili i srpski parlament, i Vlada Srbije. Završene su sve rasprave i studije, a saglasnost su dali Svetska banka, Evropska investiciona banka i Evropska unija".⁶⁵

Odluka o dodeli koncesija ni u kom slučaju neće biti poništena, izjavio je Željko Tomić iz DSS, napominjući da su građani "odavno prepoznali tu većitu priču autonomaša o ugroženosti Vojvodine" i da on ne želi da im pridaje veći značaj.⁶⁶ Drugaćijeg je mišljenja bi Tomićev stranački šef i srbijanski premijer V. Koštunica koji je na predizbornom skupu stranke u Novom Sadu izjavio da put Horgoš - Požega "Srbiju spaja sa srednjom Evropom i protiv toga može biti samo onaj ko je za razbijanje države i naroda i koji gleda samo svoje interese".⁶⁷ Kada je ministar Ilić saopštio da je na tenderu za koncesiju za autoput Horgoš - Požega, od četiri tima koji su prošli pretkvalifikacije, pobedila španska firma FCC u saradnji sa austrijskom Alpina mayreder,⁶⁸ predsednik pokrajinskog parlamenta je promptno reagovao i konzorcijumu koncesionara uputio pismo u kojima ih, iznoseći već navedene argumente,

⁶⁴ *Dnevnik*, 3. 4. 2006.

⁶⁵ *Danas*, 12. 9. 2006.

⁶⁶ *Dnevnik*, 13. 9. 2006.

⁶⁷ *Građanski list*, 16. 1. 2007.

⁶⁸ Ministar Ilić se još jednom osvrnuo na predsednika vojvođanske Skupštine rekavši: "ne mogu da shvatim da on ne može da ukapira osnovne stvari. Dečko je anoniman i hoće da se istakne, pa kontrira svemu što je progresivno, a to se pokazalo i kod poziva na bojkot referenduma. Kada bi mu sada predložili da gradimo aerodrom u Novom Sadu on bi rekao – ma, ne treba nam aerodrom". *Danas*, 3. 11. 2006.

poziva da još jednom preispitaju "svoju odluku o investiranju u ovaj projekat koji pod ovim uslovima nije u interesu ne samo građana AP Vojvodine i Srbije, nego i vas kao investitora".⁶⁹ Nakon izvesnog vremena, španski vlasnik kompanije je, uznemiren pismima, zatražio od Vlade Srbije dodatna objašnjenja,⁷⁰ što je, praktično, značilo da se odlaže potpisivanje ugovora zakazanog za 18. januar.⁷¹

Dok su na jednoj strani nastojali da spreče odliv sredstava iz pokrajine, predstavnici Vojvodine su, na drugoj strani, pokušavali da pokrajini obezbede sredstva za koja su tvrdili da im pripadaju. Tako se, na primer, u medijima mogalo pročitati da je država do sada "od prodaje četiri velike banke sa sedištem u Vojvodini inkasirala 630 miliona evra" i da "pokrajina Vojvodina od tog novca nije dobila gotovo ništa, već pokrajinske organe niko nije ni pitao, ni konsultovao kada su tenderski postupci za Vojvođansku, Panonsku, Novosadsku i Kontinental banku okončani".⁷² Miroslav Grubanov, predsednik skupštinskog Odbora za privatizaciju, izjavio je da Skupština pokrajine ne prima bilo kakve informacije od republičkog Ministarstva finansija o novcu koji dobija od privatizacije preduzeća sa teritorije pokrajine: "U budžet Vojvodine stiže neki novac, ali republičke vlasti ne nalaze za shodno da nas obaveste na koja preduzeća se odnose ta sredstva".⁷³ Treba reći da sredstva od privatizacije čine finansijsku osnovu Fonda za razvoj Vojvodine i da je iz pokrajine traženo da se Vojvodina preko svojih institucija aktivnije uključi u državni investicioni program, kako bi snažnije uticala na distribuciju sredstava

⁶⁹ U austrijskoj kompaniji su izjavili da su iznenađeni ovakvim postupkom Bojana Kostreša i da na njihovu adresu nije stiglo nikakvo pismo. "Ako gospodin Kostreš ima nešto da kaže trebalo bi da piše nama direktno, a ne da nam šalje poruke putem medija. Mi smo spremni da popričamo, međutim, smatramo da bi probleme na relaciji Pokrajina – Republika gospodin Kostreš trebalo da reši u Vladi svoje zemlje. Mi smo u posao ušli sa Vladom Srbije, smatrajući da ona radi u interesu svih građana i po zakonu, kao što radimo i u drugim zemljama". *Dnevnik*, 23. 11. 2006.

⁷⁰ "Oni su malo uznemireni, jer su dobili određena pisma s raznih strana u vezi s tom koncesijom, a vi proverite ko je sve pisao i ko se obraćao", izjavio je Predrag Bubalo, ministar privrede. *Građanski list*, 26. 01. 2007. Prema Zakonu o koncesijama, ugovor se mora potpisati u roku od 60 dana od dana pravosnažnosti odluke o određivanju koncesionara, ili se javni tender mora ponoviti.

⁷¹ Bojan Kostreš je pozdravio "odgovorno ponašanje španskog partnera, koji je uvideo da nije dobro uzimati pod koncesiju kradenu robu". *Građanski list*, 26. 01. 2007.

⁷² *Dnevnik*, 16. 9. 2006

⁷³ *Dnevnik*, 13. 9. 2006. "Dosad je s predstavnicima republičke vlade triput dogovoreno u mom prisustvu... da će se u roku od nekoliko dana sačiniti potpuna informacija o tome koliko novca pripada Vojvodini od privatizacije, ali to ni do danas nije učinjeno... Budući da se informacije i dalje uskraćuju pokrajinskoj administraciji, ja sam potpuno ubeđen da se onda nešto krije", izjavio je Ištvan Pastor, pokrajinski sekretar za privatizaciju. *Građanski list*, 28. 9. 2006.

potrebnih za vlastiti razvoj. Tim više, jer je struktura razvijenosti u Srbiji izmenjena na štetu Vojvodine⁷⁴

Gore je pomenuto da je ustavom predviđeno da se tri sedmine budžeta AP Vojvodine koristi za finansiranje kapitalnih rashoda. Kako bi se ova sredstva racionalnije korišćena Dragoslav Petrović, koordinator vladajuće koalicije u pokrajinskom parlamentu, zatražio je od predsednika Skupštine da zakaže sednicu parlamenta na kojoj bi, u cilju što racionalnijeg korišćenja sredstava koje Vojvodina treba da dobije, bila doneta Odluka o osnivanju Fonda za kapitalna ulaganja. Skupština je donela odluku o osnivanju pomenutog fonda, ali je sednica obeležena svađom i podelama unutar vladajuće koalicije. Nenad Čanak je, naime, izjavio da će Vojvodina prema ustavu dobijati mrvice koje će određivati Skupština Srbije, a njima upravljati, bez ikakve parlamentarne kontrole, pokrajinska vlada, čime se, po njegovim rečima, vraća komunističko-distributivna privreda. Čanku je replicirao predsednik pokrajinske vlade Pajtić ističući da je 18 milijardi dinara, koliko bi trebalo da se nađe u Fondu, malo za malo dete, kockara ili diktatora, a da Čanak sam odredi šta je od toga.⁷⁵ Nakon ovih reči, skupa sa Čankom, poslanici Koalicije Zajedno za Vojvodinu su napustili sednicu.⁷⁶ No, i pored toga i protivljenja SRS, odluka o osnivanju Fonda je doneta, jer su za nju glasali i poslanici SPS-a,⁷⁷ što je Đorđa Đukića, bivšeg predsednika Izvršnog veća, navelo da konstatuje da je pokrajinska vlada pala i da bi njen prvi ministar trebalo da podnese ostavku.⁷⁸ Identičnu konstataciju izrekao je i Dušan

⁷⁴ Struktura razvijenosti u Srbiji u poslednje decenije dramatično je izmenjena. Među 20 najrazvijenijih opština iz Vojvodine se nalaze samo Apatin, Beočin, Novi Sad i Vršac, ali se i na dnu nalaze opštine iz pokrajine – Alibunar, Bela Crkva, Irig, Opovo, Plandište i Žitište. S druge strane, među 25 najažurnijih opština po naplativosti poreza nalazi se 18 iz Vojvodine. *Dnevnik*, 24. 9. 2006.

⁷⁵ *Danas*, 13. 12. 2006.

⁷⁶ Čanak je kasnije objasnio da je napravio incident zbog tri razloga: prvi je što Vojvodina nema autonomni, nego budžet pod kontrolom Republike Srbije, drugi je povećanje administracije a treći zato što se osnivanjem fonda građanima baca prašina u oči, a oni nisu prihvatili novi ustav.

⁷⁷ Za odluku o osnivanju Fonda glasali su poslanici koalicije iz DS, SVM i PSS, ali i opozicije: G17 Plus, DSS i sedam poslanika SPS. Dušan Bajatović, šef poslaničke grupe SPS-a, javno je upitao članove vladajuće koalicije da ih je sramota što su u izglasavanju dva veoma važna fonda morali da se oslone na pomoć socijalista. Ako je odgovor "Da", odmah raspustite skupštinsku većinu, poručio je Bajatović. No, s druge strane, treba primetiti da su socijalisti, a oni već dugo traže smenu Bojana Kostreša, propustili priliku da, ne učestvujući u glasanju poput radikala, javnosti stave do znanja da vladajuća koalicija više nema većinu u Skupštini. *Dnevnik*, 14. 12. 2006.

⁷⁸ Za *Gradanski list* Đukić je izjavio da predsednik Izvršnog veća i grupa ljudi oko njega odlučuju o načinu na koji će se trošiti sredstva fonda. "Potpuno je neverovatno da će po ovom predlogu predsednik UP fonda Bojan Pajtić biti odgovoran

Bajatović, ali su u Demokratskoj stranci mislili drugačije: "Vlada nije pala...Ona je samo promenila strukturu većine, ali nije pala".⁷⁹

Pored Fonda za kapitalna ulaganja, Petrović je zatražio da se u dnevni red Skupštine uvrsti i odluka o formiranju Fonda za pomoć izbeglim i prognanim licima u Vojvodini koje bi preko njega lakše rešavali stambene⁸⁰ i druge probleme.⁸¹ "U Vojvodini sada živi oko 51.000 popisanih prognanih i izbeglih lica, ali je činjenica da ih nezvanično ima oko 130 hiljada", izjavio je Janko Veselinović, predsednik Saveta za izbegla, prognana i raseljena lica. On je rekao da je pre deset godina u Vojvodini živelo negde oko 43 odsto izbeglica, a da danas na teritoriji pokrajine boravi oko 48 odsto od ukupnog broja izbeglica u Srbiji. Cilj Saveta je da stvara uslove da se trajno reši pitanje izbeglica u Vojvodini, kako njihovom integracijom u lokalnu sredinu, tako i njihovim povratkom u zemlje iz kojih su izbegli. "Naš cilj je da zainteresujemo državu i međunarodne organizacije da u narednom periodu aktivno učestvuju u finansiranju stambenog zbrinjavanja izbeglica. Tu mora postojati partnerski odnos između lokalne samouprave, pokrajine, republike i tih međunarodnih organizacija...".⁸² Na najavljenju mogućnost da se izbeglim, prognanim i raseljenim licima omogući da na teritoriji opštine Subotica otkupljuju seoske kuće i gazdinstva reagovala je Demokratska stranka vojvođanskih Mađara (DSVM) koja je od Skupštine opštine Subotica zahtevala da donese odgovarajuću odluku i "spreči veštačko menjanje nacionalnog sastava stanovništva na područjima gde pripadnici nacionalnih manjina tradicionalno žive u većem broju. Na teritoriji opštine Subotica manjine su u apsolutnoj, a Mađari u relativnoj većini, pa bi zabrana trebalo da važi za celu teritoriju opštine". Andraš Agošton i Šandor Pal, lideri DSVM i Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara (DZVM), pozvali su i Jožefa Kasu, lidera Saveza

samo Bojanu Pajtiću. Mislim da je to nešto dosad ne zabeleženo u političkoj praksi". *Gradanski list*, 16. 12. 2006.

⁷⁹ Po rečima Dragoljuba Petrovića, koordinatora vladajuće koalicije, da bi se donela odluka nije bila potrebna natpolovična većina, nego većina od prisutnih poslanika. "S obzirom da je u tom trenutku utvrđen kvorum bio 70, od toga je 36 poslanika trebalo da glasa "za". Petrović je izjavio da postoji problem s Ligom, jer su njeni predstavnici na sednicama skupštinskih odbora i Izvršnog veća podržali osnivanje fonda, ali je preokret nastao kada je Čanak pozvao svoje poslanike da napuste sednicu. "Ističem još jednom da je reč o najmanjoj poslaničkoj grupi koja svojim izlaskom iz koalicije ne ugrožava ni na koji način njen opstanak. Petrović je pohvalio Kostreša (predsednik Skupštine je član LSV) koji je ostao u skupštinskoj sali i time pokazao visok stepen odgovornosti prema funkciji. *Gradanski list*, 14. 12. 2006.

⁸⁰ Članovi Odbora za zdravstvo predložili su da se veći deo tog novca upotrebi za kupovinu napuštenih porodičnih kuća po selima, kako bi se prestalo sa pogrešnom politikom stanovanja za izbeglice.

⁸¹ Predlog da se osnuje pomenuti fond došao je od strane Pokrajinskog izvršnog veća i za njegovo bi funkcionisanje trebalo obezbediti 25 miliona dinara.

⁸² *Gradanski list*, 11. 8. 2006.

vojskovođaških Mađara (SVM), najuticajnije mađarske stranke u Vojvodini, da zajednički istupe protiv "srpskog programa naseljavanja". U pismu Kasi oni su naveli da zbog "pogrešne pokrajinske odluke" nastala takva situacija da će prazne kuće biti kupovane i u naseljima s mađarskim življem, pre svega za srpske i romske izbeglice s Kosova, odnosno za one koje se vraćaju iz Nemačke, te da to "nije ništa drugo do namera srpskih vlasti da, suprotno međunarodnim dokumentima, promene etničku strukturu u naseljima s mađarskom većinom. Vi dobro znate da je to već ko zna koji talas naseljavanja koji nanovo pogađa narušenu strukturu mađarske zajednice u Vojvodini".⁸³ Agošton i Pal su pozvali Kasu da zajedno upute poruku predsednicima opština sa mađarskom većinom i odbornicima Mađarima, kao i da ubedi svoje koalicione partnere u to da se u skupštinama donesu odluke protiv sprovođenja projekta naseljavanja u njihovim opštinama.⁸⁴ Istim povodom objavio se i Građanski savez Mađara, pozivajući Vladu Srbije i vodeće političke stranke u Vojvodini da obustave finansiranje projekta o kupovini kuća, a da se skoncentrišu na pomake u vraćanju izbeglica u njihova prvobitna stanovanja.⁸⁵

Na navedene zahteve oštro su reagovali kako subotički odbor Srpske radikalne stranke (SRS) i izbeglička udruženja, tako i Savez vojvođanskih Mađara. Prvi su istakli da je reč o nečuvenom predlogu kojim se traži da jedna kategorija stanovništva bude tretirana kao građani drugog reda.. Radikali su istakli da su ovaj predlog uglavnom podržali predstavnici tri stranke DSVM, SVM i Demokratskog saveza Hrvata Vojvodine (DSHV). Po rečima Gojka Radića, predsednika odborničke grupe SRS u SO Subotica, izjašnjavanje je pokazalo "ko je za suživot na ovim prostorima".⁸⁶ Udruženje izbeglih i prognanih lica s teritorije bivše SFRJ je ocenilo da DSVM, protivljenjem integraciji izbeglica na teritoriji Subotice, učestvuje u novom progonu prognanih, čime "uz nacionalnu sramotu grubo povređuje još ne zarasle rane onih koji su u "Bljesku" i "Olujji" izgubili sve osim svojih života".⁸⁷ Janko Veselinović, predsednik Saveta za izbegla, prognana i raseljena lica je zahtev DSVM, kao i pismo Andraša Agoštona premijeru Mađarske Ferencu Đurčanju, okarakterisao kao predizborni marketing. On je rekao da se Odluka odnosi isključivo na izbeglice koje su u trenutku njenog donošenja nalazile u Vojvodini i da je u njoj jasno navedeno da se ne sme kršiti ustavna odredba o narušavanju etničke strukture. Veselinović je naglasio da oko 90% izbeglica živi na području onih opština u kojima žive i njihovi rođaci koji su ranije došli

⁸³ *Dnevnik*, 30. 12. 2006.

⁸⁴ *Dnevnik*, 30. 12. 2006. DSVM je zahtevao sa u dnevni red subotičke skupštine uvrsti preispitivanje odluke o kupovini praznih seoskih kuća. U prilog ovog zahteva izjasnilo se 27 odbornika, koliko i protiv, dok su ostali bili uzdržani, što znači nije bilo dovoljno glasova da se ovo pitanje stavi na dnevni red.

⁸⁵ *Dnevnik*, 30. 12. 2006.

⁸⁶ *Danas*, 30. 12. 2006.

⁸⁷ *Danas*, 30. 12. 2006.

u Vojvodinu, a to su Novi Sad, Futog, Veternik, Kać, Sremska Mitrovica i Ruma, te da izbeglica i nema, ili ih ima vrlo malo na severu Vojvodine.⁸⁸ Konferencijom za štampu objavio se i Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, optužujući Agoštona i Pala da su obmanjivali javnost o cilju osnivanja Fonda za pomoć izbeglicama: "Fond nije formiran kako bi se obezbedile nove izbeglice i kako bi se za njih kupovale kuće u naseljima u kojima su manjine većinski živalj. Cilj ovih laži je diskreditacija SVM".⁸⁹ Tivadar Tot, šef poslaničke grupe SVM u pokrajinskoj Skupštini, takođe je optužio stranačke konkurente da netačnim izjavama žele da unesu nemir među mađarski živalj i diskredituju SVM optužbama da je podržao politiku pokrajinske vlasti o naseljavanju novih izneglica sa Kosova i inostranstva.⁹⁰ Posle nove godine objavio se Regionalni odbor za pomoć izbeglicama Vojvodine koji je najoštrije osudio sve izraženiji šovinizam prema izbeglicama i odbacio sve tvrdnje da prisustvo izbeglica može značajnije izmeniti etničku sliku u nekim vojvođanskim mestima. Odbor je upozorio da sve češće ugrožavanje ljudskih prava izbeglica može izazvati njihov žestoki odgovor, jer godinama trpe različite oblike nepravde i pritisaka. Ukazujući na nemar Vlade Srbije, Odbor je naveo da odgovornim smatra i direktora Službe za ljudska prava Petra Lađevića koji se ne oglašava po ovim pitanjima, iako ima dosta razloga da to učini.⁹¹

Na aktualizaciju priče o (novim) izbeglicama i promeni etničke strukture nije uticalo samo osnivanje Fonda i izbori zakazani za januar iduće godine, nego i pregovori o konačnom statusu Kosova. Imajući u vidu opšti stav srbijanske političke elite da je Kosovo sastavni i neotuđivi deo Srbije, izjave koje su tim povodom stizale od strane vođa nekih stranaka izazvale su zabrinutost kako većinske, tako i manjinske javnosti. Radi se o porukama koje su upućivane radikalima i socijalistima, a preko njih i srbijanskoj javnosti; prva je stigla iz Haga, od strane lidera SRS Vojislava Šešelja, a druga sa kongresa SPS, od Ivica Dačića. Prvi je članovima stanke poručio da ne prihvate otcepljenje Kosova i Metohije, da ne odustaju od čvrste nacionalne ideologije i koncepta velike Srbije, da se bore za otcepljenje Republike Srpske i ujedinjenje svih srpskih zemalja,⁹² a drugi "da će se Kosovo braniti svim sredstvima" i da "niko nema prava da kaže da se neće ponovo ratovati".⁹³ U pomenutim

⁸⁸ *Građanski list*, 14. 12. 2006.

⁸⁹ *Građanski list*, 5. 1. 2007. Fond se bavi isključivo izbeglicama koje su već u Vojvodini i formiran je da pomogne njihovom povratku u zemlje matice i integraciji.

⁹⁰ "Poslanička grupa SVM je na prvobitni, a za nas neprihvatljiv predlog Odluke o fondu, podnela Skupštini Vojvodine dva amandmana koji su prihvaćeni i ugrađeni u odluku, a o koji se odnose na onemogućavanje menjanja etničke strukture u područjima gde pretežno žive manjine". *Dnevnik*, 5. 1. 2007.

⁹¹ *Danas*, 9. 1. 2007.

⁹² *Danas*, 4. 12. 2006.

⁹³ *Danas*, 4. 12. 2006.

izjavama na kratak i jezgrovit način sadržane su sve ključne ideje koje su dovele do raspada bivše Jugoslavije i koji sa rešavanjem statusa Kosova ulazi u svoju završnu fazu. S tim u vezi treba napomenuti da je u vojvođanskoj javnosti već duže vreme prisutna teza da bi srpskim nacionalistima gubitak Kosova mogao biti kompenzovan Vojvodinom i da bi to moglo dovesti do zaoštavanja u međuetničkim odnosima.

Izražavajući razumevanje za traumu Srba zbog gubitka Kosova i poredeći to sa slomom Austrougarske monarhije, kada je Mađarska izgubila dve trećine teritorije, uključujući i Vojvodinu, Kasa je napomenuo da bi novi talas izbeglica mogao značajno uticati na promenu demografske slike Vojvodine i dovesti do minorizacije manjinskog pitanja. Pojedini komentatori su otišli i korak dalje predviđajući da bi novi talas izbeglica mogao dovesti ne samo do zaoštavanja međuetničkih odnosa, nego i do iseljavanja manjina iz Vojvodine. Imajući u vidu iskustvo iz marta 2004. godine, kada je nasilje Albanaca na Kosovu bilo praćeno nasiljem nad pripadnicima manjina u Vojvodini, pomenuta upozorenja treba recipirati krajnje ozbiljno. S druge strane, ne treba prenebregnuti ni upozorenja da zahtevi za teritorijalnom etničkom autonomijom, takođe, mogu dovesti do zaoštavanja međuetničkih odnosa.⁹⁴ Tokom godine u nekoliko navrata su u javnosti pominjani i komentarisani zahtevi za ovom vrstom autonomije. Tako je, na primer, krajem aprila Jožef Kasa izjavio da je SVM započeo razgovore sa DSS o autonomiji Mađara u Vojvodini, najavljujući iste takve razgovore sa DS, kao i ostalim demokratski orijentisanim strankama⁹⁵ O Mađarskoj autonomnoj oblasti govorio je i drugi mađarski lider, Pal Šandor.⁹⁶ Dušan Janjić, direktor Foruma za etničke odnose je ocenio da su male šanse da priče o teritorijalnim autonomijama uspeju,⁹⁷ dok je Emil Fejzulahu, pokrajinski sekretar za lokalnu samoupravu, naglasio da povezivanje po nacionalnom principu ne vodi boljitku građana, nego do razdora i problema.⁹⁸ Nenad Čanak, vođa LSV, je predlog o teritorijalnoj utonomiji za Mađare ocenio kao loš zato što je u suprotnosti sa zahtevima za većom autonomijom Vojvodine⁹⁹ i zato što

⁹⁴ U izveštaju HOS za 2004 godinu se ističe da su zahtevi za različitim oblicima etničkih autonomija reakcija na kršenje i sužavanje manjinskih prava, ali i napominje da se, prelomljene kroz prizmu balkanske političke kulture, zahtevi za teritorijalnom autonomijom doživljavaju kao najava buduće secesije.

⁹⁵ *Danas*, 25. 4. 2006.

⁹⁶ Mađarska autonomna oblast bi obuhvatala opštine Kanjižu, Sentu, Adu, Bečej, Bačku Topolu, Mali Idoš, Suboticu i Čoku.

⁹⁷ *Glas*, 13. 6. 2006.

⁹⁸ *Glas*, 13. 6. 2006.

⁹⁹ Pal Šandor, lider DZVM, u intervjuu Glasu je izjavio da bi "Vojvodinu trebalo ukinuti. Šta će nam! Ona onakva kakava je sad uopšte nije u funkciji vojvođanskih Mađara. Mi predlažemo stvaranje sopstvene autonomije. Šta će nam ovakva autonomija u kojoj Srbi čine većinu. Da li Srbi hoće autonomiju u odnosu na Beograd to je njihov problem i mi se time ne bavimo". *Glas*, 22. 6. 2006.

Mađare vodi u geto.¹⁰⁰ "Ko je Čanak da govori u ime vojvođanskih Mađara", odgovorio je Jožef Kasa i poručio "ako Mađari žele u geto i tu im se sviđa, onda će živeti u getu".¹⁰¹

Ostavljajući po strani upozorenja da se iza zahteva za teritorijalnom autonomijom kriju partikularni interesi stranačkih vođa i političkih elita, na ove bi zahteve trebalo posmatrati i sa stanovišta percepcije pripadnika manjina u pogledu njihove jednakopravnosti sa pripadnicima većine. Sam način na koji je donet ustav, a još više njegova definicija Srbije, kao i pojedine odredbe, govori o narušenom osećaju jednakosti. Iako je izmenama izbornog zakona za stranke nacionalnih manjina smanjen cenzus, njihovo je nezadovoljstvo ostalo, a novi su republički izbori, raspisani na temelju novog ustava, poslužili predstavnicima manjinskih stranaka da ukažu na neke uslove koje manjine dovode u neravnopravna položaj. To se, pre svega, odnosi na broj potpisa (10 hiljada) koje su stranke obavezne da prikupe da bi predale svoje liste. Na konkretnim primerima pomenuti problem je efektno ilustrovao Šandor Pal ističući da, kada je u pitanju njegova zajednica, to znači da se moraju prikupiti potpisi 4 odsto Mađara, odnosno svih Rusina. S druge strane, ako se radi o pripadnicima većinske zajednice onda je potrebno prikupiti potpise samo 0,005 Srba.¹⁰² Da bi olakšala manjinskim strankama da učestvuju na izborima, Republička izborna komisija je smanjila broj potrebnih sudski overenih izjava birača za stranke nacionalnih manjina sa deset na tri hiljade. To je, međutim, prema oceni DSVM, učinjeno bez ikakvog pravnog osnova i suprotno Zakonu o izborima, zbog čega je stranka pokrenula inicijativu za ocenu ustavnosti i zakonitosti pomenute odluke.¹⁰³

O manjinama, odnosno ravnopravnosti pripadnika različitih nacionalnih zajednica, bilo je reči i u kontekstu izrade novog statuta AP

¹⁰⁰ *Novosti*, 13. 8. 2006. Za nedeljnik NIN Čanak je izjavio da o teritorijalnoj autonomiji i "danas misli isto što i početkom 90-tih: Tada sam Andrašu Agoštonu govorio da je teritorijalna autonomija za Mađare u Vojvodini isto što i teritorijalna autonomija za Srbe u tadašnjoj SAO Krajini. Posle "Bljeska" i "Oluje" podsetio sam Agoštona na njegove reči i pitao ga da li bi Mađari sada odlazili na traktorima iz Vojvodine". *NIN*, 17. 8. 2006.

¹⁰¹ *NIN*, 17. 8. 2006. Ova, kao i neke druge Kasine izjave, poput one da njegovu stranku ne bi zabolela glava ako bi LSV ispaio iz vojvođanske vlasti, podgrejala je spekulacije o rekonstrukciji pokrajinske vlasti u koju bi navodno ušli DSS i G17 Plus, a izašli LSV i PSS. Čanak je uzvratilo da stranke iz republičke vlasti u Kasi vide dobrog sagovornika da se posle rešavanja statusa Kosova Vojvodina svede na samo na manjinsko pitanje, a ne na suštinsku autonomiju.

¹⁰² *Građanski list*, 6/7. 5. 2006.

¹⁰³ U inicijativi DSVM se navodi da za Mađare u Vojvodini broj sudski overenih potpisa treba smanjiti sa 10 hiljada na svega 450. "Jedino na taj način, poštujući princip ravnopravnosti i srazmernog opterećenja izbornim poslovima, može da se izbegne negativna diskriminacija na nacionalnoj osnovi".

Vojvodine.¹⁰⁴ Pisci statuta su najavili da će u osnovnim odredbama biti definisane osnovne vrednosti Vojvodine, kao što je nacionalna ravnopravnost, te da će se institucionalno osigurati prisustvo manjina u parlamentu, a njihovi interesi zaštititi na način koji podrazumeva konsenzualno odlučivanje. Pitanje manjina postavilo se i iz još jednog ugla – skrukture vojvođanskog parlamenta. Prilikom izrade statuta postavilo se i pitanje hoće li vojvođanska skupština biti, s obzirom da je ustavom predviđeno da Skupština Vojvodine samostalno uređuje organizaciju pokrajinskih organa, jednodomna ili dvodoma. Todor Gajinov, pravni savetnik predsednika pokrajinskog parlamenta, izjavio je da bi bilo korisno da u skupštini Vojvodine postoje dva veća, jedno, kako ga je nazvao, pokrajinsko veće i, drugo, veće nacionalnih zajednica.¹⁰⁵ Sa idejom da vojvođanski parlament bude dvodomni složili su se i predstavnici (nekih) nacionalnih saveta – slovačkog, mađarskog i hrvatskog. Inače, o uvođenju dva veća u pokrajinski parlament raspravlja se od 2002 godine, pa je prednacrt Osnovnog zakona APV sadržavao slične odredbe. Tada se protiv formiranja dvodomne skupštine očitovao Dragan Veselinov iz Koalicije Vojvodina. On je u svom saopštenju izjavio da je reč o opasnoj ideji, jer bi dvodomna skupština izazvala sukobe, destabilizovala i nacionalno pocepala pokrajinu.¹⁰⁶

Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, izjavio je početkom novembra da pokrajina neće, prilikom izrade statuta, ponoviti grešku koju je učinila republička administracija u vezi sa donošenjem ustava. Nacrt statuta će biti prosleđen Skupštini na razmatranje, nakon čega će biti organizovana javna rasprava posle koje će tekst statuta biti finalizovan.¹⁰⁷ Korhec je napomenuo da će najviši pravni akt Vojvodine biti urađen u skladu sa Platformom PIV-a o autonomiji Vojvodine. Slično mišljenje iskazao je i predsednik pokrajinskog parlamenta Kostreš: "Sve nadležnosti koje su bile predviđene kao prenesene tretiraćemo kao izvorne nadležnosti. Sve ono

¹⁰⁴ I povodom izrade statuta APV došli su do izraza nesporazumi na liniji predsednik Skupštine Kostreš – skupštinska većina (DS). Predsednik vlade Pajtić je spočitnuo Kostrešu da bez ikakvih konsultacija s većinom najavljuje sastanke sa šefovima poslaničkih grupa kako bi se postigao dogovor o tome da li će novi statut doneti ovaj ili sledeći saziv parlamenta. Kostrešu je prigovoreno i to što umesto s koalicionim partnerima, najavljuje da će sa premijerom Koštunicom usaglasiti termine za raspisivanje pokrajinskih izbora. "Sve to", smatra Pajtić, "jednostavno ukazuje na to da predsednik parlamenta, ne da se više ne ponaša sa u skladu sa stavovima većine, već joj svakim svojim potezom svesno prkosi". Dnevnik, 6. 11. 2006. Pajtić je izjavio da će tekst novog statuta izglasati ovaj saziv Skupštine, nezavisno od toga da li će pokrajinski izbori biti ove ili sledeće godine. Inače, i predsednik Skupštine Kostreš je najavio "svoj" tim za pisanje Statuta.

¹⁰⁵ *Gradanski list*, 9. 11. 2006.

¹⁰⁶ *Isto*

¹⁰⁷ "Konsultovaćemo stručnu javnost, političke partije, građane i onda ćemo ući u fazu usvajanja ustava". *Gradanski list*, 8. 11. 2006.

što će biti definisano u novom statutu AP Vojvodine u skladu je sa evropskim standardima, Platformom PIV-a, sa onim što vojvođani zaslužuju da imaju i, na kraju, u skladu je sa novim ustavom". Povodom primedbi opozicije da vladajuće stranke u Vojvodini nemaju pravo da pišu statut,¹⁰⁸ već to na temelju ustavnog zakona o sprovođenju ustava moraju prepustiti onima koji pobeđu na pokrajinskim izborima, Kostreš je izjavio da ne vidi prepreku da ovaj skupštinski saziv ne usvoji novi statut.¹⁰⁹ Posve drugačije mišljenje izneo je Dušan Bajatović: "Jako me zanima kako oni bez državotvornih partija, poput radikala, socijalista i DSS-a, nameravaju da naprave statut. Žele li oni to da kroz svoju skupštinsku većinu taj statut nametnu Vojvodini. Da li je to tolerancija o kojoj svaki dan pričaju, ili se tu radi o ostrašćenim ljudima koji prosto mrže?"¹¹⁰ Bajatović je kritikovao i neke od potencijalnih rešenja koja bi se mogla naći u novom statutu, poput ideje o dvodomnoj skupštini, jer je u tome prepoznao nameru pokrajinske vlasti da iz raznih primera po Evropi istrigne iz konteksta samo ono što njima odgovara i tako od Vojvodine naprave još veći, kako je rekao, cirkus. Suštinu taktike autonomaških snaga Bajatović je opisao na sledeći način: "Kada u ustavu Srbije nisu uspeali da provuku kvazidržavnost Vojvodine, ostaci prevaziđene automaške svesti, sadržane u dva Bojana... sada će to isto pokušati da provuku kroz statut Pokrajine".¹¹¹ Liga u saradnji sa proautonomaškim snagama u DS želi, po Bajatovićevim rečima, da statut "smišljeno napiše tako da ga Skupština Srbije, štiteći državnost Republike, glatko odbije, nakon čega će odavde uslediti novi poziv na internacionalizaciju pitanja Vojvodine. A taj radikalni liberalizam koji sada zastupaju se svodi samo na novi način pevanja iste stare pesmice o Vojvodini republici".¹¹²

Osim o statutu, argument o kvazidržavnosti autonomaških zahteva "državotvorne" stranke su potezale i kada se radilo o simbolima Vojvodine – zastavi i grbu (i svojevremeno himni). Na inicijativu Dragana Kerlete (DSS) Ustavni sud Srbije je pokrenuo inicijativu za ocenu ustavnosti i zakonitosti odluke o upotrebi znamenja Vojvodine, ali je na zahtev Skupštine Vojvodine taj postupak privremeno obustavljen, a Skupštini pokrajine dat rok da do 29. maja usaglasi svoju odluku sa Ustavom i zakonom i tome obavesti sud. Nekoliko dana pre isteka pomenutog roka Izvršno veće je odlučilo da povuče sa dnevnog reda skupštine svoju odluku o izmeni statuta Pokrajine obrazlažući to činjenicom da je "Većina članova Izvršnog veća, nakon objavljivanja rezultata referenduma u Crnoj Gori i celokupne atmosfere koja je nastala tim povodom, procenila da bi rasprava o obeležjima mogla biti

¹⁰⁸ Velibor Radusinović, sef poslaničkog kluba DSS u Skupštini vojvodine. *Dnevnik*, 23. 11. 2006.

¹⁰⁹ *Dnevnik*, 13. 12. 2006.

¹¹⁰ *Dnevnik*, 9. 11. 2006.

¹¹¹ *Isto*

¹¹² *Isto*

zloupotrebljena. Neki bi mogli da raspravu o simbolima povežu sa smanjenjem državne teritorije".¹¹³ Tim povodom predsednik Skupštine Kostreš obratio se pismom Ustavnom sudu Srbije tražeći da se produži rok potreban za usaglašavanje odluke o obeležjima Vojvodine sa Ustavom Srbije do završetka jesenjeg zasedanja Skupštine Srbije.¹¹⁴ Ustavni sud je izašao u susret tom zahtevu, ostavljajući mogućnost vojvođanskoj skupštini da se ovo pitanje reši do kraja jesenjeg zasedanja republičke skupštine, odnosno poslednjeg radnog dana u decembru. Međutim, odluka nije doneta ni u tom roku, jer je pred početak skupštinske sednice¹¹⁵ krajem septembra, Izvršno veće, opet, povuklo predlog za izmenu statuta Vojvodine, obrazlažući to činjenicom da će ta oblast biti regulisana nakon skorog usvajanja novog ustava.¹¹⁶

Međutim, ni donošenje novog ustava¹¹⁷ nije okončalo probleme sa simbolima Vojvodine. Naime, nakon raspuštanja Skupštine opštine Zrenjanin i uvođenja privremene uprave, Privremeno veće¹¹⁸ je donelo odluku da se uklone svi simboli AP Vojvodine, uz obrazloženje da su postavljeni mimo zakona,¹¹⁹ što je simbole pokrajine ponovo učinilo, kako predmetom političke i

¹¹³ *Građanski list*, 25. 5. 2006. Slično obrazloženje dao je Bojan Kostreš: "Nakon referenduma u Crnoj Gori pojedine političke stranke iskoristile su najavljenju izmenu statuta da bi plašili građane navodnim vojvođanskim separatizmom". *Dnevnik*, 25. 5. 2006.

¹¹⁴ U obrazloženju zahteva Kostreš je naveo da se zbog uzavrele situacije povodom referenduma u Crnoj Gori ovo pitanje nije razmatralo na sednici zakazanoj za 23 i 24 maj, kako bi se izbegla politizacija i sprečilo eventualno uznemirenje građana u Srbiji i Vojvodini.

¹¹⁵ Na sednici je jedan poslanik SRS zastavu Vojvodine nazvao krpom, a drugi da su dva piva stavljena u grb, te da su simboli Vojvodine protivustavni i nezakoniti.

¹¹⁶ "Ova inicijativa posledica je mojih konsultacija sa predsednikom Srbije Borisom Tadićem", izjavio je Bojan Pajtić, prilikom kojih smo zajednički konstatovali da da je potpuno besmisleno raspravljati o usklađivanju odredbi pokrajinskog statuta s Ustavom koji će trajati još najmanje dva meseca". *Dnevnik*, 27. 9. 2006.

¹¹⁷ Novi ustav Srbije u čl 183. predviđa da autonomne pokrajine utvrđuju simbole pokrajine i način njihovog korišćenja.

¹¹⁸ Privremeno veće čine predstavnici DSS, Nove Srbije i SPO. Treba reći da su sem uklonjanja zastave, članovi privremenog veća na hitno zakazanoj sednici smenili su direktora, članove Upravnog i Nadzornog odbora NIP "Zrenjanin" zbog, kako je predsednik Gađanski rekao, zaštite interesa osnivača preduzeća i neslaganja sa uređivačkom politikom. Smenjeni direktor Vojislav Došen je smenu okarakterisao kao klasičan politički odstrel. Nezavisno društvo novinara Vojvodine i Nezavisno udruženje novinara Srbije oštro su protestovali protiv smene rukovodstva lista, najavljujući da će o njoj obavestiti predstavnike OEBS-a, međunarodne organizacije koje se bave zaštitom prava na slobodno informisanje, kao i ambasadore zemalja EU u Beogradu.

¹¹⁹ Predsedavajući veća Borislav Gađanski (DSS) je podsetio da je ministar za državnu upravu i lokalnu samoupravu pre dve godine uputio preporuku zrenjaninskoj skupštini da se simboli uklone. Načelnik opštinske uprave Dušan Čulibrk ukazao je da oko postavljanja pokrajinskih simbola postoje mnoge nejasnoće. On je rekao da je

medijske pozornosti, tako i oštrih reakcija političkih i civilnih aktera. Bojan Pajtić, predsednik Izvršnog veća Vojvodine, uklanjanje simbola jedne regije je okvalifikovao kao antievropski čin koji je, kako je izjavio, "naišao na zgražavanje svih naših evropskih partnera",¹²⁰ dok je predsednik vojvođanske skupštine izrazio protest srbijanskom premijeru V. Koštunici, poručujući mu da se, nakon donošenja ustava, "više ne može postavljati pitanje ustavnosti i zakonitosti grba i zastave AP Vojvodine".¹²¹ Kostreš je, pored toga, i čelnike Skupštine evropskih regija, zvaničnike Evropskog parlamenta i predstavnike Evropske komisije obavestio o nedemokratskoj smeni legitimno izabrane Skupštine opštine Zrenjanin i uklanjanju simbola AP Vojvodine sa svih javnih institucija u Zrenjaninu.¹²² No, samo dan nakon što su pomenute institucije obavestene o zbivanjima u Zrenjaninu sa zgrade Skupštine opštine Zrenjanin uklonjena je višejezična tabla s grbom Vojvodine i postavljena nova, s grbom Srbije.¹²³ Sa zgrade opštine nije, međutim, uklonjena i tabla Srednjobanatskog

resorni ministar dao predlog koji nije obavezujući i da su pokrajinski organi, takođe, dali predlog koji ne obavezuje, a da pravosnažna presuda Ustavnog suda još uvek nije doneta. *Građanski list*, 15. 12. 2006.

¹²⁰ *Dnevnik*, 21. 12. 2006. Uklanjanje simbola Pokrajine je po Patiću, skretanje sa ključne teme, a to je pitanje zašto je u jednoj od najsupešnijih lokalnih samouprava uvedena prinudna uprava? Na otvaranju pogona za primenu novih tehnologija za proizvodnju larvicida "Bioekološkog centra" pored zvaničnih obeležja Republike Srbije, ponovo su se našli i simboli Vojvodine.

¹²¹ U protestu premijeru Koštunici Kostreš je naveo i sledeće: "široj javnosti Republike Srbije i AP Vojvodine nije nepoznata činjenica da u Vladi Srbije participiraju i partije koje gaje animozitet i prezir ne samo prema autonomiji, nego i prema ljudima koji se osećaju kao Vojvođani. Pa ipak, s obzirom da ste u više navrata javno naglašavali svoja legalistička opredeljenja, pozivam vas da i ovom prilikom na delu to i dokažete, bez obzira na to što privremenim organom u Zrenjaninu, koji krši ustav naše zemlje, rukovode ljudi postavljeni iz vaše partije. Zastava i grb Vojvodine treziraju se kao najveći problem u Zrenjaninu i Vojvodini, dok s druge strane u Skupštini Srbije paradiraju poslanici sa majicama i bedževima sa likom haškog optuženika, a u javnosti se veličaju ratni zločinci i kriminalci. Da li to, gospodine predsedniče, znači da je u Srbiji bolje biti haški optuženik, nego Vojvođanin?" *Danas*, 16/17. 12. 2006.

¹²² Branislav Gađanski, predsednik privremenog veća, je prokomentarišuću Kostrešovo pismo evropskim institucijama izjavi da se: "Bojan Kostreš baš okomio na nešto što se događa u Zrenjaninu, a izgleda da ga ne zanima to što u mnogim drugim mestima u Vojvodini pokrajinski simboli nikad nisu isticani. U velikoj većini vojvođanskih opština te zastave i grba nema". Kostreš je odgovorio: "Zastava Vojvodine, na žalost, ne visi ssamo u onim opštinama u kojima vladaju predstavnici Srpske radikalne stranke i u opštini u kojoj je Gađanski na vlasti". *Građanski list*, 26. 12. 2006.

¹²³ Pored toga što je kritikovala odluku Privremenog veća da ukloni simbole Vojvodine, LSV je kritikovala i svog koalicionog partnera u pokrajinskoj skupštini Demokratsku stranku, zbog najave da se promeni izgled zastave AP Vojvodine. U saopštenju, u kome se navodi izjava Dragoslava Petrovića da će DS pokrenuti inicijativu da se za zastave skinu tri zvezdice i da se umesto njih ucrtta primereniji simbol, možda

okruza ispisana ćirilicom. Po rećima politikologa Miroslava Samardžića i ta je tabla trebala biti zamenjena, jer je morala, prema Zakonu o službenoj upotrebi jezika i pisama, da bude ispisana na svim službenim jezicima, a tamo gde su u upotrebi i jezici narodnosti i na njihovom jeziku.¹²⁴

Poslednji navedeni primer je samo jedna od ilustracija politike aktualne srbijanske Vlade – iza legalizma i verbalnog zaklinjanja u vladavinu prava krije se etnička pristrasnost i dvojni kriterijumi, što, između ostalog, ilustruju i reći Zorana Lončara, predsednika Pokrajinskog odbora DSS. Naime, na konvenciji svoje stranke za južnu Bačku, Lončar je izjavio da Vojvodinom ne upravlja Vlada Srbije, nego pokrajinska administracija. On je, pri tome, izrazio nezadovoljstvo radom pokrajinske vlasti što je naročito, po njemu, pokazalo donošenje rezolucije u Evropskom parlamentu o narušenim međunacionalnim odnosima u Vojvodini. Lončar je posebno naglasio da je za Pokrajinu veoma važno da ima demokratsku vlast koja će znati da prati uspešne poteze Vlade Srbije. Odgovorajući na Lončarove tvrdnje Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, je poručio da "Vojvođanska administracija može biti odgovorna samo u okviru svojih prava i obaveza. Za nefunkcionisanje tužilaštva, pravosuđa i policije, gde nemamo nikakve kompetencije, svakako ne možemo biti odgovorni. Uz to, naša odgovornost, ali i naše mogućnosti, omeđene su budžetskim sredstvima koja nam odobrava Republika".¹²⁵ I pored nedostatka nadležnosti Pokrajina je, naglasio je Korhec, pokrenula projekat "Afirmacija multikulturalizma i tolerancije u Vojvodini" u kome Republika ne učestvuje ni na koji način, osim kroz moralnu podršku. Na kraju svog odgovora Korhec je podvukao: "mislim da je Evropski parlament dobro postupio kada je doneo onu rezoluciju, jer je to sve nas nateralo da radimo mnogo aktivnije nego ranije".¹²⁶

Zaključci i preporuke:

U narednu godinu politički akteri u Vojvodini ulaze frustrirani - prvi načinom donošenja ustava i sadržajem ustavnih ovlašćenja AP Vojvodine, a drugi predloženim načinom rešavanja konačnog statusa Kosova. Njihove

---

ćak grb Srbije, LSV ističe da je Petrović zaboravio da kaže šta je sporno u zvezdicama koje karakterišu Vojvodinu kao evropski region. Ligaši su Petroviću poručili da se na zastavi mogu naći, umesto zvezdica, i tri njegove fotografije, a na grub Vojvodine i Boris Tadić lično, samo ako građani pokrajine smatraju da su to primereni simboli. *Dnevnik*, 23. 12. 2006.

¹²⁴ Da stvar bude još ćudnija, upozorio je Samardžić, pomenuti zakon je donet 1991. godine i još nije primenjen u navedenom slučaju. *Dnevnik*, 26. 12. 2006. Podsećamo da su u općtini Zrenjanin u službenoj upotrebi, osim srpskog, mađarski, rumunski i slovaćki jezik.

¹²⁵ *Dnevnik*, 21. 2. 2006.

¹²⁶ *isto*

frustracije mogu dovesti do zaoštavanja politićkih odnosa u pokrajini. Prvi će zahtevati reviziju ustava i povećanje vojvođanskih nadležnosti, dok će se drugi tim zahtevima snažno opirati, prepoznajući u autonomaškim zahtevima pritajeni separatizam, kao što je to već očigledno na primeru izrade novog statuta pokrajine. Nesposobnost srbijanske politićke elite da u autonomiji prepozna snažnu polugu ukupnog razvoja, govori o njenim ogranićenim kapacitetima i žilavosti centralizma. Ako nije otvoreno neprijateljski, odnos beogradskih stranaka prema autonomiji Vojvodine je kalkulantski i licemeran.

Nespremnost srbijanske politićke elite da prihvati ponuđeno rešenje statusa Kosova, kao i najava antievropske politićke povodom toga, izazivaju zabrinutost kod manjina. Ćak i pod pretpostavkom da Vojvodina bude pošteđena novog izbeglićkog talasa sa Kosova, te otvorenog i ućestalog nasilja nad pripadnicima manjina, zaoštavanje međuetnićkih odnosa se nameće kao neizbežna posledica. Suoćene sa naglašenom srbizacijom pokrajine, manjine će insistirati na pojaćanom interesovanju međunarodnih institucija, pre svega Evropskog parlamenta, a potom i na dodatnoj institucionalnoj zaštiti, bilo u vidu dvodomne strukture vojvođanskog parlamenta, bilo u vidu etnićkih autonomija. I jedan i drugi zahtev će od strane nacionalista biti doživljeni kao izraz neloyalnosti i odsustva solidarnosti.

Jedan od primera gde je beograski ređim gotovo u potpunosti uspeo je marginalizacija autonomaša koji su dekonsolidovani i u fazi regresije. Neuspeh referenduma u Vojvodini pre je posledica nepristajanja građana na novo, dodatno poniženje i ulogu gubitnika, nego što je rezultat efikasnog delovanja autonomaških lidera. No, otpor demonstriran povodom ustava može biti dragoceni resurs u obnovi autonomaštva, pod uslovom da "trgovce autonomijom" zamene ljudi od integriteta, dorasli izazovima i sposobni da ponude suštinske odgovore na pitanja, kako samog koncepta autonomije, tako i stratešskog razvoja Vojvodine, te njene pozicije u Evropi i Srbiji.

Preporuke Vladi Srbije i međunarodnoj zajednici:

- Podržati zahteve sa ustavnom revizijom u cilju proširenja nadležnosti AP Vojvodine;
- Podržati napore AP Vojvodine za što potpunijom integracijom u recentne evropske tokove;
- Obezbediti pokrajinskoj upravi neophodne intrumente u regulaciji i suzbijanju incidenata na etnićkoj osnovi;
- Osigurati doslednu primenu zakona kojima se garantuju prava pripadnika nacionalnih manjina;

SANDŽAK U PROCEPU

Proglašenjem nezavisnosti Crne Gore, Sandžak je postao međudržavna regija kroz koju prolazi još jedna granica u Evropi i to između poslednjih članica nekadašnje jugoslovenske državne zajednice. Iako je nestanak zajedničke države Srbije i Crne Gore podelio Bošnjake i regiju Sandžak u kojoj oni čine najbrojniju etničku zajednicu, to nije izazvalo nikakvu krizu. Bošnjaci sa jedne i druge strane granice nastavili su da žive kao i pre osamostaljenja Crne Gore, baveći se svako svojim problemima. Time su praktično opovrgnute tvrdnje zagovornika zajedničke države da nestanak SCG može izazvati krizu u Sandžaku i nezadovoljstvo sandžačkih Bošnjaka. Bošnjaci u srbijanskom delu Sandžaka nisu reagovali na proglašenje samostalne Crne Gore, ali su unutarbošnjački sukobi između dve najveće partije, Stranke demokraske akcije Sulejmana Ugljanina i Sandžačke demokratske partije Rasima Ljajića u prošloj godini nastavljeni i intenzivirani.

Politički sukobi između "Suljovih" i "Rasimovih", kao i referendum i izbori održani tokom prošle godine u Novom Pazaru praćeni su ozbiljnim, pa i oružanim incidentima u kojima su poginule dve osobe. Deo sandžačke javnosti krivicu za to vidi ne samo u nezrelosti bošnjačkih političara već i vladi Srbije, koja je, zarad svojih interesa i opstanka, (zlo)upotrebljavala Ljajića ili Ugljanina i u njihovim sukobima stajala najpre na stranu jednog, a zatim drugog. Kao sve bitniji faktor u Sandžaku se nameće Islamska zajednica koju predvodi muftija Muamer Zukorlić, a tokom prošle godine zabeleženi su incidenti u kojima su glavni akteri bili ekstremne vehabije. Muftija Zukorlić i zvanična Islamska zajednica Sandžaka pokušava da anulira uticaj elstremnih vehabija koji su u Sandžaku malobrojni, ali postaju sve vidljiviji.

Sandžak i nezavisnost Crne Gore

Završetkom Prvog balkanskog rata, 1912. godine, Sandžak, koji je do tada bio deo Otomanske imperije, postaje deo tada nezavisnih monarhija Srbije i Crne Gore. Sandžak je podeljen tako da je Srbiji pripalo šest sandžačkih opština (Novi Pazar, Sjenica, Tutin, Priboj, Prijepolje i Nova Varoš), a Crnoj Gori pet (Bijelo Polje, Rožaje, Plav, Pljevlja i Berane). Ova regija nikada nije imala poseban status niti bilo kakav vid autonomije ni u vreme bivše Jugoslavije ni u teritorijalnoj podeli Srbije i Crne Gore. Među bošnjačkim

stanovništvom Sandžaka ipak je prilično jak osećaj regionalne pripadnosti, naročito u srbijanskom delu. Prema rezultatima popisa održanog u Srbiji 2002. godine, u srbijanskom delu Sandžaka živi 235.567 stanovnika. Od toga Bošnjaka (ili Muslimana) 132.350, Srba 89.396, a ostalih oko pet hiljada. U celoj Republici živi 136.087 Bošnjaka i 19.503 Muslimana, što čini oko dva odsto stanovništva Srbije. Zanimljivo je da su Bošnjaci u Sandžaku skoro listom prihvatili poziv svojih kulturnih i političkih organizacija i po nacionalnoj pripadnosti izjasnili se kao Bošnjaci, čiji je maternji jezik bosanski. U ostatku Srbije, prihvatanje termina Bošnjak i bosanskog jezika išlo je teže. U Beogradu se samo 1.188 građana izjasnilo kao Bošnjaci, a 4.617 kao Muslimani. U Vojvodini je odnos po Bošnjake još lošiji. Tamo, po rezultatima popisa, živi tek 417 Bošnjaka i 3.634 Muslimana.

Sa oko dva odsto udela u populaciji Srbije, Bošnjaci ne predstavljaju bitnu političku snagu, ali je stanje u Crnoj Gori potpuno drugačije. Bošnjaci u Crnoj Gori treći su narod po brojnosti. Od ukupno 672.656 građana ove Republike Crnogoraca je 273.366 ili 40,64 odsto, Srba 201.892 ili 30,01 odsto, Bošnjaka 63.272 ili 9,41 odsto, Albanaca 47.682 ili 7,09 odsto, a Muslimana 28.714 ili 4,27 odsto. I u Crnoj Gori se intelektualna i politička elita ovog naroda podelila oko termina Bošnjak, ali je većina ipak na kraju prihvatila. Crna Gora je daleko pre i uspešnije od Srbije uključila "svoje" Bošnjake-Muslimane u institucije sistema. Za to je zaslužan pre svega bivši crnogorski predsednik Milo Đukanović, koji je od početka svog sukoba sa Slobodanom Miloševićem, uspeo da pripadnike manjina veže za svoju stranku. Bošnjaci-Muslimani zauzimali su visoke pozicije u vlasti Crne Gore, a veći deo DPS "zaboravio" je tragične slučajeve sa početka rata u BiH, kada je na desetine Bošnjaka, izbeglih u Crnu Goru, uhapšeno i predato vojsci RS. Aktuelni čelnici crnogorske policije za te događaje sumnjiče pokojnog Pavla Bulatovića, tadašnjeg ministra policije i bliskog saradnika Momira Bulatovića.

S obzirom na podeljenost najbrojnijih naroda Crne Gore, Crnogoraca i Srba, o državnim statusu, bilo je jasno da Bošnjaci, kao i ostali pripadnici etničkih manjina, mogu presudno uticati na ishod referenduma o statusu Crne Gore. Zato su se Podgorica i Beograd trudili da privole crnogorske Bošnjake da podrže njihovu opciju. Kao što se i očekivalo, zastupnici nezavisnosti bili su uspešniji, a Bošnjaci u crnogorskom delu Sandžaka su skoro jednoglasno na referendumu glasali ZA nezavisnost. Beograd je pokušavao da, posredstvom SDA Sulejmana Ugljanina, privoli Bošnjake da masovnije glasaju za opstanak SCG, ali su pri tom "zaboravili" da Ugljanin i SDA nemaju skoro nikakvog uticaja među crnogorskim Bošnjacima. Odnos prema SCG bio je jedan od razloga približavanja SDA i Koštuničine DSS. Rasim Ljajić je, naime, odbio nezvaničnu ponudu vlade Srbije da se aktivnije uključi u "borbu" za opstanak SCG, tako što će agitovati u crnogorskom delu Sandžaka. Ponudu je prihvatio Ugljanin. To, uz činjenicu da je opstanak Vlade zavisio i od dva Ugljaninova

poslanika u Skupštini Srbije, presudno je uticalo na potpisivanje sporazuma o koaliciji DSS i SDA, u jesen 2005. godine.

Početak 2006. godine Crnom Gorom su kolale nezvanične vesti da sever Crne Gore i Novi Pazar obilaze emisari iz Beograda ubeđujući tamošnje građane, prvenstveno Bošnjake i Muslimane da ni za živu glavu ne glasaju za rasparčavanje zajedničke države Srbije i Crne Gore. O tome je prvi javno i zvanično progovorio tadašnji crnogorski premijer Milo Đukanović na konferenciji za novinare. Šlagvort su mu bili zahtevi da tokom referenduma posebno treba kontrolisati crnogorsku tajnu policiju. Đukanović je potvrdio spremnost da se tokom referendumskog procesa kontroliše tajna policija, "ali u skladu sa crnogorskim zakonima i međunarodnom praksom". "Ono što ne bi dozvolila nijedna država, sebi neće dozvoliti ni Crna Gora. Interesantno je da glavni povici na tajnu policiju dolaze od onih kojima ne smeta kad vide kako vršljaju okolne službe. Oni koji upućuju povike na crnogorsku tajnu službu nijesu progovorili ni riječ o tome šta je radila Vojno-bezbjednosna agencija u kabinetu crnogorskog mitropolita Amfilohija ili šta rade određene službe iz Beograda u Sandžaku u pokušaju da tu ideju muslimansko-bošnjačkog tkiva prenesu na Rožaje".¹

Zvanični Beograd nije se osvrtao na Đukanovićeve optužbe, dok su se predstavnici bošnjačkih stranaka iz srbijanskog dela Sandžaka trudili da dokažu da se ne mešaju u unutrašnje stvari Crne Gore već da samo iznose svoj stav. Govoreći o stavu *Liste za Sandžak* Sulejmana Ugljanina, Bajram Omeragić, poslanik i predsednik novoformiranog Saveta za ravnomerni ekonomski razvoj Vlade Srbije, naglašavao je da je opstanak državne zajednice interes Bošnjaka. "U interesu evropske budućnosti i Srbije i Crne Gore, kao i u interesu Bošnjaka u obe države članice je da SCG opstane. Zbog toga ćemo pozvati sve Bošnjake da glasaju protiv nezavisnosti Crne Gore. Glas naših sunarodnika se, nažalost, sada ne čuje u crnogorskim medijima. A, Albanci kojih ima znatno manje, imaju mnogo više prava", rekao je Omeragić.²

Opstanak SCG zvanično je podržavao i Rasim Ljajić, ali je on odbijao da se angažuje u propagandnoj kampanji i *Pokretu za zajedničku evropsku SCG*, u kome su se našli akademici Ljubomir Tadić, Matije Bečković, ali i bivši premijer SRJ Zoran Žižić. Ugljaninova politička organizacija je kampanju za SCG u Crnoj Gori nastupala najčešće preko Bošnjačkog nacionalnog vijeća, koje je organizovalo različite kulturne i političke tribine. U crnogorskom delu Sandžaka osnovan je i *Blok za jedinstven Sandžak i zajedničku državu SCG*, ali bez bitnijeg uticaja. Uoči referenduma, 13. maja u Rožajama, većinsko bošnjačkoj opštini u crnogorskom delu Sandžaka održan je miting za podršku zajedničkoj državi, na kome su govorili i tadašnji čelnik SNP i Bloka za zajedničku državu Predrag Bulatović i koordinator Bloka za jedinstveni Sandžak i zajedničku

¹ *Danas*, 14-15. januar 2006

² *Vecernje novosti*, 13. januar 2006

državu SCG Erdžan Fetahović. Ni njihovi apeli Bošnjacima nisu urodili plodom. Rožaje je, naprimer, opština koja se našla u vrhu podrške samostalnoj Crnoj Gori. Prema nezvaničnim procenama, oko 90 odsto Bošnjaka u crnogorskom delu Sandžaka, podržalo je nezavisnu Crnu Goru.

Novi Ustav Srbije i Sandžak

Za razliku od Bošnjaka u crnogorskom delu Sandžaka koji su pokazali veliku zainteresovanost i jedinstvo o pitanju statusa Crne Gore, njihovi sunarodnici u srbijanskom delu nisu bili toliko zauzeti razmišljanjem o prošle godine usvojenom Ustavu Srbije. Uglavnom manje bošnjačke partije su se proteklih godina bavile statusom regije, Bošnjaka i ustavno-teritorijalnom položaju u novonastalim okolnostima. *Stranka za Sandžak* Fevzije Murića je među onima koje su pokretale ta pitanja. Na godišnjoj Skupštini ove partije, marta 2006 godine usvojena je Deklaracija u kojoj se navodi da "Ukoliko SCG opstane i posle crnogorskog referenduma, Sandžak sa šest opština u Srbiji i pet u Crnoj Gori, treba da bude posebna političko-teritorijalna jedinica u okviru te zajednice". Ukoliko dođe do razdvajanja Srbije i Crne Gore i njihovog međunarodnog priznanja, Sandžak mora da opstane kao prekogranična političko-teritorijalna jedinica, stav je ove stranke. Za to što "do sada nije rešen status ni Bošnjaka ni Sandžaka", predsednik *Stranke za Sandžak* Fevzija Murić optužio je vlasti u Beogradu i Podgorici, ali i bošnjačke političke vođe, koji se svađaju umesto da postignu konsensus o minimumu političkih zahteva svog naroda.³

Narednog meseca, najmlađa koalicija bošnjačkih stranaka koju čine: *Sandžačka demokratska unija*, *Sandžačka alternativa* i *Narodni pokret Sandžaka*, organizovala je kongresa Bošnjaka Sandžaka, na kome su zatražili da ova oblast dobije autonomiju na osnovu referenduma iz oktobra 1991. godine i usvojili deklaraciju u kojoj piše da Sandžak treba da bude celovit, a Bošnjaci narod. U tekstu deklaracije se navodi da ako "bilo ko donese akt o cepanju Sandžaka, bošnjački narod to neće priznati i suprotstaviće se svim demokratskim sredstvima", i dodaje da su granice Sandžaka priznate na "zasedanju AVNOJ 1943. godine". Proglašeno je i da se Bošnjacima vraća status naroda koji im je oduzet Ustavom SRJ. Kongresu Bošnjaka Sandžaka prisustvovali su predstavnici Posmatračke misije EU, Ambasade Slovenije u SCG, Zajednice sandžačke dijaspor, kao i nekoliko gostiju iz BIH, među njima i Omer Behmen, visoki funkcioner SDA BIH.⁴ Skupu nisu prisustvovali predstavnici koalicije Lista za Sandžak Sulejmanina Ugljanina i Sandžačke demokratske partije Rasima Ljajića. Ugljaninova i Ljajićeva partija su tvrdile da ovaj Kongres nema nikakvu važnost jer organizatori nemaju bitniji uticaj među Bošnjacima.

³ *Politika*, 13. mart 2006

⁴ *Politika*, 3. april 2006

Kada su aktuelizovani razgovori o novom Ustavu Srbije, Stranka za Sandžak je usvojila okvirni predlog teza za izradu najvišeg državnog akta za poglavlja opšte odredbe, prava i slobode nacionalnih zajednica i teritorijalna organizacija.

Osnovni predlog SZS je da Sandžak bude jedna od političko-teritorijalnih jedinica u okviru Srbije, a Novi Pazar politički i kulturni centar. Predloženo je da Srbija bude uređena prema političko-teritorijalnim jedinicama kao oblicima teritorijalne organizacije koje bi obuhvatale više opština sa istim ili srodnim geografskim, političkim, ekonomskim, socijalnim, kulturnim, jezičkim i sličnim karakteristikama. Samouprava bi podrazumevala učešće u vlasti i upravljanju predstavnika nacionalnih zajednica, srazmerno njihovoj nacionalnoj zastupljenosti i potrebama jedinice. SZS je predlagala i da ustav preciznije uredi i garantuje pravo manjinskih naroda i nacionalnih zajednica na posedovanje i isticanje svojih simbola, na obrazovanje, naučne, obrazovne i kulturne ustanove i medije, na osnivanje ekonomskih, kulturnih, socijalnih, verskih, humanitarnih institucija i organizacija, na povezivanje s matičnim državama. SZS smatra da ustavom treba urediti i pravo manjinskih naroda na upravljanje i korišćenje prirodnih resursa, zatim pravo na poreze i doprinose u skladu sa zakonskom regulativom, te da sudstvo i policija moraju da odražavaju nacionalnu strukturu stanovništva političko-teritorijalne jedinice.⁵

Kada je Nacrt ustava već usvojen, bošnjačke partije su se podelile u stavu o predloženom dokumentu. *Koalicija Lista za Sandžak*, koja je članica vladajuće koalicije u Srbiji i čiji je predstavnik Bajram Omeragić bio član skupštinskog Odbora za ustavna pitanja, pozvala je građane da izađu na referendum i glasaju za nova ustavna rešenja, jer novi ustav, kako ocenjuju, stvara uslove za razvoj sandžacke regije. *Lista za Sandžak* zadovoljna je i stepenom ljudskih i manjinskih prava koje garantuje najviši pravni akt Srbije. Poziv građanima da izađu na referendum i glasaju ZA, zajedno su u oktobru, uputili republički premijer Vojislav Koštunica i predsednik opštine Novi Pazar Sulejman Ugljanin,⁶ tokom Koštunićine posete gradu.

Stranka za Sandžak je odlučila da aktivno bojkotuje referendum. Po rečima zamenika predsednika ove stranke Azema Hajdarevića, SZS na taj način želi da pokaže da bošnjački narod nije neuk, da ih razne vlasti ne mogu beskonačno varati. "Definisanje Srbije kao države srpskog naroda iritira sve manjinske zajednice, pa i bošnjačku i novi ustav nastavlja kontinuitet a ne diskontinuitet sa prethodnim kako to sadašnja vlast želi da predstavi i to se ogleda u činjenici da je vlast i dalje potpuno centralizovana", smatra Hajdarević. Svoje članove, ali i druge građane, na bojkot referenduma pozvala

⁵ *Danas*, 4.jul 2006

⁶ Ugljaninov poziv građanima da glasaju na referendumu: "Obucite se lijepo I svečano, veseli, složni I raspoloženi izađite na referendum I svoj glas dajte za novi ustav Srbije, koji garantuje građanska, manjinska i ljudska prava I koji je definitivni raskid sa mračnom Miloševićevom prošlašću". *Sanjak News*, 27. oktobar 2006

je i Bošnjačka koalicija, koju čine Sandžacka alternativa i Sandžacka demokratska unija. Jedan od lidera ove koalicije Tarik Imamović smatra da je novi ustav Srbije "svojim rešenjima zaobilazi potrebe Bošnjaka".⁷ Ove bošnjačke partije, kao i Ljajićev SDP kritikovale su Beograd što predstavnici Bošnjaka nisu učestvovali u izradi Ustava. SDP je imala značajne zamerke na dokument, ali nije pozvala na bojkot.

Islamska zajednica Sandžaka je kritikovala republičke vlasti što su se oglušile o zahteve više sandžackih partija da o ustavnim rešenjima razgovaraju sa bošnjačkim predstavnicima. Na inicijativu *Sabora Islamske zajednice*, muftija Zukorlić je, sredinom oktobra, pozvao sve bošnjačke partije na sastanak na kome bi zauzeli jedinstven stav o predloženom Ustavu. Pozivu se nije odazvala Ugljaninova Lista za Sandžak. Na sastanku je pet bošnjačkih stranaka usvojilo Deklaraciju u kojoj su izneli značajne zamerke na račun predloga ustava i kritikovali vladu što u procesu donošenja predloga ustava nije konsultovala bošnjačke partije. Zajedničkog poziva na bojkot referenduma, ipak, nije bilo. Prema zvaničnim podacima, izlaznost na referendumu o novom ustavu Srbije u većinsko bošnjačkim opštinama je bila rekordna, ali nezavisni posmatrači izrazili su sumnju u te podatke.

Prema zvaničnim podacima, izlaznost na referendumu o novom ustavu Srbije u većinsko bošnjačkim opštinama je bila rekordna, ali nezavisni posmatrači izrazili su sumnju u te podatke. Sumnje nisu pretočene u zvanične stavove ili pritužbe, te se sve svelo na nezvanične izjave da su kutije na pojedinim biračkim mestima bile prepune glasačkih listića, ali da na njima niti je bilo ijednog birača niti je broj potpisa na biračkim spiskovima i zaokruženih imena birača odgovarao broju listića. Prema konačnim rezultatima opštinskih izbornih komisija u Novom Pazaru, Sjenici i Tutinu, na referendumu o novom Ustavu Srbije glasalo je oko 60 odsto građana, od kojih je velika većina bila za usvajanje tog akta. U Novom Pazaru je od 69.983 birača, na referendum izašlo 59 odsto, od kojih je 98 odsto glasalo za novi Ustav. U Tutinu je glasalo 62 odsto birača, od kojih je, takođe oko 98 odsto, glasalo za novi Ustav. U Sjenici je glasalo 58,48 odsto birača, od kojih je 96,98 odsto glasalo za potvrđivanje Ustava. Zanimljivo je da je izlaznost u Sjenici do 13 sati drugog referendumskog dana iznosila samo 15,57 odsto.⁸

Unutarbošnjački sukobi

Mnogo više od statusa Crne Gore i Ustava Srbije, Bošnjake u srbijanskom delu Sandžaka, tokom prošle godine, zaokupljali su incidenti između pripadnika i simpatizera SDA i SDP. Rivalstvo između Sulejmana Ugljanina i Rasima Ljajića, koje datira od sredine devedesetih godina, u 2006.

⁷ *Danas*, 16.oktobar 2006

⁸ *Danas*, 30.oktobar

godini doživelo je kulminaciju. Zabeleženo je više slučajeva fizičkih i oružanih obračuna, kao i bacanje eksplozivnih naprava. U tim incidentima poginuli su Ruždija Durović, kandidat za odbornika SDA ubijen 10. septembra, na dan lokalnih izbora u Novom Pazaru, a Zumreta Hajrović umrla je od posledica rana zadobijenih sredinom novembra kada je na kuću u kojoj je živela bačena bomba. Njeni sinovi i suprug aktivisti su SDA. Policija je uhapsila više osoba optuženih za ove incidente. I tokom 2005. godine u Sandžaku, a posebno u Novom Pazaru odnosi između SDA i SDP bili su napreti. Na lokalnim izborima 2004. godine Sulejman Ugljanin je izabran za predsednika opštine, ali je izgubio većinu u Skupštini opštine, pa je lokalnu vlast osvojila koalicija predvođena SDP. Između skupštinske većine i Ugljanina saradnja i kohabitacija nije bila moguća, pa je lokalna samouprava faktički bila blokirana. U početku je Vlada Srbije "blago" naginjala ka Ljajićevoj SDP, te nisu osporavali odluke većine u Skupštini opštine, iako je Ugljanin to tražio. Odbornici DSS takođe su podržavali većinu SDP, ali je do obrta u politici vlade prema Novom Pazaru došlo nakon potpisivanja koalicionog sporazuma SDA i DSS.

Krajem 2005. godine počelo je smenjivanje Ljajićevih kadrova i imenovanje Ugljaninovih, a odbornici DSS napustili su vladajuću koaliciju u SO Novi Pazar. Vladajuća koalicija nastavila je kako-tako da funkcioniše, a početkom aprila 2006. većina u SO, uz podršku radikala, pokrenula je postupak za opoziv Ugljanina sa mesta predsednika opštine. Inicijativu su obrazlagali time da Ugljanin navodno blokira rad lokalnih organa i da je nezakonitim postupcima tokom višegodišnje vlasti zloupotrebio više miliona evra. Ugljanin odgovara kontraudarom i njegova Lista za Sandžak traži od Vlade raspuštanje SO i uvođenje privremenih mera.

Vlada Srbije raspustila je skupštinu opštine Novi Pazar početkom aprila. Ovaj potez su mediji, a i veći deo opozicije povezali sa ranijom odlukom SO Novi Pazar da pokrene postupak izjašnjavanja građana o opozivu predsednika opštine Sulejmana Ugljanina. Referendum je zakazan za 14. maj, a uvođenjem privremenih mera Koštunica je želeo da sačuva svog koalicionog partera. Ministar za lokalnu upravu Zoran Lončar odbacio je ove tvrdnje, ističući da su privremene mere u Novom Pazaru uvedene u skladu sa zakonom zbog nefunkcionisanja SO. Dotadašnji predsednik SO Azem Hajdarević, potpredsednik Stranke za Sandžak izjavio je da je "Vlada zarad svog opstanka napravila katastrofalnu grešku i prekršila zakone". "Ova odluka imaće i negativne posledice na referendum u Crnoj Gori jer je za tamošnje Bošnjake ovo loš signal iz Beograda", upozorio je Hajdarević.⁹ Ministar za ljudska i manjinska prava SCG i predsednik SDP Rasim Ljajić je uvođenje privremenih mera nazvao pravnim i političkim nasiljem za šta vlada Srbije mora da snosi punu odgovornost. Ljajić je upozorio da ovo može izazvati

⁹ *Danas*, 8-9. april 2006

radikalizaciju političkih prilika u Sandžaku. "Ovo je još jedan dokaz da je Skupština Srbije pijaca", rekao je Ljajić¹⁰, koji je zatim podneo, pa, posle razgovora sa Koštunicom, povukao ostavku na funkciju predsednika Koordinacionog tela za jug Srbije.

Nakon pojedinih bošnjačkih stranaka, uvođenje prinudne uprave u Novom Pazaru kritikovali su Demokratska stranka, Socijaldemokratska partija, ali i vladajuće G17 Plus i SPO. Tadašnji lider G17 Plus i potpredsednik Vlade Miroljub Labus je ocenio da je republička vlada donela skandaloznu odluku i naglasio da je bio protiv toga: "Vlada Srbije ne sme da se meša u jedno osetljivo područje u kojem postoje dve velike partije". Na sednici Glavnog odbora G17 Plus on je još poručio da im "ne pada na pamet da budu članovi privremenog veća koje će biti formirano posle raspuštanja Skupštine opštine Novi Pazar".¹¹

Odmah po objavljivanju odluke o raspuštanju SO bačen je Molotovljevi koktel na sedište SDP i razbijena stakla na automobilu sa beogradskim tablicama i repotražnom vozilu Regionalne TV. Lista za Sandžak je za incidente optužila SDP, što su oni negirali. Nekoliko dana po raspuštanju SO, ispred zgrade novopazarske opštine eksplodirala je bomba, a Lista za Sandžak je osumnjičila Stranku za Sandžak, čije se kancelarije nalaze u blizini, da stoje iza incidenta. Fevzija Murić, predsednik SZS je to odlučno demantovao. Koji dan kasnije, bačena je bomba na porodičnu kuću lidera SZS Fevzije Murića.

Zbog tadašnjih incidenata u Novom Pazaru Asocijacija udruženja i nevladinih organizacija "Sandžak" prozvala je SRS "za učešće u terorističkim akcijama obračuna između muslimansko-bošnjačkih partija". Nakon toga, usledilo je saopštenje SRS u kojem novopazarski radikali daju sebi za pravo "da su od 1991. do 1995. najzaslužnija stranka za očuvanje mira na ovom prostoru, dok su isti koji nas prozivaju pripremali oružanu pobunu u Sandžaku" i napominju "da se neće mešati u obračun muslimansko-bošnjačkih partija". *Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava* i *Sandžački intelektualni krug* u zajedničkom saopštenju pozivali su policiju da otkrije vinovnike incidenta, a građane da sačuvaju mir i dostojanstvo.¹²

Referendumi i lokalni izbori

Apel nevladinih organizacija nije imao efekta, pa su nesuglasice i incidenti nastavljeni. Opštinska izborna komisija koju je formirala skupštinska većina pre raspuštanja SO, odlučila je da referendum o opozivu predsednika opštine Sulejmana Ugljanina bude održan kao što je i najavljeno 14. maja. Vlada je, po raspuštanju SO osnovala privremeni organ koji je imenovao drugu opštinsku izbornu komisiju. Ta nova Opštinska izborna komisija referendum je

¹⁰ *Danas*, 8-9. april 2006

¹¹ *Danas*, 10. april 2006

¹² *Danas*, 15-16. april 2006

zakazala za 25. jun. Petočlani privremeni organ opštine Novi Pazar, koji je imenovala Vlada Srbije, počeo je zvanično da radi krajem aprila. Članovi privremenog organa su Zekirija Dugopoljac, predsednik, dr Dževa Memić i Ahmedin Škrijelj su iz redova koalicije Lista za Sandžak, Radomirka Rajović (DSS) i Vujica Tiosavljević (NS). Na prvoj sednici napravljene su i prve kadrovske izmene, a izabrano je devetočlano opštinsko veće, koje su takođe činili kadrovi vladajuće koalicije Liste za Sandžak, DSS i NS. Ministar za državnu samoupravu i lokalnu upravu Zoran Lončar izjavio je da se slaže sa odlukom da se referendum u Novom Pazaru odloži. Na konferenciji za novinare je rekao: "To je moj politički stav. Da li je on zakonit ili ne, to će odlučiti nadležni organi zaduženi za to". Ocenio je da je neophodan politički konsenzus između dve opcije.¹³ Vlada je organizovala sastanak predstavnika SDA i SDP, koji je trebalo da se dogovore o održavanju referenduma i lokalnih izbora, ali je dogovor propao. Dve strane su se međusobno optuživale za neuspeh dogovora.

Pošto nijedna strana nije popustila, održana su dva referenduma o opozivu Ugljanina. Prvi, 14. maja organizovala je OIK smenjene skupštinske većine, a drugi novi OIK privremene uprave. Na prvom je Ugljanin ubedljivo smenjen, a na drugom ubedljivo ostao na vlasti. Vlada rezultate prvog referenduma nije ni razmatrala. Za zvanični Beograd postojao je samo junski referendum. Predsednik OIK koja je organizovala referendum 14. maja Ešref Rahić saopštio je da je od 69.248 birača upisanih u birački spisak, glasalo 21.188 ili 30,6 odsto. Za Ugljaninov opoziv izjasnilo se 20.833 ili 98,3 odsto izašlih. Rasim Ljajić je po okončanju "majskog" referenduma izjavio da je Sulejman Ugljanin "politička prošlost Sandžaka", pošto ga je većina izašlih birača smenila.¹⁴ Lista za Sandžak je ovaj referendum okarakterisala kao politički cirkus.

Na "junskom" referendumu, prema rečima predsednice nove OIK Zejnepe Kavrajić, glasalo je 30.070 birača, od kojih je protiv opoziva Ugljanina bilo 29.107. Ovaj referendum je Rasim Ljajić nazvao "potpunom političkom farsom", te da su "referendumski rezultati falsifikovani, a referendum nevažeći" ukazujući da je na referendumu glasalo 11 hiljada, a ne 30 hiljada birača. Na konferenciji za novinare SDP prikazan je i snimak na kome se vidi kako jedan građanin navodno glasa umesto članova svoje porodice.¹⁵ *Lista za Sandžak* je rezultate referenduma ocenila kao još jednu potvrdu podrške građana njihovoj politici i lideru.

Na prevremenim lokalnim izborima održanim u Novom Pazaru 10. septembra, glasalo je je 36.268 od ukupno 60. 989 birača. Apsolutnu i ubedljivu većinu osvojila je *Lista za Sandžak*, 27 od ukupno 47odbornika. koalicija

¹³ *Danas*, 9. maj 2006

¹⁴ *Danas*, 15. maj, 2006

¹⁵ *Danas*, 28. jun 2006

Zajedno za Novi Pazar - SDP-DS-G17 Plus dr Mirsad Đerlek 12, koalicija DSS-NS četiri i po dva odbornička mandata osvojili su LDP i koalicija SRS-SPS. Glasanje je zasenio incident na biračkom mestu na kome je, posle verbalnog sukoba, došlo i do oružanog obračuna pripadnika SDA i SDP. Ubijen je Ruždija Durović, a ranjen njegov rođak Sulejman Durović. Po incidentu, Ljajić je, u strahu od odmazde, povukao svoje članove biračkih odbora. Isto je učinila i Stranka za Sandžak. Ljajić je po incidentu izjavio da se takav tragičan ishod mogao očekivati s obzirom na napetost koja je vladala. "Već mesec dana upozoravam na bezakonje. Predsednica Izborne komisije, iz stranke Sulejmana Ugljanina išla je ceo dan po biračkim mestima, okružena naoružanim kriminalcima, pretila i plašila ljude. Ovi izbori su bili pitanje života i smrti za Sulejmana Ugljanina i njegovu stranku". Upravo zbog toga, kako je Ljajić objasnio, plan Liste za Sandžak (Sulejman Ugljanin) je bio da se na bilo koji način prekinu izbori u mestima gde već tradicionalno dobija Sandžačka demokratska partija.¹⁶

Predsednik opštine Novi Pazar Sulejman Ugljanin je za ubistvo Durovića optužio Rasima Ljajića, lidera SDP, jer je "drzak i bezobrazan i ovo što se dogodilo najavljuvao je u toku predizborne kampanje", te sandžačkog muftiju Muamera Zukorlića koji je "dolio ulje na vatru iznoseći dezinformacije". Ugljanin je pozvao građane na mir i toleranciju i da veruju njemu i Vladi Srbije.¹⁷ Zbog incidenta je OEBS izrazio zabrinutost, kao i predsednik Boris Tadić i Vlada Srbije. Ministar pravde Zoran Stojković smatra da su izbori u Novom Pazaru, "nema nikakvih dilema", bili slobodni, te da je "ubistvo kandidata za odbornika rezultat je teških i prljavih reči nekih stranaka koje žele da stvaraju sukobe i podele".¹⁸ *Bošnjačko nacionalno vijeće* je zatražilo od Borisa Tadića, predsednika Srbije i DS da se "ogradi od svog koalicionog partnera SDP i tako pomogne rasvetljavanje ubistva Ruždije Durovića koje je duboko uznemirilo sve Bošnjake i građane Novog Pazara". Dodaje se da će od Ustavnog suda zatražiti da preispita delovanje SDP i Rasima Ljajića "zbog upotrebe političkog nasilja kao nedozvoljenog sredstva u političkoj borbi".¹⁹

Ramiz Crnišanim, koopredsednik SIK je u ime Sandžačkog intelektualnog kruga izjavio da će "zatražiti od predsednika vlade Vojislava Koštunice i predsednika Srbije Borisa Tadića da na 10 godina zabrane rad svim bošnjačkim strankama u Srbiji". Rekao je da za to "postoji ustavni osnov, jer primenjuju nasilje u politici, koriste maloletnike za političke igre i upotrebljavanju govor mržnje i netolerancije. Bošnjačke stranke su razvile neviđen stepen interbošnjačke netrpeljivosti".²⁰

¹⁶ *Blic*, 11. septembar 2006

¹⁷ *Danas*, 12. septembar 2006

¹⁸ *Politika*, 12. septembar 2006

¹⁹ *Politika*, 13. septembar 2006

²⁰ *Danas*, 13. septembar 2006

Policija u Novom Pazaru uhapsila je Ertana Gegića (32) i Ismeta Derdemeta (26), obojica iz Novog Pazara, zbog osnovane sumnje da je učestvovali u ubistvu aktiviste SDA Ruždije Durovića i ranjavanju Sulejmana Durovića, a izdata je poternica za trećim vinovnikom incidenta Seadom Papićem (32). Protiv njih je podignuta optužnica, a Novopazarci tvrde da je reč o simpatizerima SDP. Nekoliko dana kasnije, pucano je na kuću aktiviste SDP u Novom Pazaru Dzemaila Plojovića. SDP je za incident osumnjičila Listu za Sandžak, koja je odbila umešanost u slučaj i ocenila da je "on izrežiran kako bi se pokrenula kampanja protiv ove koalicije".²¹

Sredinom novembra bačena je kašikara na porodičnu kuću Hajrović, u kojoj je povređen Mahmut Hajrović, a njegova supruga Zumreta je teško ranjena i umrla od posledica ranjavanja posle nekoliko nedelja lečenja. Osumnjičen za bacanje bombe na kuću Hajrovića je uhapšen i protiv njega je podignuta optužnica. Za njega tvrde da je simpatizer SDP. Nakon ovog bombaškog napada, pokrenute su neuspešne inicijative za susret Ugljanina, Ljajića i muftije Zukorlića, koji bi pokušali da umire Bošnjake i apeluju na smirivanje strasti. Mada su zvanično sva trojica podržali takvu ideju, do susreta nije došlo. Ljajić je pozvao Ugljanina i muftiju Zukorlića da razgovaraju, a Ugljanin je, kao predsednik Bošnjačkog nacionalnog vijeća onda sazvaio sastanak ovog tela i pozvao Ljajića i Zukorlića da mu prisustvuju. Njih dvojica su to odbili, navodeći da je reč o Ugljaninovoj političkoj predstavi.

Zanimljivo je da su i u obližnjoj Sjenici održani referendum za opoziv predsednika opštine, raspuštena SO i održani prevremeni izbori, ali bez incidenata. U Sjenici je referendum o opozivu predsednika opštine Esada Zornića (SDP), održan krajem septembra na inicijativu Liste za Sandžak. Zornić nije smenjen, a na prevremenim izborima, u lokalnoj SO nijedna partija nije osvojila apsolutnu većinu. *Lista za Sandžak* je formirala većinu podrškom srpskih odbornika vladajuće koalicije. Između Zornića i skupštinske većine takođe ima problema u komunikaciji, ali nema ozbiljnijih incidenata. Razlika između dešavanja u Novom Pazaru i Sjenici može se tumačiti i različitim položajem dve opštine. Novi Pazar je, kao najveći grad, nezvanični centar Sandžaka, koji time privlači pažnju javnosti. Tokom kampanje za referendum i izbore, ovaj grad su pohodili brojni ministri koji su propagirali u korist Ugljanina, a pojedini iz G17 Plus za Ljajića.

Bošnjački nacionalni savet

Jedna od organizacija kroz koju se takođe reflektovao sukob Ljajića i Ugljanina je i *Nacionalni savet bošnjačke nacionalne zajednice* ili *Bošnjačko nacionalno vijeće*, kako ovo telo zovu u Sandžaku. Septembra 2003. godine je u Novom Pazaru održana Skupština na kojoj su 203 elektora izabrala

²¹ *Politika*, 15. septembar 2006

tridesetpetočlani Nacionalni savet Bosnjaka. Za predsednika Saveta izabran je Sulejman Ugljanin, dotadašnji lider Bosnjackog (ranije Muslimanskog) nacionalnog vijeća Sandžaka, organizacije osnovane početkom devedesetih godina sa ciljem objedinjavanja političkih i društvenih organizacija sandžačkih Bošnjaka. Za predsednika Izvršnog odbora Nacionalnog saveta Bosnjaka izabran je Esad Džudžević. Elektore su činili predstavnici lokalnih samouprava, stranaka i udruženja građana pod uticajem Ugljaninove SDA, dok su ostale partije bojkotovale Skupštinu. Nacionalni savet Bošnjaka izabran je na osnovu Zakona o zaštiti prava etničkih manjina nekadasnje SRJ i trebalo je da predstavlja Bošnjake iz obe Republike. U Crnoj Gori ovo telo nije zaživelo i njihova aktivnost se svela na organizovanje književnih večeri i kulturnih manifestacija. Prema ovom zakonu, nacionalni saveti zastupaju etničke manjine pred državnim organima i staraju se pre svega o očuvanju kulturnog identiteta i obrazovanju pripadnika manjina.

Ugljanin je nakon izbora za predsednika BNS izjavio da je izbor Nacionalnog saveta "plod dugogodišnjeg rada Bošnjaka i bošnjačkih stranaka". On je istakao da izbornom Nacionalnog saveta ne dobijaju samo Bošnjaci već i država: "Državni organi dobijaju legitimne predstavnike bošnjačkog naroda koji će imati pravo da učestvuju u daljoj demokratizaciji, a Bošnjaci dobijaju nekoga ko će imati pravo da predstavlja i zastupa njihove interese u mnogim oblastima od vitalnog značaja". Obećao je da će "Savet nastaviti da radi ono što je radilo Bošnjačko nacionalno vijeće Sandžaka (BNVS) u proteklih 12 godina".

Sandžačka demokratska partija, *Stranka za Sandžak*, kao i tada postojeća *Liberalno bošnjačka organizacija* Kasima Zoranića bojkotovale su izbor *Nacionalnog saveta* jer "nisu sazreli pravni i politički uslovi" za odabir ove institucije pošto Crna Gora nije prihvatila Zakon usvojen u Skupštini SRJ bez poslanika Demokratske partije socijalista. Oni su optužili *Listu za Sandžak* da je zloupotrebila izbor *Nacionalnog saveta*, stavljajući lični i partijski interes iznad nacionalnog. Uz podršku devet nevladinih organizacija stranke koje su bojkotovale izbor *Nacionalnog saveta* su, nekoliko dana pre izbora, održale sastanak u Novom Pazaru i usvojile *Deklaraciju o minimumu bošnjačkih interesa*. Deklaracijom se tražilo rešavanje statusa bošnjačke zajednice u SCG i Sandžaka kao regije sa Novim Pazarem kao političkim, kulturnim i privrednim centrom.

Tokom narednih godina, BNV je utvrdilo nacionalne simbole i praznike Bošnjaka. Bošnjačka zastava je bela, sa grbom sa tri ljiljana i tri polumeseca na plavoj, odnosno zelenoj podlozi. Prisustvo ljiljana na plavoj podlozi i polumeseca na zelenoj podlozi simbolizuje evropsko poreklo i islamsku pripadnost Bošnjaka, objašnjeno je u odluci. Za nacionalne praznike određeni su 11. maj Dan bošnjačke nacionalne zastave, kada je osnovano Bošnjačko (tada Muslimansko) nacionalno vijeće Sandžaka 1991. godine u Novom Pazaru, zatim Ramazanski bajram (tri dana), Kurban bajram (tri dana) i 20. novembar Dan Sandžaka, kada je osnovano Zemaljsko antifašističko veće narodnog oslobođenja Sandžaka 1943. godine u Pljevljima. Utvrđene su i

bošnjačke nacionalne nagrade i značajni datumi iz nacionalne istorije bošnjačkog naroda. Ove odluke BNV iritirale su pojedine srpske nacionalističke partije, ali, pošto su donete u skladu sa Zakonom većih napetosti nije bilo. Bošnjački nacionalni savet aktivno se uključio i u pripremi udženika za fakultativnu nastavu bosanskog jezika i kulture u osnovnim školama. I to je učinjeno u saradnji sa Ministarstvom prosvete, ali je Odbor za prosvetu Skupštine Srbije pokušao da spreči uvođenje bosanskog u škole u Srbiji. Nisu uspjeli jer *Zakon o zaštiti prava etničkih manjina* izričito dozvoljava službenu upotrebu jezika manjina.

Kada je Ugljanin izgubio većinu u lokalnim SO, SDP i njima bliske partije pokrenule su inicijativu za izbor novog saziva Bošnjačkog nacionalnog veća. Vanredna Elektorska skupština zakazana je za 3. septembar 2005. godine u Prijepolju, a zatim otkazana. BNV je saopštio da pokretači inicijative nisu sakupili dovoljno potpisa za sazivanje Elektorske skupštine. Nezvanično se moglo čuti da je Koštunica Ljajiću predlagao da odustane od Ugljaninove smene sa mesta člnika BNV. SDP je i posle izbora održanih 21. januara 2007. pozvala Ugljanina da raspiše Elektorsku skupštinu za nove izbore u BNV, navodeći da je na nivou cele regije Lista za Sandžak izgubila većinu jer je najviše glasova osvojila lista DS, na kojoj su se nalazili kandidati *Sandžačke demokratske partije*.

Član Predsedništva SDP Meho Mahmutović rekao je "Nacionalnim savetom Bošnjaka ne mogu upravljati samo Ugljaninovi saradnici iz SDA, naročito ne sada kada nemaju većinsku podršku Bošnjaka. U tom telu treba da budu predstavnici svih partija, nevladinih organizacija i istaknuti pojedinci".²²

Jačanje uticaja Islamske zajednice i verski incidenti

Tokom prošle godine, *Islamska zajednica Sandžaka*, na čijem čelu je muftija Muamer Zukorlić, postala je nezaobilazan politički i društveni faktor. Nije to neobično, s obzirom na značaj koji islamska religija ima među Sandžaklijama muslimanske vere. Za muslimane islam nije samo religija i skup verskih dogmi, već i način života, a sandžački Bošnjaci nisu izuzetak. Sa početkom jugoslovenske krize verske organizacije na ovim prostorima dobijale su na značaju, kao i religije. Kao što je među Hrvatima i Srbima sve veći značaj dobijala njihova verska pripadnost, isto se dešavalo i sa Bošnjacima. Rat u Bosni i zločini kojima je bilo izloženo muslimansko stanovništvo, ojačalo je vezanost Bošnjaka za njihovu religiju. Muslimani ove regije pokazali su i veću solidarnost sa svojim istovernicima u svetu. Tako je početkom februara i u Novom Pazaru održan protest zbog uvredljivih karikatura proroka Muhameda u danskom listu i pojedinim zapadnim zemljama. Više od 2.000 muslimanskih vernika oku-

²² FoNet, 25. januar 2007.

pilo se u centru Novog Pazara u znak protesta zbog uvredljivih karikatura proroka Muhameda. "Želimo na miran i dostojanstven način da pokažemo da islam znači mir i da smo spremni da svoju veru branimo muslimanskim jezikom i životom", poručio je jedan od govornika. Uz poklike Alahu ekber (Bog je najveći) zapaljene su zastave Danske, Hrvatske i Izraela. Na protestu nisu primećeni čelnici Islamske zajednice niti vodeći političari, koji su podržali protest, ali ne i paljenje zastava. Organizator protesta nije poznat.²³ Izraelski napad na Liban osudile su sve sandžačke partije, Islamska zajednica i nevladine organizacije. Najžešći kritičar Izraela bio je Rasim Ljajić, lider SDP, o zločinima izraelske vojske izjasnila se i *Islamska zajednica Sandžaka*, a nekoliko nevladinih organizacija pokrenulo je potpisivanje peticije protiv napada na Liban.

Raspadom Jugoslavije raspala se i tada jedinstvena organizacija Islamske zajednice, a u bivšim republikama osnovane su islamske zajednice na različitim nivoima i stepena međusobne povezanost. Na čelu Islamske zajednice Sandžaka od osnivanja se nalazi Muamer Zukorlić (1969.), koji je najviše verske škole završio u Alžiru. Tokom prošle godine, sukob između muftije Zukorlića i Sulejmana Ugljanina kulminirao je podnošenjem krivičnih prijava i Ugljaninovima pozivom Mešihat da smeni Zukorlića, (što je Mešihat odbio i podržao muftiju) i vernicima da ne poštuju Zukorlića kao muftiju. Sam Ugljanin je izjavio da više ne priznaje ni Zukorlića za muftiju ni njegovu *Islamsku zajednicu*. Sukob između njih dvojice tinjao je godina, a kulminirao je nakon septembarskog mitinga *Lista za Sandžak* pred lokalne izbore u Novom Pazaru. Islamska zajednica je optužila Ugljaninove simpatizere da su tokom završnog mitinga upali u zgradu Islamskog fakulteta koji je bio u fazi renoviranja i demolirali prostorije. Za to su optužili Ugljanina, a po džamijama je čitano obaveštenje o nemilom događaju koji je šokirao muslimane. Ugljanin je odbacio muftijine tvrdnje i podigao tužbu protiv Zukorlića i njegovog zamenika Mevludina Dudića "zbog širenja lažnih vesti". Sud je, nekoliko nedelja kasnije, odbacio prijavu protiv Zukorlića i Dudića. *Lista za Sandžak* i *Bošnjačko nacionalno veće*, koje takođe predvodi Ugljanin, optužili su muftiju da je ispolitizovao islamsku zajednicu, da podržava Ljajića i da stoji iza verskih i političkih incidenata u Novom Pazaru. Obe organizacije su prekinule saradnju sa Islamskom zajednicom i Zukorlićem, kog nazivaju "samozvani muftija". Zukorlić je, pak, prekinuo saradnju sa lokalnom Regionalnom TV, za koju tvrdi da širi lažne vesti o islamskoj zajednici i da je propagandno oruđe u Ugljaninovim rukama.

Zukorlić tvrdi da je "Sulejman Ugljanin odgovoran za sve ovo što se u Novom Pazaru dešava godinama, on želi da instalira jednogumlje u Sandžaku. Ali dok nije imao partnere u Beogradu, on nije imao snage da javno kaže tako nešto. Sada misli da je dovoljno jak. Pokazao je u izbornoj proceduri da politički konkurenti ne predstavljaju problem. Kada ih pobjedi regularno, onda

²³ Danas, 12. februar 2006

ih je porazio, a kada ne uspe regularno, pokrene kriminalce koji obezbede atmosferu da se sve završi incidentima, a to bude prilika da on opet izdizajnira neku svoju vrstu pobeđe". On je optužio Ugljanina da je politički zloupotrebio i sahranu Ruždije Durovića, ubijenog na dan lokalnih izbora, jer "Ugljanin želi da IZ stavi pod svoju kontrolu i pretvori je u svoj politički servis koji bi mu obezbedio doživotni politički opstanak". Međutim, optužio je i vladu za radikalizaciju prilika u Sandžaku: "Vlada bi morala da svoj odnos podigne na nivo interesa prostora i naroda, a ne da vodi računa o interesu jedne političke grupacije".²⁴ Početkom oktobra gradska inspekcija je pokušala da sruši pregradne zidove i zaustavi renoviranje u zgradi Islamskog fakulteta, ali se više stotina vernika i imama okupilo u centru Novog Pazara i sprečilo akciju inspekcije. Obratio im se muftija Zukorlić koji je optužio opštinu da želi da otme imovinu Islamske zajednice. U novembru je otvoren Islamski fakultet u navedenoj zgradi, a lokalni zvaničnici iz SDA optužuju muftiju da je nezakonito prisvojio zgradu nekadašnje Robne kuće Grmija. Pre Drugog svetskog rata je ta zgrada pripadala Islamskoj zajednici, ali je odlukom Komunističke partije nacionalizovana. Islamska zajednica je po usvajanju Zakona o vraćanju imovine verskim zajednicama tražila vraćanje te zgrade, koju je u međuvremenu kupila lokalna privatna trgovinska kuća. Muftija se, posle višenedeljnih pregovora sa kupcima, dogovorio o zajedničkom korišćenju zgrade koja spada u najvrednije u Novom Pazaru.

Mada je uspeo da otvori Islamski fakultet i održi Univerzitet, na kome je rektor, muftija Zukorlić za sada nema uspeha u objedinjavanju islamskih zajednica na tlu Srbije. Prošle jeseni je Sabor Islamske zajednice Sandžaka zvanično pokrenuo inicijativu za objedinjavanje četiri islamske zajednice koje trenutno postoje u Srbiji u jednu. U Srbiji trenutno funkcionišu islamske zajednice sa sedištim u Novom Pazaru, Beogradu, Preševu i Novom Sadu. "Naša platforma, koja je predstavljena svim dijelovima IZ izvan Sandžaka, zasnovana je na ubjeđenju, prije svega, da je jedinstvena IZ neophodna. Osim toga, da je i moguća zajednica koja će biti povezana po horizontali više nego po vertikali. To znači, da će biti sastavljena od četiri regije: Sandžak, centralna Srbija, Preševska dolina i Vojvodina, sa izuzetno visokim stepenom administrativne, finansijske i svake druge autonomnosti, uz mogućnost da imamo predstavnička tijela na nivou regija a i stepenasto druge izvjesne upravne organe shodno potrebama tih regionalnih zajednica. Naša platforma sadrži opredjeljenje da na nivou IZ Srbije imamo mešihat i sabor", objašnjava Zukorlić, koji je priznao da sa "Beogradom postoje još neke nesuglasice". Sedište ove jedinstve IZ bilo bi u Novom Pazaru i Beogradu.²⁵

Priča o formiranju jedinstvene Islamske zajednice Srbije traje godinama, a Zukorlić je još 2003. godine kada je Zoran Živković bio premijer

²⁴ Blic, 13. septembar 2006

²⁵ Danas, 21-22. oktobar 2006

tražio podršku Vlade za tu inicijativu. Tada i sada glavna prepreka je beogradska islamska zajednica, koja je pre više godina formalno registrovala i Islamsku zajednicu Srbije. Na čelu beogradskog muftijstva i registrovane Islamske zajednice Srbije, koja se funkcionalno ne prostire van Beograda i delova centralne Srbije, nalazi se beogradski muftija Hamdija Jusufspahić. Sa sandžačkim muftijom je o objedinjavanju islamskih zajednica razgovarao Jusufspahićev sin i zamenik Muhamed Jusufspahić, koji ima dosta zamerki na predlog sandžačke IZ. Delegacija Mešihata Islamske zajednice u Beogradu, koju je predvodio imam beogradske džamije Muhamed Jusufspahić, prilikom decembarskog boravka u Novom Pazaru razgovarala je najpre sa sandžačkim muftijom, a zatim i Ugljaninom o inicijativi za objedinjavanje islamske zajednice u Srbiji. Jusufspahić je rekao da je cilj njihove posete bio izražavanje nezadovoljstva zbog toga što nisu uključeni u Odbor za objedinjavanje IZ u Srbiji i predlozima sandžačke IZ. Jer, "Srbijanski Mešihat ima stav da se formira rijaset sa sedištem u Beogradu, a sandžački Mešihat predlaže da se formira Mešihat IZ Srbije sa sedištem u Novom Pazaru, a pod rijasetom u Sarajevu. Mi nismo sada za to", rekao je Jusufspahić. Sulejman Ugljanin je izneo stav da sve organizovane IZ u Srbiji treba da utvrde jedinstven stav i naglasio da "islamsku zajednicu niko ne sme da koristi u političke i predizborne svrhe".²⁶

Iako ga Lista za Sandžak osporava i kritikuje, Zukorlić je postao nezaobilazan sagovornik stranih diplomata i državnih zvaničnika, ali je prošla godina pokazala da, uz umerenu Islamsku zajednicu, u Sandžaku postoji i popularno nazvana struja ekstremnih vehabija. Grupa od nekoliko vehabija je početkom juna sprečila održavanje koncerta "Balkanike" u centru Novog Pazara. Organizator koncerta bili su SO Novi Pazar i Ministarstvo kulture. Održavanje koncerta sprečilo je desetak pripadnika vehabija s belim kopicama na glavama, dugim bradama i skraćenim pantalonama. Na binu su došli iz pravca novopazarske Stare čaršije, razbacali instrumente i porušili ozvučenja. Jedan od njih se preko mikrofona obratio rečima: "Braćo idite kući, ovi ovde rade protiv islama". Okupljeni su odgovorili uzvicima negodovanja, a policija nije uspela da privede izgređnike, koji su se, po tvrdnjama prisutnih, sakrili u obližnju džamiju. Predsednik novopazarske opštine Sulejman Ugljanin je kao krivce za sprečavanje održavanja koncerta prozvao policiju i BIA.

Ugljanin je ocenio da je "to težak dan za Novi Pazar. Šaćica miševa po nečijem nalogu želi da izazove incidente u Novom Pazaru", ocenio je Ugljanin i izvinio se producentu Balkanike Sanji Iliću.²⁷ Sprečavanje koncerta naišlo je na opštu osudu građana Novog Pazara. Reagovale su političke partije i nevladine organizacije. Portparol Sandžačke demokratske partije Mirsad Jusufović je rekao da se takvim postupcima stvara loš imidž Novog Pazara i da

²⁶ Danas, 7. decembar 2006

²⁷ Danas, 6. jun 2006

je to posledica opšteg stanja u kojem se ovaj grad nalazi. Predsednik OO DS Vinko Dobrić ocenio je da je takvo ponašanje neprihvatljivo i osudio svako sprečavanje održavanja kulturnih manifestacija. Predsednica sandžačkog Odbora za zaštitu ljudskih prava Semiha Kačar ocenila je da deo odgovornosti snose i organizatori koncerta, ali i da se ovakvim incidentima stvara slika o Novom Pazaru kao gradu ekstremista.²⁸

O postojanju vehabija u Novom Pazaru se priča pet-šest godina, ali se oni do prošle godine nisu javno eksponirali. Oni tvrde da pripadaju "sekti" ili "vehabijama", radije za sebe kažu da su "vernici" i "muslimani". Prema nekim tvrdnjama njihovo uporište je u početku bilo prigradsko naselje Mur. U to vreme pripadnici ovog islamističkog pokreta ispred džamija u Novom Pazaru delili su letak u kojem su pripadnike islama pozivali da se ne druže s hrišćanima i ne čestitaju im praznike. Mešihat Islamske zajednice Sandžaka se još tada ogradio od takvog delovanja i tvrdio da pokušava da spreči svaki ekstremizam među vernicima islamske vere.

Do direktnog sukoba vehabija i zvaničnika Islamske zajednice dolazi početkom novembra, kada se tokom popodnevne molitve u centralnoj novopazarskoj Arab džamiji sukobljavaju vehabije, na jednoj i vernici, imam i mujezin džamije, na drugoj strani. Nekoliko vehabija su tražili od imama da molitvu vodi po vehabijskim standardima, što je on odbio. Dolazi do fizičkog obračuna i pucnjave u i oko džamije. Policija sprečava ozbiljnije posledice i podnosi 17 krivičnih prijava protiv vinovnika incidenta. Nekoliko narednih dana džamija je bila zatvorena, a ovaj incident je šokirao islamske vernike. Ljajićeva SDP je i u ovome videla političke uzroke. Predsedništvo ove partije saopštilo da je "pogoršanje bezbednosne situacije u Sandžaku prouzrokovano nizom pogrešnih poteza Vlade Srbije". Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda zabrinut je zbog, kako se navodi u saopštenju, "sve većih podjela i unutarnjeg vrenja u krugovima islamskih vjernika čiji dalji procesi dezintegracije na ideološkim osnovama prijete nesagledivim posledicama". Ukazujući na tolerantnost islama kao religije, *Sandžački odbor za zaštitu ljudskih prava* pozvao je vernike na očuvanje vednosti vere kojoj pripadaju, a nadležne opštinske i gradske institucije u Novom Pazaru da stanu na put anarhiji i nasilju.²⁹

Međunarodna krizna grupa je u svom prošlogodišnjem izveštaju navela da na prostoru celog Sandžaka ima oko hiljadu vehabija i da je ovaj pokret nastao pre svega kao posledica ratova u bivšoj Jugoslaviji. Predstavnici islamske zajednice u Beogradu, Novom Pazaru, Podgorici osuđuju ponašanje vehabija, a otpor prema njihovom ponašanju ima i "obično" muslimansko stanovništvo Sandžaka. Na pitanje ko stoji i da li neko pokušava da instrumentalizuje vehabije u neke svoje ciljeve, različiti su odgovori. Aida Chorović iz novopazarske nevladine organizacije Urban in ističe da veliki broj

²⁸ *Danas*, 6.jun 2006

²⁹ *Danas*, 6. novembar 2006

ljudi koji pripadaju vehabijama ima "kriminalno zalađe" i da država ne reaguje odgovarajuće. "Mislim da to nekako blagoslovi naša vlada, državna bezbednost i policija, da njima odgovara da postoje takvi ekstremni elementi i da stalno ovde podrivaju stabilnost. To se videlo i pred pocetak tog koncerta Balkanike kada su vehabije pocele da lome instrumente, policija uopšte nije ni regovala", navodi Ćorovićeva.³⁰

Islamska zajednica pokušavala je edukacijom da stane na put usponu vehabijskog pokreta, ali to nije dalo rezultate, rekao je predsednik islamske zajednice u Novom Pazaru Sead Šaćirović. "Mi smo na te probleme godinama unazad ukazivali državnim organima, tužilaštvu i policiji, međutim oni su se iz nekih svojih razloga oglasili o sve to i nikada nisu adekvatno reagovali", tvrdi Šaćirović, koji smatra da "Sulejman Ugljanin koristi ovu grupu kao instrument da bi dobio par novih političkih poena u borbi protiv muftije Muamera efendije Zukorlića".³¹ U Listi za Sandžak demantuju ovakve tvrdnje i optužuju muftiju Zukorlića da stoji iza vehabija.

Zaključci i preporuke:

- Mada prošle godine nisu zabeleženi ozbiljni međunacionalni incidenti, Sandžak je još uvek osetljivo područje. Veliku zabrinutost izazivaju sukobi između dva vodeća politička lidera u Sandžaku, kao i ponašanje srbijanskih vlasti i neformalnih centara moći koji pomenute sukobe instrumentalizuju i koriste kako bi usporili, onemogućili i, praktično, blokirali važne procese unutar bošnjačke zajednice: najpre proces njene integracije (taj proces je otvoren prihvatanjem novog nacionalnog imena: Bošnjak), zatim njenog konstituisanja u zrele i modernu naciju (što podrazumeva stvaranje infrastrukture od esencijalnog značaja za izgradnju nacionalnog identiteta i artikulaciju nacionalnih interesa) i, napokon, procese ukupne modernizacije bošnjačke zajednice (sekularizacija, emancipacija, privredni razvoj)..

Takvim svojim delovanjem vlasti u Beogradu ne samo što, u skladu sa svojim interesima, onemogućavaju političke aktere u Sandžaku da postignu konsenzus a probleme rešavaju putem kompromisa, nego i smišljeno otvaraju prostor za pojavu vehabija. Sa pojavom vehabija pomenuti procesi ne samo što se dodatno usporavaju, nego se postojeće podele šire i transformišu u verske, čime se Islamska verska zajednica gura u sferu javnosti, a njene se aktivnosti dodatno politizuju. Pored toga što preko vehabija i njihovog agresivnog javnog eksponiranja vlasti radikalizuju oponentske političke opcije među Bošnjacima, one produbljuju jaz između pripadnika dve dominantne etničke zajednice u regionu, čime, na posredan način, snaže predrasude o Sandžaku kao regionu endogeno sklonom različitim oblicima radikalizma (političkog i verskog), što,

³⁰ B92, 6.novembar

³¹ B92,6.novembar

na kraju, doprinosi urušavanju regije i dezintegraciji ideja pomoću kojih bi Sandžak gradio svoj prosperitet.

- Stiče se utisak da je celokupni javni prostor unutar bošnjačke zajednice okupiran od strane pratijskih aktera i da je eksponiranje drugih protagonista, pre svega bošnjačke, odnosno sandžačke inteligencije, onemogućeno i nepoželjno. Bez obzira na to da li je "emigracija" iz sfere političke javnosti iznuđena i nametnuta ili je, pak, izabrana i "dobrovoljna", svesno redukovana na njen uski akademski domen, javno očitovanje inteligencije u Sandžaku bi moglo biti od velike koristi, naročito ako bi bilo usmereno na prevavazilaženje sukoba i postizanje minimalnog konsenzusa suprotsavljenih stranačkih blokova. Iako unutar bošnjačke zajednice ne postoji tako jaka kulturna elita, kao u slučaju mađarske manjine, na primer, njen značaj i uloga u stabilizaciji političkih prilika i otvaranju novih, razvojnih mogućnosti se ne bi smeli potcenjivati i omalovažavati. Napokon, monopolizacija javnog prostora od strane strane partijskih koterija, sprečava artikulaciju interesa, kako same bošnjačke zajednice, tako i Sandžaka kao regiona.

- Učešće Bošnjaka u policiji i pravosuđu i dalje ne odgovara stanju na terenu. Srbija je tokom prošle godine više investirala u razvoj infrastrukture Sandžaka, ali do privrednog napretka regije nije došlo. Ekonomska kriza bi mogla da podrije uspostavljenu stabilnost regije, u kojoj sve više građana živi na rubu egzistencije. U takvoj krizi, pre svega mlađi Bošnjaci, podložni su uticaju ekstremnih vehabija, čiji uticaj može biti zaustavljen jačanjem zvanične Islamske zajednice, stabilizacijom odnosa među bošnjačkim partijama, poboljšanjem standarda i obrazovanja.

- Stabilizaciji prilika u Sandžaku mogao bi da doprinese i rasvetljavanje zločina počinjenih tokom rata u susednoj BiH. Uglavnom u pograničnim delovima Sandžaka, Bukovici i Priboju, bilo je više oružanih napada na bošnjačka sela i otmica građana Srbije i Crne Gore bošnjačke nacionalnosti, a iseljeni Bošnjaci danas nemaju gde da se vrate jer su im kuće uglavnom uništene. Najpoznatije su otmice i ubistva 17 Bošnjaka iz pribojskog sela Sjeverin i 19 putnika bošnjačke nacionalnosti iz voza Beograd-Bar u stanici Štrpci. Ovim slučajevima se bavi Specijalno tužilaštvo za ratne zločine, a nakon dugogodišnjeg procesa, osuđujućom presudom i izricanjem višegodišnjih zatvorskih kazni završen je slučaj Sjeverin. Glavni optuzeni su, ipak, izmakli pravdi. Kao "relikt prošlosti" ostao je i novopazarski sudski proces protiv dvadeset četvorice Bošnjaka, uglavnom simpatizera ili članova SDA, koji su 1993. godine osuđeni zbog udruživanja radi neprijateljske delatnosti i ugrožavanja teritorijalnog integriteta SRJ. Vrhovni sud Srbije je 1995. godine poništio presudu i naložio novo suđenje. U međuvremenu su neki optuzeni napustili zemlju, a drugi umrli, te sud u Novom Pazaru stalno odlaže nastavak suđenja. Pojedini optuzeni veruju da državni organi namerno odugovlače, kako država ne bi priznala da se radi o montiranom političkom procesu.

VI

Završna faza rešavanja statusa

NEUSPELI POKUŠAJ ODLAGANJA REŠENJA

Poslednji pokušaj srpske političke elite da odloži formiranje države Srbije, koja bi bila zasnovana na legitimnim i međunarodno priznatim granicama, obelježili su i prethodnu godinu u kojoj je beogradski pregovarački tim samo simulirao pregovore sa kosovskim Albancima. Ponašanje i potezi srpskog pregovaračkog tima, Vlade i predsednika potvrdili su da oni žele održanje postojećeg stanja koje bi u Srbiji i dalje generiralo nacionalizam, kao jedini vrednosni koncept i tako sprečilo neophodne radikalne reforme i uključenje zemlje u evropsku zajednicu na političkom, ekonomskom i socijalnom nivou¹. Ponovo se potvrdilo da je politika vladajućih struktura – antievropska i antireformska, zasnovana na emicijama i mitovima, a ne racionalnoj politici.

Umesto da priprema građane Srbije za novu realnost i dobrosusedske odnose sa kosovskim Albancima, vladajuća srpska elita odbila je Ahtisarijev plan za rešenje statusa Kosova i nastavila da indukuje nacionalizam i tako odvlači pažnju od reformi. Medijske kampanje i pozivi na linč onih koji smatraju da Kosovo treba da bude posebna država ukazuju na ozbiljnu opasnost da će konačno formiranje države Srbije biti zloupotrebjeno za obračun sa progresivnim delom društva koje se zalaže za evro-atlasne integracije i formiranje novog sistema vrednosti.

Tokom pregovora, beogradski tim pokazao je potpunu nebrigu za kosovske Srbe i njihove suštinske probleme. Ni u jednom govoru ili skupštinskoj deklaraciji, kao i u Ustavu, nisu pomenuti građani srpskog porekla na Kosovu, već isključivo teritorije. U severnom delu Kosova, srbijanski političari na vlasti, instalirali su političku grupaciju poslušnu Beogradu oličenu kroz *Srpsko nacionalno veće*. Taj centar je glavni destabilizujući faktor među kosovskim Srbima koji ne dopušta formiranje bilo kakve alternative među kosovskim Srbima. Bez obzira na snažne pritiske,

---

¹ Srbija je osamdesetih upravo iskoristila kosovski mit za početak sukoba sa bivšim jugoslovenskim republikama. Kosovo je iskorišćeno da Srbija otpočene rat najpre za unitarnu Jugoslaviju, a potom veliku Srbiju.

srpska alternativa na Kosovu je u procesu formiranja. Odbijanjem Ahtisarijevog plana Beograd sprečava i unaprđenje položaja Srba na Kosovu².

S druge strane, Beograd nije pokazao nikakvu spremnost na saradnju sa albanskim predstavnicima, a tokom pregovora svojim sagovornicima su se obraćali uvredljivo³ i s omalovažavanjem. Zainteresovanost Beograda isključivo za teritorije, a ne i za suživot sa Albancima na ravnopravnim osnovama potvrđuje i činjenica da je u Ustavu - Srbija definisana kao država srpskog naroda. Sanda Rašković Ivić je interpretirala da je osim tog stava, osnovni princip Ustava i da je Kosovo neotuđivi deo Srbije.

Na pitanju Kosova prelama se i odnos političara prema nasledstvu Slobodana Miloševića i potvrđuje kontinuitet s njegovom politikom. Kao i krajem osamdesetih kada je na tom pitanju Srbija ušla u sukob sa drugim jugoslovenskim republikama i otpočela raspad Jugoslavije, cementiran je konsenzus među vodećim srbijanskim strankama. Ne prihvata se činjenica da je režim Slobodana Miloševića vodio rat protiv kosovskih Albanaca.

Demokratska stranka i predsednik Boris Tadić na kosovskom pitanju nisu su se suprotstavili politici Demokratske stranke Srbije. Funkcioneri Tadićeve DS po svojim porukama samo prate političke izjave Koštunicine DSS. Jedina razlika je u jeziku koji se koristi pri čemu je za Koštunicin DSS karakterističniji tvrdi nacionalistički diskurs bliži Srpskoj radikalnoj stranci koji podrazumeva i pretnje međunarodnoj zajednici i sopstvenim građanima koji se ne slažu sa Vladinom politikom. Koštunicina je više puta poručio "da u celoj istoriji Srba nije bilo nijednog suprotnog mišljenja, da se još nije rodio Srbin koji bi rekao da Kosovo nije deo Srbije i da "kada ga nije bilo dosad neće ga biti ni odsad"⁴.

Po prvi put, međutim, u Srbiji se stvara i nova snaga, okupljena oko Liberalno demokratske partije, koja je na politici suprotstavljenoj nacionalnom konsenzusu o Kosovu, uspela da uđe u Skupštinu Srbije sa više od 200 hiljada glasova iza sebe. Liberalno demokratska partija, i pored snažnih opstrukcija

² Kontakt grupa poslala je jasnu poruku Srbima da ekonomski razvoj zahteva saradnju dve zajednice. Ukazala je da decentralizacija lokalne vlasti može pomoći zajednicama na severu Kosova da očuvaju svoj identitet i zaštite svoja prava. "Naročito što se može omogućiti kroz decentralizaciju je *transparentno* (italic HO) pružanje pomoći iz Beograda i omogućiti veća autonomija lokalnim vlastima u ispunjenju posebnih potreba njihovog stanovništva." U poruci se navodi da su zaštita imovinskih prava, sloboda kretanja i povratka raseljenih pitanja koja veoma zabrinjavaju i Srbe i Albance, a statusno rešenje trebalo bi da obezbedi njihovu punu primenu. Rekli su i da će po objavljivanju statusa na Kosovu biti uspostavljena međunarodna struktura koja će nadgledati primenu statusnog rešenja i osigurati prava celokupnom narodu Kosova. *Politika* 5. avgust 2006.

³ Opisujući atmosferu na pregovorima savetnik premijera Aleksandar Simić je u emisiji *Kažiprst* na B92 izjavio da ih tokom obraćanja često oslovljava sa Šiptari. "Šiptar" je inače uvredljiv naziv za Albance.

⁴ *Beta*, 29. decembar 2006

(političkih i medijskih) uspela je da unese u javni život novi racionalniji pristup prema politici o Kosovu koji prihvata realnost da je Kosovo praktično nezavisno već sedam godina i da je na tim osnovama neophodno uspostaviti nove odnose među Srbima i Albancima. To je i jedina srpska politička grupacija koja odlazi na Kosovo i na principu ravnopravnosti razgovara sa albanskim kolegama.

Srpska strana nije iskreno ušla u pregovore⁵ u cilju nalaženja rešenja. Tokom pregovaračkog procesa često je uslovljavala svoj odlazak na pregovore u Beč, a posle gotovo svake runde pregovora iskazivala nezadovoljstvo. Tokom pregovora bila je u sukobu sa međunarodnom zajednicom a u medijima je lansirana i kampanja protiv specijalnog izaslanika UN i vođe pregovora Martija Ahtisarija⁶.

Nova taktika Beograda u cilju odlaganja rešenja bila je u pokušaju da se dobije produžetak pregovora na čemu je nastavljeno da se insistira i nakon iznošenja Ahtisarijevog plana. Poslednji pokušaj Beograda bio je da se za pregovarački sto stavi predlog za osnivanje srpskog entiteta što bi bio put ka podeli Kosova ili kako se to sve češće naziva "korekciji granica".

Kosovski Srbi

Kosovski Srbi, posebno u enklavama, su nakon objavljivanja predloga Martija Ahtisarija našli u velikoj konfuziji i neizvesnosti jer ne znaju šta je u njemu predloženo za srpsku zajednicu. Jedini izvor informisanja bili su mediji na srpskom iz kojih nisu mogli da saznaju precizne informacije već samo nejasne propagande poruke⁷. Budući da se radi uglavnom o seoskom stanovništvu treba imati u vidu da su medijski potpuno izolovani s obzirom da nemaju čak ni kompjutere i Internet.

Kosovski Srbi su se žalili da im se niko nije obratio od srpskih lidera povodom Ahtisarijevog plana. Bilo je pokušaja predstavnika međunarodne zajednice, pre svega kancelarije SAD u Prištini i misije OEBS da srpskom stanovništvu objasni sadržaj plana, ali ni ove organizacije nisu imale dovoljno kapaciteta da obiđu sva mesta u kojima žive Srbi.

⁵ Pregovarački proces počeo je u februaru 2006. Godinu dana kasnije, specijalni izaslanik generalnog sekretara UN Marti Ahtisari predstavio je Sveobuhvatni plan za rešenje statusa Kosova kojim je predviđeno da Kosovo dobije "nadziranu nezavisnost".

⁶ Analitičar plizak DSS Đorđe Vukadinović u *Politici*, 6. februar 2007.; "No, glupo je ljutiti se na Ahtisarija, Finac je od početka bio samo poštar, nerevozni izaslanik i povremno arogantna marioneta onih koji su ga uprkos njegovim rđavim balkanskim referencama, na to mesto postavili, tu zadržali, i na kraju izrazili 'zadovoljstvo njegovim radom' i njegovim 'kompromisnim predlozima'". U isto vreme Nedlejni Telegraf je objavio tekst "Svetski mirovnjak – sin naciste" (br. od 7. februara 2007) koji su preneli i neki dnevni listovi.

⁷ Na osnovu razgovora Helsinškog odbora sa Srbima u enklavama

U momentu proglašenja međunarodnog priznanja Kosova, poruka⁸ lidera *Srpske liste za Kosovo* Olivera Ivanovića Srbima bi bila da donose individualne odluke i da ne čine ništa euforično. On smatra da u momentu međunarodnog priznanja Kosova Srbi treba da ostanu neko vreme i procene šta će se dalje dešavati. Po njegovom mišljenju, jedina alternativa su kolektivni centri u Srbiji budući da 90 odsto onih koji su ostali na Kosovu nemaju gde da idu. Oni koji ostanu, smatra Ivanović, treba da se organizuju i da se za svoj položaj bore u kosovskim institucijama. Ivanović takođe upozorava da konfuzija koja se stvara među Srbima može naterati stanovništvo na selidbu⁹.

Glavni destabilizujući faktor među kosovskim Srbima je *Srpsko nacionalno veće* koje sprečava integraciju Srba u kosovsko društvo. Članovi Veća formalno učestvuju i u radu pregovaračkog tima Vlade Srbije u kome su vođeni isključivo namerama i idejama beogradske delegacije. Na severu Kosova, pre svega u Kosovskoj Mitrovici, deluju i neformalni centri moći koji grubo zastrašuju sve one koji smatraju da Srbi treba da sarađuju sa kosovskim institucijama¹⁰. Veće blokira stvaranje kapaciteta koji bi osnažili srpsku zajednicu na Kosovu da samostalno deluje u odnosu na Beograd i lobira za unapređenje sopstvenog položaja ukazujući u tome na stvarne probleme s kojima se suočava. Dok SNV kao prioritet ističe bezbednost i to pre svega u funkciji oduzimanja kredibiliteta kosovskom društvu da je sposobno da se razvija u pravcu multietničnosti, "obični" građani u razgovoru sa Helsinškim odborom kao glavne probleme navode ekonomske teškoće, mogućnost kretanja (ne samo u bezbednosnom smislu već i tehničkom¹¹), pružanje zdravstvenih usluga, snavdevanje električnom energijom. Prema rečima Nenada Radosavljevića (član Državnog saveta za Kosovo i u nekoliko mandata savetnik u kabinetu šefova misije UN) vlasti u Beogradu se bave samo "krupnim temama poput statusa, decentralizacije... a iza svih fraza nisu se konkretno i delotvorno dotakli suštinskog – a to je izboriti se za svakodnevni život čoveka na Kosovu, njegovu imovinu i povratak naroda"¹². Radosavljević

⁸ Rekao u razgovoru sa Helsinškim odborom, mart 2007.

⁹ Oliver Ivanović: "U medijama je (Ahtisarijev plan) zastrašujuće prikazano, a oni (Srbi) ne znaju da li će njihovo selo biti obuhvaćeno decentralizacijom. Neko to mora da ima objasni (...) Seldbi će biti ukoliko bude konfuzije i ukoliko Srbi sa Kosova ne dobiju pravu informaciju kakav je to status koji donosi Ahtisarijev plan i šta republika Srbija može za njih da uradi". (*Kurir*, 4. januar 2006)

¹⁰ Pojedini istaknuti pojedinci koji žive u severnom delu Kosova žalili su se Helsinškom odboru na pretnje koje dobijaju od pojedinaca ukoliko se javno zalažu za saradnju sa kosovskim institucijama. Žalili su se i da ih je strah da u tom delu formiraju bilo kakve organizacije kosovskih Srbe koje bi oponirale Srpskom nacionalnom veću.

¹¹ Nedostatak redovnih autobuskih linija koje bi ih prevozile od mesta do mesta što bi im inače stvorilo veće šanse za pronalaženje posla

¹² *Blic*, 14. jun 2006.

kaže da su kosovski Srbi "predali sebe, ali i sudbinu naroda u ruke političara iz Beograda"¹³.

Srpsko nacionalno veće napalo je lidera *Srpske liste za Kosovo* Olivera Ivanovića kada je objavio svoj predlog o decentralizaciji¹⁴ koji je Marti Ahtisari uvrstio u pregovarački paket i o kome je albanski pregovarački tim bio spreman da razgovara. Ivanović je to uradio sa ciljem da se "pregovori koji su zapali u ćorsokak poprave"¹⁵. Članovi beogradskog tima su tu inicijativu okarakterisali kao "zabijanje noža u leđa" srpskom pregovaračkom timu i optužili Ivanovića za nacionalnu izdaju¹⁶.

Istraživači BIRN (BYRN) sa Kosova Jelena Aleksić i Tanja Matić navode da Beograd insistira na široj autonomiji za srpske opštine, dok Oliver Ivanović smatra da treba da imaju jednaka prava kao i Albanci u svojim opštinama. Na tom konceptu, srpska zajednica na Kosovu, može da nađe zajednički jezik sa albanskom zajednicom.

Ivanović smatra da SNV i Beograd greše kad insistiraju na teritorijalnim rešenjima i veruju da će izolacija doneti bezbednost kosovskim Srbima. Nasuprot tome, Srpska lista za Kosovo smatra da je održavanje paralelnog društva opasno, "jer bi to moglo pojačati etničke tenzije i dovesti srpsku manjinu u opasnost"¹⁷.

Ivanović smatra da treba da postoje kontakti i razgovori između premijera, Vlade i predstavnika Srba i ohrabrivao je srpsku delegaciju da ide na razgovore u Beč povodom sastanka o manjinskom pitanju¹⁸. S druge strane Srpsko nacionalno veće je to odbilo jer ne priznaju da su Srbi manjina¹⁹.

Opštine na severu Kosova (Leposavić, Zvečan i Zubin Potok, kao i severni deo Mitrovice) početkom juna prekinuli su svaku saradnju sa vladom Kosova i međunarodnom zajednicom. Razlog zbog koga je to navodno učinjeno (pronalaženje krivaca za napade na Srbe i uspostavljanje bezbednosti na Kosovu) samo je instrument za postizanje drugih ciljeva: načelnik

¹³ Radosavljević: "Sigurana sam da Koštunicu i Tadića, i mnoge druge, najvećim delom ne veže ništa za ovaj prostor. Oni imaju obavezu u toliko što pred sledeće izbore moraju da navedu i nešto o Kosovu". *Blic*, 14. jun 2006.

¹⁴ Oliver Ivanović je predložio je da se pored pet postojećih formira još osam srpskih opština, dok Beograd traži formiranje 12 novih opština i 3 mešovite.

¹⁵ *Glas javnosti*, 14. jun 2006.

¹⁶ Član pregovaračkog tima Beograda Marko Jakšić: "Ovo je nož u leđa pregovaračkom timu Beograda i stajanje na stranu albanskim nacionalnim interesima. Ovo nije smelo da se uradi". Jakšić smatra da je to rušenje zvanične državne politike o Kosovu i da šteti državnim interesima Srbije. *Glas javnosti*, 12. jun 2006.

¹⁷ *Danas*, 7. oktobar 2006.

¹⁸ Oliver Ivanović: "Mislimo da je komunikacija sa Vladom (Kosova) vrlo važna i da tu treba tražiti rešenje za takva pitanja (decentralizacija, prava i zaštita Srba)", *Danas*, 12. avgust 2006.

¹⁹ Marko Jakšić: "Opšte poznato i prirodno da narod u svojoj državi ne može biti manjina". *Glas javnosti*, 8. avgust

kosovsko-mitrovačkog okruga Momir Kasalović poručio je međunarodnoj zajednici da "Srbi koliko god im bilo teško, neće pristati na pakleni plan stvaranja nezavisnog Kosova, te da će se svim sredstvima boriti da Pokrajinu sačuvaju u sastavu Srbije²⁰".

Vlada u Beogradu, Srpsko nacionalno veće i neformalni srpski centri moći blokiraju svaku saradnju srpske i albanske zajednice na Kosovu čime ih potpuno isključuju iz kosovskog društva što generira strah među stanovništvom. Često pod pritiskom i pretnjama srpskih struktura na Kosovu lokalnim Srbima otkazane su posete pojedinih kosovskih funkcionera srpskom stanovništvu u enklavama koje su pre svega trebalo da budu pokušaj informisanja srpske zajednice "iz prve ruke" o namerama kosovske vlade i izgradnje poverenja među dve zajednice²¹. Srpsko nacionalno veće ogradilo se od "ukazane dobrodošlice" predsedniku Kosova Fatmiru Sejdiću u manastiru Visoki Dečani za vreme Uskrsa. S druge strane, podržali su stav vladike Artemija da ne dopusti premijeru Agimu Čekuu da prisustvuje uskršnjoj službi u manastiru Gračanica.

U Srpskoj pravoslavnoj crkvi na Kosovu po prvi put počinju da se javljaju disonantni tonovi u odnosu na zvaničan crkveni stav. Vladika australijsko-zelandski Irinej Dobrijević kaže da niko u Crkvi nije za nezavisno Kosovo ali bi bilo "neodgovorno da se ne pripremimo za svaku eventualnost da pokušamo da izvučemo maksimum kako bi se obezbedilo srpsko prisustvo na Kosmetu. Srpska crkva je vodeći deo naroda na Kosovu..."²²

Novi potencijal među kosovskim Srbima bi mogla da bude *Samostalna liberalna stranka* na čelu sa Slobodanom Petrovićem koja je za stvaranje multietničkog Kosova. Osnivačka skupština održana je u septembru u Lapljem selu kod Prištine. To je i prva srpska stranka koja je otvorila svoju kancelariju u centru Prištine čime i konkretno pokazuje svoju volju da saraduje sa kosovskim vlastima u rešavanju problema srpske zajednice. Ova stranka izložena je inače snažnim pritiscima formalnih i neformalnih struktura koje su locirane na severu Kosova.

Sukob sa međunarodnom zajednicom

Nakon međunarodnog priznanja Kosova, Vojislav Koštunica će zagovarati opciju koja će verovatno voditi prekidu odnosa sa zemljama Zapadne Evrope i SAD, a Srbiju odvesti u samoizolaciju. Kosovo je za Vladu

²⁰ *Danas*, 6. jun 2006.

²¹ Iskustvo Helsinškog odbora i rad na terenu pokazali su da direktni susreti predstavnika srpske i albanske zajednice imaju velikog uspeh u stvaranju međusobnog poverenja. Srbi u enklavama su u razgovoru sa HO rekli da im takvi susreti pomažu i tražili da ih bude što više.

²² *Glas*, 7. jun 2006.

Srbije postalo izgovor da se odbace pregovori sa Evropskom unijom i evroatlanske integracije. Premijer Vojislav Koštunica je jasno saopštio u nekoliko prilika da "Srbija nikad neće pristati da se zarad bržeg puta ka EU odrekne Kosova i Metohije, a na eventualnu nezavisnost Pokrajine, Beograd bi odgovorio svim pravnim sredstvima²³" i da su sve "ponude šargarepe" da Srbija odustane besmislene jer za KiM ne postoji nadoknada²⁴.

Posle prezentacije Ahtisarijevog plana, Demokratska stranka Srbije (u koaliciji sa Novom Srbijom) upozorila je međunarodnu zajednicu da "svaka država koja prizna nezavisnost Kosova mora da vodi računa da će to proizvesti ozbiljne posledice u odnosima sa Srbijom". Koštunica je najavio i "ozbiljno ugrožavanje" odnosa sa NATO i njenim članicama i to koristeći istu argumentaciju koju je upotrebljavao Slobodan Milošević: "Ako bila koja država – članica NATO prizna nezavisnost Kosova, to bi proizvelo ozbiljno ugrožavanje odnosa Srbije i NATO, jer bi to značilo da je NATO bombardovao Srbiju da bi došlo do otimanja Kosova²⁵". U istom kontekstu tumači se i Koštunicina izjava da je "prvi državni i nacionalni interes" Srbije - da propadne Ahtisarijev plan "za rasparčavanje Srbije".

Večernje novosti, jedan od najtiražnijih listova blizak Vladi, objavile su u julu tekst u kome navode da bi moguća ponuda međunarodne zajednice Srbiji za nezavisno Kosovo bila: članstvo u partenstvu za mir²⁶, sporazum o priključenju EU bez obaveze o Mladićevom izručenju, finansijska pomoć SAD, pristup fondovima EU i povećanje direktnih stranih investicija²⁷. Novostima

²³ *Danas*, 31. jul 2006.

²⁴ Skupštinski govor, 14. februar 2007.

²⁵ Citirano iz platforme koju su DSS i Nova Srbija Velimira Ilića objavili u januaru. DSS je naveo i da je prihvatanje te platforme preduslov za dalje pregovore o Vladi. Iz kabineta Borisa Tadića nije bilo javnog odgovora na platformu. (izvor: www.b92.net) Koštunica je isti stav ponovio i u drugim prilikama: "...to bi stavilo u potpuno drugačije svetlo takozvanu humanitarnu intervenciju NATO 1999. onda bi se moglo dovesti u vezu bombardovanje zemlje i otimanje dela teritorije Srbije sedam godina kasnije. U tom slučaju sigurno da ništa ne bi moglo biti kao do sada u odnosima Srbije sa tim zemljama, bez ulaženja u pojedinosti". *Večernje novosti*, 18. novembar 2006.

²⁶ To je već učinjeno pred januarske izbore u Srbiji, ali Vlada za tri meseca nije ispunila nijednu svoju obavezu i potpisale dokumente koje je obavezuju za članstvo u toj organizaciji

²⁷ Postoje čak i pojedini krugovi bliski vladi koji pokušavaju da je ubede da je bolje odreći se Kosova budući da je to već izvesno. Direktor Centra za proučavanje alternativa Milan Nikolić: "Ako smo stavljeni pred izbor da izgubimo Kosmet, onda je bolje da to uradimo s nekom kompenzacijom. Savetovali smo naše pregovarače da ne pregovaraju tako što će reći: ne damo, već šta možemo dobiti za uzvrat". Po njegovim rečima, ukoliko se Srbiji oduzme Kosovo, ona bi morala da dobije "ozbiljnu ekonomsku nadoknadu: ubrzani put u EU, pristup pretkandidatskim i kandidatskim fondovima uz dodatnu finansijsku pomoć SAD od 4 do 5 milijardi dolara". (*Politika*, 10. septembar 2006)

je u Vladi Srbije rečeno da je stav Vlade Srbije jasan i da bi "samo neka marionetska vlada pristala da 15 odsto svoje teritorije trampa za političke ustupke"²⁸. "Premijer Koštunica i njegov kabinet veruju da ti koji nude 'šoping listu' eće u Srbiji naći takvu vladu koja bi na to pristala! To bi bila izdajnička vlada".²⁹

Demokratska stranka Srbije po pitanju evro-atlanskih integracija šalje istu poruku kao i Srpska radikalna stranka. Zamenik predsednika SRS Tomislav Nikolić rekao da je EU "neprijatelj" ako "otima teritoriju" Srbije³⁰. Branko Milanović³¹ u listu *Politika* piše da Srbija pod hitno mora da "razvija i rezervni plan čija bi polazna tačka trebalo da bude to da Srbija nikada neće postati punopravni član EU. On sugeriše da Srbija ne prihvati uslove EU o razvijanju dobrosusedske saradnje sa Kosovom ukoliko ono postane nezavisno. Stoga, "Srbija na spoljnom planu, mora da se mnogo više angažuje na jačanju ekonomskih i političkih odnosa sa vanevropskim (i dosledno tome, neevroatlanskim) partnerima. Uostalom ne treba zaboraviti da 21. vek svakako neće biti vek Evrope"³².

Svaki pokušaj zemalja u regionu da uspostave saradnju sa Kosovom, Vlada Srbije je pokušala da blokira. Izjave Vlade povodom tih regionalnih napora vratile su Srbiju dvadeset godina unazad na početak jugoslovenske krize kada je otvaranje kosovskog pitanja bilo upravo u funkciji sukoba sa drugim jugoslovenskim republikama. Tako su se 2006. na udaru posebno našle Slovenija i Crna Gora, a u napadima na te zemlje korišćen je jezik propagande koja je prethodila ratovima u bivšoj Jugoslaviji. Slovenija je oštro kritikovana zbog školovanja kosovskih državnih funkcionera u Ljubljani u Centru za evropsku budućnost pri slovenačkom ministarstvu spoljnih poslova. Tim povodom o Sloveniji je posebno uvredljivo pisao provladin list *Politika*³³. Autor teksta se protivi školovanju kosovskih činovnika i pita "nije li preuranjeno da Slovenija organizuje nastavu za kosovske aparatčike"³⁴. (Svojevremeno Beograd je otkazao gostoprimstvo slovenačkom predsedniku Janezu Drnovšku zbog njegovih izjava o nezavisnosti Kosova.)

²⁸ *Večernje novosti*, 8. jul 2006.

²⁹ *Večernje novosti*, 8. jul 2006.

³⁰ Nikolić: "Ako EU bude rekla da za Srbiju ne važe pravila UN i da će samo Srbiji odvojiti jednu teritoriju kao nezavisnu državu, onda je EU naš neprijatelj. I u životinjskom svetu ne nazivaju prijateljima one koji im otimaju teritoriju". *Beta*, 28. decembar 2006.

³¹ Ispod teksta je potpisan kao stručnjak Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir. Tekst je objavljen u rubrici *Pogledi* u kojoj se štampaju mišljenja uticajnih ljudi u javnom mnjenju Srbije; broj od 30. avgusta 2006.

³² *Politika*, 30. avgust 2006.

³³ Vidi brojeve od 21. i 22. septembra 2006.

³⁴ Aparatčik – uvredljiv termin za državnog službenika

Povodom izjave da je Srbija spremna da žrtvuje svoju evropsku perspektivu reagovao je i slovenački ministar spoljnih poslova Dimitrij Rupel rekavši da je takva izjava s evropske tačke gledišta probelmatična³⁵. On je procenio da u "poslednjim fazama rešavanja kosovskog pitanja "sa svih strana gomilaju razne izjave, različite 'investicije' koje su sve drugo osim doprinosa rešavanju konačnog statusa Kosova". Na to je reagovao savetnik premijera Srbije Aleksandar Simić da je Rupelova izjava u skladu sa ranijim slovenačkim pozicijama "u razbijanju SFRJ, kao promotera secesije i izazivača kasnijih tragičnih događaja na prostoru bivše Jugoslavije". Simićeva izjava je samo jedan od primera interpretacije prošlosti koju zastupaju vodeći politički i intelektualni krugovi.

Crna Gora je napadnuta zbog zvanične posete kosovskog premijera Agima Čekua Podgorici. Tim povodom, Vlada Srbije upozorila je Vladu Crne Gore da je "dužna da strogo poštuje suverenitet i teritorijalni integritet Srbije (...) U suprotnom, odgovornost za ozbiljne posledice u odnosima Srbije i Crne Gore snosiće Vlada Crne Gore". Koštunica je optužio Vladu u Podgorici da stavom da je Kosovo sused Crne Gore "najdirektnije zadire u suverenitet i teritorijalni integritet Srbije". Istim povodom predsednica Koordinacionog centra za KiM Sanda Rašković Ivić izjavila je: "Žao mi je što je zvanična Podgorica, gradeći vlastiti identitet na antisrpsstvu, primila Agima Čekua kao državnika i time izdala Srbiju"³⁶. Za tadašnjeg crnogorskog premijera Mila Đukanovića, Rašković je rekla da je "morao da zna da je najgore biti Juda". Potpredsednik Srpske radikalne stranke Tomislav Nikolić je tražio prekid diplomatskih odnosa sa Crnom Gorom, dok je generalni sekretar SRS Aleksandar Vučić optužio Đukanovića da je dobio novac i politički nalog "da naškodi Srbiji". *Politika* je na naslovnoj strani objavila tekst pod naslovom "Protiv Srbije".

Svi naponi Srbiji da održi *status quo* okrenuti su ka Rusiji³⁷. Glavna i odgovorna urednica *Politike* Ljiljana Smajlović piše: "Jedina šansa da se Kosovo i ove godine sačuva u granicama Srbije jeste da Rusi ne dozvole usvajanje rezoluceije u Savetu bezbednosti koja bi otvorila put unilateralnom priznavanju Kosova. Rusija će možda istrajati u nameri da spreči rešenje koje nije povoljno za Srbiju, a možda i neće. To ne možemo sa sigurnošću znati. Jedino što možemo sa sigurnošću znati jeste da Putin neće biti veći Srbin od

³⁵ Rupel je samo nedelju dana ranije, tokom posete Beogradu, najavio mogućnost stvaranja grupe za pritisak koja bi se zvala *Prijatelji Srbije*.

³⁶ *Politika*, 6. novembar 2006.

³⁷ Rusija do sada nikada nije eksplicitno izjavila da će uložiti veto: "Predsednik Rusije Vladimir Putin nikada nije izjavio da će Rusija upotrebiti veto u Savetu bezbednosti zbog Kosmeta, već da bi odluka da Kosmet dobije nezavisnost bez obostrane saglasnosti bila bez presedana u posleratnoj istoriji," rekao je ministar spoljnih poslova Rusije Sergej Lavrov za nemački *Špigl*, a prenosi *Glas javnosti*, 4. februar 2007.

Košturnice i Tadića. Ali, ako njih dvojica nastave da se bore za Kosovo, možda će i on. Pa makar to, u krajnjoj liniji, radio i iz nekih samo njemu poznatih, sebičnih interesa."³⁸

Albanija i Makedonija, zemlje koje se graniče sa Kosovom podržavaju Ahtisarijev plan. Posebno je važna podrška Makedonije s obzirom na ravnotežu koja je uspostavljena u makedonsko-albanskim odnosima nakon Ohridskog sporazuma. Makedonski premijer Nikola Gruevski izjavio da je Ahtisarijev plan prihvatljiv za Makedoniju. Ocenio je da će Ahtisarijevo rešenje "pomoći stabilizaciji regiona i državama regiona da se pripreme za članstvo u EU i NATO". Od posebnog značaja za Makedoniju je i to što se u predlogu plana rešava i tehnički problem neobeležene granice Makedonije u Srbije u delu prema Kosovu. Predsednik Albanije Alfred Mojsiju smatra da je Ahtisarijev plan "dokument kompromisa s novom realnošću na balkanskim prostorima" i "da vodi uspostavljanju mira i stabilnosti"³⁹.

Podela Kosova

Pred sam kraj pregovora Beograd je oživeo staru ideju podele Kosova ili "korekciju granica"⁴⁰. Ideje o podeli Kosova dolaze iz Beograda, dok su kosovski Srbi koji žive u enklavama izričito protiv toga. Protiv podele Kosova je i Srpska pravoslavna crkva, budući da bi srpskoj zajednici "pripao" severni deo koji je vezan za Srbiju, ali u kome se ne nalaze bitne crkve i manastiri⁴¹.

S obzirom na činjenicu da je deo oko Mitrovice⁴² već praktično izdvojen iz postojećeg pravnog sistema na Kosovu i da su u njemu uspostavljene paralelne institucije vezane za Vladu u Beogradu postoji potencijal da Beograd po krajiškom modelu u Hrvatskoj i Bosni insistira na pripajanju tog dela Srbije i njegovom međunarodnom priznanju. Takvo rešenje bi ozbiljno ugrozilo bezbednost u regionu i isprovociralo slične zahteve kod

³⁸ *Politika*, 6. februar 2007.

³⁹ *Danas*, 5. februar 2007.

⁴⁰ Ova ideja je stara skoro tri decenije i prvi ju je formulisao Dobrica Ćosić koji se smatra glavnom figurom savremenog srpskog nacionalizma. Ona je ponovo oživela sredinom devedesetih, a tada je na njoj insistirao savetnik predsednika Srbije Dušan Bataković.

⁴¹ Episkop Raško - prizrenski Artemije ideju o podeli smatra "lošijim rešenjem za Srbiju nego nametnutu nezavisnost južne srpske pokrajine". *Danas*, 15. avgust 2006.

⁴² Severni deo obuhvata površinu od 1000 kvadratnih kilometara (celo Kosovo od preko 10.000 kvadratnih kilometara) i osim severne Kosovske Mitrovice obuhvata Zvečan, Leposavić i Zubin Potok. U njemu, prema srpskim izvorima, živi oko 50.000 Srba. *Blic*, 4. februar 2007.

drugih manjina u Srbiji⁴³ i regionu. Podeli se snažno suprotstavljaju Srbi koji žive u enklavama u centralnom delu Kosova⁴⁴.

Na posledice podele upozorava i nosilac Srpske liste za KiM Oliver Ivanović koji kaže da je to "lako moguć scenario" i da će u slučaju nezavisnosti Kosova Srbi u severnom delu proglasiti otcpljenje" : "Tada bi južni deo Kosova imao potpunu, a ne neograničenu nezavisnost i pitanje je ko bi Srbima, kojih ima 60.000 u južnom delu Kosova, mogao da garantuje bezbednost. To bi u nekom periodu dovelo do njihove seobe."⁴⁵

Nakon objavljivanja Ahtisarijevog plana beogradski tim je izašao sa predlogom stvaranja srpskog entiteta na Kosovu⁴⁶. Predloženo je da opštine na Kosovu dobiju pravo na međuopštinsku saradnju i veze sa ustanovama Srbije u pitanjima od zajedničkog interesa u obavljanju njihovih nadležnosti. Beogradski pregovarački tim je zahtevao da Srbi budu konstitutivan narod, da imaju svoj entitet, pravo veta na odluke o pitanjima od vitalnog značaja, a da ustav Kosova mora da bude usklađen sa ustavom Srbije⁴⁷.

Stvaranje entiteta bi mogao da bude prvi korak ka podeli Kosova. U tom smislu srpski projekat iz devedesetih je bio kantonizacija po etničkom principu što bi dalje vodilo stvaranju entiteta, a u krajnjem slučaju podele Kosova.

Funkcioner Pakta za stabilnost jugoistočne Evrope Goran Svilanović ocenio je da bi se do podele moglo doći u fazama, prvi korak bi bili razgovori o posebnom statusu severnog dela Kosova⁴⁸. On kaže da status severnog dijela

⁴³ Poslanik u Skupštini Srbije i predstavnik albanske zajednice Riza Halimi je rekao (na skupštinskom zasedanju) da Ahtisarijev plan treba ozbiljnije posmatrati jer i manjine u Srbiji žele da imaju ista prava koja se sada nude zajednicama na Kosovu. Albanci su učestvovali na parlamentarnim izborima "jer žele da rešavaju probleme preko institucija Srbije". U Platformi Albanaca iz preševske doline iz 2005. godine stoji da će Albanci Preševa, Bujanovca i Medveđe ukoliko dođe do podele Kosova tražiti pripajanje tih opština Kosovu. Predstavnik Albanaca s juga Srbije Skender Destani "očekuje i smatra potpuno legitimnim da u budućem statusu Kosova budu predviđene specijalne veze između Albanaca koji žive na jugu centralne Srbije i Prištine, kao što i Srbi sa Kosova treba da imaju specijalne veze sa Beogradom." I poslanici Saveza voždanskih Mađara najavili su da će ukoliko se u toku pregovora iznađu povoljna pozitivna rešenja u oblasti prava i zaštite sloboda nacionalnih manjina tražiti da se ona primene na sve nacionalne zajednice u Srbiji.

⁴⁴ Na osnovu razgovora Helsinškog odbora sa Srbima u enklavama

⁴⁵ *Blic*, 4. februar 2007.

⁴⁶ Predlog je iznet 21. februara 2007. na sastanku pregovaračkih timova u Beču.

⁴⁷ *Blic*, 23. februar 2007.

⁴⁸ Svilanović: "Onaj deo javnosti koji smatra da je Kosovo izgubljeno, prihvatilo bi podelu kao nekakav rezultat pregovora, čak i kao pravedno rešenje. Ahtisarijev plan već sadrži predlog de fakto podele. Ne čini mi se, naime, realnim da se u ovom trenutku odmah postigne pravna podela, ali mi se čini da bi jačanjem entiteta, njihovih ovlašćenja i mogućnosti saradnje sa Srbijom, mogao da se definiše poseban status za sever Kosova,

Kosova ne bi bio rešen u toj prvoj fazi, već da bi u drugoj fazi moglo da se pokrene pitanje *korekcije granica i pripajanja tog dela pokrajine Srbiji*. Srbija bi zauzvrat prihvatila nezavisnost ostalog dela Kosova. Svilanović smatra da bi trebalo da se insistira i na snaženju ovlašćenja srpskih opština na severu, pa i na tome da one dobiju "obrise entiteta".

Probni balon u vezi sa podelom Kosova pustila je Sanda Rašković Ivić u avgustu kada je izjavila za *BBC*: "Kosovo bi trebalo da uživa suštinsku autonomiju u okviru Srbije, ali bi ako ništa drugo ne urodi plodom, onda i podela mogla da bude jedna od opcija"⁴⁹, a slično je potvrdila i u emisiji *TV B92 Poligraf*⁵⁰ nekoliko meseci kasnije.

Povodom izjave Sande Rašković Ivić novinar provladine *Politike* na naslovnoj strani lista zaključuje: "Uostalom, kada bi Srbija i želela podelu Kosova, verovatno bi čekala da to Albanci prvi ponude. U tom slučaju bi situacija mogla da se okrene za 180 stepeni. Kosovski Albanci, međutim, čvrsto stoje na polaznom stanovištu – ništa manje od nezavisnosti – i do promene njihovog stava bi moglo doći jedino ako uvide da im obećana samostalnost neće doći tako brzo, odnosno u strahu od odlaganja brzog rešenja koje im je obećano. Takvu ponudu bi Beograd morao veoma ozbiljno da razmotri, i to je verovatno ono na šta je aludirala Sanda Rašković Ivić"⁵¹.

Analitičar i istraživač javnog mnjenja Srđan Bogosavljević kaže da se u partijskim i političkim krugovima u Srbiji još flertuje sa idejom podele, upakovane u celofan korekcije granica: "Znam da je opcija podele veoma prisutna, i u političkom razmišljanju stranaka i političkih elita i u javnom mnenju. Kao što znam da je podela reč koja skoro ne sme da se pomene u

---

na period od nekoliko godina, koji bi po protoku tog roka ponovo bio razmatran". (www.b92.net, 25. mart 2007)

⁴⁹ *Danas*, 14. avgust 2006.

⁵⁰ Rašković- Ivić: Mi upravo da ne bi oslabili svoju poziciju nećemo da razmišljamo o varijanti B i C. Jer, ako razmišljate o varijanti B i C, onda vam oslabi koncentracija i oslabe vam sve one snage kojima podržavate varijantu A. Uostalom, ako se Kosovo proglasi nezavisnim, i ako međunarodna zajednica dođe i kaže – mi ne poštujemo međunarodno pravo i nema svetosti granica- onda je zaista sve dozvoljeno.

B92: Ali, granice nikada nisu bile svete.

Rašković- Ivić: Znam, ali onda je zaista sve dozvoljeno. Jer, po čemu onda ne bi bilo moguće menjati granice nezavisnog Kosova? Zvali mi to, kako to Amerikanci vole da kažu 'border adjustment', odnosno prilagođavanje granica, zvali mi to podela, zvali mi to ne znam kako.

B92: Korekcija granica.

Rašković- Ivić: Ili korekcija, bilo šta, ali mi u ovom trenutku imamo svoju platformu, zalažemo se za suštinsku autonomiju Kosova i Metohije s visokom decentralizacijom, i nema reči o podeli. (preuzeto sa www.b92.net, 4. april 2007)

⁵¹ *Politika*, 15. avgust 2006.

međunarodnoj upotrebi. Tako da sam ja onda naprosto mislio da je pametnije razgovarati o korekciji granica."⁵²

Nije isključeno da će Beograd još pokušavati da održava tenziju u regionu preko pitanja eventualnog pripajanja Republike Srpske Srbiji. U prethodnoj godini premijer i predsednik Srbije intenzivirali su odnose sa liderima RS Draganom Čavićem i Miloradom Dodikom. Dodik je izjavio da će "ljudi u RS ako Kosovo postane nezavisno tražiti da ona ima status kao Kosovo"⁵³. Šef Ekonomskog tima za Kosovo Nenad Popović je dao sličnu izjavu proširujući tenziju i na druge prostore da "rešenje za (nezavisno) Kosovo može da se primeni i u Pridnjestrovlju, Abhaziji, Južnoj Osetiji... ali i u slučaju RS i BiH"⁵⁴.

Nacionalno jedinstvo

Sve najveće stranke u Srbiji DSS, DS i SRS i njihovi koalicioni partneri postigli su konsenzus u vezi sa statusom Kosova, odnosno, Srbije kao u vreme otvaranja jugoslovenske krize pre dvadeset godina⁵⁵ kada su Slobodan Milošević i najveći deo opzicije bili na istim pozicijama u vezi sa nacionalnim pitanjem. Na svojoj strani imaju i medije. Napadi na neistomišljenike, to jest one koji smatraju da je nezavisno Kosovo realno rešenje i početna pozicija za srpsko-albanski sporazum na Balkanu izuzetno su oštri i prete da u određenom momentu prerastu u fizičko nasilje.

U Srbiji se na kosovskom pitanju ponovo stvara atmosfera u kojoj se proglašavaju "unutrašnji neprijatelji" protiv kojih se mogu upotrebiti sva dozvoljena sredstva – od medijskog linča do uličnog nasilja⁵⁶ prema "protivniku" koje niko ne sankcioniše. Kultura nekažnjivosti koja se u Srbiji godinama neguje ohrabruje pojedine grupacije da posegnu čak i za fizičkim nasiljem protiv takozvanih izdajnika nacionalnih interesa kao što se to više puta dešavalo u prošlosti.

Referndumska kampanja za Ustav Srbije, koji je po svom karatkeru bio u funkciji mobilisanja građana da prisanu na vladinu politiku o Kosovu, zasnivala se na emocijama i stereotipima, a ne racionalnim argumentima. Matrica na kojoj je bila zasnovana kampanja i koja se može shvatiti i kao pretnja svima koji drugačije razmišljaju o Kosovu dobro se vidi i kroz primer govora premijera Vojislava Koštunice povodom donošenja Ustava (svi kurzivi

---

⁵² www.slobodnaevropa.org, 7. februar 2007

⁵³ *Glas javnosti*, 19. septembar 2006.

⁵⁴ *Novsti*, 24. avgust 2006.

⁵⁵ Protiv predloga Martija Ahtisarije u Skupštini Srbije glasalo je 225 poslanika od 244 prisutnih.

⁵⁶ Slučajevi demonstriranja ispred prostorija stranaka ili nevladinih organizacija i pozivi na linč. Postoji uvek opasnost da to preraste u veće incidente. Više o tome u delu o medijima.

u navedenom pasusu su HO): "Nismo prvi koji se u istoriji našeg naroda i naše države izjašnjavamo o Kosovu, ali znamo da je taj odgovor u svim vremenima bio jedan i jedino moguć. Još od onih koji su pre više od šest vekova na Kosovu polju ostavili živote, preko svih pokoljenja koja su *živela, borila se i umirala za Kosovo*, taj odgovor je glasio da je Kosovo oduvek bilo i da će zauvek biti sastavni deo Srbije. Dok je Srbije, drugi odgovor ne postoji. (...) Od kad postoji Srbija svaki naš građanin se rađa i umire sa svesću da je Kosovo uvek bilo i da će uvek biti sastavni deo Srbije (...) to znači samo jedno: za državu Srbiju Kosovo nikad neće biti nezavisno. To znači da će za Srbiju, čak i kad bi pravnim nasiljem bio otet, Kosmet po ustavu države uvek biti njen sastavni deo"⁵⁷. Objavljujući referendum o novom Ustavu, Koštunica je rekao "da nema građanina Srbije koji ne bi izašao na referendum o novom ustavu samo zato da potvrdi kako je Kosovo naše i kako zauvek ostaje sastavni deo Srbije"⁵⁸.

Koštunicin nastup u Hilandaru u vreme kampanje *Novosti* su opisale, kao davanje kosovskog zaveta, sa mnogo emotivnih i mitskih elemenata: "Snažno, uverljivo i obavezujuće odzvanjale su reči koje je juče izgovorio premijer Vojislav Koštunica, dok je stajao u porti Hilandara, ispod loze svetog Simeona, a nekoliko metara od njegovih moštiju i čudotvorne ikone Bogorodice Trojeručice"⁵⁹. Podrška Koštunici u Hilandaru su bili i vladika Amfilohije Radović i pesnik Matija Bećković koji su bili među najuticajnijim predstavnicima crkvenih i intelektualnih krugova u formulisanju srpskog nacionalnog programa na kome je Slobodan Milošević rušio bivšu Jugoslaviju. Tu su bili i ministri policije i za kapitalne investicije Dragan Jočić i Velimir Ilić. Koštunica se poklonio i ikoni Bogorodice. Naglasio je da je Kosovo "bit i suština našeg naroda kroz vekove iskušenja". Za Kosovo se i dalje tvrdi da je "srpski Jerusalim" (ministar spoljnih poslova Vuk Drašković)⁶⁰. Šef poslaničkog kluba DS Dušan Petrović poručuje Evropi da se radi o tome da "hrišćanska civilizacija opstane na Kosovu što je značajan argument na početku 21. veka u Evropi"⁶¹.

Jedini Albanac u Skupštini Srbije Riza Halimi koji predstavlja albansku zajednicu Preševa, Bujanovca i Medveđe optužen je u Parlamentu Srbije da iznosi protivustavne stavove. Na grube optužbe, koje bi verovatno mogle da impliciraju i u oduzimanju imuniteta poslaniku Halimiju, a koje je

⁵⁷ *Politika*, 13. septembar 2006.

⁵⁸ *Politika*, 13. septembar 2006.

⁵⁹ *Novosti*, 18. septembar 2006.

⁶⁰ Drašković prilikom posete Jerusalimu: "Srbiji niko ne može oduzeti Kosovo, jer je ono toliko u našim srcima i dušama. Mi ga zovemo srpski Jerusalim. Ono to i jeste. Ono je evropski Jerusalim." *Novosti*, 7. novembar 2006.

⁶¹ *Politika*, 13. septembar 2006.

izrekao predsednik SPS Ivica Dačić⁶² nije reagovao niko iz DSS i DS niti je zaštitio predstavnika Albanaca od skupštinskog linča.

Ohrabrujuće deluje činjenica da je po prvi put u Skupštini Srbije formirana poslanička grupa predvođena Liberalno demokratskom unijom⁶³ koja se jasno suprotstavlja konsenzusu o "nacionalnom interesu". Lider LDP Čedomir Jovanović jasno je rekao da "Srbija više ne može i ne treba da upravlja Kosovom, nita na njemu da brani i dokazuje svoj suverenitet, jer je pod Miloševićem prvo uništila političku zajednicu Srbije i Kosova koju je obezbeđivala ustavna autonomija, a potom je kroz oružane sukobe izgubila i bezbednosnu kontrolu teritorije. Priznanje Kosova od strane Srbije Srbima omogućava najpovoljniji ustavnopravni položaj na Kosovu"⁶⁴.

Tvrđenje političara koji imaju moć (DSS i DS) da "nezavisno Kosovo" nema pristalice među građanima su lažne i samo u funkciji manipulacije javnim mnjenjem i međunarodnom zajednicom. Ni njihov drugi argument da takva stanovišta pomažu samo jačanju ekstremista (Srpska radikalna stranka) je lažan s obzirom da DSS ne zastupa drugačija gledišta o Kosovu u odnosu na SRS. S druge strane za opciju LDP koalicije glasalo je više od 200 hiljada građana. Jovanović je nekoliko puta u predizbornoj kampanji rekao da je Kosovo već nezavisno i na tome je dobio glasove građana u Srbiji. U parlament Srbije ušlo je 14 poslanika koji su spremni na izgradnju dobrosusedskih srpsko-albanskih odnosa što je ranije bilo nezamislivo kada je stepen saglasnosti u skupštini bio daleko veći (samo u prethodnom sazivu parlamenta drugačije odluke u odnosu na ostale poslanike donosila su samo dva parlamentarca Žarko Korać i Nataša Mičić).

Istraživanja javnog mnjenja takođe pokazuju da ozbiljan procenat građana smatra da je nezavisno Kosovo budućnost. Recimo, prema istraživanju koje je sproveo Cesid (u septembru 2006) 36 odsto ispitanika smatra da Kosovo biti nezavisna država, 17 odsto veruje da će biti podela Kosova, 13 odsto vidi Kosovo kao autonomnu regiju, a 5 odsto – održavanje sadašnjeg stanja. Ostalih 29 odsto ispitanika je odgovorilo da "ne zna" kakva će biti budućnost Kosova⁶⁵. Potencijal onih na koje je moguće dalje uticati u pravcu racionalnog prihvatanja nezavisnosti Kosova je veliki.

⁶² Ivica Dačić je optužio Halimiju da "usred Beograda iznosi protivustavne stavove". Rekao je i da "nije nikakva tajna da separatizam ne postoji samo na KiM nego i među albanskim partijama u Bujanovcu, Preševu i Medveđi".

⁶³ U toj grupi je i Socijaldemokratska unija, a na isti način o Kosovu glasa i Liga socijaldemokrata Vojvodine koja je u drugoj poslaničkoj grupi.

⁶⁴ *Danas*, 8. april 2006.

⁶⁵ *Glas*, 26. septembar 2006.

Zaključci i preporuke:

Još je neizvesno kako će Vlada u Beogradu reagovati na međunarodno priznanje Kosova i da li će prema kosovskim Srbima primeniti krajiški princip i organizovati ili podstaći njihovo napuštanje domova. Budući da bi premeštanje kosovskih Srba u Srbiju imalo nesagledive posledice po njih same neophodno je da međunarodna zajednica učini sve napore da podstakne njihov ostanak na Kosovu i izvrši pritisak na Beograd da ne podstiče izbeglištvo.

Neophodno je osnažiti organizacije kosovskih Srba koje imaju senzibilitet za realne probleme i spremne su da deluju nezavisno od Beograda.

Kosovski Srbi moraju i sami da pokažu jaku volju za izlazak iz samoizolacije i da učine napore da se odupru politici diktiranoj iz Beograda koja cementira njihovu getoizaciju na Kosovu.

Međunarodna zajednica i kosovske institucije moraju pomoći ekonomski razvoj srpske zajednice na Kosovu budući da je i to jedan od ključnih uslova njihovog ostanaka.

Međunarodna zajednica i kosovske institucije u saradnji sa civilnim društvom iz Srbije moraju unaprediti informisanje građana srpskog porekla na Kosovu kroz medije i sastanke na kojima će kosovski Srbi moći da dobiju informacije o društvu u kome žive. Učesnici na tim sastancima trebalo bi da budu istaknuti pojedinci iz svih struktura kosovskog društva.

VII

Manjine na društvenoj margini

ZABRINUTOST ZBOG DISOLUCIJE DRŽAVE

Iako se tokom godine nije nalazilo u grupi pitanja koja su mobilisala pažnju srbijanske javnosti, pitanje manjina je u javnosti bilo prisutno na posredan način. Budući da je javni govor konstituisan na, pre svega, nerešenom problemu Kosova ili, u drugoj polovini godine, ustava, u javnosti je, u više navrata, ukazivano na njihove moguće posledice u odnosu na položaj, prava i slobode pripadnika manjina. Tako je, recimo, početak pregovora o konačnom statusu Kosova, imajući u vidu nefleksibilan stav srbijanskog pregovaračkog tima, izazvao zabrinutost kod pripadnika manjinskih zajednica da će biti suočeni, ukoliko se pitanje statusa Kosova bude rešavalo protivno interesima političke elite, sa pritiscima i nasiljem frustriranih nacionalista.¹ Prekid pregovora sa Evropskom unijom² je, takođe, podstakao bojazan manjina da će se slabljenje reformističkih potencijala negativno odraziti na rešavanje manjinskih problema. Napokon, i pre nego je glasovima građana na referendumu izglasana državna nezavisnost Crne Gore, pojedini bošnjački politički akteri su postavljali pitanje kako će se "cijepanje" Sandžaka, na primer, odraziti na ostvarivanje prava bošnjačke manjine.³

---

¹ Postoji, po rečima Aleksandra Popova, direktora Centra za regionalizam, direktna veza između odnosa u Vojvodini i stanja na Kosovu. Rešavanje statusa juže pokrajine moglo bi, smatra Popov, dovesti do radikalizacije odnosa u Vojvodini. *Građanski list*, 13/14. maj 2006.

² Do prekida pregovora došlo je usled problema u saradnji sa Haškim tribunalom. Neispunjavanje obaveza, pre svega činjenica da su neki od ključnih optuženika još uvek na slobodi, pokazala se kao nepremostiva prepreka Srbije na putu evropskih integracija.

³ U prvoj polovini godine u Novom Pazaru je održan Kongres Bošnjaka Sandžaka na kome je obnovljen rad Bošnjačkog nacionalnog vijeća. Džemail Suljević, predsednik Vijeća, izjavio je da bi Bošnjaci mogli organizovati i referendum na kome bi građani trebalo da se izjasne da li će Sandžak biti u Srbiji ili u Crnoj Gori (*Danas*, 27. maj 2006). U debati "Bošnjaci i referendum u Crnoj Gori", koja je krajem aprila organizovana u Novom Pazaru, iznenadno interesovanja Koštunićine vlade za Sandžak objašnjeno je njegovom željom da preko Sandžaka utiče na Bošnjake u Crnoj Gori kako bi glasali protiv nezavisnosti ove republike. Ovo je opasan scenario, ocenjeno je u debati, i iskazan strah da bi u slučaju njegovog neuspeha ceh mogli platiti Bošnjaci. *Danas*, 25. april 2006.

Poseban razlog za zabrinutost pripadnika manjina, ali i ostalih građana, krio se i u činjenici da su, disolucijom državne zajednice⁴ prestale su da postoje neke institucije koje su, poput Ministarstva za ljudska i manjinska prava, bile zadužene za ostvarivanje manjinskih prava.⁵ Početkom juna Beogradski centar za ljudska prava je apelovao na državne organe da ne dozvole da Srbija, nestankom državne zajednice, ostane i bez osnovnih ustavnih garantija ljudskih prava. Pozivajući sve društvene činioce da se pridruže apelu, Beogradski centar za ljudska prava je snažno naglasio da se "mora učiniti sve da Povelja o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama ostane na snazi", jer će se Srbija, u protivnom, vratiti ustavu iz 1990. godine, a njeni građani postati žrtve jednog anahronog shvatanja ljudskih prava.⁶ U apelu Centra naročito je naglašeno da se najveće mane tog ustava nalaze upravo u oblasti ljudskih prava, pravo na slobodu je u njemu krnje, a manjinska prava su daleko ispod onih garantovanih Poveljom. I ono malo predviđenih prava mogu se, ističe se u apelu, vrlo lako ukidati i ograničavati.⁷

Među činiocima koji snažno utiču na ponašanje manjina i njihovu percepciju bezbednosti treba pomenuti i atmosferu netrpeljivosti i nepoverenja.⁸ Frustracije koje je proizvodila i još uvek proizvodi neuspešna

⁴ Nestanak državne zajednice Srbija i Crna Gora pokazao je, između ostalog, da "proizvodnja" nacionalnih manjina nije okončan proces, jer se disolucijom državne zajednice postavlja pitanje nove, crnogorske manjine u Srbiji.

⁵ Uredbom Vlade, na nivou Srbije je formirana Služba za ljudska i manjinska prava radi obavljanja poslova koji se odnose na zaštitu i unapređenje ljudskih prava. Radom službe rukovodi direktor koji je po položaju sekretar Saveta Republike Srbije za nacionalne manjine.

⁶ Vidi sajt Beogradskog centra za ljudska prava: www.bgcenter.org.yu/arhiva

⁷ Štaviše, vlast ima "pravo", ističe se u apelu, da, proglašivši ratno stanje, ograniči SVA ljudska prava, pa i ona koja su neprikosnoveni prema međunarodnim ugovorima obavezujućim za Srbiju i prema međunarodnom običajnom pravu.

⁸ U takvoj atmosferi pojedini pomaci u ostvarivanju manjinskih prava neopravdano su ostajali u senci. Reč je o potvrdi nacionalnih simbola i praznika u slučaju mađarske, bošnjačke, hrvatske i drugih manjina; zatim o uvođenju manjinskih jezika u službeni upotrebu u pojedinim delovima vojvođanskih opština - izmenom statuta u opštini Apatin u službeni upotrebu uvedeni su mađarski (u mesnim zajednicama Kupusina i Svilojevo) i hrvatski jezik (u mesnoj zajednici Sonta); o izdavanju dvojezičnih ličnih dokumenata - prva lična karta, štampana na srpskom i mađarskom jeziku, uručena je Tamašu Korhecu, pokrajinskom sekretaru za upravu, propise i nacionalne manjine. Na temelju zakona o službenoj upotrebi jezika pripadnici manjina su imali pravo na dvojezične dokumente u sredinama u kojima su manjinski jezici bili u službenoj upotrebi, ali su takvi dokumenti godinama izdavani samo na srpskom jeziku; formiranju Pokrajinskog saveta za nacionalne manjine; osnivanju Učiteljskog fakulteta sa nastavom na mađarskom jeziku u Subotici. Odlukom Saveta Univerziteta u Novom Sadu odeljenje somborskog Učiteljskog fakulteta u Subotici preraslo je u Učiteljski fakulteta na kome će se obrazovati učitelji na mađarskom jeziku.

politika zaštite nacionalnih interesa etničke većine ostavila je duboke tragove i dovela do smanjene osetljivosti u odnosu na zahteve i probleme pripadnika manjina. S druge strane, mora se imati u vidu da su srbijanske manjine, sem mađarske koja jedina u strukturi stanovništva učestvuje u procentu većem od 3 odsto, malobrojne zajednice na čije ponašanje itekako utiče atmosfera u društvu.

Pored toga, nepostojanje koherentne, na demokratski način osmišljene i na konsenzusu reformističkih aktera zasnovane manjinske politike, takođe, utiče na poziciju manjina. Nepostojanje takve politike očito je, kako na planu izgradnje manjinskog zakonodavstva i institucionalnog poretka, tako i na planu stvaranja promanjinske atmosfere u društvu. Aktivnosti koje su tokom prethodnih poduzimane u senzibiliziranju društva nisu dale priželjkivane rezultate. Naročito kada su u pitanju mladi ljudi. Istraživanjem Centra modernih veština među mladim ljudima je identifikovana netrpeljivost prema sve većem broju različitih društvenih grupa, od etničkih, preko seksualnih do generacijskih. Etničkoj i rasnoj netrpeljivosti izloženi su Romi, Albanci, Hrvati, Bošnjaci, Bugari, Amerikanci, crnci i drugi. Netrpeljivosti su izloženi i pederi, lezbijke, tranvestiti, nekrofilni, suprotni pol, invalidi, debeli, mršavi, studenti sa hendikepom, duševno oboleli, itd.⁹ Ni istraživanje koje je sproveo Cesid ne budi optimizam. Prema rečima Dragana Popadića, za 56% ispitanika je prihvatljiva tvrdnja da prema drugim narodima treba biti oprezan, čak i kada se pokazuju kao prijatelji. Za razliku od manjina koje smatraju da su lojalni građani, pripadnici većine misle da nacionalne manjine nisu lojalne državi Srbiji. Lojalnost se, kako je istakao Popadić, jednodušno osporava Albancima, a većinski je stav da nisu lojalni ni Hrvati, ni Bošnjaci.¹⁰

Incidenti – od pretnji do nagrada

U društvu u kome preovladava etnocentrizam, u kome je etnička distanca izražena a (ne)efikasnost državnih organa česta meta kritika

Ova ustanova treba, upisom 30 studenata, da počne sa radom u oktobru. Osnivanje ovog fakulteta, kao i Filološke gimnazije "Deže Kostolanji" u Subotici i Matematičke gimnazije "Bajai" u Senti, ocenjeno je najveći rezultat koji je Mađarski nacionalni savet postigao na planu obrazovanja. Treba istaći da je u decembru 2005. ratifikovana Evropska povelja o regionalnim i manjinskim jezicima.

⁹ Istraživanje Centra modernih veština realizovano je pod nazivom "Studenti protiv predrasuda". *Danas*, 2. jun 2006. Studenti, prema rečima Milša Đajića, ne bi delili sobu sa Romima, Hrvatima, Bošnjacima, Albancima, homoseksualcima. Prema istraživanju agencije Strategic marketing, bezmalo 90% stanovnika Srbije ne bi živelo sa osobom obolelom od HIV-a. Dve trećine ne bi primilo u kuću osobu koja je HIV pozitivna. Svaki treći ispitanik bi prekinuo prijateljstvo sa obolelom osobom. *Danas*, 12. maj 2006.

¹⁰ *Dnevnik*, 15. oktobar 2006.

predstavnik manjina, ne iznenađuju različiti oblici ispoljavanja netrpeljivosti, kao i veliki broj incidenata. Tokom godine ta se netrpeljivost ispoljavala na različite načine, i to preko

- grafita – na spomen logoru Crveni krst u Nišu ispisani su rasistički i antisemitski grafiti: "Holokaust jevrejska laž kojom vladaju svetom", "Smrt Sorošu, Kandički i Lihtovoj", "Smrt slugama cionizma, slava žrtvama komunizma i judeomasonerije", "Srbin u Srbiji mora biti prvi", Srbija Srbima, Srbija za Srbina", uz simbole četiri ocila i kukasti krst.¹¹ Na asfaltu puta između banatskih sela Mihajlovo i Jankov most ispisan je grafit "Smrt Mađarima".¹² U Sremskim Karlovcima na česmi i zgradi pekare u centru crnim sprejom ispisan je grafit "AntiRomi – grobari s juga".¹³ U Bečeju su, pored grafita: "Smrt Ciganima" i "Ubi Ciganina", iscrtni kukasti krstovi.¹⁴ Grafiti su ispisivani i u drugim gradovima i naseljima: u Vrbasu – "Smrt cionistima", "Za rasu, naciju i belu generaciju", "Izrael teroristička država", "Smrt Hrvatima", "Srbija Srbima", "Ratko Mladić", "Ubimo Cigane da živimo kao sav normalan svet",¹⁵ novosadskom naselju Telep, gde većinom žive pripadnici mađarske nacionalnosti: "Selite se Vreme je Srpska deca".¹⁶ U Zrenjaninu je preko bilborda, kojim je najavljivana tribina povodom ubistva Zorana Đinđića, nacrtan kukasti krst.¹⁷ Na više kuća vlasnika mađarske nacionalnosti u Malom Iđošu iscrtni su kukasti krstovi.¹⁸ U Subotici, u jednoj od glavnih ulica, već mesecima stoji ispisan grafit: "Gotovi ste Šipci, kad nam pukni živci". Treba istaći da su se, osim protiv pripadnika manjina, grafiti ispisali i protiv pripadnika etničke većine. U martu su nepoznati počinioci u banatskom selu Srpski Itebej na devet kuća vlasnika srpske nacionalnosti iscrtni kukaste krstove.¹⁹ Polovinom jula na zidovima privatnih kuća i pojedinim državnim ustanovama u Senti ispisani su šovinistički grafiti: "Smrt Srbima", "J...m Srbiju", "Idite na Kosovo", "Ovo je posrana država", "Hungary", "Szabad Delvidek", "Nezavisno Kosovo";²⁰

¹¹ *Danas*, 17. februar 2006.

¹² *Dnevnik*, 25. april. 2006.

¹³ *Građanski list*, 11. jul 2006.

¹⁴ *Dnevnik*, 29. jul 2006.

¹⁵ *Dnevnik*, 6. novembar 2006.

¹⁶ *Dnevnik*, 16. novembar 2006.

¹⁷ Policija je uhapsila 30-godišnjeg Igora T. koji je, prema nezvaničnim saznanjima "Građanskog lista", izjavio da je svastiku nacrtao zato što smatra da je Đinđić bio nacista i da je kriv za smrt Slobodana Miloševića i drugih Srba. *Građanski list*, 16. mart 2006.

¹⁸ *Večernje novosti*, 27. jul 2006.

¹⁹ *Građanski list*, 7. mart 2006.

²⁰ Pojavu grafita, koji su zelenim lak sprejom ispisani na 15 mesta u gradu, osudili su čelni ljudi pokrajinske administracije a Jožef Kasa je pozvao nadležne da otkriju pisce antisrpskih grafita. Akciju prekrećavanja grafita, o trošku lokalne

- govora mržnje – na sednici srbijanskog parlamenta poslanik Srpske radikalne stranke Zoran Krasić nazvao je Ivanu Dulić Marković, ministarku poljoprivrede, inače pripadnicu hrvatske nacionalnosti, "ustašom".²¹ Sličan se incident dogodio i na sednici lokalnog parlamenta u Leskovcu na kojoj je ministarka, od strane predsednika opštine Gorana Cvetanovića, ponovo nazvana "ustašom i neprijateljem Srbije".²² Na sednici pančevačkog odbora G17 plus član stranke Zlatko Bekić je izjavio da "za Rome i Jevreje ne treba da brinemo, jer za njih i tako spremaju gasne komore".²³ Sredinom juna na fudbalskoj utakmici u Bačkom Petrovcu grupa navijača iz FK "Maglić" iz Maglića je skandirala: "Ubij, zakolji, da Slovak ne postoji".²⁴ Na fudbalskoj utakmici u Čačku pojavila se, imitirajući rasističku organizaciju Kju kluz klan, grupa navijača sa kukuljicama na glavi. Grupa je na ogradi igrališta istrakla transparent sa natpisom "Jug će ponovo ustati" i "Odlazi odavde, jer te niko ne voli", upućen fudbaleru Majku Tanjaveri iz Zimbabvea. Kada je u 24 minutu utakmice grupa počela da skandira "Zig hajl" i diže desnu ruku u nacistički pozdrav sudija je prekinuo utakmicu.²⁵ Sličan incident dogodio se i na Banjici gde su navijači FK "Rad" uoči i tokom utakmice skandirali: "Nož, žica, Srebrenica", "Srbija Srbima, napolje sa Turcima" i vređali pokojnog i aktualnog premijera. "Nož, žica, Srebrenica" i "Zig Hajl" uzvikivalo se i na Filozofskom fakultetu, tokom obeležavanja desete godišnjice građanskih i studentskih protesta.²⁶ Zbog izazivanja nacionalne i rasne mržnje Okružni javni tužilac u Novom Sadu podigao je optužnicu protiv pripadnika neregistrovane neonacističke organizacije "Nacionalni stroj". Krivično veće Okružnog suda proglasilo je krivim 15 članova ove organizacije – Goran Davidović i Miodrag Stefanović proglašeni su krivim za izazivanje nacionalne, verske i rasne mržnje, dok su preostalih 13 članove grupe oglašeni krivim za ugrožavanje sigurnosti.²⁷ Krivično veće Okružnog suda u Novom Sadu osudilo

samouprave, započeli su predsednik opštine Atila Juhas i predsednica Skupštine opštine Aniko Žiroš Jankelić.

²¹ *Danas*, 7. jun 2006.

²² *Danas*, 31. jul 2006.

²³ *Politika*, 9. jun 2006. Bekić je isključen iz G17 Plus i protiv njega je pokrenuta krivična prijava za izazivanje rasne, verske i nacionalne mržnje.

²⁴ *Danas*, 19. jun 2006. Nacionalni savet Slovačka je osudio šovinističko ponašanje navijača "Maglića" i od Generalnog inspektorata policije zatražio da ispita pasivnost policije, a od nadležnih organa da otkriju i procesuiraju vinovnike incidenta.

²⁵ *Danas*, 16. oktobar 2006. Utakmica je nastavljena nakon što je policija ispraznila istočnu tribinu stadiona. FK "Borac" je kažnjen sa 300 hiljada dinara, a pored toga morao je da dve utakmice na svom terenu odigra bez prisustva publike.

²⁶ *Danas*, 24. novembar 2006.

²⁷ *Dnevnik*, 11. novembar 2006. Tokom godine u novosadskom naselju Telep ispisani su grafiti "Nacionalni stroj" i iscrtni veći broj kukastih krstova. U Nišu aktivisti ove organizacije delili su u proglas kojim dominiraju poruke "Srbija Srbima" i "Srbin za Srbina".

je Dolfa Pospiša na godinu dana zatvora zato što je u oktobru 2004. godine, zbog rasne netrpeljivosti, premlatio maloletnog novosađanina i na zgradama u Novom Sadu i Veterniku iscrtavao nacističke simbole.²⁸ Milojka Perović iz Futoga kažnjena je, zbog izazivanja rasne verske i nacionalne netrpeljivosti, na šest meseci zatvora, uslovno na tri godine;²⁹

- fizičkog nasilja – krajem februara grupa od desetak mladića, obrijanih glava i obučenih u crne jakne, uz povike "Cigani, mrtvi ste", napala je stanovnike romskog naselja Beograd mahala.³⁰ U Jaši Tomiću grupa huligana upala je u kafanu i uzvikujući "Ubićemo Cigane" pretukla Milenu P. pripadnicu romske nacionalnosti. U junu nepoznati mladići pretukli su trojicu Roma u beogradskom naselju Borča, sedmorica Roma je u julu pretučena u Ripnju.³¹ Zbog fizičkog napada na jednog Roma uhapšena su dva skinhedsa.³² U drugoj polovini jula u Valjevu je napadnuta grupa romskih srednjoškolaca.³³ Zbog napada na dvojicu hrvatskih diplomata Aleksandar Bošković je osuđen na 40 dana zatvora.³⁴ U Novom Pazaru grupa vehabija je sprečila održavanje koncerta gupe Balkanika, dok su navijači lokalnog fudbalskog kluba kamenovali binu.³⁵ Sredinom oktobra tri neidentifikovane osobe u restoranu na pumpi "Minut" pokušale su da se fizički obračunavaju sa gostima kada su ih čuli da razgovaraju na albanskom jeziku. Kada su se NN, nakon verbalnih pretnji, uputila prema njima, Albancima su pobegli iz restorana;³⁶

- pretnji smrću – početkom februara u dva navrata članovima redakcije "Hrvatska riječ" upućivane su, praćene uvredama na nacionalnoj osnovi, anonimne pretnje smrću. Nepoznata osoba je članove redakcije nazivala "Ustašama", "ustaškim smradovima" i pretila da će ih "sve poklati". Uredniku političke rubrike novopokrenutog nedeljnika Glas Sandžaka 25 jula je preko telefona prećeno rečima: "Gotov si. Mrtav si. Večeras ćemo ti zapaliti kuću".³⁷

- kamenovanja – nepoznati počinioci kamenovali su katoličku Crkvu rođenja Jovana Krstitelja u Smederevu. U poslednje dve godine to je

²⁸ *Građanski list*, 28. mart 2006.

²⁹ *Dnevnik*, 12. jul 2006. Pomenuta je u više navrata vređala na nacionalnoj osnovi svog sugrađanina Janka Tota.

³⁰ *Dnevnik*, 12. april 2006.

³¹ *Blic*, 10. jul 2006.

³² *Blic*, 18. novembar 2006.

³³ *Beta*, 21. jul 2006.

³⁴ *Politika*, 28. januar 2006.

³⁵ *Danas*, 5. jun 2006. Policija je privela četvoricu izgređenika zbog izazivanja rasne, verske i nacionalne mržnje.

³⁶ *Građanski list*, 1. novembar 2006.

³⁷ J. Ferhatović je policiji prijavio poziv, ali je ona prvo odbila da se na poziv odazove poručujući mu da ujutro dođe u policiju i prijavi pretnju. Tek nakon energičnih zahteva, policija je tokom noći u nekoliko navrata patrolirala oko kuće.

treće kamenovanje ove crkve.³⁸ U Šimanovcima je kamenovana kuća Mirka Đorđevića, pošto je u jednoj TV emisiji zastupao kritički stav prema Nikolaju Velimiroviću.³⁹ U oktobru dva mladića iz Pirota urinirala su po zidovima Islam agine džamije u centru Niša, vređala vernike i u pravcu džamije bacali kamenice.⁴⁰ Sredinom decembra u Novom Sadu je kamenovana Hrišćanska baptistička crkva,⁴¹ Crkva Svetog duha je opljačkana⁴² a na protestantsku crkvu u Kraljevu je bačen molotovljev koktel;⁴³

- prefarbanja natpisa – u noći između 21. i 22. aprila crnom bojom je prefarban natpis sela Sent Mihalj, na dvojezičnoj tabli na ulazu u Mihajlovo.⁴⁴ U Vrbasu su članice neformalne grupe "Ženska umetnička radionica kao alternativa" protestovale zbog postavljanja nekoliko jednojezičnih i isključivo ćirilčnih tabli sa imenima novih ulica. Table su, stoji u njihovom saopštenju, morale biti ispisane i na jezicima manjina - mađarskom i rusinskom - koji su u službenoj upotrebi u ovoj opštini.⁴⁵

- veličanja haških optuženika – ostvarivalo se na različite načine: ispisivanjem njihovih imena - u Vrbasu ispisano ime Ratka Mladića, skandiranjem - na predreferendumskom skupu u Kosovskoj Mitrovici, na kojoj su učestvovali i predstavnici vladajuće koalicije, skandirano je ime Ratka Mladića,⁴⁶ dodelom nagrada - obeležavajući 15 godišnjicu svog postojanja

³⁸ *Danas*, 31. mart 2006.

³⁹ *Danas*, 18. maj 2006.

⁴⁰ *Danas*, 20. oktobar 2006. Tokom godine zabeleženi su i primeri oskrnavljivanja grobalja – sredinom februara u Subotici je na pravoslavnom groblju srušeno 9 nadgrobničkih spomenika a četiri krsta su izvađena iz zemlje. *Građanski list*, 20. februar 2006. U noći između 9 i 10 juna u zapadnom delu katoličkog groblja u Temerinu je oskrnavljeno deset spomenika. *Dnevnik*, 13. jun 2006.

⁴¹ Tim povodom oglasio se Savez evanđeoskih vernika Srbije ukazujući da su napadi na njihove bogomolje, preteći graffiti i razbijeni prozori samo deo onoga što pripadnici i sveštenici višenacionalnih protestantskih crkava u Srbiji preživljavaju. U saopštenju Saveza se ističe da aktualni Zakon o crkvama i verskim slobodama legalizuje diskriminaciju višenacionalnih protestantskih crkava. *Danas*, 20. decembar 2006.

⁴² Napadi na verske objekte mogu biti motivisani i mržnjom prema pripadnicima drugačije vere, ali ne treba prenebrežnuti i važne socijalne momente. Crkve se pljačkaju, iz njih se krade novac i odnose vredni predmeti koji se, kasnije, prodaju na drugom mestu radi sticanja materijalne dobiti.

⁴³ www.b92.info

⁴⁴ *Dnevnik*, 25. april 2006. Lokalne vlasti u Zrenjaninu su osudile prefarbanje natpisa na mađarskom jeziku. Na tablama postavljenim u februaru, osim na srpskom, naziv grada je ispisan i na slovačkom, rumunskom i mađarskom jeziku, ali je naziv na mađarskom jeziku prefarban. *Građanski list*, 21. 2. 2006.

⁴⁵ *Dnevnik*, 6. oktobar 2006. Odluka lokalne samouprave ocenjena je kao izraz arogancije prema nacionalnim manjinama i od nje je zatraženo ispravi svoju grešku i poštuje zakon.

⁴⁶ Predstavnici međunarodne zajednice su, prema saznanjima radija B92, Rasimu Ljajiću, koordinatoru Akcionog plana za hapšenje Ratka Mladića, uručili oštar

revija za kulturu, umetnost i društvena pitanja "Zbilja" dodelila je nagrade za životno delo svojim saradnicima, između ostalih i Radovanu Karadžiću i Vojislavu Šešelju,⁴⁷ ili, pak, oslikavanjem zidova njihovim portretima - u beogradskom naselju Sremčica na fasadi jedne kuće naslikan je portret Ratka Mladića u vojničkoj uniformi kako salutira.⁴⁸

- Tokom godine zabeleženo je još nekoliko incidenata koje treba pomenuti.

Na zgradu ambasade Albanije početkom godine bačena je manja eksplozivna naprava koja je izazvala manja oštećenja na objektu.⁴⁹ U studiju novosadske TV Apolo, u januaru, urednik informativnog programa je spalio list "Bezbožnik".⁵⁰ Zbog karikatura Muhameda koje su objavljene u danskom listu "Yyllands posten" više od dve hiljade muslimanskih vernika je protestovalo u Novom Pazaru. Uz povike "Alah uekber" (Alah je najveći) zapaljane su zastave Danske, Hrvatske i Izraela.⁵¹ Pokrajinski sekretar za obrazovanje i kulturu Zoltan Bunjik oštro je protestovao i zatražio od Ministarstva prosvete i sporta da hitno povuče iz distribucije zbirku zadataka iz mađarskog jezika za upis u srednju školu zbog poruka - "Mogao bi da odeš" i "Potonućete" - koje su štampane na naslovnoj stranici zbirke.⁵² Veliko uznemirenje javnosti izazvala je vest da je Ostoja Sibinčić imenovan za sekretara MZ "Ruma 2". Ovaj čovek poznat je po tome što je 6. maja 1992. godine na zboru meštana u Hrtkovcima pročitao spisak sa imenima

---

protest, smatrajući da iza incidenta stoji država, te da on dovodi u pitanje navodne napore vlasti da lociraju i uhapsu Ratka Mladića. *Dnevnik*, 28. oktobar 2006.

⁴⁷ U obrazloženju nagrade R. Karadžiću je navedeno da je on "utuženik haške konkviste i najtraženiji begunac pred inkvizicijom novog svetskog poretka" i "paradigma civilizacije koja je izgubila svoj kompas". Šešelj je nagradu dobio kao "pravnik, političar, narodni tribun, disident, najzabranjiviji autor, pisac političkih, istorijskih, polemičkih i memoarskih knjiga". *Danas*, 25/26. mart 2006.

⁴⁸ Portret Ratka Mladića slikan je nekoliko dana i na njemu su radila petorica "mladih umetnika". "Ljudi su", zabeležio je novinar "Kurira", "prosto likovali kada su ga ti momci slikali". Portret veličine metar i po sa dva "ulepšao je celu ulicu". *Kurir*, 26. oktobar 2006.

⁴⁹ *Danas*, 3. januar 2006.

⁵⁰ Nakon reakcija javnosti urednik je smenjen.

⁵¹ *Danas*, 11/12. februar 2006. Organizator protesta nije poznat. Nije primećeno prisustvo čelnika Islamske zajednice, niti vodećih političara.

⁵² Izdavač "Prosvetni pregled" je objasnio da su se ove poruke na naslovnoj stranici našle sasvim slučajno, bez ikakve zle namere, a kao posledica nepoznavanja mađarskog jezika. Ministarstvo prosvete je saopštilo da će zbirka biti povučena. "Tehnička greška" je objašnjena nepoznavanjem mađarskog jezika od strane tehničkog urednika koji je nasumice izabrao jedan od zadataka iz zbirke čiji su autori pripadnici mađarske nacionalne zajednice. *Dnevnik*, 3. februar 2006.

nepodobnih ljudi, nakon čega se veći broj Hrvata iselio iz Hrtkovaca.⁵³ Radio Kikinda je 20 aprila prekinuo emitovanje programa na mađarskom jeziku, što je Opštinski odbor SVM ocenio kao ukidanje prava mađarske manjine da se informiše na svom, maternjem jeziku. Predstavnici lokalne vlasti su izostanak programa na mađarskom jeziku objasnile reorganizacijom Informativnog centra "Kikinda" u čijem je sastavu pomenuti radio.⁵⁴ U maju je Ivica Dačić, predsednik Glavnog odbora SPS-a, optužio crnogorske suvereniste da su izbore dobili zahvaljujući antisrpskim glasovima. Na pitanje da li je uputno prebrojavati glasove na nacionalnoj osnovi, Dačić je odgovorio "veoma je uputno, jer su se Crnogorci u svojoj istoriji uvek borili protiv Turaka, Muslimana, Albanaca i Hrvata, nikad protiv Srba. Jeste da svaki glas građanina vredi isto, ali ovde se nije glasalo po građanskoj, već po antisrpskoj osnovi. Ako će Albanci odlučivati o odnosima Crnogoraca i Srba, zašto smo 500 godina ratovali protiv Turaka, što se nisu odmah s njima udružili protiv Srbije?"⁵⁵ Početkom juna pripadnici policije u Senti su obilazili stambene zgrade i od predsednika kućnih saveta tražili izveštaj o praznim stanovima u njihovim zgradama. Akcija je zabrinula građane, jer su u njoj prepoznali "nameru da se u prazne stanove usele izbeglice sa Kosova, u slučaju da Kosovo dobije nezavisnost".⁵⁶ U drugoj polovini juna Sandžački odbor za ljudska prava i Sandžački intelektualni krug oglasili su se, usled učestalih obraćanja roditelja i rodbine osuđenika bošnjačke nacionalnosti, saopštenjem u kome ističu da su osuđenici bošnjačke nacionalnosti, koji kaznu izdržavaju u Kazneno popravnom domu u Nišu, izloženi maltretiranju i fizičkim napadima osuđenika srpske nacionalnosti. U saopštenju se ističe da nadležni u ovoj ustanovi ništa nisu preduzeli da se otvorene pretnje i napadi spreče.⁵⁷ Veliku pažnju javnosti izazvalo je i saopštenje SRS u kome se, povodom izbora za predsednika opštine Kula, opominje 70% Srba zato što nisu izašli na izbore i

---

⁵³ Sibinčić je ostao upamćen i po tome što je sa Trivom Ivkovićem, bivšim upravnikom zatvora u Sremskoj Mitrovici, promenio naziv Hrtkovaca u Srbislavce. Nakon reakcije javnosti Opštinska uprava u Rumi je povukla svoju odluku o imenovanju Ostoje Sibinčića za sekretara MZ. Pre toga je je Srđan Nikolić, predsednik opštine Ruma, reagovanja na izbor Sibinčića ocenio kao političku podmetačinu i novinarsku ujdurmu, sa ciljem da se internacionalizuje problem navodno ugroženih manjina u opštini Ruma. *Danas*, 21. 3. 2006.

⁵⁴ Program na mađarskom jeziku, činile su ga tri emisije, nije emitovan od 20. aprila do 10. maja, kada je, zbog protesta SVM-a, ponovo uvedena emisija Vesti. *Građanski list*, 15. 5. 2006.

⁵⁵ *Dnevnik*, 24. 5. 2006.

⁵⁶ Zamenik načelnika policije u Senti je predsedniku opštine Atili Juhasu izjavio da policija ne sprovodi nikakvu organizovanu akciju, te da se podaci verovatno prikupljaju zbog toga što kvartovi u gradu treba uskoro da dobiju svog pozornika, te da su pozornicima potrebni podaci o stanovima i njihovim stanarima kako bi što bolje upoznali svoj kvart. *Građanski list*, 9. 6. 2006.

⁵⁷ Saopštenje je dostavljeno i Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji.

dozvolili da nekih 17% Rusina i Mađara određuje predsednika opštine i budućnost naše dece u tzv. zemlji Srbiji.⁵⁸ U augustu je policija, na osnovu prijave iz Vladičinog dvora SPS, prekinula uličnu predstavu italijanskog ansambla Teatro del Venti zato što je, kako je saopšteno, ometala verski obred. Crkveni velikodostojnik Irinej Bulović je predstavu ocenio kao "primitivnu satanističku seansu".⁵⁹ Predstava "Loša parada" ni u Rumi nije odigrana do kraja, jer je grupa mladića izazvala incident, pa su glumci odlučili da skrate izvođenje predstave.⁶⁰ Na skupu koji su Savez studenata univerziteta u Kosovskoj Mitrovici i Omladina srpskog nacionalnog veća severnog Kosova održali u Beogradu upućen je niz uvreda na račun nevladinih organizacija i stranaka koji su se zalagale za bojkot referenduma. Protivnici referenduma nazivani su "Šiptarima", a dodeljivane su im i posprdne nagrade "Zlatna nanulica" (Nataši Kandić) i "Zlatno keče" (Čedomiru Jovanoviću). Slični gestovi upućeni su i ostalim akterima bojkota Nataši Mičić, Sonji Biserko, Goranu Svilanoviću i Nenadu Čanku.⁶¹ Početkom novembra tri osobe su povređene u sukobu vernika i vehabija u Arab džamiji u Novom Pazaru, kada su vehabije pokušale da vernicima nametnu svoj način obavljanja obreda.⁶² Na svetski dan borbe protiv fašizma i antisemitizma u Novom Sadu je otkriven spomenik Jaši Tomiću. Tim povodom je Jozef Lapid, predsednik Memorijalnog centra holokausta Jevreja u Drugom svetskom ratu, na adresu gradonačelnice Maje Gojković uputio pismo u kome je podseća da je Jaša Tomić bio antisemita.⁶³ Nandor Kiš, sveštenik Hrišćanske reformatske crkvene opštine Zrenjanin napustio je svečani koktel organizovan povodom proslave Dana opštine, kada

⁵⁸ Na izborima je kandidat SRS izgubio od suparnika iz Demokratske stranke. Radikali su demantovali da imaju bilo kakve veze sa spornim saopštenjem "koje DS pokušava da pripiše srpskim radikalima". Predsedništvo Nacionalnog saveta Rusina je na 23 adrese uputilo dopis u kome ukazuje na skandalozno saopštenje. Dopis je upućen najvišim republičkim i pokrajinskim organima, ambasadama Ukrajine i Ruske federacije, OEBS-u, Posmatračkoj misiji EU, Evropskom centru za pitanja manjina, komisiji za ljudska prava UN i drugim organizacijama. Građanski list, 14. 7. 2006.

⁵⁹ U pismu objavljenom na sajtu SPC Bulović ističe: "Ne samo što sam dao nalog da se dugim zvonjenjem svih zvona Sabornoga hrama izrazi protest Crkve zbog ovog svetogrđa i varvarstva, nego sam idućeg jutra dao nalog da se čitav prostor pokropi osvećenom vodom, uz odgovarajuću crkvenu molitvu".

⁶⁰ Mladići su glumce nazivali demonima, đavolima i poručivali da ih treba isterati odavde. U grupi su, po rečima jednog od organizatora predstave, shvatili da je najbolje da okončaju predstavu. Dnevnik, 27. 8. 2006.

⁶¹ Građanski list, 25. 10. 2006.

⁶² Danas, 6. 11. 2006. Zbog sukoba i pucnjave ispred džamije Islamska zajednica je odlučila da džamiju zatvori do daljnjeg. Džamija je ponovo otvorena 8. novembra.

⁶³ U pismu se ističe da je Tomić u srpske umove implementirao ideje koje su se kasnije koristile u nacističkoj propagandi: da su Jevreji lihvari kojima ne treba verovati i varalice koje krađu hrišćanima teško zarađeni novac. Dnevnik, 10. 11. 2006.

je Ljubomir Marković, predsednik Saveza udruženja ratnika oslobodilačkih ratova Srbije od 1912 - 1920 i njihovih potomaka, izjavio da se obeležava dan kraja vladavine Azijata u Evropi i ovom delu Balkana, te da je vreme da Azijati odu tamo odakle su došli. Kiš je izjavio da ga je ta izjava pogodila, jer Mađari vode poreklo iz Azije i da je pukovnik na to mislio.⁶⁴ U Preševu je, povodom Dana zastave, albanskog nacionalnog praznika, sa zgrade Skupštine opštine skinuta zastava Srbije i postavljena zastava Albanije.⁶⁵ U selu Torda, opština Žitište, zabeleženi su slučajevi maltretiranja dece mađarske nacionalnosti od strane njihovih vršnjaka Roma. Događaji nisu okarakterisani kao međunacionalni incident, ali su ocenjeni kao veliki problem.⁶⁶

Ustav – propuštena prilika

Pored različitih oblika netrpeljivosti, tokom godine je zabeležen i jedan poseban slučaj nepoverenja prema pripadnicima nacionalnih manjinama, onaj vezan za donošenje novog srbijanskog ustava.⁶⁷ Svoje interesovanje za najviši pravni akt i želju da učestvuju u procesu njegove izrade predstavnici manjina su iskazivali u više navrata, ali su voljom vladajuće oligarhije u tome bili onemogućeni. Tako je prilika da se u društvu uspostavi opšti konsenzus i ojača osećanje manjina da zajednica počiva na njihovom pristanku propuštena. Najviši akt kojim se uspostavlja pravni i politički poredak već je na svom prvom koraku je suočen sa deficitom legitimnosti, jer su pripadnici manjina u velikom broju ignorisali poziv da učestvuju i na referendumu potvrde ustav. Pored činjenice da nisu involvirani u pisanje ustava, te da o njemu nije vođena nikakva javna rasprava, na ovakvu odluku manjina uticali su i pozivi koje su građanima upućivale pojedine političke stranke, odnosno nevladine

⁶⁴ Građanski list, 18. 11. 2006.

⁶⁵ Danas, 29. 11. 2006. U Bujanovcu je, prvi put, pored zastave Srbije postavljena i albanska zastava. Dan ranije Petar Lađević, direktor Službe za ljudska i manjinska prava, je izjavio da "albanska nacionalna manjina u ovom trenutku nema prava na proslavu svojih nacionalnih praznika i obeležja, jer nije formirala svoj nacionalni savet". Skrećemo pažnju na ovu izjavu, jer je u suprotnosti za zakonom o manjinama. Po zakonu, naime, osnivanje nacionalnih saveta nije uslov za uživanje prava, pa ni onih koji se tiču obeležavanje nacionalnih praznika i isticanje nacionalnih simbola, zato što osnivanje nacionalnih saveta nije obavezno, nego fakultativno pravo. U zakonu stoji da "pripadnici nacionalnih manjina mogu izabrati nacionalne savete" (čl. 19), što znači i da ne moraju.

⁶⁶ Mali Romi, učenici petog razreda, terali su svoje vršnjake Mađare da kleče i mole se Bogu na romskom jeziku. U OŠ "Endre Adi" nastava se odvija na mađarskom i, upravo zbog dece romske nacionalnosti, na srpskom jeziku. Dnevnik, 4. 12. 2006.

⁶⁷ Doduše, treba reći da u ovom slučaju nije reč samo o nepoverenju prema manjinama, nego i o nipoštaštanju demokratske javnosti i demokratskih procedura. To, kao i činjenica da ustav nije "prošao" u Vojvodini, ozbiljno dovodi u pitanje njegovu legitimnost.

organizacije,⁶⁸ zatim agresivna prouferendumska kampanja Srpske radikalne stranke,⁶⁹ dvostruki aršini u pogledu autonomije,⁷⁰ uverenje da ustav ništa ne donosi manjinama,⁷¹ da nisu usvojeni njihovi zahtevi,⁷² ali, pre svega, predložena definicija kojom je Republika Srbija određena kao "država srpskog naroda i svih građana koji u njoj žive". Ovakva ustavna definicija države (čl. 1.) stvorila je kod pripadnika manjina uverenje da u Srbiji postoje građani prvog i drugog reda, te da je njima namenjena uloga građana drugog reda. Takvo uverenje pojačano je i čl. 13. koji već svojim nazivom - Zaštita državljana i Srba u inostranstvu - upućuje na diskriminaciju.⁷³ Interesantno je istaći da se pomenuti član nalazi se u prvom delu ustavnog predloga u kome se izlažu načela ustava, pored ostalih, vladavina prava⁷⁴ i zaštita nacionalnih manjina.

Novim ustavom Srbije, proglašenim na sednici Narodne skupštine 8. novembra, pripadnicima manjina se jemči posebna zaštita manjinskih prava

⁶⁸ Liga socijaldemokrata Vojvodine, Liberalno demokratska partija i Građanski savez Srbije samo su neke od političkih stranaka koje su pozivale građane na bojkot referenduma. U Novom Sadu je formirana i ad hoc koalicija nevladinih organizacija sa istim ciljem. Koaliciju je činilo više nevladinih organizacija, među kojima Centar za razvoj civilnog društva, Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Centar za regionalizam, Fond Panonija, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i druge.

⁶⁹ Kampanju Srpske radikalne stranke pratili su i bilbordi sa Šešeljevim likom, što je u sredinama u kojima žive pripadnici manjina delovalo kontraproduktivno, jer je odvrćalo manjine od izlaska na biračka mesta.

⁷⁰ Ustavom se Kosovu, za razliku od Vojvodine, garantuje suštinska autonomija. Vladajuće stranke u vojvođanskom parlamentu postigle su konsenzus oko poželjnog stepena autonomije, ali njihovi zahtevi nisu uvaženi od strane ustavotvoraca. Nezadovoljstvo postojećim stepenom autonomije svakako će biti jedan od faktora mobilizacije autonomaša na budućim izborima.

⁷¹ Savez vojvođanskih Mađara (SVM) je preveo tekst predloga ustava na mađarski jezik i organizovao raspravu u sredinama u kojima žive Mađari kako bi ih upoznao sa sadržinom ustava. "Zahvaljujući tome, Mađari su imali prilike da se detaljno informišu o ustavu i shvate da on ništa ne donosi manjinama", izjavio je Karolj Dudaš, potpredsednik SVM. Građanski list, 1. 11. 2006.

⁷² "Mi smo tražili", izjavila je Ana Mankanova Tomanova, koordinatorka nacionalnih saveta, "da se u Ustavu nađe autonomija Vojvodine u skladu sa Platformom Izvršnog veća, da Srbija bude definisana kao građanska država, kao i da se manjinama da deset odsto zagarantovanih mesta u republičkom parlamentu". Građanski list, 21. 9. 2006.

⁷³ Član 13 Ustava Srbije ima dva stava i glasi: "Republika Srbija štiti prava i interese svojih državljana u inostranstvu. Republika Srbija razvija i unapređuje odnose Srba koji žive u inostranstvu sa matičnom državom". Da je u pitanju diskriminatorska odredba vidi se po tome što se posebno izdvajaju Srbi, iako njihov državljanjski status mora biti istovetan statusu svih ostalih državljana Srbije koji žive u inostranstvu.

⁷⁴ Nije jasno o kakvoj je vladavini prava reč ako se zaštita prava i interesa Srba posebno izdvaja i ako su njihovi interesi i prava značajniji u odnosu na prava i interese državljana Srbije?!

radi ostvarenja potpune ravnopravnosti i očuvanja njihovog identiteta (čl. 14).⁷⁵ U posebnom odeljku ustava - Prava pripadnika nacionalnih manjina - pripadnicima manjina se, pored prava koja su zajemčena svim građanima, garantuju dodatna individualna i kolektivna prava.⁷⁶ Pravom na očuvanje posebnosti (čl. 79) pripadnicima manjina se garantuje pravo: na izražavanje, čuvanje, negovanje, razvijanje i javno izražavanje nacionalne, etničke, kulturne i verske posebnosti, na korišćenje jezika i pisma; da na svom jeziku koriste svoje ime i prezime; na školovanje na svom jeziku i osnivanje privatnih obrazovnih ustanova; na potpuno, blagovremeno i nepristrasno obaveštavanje na svom jeziku, uključujući i pravo na izražavanje, primanje slanje i razmenu obaveštenja i ideja, na osnivanje sopstvenih sredstava javnog obaveštavanja, u skladu sa zakonom; na upotrebu simbola na javnim mestima; da u sredinama gde čine značajnu populaciju, državni organi, organizacije kojima su poverena javna ovlašćenja, organi autonomnih pokrajina i lokalne samouprave vode postupak i na njihovom jeziku; da u sredinama gde čine značajnu populaciju tradicionalni lokalni nazivi, imena ulica, naselja i topografske oznake budu ispisane i na njihovom jeziku. U skladu sa Ustavom, a na temelju zakona, pokrajinskim propisima se mogu ustanoviti dodatna prava pripadnika

⁷⁵ U cilju ostvarenja pune ravnopravnosti Republika Srbija može u ekonomski, socijalni, kulturni i politički život uvesti posebne propise i privremene mere (čl. 76). Garantovana ustavom, ljudska i manjinska prava neposredno se primenjuju, kao i prava zajemčena opšteprihvaćenim pravilima međunarodnog prava, potvrđenim međunarodnim ugovorima i zakonima (čl. 18). U ustavu se izričito ističe da se dosegnuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati, ali da se ljudska i manjinska prava zakonom mogu ograničavati, ako ograničenje dopušta Ustav (čl. 20). Ako im je uskraćeno ili povređeno neko pravo zajemčeno ustavom pripadnici manjine imaju pravo na sudsku zaštitu. Oni, takođe, imaju pravo da se obrate i međunarodnim institucijama u cilju zaštite svojih ustavom zagarantovanih prava i sloboda. Svrha ustavnog jemstva ljudskih i manjinskih prava je u očuvanju ljudskog dostojanstva i ostvarenju pune slobode i jednakosti svakog pojedinca (čl. 19). Ustavne odredbe o ljudskim i manjinskim pravima tumače se u korist unapređenja vrednosti demokratskog društva, saglasno važećim međunarodnim standardima u oblasti ljudskih i manjinskih prava, kao i praksi međunarodnih institucija koje nadziru njihovo sprovođenje (čl. 18).

⁷⁶ Preko kolektivnih prava pripadnici manjina odlučuju ili učestvuju u odlučivanju o pojedinim pitanjima koja su vezana za njihovu kulturu, obrazovanje, obaveštavanje i službeni upotrebu jezika i pisma (čl. 75). Manjinama se jemči ravnopravnost pred zakonom i jednaka zakonska zaštita. Zabranjena je svaka diskriminacija zbog pripadnosti nacionalnoj manjini (čl. 76). Pod istim uslovima kao i ostali građani, pripadnici manjina imaju pravo da učestvuju u upravljanju javnim poslovima i da stupaju na javne funkcije. Prilikom zapošljavanja u državnim organima, javnim službama i organima pokrajine i lokalne samouprave vodi se računa o nacionalnom sastavu stanovništva i odgovarajućoj zastupljenosti manjina (čl. 77). Nasilna asimilacija pripadnika manjina je ustavom zabranjena, kao i mere koje bi vodile veštačkom menjanju nacionalne strukture stanovništva na područjima na kojima pripadnici manjina žive tradicionalno i u značajnom broju (čl. 78).

nacionalnih manjina. Pored toga, pripadnici manjina mogu osnivati prosvetna i kulturna udruženja, koja dobrovoljno finansiraju i kojima Republika Srbija priznaje posebnu ulogu u ostvarivanju njihovih prava. Pripadnicima manjina se, takođe, priznaje pravo da uspostavljaju veze i saraduju sa sunarodnicima izvan teritorije Republike Srbije (čl. 80).

U cilju neometanog uživanja zajemčenih prava, ustavom je propisana obaveza Republike Srbije (čl. 81) da u oblasti obrazovanja, kulture i informisanja, podstiče duh tolerancije i međukulturnog dijaloga i preduzima efikasne mere za unapređenje uzajamnog poštovanja, razumevanja i saradnje među svim ljudima koji žive na njenoj teritoriji, bez obzira na njihov etnički, kulturni, jezički ili verski identitet.

U ustavu, u delu koji se bavi pravima pripadnika nacionalnih manjina, većinom su preuzete odredbe iz odgovarajućeg (trećeg) dela Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama. Neke odredbe iz Povelje, međutim, nisu našle svoje mesto u delu ustavnog teksta koji se bavi pravima pripadnika manjina, nego u delu koji se bavi ljudskim pravima i slobodama, poput odredbi koje se odnose na slobodu izražavanja nacionalne pripadnosti, zabranu izazivanja rasne, nacionalne i verske mržnje, odnosno jamstva stečenih prava.⁷⁷ Pored toga što je u zanatskom pogledu bolje urađena - jezik Povelje je precizniji a rešenja su na pregledniji način izložena, nego što je to slučaj sa novim ustavom - odredbe Povelje su znatno povoljnije po pripadnike manjina. Oba dokumenta, na primer, zabranjuju nasilnu asimilaciju pripadnika manjina, ali je samo u Povelji ustanovljena i jasno istaknuta dužnost države (članice i državne zajednice) da pripadnike manjina štiti od svake akcije usmerene ka nasilnoj asimilaciji (čl. 50). U Povelji je, zatim, na obuhvatniji način uređeno i pravo pripadnika manjina na očuvanje posebnosti. U delu ustava koji se bavi očuvanjem posebnosti pripadnika manjina nema odredbe koja se odnosi na, Poveljom zajemčeno (čl. 52), pravo na "određeni broj mandata u skupštini države članice...". Umesto toga, u ustavu su prisutna različita rešenja, u zavisnosti od toga o kojoj je skupštini reč. Tako se u čl. 100 ističe da se u Narodnoj skupštini obezbeđuje ravnopravnost i zastupljenost polova i predstavnika nacionalnih manjina, u skladu sa zakonom, dok se u čl. 180 ustava navodi da će se u pokrajinama i jedinicama lokalne samouprave u kojima živi stanovništvo mešovitog nacionalnog sastava, omogućiti srazmerna zastupljenost nacionalnih manjina u skupštinama, u skladu sa zakonom. Rešenja na štetu manjina prisutna su i u čl. 75 ustava, gde se u stavu 1. ističe da se individualna i kolektivna prava pripadnika manjina ostvaruju u skladu sa Ustavom, zakonom i međunarodnim ugovorima što je, u odnosu na rešenje iz

⁷⁷ U drugom delu ustava, u osnovnim načelima, u čl. 20. se ističe da se "dostignuti nivo ljudskih i manjinskih prava ne može smanjivati". U Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama data je šira formulacija, jer su njome obuhvaćena i individualna i kolektivna prava.

Povelje o ljudskim i manjinskim pravima sužavanje prava. U Povelji se, naime, navodi da se individualna i kolektivna prava ostvaruju u skladu sa zakonom i međunarodnim standardima. Pri tome, ne treba izgubiti iz vida da u ustavu ne postoji integrativna klauzula, te da međunarodni ugovori ne smeju biti u suprotnosti sa Ustavom.⁷⁸ Pravi je cinizam ustavotvoraca, međutim, prisutan u delu ustava kojim je predviđena mogućnost da se u cilju zaštite ljudskih i manjinskih prava izjavi ustavna žalba (čl. 170), ali nije jasno kome se ona izjavljuje, jer među nadležnostima Ustavnog suda nema one koja bi se odnosila na odlučivanje u takvim slučajevima.⁷⁹

Imajući u vidu da rešenja ponuđena u ustavu zaostaju za onima iz Povelje o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama, kao i uverenje pripadnika manjina da se ustavom pretvaraju u građane drugog reda, posve je razumljiva njihova odluka da se ogluše o pozive da učestvuju na referendumu. Iako su predstavnici Vlade i vladajućih stranaka, nastojali da privole predstavnike manjina, naročito onih brojnijih, poput bošnjačke i mađarske, da pozovu svoje sunarodnike da u što većem broju učestvuju na referendumu, ta nastojanja nisu urodila plodom.⁸⁰ Predstavnici manjina, ako se već nisu eksplicitno određivali, najčešće su zauzimali neutralnu poziciju, prepuštajući sunarodnicima da, kao što je to učinilo hrvatsko i slovačko nacionalno veće, shodno svojoj savesti odluče hoće li izaći na referendum i kako će glasati.⁸¹ Motive za ovakvo ponašanje nije teško odgonetnuti. U situaciji etnonacionalističke mobilizacije, optužbi i napada na protivnike

⁷⁸ U Ustavnoj povelji državne zajednice, u čl. 16. prisutno je posve drugačije rešenje: "Ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava imaju primat nad pravom Srbije i Crne Gore i pravom država članica".

⁷⁹ Skrećemo pažnju na i to da Ustavni sud de facto ne funkcioniše.

⁸⁰ Zapravo, u slučaju Bošnjaka samo su produbljene političke podele. Tako je Sulejman Ugljanin, lider Liste za Sandžak, pozvao je svoje sunarodnike da "obuku svečano odelo" i na referendumu glasaju za Ustav, dok su ostali predstavnici Bošnjake ili pozivali na bojkot, kao Stranka za Sanžak i Bošnjačka koalicija, ili su, poput Sandžacke demokratske partije, izbegle da se jasno odrede prema tome kako bi građani trebalo da se ponašaju na referendumu. Nezadovoljne načinom na koji je donet Ustav, bošnjačke partije su optužile Vladu Srbije zato što predstavnike Bošnjaka nije uključila u pisanje ustava, a potom i narodne poslanike iz redova koalicije Lista za Sandžak da nisu hteli da se uključe u taj posao zbog svojih ličnih interesa i nade da će na taj način zadobiti naklonost i nekih drugih vlada u Beogradu (Danas, 16. 10. 2006.) Lideri dve mađarske stranke Demokratske stranke vojvođanskih Mađara i Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara, koje se sa trenutno najjačom partijom Savezom vojvođanskih Mađara bore za uticaj u mađarskom biračkom telu, bili su znatno eksplicitniji u svojim stavovima od lidera SVM. Dok je Jožef Kasa, lider SVM pozvao Mađare da izađu na referendum i glasaju po svojoj savesti, dotle su Andraš Agošton i Pal Šandor poručivali svojim sunarodnicima da na referendumu glasaju protiv ponuđenog ustavnog rešenja (Dnevnik, 26. 10. 2006.).

⁸¹ Dnevnik, 23. 10. 2006.

referenduma,⁸² katastrofičnih upozorenja,⁸³ kao i spočitavanja da čuvaju Miloševićev ustav,⁸⁴ predstavnici manjina su želeli, najpre, da izbegnu optužbe za mogući neuspeh referenduma⁸⁵ a, potom, i optužbi da su, u "odsudnim" trenucima, Srbiju lišili jednog od važnih instrumenata odbrane teritorijalnog integriteta Srbije.⁸⁶

Etnička autonomija

U želji da, u cilju podrške ustavu, iskoristi emotivni i politički potencijal kosovskog pitanja, srbijanska se politička elita suočila i sa zahtevom tri mađarske stranke da se, uporedo sa pregovorima o budućem statusu Kosova, razgovara i o autonomiji Mađara u Vojvodini, te da se Mađarima obezbedi onakva etnička autonomija, kakva će biti data Srbima na Kosovu. Smatrajući da je pitanje Mađara u Srbiji otvoreno i da nije rešeno Andraš Agošton, Šandor Pal i Laslo Rac Sabo, vođe Demokratske stranke vojvođanskih Mađara (DSVM), Demokratske zajednice vojvođanskih Mađara (DZVM) i Građanskog saveza Mađara (GSM), 12. decembra prošle godine svojim su se zahtevom obratili najvišim funkcionerima Srbije. Pošto od nadležnih instanci nisu dobili nikakav odgovor pomenuti su lideri, u martu, uputili pismo i Martiju Ahtisariju, specijalnom izaslaniku UN za Kosovo i Metohiju.

U srbijanskoj javnosti pomenuti zahtev nije naišao na pozitivnu recepciju. Pregovori o konačnom statusu Kosova su, po rečima Dušana Prorokovića, predsednika skupštinskog odbora za KiM, apsolutno nespojivi sa

⁸² Zagovornici bojkota u javnosti su optuživani da deluju po nalogu stranih nalogodavaca, da razbijaju državu i rade u korist onih koji hoće da nam otmu Kosovo. Na beogradskom Trgu Republike, nekoliko dana pre održavanja referenduma, dodeljene su simbolične nagrade za doprinos nezavisnoj albanskoj državi Kosovo, a čelnici pojedinih stranaka i nevladinih nazivani su Šiptarima. Danas, 25. 10. 2006.

⁸³ Nebojša Čović, predsednik Socijaldemokratske partije, je ocenio bi u zemlji, ako se na referendumu ne potvrdi novi ustav, mogao da nastane kaos. On je upozorio da postoje domaće i međunarodne snage kojima uspeh referenduma i ne odgovara i postavio pitanje ko finansira promotere antireferendumske kampanje. Dnevnik, 25. 10. 2006.

⁸⁴ Dragan Šutanovac, potpredsednik Demokratske stranke je najavu bojkota referenduma od strane Albanaca i drugih manjina ocenio kao lošu stvar i izrazio žaljenje što će nacionalne manjine ispasti čuvari ustava Slobodana Miloševića. Danas, 20. 10. 2006.

⁸⁵ Za novi ustav na referendumu (28 i 29. oktobra) glasalo je 53,04 odsto od ukupnog broja upisanih birača. U javnosti je, međutim, iskazivana sumnja da je izlaznost birača na referendumu bila onolika kakvom je predstavljaju zvanični rezultati. Za potvrdu novog ustava u Vojvodini je glasalo svega 43,93 odsto građana.

⁸⁶ Srbijanski premijer je isticao da teritorijalni integritet Srbije i Kosovo u sastavu Srbije treba braniti svim pravnim instrumentima.

položajem Mađara u Vojvodini.⁸⁷ Povlačenju paralele između Kosova i Vojvodine usprotivio se i Bojan Pajtić, predsednik pokrajinske vlade, koji je na zajedničkoj preskoferenciji sa Ferencom Šomođijem, ministrom spoljnih poslova Republike Mađarske, izjavio da se u slučaju Srba na Kosovu brani goli život, dok se u slučaju manjina u Vojvodini radi o unapređivanju evropskih standarda.⁸⁸ Slična mišljenja izneli su i Dušan Janjić, direktor Foruma za etničke odnose, kao i Džejms Lajon iz Međunarodne krizne grupe. Prvi je izjavio da je "vezivanje sudbine Mađara za kosovske Srbe račun bez krčmara". "Kao da ti političari žele da i Mađari prođu ono što su prošli Srbi ili Albanci na Kosovu. To je opasna, preteća bezbednosna poruka"⁸⁹ a, drugi, da se "Vojvodina i Kosovo ne mogu upoređivati ni po čemu", niti se "položaj manjina može dovoditi u vezu sa pregovorima o statusu Kosova".⁹⁰

Ideje pomenutih lidera nisu naišle povoljan prijem ni unutar mađarskog političkog društva. Tako je Jožef Kasa, lider Saveza vojvođanskih Mađara (SVM), najjače partije među Mađarima u Vojvodini, izjavio da Agošton, Pal i Sabo imaju ustavno pravo da pišu pisma, ali da "Ahtisari ne treba da se bavi našim problemom".⁹¹

Umesto obraćanja međunarodnim posrednicima, pitanje autonomije Mađara u Vojvodini, po mišljenju Jožefa Kase, treba da se reši razgovorima sa predstavnicima srbijanske političke elite. Krajem aprila Kasa je izjavio da je SVM započeo ozbiljan dijalog sa Demokratskom strankom Srbije⁹², a najavio je i razgovore sa strankom predsednika Tadića, kao i ostalim demokratski orijentisanim strankama, kako bi se postigao konsenzus oko pitanja mađarske autonomije. Treba reći da se Kasa na razgovore sa predstavnicima srbijanskog

⁸⁷ "Postoje suštinske političke i tehničke razlike između te dve stvari. Kamo sreće da Srbi na Kosovu imaju sva prava koja uživaju vojvođanski Mađari, jer tamo postoji problem bezbednosti, ograničenog kretanja, ljudi nemaju prava na rad, zapošljavanje, školovanje, a u pojedinim sredinama čak ni na ostvarivanje nekih elementarnih stvari kao što je zdravstvena zaštita... Uostalom, ljudi dole ginu zato što su druge nacionalnosti i položaj tamošnjih Srba i ovdašnjih Mađara potpuno je neuporediv". Dnevnik, 18. 1. 2006.

⁸⁸ Danas, 3. 4. 2006.

⁸⁹ Građanski list, 31. 3. 2006.

⁹⁰ Građanski list, 13/14. 5. 2006. Istina, izjavio je Lajon, može se postaviti pitanje zašto decentralizacija nije dobra Srbiji i Srbima u Srbiji, ako je dobra za Srbe na Kosovu. Decentralizacija je ključno pitanje za Srbiju i ide u korist, ne samo nacionalnim manjinama, nego svim građanima.

⁹¹ "Radi se pitanju koje zavisi od mogućnosti, trenutne realnosti i dogovora, ali dogovora unutar ove države, a ne s Martijem Ahtisarijem". Jožef Kasa, Dnevnik, 1. 4. 2006.

⁹² Nakon razgovora sa srbijanskim premijerom Koštunicom Jožef Kasa je izjavio "naišli smo na otvorena vrata kada je reč o autonomiji i uskoro ćemo sa ministrom za državnu samoupravu i lokalnu samoupravu i pravnim timom DSS-a razmotriti mogućnosti njenog ostvarivanja". Dnevnik, 8. 4. 2006.

establišmenta odlučio tek nakon neuspelog pokušaja predstavnika mađarskog političkog i civilnog društva da postignu dogovor oko poželjnog modela autonomije.⁹³

Sve četiri mađarske stranke, naime, smatraju da je autonomija najbolje sredstvo zaštite interesa mađarske manjine, ali se razilaze u odgovoru na pitanje kojim se oblikom autonomije ti interesi najpotpunije ostvaruju. Za razliku od Andraša Agoštona koji personalnu autonomiju smatra najpogodnijim sredstvom zaštite, ostali stranački prvaci, poput Pala i Rac Saboa⁹⁴, preferiraju teritorijalnu, odnosno, u slučaju Jožefa Kase, kombinaciju personalne i teritorijalne autonomije.⁹⁵ Na postizanju unutarmađarskog konsenzusa insistiraju i vlasti susedne Republike Mađarske. Atila Komloš, šef Ureda Republike Mađarske za vangranične Mađare, u intervjuu datom "Građanskom listu" izjavio da Vlada Republike Mađarske neće vangranične Mađare prepustiti same sebi. Mađarska će pomagati svoju manjinu da živi što uravnoteženije i ako tome doprinosi autonomija, Mađarska će podržati autonomiju. Međutim, najpre predstavnici vojvođanskih Mađara, po Komlošovim rečima, moraju doći do konsenzusa u vezi sa tim pitanjem. Ako pronađu rešenje i dođu do konsenzusa, Mađarska će, poručio je Komloš, imati šta da podrži u kontaktima sa susednom zemljom.⁹⁶

⁹³ Nevladina organizacija Civilni pokret uputila je u februaru poziv svim relevantnim činiocima mađarskog političkog i civilnog društva da započnu usaglašavanje oko poželjnog modela autonomije za Mađare u Vojvodini. Na sastanku u Feketiću dogovoreno je da političke stranke (SVM, DSVM, DZVM i GSM) nevladine organizacije i Reformatorska crkva odrede svoje članove stručne komisije koja je (do 10 maja) trebalo da izađe sa konceptom mađarske autonomije u Vojvodini. Prvi sastanak komisije trebalo je da se održi u Novom Sadu, ali je otkazan do daljeg, jer sem SVM ostale stranke nisu ispoštovalе preuzete obaveze. Naime, na sastanku u Feketiću dogovoreno je da stranke svojim potpisima na zajednički dokument ozvaniče buduću saradnju. Dokument je potpisao SVM, ali ne i ostale stranke, zbog čega su predstavnici SVM otkazali svoje učešće na skupu.

⁹⁴ Personalna autonomija, smatra Laslo Rac Sabo, ne garantuje opstanak Mađara. Jedini način da se Mađari u Vojvodini sačuvaju i odupru nadolazećoj asimilaciji je teritorijalna autonomija. Dnevnik, 31. 3. 2006.

⁹⁵ Vojvođanskim Mađarima, po Kasinom mišljenju, "ne bi odgovarala samo čvrsta teritorijalna autonomija, pošto na severu Vojvodine živi nešto manji deo Mađara, dok je više od 50 odsto rasutom širom pokrajine. Zato bi bilo bolje da rešenje potražimo u kombinaciji teritorijalne i personalne autonomije koje, uostalom, i ne isključuju jedna drugu". Dnevnik, 26. 3. 2006. Konceptom teritorijalne autonomije bile bi obuhvaćene opštine u Vojvodini u kojima Mađari čine većinsko stanovništvo, a personalnom opštine u kojima u živi veliki broj Mađara.

⁹⁶ Građanski list, 2006. Nakon razgovora sa čelnicima pokrajinske administracije Žolt Nemet, predsednik Odbora za spoljne poslove mađarskog parlamenta, je izjavio da "autonomija efikasno smiruje međuetničke tenzije i zato se zalažemo za razne oblike autonomije u Vojvodini, a tako i za autonomiju ovdašnjih Mađara". Dnevnik, 16. 3. 2006. Na početku skupa u Feketiću Agošton je obavestio

Pitanje mađarske autonomije pomenuto je i u pismu koje su mađarske nevladine organizacije iz Vojvodine u junu uputile predsedniku Mađarske Laslu Šoljomu, zahtevajući od njega da pred nacionalnim parlamentom inicira donošenje zakonskog akta kojim bi se garantovala zaštita vangraničnih Mađara. Za autore pisma željena zaštita, pored autonomije, podrazumeva još dvojno državljanstvo i garantovana mesta u srbijanskom parlamentu. U pismu su navedeni razlozi zbog kojih nevladine organizacije smatraju da je Mađarima potrebna zaštita, a kao jedan od razloga pomenute su izbeglice.

U Vojvodini se, prema zvaničnim podacima, nalazi 48 odsto od ukupnog broja izbeglica u Srbiji, a od toga 25% su izbeglice sa Kosova. U želji da potpomogne njihovu integraciju, pokrajinska skupština je u decembru osnovala Fond za pružanje pomoći izbeglim, prognanim i raseljenim licima.⁹⁷ Sredstvima koja će mu biti stavljena na raspolaganje, Fond će otkupljivati seoske kuće sa okućnicom i davati novac za njihovu adaptaciju, nabavljati građevinski materijal kako bi se završile započete ili adaptirale kuće u kojima već žive izbeglice. Onima, pak, koji žele da se vrate u državu iz kojih su izbegli Fond će obezbeđivati pakete s najneophodnijim poljoprivrednim alatima i pokućstvom.⁹⁸ Po oceni DSVM takva politika Fonda bi mogla da dovede do narušavanja etničkog sastava u opštinama s pretežno mađarskim življem, posebno u slučaju naseljavanja izbeglica s Kosova koje bi, po sporazumu o readmisiji, iz zapadnih zemalja bile vraćene i naseljene upravo u zoni malograničnog prometa, a ne u centralnoj Srbiji, gde, po njegovim rečima, takođe ima depopulizovanih sela.⁹⁹

Andraš Agošton i Šandor Pal uputili su pismo Jožefu Kasi pozivajući ga da zajedno istupe protiv "srpske politike naseljavanja", ali je od strane SVM taj poziv odbačen i denunciran kao pokušaj (predizborne) diskreditacije SVM. Tivadar Tot, šef poslaničke grupe SVM u pokrajinskoj Skupštini, optužio je stranačke konkurente da netačnim izjavama žele da unesu nemir među mađarski živalj, optužujući SVM da je podržao politiku pokrajinske vlasti o naseljavanju novih izneglica sa Kosova i inostranstva, dok je Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, poručio da Fond "nije formiran kako bi se obezbedile nove izbeglice i za njih kupovale kuće u

učesnike da je dobio odgovor od mađarskog ministra spoljnih poslova da je Budimpešta spremna da "odmah podrži zajedničku koncepciju autonomije". Građanski list, 27. 2. 2006.

⁹⁷ Za funkcionisanje ovog Fonda pokrajinskim budžetom ce biti obezbeđeno preko 28 miliona dinara.

⁹⁸ Fond neće praviti razliku između izbeglica i raseljenih i prognanih lica sa Kosova.

⁹⁹ Dnevnik, 20. 12. 2006. Funkcioner DSVM je izjavio da se koalicija "Mađarska sloga", koaliciju čine DSVM i DZVM, ne slaže da se otkup napuštenih seoskih domaćinstava za izbegla i raseljena lica u Vojvodini sprovodi u Subotici, Bačkoj Topoli, Kanjiži, Senti, Adi, Čoki i Bečeju. Dnevnik, 27. 12. 2006.

naseljima u kojima su manjine većinski živalj".¹⁰⁰ Reagovao je i Janko Veselinović, predsednik Saveta za izbegla, prognana i raseljena lica, ističući da se odluka o osnivanju Fonda odnosi isključivo na izbeglice koje su se u trenutku njenog donošenja nalazile u Vojvodini, te da je u njoj jasno navedeno da se ne sme kršiti ustavna odredba o narušavanju etničke strukture.¹⁰¹

Sukobi unutar zajednice

Podele poput ovih unutar mađarske, prisutne su i unutar drugih manjinskih zajednica. Svojom oštrinom i, naročito, tragičnim posledicama, izdvajaju se sukobi među Bošnjacima na Sandžaku u kojima se, osim verbalnih, koriste rekviziti svojstveni oružanoj vrsti sukoba. Tako je u prvoj polovini aprila na sedište Sandžačke demokratske partije bačen je molotovljev koktel, sredinom meseca bačena je bomba na kuću Fevzije Murića, lidera Stranke za Sandžak, zatim na prostor ispred Skupštine opštine,¹⁰² a u septembru i u sobu Mahmuta Hajrovića, aktiviste SDA. Istog meseca u Novom Pazaru su odjekivali revolverski hici, a tokom održavanja lokalnih izbora¹⁰³ u sukobu pripadnika dva suprotstavljen tabora poginuo Ruždija Đurović, kandidat za odbornika Liste za Sandžak, dok je njegov rođak Sulejman Đurović ranjen.¹⁰⁴ Za ovo ubistvo sukobljene strane optuživale su jedna drugu.¹⁰⁵ Zabrinuta zaoštavanjem sukoba javnost je od državnih organa

¹⁰⁰ Građanski list, 5. 1. 2007. Fond se bavi isključivo izbeglicama koje su već u Vojvodini i formiran je da pomogne njihovom povratku u zemlje matice i integraciji.

¹⁰¹ Veselinović je naglasio da oko 90% izbeglica živi na području onih opština u kojima žive i njihovi rođaci koji su ranije došli u Vojvodinu, a to su Novi Sad, Futog, Veternik, Kač, Sremska Mitrovica i Ruma, te da izbeglica i nema, ili ih ima vrlo malo na severu Vojvodine.

¹⁰² Za ovaj incident optužena je Stranka za Sandžak, ali je ona to negirala. Potpredsednik stranke Azem Hajdarević je "sugerisao" da razloge za bacanje bombe treba tražiti u obračunima užeg dela Ugljaninog rukovodstva, na jednoj strani, i ljudi koji su iz SDA, ali su protiv uvođenja prinudne uprave, na drugoj strani. Dnevnik, 12. 4. 2006.

¹⁰³ Samo dan nakon što je republička Vlada donela odluku o raspuštanju Skupštine opštine Novi Pazar Rasim Ljajić je takvu odluku ocenio kao pravno i političko nasilje, poručivši da Vlada mora preuzeti odgovornost za posledice tog čina, jer će ona izazvati radikalizaciju prilika u Sandžaku. Građanski list, 8/9. 4. 2006.

¹⁰⁴ Ruždija Đurović je pogoden sa tri metka, dok je njegov rođak Sulejman Đurović u pucnjavi zadobio prostrelnu ranu nadkolenice.

¹⁰⁵ Koalicija Lista za Sandžak je za ubistvo na biračkom mestu 74 optužila obezbeđenje lidera Sandžačke demokratske stranke što je Rasim Ljajić odlučno odbacio. Po Ljajićevim rečima incident se dogodio tako što su članovi SDA Sulejmana Ugljanina pretukli jednog člana biračkog odbora iz SDP koji je, nakon toga, pozvao svoje prijatelje, a onda je došlo do sveopšte tuče i pucnjave. Nakon ubistva SDP i SZS povukle su, iz bezbednosnih razloga, svoje predstavnike iz biračkih odbora. Građanima se obratio i

zahtevala da hitno otkriju i sankcionišu počinioce, a od sukobljenih strana da se uzdrže od svakog zaoštavanja odnosa.

Odgovornost za radikalizaciju prilika na Sandžaku izricane su, kako na račun srbijanske Vlade, tako i na račun partija i njihovih lidera. Po oceni nevladine organizacije "Urban in", vlada je svojom politikom bezuslovne podrške samo jednoj strani umnogome doprinela ovakvom razvoju događaja.¹⁰⁶ "Mi smo taoci režima", izjavila je Zibija Dervišhalitović Šarenkapić, direktorka kulturnog centra "Damad". "Politiku smo pretvorili u pljuvaonicu, a političari, umesto da naprave strategiju razvoja regiona, prave strategije kako da poraze jedni druge".¹⁰⁷ "Umesto da sprovodi zakon i preduzima potrebne mjere Vlada i njena ministarstva se", po mišljenju Ramiza Crnišanina, predsednika Sandžačkog intelektualnog kruga, "rukovode dnevnom politikom, tolerišu paralizu lokalne samouprave izazvanu sukobom skupštine i predsednika opštine".¹⁰⁸ U autorskom tekstu objavljenom u dnevnom listu "Danas" Crnišanin je odgovornost za zaoštavanje prilika adresirao i na račun bošnjačkih političkih stranaka i njihovih lidera,¹⁰⁹ zamerajući im da nisu pokazali zrelost za politički život i demokratsku političku kulturu, za toleranciju i argumentovani dijalog. Stranke su "populističke, u suštini nacionalističke, gaje govor mržnje i stvaraju atmosferu netrpeljivosti".¹¹⁰ Crnišanin je najavio da će organizacija na čijem se čelu on nalazi zatražiti od predsednika Vlade i predsednika Srbije da na 10 godina zabrane rad svim bošnjačkim strankama: "Za to postoji ustavni osnov, jer primenjuju nasilje u politici, koriste maloletnike za političke igre, upotrebljavaju govor mržnje i netolerancije".¹¹¹

predsednik opštine Sulejman Ugljanin pozivajući ih na mir i toleranciju, a građane koji su se okupili ispred zgrade opštine Ugljanin je zamolio da se razidu, što su oni, nakon fatihe Đuroviću (molitve za mrtve) i učinili. Izvršni odbor Bošnjačkog nacionalnog vijeća je najavio da će od Ustavnog suda zatražiti da preispita političko delovanje SDP i njenog predsednika Rasima Ljajića. Dnevnik, 13. 9. 2006.

¹⁰⁶ Danas, 15. 9. 2006. Lista za Sandžak participira u vlasti preko parlamenta u kome Vlada, preko dva poslanika LZS, sebi obezbeđuje podršku, dok SDP preko Ljajića učestvuje u radu važne vladine agencije.

¹⁰⁷ Danas, 22. 12. 2006.

¹⁰⁸ Danas, 15. 9. 2006.

¹⁰⁹ Za bezakonje i anarhiju u Sandžaku optužbe na račun Vlade izneo je i predsednik SDP Rasim Ljajić. On je izjavio da Vlada, zbog podrške dva poslanika Stranke demokratske akcije, toleriše bezakonje, anarhiju i kriminal. Ljajić je pozvao policiju da saopšti da li su u napadu na aktiviste njegove stranke učestvovali bivši pripadnici Oslobođilačke vojske Kosova, članovi SDA. Građanski list, 19. 8. 2006

¹¹⁰ Danas, 15. 9. 2006.

¹¹¹ Danas, 13. 9. 2006. U senci stranačkih sukoba između Bošnjaka, odvija se i sukob sa islamskom zajednicom. Lista za Sandžak je za zaoštavanje odnosa optužila i sandžačkog muftiju Muamera Zukorlića, da doliva ulje na vatru iznoseći dezinformacije, a sve u pokušaju da u politici ostvari dominaciju. I od strane Izvršnog

Posle incidenta u kome je kroz prozor spavaće sobe u kuću Mahmuta Hajrovića ubačena bomba, Rasim Ljajić je pozvao Sulejmana Ugljanina na zajednički sastanak sa muftijom Muamerom Zukorličem da, kao najuticajniji ljudi u Sandžaku, razgovaraju o smanjenju tenzija. Ugljanin je odgovorio kontrapozivom Ljajiću i Zukorliću da učestvuju u radu Izvršnog odbora Bošnjačkog nacionalnog vijeća "kao jedinom mestu za takve razgovore". I Ljajić¹¹² i Zukorlić¹¹³ su taj poziv odbacili uvereni da je u pitanju markentiški potez, a ne iskrena želja da se smire uzavrele strasti.

Određene napetosti postojale su i unutar hrvatske zajednice, ali je njihov konfliktan potencijal bio daleko manji, nego u slučaju bošnjačke zajednice. Hrvatska zajednica je interesantnija iz jednog drugog ugla - odnosa prema Bunjevcima. Odnosi između ove dve zajednice već su duže vreme opterećeni tenzijama. Dok pripadnici bunjevačke zajednice, odnosno njihov nacionalni savet insistiraju na svom distinktivnom nacionalnom identitetu, dotle se od strane predstavnika hrvatske zajednice ističe da su Bunjevci deo hrvatskog nacionalnog korpusa. Pomenuta razmimoilaženja su u punoj meri došla do izražaja povodom zahteva Bunjevačkog nacionalnog saveta o uvođenju bunjevačkog jezika s elementima nacionalne kulture kao izbornog predmeta u škole.¹¹⁴ Tim povodom reagovao je Demokratski savez Hrvata

odbora Bošnjačkog nacionalnog vijeća Islamskoj zajednici Sandžaka je zamereno da se grubim kršenjem predizborne ćutnje na skandalozan način umešala u politički život. Pre toga na adresu Sulejmana Ugljanina upućena su dva pisma, prvo je uputio Mešihat Islamske zajednice Sandžaka i u njemu se izražava protest zbog nekorektnog i tendencioznog ophođenja Regionalne televizije prema Islamskoj zajednici, a u drugom je Mevlud Dudić, dekan Fakulteta za islamske studije, najoštrije osudio vandalizam koji su pristalice Liste za Sandžak, počinili tokom predizbornog mitinga u prostoru Fakulteta.¹¹¹ Koalicija Lista za Sandžak je uzvratila podnošenjem krivične prijave protiv Muftije Zukorlića i dekana Dudića zbog toga što su iznošenjem lažnih vesti izazvali paniku u redovima pripadnika islamske veroispovesti. Naime, prema navodima Informativne službe Koalicije Lista za Sandžak u svim džamijama u Novom Pazaru i okolnim mestima u toku verskog obreda čitan je dopis Islamske zajednice u kome su "iznete neistine i laži protiv koalicije Lista za Sandžak Sulejman Ugljanin".

¹¹² Zašto bi išli na tu sednicu, upitao se Ljajić. To bi bilo kao kada ja pozovem Ugljanina na sednicu Glavnog odbora moje stranke. "Saveti nacionalnih manjina se bave obrazovanjem i kulturom, a ne bezbednosnim pitanjima". Danas, 16. 11. 2006.

¹¹³ "Da je Sandžak monarhija i da je gospodin Ugljanin Luj XIV njegov nalog BNVS da pozove gospodu Bajrama Omeragića, Rasima Ljajića i muftiju sandžackog imao bi smisla. A pošto nije tako, onda se taj čin može protumačiti kao omalovažavanje svih drugih, dajući im zadatke koje treba da izvrše za interes neprikosnovenog", piše u medijima upućenom dopisu muftije Zukorlića. Danas, 16. 11. 2006.

¹¹⁴ Pokrajinski sekretarijat za obrazovanje i kulturu zatražio je od ministarstva za ljudska i manjinska prava SCG da donese konkretniji stav i preporuke o problemu uvođenja bunjevačkog jezika kao izbornog predmeta u nižim razredima osnovne škole. Pomoć je zatražena zato što su mišljenja o standardizaciji bunjevačkog jezika, koja su prethodno zatražena od drugih institucija, različita, čak oprečna. Svoje mišljenje su

Vojvodine (DSHV) u kome se ističe da bunjevačko pitanje ne bi trebalo da opterećuje srpsko - hrvatske odnose i postavlja pitanje kome je u interesu i koje to snage žele od jednog dela hrvatske etničke skupine oblikovati novu etničku skupinu? Ističući da je "famozni binjevački jezik" "tek jedan govorni dijalekt, poput mnogih drugih lokalnih i mjesnih govora", DSHV u svom saopštenju ističe da "podršku vlasti u oblikovanju u svijetu nepoznate bunjevačke nacije i standardiziranju njihova govora (u čemu se oslanjaju i na srpske lingviste s novosadskog državnog sveučilišta) doživljavamo nadasve kao pokušaj priječenja naše zajednice da se prirodno integrira u hrvatski narod kojemu, s obzirom na svoje jezične i kulturne tradicije, u potpunosti pripada".¹¹⁵

DSHV oglosio se i u decembru mesecu povodom simpozijuma o poreklu Bunjevaca. Skup je, po oceni DSHV, bio "kvazinaučnog karaktera, jer su učesnici bili samo oni koji negiraju pripadnost Bunjevaca hrvatskoj naciji i sa veoma skromnim znanjem o Bunjevcima, imao je kao jedini cilj pokušaj pronalaženja istorijske i naučne podloge za državni projekat stvaranja zasebne etničke grupe Bunjevaca, za što su još od vremena Miloševića stvorene političke, a od nedavno i pravne pretpostavke".¹¹⁶

Reagujući na osporavanje njihovog zasebnog identiteta, te izjavu hrvatskog premijera Ive Sanadera da je sa vlastima u Beogradu postigao dogovor da se hrvatska zajednica više ne deli na Bunjevce, Hrvate i Šokce, nacionalni savet Bunjevaca je uputio otvoreno pismo najvišim državnim funkcionerima u kome ih upozorava da je u toku izjednačavanje Bunjevaca i Hrvata. Nikola Babić, predsednik nacionalnog saveta, je naveo da politički predstavnici Hrvata u Srbiji, uz očiglednu podršku i pomoć organa Hrvatske, na različite, organizovane i perfidne načine, nepoštujući međunarodne konvencije i zakone, svrstavaju Bunjevce među pripadnike hrvatske nacionalne manjine.¹¹⁷

dostavile Srpska akademija nauka i umetnosti, Vojvođanska akademija nauka, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, pokrajinski Sekretarijat za upravu, propise i nacionalne manjine, te Pedagoški zavod Vojvodine.

¹¹⁵ Hrvatska riječ, 24. veljače 2006. U saopštenju se naglašava da je dosadašnje djelovanje državnih organa na svim novoima po ovom pitanju bilo izrazito netransparentno i politikantsko, te da je cio postupak bio pod plaštom tajne i vođen od ljudi čija je kompetencija više nego upitna. U slučaju da vlasti "nastave davati aktivnu potporu na stvaranju zasebnog jezika od jednog dijalekta i uopće na oblikovanju posebne nacije njenim izdvajanjem iz hrvatske nacije, DSHV će, stoji na koncu saopštenja, biti prisiljen zatražiti zaštitu svojih prava od Vijeća Evrope".

¹¹⁶ Danas 13. 12. 2006.

¹¹⁷ Dnevnik, 2. 8. 2006. U otvorenom pismu se još ističe da je nedopustiva manipulacija nacionalnim osećanjima i prisvajanje pripadnika drugih nacionalnih manjina iz političkih ili nekih drugih razloga. Mirko Bajić, član bunjevačkog nacionalnog saveta predložio je Savetu da zatraži zabranu distribucije Investicionog priručnika jer sadrži promenjenu etničku sliku Vojvodine. U knjizi su, po Bajćevim rečima, dati potpuno netačni podaci o nacionalnoj strukturi stanovništva. "Na primer, u

Na okruglom stolu, u martu mesecu organizovanom u Novom Sadu, Vladimir Đurić, iz Ministarstva za ljudska i manjinska prava, odbio je optužbe da država podržava Hrvate, odnosno Bunjevce, jer vlast "mora da poštuje slobodu nacionalnog izjašnjavanja koja počiva na subjektivnom osećaju pripadništva određenoj naciji". Na primedbu izrečenu na skupu da prilikom ratifikacije Evropske povelje o regionalnim i manjinskim jezicima bunjevački jezik nije pomenut kao jedan od deset jezika na koje se ova Povelja odnosi, Đurić je odgovorio da to ne znači da taj jezik ne postoji i da on nije pomenut, jer se to pitanje odnosi na mogućnost ostvarivanja prava.¹¹⁸

Crkva i manjine

Kada je o ostvarivanju prava reč, interesantno je primetiti da su predstavnici bunjevačke zajednice to pitanje postavili i iz ugla ostvarivanja prava na veroispovedanje. Na poziv nacionalnog saveta u Subotici je tokom oktobra boravio i Milan Radulović, ministar vera u Vladi Republike Srbije, koji je u razgovoru sa rukovodstvom saveta pokušao da nađe odgovor na pitanje kako da Bunjevci što potpunije ostvaruju ovo pravo. Predstavnici bunjevačke manjine, naime, smatraju da u Katoličckj crkvi, kojoj najvećim delom pripadaju, nisu priznati na nacionalnom nivou, te da katolička crkva, isto kao što je to učinila i država, treba da prizna nacionalnu posebnost Bunjevaca, a njihov jezik uključi u svoj unutarcrkveni život. Zakonom o crkvama i verskim zajednicama crkve su, poručio je Milan Radulović, ministar vera, dobile visok stepen autonomije, pa jezik bogoslužnja same određuju. Ističući da je ovo pitanje u nadležnosti katoličke zajednice u Subotici, ministar vera je izrazio nadu da će se unutar te zajednica uspostaviti takvi odnosi u kojima će vernici osećati da su priznati u svim dimenzijama svog bića, ne samo duhovnoj, nego i nacionalnoj.¹¹⁹

Sem u gore navedenom, pitanje crkve aktualizovalo se i u slučaju Crnogoraca i Makedonaca. Od strane Udruženja Crnogoraca Srbije "Krstaš" u više navrata je najavljivano podizanje hrama Crnogorske pravoslavne crkve u Lovćencu, kako bi se Crnogorcima omogućilo ostvarivanje njihovih verskih prava. Pozivajući se na Zakon o crkvama i verskim zajednicama, izgradnji hrama usprotivili su se Ministarstvo vera i predstavnici Srpske pravoslavne

---

priručniku piše da u Bajmoku žive samo Srbi, Hrvati i Mađari. Po popisnim podacima u tom mestu živi oko 700 Hrvata i 1266 Bunjevaca. U selu Ljutovo živi 308 Hrvata i 379 Bunjevaca, ali njih tu, kao i u Bajmoku, nema". Građanski list, 17. 4. 2006.

¹¹⁸ Povodom usvajanja novog poslovnika o radu među odbornicima subotičke skupštine opštine zapodenula se rasprava o tome treba li u skupštinskoj Sali istaći, pored zastava Republike i Pokrajine, te mađarske i hrvatske zajednice, i zastavu bunjevačke manjine. Skupština je većinom glasova podržala predlog da se u Velikoj većnici Gradske kuće nađe i bunjevačka zastava. Danas, 30. 9. 2006.

¹¹⁹ Dnevnik, 25. 10. 2006.

crkve, naglašavajući da u "Srbiji verske objekte mogu graditi samo crkve i verske zajednice", a ne udruženja građana, poput "Krstaša". Prema rečima Milana Radulovića, ministra vera, udruženje "Krstaš" ne može da se registruje kao verska zajednica, jer je udruženje građana. Po Zakonu o crkvama i verskim zajednicama u registar verskih organizacija ne mogu da se upišu organizacije čiji naziv sadrži naziv ili deo naziva koji izražava identitet crkve, verske zajednice ili organizacije koja je već upisana ili je ranije podnela zahtev za upis u registar. Praktična primena člana 19. pomenutog zakona znači da se u Srbiji, sem Srpske pravoslavne crkve, ne može registrovati ni jedna druga pravoslavna crkva, kako Crnogorska, tako ni Makedonska, kako su to tražili Makedonci okupljeni u Udruženju Makedonaca Vojvodine.

Ovakvi dikriminirajući efekti zakona o crkvama i verskim slobodama posebno su revoltirali Nenada Stevića, predsednika "Krstaša", koji je Srpsku pravoslavnu crkvu optužio da "vrši zatiranje Crnogoraca, Crnogorske pravoslavne crkve i same Crne Gore, čime se potvrđuje protivjeverdeljski i protivekumenski karakter srpskog pravoslavlja. Ja bih to nazvao srpskim pravoslavnim fundamentalizmom". Istorijski koreni tog fundamentalizma su, po Stevićevom mišljenju, u organskom srastanju osvajačke srpske države, Srpske pravoslavne crkve i srpske vjere. U tom duhu je i nastao Zakon o crkvama i verskim zajednicama kojim se, naglašava Stević, vrši diskriminacija etničkih Crnogoraca i krše njihova vjerska i ljudska prava. U razgovoru za Radio Slobodna Evropa, Stević je poručio: "Mi ćemo podnijeti zahtjev za registraciju Crnogorske pravoslavne crkve u Srbiji. U slučaju da budemo odbijeni žalićemo se Ustavnom sudu Srbije, a ako i to ne prođe, idemo u Ženevu i Strazbur .... Nijesmo mi građani drugog reda da bismo prihvatili da nosimo žute trake oko ruke samo zato što ne pripadamo većinskoj naciji, ili većinskoj vjeri u ovoj državi".¹²⁰

Kao i Crnogorci, i pripadnici makedonske zajednice su uspeli da obezbede zemljište za izgradnju svoje crkve, ali nisu uspeli da dobiju građevinsku dozvolu. "Znamo", izjavio je Dragan Velkovski, "da se Srpska pravoslavna crkva protivi izdavanju dozvole, ali spremni smo da se borimo sa njom i izborimo za naša prava". Ideja da se u Vojvodini napravi hram Makedonske pravoslavne crkve stara je nekoliko godina, ali sve do sada Makedonci nisu uspeli da obezbede zemljište i sredstva za negovu izgradnju. Kada su, napokon, to uspeli i obelodanili svoje namere u Makedoniji je pritvoren vladika Jovan. "Zbog njegovog hapšenja ovdašnja javnost je prilično neprijateljski primila vest o izgradnji makedonske crkve", izjavio je Velkovski, dodajući da, čak, ni njegovi prijatelji nisu hteli da prihvate objašnjenje da obični Makedonci nemaju nikakve veze sa tim hapšenjem. "Zbog hapšenja vladike Jovana nismo želeli da dižemo tenzije u javnosti. Nismo hteli da

---

¹²⁰ Danas, 9-10. 9. 2006.

gradimo na divlje, pa da doživimo da se preko noći poruši ono što smo preko dana izgradili".¹²¹

Zakon o crkvama i verskim zajednicama srbijanska skupština je usvojila u prvoj polovini godine, u aprilu mesecu. U javnosti je pohvaljen napor da se ovaj zakon donese, ali je ukazano i na nekoliko problematičnih mesta¹²² koja omogućuju diskriminaciju pripadnika različitih verskih zajednica. Zakon, međutim, nije interesantan samo iz ugla pripadnika određene konfesije, nego i sa etničkog aspekta. Budući da se u Srbiji konfesionalne i etničke razlike u određenoj meri poklapaju, odredbe Zakona o crkvama koje omogućuju nejednaki tretman se, stoga, doživljavaju i kao uskraćivanje manjinskih prava. Ne sporeći važnost pomenutog zakona treba istaći da je za ostvarivanje manjinskih prava, ipak, značajnije donošenje zakona o izboru, ovlašćenjima i načinu finansiranja nacionalnih saveta.

Između sinekura i bezakonja

Svaki od 14 nacionalnih saveta, koliko ih je do sada izabrano, izabran je na temelju uredbe koju je 2002. godine donelo Ministarstvo za ljudska i manjinska prava. Zakonom o zaštiti prava i sloboda nacionalnih manjina predviđeno je da se pitanje izbora nacionalnih saveta uredi posebnim zakonom, ali taj zakon, četiri godine nakon što je, kao prvi, izbran nacionalni savet Mađara,¹²³ još uvek nije donet.

Kada je postao direktor Službe za ljudska i manjinska prava, Petar Lađević je, u jednom od svojih prvih intervjua, izjavio da će Služba nastaviti rad na stvaranju manjinskog zakonodavstva, i to pripremom predloga zakona o ovlašćenjima i načinu izbora nacionalnih saveta.¹²⁴ Apostrofiranje pomenutih zakona nije slučajno, jer je u drugoj polovini septembra Nacionalnom savetu Mađara istekao mandat, a pitanje izbora novog, odnosno novih saveta, (jer će

¹²¹ Građanski list, 8. 5. 2006.

¹²² U članu 6 Zakona stoji da su "Crkve i verske zajednice... jednake pred zakonom". Ali, pred kojim zakonom? Jer, već su u ovom zakonu različite crkve i verske zajednice, prilikom registracije, dovedene u neravnotežan položaj. Uslovi za registraciju jedinih verskih organizacija su strožiji nego uslovi za registraciju drugih. Da bi se nejednakost različitih verskih korporacija još više podcrtala iskorišćena je i ortografija. Tako se reč crkva u sintagmi Srpska pravoslavna crkva piše velikim slovom, dok se ista reč u sintagmi Hrišćanska baptistička crkva piše malim slovom.

¹²³ Nacionalni savet mađarske nacionalne manjine je konstituisan dana 21.09.2002.

¹²⁴ Sa izradom ovih zakona se, po Lađevićevim rečima, kasni iz opravdanog razloga. Kao takav, opravdani razlog Lađević je naveo referendum u Crnoj Gori. Danas, 10. 7. 2006.

se, u međuvremenu, vrlo brzo okončati madati i hrvatskog, slovačkog i bunjevačkog saveta) nije zakonom regulisano.¹²⁵

Na obavezu da se ovaj zakon donese ukazivano je proteklih godina u više navrata i od strane različitih aktera. Uprkos obećanjima, Vlade pre svega, zakon nije donet, jer za njegovo donošenje nije postojala politička volja. Na probleme sa kojima će zbog toga biti suočene manjine, ali i Republika Srbija, takođe je upozoravano u više navrata. Tako je početkom maja Laslo Joža, predsednik Nacionalnog saveta Mađara, upozorio Vladu Srbije da će, ukoliko se do septembra ne donese odgovarajući zakon, nastati pravni vakum, usled čega nacionalni saveti neće imati zakonskog osnova za svoj rad. Vladi je predloženo i da, u nedostatku boljeg rešenja, modernizuje nekadašnju uredbu Ministarstva za ljudska i manjinska prava, ali Vlada, kako je izjavio Joža, nije reagovala na pomenutu inicijativu.¹²⁶ Istim povodom oglosio se i Tamaš Korhec, pokrajinski sekretar za upravu, propise i nacionalne manjine, naglašavajući da se, u pogledu izbora nacionalnih saveta, krećemo ka "stanju faktičkog bezakonja".¹²⁷ Da bi izbegla takav, po republičku Vladu krajnje neprijatan razvoj događaja, Služba za ljudska i manjinska prava je saopštila da će redovna elektorska skupština za izbor Nacionalnog saveta mađarske nacionalne manjine¹²⁸ biti odložena do stvaranja pravnih pretpostavki i prenošenja funkcija sa bivše zajednice Srbije i Crne Gore na Srbiju, te da će Služba, do okončanja tog postupka, preuzeti stručne poslove koji se odnose na položaj i ostvarivanje nadležnosti nacionalnih saveta nacionalnih manjina.¹²⁹ Nije, međutim, jasno (da li je i) na temelju kog je to pravnog akta Služba za ljudska i manjinska prava ovlašćena da preuzima nadležnosti nacionalnih saveta? Nije, takođe, jasno ni na osnovu čega je Savet Republike Srbije zauzeo stav da početak trajanja četvorogodišnjeg mandata nacionalnog saveta počinje trenutkom upisa u Registar nacionalnih saveta, a ne datumom održavanja osnivačke skupštine.¹³⁰ Napokon, nije jasno zašto se Služba za ljudska i manjinska prava nije o ovakvoj svojoj odluci prethodno konsultovala sa

¹²⁵ Ovo je veoma ilustrativan primer neodgovornosti države u odnosu na pripadnike nacionalnih manjina i odsustva bilo kakve državne strategije. Jednostavno rečeno, u političkoj agendi pitanje manjina se nalazi na dnu liste interesovanja državnih vlasti.

¹²⁶ Građanski list, 1. 8. 2006.

¹²⁷ Građanski list, 10. 8. 2006.

¹²⁸ Isto se odnosi i na održavanje vanredne elektorske skupštine Nacionalnog saveta Roma.

¹²⁹ Građanski list, 10. 8. 2006.

¹³⁰ Dnevnik, 19. 10. 2006. Po mišljenju Tamaša Korheca, pokrajinskog sekretara za upravu, propise i nacionalne manjine, "datum upisa u registar teško se može uzimati kao validna odrednica, jer se izbori održavaju redovno i postoji mandat koji od njih počinje da teče, a upis u registar se obavlja samo jedanput, prilikom osnivanja određene institucije".

nacionalnim savetima, nego su oni o njoj obavješteni putem medija?¹³¹ Ono što je, međutim, jasno jeste da srbijanska Vlada preko svojih agencija nastoji da, manipulišući datumima, na nelegalan način produži život nacionalnim savetima i izbegne krajnje nezavidnu situaciju u koju je, svojom politikom marginalizacije, dovela nacionalne savete, ali i pripadnike manjina - prve da ne mogu na zakonit način da nastave sa radom, a druge (sa mogućnošću) da ostanu bez svojih ključnih reprezentativnih struktura.

Utisak je, međutim, da ni sami članovi nacionalnih saveta, iako su neki od njih na vreme upozoravali na problem, nisu, iz različitih razloga, vršili dovoljno snažan pritisak da se pomenuti zakon donese. Bez precizno definisanih nadležnosti, načina finansiranja i izbora, nacionalni saveti su jedna vrsta sinekuralnih institucija. "Sam način izbora i funkcionisanja saveta ne ... podstiče širu participaciju manjinskih predstavnika. Elektorski način izbora... pogoduje dobro organizovanim i politički profilisanim strankama nacionalnih manjina, ali ne i malobrojnim ili teritorijalno disperzovanim i nedovoljno organizovanim manjinama. Nacionalni saveti u ovom slučaju postaju stecište interesnih grupa unutar jedne manjine, koje su najčešće zatvorene i nepropustljive za drugačija mišljenja i poglede".¹³²

Posredan i nedemokratski način izbora suočio je nacionalne savete sa problemom legitimnosti.¹³³ Sama institucija saveta nikada nije dovođena u pitanje, ali je sam način izbora bio predmet brojnih kritika i primedbi. Upravo zbog takvog posrednog i nedemokratskog načina izbora nacionalni saveti su, umesto da harmoniziraju različite interese, postali izvor podela i radikalizacije

¹³¹ "Neugodno sam iznenađena što ovo saznajem iz medija, jer smatram da nacionalni saveti treba da budu makar obavješteni na Služba za ljudska i manjinska prava preuzima nadležnosti nacionalnih saveta", izjavila je Ana Tomanova Makanova, predsednica Nacionalnog saveta Slovaka i koordinatorica svih nacionalnih saveta. Ona je istakla da bi bilo "sasvim logično da direktor Službe Petar Lađević, pre donošenja takve odluke, sazove predstavnike svih nacionalnih saveta makar na blic sastanak i da nas, kao savetodavna tela u ovoj problematici, makar pita za mišljenje koje može i ne mora uvažiti". Dnevnik, 9. 8. 2006.

¹³² Vidi prilog Gorana Bašića u: *Demokratija i multikulturalnost u jugoistočnoj Evropi*, Centar za istraživanje etniciteta, Beograd, 2003, str. 176. Mađarski sociolog Đerđ Serbohorvat smatra da SVM drži u šaci Nacionalni savet Mađara i medije na mađarskom jeziku u Vojvodini. Serbohorvat je Nacionalni savet nazvao "jednopartijskom, SVM kreacijom". Dnevnik, 4. 9. 2006.

¹³³ Pri tome je potpuno nejasno kako su neki od nacionalnih saveta uopšte i mogli biti izabrani, kada unutar zajednice koju reprezentuju, a sudeći prema poslednjem popisu stanovništva, nema punoletnih pojedinaca u broju dovoljnom za formiranje nacionalnog saveta. Ovde se misli na Nacionalni savet grčke nacionalne manjine. Prema podacima iz publikacije *Etnički mozaik Srbije u Srbiji živi 572 pripadnika grčke nacionalne manjine*. Da bi mogli formirati nacionalni savet njima je, prema uredbi bivšeg Ministarstva za ljudska i manjinska prava, potrebno tri hiljade potpisa punoletnih pripadnika grčke manjine sa pravom glasa.

unutar samih manjinskih zajednica. Legitimnost Nacionalnog saveta Mađara, na primer, osporava se od trenutka njegovog konstituisanja, a slična situacija je i u pogledu nekih drugih saveta.

Kao jedan od načina da se reši pitanje legitimnosti svojevremeno je predlagano formiranje posebnih biračkih spiskova manjinskih zajednica. U pismu koje je uputio direktoru vladine Službe za ljudska i manjinska prava, Andraš Agošton je aktuelizovao pomenuti predlog i predložio da se napusti dosadašnji način izbora saveta, jer je nedemokratski i nelegitiman. Izbore za predstavničko telo nacionalnih manjina treba birati pomoću demokratskih višestranakih izbora na osnovu spiskova birača manjinskih zajednica. Tako formirano telo bilo bi, smatra Agošton, "sposobno za otkrivanje, izražavanje i zastupanje osnovnih interesa vezanih za očuvanje nacionalnog identiteta nacionalnih manjina".¹³⁴ Isti način izbora, kada su pripadnici manjinskih zajednica u pitanju, Agošton je predložio i za izbore za srbijanski parlament, apelujući na Vladu da što pre pristupi izradi biračkih spiskova vojvođanskih Mađara.

Izbori i manjine

Izbore, raspisane za 21. januar 2007. godine, predstavnici manjina su iskoristili da bi ukazali na uslove koje manjine dovode u neravnopravna položaj u odnosu na pripadnike etničke većine. To se, pre svega, odnosi na broj potpisa (10 hiljada) koje su političke partije obavezne da prikupe kako bi predale svoje liste.¹³⁵ Republička izborna komisija je, da bi olakšala manjinskim strankama učešće na izborima, smanjila broj sudski overenih izjava birača za stranke nacionalnih manjina sa deset na tri hiljade. To je, međutim, prema oceni DSVM, učinjeno bez ikakvog pravnog osnova i suprotno Zakonu o izborima, zbog čega je stranka pokrenula inicijativu za ocenu ustavnosti i zakonitosti pomenute odluke.¹³⁶ Po mišljenju DSVM, broj sudski overenih

¹³⁴ Građanski list, 4. 9. 2006. DSVM po Agoštonovim rečima neće učestvovati u izborima za članove Mađarskog nacionalnog saveta ako oni budu ponovo birani putem elektora, a ne na neposrednim i tajnim izborima. Takav način izbora, smatra Agošton, mogu u slučaju Mađara poslužiti samo za "ručno upravljanje" sa, od strane vlasti, favorizovanim krilom manjinske političke elite.

¹³⁵ Na konkretnim primerima pomenuti problem je efektno ilustrovao Šandor Pal ističući da, kada je u pitanju njegova zajednica, to znači da se moraju prikupiti potpisi 4 odsto Mađara, odnosno svih Rusina. S druge strane, ako se radi o pripadnicima većinske zajednice onda je potrebno prikupiti potpise samo 0,005 Srba. Građanski list, 6/7. 5. 2006.

¹³⁶ U inicijativi DSVM se navodi da za Mađare u Vojvodini broj sudski overenih potpisa treba smanjiti sa 10 hiljada na svega 450. "Jedino na taj način, poštujući princip ravnopravnosti i srazmernog opterećenja izbornim poslovima, može da se izbegne negativna diskriminacija na nacionalnoj osnovi".

potpisa za Mađare u Vojvodini treba smanjiti sa 10 hiljada na svega 450, jer "jedino na taj način, poštujući princip ravnopravnosti i srazmernog opterećenja izbornim poslovima, može da se izbegne negativna diskriminacija na nacionalnoj osnovi".

Kao i u slučaju prethodnih izbora, i na ove parlamentarne izbore manjinske stranke su izašle u odvojenim kolonama. Pokušaj da se među mađarskim strankama postigne dogovor oko zajedničkog nastupa na izborima završen je neuspehom. SVM je doneo odluku da samostalno ide na izbore, dok su DSVM i DZVM formirale koaliciju "Mađarska sloga". Zajednički nastup dve vodeće bošnjačke partije nije, zbog velikih sukoba koji postoje između koalicije Lista za Sandžak i Sandžačke demokraske partije, bio realan. U jednom trenutku se činilo gotovo izvesnim da će partije Albanaca sa juga Srbije, uz posredovanje OEBS-a, postići dogovor i na izborima učestvovati kao "Koalicija Albanaca Preševske doline". To se, međutim, nije dogodilo. Procenjujući da prisustvo Albanaca u republičkom parlamentu neće promeniti stav srbijanske Vlade da je Kosovo sastavni deo Srbije, dve albanske stranke - Pokret za demokratski progres i Demokratska partija Albanaca, donele su odluku da ne učestvuju na izborima. U saopštenju Pokreta za demokratski progres istaknuto je i da bi njeno prisustvo u parlamentu, nakon rešenja nezavisnosti Kosova kao nezavisne države, moglo biti veoma destruktivno.¹³⁷

Početak februara Romi iz više gradova u Srbiji su najavili formiranje Pokreta za političku emancipaciju Roma i njegovo učešće na izborima. Na izborima su, međutim, pretpostavljajući samostalni nastup zajedničkom učešću, učestvovala samo Unija Roma Srbije i Romska partija. Po rečima Srđana Šajna, Romska partija će samostalno izaći na izbore, jer Romi "više ne žele da ih druge partije obmanjuju". Imajući u vidu veličinu romskog biračkog tela, obe partije bi mogle, barem sa po jednim predstavnikom, ako ne i više, da uđu u parlament. Prisustvo Roma u parlamentu imalo bi veliki simbolički značaj i moglo bi značajno uticati, kako na sticanje samopouzdanja i nacionalne samosvesti, tako i na modernizaciju same romske zajednice i poboljšanje njenog položaja.

¹³⁷ Dnevnik, 22. 12. 2006. Na izborima će, u okviru koalicije "Preševska dolina", učestvovati dve partije Partija za demokratsko delovanje (Riza Halimi) i Demokratska unija Doline (Skender Destani).

Inače, najavu albanskih stranaka da bi mogle učestvovati na izborima Vuk Drašković, ministar vanjskih poslova, je ocenio kao odgovoran potez. "Ako su sami doneli tu odluku, dobru su odluku doneli. Ako ih je neko u tome savetovao, dobro ih je savetovao", izjavio je Drašković. Po mišljenju Dorđa Vukadinovića, urednika "Nove srpske političke misli", Albanci nisu sami doneli odluku da izađu na izbore, nego uz konsultacije sa albanskim liderima na Kosovu i međunarodnom zajednicom. Po njemu, odluka albanskih stranaka da učestvuju na izborima predstavlja priznanje legitimiteta države Srbije. Dnevnik, 8. 12. 2006.

Neke političke stranke nastojale su da, radi što efikasnijeg izbornog nastupa i što većeg broja osvojenih mandata, preko svojih izbornih lista, kao kandidate za poslanike, regrutuju i pripadnike nacionalnih manjina. Tako su se na listi Demokratske stranke (DS) našli pripadnici slovačke, rusinske, hrvatske i drugih manjina. Ovakva vrsta političkih aranžmana otvara vrata i omogućuje pripadnicima manjih nacionalnih zajednica da participiraju u radu parlamenta, što one same, imajući u vidu njihove oskudne kapacitete, ne bi mogle da ostvare.

Jesu li manjine konstitutivni narodi

Na ovakvo ponašanje Demokratske stranke, međutim, uticala je, pored rečenog, i želja da popravi loš utisak koji je ova partija ostavila svojim ponašanjem u vezi novog srbijanskog ustava. Odijum koji je navukla na sebe pristankom da se ustav donese voljom stranačkih oligarhija, bez javne rasprave i učešća manjina u kreiranju ustava, DS je nastojala da neutralizuje i idejom koju je izneo Bojan Pajtić, predsednik Izvršnog veća Vojvodine i visoki funkcioner DS, da su nacionalne manjine u Vojvodini "konstitutivni narodi" i da bi se odredba o tome mogla naći i u novom statutu Pokrajine.¹³⁸

"Kao pravnik, ne bih mogao da potpišem uvođenje konstitutivnih naroda", upozorio je Tamaš Korhec, čelni čovek pokrajinskog sekretarijata za upravu, propise i nacionalne manjine, kome je i poverena izrada novog statuta. Korhec je istakao da za takvu njegovu odluku "postoje dva razloga. Prvi je da pojam konstitutivnosti u Ustavu i našem pravnom poretku ne postoji. Nekada je postojao, 1974. godine, ali sada ne. Drugi razlog je što statut APV nije konstitutivni akt, jer se njime ne uspostavlja Pokrajina. Ona je već uspostavljena ustavom".¹³⁹

Namera aktuelne pokrajinske vlasti da, najpre, sačini novi pokrajinski ustav a, potom, i preko njega omogući manjinama status konstitutivnih naroda, naišla je žestoku kritiku predstavnika tzv. državotvornih stranaka koje su, pozivajući se na odredbe ustavnog zakona, upozoravale da novi statut Pokrajine treba da usvoji naredni, a ne sadašnji saziv Skupštine.¹⁴⁰ Ostaci

¹³⁸ Naša ideja je da se nacionalnim zajednicama, izjavio je u novembru Bojan Pajtić, koje su konstitutivni narodi u Vojvodini, obezbedi učešće i u parlamentu, i u vlasti. Dnevnik, 9. 11. 2006.

¹³⁹ Dnevnik, 17. 11. 2006. Korhec je naglasio da novi statut neće biti u suprotnosti sa Ustavom, ali da će "Platforma PIV-a biti naša vodilja".

¹⁴⁰ I predstavnici DSS i SPS su ukazivali na odredbu u Ustavnom zakonu u kojoj se kaže da je novoizabrana Skupština Vojvodine dužna da pre usvajanja dostavi predlog novog statuta AP Vojvodine na saglasnost Narodnoj skupštini, najkasnije u roku od 90 dana od dana svog konstituisanja. Izbore za pokrajinsku Skupštinu, inače, raspisuje predsednik Narodne skupštine, i to tek pošto bude doneset zakon o teritorijalnoj organizaciji Republike.

prevaziđene autonomaške svesti, oličene u dva Bojana, pokušavaju, po rečima Dušana Bajatovića, predsednika Pokrajinskog odbora SPS, da kvazidržavnost Vojvodine provuku kroz statut Pokrajine, kada to nisu uspeli u Ustavu. U ideji da se manjinama prizna konstitutivnost, Bajatović je video pripremu "novog cirkusa": "Liga socijaldemokrata i proautonomaške snage u Demokratskoj stranci napisaće statut", smatra Bajatović, "tako da ga Skupština Srbije glatko odbije, nakon čega će uslediti pozivi za internacionalizaciju pitanja Vojvodine".¹⁴¹

Bajatović kritikovao i predlog da se novim statutom pokrajinska Skupština, baš zbog nacionalnih manjina, uspostavi kao dvodomno predstavničko telo. Pokrajinska vlast, izjavio je Bajatović, namerava da iz raznih primera po Evropi istrigne iz konteksta samo ono što njima odgovara i tako od Vojvodine napravi još veći circus.¹⁴²

Ideja o dvodomnoj strukturi vojvođanske Skupštine nije nova, o njoj je bilo reči i pre donošenja srbijanskog ustava, ali tada, prilikom izrade Prednacrtu osnovnog zakona Vojvodine, Demokratska stranka nije bila saglasna sa tom idejom, pa je ona u pomenutom dokumentu bila naznačena samo kao alternativa. Međutim, krajem marta, Bojan Pajtić je izjavio da bi novim ustavom trebalo precizirati da će vojvođanski parlament biti sastavljen iz dva doma. Veće naroda, po njegovom jmišljenju, ne bi trebalo da čine poslanici iz redova srpske većine, nego samo oni (koji bi bili birani) iz redova nacionalnih saveta.¹⁴³ Veće bi, po Pajtiću, štitilo identitet nacionalnih zajednica i imalo bi pravo veta prilikom odlučivanja o pitanjima koja zadiru u vitalne interese manjina.

Zahtev, koji je početkom godine na okruglom stolu o položaju manjina izneo predstavnik Nacionalnog saveta Slovaka, da pokrajinski parlament čine veće građana i veće nacionalnih zajednica, naišao je, sudeći po kasnijim reakcijama, na širu podršku. Josip Pekanović, predsednik Hrvatskoh nacionalnog saveta izjavio je da se savet nije posebno bavio tim pitanjem, ali da podržava ideju dvodomnog parlamenta. Ideju je podržao i Laslo Joža, predsednik Mađarskog nacionalnog saveta, izjavivši "Građanskom listu" da se Savez vojvođanskih Mađara za nju zalaže još od 1999. godine.

Karol Verde, koji je u ime Slovačkog nacionalnog saveta izneo pomenuti zahtev, izjavio je da bi se članovi veća nacionalnih zajednica birali proporcionalno njihovom broju u Vojvodini, iz čega proizilazi da bi pripadnici srpskog naroda u Vojvodini imali najviše predstavnika u ovom domu, a za nima onda mađarska, romska, slovačka, hrvatska rumunska i rusinska

¹⁴¹ Dnevnik, 9. 11. 2006.

¹⁴² Dnevnik, 9. 11. 2006.

¹⁴³ Građanski list, 27. 3. 2006. Sa ovakvim rešenjem nije se složio Bojan Kostreš, predsednik vojvođanske Skupštine. On smatra da bi i u veću nacionalnih zajednica trebalo da bude predstavljena i srpska većina i da ustav Srbije ne treba da propisuje strukturu vojvođanskog parlamenta, nego da to treba prepustiti statutu Vojvodine.

zajednica. Ostale, malobrojnije zajednice imale bi određeni broj zajedničkih poslanika. Ovakvom rešenju, kojim se Bunjevci stavljaju među ostale, usprotivio se Mirko Bajić, zato što bi u tom slučaju (neke) zajednice, iako manje od Bunjevačke, imale svoje poslanike, ali ne i Bunjevci.

Novi ustav Srbije, po rečima Todora Gajinova, savetnika pokrajinskog parlamenta, omogućuje postojanje dva skupštinska doma, jer predviđa da Skupština Vojvodine samostalno, u skladu sa ustavom i statutom, uređuje organizaciju pokrajinskih organa. "U svetu postoje iskustva kako se to čini", izjavio je Gajinov, "skupštinska odluka koja nije dobila saglasnost veća u kome su predstavljene odgovarajuće manjine ne može stupiti na snagu izvesno vreme, dok se ne postigne saglasnost. To su iskustva koja se koriste u svetu i mogu biti korišćena prilikom pripremanja budućeg statuta Vojvodine".¹⁴⁴

Prilikom izrade statuta skupštine Vojvodine stručnjaci, kojima je poverenja njegova izrada, prvenstveno su se rukovodili odredbama novog Ustava Srbije, "Omnibus zakonom", kao i Platformom izvršnog veća o položaju AP Vojvodine. Njihov cilj je bio, kako je naglasio Tamaš Korhec, da se maksimalno iskoriste pravne mogućnosti koje proističu iz ovih akata, te da se u najvećoj meri prošire nadležnosti i utvrdi status Pokrajine. Korhec je izričito naglasio da Pokrajina neće ponoviti grešku koju je načinila Republika prilikom donošenja ustava. Predlog statuta neće biti upućen samo Skupštini na razmatranje, nego će i javnost, političke partije, lokalne samouprave i građani imati prilike da o ponuđenom dokumentu kažu svoju reč.

Sastanak sa predstavnicima nacionalnih saveta u prvoj polovini novembra Korhec je iskoristio da ih upozna sa sadržajem, principima i osnovnim vrednostima Vojvodine koje će biti definisane u osnovnim odredbama statuta. Predstavnici nacionalnih saveta složili su se da se u osnovnom aktu koristi termin nacionalne zajednice, umesto nacionalne manjine. "Uvođenje tog termina, po Korhecovim rečima, ima više psihološki značaj, nego pravni, jer se njime šalje određena poruka građanima. Većina predstavnika na sastanku je bila za rešenje da se veće zajednice nabroje u statutu poimenično, na primer da postoje Srbi, Mađari, Slovaci... Da tu ne budu sve statističke kategorije, nego samo one najbrojnije, s tim što bi se u jednoj odrednici navelo da postoje i drugi narodi. Sa predstavnicima saveta dogovoreno je da se u statut unese i da je razvijanje multikulturalnosti i tolerancije trajno opredeljenje pokrajinskih organa, kao i da se istakne uloga nacionalnih saveta".

U izradi statuta, naglasio je Korhec, vodilo se računa i o tome da se institucionalno zaštiti prisustvo svih nacionalnih zajednica u skupštini Vojvodine, kroz jednu vrstu konsensualnog odlučivanja, umesto nametanja većinske volje. "Trudili smo se i da naglasimo da Vojvodina u geografskom, kulturnom i civilizacijskom smislu predstavlja deo srednje Evrope, kao i da

¹⁴⁴ Građanski list, 9. 11. 2006.

naglasimo da je borba za autonomiju neotuđivo pravo građanki i građana Vojvodine, koje ima svoje istorijske korene¹⁴⁵.

*
* *

Pitanje manjina je potpuno marginalizovano i nalazi se u senci nerešenog statusa Kosova. Zabrinutost manjina da će biti izložene udaru frustriranih nacionalista, ako se status Kosova reši suprotno očekivanjima etničke većine, ne bi smeo olako da se ignoriše. Postoji, takođe, bojazan da će nezavisnost Kosova dovesti do egzodusa Srba sa Kosova i da će, u tom slučaju, jedna od njihovih destinacija biti upravo Vojvodina. To bi, strahuju predstavnici manjina, moglo dovesti do promene etničke strukture i otežati ostvarivanje manjinskih prava. U više navrata predstavnici mađarske manjine su iskazivali razumevanje za nastojanja srpske političke elite da sačuva Kosovo, ističući da su i oni, svojevremeno, prošli kroz slično traumatično iskustvo sa Trijanonskim sporazumom. Problem je, međutim, u tome što srbijanska Vlada ne preduzima nikakve korake da javnost pripremi i na soluciju nezavisnog Kosova i tako predupredi pritiske i, moguće, nasilje nad manjinama. Najave preispitivanja odnosa sa državama koje će priznati nezavisnost Kosova se, takođe, od strane manjina doživljava sa zabrinutošću.

O višegodišnjem ignorisanju i bagatelisanju manjinskog pitanja svedoči i činjenica da, pet godina nakon donošenja zakona o manjina, još uvek nije donet zakon kojim bi se uredio način izbora nacionalnih saveta. Posebno zabrinjava način na koji je donet novi srbijanski ustav, kao i izjave pojedinih političara da će ustav, čak i pre nego što je usvojen, biti menjan. To, s jedne strane, govori o političkom voluntarizmu vladajuće oligarhije i, s druge strane, o ustavnom provizorijumu u kome se Srbija nalazi. I jedno, i drugo, udaljavaju Srbiju od dobro uređenog društva u kome su manjinska prava jedan od elemenata stabilnosti i sigurnosti. Propuštajući priliku da predstavnike manjina uključi u pisanje ustava srbijanska vlast je olako propustila nekoliko važnih prilika - najpre, priliku da se u društvu uspostavi najširi konsenzus,¹⁴⁶ zatim priliku da se pitanje manjina demokratizuje na samoj konstitutivnoj ravni, dalje, propuštena je prilika da se ojača osećaj manjina da politička zajednica počiva i na njihovom pristanku i, napokon, propuštena je prilika da se novim ustavom sačuva Poveljom o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama dosegnuti nivo (zaštite) manjinskih prava.

¹⁴⁵ Građanski list, 12. 12. 2006.

¹⁴⁶ Po rečima Jovice Trkulje, profesora Pravnog fakulteta u Beogradu, u Srbiji već 15 godina nema primarnog konsenzusa o osnovnim načelima zajednice. Dnevnik, 18. 6. 2006.

Šest godina nakon oktobarskog prevrata u Srbiji još uvek ne postoji osmišljena manjinska politika. Ono što se naziva manjinskom politikom opterećeno je polovičnošću, odsustvom koherencije i, na momente, neshvatljivom inkompetencijom. Na pitanju manjina prelama se konfuzija čitavog srbijanskog društva i njegovog političkog vođstva nevoljnog, nesposobnog i neodlučnog da, bez ostatka, prihvati evropske vrednosti i radikalno raskine sa starom politikom.

Pokušaji lidera pojedinih mađarskih stranaka da Martija Ahtisarija zainteresuju za položaj Mađara u Vojvodini još više naglašava nespremnost srbijanske elite da otvori javnu i argumentovanu debata o (svim) mogućim oblicima rešavanja položaja manjina. Ova nespremnost podstakla je aktere mađarskog političkog i civilnog društva da pokušaju doći do konsenzusa o najpoželjnijem modelu etničke autonomije. Ne treba, međutim, smetnuti sa uma da na postizanje tog konsenzusa utiče i izvanmađarski faktor – već pominjana nesolidna srbijanska politička elita, svojim neodlučnim sprovođenjem reformi, naročito decentralizacije i transfera ovlašćenja na lokalne samouprave. Na njen račun izricane su, tokom godine, i optužbe za zaoštavanje odnosa unutar bošnjačke zajednice.

Izdvajanju Mađara u zasebnu etničku autonomiju pogoduje konzervativnim strukturama u Srbiji¹⁴⁷ koje u tome vide naročiti način da se eliminiše pitanje autonomije Vojvodine. To odgovara i partijsko-političkim elitama Mađara u Vojvodini, jer zadovoljava njihove apetite, obezbeđuje im vođstvo i upravu nad nacionalnim institucijama. Pitanje je, međutim, koliko takvi aranžmani zadovoljavaju interese običnih ljudi, naročito onih koji će ostati izvan zamišljenog područja teritorijalne autonomije. S druge strane, nije nevažno i pitanje kako će se to odraziti na položaj i interese drugih manjina. One jače i teritorijalno koncentrisane sasvim sigurno će slediti primer mađarske zajednice. Bez značajne podrške "matičnih država", populaciono slabije i prostorno diserzovanije manjine biće osuđene na folklorizaciju i reprodukciju na sve nižem kulturnom nivou. Asimilacija nije problem samo manjina, nego i društva neosetljivog na etnokulturalni pluralizam i nesposobnog da u njemu vidi prednost, a ne hendikep.

Preporuke

- Izraditi koherentnu, doslednu i aktivnu manjinsku politiku. Uobličavanju ovakve politike se mora pristupiti kao jednom od strateški najvažnijih srbijanskih interesa

¹⁴⁷ Prema rezultatima Cesid-ovog istraživanja za većinu je najprihvatljivije da pripadnici drugih nacija budu državljani Srbije, a najnepoželjnije da budu u bračnom srodstvu i na rukovodećim položajima u državi.

- Umesto postojeće Službe za ljudska i manjinska prava formirati posebno ministarstvo za manjine
- Doneti republički zakon o manjinama i zakon o izboru nacionalnih saveta. Insistirati na transparentnosti ovih procesa i učešću javnosti u izradi pomenutih akata
- Sistematskim i kontinuiranim naporima uticati na stvaranje promanjinske atmosfere u društvu
- Umesto predmetom kampanji, promociju toleranciju učiniti sastavnim delom aktivnosti informativnog, obrazovnog, kulturnog i političkog podsistema
- Umesto produbljivanja podela, Vlada bi morala podsticati kooperativne odnose unutar manjinskih zajednica, duh međusobnog uvažavanja i tolerancije
- Pojačati preventivan rad, povećati efikasnost pravosudnih organa i sankcionisati svaki vid nasilja nad pripadnicima manjina
- Pospešiti procese evropskih integracija
- Pojačati prisustvo predstavnika evropskih institucija i monitoring međuetničkih odnosa, posebno u Vojvodini i jugu Srbije.

VIII

Spoljno-politička stagnacija

IZMEĐU ZAPADA I ISTOKA

Bez obzira na činjenicu da je Srbija pri kraju 2006. godine primljena u Partnerstvo za mir, kao i značajnu regionalnu organizaciju CEFTA, njen učinak na međunarodnom planu u celini je negativan. Utoliko više što je međunarodna zajednica, preko svojih relevantnih organizacija i neposrednih aktera i tokom 2006, ulagala maksimalni napor da Srbiju održi na kursu evroatlanskih integracija. To, međutim, nije rezultiralo adekvatnim odgovorom Beograda. Pokazalo se, naime, da u Srbiji autentična prozapadna, evropska politika nije postala dominantna. Sa jedne strane, to je posledica nedefinisanih demokratskih procesa, opterećenih patrijarhalo-autoritarnom tradicijom, što predstavlja objektivno ograničenje koje se teško prevazilazi. Međutim, u poslednjoj godini mandata premijer Vojislav Koštunica je, ignorisanjem evroatlanskih integracija, očiglednije nego ikada ranije pokazao svoju, u suštini, antievropsku orijentaciju koju je u praksi sledila vlada na čijem je čelu.

Kada su početkom maja, zbog nesaradnje sa Međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju (Haški tribunal) prekinuti pregovori o asocijaciji i pridruživanju sa Evropskom unijom, to, osim ostavke potpredsednika republičke vlade, zaduženog za njih, Miroslava Labusa nije izazvalo nikakav politički potres na unutrašnjem planu. Ssta više, iako formalno prozapadnu orijentaciju zemlje niko od relevantnih predstavnika političke elite ne dovodi u pitanje, na javnoj sceni se sve češće i sve glasnije zagovara "uravnoteženje" međunarodnog položaja Srbije i njene spoljnopolitičke orijentacije. To drugim rečima znači, izrazitije okretanja ka Istoku, pvenstveno prema Rusiji, koja se takođe, tokom 2006. godine u vezi sa rešavanjem statusa Kosova ponovo predstavila kao "zaštitnik" srpskih interesa.

Za razliku od evroskepticizma, kao legitimne opcije koja postoji i u demokratskim zemljama starog kontinenta (Norveška, Ssvajcarska), iskrenost proevropskog raspoloženja u Srbiji testirana je tokom 2006. godine na nekoliko konkretnih događaja. Pokazalo se u tim situacijama da srpska politička elita objektivnost međunarodnih faktora doživljava ne samo kao pristrasnost, već i kao hipokriziju i "izdaju" srpskih nacionalnih interesa za račun drugih aktera u regionu. U maju je to bio slučaj sa referendumom za osamostaljivanje Crne Gore, koji je obavljen po kriterijumima i pod neposrednom kontrolom EU (Miroslav Lajčak). Potom, intenzivna diplomatska aktivnost predvođena

predsednikom Srbije Borisom Tadicem i premijerom Vojislavom Koštunicom da se pregovori o asocijaciji i pridruživanju obnove samo na osnovu tzv. akcionog plana za privođenje Mladića u Hag, nije dala očekivani (u Beogradu) rezultat. Konačno, samo nekoliko dana nakon parlamentarnih izbora (21. januar 2007) specijalni izaslanik generalnog sekretara UN Marti Ahtisari objavio je nacrt svog rešenja za budući status Kosova.

Ponašanje međunarodnih faktora u sva tri slučaja, primljeno je u Beogradu sa neskivenim razočarenjem i gorčinom. Eskalacija negativnog raspoloženja kulminirala je naročito u vezi sa Kosovom, kada su usledili otvoreni pozivi za zaoštavanje odnosa sa međunarodnom zajednicom (Platforma o Kosovu, Demokratske stranke Srbije) i diskreditacija evropske politike kao nepravične, neiskrene i ne-prijateljske: "...evropska orijentacija Srbije bi došla u pitanje iz prostog razloga što bi retko ko u Srbiji mogao da poveruje da neko ko je deo jednog neprijateljskog konteksta, poput procesa utvrđivanja statusa za Kosovo, može u bilo čemu drugome da ima prijateljske namere. Priča u stilu "vi pustite Kosovo, i pred vama je evropska budućnost" nije nešto što je za Srbe prihvatljivo, ne zato što to nije dobra ponuda već zato što u njenu iskrenost i dobronamernost, posle svega više niko ne veruje."¹ Ili, kako se pita glavni urednik nedeljnika NIN, koji (buduću) kosovsku nezavisnost smatra pobedom sile nad pravom i pravdom, "gde mi to onda žurimo? U Uniju, u NATO? Zašto? Da bismo se i mi učlanili u grupu svetskih nasilnika? Pa da po nekom tajnom rasporedu i mi dobijemo neke nesrećnike kojima ćemo za račun Više sile, baciti pravo i Povelju UN u lice i sladostrasno gaziti njihovo dostojanstvo?"²

Prekid pregovora sa EU

Nakon što je (2005), počela pregovore sa Evropskom unijom, kao prvi formalni korak u procesu priključenja najznačajnijoj evropskoj integraciji, kao i relativno uspešne saradnje sa Haškim tribunalom (više od deset "dobrovoljnih" predaja optuženih za ratne zločine), činilo se da će se tokom 2006. godine nastaviti stabilni uspon međusobnih odnosa. Optimistička očekivanja naročito su bila prisutna u Briselu, jer se smatralo da će Srbija, nakon što je Hrvatska (jesen 2005) uhapsila i isporučila haškog optuženika Antu Gotovinu i time deblokirala proces priključenja Uniji, to relativno brzo učiniti sa Ratkom Mladićem. Tako je, na primer, sa sastanka ministara spoljnih poslova zemalja EU, 20. marta "upućena snažna podrška srpskom narodu u njegovom nastojanju da se otarasi nasleđa Slobodana Miloševića". To je i ovom prilikom podrazumevalo "potpunu saradnju sa Haškim sudom", koja je, kako je rečeno, "neophodna za postizanje trajnog pomirenja u regionu, a to je i međunarodna

¹ *Nin*, 8. februar 2007.

² Slobodan Reljić, *Nin*, 1. februar 2007.

obaveza i uslov za brže približavanje Evropskoj uniji".³ Polazeći od činjenice da je stabilnost Balkana ključna i za bezbednost EU i evropskog kontinenta u celini, briselski zvaničnici su uložili veliki napor, neki od njih, poput Olija Rena i lični trud da Srbija ne uspori evropski put. Pogotovo što je tehnički deo posla skopčan sa pregovorima obavljan uspešno i bez zastoja. Dok je još postojalo uverenja da Srbija neće preuzeti rizik suspenzije pregovora, Oli Ren je u tekstu napisanom specijalno za najuticajnije srbijansko glasilo *Politiku*, naglasio važnost izručenja Ratka Mladića Hagu. Uz ostalo, i zbog toga što je "ovde reč o ostvarenju demokratske zrelosti. Oružane snage i službe bezbednosti moraju u potpunosti da budu pod kontrolom demokratski izabranih civila. Pozivam sve demokratske lidere ove zemlje da sarađuju kako bi jednom za svagda ostvarili potpunu saradnju sa Tribunalom i preostale begunce stavili u avion za Hag. Narod Srbije zaslužuje da krene napred ka svojoj evropskoj sudbini. Ne dozvolite da vam Ratko Mladić i dalje stoji na tom putu".⁴

Vlasti u Beogradu su ta očekivanja izneverila. Razočarenje i haške tužiteljke Karle del Ponte i briselskih zvaničnika je bilo utoliko veće zbog toga što su praktično do poslednjeg trenutka (rok je bio 30. april) verovali, ispostavilo se, lažnim obećanjima o "političkoj volji" (koja navodno ranije nije postojala) i da će se Ratko Mladić sigurno naći u Hagu. Iza tih obećanja, prema kasnijim izjavama Karle del Ponte, stajao je lično premijer republičke Vlade Vojislav Koštunica.

Nakon negativnog izveštaja haške tužiteljice o (ne)saradnji Srbije sa Hagom, koja je podnela čelnicima Evropske unije, EU je 3. maja 2006, suspendovala pregovore o Sporazumu o asocijaciji i pridruživanju. I tada, kao i sada, činilo se da je ta odluka teže pala evropskim, nego beogradskim zvaničnicima. Na briselsku odluku dramatično je reagovao samo potpredsednik Vlade, Miroljub Labus, koji je inače, bio na čelu srpskog dela pregovaračkog tima. Istog dana on je naime, podneo ostavku na svoju funkciju u Vladi i pozvao i ostale ministre iz svoje stranke (G 17 plus) da učine isto. Labus nije krio svoje razočarenje "udaranjem u zid" (kako se izrazio) i sa gorčinom primetio da su Mladića "tražili svuda, samo ne tamo gde je bio."

Kako izgleda sa vremenske distance, u vladi Vojislava Koštunice, koja se verbalno stalo deklarirala za evropsku opciju, Labus je jedini bio iskren. Kao da je predosećao mogući potonji rasplet on je još u martu u redovnoj kolumni koju je kao potpredsednik vlade imao u *Politici*, uz upozorenje da je diplomatska aktivnost uspela da obezbedi to poslednje produženje roka za isporuku Ratka Mladića, ali da produženja više neće biti, napisao i sledeće: "Srbija mora da potpiše svoj prvi ugovor sa Evropskom unijom. Ne radi se samo o tome da se obezbede sigurni uslovi za investicije, nova radna mesta i poboljša standard građana. Ne radi se ni o tome da Srbija mora imati bolju

³ *Politika*, 21. mart 2006.

⁴ *Politika*, 30. april i 1. i 2. maj 2006.

poziciju u predstojećim pregovorima oko sudbine Kosova i Metohije. Radi se o tome da definitivno pokopamo jedan mrtav projekat... Generacije se smenjuju. Generacija koja oplakuje Miloševića ima pravo da to radi, ali posle sahrane dolazi novi dan. Novi dan za našu decu i za decu naše dece. Očekujemo da oni to razumeju. Naša zajednička perspektiva je jedino u Evropi."⁵

Osim Vlade, koja je ignorisala njegovu ostavku, uz Labusa nije stala ni njegova stranka. On je ubrzo dao ostavku i na mesto predsednika stranke, a njegov naslednik Mlađan Dinkić "oročio je" podršku Vladi do 30. septembra, s time što su svi ministri iz G 17 ostali u njoj, a Ivana Dulić Marković je, umesto Labusa, postala zamenik premijera. (Miroljub Labus je nakon toga prestao da postoji za ovdašnju javnost, uključujući i njegovu dotadašnju kolumnu u Politici).

S obzirom da je prekid pregovora vremenski gotovo koincidirao sa održavanjem referenduma o osamostaljivanju Crne Gore – Beograd je od Evrope očekivao da "isposluje" da se to nikako ne dogodi – čak i deklarativni evroentuzijazam u tim je danima uzmicao pred kritikom "evropskih kancelarija" zbog njihovog navodnog ignorisanja "pravila, pravnih principa, pravde": "I 'najtvrdi skeptik' iz Brisela oko crnogorskog referenduma, Havijer Solana, veselo je odmahnuo rukom i pozdravio Lipkinu (misli se na Miroslava Lajčaka, evropskog posrednik i "kontrolora" crnogorskog referenduma) lakoću odbacivanja svakog mogućeg prigovora" (na ishod referenduma).⁶ Iako je upravo EU postavila neprimereno visoku lestvicu za uspeh referenduma ("za" je trebalo da glasa gotovo polovina ukupno upisanih birača plus jedan glas), Đukanovićev "vruć šamar" srpskoj političkoj eliti, nije bio moguć bez "nesebične asistencije međunarodne zajednice".

Nakon kraha briselskih pregovora i izlaska Crne Gore iz državne zajednice sa Srbijom, sve izrazitije obrise počela je da dobija strategija, koja je verovatno i ranije bila planirana, s obzirom da su najodgovorniji ljudi u Beogradu, na čelu sa premijerom Vojislavom Koštunicom znali da hapšenja i isporučivanja Ratka Mladića Hagu neće biti. Reč je o tome da se Briselu počelo poručivati da je prekid pregovora, ustvari, veća šteta za Brisel nego za Beograd. Pozadina ove teze je u tome, da će "izopštavanje" Srbije iz Evrope, ojačati radikalno-nacionalističku opciju, odnosno da će na sledećim izborima vlast u Srbiji osvojiti Srpska radikalna stranka. Već početkom juna glavna i odgovorna urednica Politike, Ljiljana Smajlović "podseća" Brisel i Vašington na to da se jednom ranije Karla del Ponte naljutila i na Zorana Živkovića (kratkotrajnog srpskog premijera, nakon ubistva Zorana Đinđića), pa ju je, kada je sledeći put došla u Beograd u premijerskom kabinetu dočekao Vojislav Koštunica (kako kaže Lj. Smajlović, u Briselu i Vašingtonu "posle 5. oktobra najneomiljeniji srpski političar"): "U ključnim beogradskim ambasadama

⁵ *Politika*, 18. mart 2006.

⁶ *Nin*, "Lakoća ponižavanja Srbije", 1. jun 2006.

analitičari i obaveštajci poslednjih dana užurbano proračunavaju verovatnoću da se u tom kabinetu, na njihov užas, jednog dana nađe lider vodeće opozicione stranke u Srbiji. Ne misle pri tom na Borisa Tadića. I Del Ponteova i Vašington i Brisel sada strahuju hoće li idući razgovor o Mladiću i Hagu morati da vode sa Tomislavom Nikolićem".⁷

Ta u suštini, ucenjivačka politika Beograda – koja s vremena na vreme dovede i do konkretnih ustupaka međunarodnih aktera – imala je i uglađeniju formu. Reč je o "diplomatskoj inicijativi" koju su tokom letnjih meseci predvodili vodeći srbijanski lideri, predsednik Republike Boris Tadić i premijer Vojislav Koštunica. Obilazeći evropske kancelarije sa "akcionim planom"⁸ (za navodno hvatanje Mladića), oni su nastojali da međunarodnu zajednicu, odnosno Evropsku uniju privole na obnovu pregovora o asocijaciji i pridruživanju. Tu aktivnost podržali su domaći mediji koji su razrađivali tezu da će Beogradu navodno, biti lakše da privede Mladića i ostale optužene za ratne zločine, ako se ti pregovori obnove: "...Možda Ren (Oli Ren, komesar EU za pridruživanje) da bude i u pravu kad kaže da Srbija nije zaslužila nagradu za ono što je do sada uradila, ali za cilj kome, kako sam kaže, teži i EU koliko i Srbija, bitno je da li Srbija zaslužuje nagradu za ono što tek treba da uradi. Pa, čak i da smatraju da je ne zaslužuje, ne mogu da prenebregnu činjenicu da Srbija takvu nagradu traži. Zato se ono što se odvija između Srbije i EU naziva pregovorima, a ne bombardovanjem."⁹

Uprkos naporima Beograda, EU je cele 2006. godine ostala dosledna u stavu da ne obnovi suspendovane pregovore (iako su krajem godine relativno lako okončani razgovori o viznim olakšicama za neke kategorije građana Srbije). U nastojanju da što duže sačuva mandat, vlada Vojislava Koštunice je u septembru najavila donošenje novog ustava Srbije. Kako usvajanje najvišeg pravnog akta podrazumeva raspuštanje skupštine i nove izbore Koštuničin tim je (uz svesrdnu podršku i pomoć Srpske radikalne stranke), još jednom prevario međunarodne aktere.

Naime, za kraj godine bio je predviđen još jedan, po Srbiju, frustrirajući regionalni rasplet: objavljivanje plana Martija Ahtisarija o budućem statusu Kosova. Veštim diplomatskim manevrom, Srbija je uspela da ubedi međunarodne zvaničnike da se ta odluka obelodani tek početkom 2007. godine. Za uzvrat, ovdašnje rukovodstvo je obećalo da će se nakon usvajanja ustava (krajem oktobra) izbori za novi parlament održati pre kraja 2006. godine.

Kao što je poznato, parlamentarni izbori održani su tek 21. januara 2007, a kada je već 2. februara u Beograd stigao Ahtisari sa svojim planom, odlazeći premijer Vojislav Koštunica nije hteo da se sa njim sastane.

⁷ *Politika*, 8. jun 2006.

⁸ Plan je napravljen po uzoru na hrvatski plan za hvatanje Ante Gotovine

⁹ *Politika*, 8. oktobar 2006.

Evropski skepticizam

Generalno, prema svim ispitivanjima javnog mnjenja i tokom 2006. godine, uverljiva većina građana i dalje iskazuje pozitivno raspoloženje prema evroatlanskim integracijama. To prvenstveno važi za priključenje Evropskoj uniji. Prema istraživanju koje je za potrebe Republičke kancelarije za pridruživanje EU obavila agencija "Stratidžik marketing" u novembru, u slučaju referenduma o priključenju, čak 69 odsto građana glasalo bi "za".¹⁰ Zanimljivo je i, na neki način, kontradiktorno u odnosu na to, je predstava građana o toj, u Srbiji najuglednijoj međunarodnoj instituciji: pozitivnu predstavu o njoj ima 39,4, negativnu 22, a neopredeljeno je 38,5 odsto građana. Iako je redukovanje pozitivne slike o Evropi i njenim vrednostima delimično posledica suspenzije pregovora, bitni uticaj na rezonovanje građana imalo je skeptično izjašnjavanje uticajnih predstavnika srpske elite, analitičara, kolumnista i medija generalno, o navodnoj aroganciji evropskih kancelarija prema Srbiji. "Budućnost koju nam nude je naređena budućnost. Zadana budućnost. Ponovo nas usrećuju ideološkim komandama. Nekad su to činile boljševičke birokrate, sada to čine evrobirokrate. Briselski usrećitelji po metodama u postupanju, ne razlikuju se mnogo od nekadašnjih kremaljskih usrećitelja...Nije reč o našem neprihvatanju ograničenog suvereniteta. Ako se ujedinjeujemo sa Evropskom unijom, moramo se odricati i nekih sadržaja svog suvereniteta, ali se, pri tom, ne možemo odreći svog identiteta i svoje geografske, antropološke, kulturološke, kreativne specifičnosti... Ima, po mom uverenju, dosta i orvelovske ideologije i sovjetskih metoda u sadašnjem stvaranju Evropske unije, koja može biti i sama evroutopija", kaže Dobrica Ćosić¹¹, koji istom prilikom ponavlja, u srpskom društvenom miljeu, sa vrha uspešno indukovano verovanje da je dezintegraciju Jugoslavije posledica odluke donete u evropskim i američkim kancelarijama.

Na istom tragu, "pravdanja" neraspoloženja prema Evropskoj uniji, je i analitičar Instituta za međunarodnu politiku i privredu Miloš Jovanović koji piše da "relativna zlovolja dosadašnjeg predsednika vlade Vojislava Koštunice kada je u pitanju Haški tribunal i nepostojanje entuzijazma koji, nasuprot njemu pokazuju funkcioneri Demokratske stranke ili LDP kada su u pitanju evropske integracije, razumljiv je svakom ko smatra da nismo jedini krivci sopstvene nesreće. Svako ko ne zaboravlja u kojoj je meri EU kumovala nesreći i ratovima u ovim krajevima – suludim i pogrešnim priznanjem slovenačke i hrvatske nezavisnosti – ne može sa širokim osmehom na licu govoriti o evropskim integracijama... Neko će reći da je sve to prošlost na koju se ne treba vraćati. Kad bi ovaj stav i uzeli kao ispravan, on ostavlja netaknut problem Kosova i Metohije i ne objašnjava ulogu EU u aktuelnom procesu rešavanja

¹⁰ *Politika*, 7. novembar 2006.

¹¹ *Večernje novosti*, 9, 10, 11. i 12. jun 2006.

statusa južne srpske pokrajine. Ali Srbija, ne samo zbog prošlosti već i zbog sadašnjosti ne može imati prema EU isti odnos kao i ostale evropske zemlje."¹²

Do kraja godine, kada je okretanje Rusiji (sa naglaskom na "Putinovoj Rusiji") postala dominantna spoljopolitička mantra, uvijeno ili otvoreno, razrađivane su različite opcije međunarodnog pozicioniranja Srbije. Polazeci od činjenica da je Rusija uistinu osnažila svoju međunarodnu poziciju, zahvaljujući prvenstveno energetske rasursima kojima raspolaže, u Srbiji se podstiče rasprava o "novosmišljenoj nacionalnoj strategiji". Pri tome se polazi od kritike politike uslovljavanja koju, navodno, prema Srbiji vode međunarodni faktori sa Zapada. oni se optužuju i za otvoreno uplitanje u naše unutrašnje stvari i odnose, što, navodno, urušava naš dignitet i dostojanstvo. Sve u svemu, kaže Svetozar Stojanović predsednik srpskog dela Srpsko-američkog centra u Beogradu, njegov Centar ubuduće, umesto do kao do sada, bude skoncentrisan na temu "SAD, Evropa i Mi"... "Zbog oporavka i snaženja Rusije pod Putinom postoji potreba za važnom dopunom, tako da bi glavna tema trebala da bude 'SAD, Evropa, Rusija i Mi'."¹³

Uz nagađanje da Srbija možda nikad neće postati član EU (ako, na primer, uslov za to bude priznavanje nezavisnosti Kosova), sugerise se jačanje ekonomskih i političkih odnosa sa vanevropskim, znači, neevroatlanskim partnerima, selekcija potencijalnih partnera na one na koje se može računati, a na koje ne može., voleti one koji nas vole i koji tu prvrženost delima pokazuju... sa nostalgijom se podseća na vreme nesvrstavanja, itd. Analitičar Slobodan Antić, tvrdi da Srbija nema "izlaznu strategiju", u slučaju da (joj) se evropska perspektiva izjalovi: "Možda je došlo vreme da se misli i na to. Ima li EU u Srbiji uopšte alternativu? Kako ta alternativa izgleda? I koliko ona tačno košta? A, onda, kada sa tim upoznamo javnost, sve će nam biti lakše..."¹⁴

Taj otklon u odnosu na "dodvoravanje" Evropskoj uniji, kao spoljopolitičkom prioritetu Srbije bez alternative, ocenjuje se od, u ovdašnjoj javnosti prominentnih analitičara i uticajnih pojedinaca, kao veoma uspešno diplomatsko ponašanje. Poigravajući se fudbalskim rečnikom, Branko Milinović, saradnik Karnegijeve zadužbine za međunarodni mir u Vašingtonu, uz tvrdnju da "Srbija igra utakmicu u kojoj su sudije otvoreno na strani protivnika, a pravila igre se menjaju kako sudijama zatreba", tvrdi da "...način na koji je srpska politička klasa 'igrala' poslednjih šest meseci (od aprila) jeste nešto što treba pohvaliti i nadati se i u budućnosti. Tu se ne radi samo o 'rovovskoj' borbi koja se vodila u Beču, već i o činjenici da vlada nije panično reagovala na prekid pregovora sa Evropskom unijom, da je Srbija veoma dobro (i odmereno) pokazala svoje karte u osnaživanju ekonomskih veza sa Republikom Srpskom, da razdvajanje predsednika i premijera po pitanju

¹² *Politika*, 24. januar 2007.

¹³ *Politika*, 12. decembar 2006.

¹⁴ *Politika*, 27. jun 2006.

Kosova nije uspeo i, konačno, da su sve relevantne političke partije prihvatile Nacrt novog ustava."¹⁵

Tu "novosmišljenu nacionalnu strategiju" i njenu primenu zapazili su i neki iskusniji strani analitičari. Bivši američki ambasador u Beogradu, Vilijem Montgomeri koji i dalje prati zbivanja u Srbiji i redovno ih komentariše u svojoj stalnoj kolumni u listu *Danas*, primetio je u decembru prošle godine, da se u odnosu prema Srbiji, Zapad rukovodio "dvema pretpostavkama koje bi se mogle ispostaviti kao pogrešne". Dok je jedna od njih, po Montgomeriju, ona koja počiva na uverenju da će Zapad u krajnjem ishodu pristati na nezavisnost Kosova, druga je "bila da će Srbija, možda sporije nego njeni susedi, neizbežno slediti isti put demokratske tranzicije i integracije u evroatlanske strukture. Iako je to možda bilo tačno 2001, sad to više nije tako jasno... Upozoravajući znaci su prisutni već izvesno vreme, počev od rasta popularnosti Radikalne stranke Vojislava Šešelja i povratka diskreditovane Socijalističke partije Slobodana Miloševića..."¹⁶

Podliženje Srbiji

Tokom cele 2006. godine evropske institucije i organizacije (Evropska unija, Evropska komisija, Savet evrope, OEBS) ulagale su ogromni napor da Srbiju "privole" na nastavak evropskog puta. Nuđenje evropske perspektive Srbiji i to, uslovno rečeno, po skraćenom postupku, polazilo je od saznanja da je upravo 2006, godina velikih iskušenja za zemlju koja se nije oslobodila tereta prošlosti i nekih konkretnih posledica zaostalih iz vremena Slobodana Miloševića koje objektivno proizvode osećaj frustracije. Izlazak Crne Gore iz provizorijuma državne zajednice, jedna je od tih posledica koja je srpsku elitu dramatično pogodila, jer je reč o, i u bivšoj SFRJ, najbližijem partneru i savezniku. Pitanje je, naravno, da li bi zadržavanje Podgorice pod kontrolom Beograda amortizovalo formalizovanje statusa Kosova, koje je takođe na međunarodnu agendu stavljeno tokom 2006, ali je, u svakom slučaju, to dovelo do toga da je sva politička energija u drugoj polovini godine usmerena na bivšu pokrajinu. Na pretpostavljeno, pojednostavljeno pitanje "Evropa, ili Kosovo", gotovo unisoni odgovor političkih aktera i medija glasi – Kosovo. U tom cilju, uz potpuni konsenzus svih parlamentarnih stranaka u srpskom parlamentu donet je i novi ustav. Predviđanja nekih iskusnih stranih posmatrača, zabeležnih još krajem 2005. godine (Vilijam Montgomeri) da će "srpska osećanja da su 'žrtve' jednog nepravednog spoljnog sveta i predrasuda biće svakako snažno pojačana", obistinila su se.

Drugim rečima, trud spomenutih evropskih organizacija i institucija i njihovih agilnih predstavnika koji su se učestalo smenjivali u Beogradu, poput

¹⁵ *Politika*, 17. oktobar 2006.

¹⁶ *Danas*, 9-10. decembar 2006.

Olija Rena, Havijera Solane, Miroslava Lajčaka i drugih koji su nastojali da racionalizuju taj neizbežni sled događaja, ostali su bez rezultata. Na istom kursu (sa istim neuspehom) bili su angažovani i diplomatski predstavnici u Beogradu. Među njima svojom su se aktivnošću naročito isticali američki ambasador Majkl Polt i njegov nemački kolega Andreas Cobel. Čestim istupanjem u javnosti oni su pokušavali da apeluju na srbijanske zavničnike i širi krug ovdašnje populacije da trezveno shvati i prihvati aktuelnu i sopstvenu i realnost u okruženju i u Evropi, ostali su uglavnom bez ođeka. Kako je, ne bez gorčine, konstatovao Miroslav Lajčak, u Srbiji je evropska ideja nije toliko prisutna i nije toliko pozitivna: "To se najbolje vidi kad uporedite Srbiju s drugim zemljama u regionu. U svim ostalim državama evropska ideja je mnogo prisutnija i oseća se na svakom koraku, u svim segmentima društva. Te zemlje se trude da pokažu koliko im je stalo od Evropske unije i šta sve rade da bi se učlanile. U Srbiji to nije slučaj."¹⁷

Odsustvo "evropske ideje" je svakako jedna od najznačajnijih karakteristika društveno-političkog kursa u Srbiji tokom 2006. godine. To generalno raspoloženje modelirano je sa rukovodećeg vrha, u prvom redu iz kabineta premijera Vojislava Koštunice. Zaokret ilustruje i gotovo bizaran detalj koji je početkom 2007, obelodanjen u provladinoj Politici. Iako su najbrojnije kontakte srbijanski zvaničnici nesumnjivo imali sa predstavnicima zapadnih vlada (uključujući i njihove ovdašnje diplomatske izaslanike), prema tvrdnji Politike, najuticajniji ambasador u Beogradu nije Majkl Polt (SAD), nego Aleksandar Aleksejev (Rusija). (Godinu dana ranije, početkom 2006. godine, Politika je, sumirajući međunarodne kontakte premijera Koštunice u 2005. godini, čak i u podnaslovu istakla da je "najčešći strani sagovornik predsednika Vlade Srbije američki ambasador Majkl Polt). Bez obzira što ova tvrdnja nije praćena činjenicama koje bi taj uticaj ilustrovale (šta više, u tekstu stoji, da do "pre nekoliko meseci skoro da je bio potpuno nepoznat ovdašnjoj javnosti"¹⁸), uspon "uticaja" Aleksejev, čini se, duguje tvrdom stavu o navodnoj ruskoj podršci srpskoj strani u vezi sa rešavanjem statusa Kosova. U letnjim mesecima on je, naime, prvi progovorio o mogućnosti da Rusija stavi veto u Savetu bezbednosti u slučaju rezolucije koja bi status Kosova primakla državnoj nezavisnosti.

Zaključci:

Neočekivani prijem Srbije *Partnerstvo za mir* je jedini pozitivan iskorak Srbije u bilansu sopstvenog međunarodnog angažmana u 2006. godini. Tim pre, što ni prijem u Partnerstvo nije ishodoivan njenim naporom, već željom međunarodnih aktera da Srbiji progledaju kroz prste (uslov za prijem u Partnerstvo bio je isti kao i za EU - izručenje Ratka Mladića Haškom

¹⁷ *Danas*, 11. septembar 2006.

¹⁸ *Politika*, 3. januar 2007.

tribunalu) i tako doprinesu revitalizaciji evroentuzijazma u, geostrateški, ključnoj zemlji u regionu. Sa druge strane, to pokazuje i svojevrsni osećaj frustracije zapadnih aktera, koji već više od 6 godina ne uspevaju da u Srbiji doprinesu aktiviranju proevropskog potencijala i energije. Tačnije, od ubistva premijera Zorana Đinđića, "Evropa", "evratlanske integracije", "evropski duh", postoje na nivou apstrakcije, a u konkretnom životu i političkoj akciji kao pritisak i ucena da se uradi ovo ili ono. Iako nema hrabrosti da otvoreno kaže da evropske integracije nisu cilj kome Srbija teži, politička se klasa udaljava od evropske vizije i traži "alternativu", "novu nacionalnu strategiju", "neutralnost" i slično.

Izgovor za to odustajanje, ako do njega dođe, biće rešavanje statusa Kosova. Preteći vokabular u tom smislu ne dolazi samo od najjače političke partije, Srpske radikalne stranke i žilavog ostatka tvrdog jezgra Socijalističke partije Srbije, već i od partije koja uspešno trguje (i na domaćoj i na međunarodnoj sceni) svojom navodnom pripadnošću demokratskom bloku – Demokratske stranke Srbije.

SRBIJA - HRVATSKA: RIVALSKI ODNOSI

Odnosi Srbije i Hrvatske u 2006. godini ostaju i dalje opterećeni odnosima iz neposredne prošlosti. Međutim, stabilni odnosi Srbije i Hrvatske preduslov su stabilnosti u celom regionu. Stabilni odnosi između ove dve zemlje posebno su važni i za stabilnost Bosne i Hercegovine, na čije entitetske lidere i Hrvatska i Srbija i dalje imaju veliki uticaj.

Hrvatska i u 2006. godini ostaje privržena evropskim integracijama, pre svega pristupu EU i NATO. S obzirom da je u odnosu na druge zemlje regiona na putu evropskih integracija najdalje dospela, Hrvatska i ove godine ostaje regionalni lider. Hrvatska ostaje snažna i u ekonomskom i političkom smislu, jer na oba polja ostvaruje trajnu stabilnost i tokom 2006. godine.

Takođe, hapšenjem Gotovine Hrvatska je zadala dobar primer u regionu (posebno Srbiji), kako se uspešno može završiti saradnja sa Haškim tribunalom, te neometano nastaviti put evropskih integracija.

U avgustu 2006. godine Hrvatska je donela i nov zakon o sigurnosno-obaveštajnom sistemu, čime je smanjen broj tajnih službi u Hrvatskoj. Smanjenjem broja obaveštajnih službi sa tri na dve, Hrvatska je dala primer u regionu da je civilna kontrola obaveštajnog sektora ključni preduslov za napredovanje zemlje ka evropskim integracijama. Tako u Hrvatskoj od avgusta 2006. godine postoje samo dve tajne službe: Sigurnosno-obaveštajna agencija (SOA) i Vojno sigurnosno-obaveštajna agencija (VSOA). Reformom tajnih službi prestale su da postoje: Protiv-obaveštajna agencija (POA), Vojno-sigurnosna agencija (VSA) i Obaveštajna agencija (OA). Novim zakonom definisana je i mogućnost praćenja i prisluškivanja građana, bez odobrenja Vrhovnog suda, ali samo u toku prvih 24 sata.¹

Posebno je zanimljiva uloga Hrvatske u regionalnoj saradnji. Korisna inicijativa hrvatskog premijera o redefinisaniu odnosa u Bosni i Hercegovini, i mada oštro dočekana u Republici Srpskoj² i Srbiji predstavlja dobru osnovu za redefinisanje unutrašnjih odnosa, u inače disfunkcionalnoj Bosni i Hercegovini.

¹ "Prisluškivanje bez odobrenja Vrhovnog suda samo prva 24 časa", *Danas*, 18. avgust 2006.

² "Ivo Sanader bi izazvao haos u BiH", *Danas*, 4. avgust 2006.

U toku 2006. godine nastavljena je i bilateralna saradnja između Srbije i Hrvatske. Poseta predsednika Srbije Hrvatskoj, u junu mesecu, predstavlja još jedan korak u stabilizaciji odnosa između dve zemlje. Ovaj put predsednici Srbije i Hrvatske zajedno su posetili Knin, što je prva poseta jednog zvaničnika iz Srbije tom delu Hrvatske.³

Međutim, za Srbiju i njenu elitu koja uporno pretenduje na položaj regionalnog lidera, pozitivna slika Hrvatske u srbijanskoj javnosti ostaje nepoželjna. Hrvatska se i dalje predstavlja kao neprijateljski akter sa kojim se mora saradivati, praktično prisilno, a zarad evropske perspektive Srbije.

I elita i mediji i ove godine su složno parazitirali na unutrašnjim problemima u Hrvatskoj, posebno nad neuspehom hrvatskog sudstva da uspešno procesuiraju optužene za ratne zločine.

Na drugoj strani, zvanični Zagreb u 2006. godini pokazao je poseban stepen taktičnosti kada je u pitanju najveći problem u Srbiji u ovom trenutku - Kosovo, i razrešenje njegovog statusa. Naime, stav zvaničnog Zagreba je da je jedino moguće rešenje statusa Kosova ono oko kojeg se dogovore Priština i Beograd u direktnim pregovorima, te da rešenje ne treba nametati, što je upravo podrška politici Beograda o rešenju pitanja Kosova.

Nažalost, 2006. godina nije donela trajno rešenje otvorenih pitanja između dve države: povratak izbeglica, pitanje nestalih, problem stanarskih prava srpske manjine u Hrvatskoj, povratak imovine, revidiranje spiskova optuženih Srba za ratne zločine, nerešeno granična pitanja i suđenja za ratne zločine koja su počinjena tokom rata.

Put Hrvatske ka Evropskoj uniji, uslovljen je pre svega obezbeđivanjem uslova za povratak izbeglica, stepenom sigurnosti manjina na teritoriji republike Hrvatske, i efikasnošću sudstva u Hrvatskoj za suđenje za ratne zločine. U 2006. godini sudstvo se pokazalo kao najslabija karika vlasti u Hrvatskoj. Zapravo nakon nekoliko neuspešnih procesa u 2005. i 2006. godini sudstvo u Hrvatskoj se našlo na udaru predsednika Hrvatske,⁴ ali i Evropske komisije.⁵

Mediji u Srbiji su u 2006. godini izuzetno detaljno pokrivali događaje u Hrvatskoj ali i *vice versa*. Objavljen je rekordan broj novinskih članaka, televizijskih i radijskih reportaža. Mediji u Srbiji i dalje ne uspevaju da pruže vrednosno-neutralnu sliku Hrvatske političke i društvene realnosti. Takođe, mediji u Srbiji i dalje insistiraju na temama iz prošlosti, ostavljajući mnogo manje prostora temama budućnosti (kao što su: povećana ekonomska razmena, kulturna saradnja, desetogodišnjica diplomatskih odnosa dveju zemalja...). Tako je i 2006. godina donela na stotine novinskih članaka koji su

³ "Tadić i Mesić u Kninu", *Politika*, 28. jun 2006.

⁴ Mesić: Prestanite izigravati zakon, *Slobodna Dalmacija*, 5. decembar 2006.

⁵ Trebat će proći izvjesno vrijeme da Hrvatska ima neovisno, objektivno, transparentno i efikasno sudstvo, (iz izveštaja Evropske komisije). Izvor: <http://www.tportal.hr/vijesti/eu/fset.html>

posvećeni temama kao što su: Jasenovac,⁶ zločini Hrvatske države nad Srbima (naravno, i ove godine posebnu pažnju mediji su posvetili vojnoj akciji Oluja), slučaj Glavaš i Marčep, suđenje za Loru...

Jedanaest godina od Oluje

Obeležavanje jedanaestogodišnjice akcije Hrvatske vojske Oluja ostaje kamen spoticanja u odnosima Srbije i Hrvatske. I ovaj put mediji i politička elita u Srbiji insistiraju na jednostranom pristupu vojnoj akciji *Oluja*. Naime, za srpsku nacionalnu elitu *Oluja* ostaje simbol etničkog čišćenja Srba iz Krajine, s tim što je konkretna analiza postupaka koji su doveli do Oluje ponovo izostala. Takođe, u srbijanskim medijima izostala je analiza pogrešne politike Srbije devedesetih godina XX. veka, te su se mediji kada je akcija *Oluja* u pitanju uglavnom bavili brojem srpskih žrtava. Dakle, i ove godine je za jednu stranu vojna akcija bila dan Pobede i domovinske zahvalnosti, a za drugu stranu taj dan ostaje još jedno simbolično mesto "srpskog vekovnog stradanja".

Tekstovi u srpskim medijima manje su ili više slični prošlogodišnjim koji se bave ovom temom. i ove godine celokupni državni vrh se našao na parastosu koji je održan 4. avgusta u crkvi Svetog Marka, u Beogradu.⁷ U isto vreme, u štampanim medijima osvanulo je na desetine naslova sa jasnom porukom.⁸

Takođe, ovde godine, u odnosu na prošlu, primetan je i nešto blaži ton zvaničnika u Beogradu kada je godišnjica *Oluje* u pitanju. Ovo se posebno odnosi na retoriku predsednika Srbije Borisa Tadića, koji je ove godine iskazao daleko blaže stavove po pitanju akcije *Oluja*, u odnosu na 2005. kada se predsednik Tadić direktno obratio vlastima u Hrvatskoj, sa zahtevom da se državni vrh Hrvatske suoči sa pitanjem *Oluje*, na isti način na koji se sam Tadić suočio sa pitanjem Srebrenice.⁹ Ipak, uprkos blažoj retorici, i ove godine je razmenjeno nekoliko oštrih izjava na relaciji zvanični Beograd - zvanični Zagreb. Tako je premijer Srbije Vojislav Koštunica ocenio da je *Oluja* "veliki i nekažnjeni zločin",¹⁰ nakon čega je usledila oštra rekacija premijera Sanadera.¹¹

⁶ "Falsifikovanje istine", *Politika*, 27. mart 2006.

⁷ "Parastos za Krajišnike", *Politika*, 5. avgust 2006.

⁸ "Pogrom iz Oluje", *Večernje novosti*, 5. avgust 2006; "Tuđman naredio - uništi", *Večernje novosti*, 7. avgust 2006; "Srbi otišli na vikend", *Politika*, 6. avgust 2006;

⁹ Predsednik Srbije je ocenio da se pogrom nad Srbima nikada ne treba zaboraviti, i da svi zločinci treba da odgovaraju pred licem pravde, ali i da Srbija i Hrvatska moraju nastaviti proces stabilizacije odnosa. "Tadić: Pogrom nad Srbima ne sme se zaboraviti", *Danas*, 5. avgust 2006.

¹⁰ "Povratak", *Večernje novosti*, 5. avgust 2006.

¹¹ Ivo Sanader "U domovinskom ratu nije srušen Novi Sad nego Vukovar, nije granatirana Podgorica nego Dubrovnik, a u Nišu se nije desila Škabrnja, takođe, hrvatski vojnici nisu išli u Srbiju, nego su srpski dolazili ovamo u osvajačke pohode. Ali,

Izbalansiran stav po pitanju *Oluje* ponudio je predsednik Hrvatske Stipe Mesić. Naime, on smatra da su tokom akcije *Oluja* poštovane sve ratne konvencije, ali sa jasnom porukom da je nakon završetka ratnih operacija, zakazala pravna država.¹²

Zanimljivo je bilo i učešće prestavnika srpske zajednice u Hrvatskoj na centralnoj proslavi u Kninu. Nakon inicijalne konfuzije, da li će, ili neće, prvi put učestvovati na ovoj proslavi,¹³ ipak su se pojavili zamenik gradonačelnika Dragan Jerković, član Gradskog poglavarstva Sanja Kosijer i potpredsednik Gradskog veća Rade Simić - svi članovi Srpske demokratske samostalne stranke.¹⁴

Kao odgovor na snimke streljanja mladića tokom zločina u Srebrenici, koji su počinili pripadnici paravojne formacije Škorpioni, ove godine tokom obeležavanja jedanestogodišnjice akcije *Oluja*, u medijima u Srbiji prikazano je nekoliko snimaka, na kojima se vide zločini počinjeni od strane paravojnih formacija "Hamze" i "Crne mambe".¹⁵ Reakcije medija i političara u Srbiji nakon prikazivanja ovih snimaka bila je burna. Na žalost, bio je to još jedan akt zloupotrebe srpskih žrtava, bez jasne analize događaja devedesetih godina XX veka. Naravno, reakcije političara u Beogradu su bile neodmerene. Ministar Unutrašnjih poslova Srbije Dragan Jočić, nije propustio šansu da izjednači zločin u Srebrenici i *Oluju*, pozivanjem da se zločinci sa snimaka uhapsu na isti način na koji je on uhapsio pripadnike paravojne formacije "Škorpioni".¹⁶

Sa ogromnim zakašnjenjem mediji u Srbiji su izvestili da su emitovani snimci od ranije poznati, i prosleđeni Haškom tribunalu. Na žalost, može se konstatovati da su snimci zloupotrebljeni tokom medijske kampanje, čiji je cilj, verovatno bio, relativizovanje godišnjice Srebrenice.¹⁷

---

to neće narušiti normalizaciju odnosa između Hrvatske i Srbije, mi pružamo ruku Srbiji i idemo dalje". "Sanader protiv Koštunice", *Politika*, 6. avgust 2006.

¹² "Međutim i u ovoj prigodi ne treba zaboraviti da je nakon završetka vojnog dela operacije delom zakazala pravna država, da je izostala brza reintegracija oslobođenog područja u politički i pravni poredak Hrvatske. Zbog toga su se na žalost dogodili zločini". "Mesić: Poštovane sve ratne konvencije", *Danas*, 7. avgust 2006.

¹³ Milorad Pupovac izjavio je da predstavnici Srba neće prisustvovati proslavi 11. godišnjice akcije *Oluja*. Navodeći da je izjava zamenika gradonačelnika Knina Dragana Jerkovića bila nespretna, "Milorad Pupovac: Srbi ne učestvuju u proslavi *Oluje*", *Danas*, 1. avgust 2006.

¹⁴ "Srbi otišli na vikend", *Politika*, 6. avgust 2006.

¹⁵ "Crne mambe, Hamze i Škorpioni", *Danas*, 7. avgust 2006.

¹⁶ "Zločinice u aps", *Kurir*, 7. avgust 2006; "Jočić: Krivce pohapsiti", *Politika*, 7. avgust 2006; "Očekujem hapšenje", *Večernje novosti*, 7. avgust 2006.

¹⁷ "Filmska ekskluziva o poznatim zločinima" *Danas*, 10. avgust 2006.

Vukovar - petnaest godina

18. novembra 2006. navršilo se 15. godina od pada Vukovara, čime je okončana tromesečna opsada ovog grada, tokom koje je poginulo više hiljada ljudi i razrušen gotovo čitav grad. U granatiranju Vukovara je razrušeno gotovo 90% stambenih objekata. U tu svrhu korišćeni su tenkovi artiljerija i avijacija JNA, a u napadu je učestvovalo 30.000 vojnika i oficira JNA.¹⁸ Mediji u Srbiji, o ovom događaju, praktično nisu pisali.

Slučaj Glavaš - Afera selotejp

Apsolutno najaktuelnija tema 2006. godine u srpskim medijima jeste slučaj ratnog komandanta Osijeka, Stanoja Glavaša. Zanimljiva je bila zloupotreba tog događaja u Srbiji. Neuspeh sudstva u Hrvatskoj da procesuiraju Glavaša, te političke igre koje su nastale u hrvatskom Saboru (oko pitanja imuniteta nezavisnog saborskog zastupnika Glavaša) bile su omiljene teme u medijima u Srbiji. Dakako, događaji u Zagrebu i Osijeku jesu bili zanimljivi, jer se istraga protiv Glavaša, pretvorila u opšti cirkus; i mada mu je imunitet ukinut u maju mesecu,¹⁹ a kaznena prijava i sama istraga pokrenuta nekoliko dana kasnije,²⁰ Glavaš će u narednim mesecima biti više puta hapšen, pa puštan, imunitet će mu biti ukinut, pa vraćen, a sudija u Osijeku će se proglasiti nenadležnim za slučaj. Svi ovi događaji stavili su Hrvatsku u nepovoljan položaj, u trenutku kada je premijer Sanader upravo tih dana više puta pohvalio sudstvo za naperdak u oblasti reformi. Ono o čemu mediji u Srbiji nisu pisali jeste činjenica da su se Hrvatsko sudstvo i policija usudile krivično goniti jednog od najpopularnijih političara u Hrvatskoj. Ono što, takođe, mediji nisu preneli jeste činjenica da je istraga protiv njega pokrenuta, kao posledica istraživačkog novinarstva novinara *Feral tribjuna*, Draga Hedla, zbog kojeg je novinar pod stalnom policijskom pratnjom.²¹ I ono što javnost u Srbiji nije primetila jeste da dok se u beogradskim medijima drže pridike o Stanoju Glavašu, suđenju za Loru i nesposobnosti hrvatskog sudstva, Vrhovni sud Srbije ukida prvostepenu presudu u predmetu Ovčara, što je ianče treća po redu ukinuta presuda za ratni zločin od strane Vrhovnog suda Srbije.

Srbi u Hrvatskoj

Po poslednjem popisu iz 2001. godine, u Hrvatskoj živi 200.000 Srba koji su godinama integrisani u ustavni poredak Republike Hrvatske. SDSS,

---

¹⁸ "Zlo je došlo iz Beograda", *Danas*, 18. novembar 2006.

¹⁹ "Sabor ukinuo imunitet Branislavu Glavašu", *Danas*, 11. maj 2006.

²⁰ "Čvrsta optužnica", *Politika*, 13. maj 2006.

²¹ "Optužni predlog zbog pretnji smrću", *Danas*, 12. maj 2006.

praktično je deo vlasti u Hrvatskoj (posebno na lokalnom nivou), jer daje podršku u Saboru vladi premijera Sanadera. Podrška Sanaderovoj vladi uslovljena je rešavanjem pitanja koja su važna srpskoj zajednici u Hrvatskoj.

Plan hrvatske vlade da se do kraja 2006. godine u Hrvatsku vrati 100.000 izbeglica, nije ostvaren, zbog čega Hrvatska u izveštaju *Human Rights Watch*, opominje da dalje usporavanje povratka srpskih izbeglica, može usporiti pristup Hrvatske Evropskoj Uniji.²²

Tokom 2006. zabeleženi su međuetnički incidenti, posebno u Vukovaru, Zadru i njegovoj okolini. I mada je policija najozbiljnije incidente (prema izveštaju *Human Rights Watch*), profesionalno procesuirala, a politički vrh osudio, nasilje nad Srbima povratnicima i dalje ostaje izazov za državne organe Republike Hrvatske.

Ipak, u 2006. godini spremnost policije i sudstva da se pozabavi zločinima počinjenim nad Srbima nije bila upitna. Procesuiranje krivičnih dela počinjenim nad Srbima (i u ratnom i u mirnodopskom periodu) postaje deo svakodnevice u Hrvatskoj.

Tako je zabeležen slučaj hapšenja četvorice osumnjičenih za ubistvo četvoročlane porodice Olujić, koje je počinjeno u mestu Cerna kod Županje 1992. godine.²³ I mada je delovalo da je ovo jedan od slučajeva koji nikada neće biti sudski procesuiran, i to pre svega zbog toga što su počinioci ubistva još uvek aktivni pripadnici vojske, odnosno policije, i ovaj slučaj je ugledao svetlost dana.

Takođe, u emisijama Hrvatske radio televizije, u 2006. godini bilo je na desetine televizijskih i radijskih emisija u kojima se analizirala odgovornost Hrvatske za zločine u Oluju, Lori i drugim mestima u Hrvatskoj.

U 2005. i 2006. godini u Hrvatskoj je obnovljeno 4000 kuća, većinom srpskih.²⁴

Prepreke bržem povratku izbeglica ostale su iste: nedostatak napretka u rešavanju pitanja izgubljenog stanarskog prava na društvene stanove, ograničena mogućnost ekonomskog razvoja krajeva u koje se povratnici vraćaju, ali delimično i diskriminacija u zapošljavanju, i to posebno u javnom sektoru.

Međutim, najveći problemi povratka ostaju pitanja imovine, posebno stanarskog prava.

Prema programu koji je usvojila vlada Republike Hrvatske do kraja 2011. predviđena je izradnja 3600 i kupovina 400 stanova, za koje će povratnicima biti zagarantovana povlašćena cena.²⁵ Ovakav predlog rešenja

²² "Hrvatska: Nepovoljne okolnosti pri povratku srpskih izbeglica mogu usporiti primanje u članstvo EZ", Izvor: <http://hrw.org/croatian/docs/2006/09/05/croati14122.htm>

²³ "Dvojica čute, dvojica se brane", *Danas*, 26. avgust 2006.

²⁴ "4.000 obnovljenih kuća", *Nedeljni telegraf*, 27. septembar 2006.

²⁵ "Do stanova za povratnike samo uz uverenje" *Danas*, 29. avgust 2006.

izazvao je burnu reakciju u Srbiji,²⁶ ali i kod međunarodne zajednice, te je tako OEBS podržao početak akcije hrvatske vlade, ali i u isto vreme osudio, po mnogima najproblematičniji deo ovog plana, a to je da za povratnike nije predviđeno pravo otkupa stana, niti prenošenja zaštićenog stanarskog prava na njihove potomke.²⁷

Uspešnost povratka izbeglih u Hrvatsku zavisi i od njihovih predstavnika u Hrvatskim institucijama, u Saboru pre svega. Predstavnici Srba iz Hrvatske redovno upozoravaju na otežan položaj povratnika, nudeći u isto vreme, relativno balansiranu sliku svakodnevice Srba u Hrvatskoj. Predstavnici Srba u Hrvatskoj, Milorad Pupovac pre svih, legitimni su akteri u političkom životu Hrvatske, a prema Ustavnom zakonu o nacionalnim manjinama, na područjima gde žive, manjine imaju pravo proporcijalno participirati u državnim upravnim i ostalim službama. Poziciju za ostvarenje prava Srba u Hrvatskoj, omogućava i Sporazum o partnerstvu koji je SDSS potpisao sa vladajućim HDZ-om.

Tokom 2006. godine Srbi u Hrvatskoj su iskoristili svoje ustavno pravo na dobijanje zastave.²⁸ Takođe, otvoren je i Muzej SPC u Zagrbu, čiju postavku čini 250 ekspanata.

Rečima "bolje nego juče, gore nego što će biti sutra" Milorad Pupovac, možda je najbolje definisao sveukupni položaj Srba u Hrvatskoj danas.²⁹

U nizu područja uočen je napredak u izgradnji poverenja između Srba i Hrvata. Može se konstatovati da se u 2006. prešlo u sferu saradnje na nekoliko područja, posebno u oblasti politike, pravosuđa i policije, ali i u nekim slučajevima i u oblasti ekonomije.

Međutim, važno je napomenuti i to da je Beograd protiv povratka Srba u Hrvatsku, jer su upravo njih naselili u Vojvodinu i time u značajnoj meri doprineli da se stabilizuje srpska većina u Vojvodini. Treba imati u vidu da je u vreme rata 1991-1995 otišao značajan broj manjina iz Vojvodine ali i Srba. Srbija ipak drži pitanje povratka Srba u Hrvatsku otvorenim više kao način da ucenjuje Hrvatsku i da uspori njen priključak na EU. Objektivno, može se

²⁶ Dragiša Dabetić, komesar Komesarijata za izbeglice "Nosioca stanarskih prava ima mnogo. Oko 30.000. Najavu Hrvatske da će do 2011. godine biti izgrađeno 4000 stanova smatram nepravednom", *Glas javnosti*, 31. avgust 2006.

²⁷ "OEBS pozdravlja odluku hrvatske vlade o izgradnji i kupovini 4000 stanova za povratnike, ali smatra da bi trebalo omogućiti otkup tih stanova. OEBS smatra da da treba poštovati zaključke vlade iz 2003. godine koji je predviđao mogućnost kupovine stanova." *Glas javnosti*, 31. avgust 2006.

²⁸ "Srpska nacionalna zajednica u Hrvatskoj, kao najveća nacionalna manjina u RH, prva je iskoristila zakonsku mogućnost da odabere svoju službenu zastavu koju sada može da ističe u svečanim prilikama uz zvaničnu zastavu Republike Hrvatske. Za zastavu Srba u Hrvatskoj usvojena je narodna srpska zastava – crveno-plavo-bela trobojka bez oznaka na sebi" "Srbi u Hrvatskoj dobili svoju zastavu", *Politika*, 9. jun 2006.

²⁹ "Bolje nego juče, gore nego što će biti sutra", *Politika*, 5. jun 2006.

očekivati da se jedan broj Srba vrati u Hrvatsku jer se ona ekonomski brže kreće.

Budućnost odnosa Hrvatske i Srbije leži u ekonomskoj i tehnološkoj saradnji, kako bi se pronašla zajednička tržišta i realizovali zajednički programi. Povećana robna razmena, potpisivanje CEFTA sporazuma krajem 2006. godine, omogućiće nastavak izgradnje dobrosusedskih odnosa i u bliskoj budućnosti. Rešavanje otvorenih pitanja, zavisiće od unutrašnje stabilnosti u Srbiji, koja do daljnjeg ostaje slabija karika u razvoju međudržavnih odnosa.

Srbi iz Hrvatske, koji su ostali u Srbiji, mogu biti značajan most u unapređenju odnosa dve zemlje, jer su emotivno veoma vezani za Hrvatsku.

SRBIJA - BOSNA I HERCEGOVINA: PORICANJE ZLOČINA OPTEREĆUJE ODNOS

Prethodna godina ostaje upamćena samo po kontinuitetu neuspeha da se u Bosni i Hercegovini izgradi stabilno i demokratski prosperitetno društvo. Jedanaesta godina od Dejtonskog sporazuma pokazuje da je međunarodna zajednica konačno odustala od preko potrebnog redefinisavanja Dejtonskog sporazuma. Dejtonski sporazum doneo je 1995. godine mir u ratom devastiranu Bosnu i Hercegovinu, ali se u narednoj deceniji zacementiranost ovog sporazuma pretvorila u neprijatelja demokratskog prosperiteta Bosne i Hercegovine. Redefinisavanje Dejtonskog sporazuma preduslov je prevazilaženja međunacionalnih podela u BiH, ali je potrebna i promena u delu sporazuma koji se tiče predstojećih evropskih integracija. Kamen spoticanja u BiH i ove godine ostaje "višak" ustavnih prava koje uživa Republika Srpska, odnosno njena elita, koja u bliskoj saradnji sa Beogradom ostaje trajni protivnik redefinisavanja odnosa u BiH. Insistiranje političke elite u RS da težište odnosa u BiH mora ostati u pravima entiteta ostvarenim kroz trajno slabu konfederaciju, je na štetu centralne države koja, čini se, ima malu verovatnoću da zaživi.¹

Nastavak pregovora o Stabilizaciji i pridruživanju BiH sa Evropskom unijom, ostaje uslovljeno nemogućnošću Republike Srpske da ostvari željeni stepen saradnje sa Haškim tribunalom. Saradnja sa Tribunalom u Hagu polako postaje frustrirajući element za stanovništvo u Federaciji, jer napredak i prosperitet cele zemlje zavise od saradnje jednog entiteta, koji ostaje veran svojim zločincima.

Proces izgradnje trajno stabilnih odnosa Srbije i BiH nemoguće je kompletirati, jer Srbija ostaje remetilački faktor u regionu. Nakon Kosova, Srbija na primeru Bosne i Hercegovine pokazuje svu svoju spoljno-političku nezrelost. Srbija ne može izgraditi stabilne odnose sa BiH dokle god Beograd bude bio presudni oslonac eliti u RS u njihovom nastojanju da se RS nikada suštinski ne integriše u ustavni poredak BiH.

Odnose Srbije i BiH takođe je nemoguće kvalitativno popraviti, ukoliko srpski politički vrh ne pokaže iskreno kajanje za zločine počinjene devedesetih godina dvadesetog veka. Politika agresija i etničkog čišćenja koja

---

¹ "Strah nacija od država", *Danas*, 23.septembar 2006.

je za posledicu imala ubistvo preko 100.000 ljudi, desetine hiljada silovanja, i raseljavanje preko 2 miliona ljudi u Srbiji nikada nije - makar ni formalno - osuđena adekvatnim delovanjem Parlamenta Republike Srbije, Predsednika Republike ili vlade. A o konkretnoj materijalnoj kompezaciji nikada nije bilo ni reči.

Presudu Međunarodnog suda u Hagu zvanični Beograda je dočekao sa "olakšanjem". Bez obzira na to što je presudom potvrđen genocid u Srebrenici, kao i odgovornost Srbije za njegovo nesprečavanje, politička klasa Srbije osporava i takvu presudu koja je očigledno svojevrsni politički kompromis međunarodnih aktera. Tako ambivalentna formulacija u presudi, ne samo da je izazvala nezadovoljstvo Bošnjaka, već će biti i povod za buduća sporenja oko karaktera rata i uloge Srbije u njemu. Ta presuda, kada je reč o Srbiji, ostavlja prostor za interpretaciju koja će podržati već uspostavljeni konsensus odbijanja odgovornosti čiji je izraz "sindrom poricanja".²

U najkrupnije političke događaje u 2006. godini u BiH možemo ubrojati održavanje opštih izbora, "slučaj Dudaković" ali i potpisivanje *Sporazuma o specijalnim i paralelnim vezama između Srbije u Republike Srpske*, kao i opšte neslaganje između Sarajeva, Beograda i Banja Luke oko opstanka Republike Srpske i BiH.

Jedanaestogodišnjica masakra u Srebrenici i ove godine je pokazala da je on relativizovan, porican i/ili negiran u RS i Srbiji, uz dodatak da je ove godine sprovedena vrlo jaka medijska kampanja iz Beograda i Banja Luke, praktično, u vreme obeležavanja masakra u Srebrenici. Ove godine su se pojavili stari, ali za medije u Srbiji potpuno novi snimci - dokazi, nesumnjivih zločina koje su počinile razne vojne i paravojne formacije pod komandom Atifa Dudakovića. Snimci zločina korišćeni su za domaće političke potrebe, i to nekoliko dana nakon obeležavanja jedanaestogodišnjice masakra u Srebrenici, odnosno nekoliko meseci pre izricanja presude pred Međunarodnim sudom u Hagu. Mediji u Srbiji su i ovom prilikom u velikoj meri parazitirali³ nad ovim tragičnim snimcima, pozivajući tužilaštva i sudove od Ljubljane, preko Zagreba pa do Sarajeva da sudski procesuiraju krivce.⁴

Beneficije sistemske reforme vojske i policije u celokupnoj Bosni i Hercegovini uočene su u 2006. godini. Prethodne 2005. godine promena zakona o vojsci i oružanim snagama, konačno je dovela do smanjenja ingerencija RS u vojnom sistemu, odnosno prebacivanja najvećeg dela nadležnosti na institucije BiH. Ukidanje ministarstva odbrane i generalštaba u entitetima, uspostavljanje jedinstvenog vojnog budžeta, ukidanje vojnog roka, gašenje rezervnog sastava, i konačno profesionalizacija vojske (vojsku čini

² Vidi: Sabrina Ramet, "The denial syndrome and its consequences: Serbian political culture since 2000", www.elsevier.com/locate/postcomstut

³ "Možemo li silovati", *Politika*, 6. septembar 2006.

⁴ "Dokazi pred Tužilaštvom BiH", *Politika*, 6. septembar 2006.

10.000 profesionalnih vojnika i 1.000 civila) dovelo je do ukidanja jednog od stubova potencijalne destabilizacije u BiH. Reforma policijskih snaga teče daleko sporije, jer Banja Luka, uz pomoć Beograda, nastoji da zadrži potpunu kontrolu nad "entitetskom" policijom RS.

Sporazum o specijalnim odnosima

U Banja Luci je 26. septembra 2006. godine potpisan je *Sporazuma o specijalnim i paralelnim vezama*⁵ između Srbije i Republike Srpske. Potpisivanje ovog sporazuma može se tumačiti kao konačni zaokret zvanične Banja Luke ka Beogradu, umesto ka Sarajevu, a uz blagoslov međunarodne zajednice. Poseban aspekt ovog sporazuma je nastavak ispoljavanja teritorijalnih pretenzija Srbije nad RS, a u duhu približavanja konačnog rešenja statusa Kosova. Sporazum o specijalnim i paralelnim vezama na prvi pogled deluje kao politički akt koji može doprineti poboljšanju međudržavnih veza, i to pre svih ekonomskih. Prednosti takvog sporazuma mogu biti brojne, kako za Srbiju kojoj se otvara novo tržište za sopstvenu, inače nekonkurentnu robu, i za RS koja na ovaj način obezbeđuje svojim građanima određene beneficije, posebno na polju zdravstva i obrazovanja. Međutim, sporazum je izazvao pravi potres u ostatku BiH. Tako su u nekoliko navrata (pre i nakon potpisivanja sporazuma) funkcioneri BiH pozivali Beograd i Banja Luku da odustanu od potpisivanja sporazuma zbog moguće destabilizacije BiH, te da bilo kakvo potpisivanje sporazuma mora dobiti potvrdu zvaničnog Sarajeva.⁶

U Srbiji, posebno u režimskim medijima ocenjeno je da je potpisivanje sporazuma završetak zaokruživanja specijalnih odnosa matice Srbije i Republike Srpske.⁷

Uz potpisivanje sporazuma, došla su i dva, sa aspekta tržišne ekonomije, neutemeljena poteza zvaničnog Beograda. Prvi je izdvajanje sto miliona evra iz budžeta Srbije za pomoć Republici Srpskoj,⁸ a drugi je kupovina Telekomu Republike Srpske od strane Telekomu Srbije. Analitičari su ocenili da je kupovina 65% akcija najnerazvijenijeg telekomunikacionog preduzeća u ovom delu Evrope za 646 miliona evra, te planirano ulaganje u visini od 50 miliona evra u narednih 5 godina, potpuno neutemeljen potez. Situacija u kojoj Srbija, inače korisnik finansijske pomoći mnogih zemalja, "ulaže" 646 miliona evra u preduzeće koje u narednih nekoliko godina neće

⁵ "Ruka preko Drine", *Politika*, 26. septembar 2006.

⁶ Sulejman Tihic "Bilo kavi posebni odnosi entiteta Republike Srpske s državama bivše Jugoslavije moraju imati saglasnost i institucija BiH" *Tihic poziva Beograd da odustane od sporazuma sa Banja Lukom*, *Danas*, 18. septembar 2006.

⁷ "Dugo očekivani korak", *Politika*, 25. septembar 2006.

⁸ "Dodik: Iz budžeta Srbije 100 miliona evra za RS", *Politika*, 25. septembar 2006.

donositi profit, može se tumačiti jedino kao pokušaj da monopoliše privredu RS.

Izbori u BiH

Izbori održani 1. oktobra 2006. godine predstavljaju deveti izlazak građana u BiH na izbore od Dejtonskog sporazuma. Opšti izbori u BiH podrazumevaju izbor predstavnika na lokalnom, entitetskom i državnom nivou. Ovi izbori se mogu oceniti i kao presudni za budućnost BiH, jer će nakon planiranog smanjenja međunarodnog prisustva u BiH, tačnije nakon smanjenja ingerencija kancelarije Visokog predstavnika (Office of High Representative), izabrani predstavnici u narednom periodu imati veću slobodu odlučivanja nego njihovi predstavnici.

Međutim, ova kampanja ocenjena je kao najprljavija u post-Dejtonskom periodu. Dve su teme dominirale opštim izborima u BiH, i to: moguće ukidanje RS, ali i moguće otcepljenje RS od BiH u slučaju proglašenja nezavisnosti Kosova. Takmičari u izbornoj trci ostali su slični. U Federaciji to je Sulejman Tihić, predsedavajući Predsedništva BiH i naslednik Alije Izetbegovića, koji obavlja i funkciju predsednika Stranke demokratske akcije, zatim Haris Silajdžić, bivši premijer i ministar spoljnih poslova, koji je sada lider opozicione stranke za BiH. U RS vodeći akteri su Milorad Dodik iz Stranke nezavisnih socijaldemokrata kao i predsednik RS Dragan Čavić koji još uvek predvodi SDS.

Kampanju su obeležile vrnice lanisirane iz Beograda čiji je glavni protagonist Dudaković, uz oštre reakcije iz Sarajeva, gde se uporno insistiralo na genocidnoj i ratnoj osnovi RS. Sukob je eskalirao i podmetanjem bombe na grob Alije Izetbegovića.

Rezultati izbora donele su pobedu socijaldemokratskih snaga, u oba entiteta, što je značilo i rušenje nacionalnog trojca SDS-SDA-HDZ, što na žalost nikako ne podrazumeva slanje ratne i nacionalističke retorike u političku istoriju.

Rezultati izbora u RS doneli su Srpskoj demokratskoj stranci, čiji je lider Dragan Čavić, 20 poslaničkih mesta, a Partiji demokratskog progresa Mladena Ivanića sedam. Demokratski narodni savez na čijem čelu je Marko Pavić dobija četiri poslanička mesta, a zatim u srpski parlament sa po dva poslanika ulaze i Stranka za BiH i Socijalistička partija. Apsolutni pobednik izbora je Milorad Dodik sa 48 poslaničkih mesta, što je 6 više od potrebne većine. Vladavina Dodika u naredne četiri godine otvoriće mnoga pitanja, jer ovaj socijaldemokrata balkanskog karaktera pokazuje veći zaokret udesno nego njegove kolege iz SDS.

I pre, a posebno nakon izbora, Milorad Dodik u javnim nastupima insistira na mogućnosti referenduma u RS u slučaju proglašenja nezavisnosti

Kosova.⁹ Nov momenat predstavlja i insistiranje na eventualnom glasačkom pravu građana RS u Srbiji.¹⁰ I mada novi Ustav Republike Srbije nije predvideo ovu opciju, izjave zvaničnika u Srbiji ne isključuju takvu mogućnost u bliskoj budućnosti.¹¹ Mada je iz međunarodne zajednice jasno stavljeno do znanja i Banja Luci i Beogradu da je eventualni referendum u RS kao kompenzacija za nezavisnost Kosova potpuno nezamisliva, političari u RS i Srbiji ipak su u svojim javnim nastupima najavljivali moguće pripajanje RS Srbiji.¹²

Redefinisanje odnosa u okviru BiH ostaje prvi preduslov za razvoj zemlje. Mogućnost uspostavljanja kvalitetnih odnosa između Srbije i BiH jedino je ostvariva ukoliko Beograd odstupi od destabilizirajuće prakse spram BiH, i ukoliko se zvanični Beograd, makar formalno, izvini na odgovarajući način žrtvama i porodicama žrtava rata u BiH. Do tada, trajni podsetnik Beogradu ostaju masovne grobnice širom Republike Srpske. Samo na području Podrinja, na kojem se nalazi i Srebrenica, ostalo je više od 2.000 nestalih. Do kraja 2006. godine samo iz sekundarne masovne grobnice na području Zvornika u naselju Jaz eshumirano je 1.200 skeletnih ostataka, kompletnih i nekompletnih. Reč je osobama iz Srebrenice koje su pokušale da se domognu slobodne teritorije. Procena je da će ekshumacija žrtva sa područja Srebrenice potrajati još pet godina.¹³

⁹ Milorad Dodik "Nezavisnost Kosmeta mogla bi da izazove snažne pokrete nezadovoljstva u Republici Srpskoj, upozorio je u Beogradu premijer RS Milorad Dodik. "Mi u RS mislimo da Kosovo i Metohija trba da ostane u okvirima Srbije. Rešenje koje bi omogućilo nezavisnost Kosova i Metohije može da dovede do snažnih pokreta nezadovoljstva u Republici Srpskoj". *Politika*, 1. septembar 2006.

¹⁰ Srbima iz Republike Srpske dati pravo glasa u Srbiji, *Glas javnosti*, 16. septembar 2006.

¹¹ "Rezervna država", *Danas*, 18. septembar 2006.

¹² "Otcepljenje RS obećali Bilt i Frovik" *Blic*, 19. septembar 2006.

¹³ "Ekshumacije bi mogle da traju još pet godina", *Danas*, 7. septembar 2006.

OSAMOSTALJIVANJE CRNE GORE

Proces emancipacije crnogorskog društva i njegove političke elite krunisan je nezavisnošću koju je većina građana izglasala na referendumu 21. maja. Odluka o nezavisnosti u osnovi predstavlja trajnu orijentaciju Crne Gore koja je ugrađena u jugoslovensku federaciju na Drugom zasjedanju AVNOJ 1942. godine. Miran tok referendumske kampanje koja je protekla po svim evropskim i demokratskim standardima, kao i njena završnica, potvrdili su da je Crna Gora, uprkos ogromnom pritisku iz Beograda i od strane Evropske unije je većinski bila opredeljena za nezavisnost. Uz veliko prisustvo stranih posmatrača, pre svega OEBS referendumski proces je protekao bez većih incidenata..

Republička skupština je proglasila samostalnost Crne Gore 3. juna i donela Deklaraciju nezavisne Republike Crne Gore koju je prihvatila i Evropska unija.

Srbija je sve vreme pre toga preko finasiranja opozicije koja je bila protiv osamostaljenja Crne Gore i kao i raznim drugim oblicima uplitanja, pre svega, preko tajnih službi. Osim toga, srbijanski mediji su vodili intenzivnu kampanju protiv Crne Gore sve od donošenja Povelje SCG 2003. Srpska pravoslavna crkva je takođe vodila veoma agresivnu kampanju protiv nezavisnosti preko prosrpskih stranaka i udruženja u Crnoj Gori. Brzo priznanje Crne Gore od strane EU, SAD, Rusije, Kine i čitave međunarodne zajednice, kao i prijem Crne Gore u UN, bili su svojevrsna podrška Crnoj Gori.

Zemlje regiona su među prvima priznale nezavisnu Crnu Goru dok je Srbija to učinila sa zakašnjenjem – prvo ju je priznao predsednik Boris Tadić, pod pritiskom EU, a kasnije premijer Vojislav Koštunica pod uticajem ruskog predsednika Vladimira Putina. Prosrpske stranke nisu priznale rezultat referenduma a odbijaju da priznaju i državne simbole iako se crnogorska nacionalna zastava vijori na Ist iveru ispred palate UN u Njojruku.

Sa crnogorskom nezavisnošću ugasila se državna zajednica Srbija i Crne Gora. Labav savez dve države, formiran pod pokroviteljstvom visokog predstavnika EU Havijera Solane, trajao je svega tri godine. Ovim savezom Brisel je želeo da amortizuje težnju Crne Gore ka nezavisnosti i prolongira referendum, kao i da odloži otpočinjanje rešavanja statusa Kosova.

Vladajuća koalicija (Demokratska partija socijalista i Socijaldemokratska partija) koja je svoj politički angažman proteklih godina

usredsredila na sticanje nezavisnosti, potvrdila je referendumski uspeh i na parlamentarnih izborima 10. septembra na kojima je osvojila apsolutnu vlast. Kao i na proteklih parlamentarnim i lokalnim izborima i ovog puta se pokazalo da koalicija DPS-SDP nema pravu opoziciju ni alternativu. Najvažniji zadatak novog parlamenta je izrada i usvajanje novog Ustava što je uslov za prijem Crne Gore u Savet Evrope. Ustavom država Crna Gora treba da se definiše kao građanska i demokratska, zasnovana na ljudskim pravima i slobodama, sa parlamentarnim sistemom vlasti.

Referendum

Na referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore 21. maja, na kome je ubedljivo pobedio suverenistički blok, 55,5 odsto građana je glasalo za nezavisnost države a 44,6 odsto protiv, od 86,5 procenata ukupno izašlih birača. "Lestvicu" za sticanje nezavisnosti od 55 odsto plus jedan glas postavila je EU koja je imala svoje predstavnike tokom referenduskog procesa, evropskog izaslanika za crnogorski referendum Miroslava Lajčaka i Františka Lipku predsednika Republičke izborne komisije. Referendumski proces izneo je Pokret za nezavisnu i evropsku Crnu Goru s jedne i vladajuća koalicija s druge strane (suverenistički blok). Pokret, koji je ugašen nakon referenduma, okupio je najširi krug građana svih nacija i vera, zalažući se za evropski i evroatlantski put Crne Gore kao nezavisne države..

Pokret za zajedničku državu (unionisti) činile su prosrpske stranke i udruženja, u čijem je objedinjavanju ključnu ulogu odigrala Srpska pravoslavna crkva. Nacionalno homogeni, zagovornici su čvrste državne veze sa Srbijom. Pokret je imao otvorenu podršku Beograda. Njegove čelnike je primio srpski premijer Vojislav Koštunica.

Referendum je protekao mirno i demokratski, po najvišim evropskim standardima. Nezavisnu državu Crnu Goru brzo su priznale, kako zemlje regiona tako i Evropske unije kao i celokupna međunarodna zajednica.

Reakcije Srbije na referendum

Otvorena upozorenja koja su Podgorici učestalo stizala iz Vlade Srbije da Srbija ne može biti indiferentna i da će biti involvirana u predreferendumsku kampanju, kao i izjave pojedinih ministara da Crnogorci u Srbiji neće uživati ista prava kao u SCG , jasno ukazuju na direktno mešanje Beograda u proces osamostaljivanja Crne Gore u pokušaju da se to spreči. Takve poruke su u sebi nosile i elemente pretnji.

Veliki pritisak je vršen i da se crnogorski državljani koji žive u Srbiji "ubace" u biračke spiskove u Crnoj Gori kako bi se "preseljenjem" glasačkog kontingenta iz Srbije u Crnu Goru sprečila crnogorska nezavisnost. Iako je Venecijanska komisija, stručno telo EU, odbacila zahtev da crnogorski

državljeni koji žive u Srbiji dobiju pravo glasa na referendumu, premijer Srbije Vojislav Koštunica je odneo u Bisel spisak od 263.000 crnogorskih državljana iz Srbije kao krunski dokaz da samostalnost Crne Gore "nije izvodljiva" (ukupno crnogorsko biračko telo broji 450.000 birača).

Zvanična Podgorica je u više navrata nudila Beogradu razgovore o odnosima između dve države što je sugerisala i Evropska unija. Srpska Vlada je, međutim, ove ponude odbila nadajući se da do nezavisnosti neće doći. Crnogorski predsednik Filip Vujanović je tim povodom izjavio da "odbijanje premijera Srbije Vojislava Koštunice da razgovara o budućim odnosima dve države jeste deo Koštuničine kampanje kojom želi da utiče na volju građana. Koštunica očigledno ne želi da razgovara jer ne želi da saopšti ono što je izvesnost – samostalnost Crne Gore."¹ Ni vlast ni opozicija u Srbiji nisu prihvatili Deklaraciju Vlade Crne Gore o odnosima sa Srbijom nakon sticanja nezavisnosti (doneta u aprilu) kojom se građanima Srbije garantuju sva prava osim izbornog.

U Srbiji su, umesto toga, sve učestalije bile prognoze da će referendum propasti a "diktirani" su i uslovi referenduma. Premijer Vojislav Koštunica, najžešći zagovornik CSG je izjavio: "Verujem da će referendum propasti jer će se građani izjasniti, uprkos svim kampanjama koje se vode, za opstanak državne zajednice."² On tvrdi i da odluku o nezavisnosti treba da donese polovina registrovanih birača u Crnoj Gori.

Srpskom premijeru je javno replicirao crnogorski premijer Milo Đukanović koji je konstatovao da je izjavom premijera Koštunice "konačno postalo jasno ko podstiče deo političkih partija u Crnoj Gori na destrukciju": "Ovo se radi zbog odsustva želje aktuelne državne politike u Srbiji da se odrekne, po nju pogubnog, hegemonističkog kontinuiteta...I zbog toga što je nacionalizam dominantna tema oko koje se i dalje nadmeću političke strukture u Srbiji. Teško Srbiji sa takvom politikom..."³

Srpski zvaničnici su nakon sticanja nezavisnosti Crne Gore, lansirali i tezu o potrebi da Crna Gora uvede dvojno državljanstvo za Srbe. Tim povodom Vojislav Vukčević, ministar za dijasporu u Vladi Srbije izjavljuje: "Kada se već politika referenduma gradila na tezi da je biti sa Srbijom samo šteta za Crnu Goru, onda otkuda moralno pravo vlastima u novoj državi da sprečavaju najmanje 185.000 onih koji su se izjasnili za zajedničku državu i verovatno se izjašnjavaju kao Srbi, da uzmu i srpsko državljanstvo. Dešavanja na Balkanu, pa i poslednja sa Crnom Gorom, raspršila su narod na sve strane, pogotovo Srbe, i logično je da oni danas traže neki papir kako ne bi u potpunosti izgubili vezu sa zemljom čijem narodu pripadaju."⁴

1 *Glas javnosti*, 25. mart 2006.

2 Izjava listu *Dan* u Podgorici, preneo *Danas*, 6.mart 2006.

3 *Danas*, 6.mart 2006.

4 *Politika* 5. jun 2006.

Odluka crnogorskog predsednika Filipa Vujanovića da preuzme komandu nad jedinicama Vojske SCG u toj republici koja je bila u skladu sa ustavnom funkcijom i u nadležnosti crnogorske Vlade koja se odnosi na organizaciona pitanja i finansiranje, dočekana je u Srbiji ostrim napadima. Predsednik Odbora za bezbednost Skupštine Srbije Milorad Mirčić (Srpska radikalna stranka) je optužio Crnu Goru da radi na nasilnom odvajanju po receptu "albanskih terorista", a kroz formiranje "Oslobodilačke vojske Crne Gore": "Po svaku cenu crnogorska klika želi da izazove nemire i zato kreće u kampanju protiv vojske i stvaranje paravojnih jedinica."⁵ General Milan Simić tvrdi da je "crnogorska secesija početak fragmentarizacije srpskog nacionalnog prostora", te da je jasna "žurba u preuzimanju funkcije komandovanja vojskom." Simić konstatuje da je "Srbija ostala bez mora" i najavljuje pripreme za nove referendume.⁶

Nakon osamostaljenja Crne Gore srpski mediji su se bavili spekulacijama o navodnom "otimanju" vojne imovine SCG od strane Crne Gore. Oglašavajući se tim povodom, crnogorski predsednik Filip Vujanović je izjavio: "Podela vojne imovine je utvrđena ustanovljavanjem teritorijalnog principa u Ustavnoj povelji bivše državne zajednice. Broj zaposlenih u vojsci Crne Gore biće primeren NATO standardima i potrebi brzog pridruživanja vojske Crne Gore *Partnerstvu za mir*."⁷

Indikativno je kako su pojedini srpski analitičari ocenili referendumsku odluku crnogorskih građana o nezavisnosti. Đorđe Vukadinović, glavni urednik časopisa "Nova srpska politička misao" ističe da je Milo Đukanović, uz nesebičnu asistenciju međunarodne zajednice, "zalepio šamar čitavoj srpskoj političkoj eliti." On dovodi u pitanje stranačko zalaganje predsednika Srbije, jer je Tadić čestitao Đukanoviću referendumsku pobedu pozivajući se na novu realnost u srpsko-crnogorskim odnosima: "Koštunica ostaje u velikom problemu. Svesni su toga i u Briselu pa mu ne uzimaju za zlo što nije čestitao Podgorici. Po ko zna koji put on je obmanut od 'prijatelja' iz međunarodne zajednice i sopstvenog okruženja."⁸

Nacionalistička matrica koja se koristila nakon osamostaljivanja bivših jugoslovenskih republika devedesetih godina o potrebi zaštite srpskog naroda, ponavlja se i nakon crnogorskog referenduma. Miša Đurković, naučni saradnik Instituta za evropske studije u Beogradu, pozdravlja spremnost Srba u Crnoj Gori da traže garancije za zaštitu svojih prava od međunarodnih institucija. U tome bi, po Đurkoviću, pomoglo stvaranje snažne prozapadne srpske partije kao i otvaranje, pored ambasade, srpskog kulturnog centra u Podgorici "kao centra srpskog identiteta koji će pomagati prosvetno i kulturno uzdizanje

5 *Večernje novosti*, 18. mart 2006.

6 *Ogledalo*, 5. juli 2006.

7 *Večernje novosti*, 25. maj 2006.

8 *Politika*, 6.jun 2006.

Srba." Đurković traži i da se ne izgubi medijska pažnja za Srbe u Crnoj Gori, "kao što se to desilo u Republici Srpskoj, te da se dvojnim državljanstvom Srbima iz Crne Gore "omogući školovanje srpske dece na srpskim univerzitetima."⁹

U opširnom intervjuu sa Slavenkom Terzićem, u provladinom listu *Politika* u naslovu se ističe njegova osnovna teza - "Novi crnogorski nacionalizam". Terzić ovu tezu pojašnjava na sledeći način: "Novi crnogorski nacionalizam raskida sa opštepoznatom istorijom, kulturom i tradicijom Crne Gore. Taj nacionalizam čini suštinu ideološkog projekta današnje vlasti u Crnoj Gori a korene mu treba tražiti u delima austrougarskih i velikohrvatskih ideologa".¹⁰

S kakvom je nervozom i nezadovoljstvom zvaničan Beograd dočekao rezultat referenduma o nezavisnosti ilustruje i izjava savetnika premijera Koštunice Aleksandra Simića koji je oštro kritikovao beogradsku organizaciju za praćenje izbora CESID pozivajući na njeno krivično sankcionisanje zbog prognoze, nakon zatvaranja birališta, da je za nezavisnost glasalo 56,3 odsto izašlih glasača: "Ne bi me iznenadilo da neko podnese krivičnu prijavu protiv CESIDA. To što je učinio CESID je nešto što spada u najbolje tradicije scenarija separatizma Mila Đukanovića."¹¹

Sejanje straha

Intenzivna kampanja protiv referenduma koja je sve vreme vođena od strane aktuelnih srpskih političara i podgrevana u medijima, imala je za cilj sejanje straha kod građana od crnogorske nezavisnosti. Tvrdilo se da građani neće moći da se školuju, da se leče, da rade, ili da idu na more nakon osamostaljenja Crne Gore, te da će im biti potrebni pasoši za prelazak granice. To su, međutim, i crnogorska politika, a i sam život demantovali nakon sticanja samostalnosti.

Ovakve poruke su upućivane sa najviših zvaničnih mesta u Beogradu. Slobodan Vuksanović, ministar prosvete u Vladi Srbije je upozorio crnogorske roditelje čija se deca školuju u Srbiji da će studije poskupeti kao i udžbenici postavljajući im i pitanje - "kako misle da svršeni studenti nastave svoje profesionalne karijere u Srbiji nakon crnogorske nezavisnosti?" On je naglasio da roditelji crnogorskih studenata treba da budu "istinито informisani o svim pravnim i životnim konsekvencama eventualnog razdvajanja Srbije i Crne Gore."

Reagujući na to, crnogorski ministar prosvete Slobodan Backović je izjavio da je "dobro što u Srbiji iskazuju zabrinutost šta će se desiti našim

9 *Politika*, 20. jun 2006.

10 *Politika*, 13. maj 2006.

11 *Politika*, 22. maj 2006.

građanima posle osamostaljenja Crne Gore, ali je u najmanju ruku čudno da se ta zabrinutost ispoljava kroz pretnje i sejanje straha od promena, i to na osnovama čiste manipulacije. Sve u skladu sa stereotipom da Srbija građane Crne Gore hrani, školuje, daje udžbenike, zapošljava, leči besplatno, pa ćemo posle osamostaljenja ostati bez svega toga, odnosno nećemo moći platiti i preživeti."¹²

Crnogorska Vlada je pružila garancije crnogorskim studentima koji se školuju u Srbiji da će moći da studije nastave u Crnoj Gori. To je bila najdirektnija poruka srpskom ministru i inim istomišljenicima koji su pokušavali da zastrašivanjem građana ometu referendumski proces i spreče sticanje nezavisnosti.

Srbijanski mediji su permanentno podgrevali strah od referenduma. Jedna od dežurnih tema bila je "seoba Srbalja"¹³ kojom je potencirano upozorenje da će se, u slučaju Đukanovićeve pobede i proglašenja nezavisnosti, deo crnogorskih građana iseliti u Srbiju. Tvrdilo se da će se u tom slučaju, severni deo Crne Gore otepeti i pripojiti Srbiji. U takav scenario uključuje se i Boka Kotorska koja će "tražiti svoju autonomiju ako Crna Gora bude nezavisna."¹⁴

Objavljuje se i mapa Crne Gore na kojoj su obeleženi delovi koji će pripasti Velikoj Albaniji uz propratni tekst da je to "cena albanske podrške režimu Mila Đukanovića." Ispod mape piše da se "sve što je obeleženo žutom bojom na primorju nalazi u glavi svakog Crnolatinaša i u vekovnim snovima Crne katoličke internacionale" a sve što je obeleženo zelenom bojom predstavlja deo "Islamske transverzale."¹⁵ Spekuliše se i sa vojskom, tvrdnjama da je u Crnoj Gori u toku "razvrstavanje oficira po nacionalnoj osnovi" da se od "deklarisanih Crnogoraca stvara jezgro buduće republičke vojske" kao i da "oficirima srpske nacionalnosti dva meseca kasne plate."¹⁶ Manjine su tema kojom se takođe manipuliše. Ističe se da su Bošnjaci za državnu zajednicu sa Srbijom, a Muslimani protiv tako da se "zbog nepostojanja ubedljive većine muslimansko-bošnjačkom korpusu pripisuje moć da prevagne u donošenju odluke o državnom statusu."¹⁷

Na tribini "Crna Gora i referendum" koju su organizovali udruženje "Knez Miroslav" i Srpski sabor "Dveri", ocenjeno je da u Crnoj Gori vlada medijski mrak, kao i da vlast u Crnoj Gori uvodi anarhiju i bezakonje, gazi demokratska načela i ukida vladavinu prava, "razara zajedničke duhovne i državne vrednosti i jedinstven identitet naroda i destabilizuje čitav region".¹⁸

12 *Danas*, 6.-7. maj 2006.

13 *Kurir*, 8. maj 2006.

14 *Svedok*, 18. april 2006.

15 *Ogledalo*, 12. april 2006.

16 *Kurir*, 4. februar 2006.

17 *Politika*, 2. februar 2006.

18 *Danas*, 22. mart 2006.

U medije se ubacuje i "slovenački model" sticanja nezavisnosti koji će navodno primeniti Crna Gora. Provladina *Politika* u tekstu najavljenom na prvoj strani otkriva "tajnu strategiju" vladajuće crnogorske partije, pozivajući se na dokument dobijen iz Demokratske srpske stranke. U tekstu se tvrdi da će se, u slučaju neuspeha referenduma primeniti slovenački model odvajanja. Dalje se konstatuje – "nejasno je da li autori ovog dokumenta podrazumevaju i rat, kao što je bio slučaj u Sloveniji.¹⁹" Mediji tvrde i da "EU lobira za Đukanovića" preko izaslanika za Srbiju i Crnu Goru Jelka Kacina. Kacin je pokrenuo proceduru za usvajanje rezolucije o crnogorskom referendumu i nezavisnosti: "Plan je da rezolucija bude usvojena neposredno pre referenduma kako bi Brisel pozvao sve građane na referendum i opoziciji stavio do znanja da bojkot referenduma neće podriti legitimitet rezultata izjašnjavnja građana."²⁰

Inicijativa koja je upućena srpskim medijima da izveštavaju fer i pošteno o referendumskoj kampanji nije prošla. Tim povodom evropski izaslanik za referendum Miroslav Lajčak izrazio je "razočarenje odlukom srpskih medija da odbiju potpisivanje kodeksa o fer izveštavanju iz Crne Gore. Jasno je šta se može očekivati od nekoga ko odbije fer-plej. Optužbe bez dokaza samo mogu podgrejati predreferendumsku atmosferu u Crnoj Gori. Odnos srpskih medija međutim neće bitnije uticati na referendumski proces".²¹

Srpska pravoslavna crkva

I Srpska pravoslavna crkva se otvoreno bavila antireferendumskom kampanjom. U Pokretu za zajedničku državu ona je objedinila sve prosrpske stranke u Crnoj Gori. Kao stožer srpskih nacionalističkih snaga u Crnoj Gori, ona koristi političke skupove da demonstrira negativni stav prema nezavisnosti i ne priznaje crnogorsku naciju. Srpska pravoslavna crkva ne priznaje ni Crnogorsku pravoslavnu crkvu koja u Crnoj Gori ima sve više vernika i pristalica. Mitropolit Amfilohije Radović je tamo udarna pesnica Srpske pravoslavne crkve. Iako se u poslednje vreme predstavlja kao lojalan crnogorskoj državi, to je privid, jer se u osnovi ne priznaje kao što ne priznaje ni crnogorsku naciju. Stalno i uporno ističe da u Srbiji i Crnoj Gori živi jedan narod, srpski.

Srpska pravoslavna crkva ima isti stav o referendumu kao i zvanična srpska politika koja se otvoreno zalagale protiv nezavisnosti, a za državno jedinstvo sa Crnom Gorom. U pismu predsedniku SCG Svetozaru Maroviću patrijarh srpski Pavle insistira na jedinstvu SCG i očuvanju zajedničke države kao vitalnom potrebom i suštinskim interesom svih građana i naroda u celini,

¹⁹ *Politika* 19. januar 2006.

²⁰ *Novosti*, 10. februar 2006.

²¹ Izjava data Tabjugu, prenela *Politika*, 19.mart 2006.

što je značajno za "budućnost Kosova": "Razbijanje vekovima izgrađivanog i neizmernim žrtvama plaćenog narodnog i državnog jedinstva ne može doneti ništa dobro. Naprotiv, razbijanje zajednice može izazvati dalekosežne štetne posledice i u budućnosti ugroziti narod i njegovu slobodu i u Srbiji i u Crnoj Gori."

Reagujući na patrijarhovo pismo, crnogorski premijer Milo Đukanović je izjavio da, "nije reč o razbijanju niti o bilo kakvoj destrukciji, nego o nameri Crne Gore da na demokratski način i poštujući evropska pravila i ponašanja uradi ono što smatra da je za nju najbolje. Pripadamo onoj većini koja smatra da je za nas najbolje da obnovimo svoju državnu kuću i da sa tim štitom nastavimo da ostvarujemo punu evropsku i evroatlantsku integraciju."²²

Veće narodnih skupština koje je formirano po direktnom nalogu Srpske pravoslavne crkve usvojilo je Deklaraciju o zajedničkoj državi, istovetnu onoj koju je doneo i Pokret za zajedničku državu na osnivačkoj skupštini. Crkva je, uoči formiranja Pokreta za zajedničku državu, više puta okupljala lidere srpskih opozicionih stranaka u Crnoj Gori, kako bi kanalisala politički teren za delovanje te organizacije.

Veza između Srpske pravoslavne crkve i srpske zvanične politike jasno se prepoznaje i u slučaju gradnje crkve Crnogorske pravoslavne crkve u Lovćencu (Vojvodina), mestu gde su najgušće naseljeni Crnogorci. Imenovanje predsednika udruženja Crnogoraca "Krstaš", Nenada Stevića za poverenika i opunomoćenika Crnogorske pravoslavne crkve sa ovlašćenjem za osnivanje Crnogorske pravoslavne crkve u Srbiji kao i poslova na podizanju crkve u Lovćencu, pokrenulo je novu polemiku sa Vladom Srbije koja je vođena, istim povodom, i godinu dana ranije. Ministar vera u Vladi Srbije Milan Radulović tvrdi da, prema važećem zakonu, od registrovanja Crnogorske pravoslavne crkve u Srbiji i njene crkve u Lovćencu "nema ništa", uprkos Ustavom zagarantovanih verskih sloboda građana Srbije na koje se pozivaju iz udruženja "Krstaš". Za razliku od Vlade Srbije, pokrajinski sekretarijat za nacionalne manjine Vojvodine tretira Crnogorsku pravoslavnu crkvu u skladu sa ustavnim načelima razdvojenosti države i crkve i jednakosti svih pred zakonom.²³

Mediji su se uveliko bavili posetom crnogorskog predsednika Filipa Vujanovića Vatikanu. Spekulišući sa organizacijom posete, sugeriše se njena sumnjiva pozadina jer je posetu upriličio Anton Sbutega, "vitez Malteškog reda i bliski rođak kotorskog biskupa Branka Sbutege. "Malteški vitezovi "žele da se dokopaju dragocenih svetinja koje se čuvaju u cetinjskom manastiru."²⁴

²² *Večernje novosti*, 12. maj 2006.

²³ *Danas*, 17. avgust 2006.

²⁴ *Glas javnosti*, 19. januar 2006.

Pokret za zajedničku državu

Pokret za zajedničku državu imao je otvorenu podršku srbijanske vlasti koja se nijednom nije ogradila od brojnih nacionalističkih poruka koje je ta organizacija širila preko svog beogradskog ogranka. Premijer Vojislav Koštunica je zvanično primio čelnike Pokreta iz Crne Gore. Nacionalno homogen, Pokret za zajedničku državu propagira čvrsto državno jedinstvo sa Srbijom uz stalno ukazivanje na ugroženost srpstva u Crnoj Gori i optužuje crnogorsku vlast da je Srbima ugrozila sva prava – od prava na sopstveni jezik do toga da se vrši progon Srpske pravoslavne crkve u Crnoj Gori. U antireferendumske kampanji, Pokret je širio strah od referenduma, a predstavnici prosrpskih parlamentarnih stranaka (članica Pokreta) javno su pretili da će to biti "ratni referendum."

Srpska narodna stranka, koja je na septembarskim parlamentarnim izborima bila nosilac Srpske liste, najradikalnija srpska stranka u Crnoj Gori i članica Pokreta, za Srbe traži sopstveni parlament, budžet, institucije, nastavu na srpskom jeziku i frekvencije za srpske elektronske medije. Beogradski ogranak Pokreta za zajedničku državu osnovali su srpski akademici Ljuba Tadić i Matija Bečković koji su oduvek negirali crnogorsku naciju i državu. Tadić, koji je jedan od tvoraca Memoranduma SANU, kao i Bečković, traže da se crnogorskim državljanima koji žive u Srbiji omogući glasanje na referendumu i da se, u protivnom, rezultati referenduma ponište.

Pokret za zajedničku državu koji je okupio sve srpske nacionalističke snage u sprezi sa Srpskom pravoslavnom crkvom stalno ističe tezu da su Crnogorci Srbi i da pokušaj "dukljanizacije i montenegrizacije Crne Gore kao istorijska sramota neće uspeti". Lansira se i stara tvrdnja da su Srbija i Crna Gora dve srpske države (akademik Ljubomir Tadić) odnosno da je referendum "zajapurena mržnja prema pravoslavnom krstu i slovenstvu" (Miro Vuksanović).²⁵

Uoči referenduma, Pokret je organizovao veliki narodni sabor u Beogradu. U ime Vlade Srbije, saboru je prisustvovao premijer Vojislav Koštunica i ministri policije i pravde Dragan Jočić i Zoran Stojković. Na saboru su učestvovali i Amfilohije Radović, izaslanik patrijarha Pavla, episkop bački Irinej, muftija beogradski Jusufspahić, rukovodstvo Socijalističke partije Srbije i Liste za Sandžak sa Sulejmanom Ugljaninom na čelu. Čelnici Pokreta predvođeni akademikom Ljubomir Tadićem zahtevali su da se kaže "kategorično *ne* okupatorskom separatizmu Mila Đukanovića", a premijer Srbije je objašnjavajući zašto se zalaže za zajedničku državu izjavio: "Zajedno smo jači i tako što je Srbija na moru a Crna Gora na Dunavu...".²⁶

²⁵ *Večernje novosti*, 14. maj 2006.

²⁶ *Politika*, 14. maj 2006.

Ustavni sud Crne Gore je odbacio zahtev Pokreta za zajedničku državu da se odluka o nezavisnosti doneta na referendumu potvrdi dvotrećinskom odlukom u parlamentu.

Crnogorska opozicija

Prosrpske stranke u Crnoj Gori doživele su dvostruki poraz – na referendumu na kome je izglasana nezavisnost 21. maja i na parlamentarnim izborima na kojima ih je vladajuća koalicija ubedljivo pobedila, 10. septembra 2006. za crnogorsku opoziciju je to bio težak udarac. Ona, međutim, nije prava opozicija jer je protiv države, nezavisne Crne Gore, koju ne priznaje. Prosrpske opozicione partije su pod direktnim uticajem Srpske pravoslavne crkve i zvaničnog Beograda.

Iako se u početku zalagala za bojkot referenduma, opozicija je pristala na njegovo održavanje i referendumska pravila. U tome je ključnu ulogu odigrala Evropska unija. Najjača opoziciona partija, Socijalistička narodna partija (SNP) sa liderom Predragom Bulatovićem zalagala se za zajedničku državu sa Srbijom u kojoj bi Crna Gora imala ravnopravni položaj. Bulatović nije bio, poput drugih stranačkih čelnika, u tesnim odnosima sa Amfilohijem Radovićem. Njegov otklon prema Crkvi bio je vidljiv. Predsednika Socijalističke narodne partije su protežirali srpski zvaničnici (u februaru su ga primili predsednik Tadić i premijer Koštunica), računajući da je on jedini pravi konkurent crnogorskom premijeru Đukanoviću.

Nakon neuspeha na parlamentarnim izborima, Bulatović je podneo ostavku na funkciju predsednika partije. Zbog nejasne strategije – želje da ostane u savezu sa Beogradom kao ravnopravan partner i saradnje sa nacionalističkim prosrpskim strankama u Crnoj Gori, iako je sopstvenu SNP profilisao ka građanskoj orijentaciji, Socijalistička narodna partija je propustila šansu da u nezavisnoj Crnoj Gori preraste u autentičnu, jaku opozicionu partiju.

Bulatović je početkom godine tražio da se u Crnoj Gori formira koncentraciona vlada. On je pokušao da napravi savez za "obaranje crnogorske vlasti" sa Nebojšom Medojevićem, čelnikom Grupe za promene, Andrijom Jovićevićem, bivšim ministrom policije i Miodragom Lekićem, bišim ambasadorom SRJ u Rimu. Beogradska štampa je gromoglasno najavila njihov odlazak u SAD "na poziv američkog Stejt dipartmenta".²⁷ Iz Vašingtona je demantovano da se radi o zvaničnoj poseti, a ova četvorka se dalje nije oglašavala. Savez je propao.

²⁷ *Novosti*, 10. februar 2006.

Nakon referenduma, Bulatović je tvrdio da je "moguće obnavljanje pitanja zajedništva Srbije i Crne Gore", kao i da je "međunarodna zajednica blagonaklono gledala na opciju nezavisnosti".²⁸

Najradikalnija srpska stranka u Crnoj Gori, Srpska narodna stranka (SNS) sa Andrijom Mandićem na čelu permanentno lansira deuzurnu tezu o ugroženosti srpsstva i srpske Crkve u Crnoj Gori. Nakon proglašenja nezavisnosti Crne Gore, Mandić najavljuje nove referendume kojima će se Crna Gora pripojiti Srbiji. Njegova stranka je pozvala građane Srbije koji poseduju crnogorsko državljanstvo da se ne odriču svog statusa, već da prijave boravište u Crnoj Gori kako bi "osigurali svoja politička prava – ne zbog učešća na referendumu, nego u budućim političkim procesima, ako se Crna Gora otcepi".²⁹ Dobro plasiran u beogradskim medijima, Mandić je tvrdio u provladinoj *Politici* da, "Milo plaća glas 2000 evra", te da "Đukanovićev san o nezavisnosti Crne Gore podseća na scene iz filma Kum".³⁰

Čelnik Srpske narodne stranke zahteva autonomiju za Srbe u Crnoj Gori : " Hoćemo kulturnu i prosvetnu autonomiju za Srbe čime ćemo sprečiti asimilaciju Srba u Crnoj Gori. Zahtevamo i da se u novom ustavu Srbi definišu kao konstitutivni narod".³¹ Njegova stranka je pokrenula inicijativu prikupljanja potpisa građana za peticiju kojom se od Vlade Srbije traži da Srbi u Crnoj Gori dobiju državljanstvo Srbije.

Mandićeva stranka je stožer Srpske liste koja je okupila najkonzervativnije srpske nacionalističke snage u Crnoj Gori. Nakon septembarskih izbora uspela je da uđe u parlament. Na Srpku listu stavio je, uoči izbora, svoj potpis i Tomislav Nikoliće, funkcioner Srpske radikalne stranke(SRS). Nikolićeva izjava da Srbi u Crnoj Gori treba da imaju status nacionalne manjine, jer in je Srbija matična država koja ima obavezu da "zaštiti ugrožene Srbe", naišla je na oštre reakcije prosrpskih stranaka. Narodna stranka je saopštila da Nikolić treba da zna da "takvim tvrdnjama Srbe, koji su državotvorni narod u Crnoj Gori, svodi na status nacionalne manjine. Tako daleko se ne usuđuje da ode ni Đukanovićev režim koji diskriminiše Srbe".³²

Reagujući na stav Narodne stranke, Čedomir Antić, funkcioner partije G 17 je izjavio: "Čelnici Narodne stranke žele da budu prvi i u Crnoj Gori i u Srbiji, ali će morati da se odluče hoće li biti Srbi ili Crnogorci, jer neće moći da budu i jedno i drugo. Pošto Crna Gora nema etničku većinu, kao ni Bosna i Hercegovina, oba naroda treba da budu konstitutivna. Srbi u ovom trenutku nemaju prava koja imaju nacionalne manjine. Do donošenja Ustava trebalo bi

28 *Novosti*, 24. jun 2006.

29 *Danas*, 19. januar 2006.

30 *Politika*, 13. februar 2006.

31 *Glas javnosti*, 9. juli 2006.

32 *Politika*, 10. avgust 2006.

da se izbore makar za to. Možda je to za njih uvredljivo, ali mislim da je uvredljiviji njihov sadašnji položaj".³³

Poput svojeвременe afere Špegelj uoči rata u Hrvatskoj, srpski mediji su danima eksploatisali iskonstruisan film o kupovini glasova za nezavisnost od strane aktivista vladajuće crnogorske partije. Film, koji je režirala crnogorska opozicija, više puta je prikazan na RTS, TV B92 i drugim elektronskim medijima. U filmu se izvesnom Mašanu Boškoviću nudi novac za neplaćene račune za struju ako glasa za nezavisnost ili ne izađe na izbore.³⁴ Protiv aktera ove priče sproveden je sudski postupak.

Ambivalentni odnos prema referendumu Grupe za promene, koja je takođe nakon izbora ušla u parlament ogleda se u svojevršnom dualizmu: njen čelnik, Nebojša Medojević, nije javno pozvao članove i pristalice da izađu na referendum i glasaju za nezavisnost, iako se izjašnjava kao pobornik crnogorske samostalnosti. Zbog ovakvog stava koji sam Medojević objašnjava činjenicom da je referendum organizovao "režim Mila Đukanovića", nekoliko uglednih ličnosti napustilo je ovu organizaciju. Nebojša Medojević je bio čest gost beogradskih medija u kojima je otvoreno napadao crnogorsku vlast. U štampi je objavljeno da ga je primio predsednik Srbije što zvanično nije ni potvrđeno ni demantovano.

Poseta predsednika privremene Vlade Kosova Agima Čekua Podgorici, izazvala je žučne reakcije crnogorske opozicije. Za Socijalističku narodnu partiju Đukanovićev poziv Čekuu je "najgrublji vid podrške i stavljanja na stranu onih koji žele otcepljenje Kosova od Srbije". Predsednik Srpske narodne stranke Andrija Mandić je izjavio da je posetom Čekua, Đukanović "pokušao da pljune u lice građanima Crne Gore" i da tim postupkom "vraća referendumski dug". Srpska radikalna stranka je zapretila Đukanoviću da će "odgovarati, zajedno sa svojim albanskim prijateljem Čekuum, za sva zla koja je naneo Crnoj Gori i srpskom narodu".³⁵ Iako je predsednik privremene Vlade Kosova posetio više važnih centara evropskih država, Vašington, a pripremao se i za posetu Moskvi, njegov zvanični dolazak u Podgoricu srpski zvaničnici su oštro propratili kritikama na račun crnogorske vlasti.

Proglašenje nezavisnosti

Nezavisnost Crne Gore je proglašena na svečanoj sednici parlamenta 3. juna na kojoj je doneta Deklaracija nezavisne Republike Crne Gore.. Sednici nisu prisustvovali poslanici opozicionih stranaka koje nisu priznale rezultat

33 *Glas javnosti*, 9. septembar 2006.

34 *Večernje novosti*, 24. mart 2006.

35 *Danas*, 11.-12. novembar 2006.

referenduma. Iako pozvani, svečanosti nisu prisustvovali ni zvaničnici Srbije koja je tek kasnije priznala crnogorsku nezavisnost.

Odluku o proglašenju nezavisnosti usvojili su poslanici vladajuće koalicije – Demokratske partije socijalista i Socijaldemokratske partije, kao i Građanske partije, Liberalne partije, Demokratske unije Albanaca i Demokratskog saveza. Sednicu su bojkotovali poslanici Socijalističke narodne partije, Narodne stranke, Srpske narodne stranke i Demokratske srpske stranke.

Deklaracija o nezavisnosti

U Deklaraciji nezavisne Republike Crne Gore stoji:

"Polazeći od viševekovne državne nezavisnosti i međunarodnog priznanja Knjaževine Crne Gore na Berlinskom kongreu 13. jula 1878.; Na osnovu slobodno izražene volje građana na referendumu o državno-pravnom statusu Republike Crne Gore održanom 21. maja 2006 a koji je sproveden u skladu sa međunarodnim standardima i u saradnji sa EU; Iskazujući posvećenost održavanju i promovisanju međunarodnog mira i stabilnosti, potvrđujući spremnost da poštuje princip teritorijalnog integriteta i suvereniteta svih država, zalažući se za rešavanje međunarodnih sporova mirnim sredstvima, promovišući prijateljske odnose i saradnju sa svim zemljama na ravnopravnim odnosima, na osnovu Odluke o proglašenju nezavisnosti Crne Gore Republička skupština Crne Gore donosi:

Deklaraciju nezavisne republike Crne Gore

1. Republika Crna Gora, nezavisna država sa punim međunarodnopravnim subjektivitetom, nastaviće da se izgrađuje kao građanska država, multinacionalno, multietničko i viševersko društvo, zasnovana na poštovanju i zaštiti ljudskih sloboda i prava, prava manjina, principima parlamentarne demokratije, vladavine prava i tržišne ekonomije što će se unaprediti donošenjem novog Ustava republike Crne Gore.

2. Polazeći od obnovljene državne nezavisnosti, Republika Crna Gora:

- Prihvatajući principe utvrđene dokumentima UN, Saveta Evrope, Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju i drugih međunarodnih organizacija, pokreneće postupak za punopravno članstvo u njima;

- Prihvata i preuće prava i obaveze koji proističu iz dosadašnjeg aranžmana sa EU, UN, Savetom Evrope i Organizacijom za evropsku bezbednost i saradnju i drugim međunarodnim organizacijama a koji se odnose na Crnu Goru i koji su u skladu sa njenim pravnim poretkom, pružajući punu podršku radu njihovih agencija i predstavništava na svojoj teritoriji;

- Potvrđuje kao strateški prioritet ubrzano integrisanje u EU i odlučna je da nastavi efikasno ispunjavanje uslova i zahteva sadržanih u Kopenhaškim kriterijumima i Procesu stabilizacije i pridruživanja,

- Čvrsto je opredeljena da pristupi evropskim i evroatlantskim NATO bezbednosnim strukturama i da nastavi da doprinosi učvršćivanju regionalne stabilnosti i bezbednosti;

- Posvećena daljem napretku u procesu pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji, spremna je da ispunjava obaveze koje proizilaze iz članstva;

- Nastaviti i unaprediti postojeću saradnju sa međunarodnim finansijskim institucijama i pokrenuti postupak za regulisanje samostalnog članstva;

- Poštovaće principe međunarodnog prava, odluke Međunarodnog suda pravde i odlučna je da nastavi punu saradnju sa međunarodnim krivičnim sudom za bivšu Jugoslaviju

3. Republika Crna Gora će na principima međunarodnog prava uspostaviti i razvijati bilateralne odnose sa drugim državama, prihvatajući prava i obaveze iz dosadašnjih aranžmana i nastaviti sa aktivnom politikom dobrosusedstva i regionalne saradnje

4. Potvrđujući dobre namere, Republika Crna Gora iskazuje poseban interes i punu spremnost da sa Republikom Srbijom reši dosadašnja međusobna prava i obaveze i da razvija dobre i prijateljske međudržavne odnose.

Kao nezavisna država, Crna Gora je prvi put obeležila Dan državnosti, 13. jul. Za crnogorsku istoriju, 13. jul je višestruko značajan – tog dana, 1878. godine, Crna Gora je formalno priznata kao nezavisna država na Berlinskom kongresu, a istog datuma, 1941. godine, narod je trinaestojulskim ustankom krenuo u borbu protiv fašizma. Trinaestim julom se u Crnoj Gori svake godine potvrđuje tradicija antifašizma kao osnovnog postulata ne samo njene državnosti zasnovane na borbi za slobodu nego i temelja na kome je sazdana Evropska unija.

Aktivnosti vlade Crne Gore

Vlada Crne Gore sa premijerom Milom Đukanovićem je u proteklom periodu bila posvećena sticanju nezavisnosti kao prioritetnom zadatku za koji su joj mandat dali građani na prethodnim parlamentarnim izborima. Đukanović, koji je i predsednik vladajuće Demokratske partije socijalista, nije izneverio očekivanja birača – odneo je pobjedu na referendumu kao lider suverenističkog bloka i ispunio ranije obećanje da će Crna Gora biti nezavisna.

Još u decembru 2005. godine Vlada je donela Akcioni plan prioritetnih aktivnosti za funkcionisanje Crne Gore kao nezavisne države. Plan je bio podjeljen u tri faze – period do referenduma, period od proglašenja nezavisnosti do 15. jula i od tog datuma do novembra meseca. Sva ministarstva su bila uključena u ove aktivnosti. Ministarstva unutrašnjih poslova i finansija trebalo je da pripreme sporazum o nesmetanom protoku

ljudi, roba i kapitala. Kako je predviđeno, sporazum treba ponuditi Srbiji odmah nakon referenduma, a ukoliko ga ova odbije, Crna Gora može jednostrano usvojiti odgovarajuću odluku.

Ministarstvo unutrašnjih poslova je pripremalo zakon o strancima, o crnogorskim državljanima, zakon o azilu i zakon o ličnim kartama. Ministarstvo odbrane je trebalo da radi na zakonima o odbrani i vojsci, doktrini /strategiji odbrane, a Ministarstvo inostranih poslova da utvrdi sadržaj aktivnosti i procedura za međunarodno priznanje i članstvo u međunarodnim organizacijama. Crnogorski MIP je potpisao bilateralni sporazum sa MIP Slovenije vezan za pomoć u procesu međunarodnog priznanja. Ministarstvo prosvete je pripremalo odluku o statusu studenata i srednjoškolaca u Srbiji nakon sticanja crnogorske nezavisnosti, Ministarstvo zdravlja, sporazum sa Srbijom o lečenju crnogorskih osiguranika, Ministarstvo pravde je radilo na sporazumu sa Srbijom o zadržavanju prava državljana kojim Crna Gora garantuje ista prava državljanima Srbije kao i pre sticanja nezavisnosti. Da ništa nije prepušteno slučaju, vidi se i po tome što su sva ministarstva trebala da pripreme liste bilateralnih i multilateralnih ugovora koje treba potpisati ili preuzeti kao i liste strukovnih organizacija i konvencija kojima Crna Gora treba da pristupi. U postreferendumskom periodu najvažnije su bile aktivnosti MIP na otvaranju diplomatsko-konzularnih predstavništava Crne Gore i aplikacije za prijem u međunarodne organizacije.

Početkom aprila crnogorska Vlada je usvojila Deklaraciju o referendumu u kojoj se navodi da je nezavisna država preduslov da građani odlučuju o sebi i svojoj budućnosti: "Slobodna volja građana osnov je stvaranja nezavisne i međunarodno priznate države koja će biti tekovina svih građana Crne Gore bez obzira na njihovo političko ili bilo koje drugo opredeljenje", podvlačii se u Deklaraciji. Takođe se ističe da je "nezavisna država garant ekonomskog prosperiteta zasnovanog na poštovanju i zaštiti prava svojine i slobode preduzetništva, ostvarivanje načela vladavine prava i bržeg uključivanja Crne Gore u evropske i evroatlantske integracije". U Deklaraciji stoji i da će se Crna Gora izgrađivati na "poštovanju ljudskih prava i sloboda, uvažavanju svih međunarodno priznatih standarda, socijalnoj pravdi i ravnopravnosti svih građana i stvarati uslove za racionalno i efikasno korišćenje prirodnih, ljudskih i svih drugih potencijala u cilju podizanja životnog standarda primerenog Evropi 21. veka". U Deklaraciji se potencira i da će studentima, koji su započeli studije u Srbiji, biti omogućen nastavak školovanja u slučaju da zbog promene državno-pravnog statusa dođu u nepovoljniji položaj.

Prioritet u radu Vlade nakon referenduma je implementacija Akcionog plana realizacije preporuka iz inoviranog Evropskog partnerstva koji suštinski predstavlja srednjoročni okvir planiranih aktivnosti za kreiranje evropske agende Crne Gore u skladu sa preporukama EU, odnosno smernice

za budući proces pregovaranja Crne Gore s EU u oblastima od značaja za proces evropskih integracija.

U skladu sa budućim Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju između EU i Crne Gore i pregovorima s Evropskom komisijom za zaključivanje Sporazuma o viznim olakšicama između EU i Crne Gore kao i pregovorima o pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji, rad Vlade je posebno usmeren na dalju izgradnju institucionalnog i pravnog okvira u skladu sa međunarodnim standardima i standardima EU u svim oblastima. Vlada će preduzeti potrebne mere koje vode ostvarivanju brzog i održivog privrednog razvoja kroz povećanje ekonomskih sloboda, jačanje uticaja privrednog sektora i podizanje većeg stepena makroekonomske stabilnosti. U tom smislu, jedan od prioriteta Vladinih aktivnosti biće rast životnog standarda građana, jačanje dobrosusedskih odnosa i saradnje i aktivno učešće u regionalnim projektima i inicijativama. Važan zadatak Vlade je i uključivanje Crne Gore u političke, bezbednosne i ekonomske evropske i evroatlantske integracije kao i intenziviranje ekonomske reforme koja će približiti ekonomski sistem Crne Gore međunarodnom tržištu i omogućiti održiv i dinamičan privredni razvoj i stvaranje povoljnog poslovnog okruženja privlačnog za investitore.

U kontekstu reforme odbrane, Vlada posebnu pažnju posvećuje bezbednosnoj i odbrambenoj politici EU, razvijanju vojne saradnje sa NATO, bilateralnoj saradnji s članicama NATO i državama regiona, kao i saradnji sa globalnim i regionalnim organizacijama, prvenstveno sa UN i OEBS. Već započeta reforma policije i razvijanje i implementacija koncepta integrisanog upravljanja granicama biće nastavljeni uporedo i komplementarno s aktivnostima reforme vojske.

Parlamentarni izbori

Na parlamentarnim izborima održanim 10. septembra, vladajuća koalicija Demokratske partije socijalista (DPS) i Socijaldemokratske partije (SDP) osvojila je apsolutnu vlast. Time je potvrdila i referendumski uspeh, jer je većina birača na parlamentarnim izborima glasala za opciju koja je predizborno obećanje o nezavisnosti pretočila u njeno sticanje. Pošto je osnovni cilj novog saziva parlamenta usvajanje novog Ustava, nova skupština je konstituisana kao ustavotvorna. Na parlamentarnim izborima, koalicija DPS i SDP - Koalicija za evropsku Crnu Goru - Milo Đukanović osvojila je 41 mandat. Nakon parlamentarnih izbora, crnogorski premijer Milo Đukanović koji je svojim dugogodišnjim državničkim i vizionarskim pregnućem anticipirao nezavisnost Crne Gore i time ostavio dubok trag u najnovijoj crnogorskoj istoriji, povukao se sa državnih funkcija. I dalje je predsednik vladajuće Demokratske partije socijalista.

Ostavši bez glavnog uporišta u kampanji, zajedničke države sa Srbijom, opoziciji nije pošlo za rukom da se ujedini. Najveći gubitnik parlamentarnih izbora bila je najveća opoziciona stranka, Socijalistička narodna partija, koja je sa gotovo prepolovljenim brojem mandata ušla u parlament. U koaliciji sa Narodnom strankom i Demokratskom srpskom strankom osvojila je 11 mandata. Predstavnicima najradikalnijih srpskih snaga okupljenih oko Srpske liste na čelu sa Andrijom Mandićem, predsednikom Srpske narodne stranke, dobila je 12 mandata. Pokret za promene Nebojše Medojevića osvojio je 11 mandata. U parlament su ušli i Demokratska unija Albanaca Ferhada Dinoše, Albanska alternativa i koalicija Demokratskog saveza i Partija demokratskog prosperiteta, sa po jednim mandatom. Koalicija liberala i bošnjačke stranke osvojila je tri mandata.

Novi ustav

Rad na novom Ustavu Crne Gore je najvažniji posao koji parlament u novom sazivu treba da obavi. Ustav treba da definiše nezavisnu Republiku Crnu Goru kao građansku državu čemu se protive prosrpske nacionalističke stranke okupljene oko Srpske liste. Evropsku orijentaciju Crne Gore Ustavom treba da potvrde suverenost građana kao i garancije za poštovanje njihovih prava i sloboda. Isto se odnosi na vladavinu prava i parlamentarnu vlast primerenu modernim i demokratskim evropskim standardima. Predviđeno je da se o nacrtu Ustava koji će pripremiti Ustavni odbor Skupštine Crne Gore povede opsežna javna rasprava.

Prosrpske nacionalističke stranke zahtevaju da Srbi u ustavu dobiju status konstitutivnog naroda kao i da srpski jezik bude službeni jezik u Crnoj Gori. Tvrdi se da su "izbrisani srpski koreni srpskom narodu u Crnoj Gori", te da kao konstitutivni narod treba da imaju "autonomiju sa narodnom skupštinom, vladom i pokrajinskom upravom". Navodi se da autonomija "podrazumeva statut, nacionalni savet, Maticu srpsku, proporcionalnu zastupljenost u svim državnim organima i makar jednu od tri glavne državne funkcije – predsednika Republike, Vlade ili skupštine".³⁶ Oni ne priznaju ni crnogorsku naciju ni državu Crnu Goru ni njene simbole, u osnovi se zalažu za nacionalnu federalizaciju Crne Gore.

Aktuelni politički trenutak

Mr Miodrag Vuković, predsednik Odbora za evropske integracije i međunarodne odnose Skupštine Crne Gore smatra da se posle sticanja nezavisnosti radikalno promenila politička i društvena scena u Crnoj Gori. Najmlađa država na svetu našla se pred obavezom da počne nove

³⁶ *Politika*, 17. novembar 2006.

demokratske procese, ili da ubrza i dovrši već započete, kaže Vuković i podvlači da su pred Crnom Gorom tri zahtevne obaveze: prvo, Crna Gora treba da novim Ustavom iskaže na nov način, poštujući preporuke Saveta Evrope, svoju novu društvenu i političku stvarnost; drugo, Crna Gora je u obavezi da ubrza procese evropskih i evroatlantskih integracija i treće, pred Crnom Gorom je obaveza jačanja institucija, vlade, parlamenta, sudova, podizanja nivoa njihove kompetentnosti i profesionalnosti da bi odgovorile izazovima vremena.

Nova Ustavotvorna Skupština je donela Zakon o postupku izrade i donošenja novog Ustava, kojim je predviđeno da se rad organizuje u okviru posebnog Ustavnog odbora, u kome su predstavljeni svi poslanički klubovi novog Parlamenta, a da se izjašnjavanje o Ustavu obavi u Parlamentu ili na referendumu u zavisnosti da li će se u prvom slučaju uspjeti dobiti dvotrećinska podrška u Parlamentu za najviši političko pravni akt zemlje. Parlamentarna Skupština je izabrala rukovodstvo, predsjednika i potpredsjednika, kolegijum predsjednika kao svojevrsnu parlamentarnu Vladu, radna tijela Parlamenta i počela sa realizacijom usvojenog. Na prvoj sjednici Ustavnog odbora dolazi do otvorene opstrukcije od strane članova odbora iz opozicije. Tražili su da se zastane s radom dok Ustavni sud Crne Gore ne donese odluke o dva njihova predloga kojima su sporili ustavnost i Zakona o Ustavotvornoj Skupštini i Zakona o proceduri za izradu i donošenju Ustava. Poslanici opozicije spore legitimnost same ustavotvorne Skupštine i rada njenih radnih tijela u koja su i sami izabrani svojom voljom, a pitanje legitimiteta nijesu postavljali kada su bili izbori na kojima su učestvovali za taj ustavno zakonodavni organ. Ustavni sud je odbacio iz različitih razloga obje njihove inicijative i oni su se vratili u Ustavni odbor. Cilj im je bi očigledno, da odlože rad, da isklomplikuju proceduru. Rad je nastavljen tako što je osnova za novi Ustav bila ekspertska verzija koju je uradio Savet za ustavna pitanja, formiran početkom 2006. godine sa zadatkom da pripremi amandmane na Ustavnu povelju državne zajednice Srbija i Crna Gora, ako bi državna zajednica preživjela crnogorski referendum i da urade osnove za Ustav suverene i nezavisne Crne Gore.

Od januara 2007, do sada, urađen je najveći dio posla, ali biće teško postići opštu saglasnost pa i dvotrećinsku većinu oko pitanja koja su odmah izbila u prvi plan kao pitanja svih pitanja. Pitanja, recimo, da li Ustav treba da sadrži preambulu u kojoj će kao do sada pisati šta su demokratske ambicije Crne Gore, precizno, njena evropska orijentacija, kao i konstatacija da Crna Gora nije mlada država, već je država vjekovima stvarana na pravu istorijskog crnogorskog naroda da ima svoju državu. Problem, drugačije rečeno, čija je Crna Gora država. Da li je to srpska ili crnogorska država i s tim u vezi sam koncept države. Kome pripada suverenitet. Građaninu bez obzira na sve razlike, vjerske i nacionalne prije svega, kao što je i do sada bilo ili narodima, srpskom i crnogorskom, kao konstitutivnim narodima, što predlaže Srpska

lista. Odmah zatim i pitanje službenog jezika i jezika u službenoj upotrebi. Od početka sporenje da li se u Crnoj Gori govori crnogorskim, kao zvaničnim jezikom ili srpskim što tvrde srpski nacionalisti pozivajući se na dosta sumnjivu statistiku kojom raspolažu. Od tih pitanja preko pitanja državnih simbola, odnosa države i crkve, pitanja kome pripada izborno pravo, državljaninu ili građaninu, zavisiće brzina utvrđivanja nacrtu Ustava, njegovog ulaska u javnu raspravu i povratka u Parlament na izjašnjavanje. Ono što je izvjesno - oko prethodnih pitanja neće se dogovoriti parlamentarna većina, građanska i demokratska i dio takozvane srpske opozicije koji hoće Crnu Goru da pretvori u nacionalnu federaciju, kao što je Bosna i Hercegovina. Stvar može "spasiti" stav Pokreta za promjene. Ako bi ova strana dala svoje glasove građanskom konceptu Crne Gore, onda bi u Parlamentu bila obezbijeđena potrebna dvotrećinska većina. Kako stvari sada stoje, to se neće desiti. Ne treba zaboraviti da ovaj rad pomažu ljudi iz Venecijanske komisije i da je u direktnoj vezi sa ponovnim prijemom Crne Gore u Savjet Evrope, koji je preko svog političkog komiteta poslao sedam uslova koji treba da se nađu u novom Utavu Crne Gore.

Što se tiče evropskih integracija treba reći da je proces izuzetno ubrzan. Crna Gora je brzo primljena u OUN, OEBS, *Partnerstvo za mir*, Međunarodni monetarni fond, Svjetsku banku... Završeni su tehnički pregovori oko prijema u EU. Parafiran je Sporazum o asocijaciji i pridruživanju 15. mart 2007. Time se stvaraju uslovi da Crna Gora ispunjavajući u međuvremenu i druge obaveze aplicira za kandidata za članstvo u EU 2008. godine. Potpisan je Sporazum o evropskom partnerstvu i Crna Gora je napravila akcioni program za realizaciju obaveza iz tog dokumenta. Vode se pregovori o pristupanju Svjetskoj trgovinskoj organizaciji. Crna Gora je u ovom trenutku član najvećeg broja regionalnih političkih i ekonomskih integracija. Kako se ubrzava put ka Evropi, tako se pojavljuju za sada pojedinačni i malobrojni grupni prigovori, sa pitanjem da li je evropski put za malu Crnu Goru jedina alternativa. Ima i onih koji otvoreno sugerišu da se zastane, promijeni kurs i traže nova rješenja. Međutim, po svemu sudeći politika se neće mijenjati.

Što se tiče obaveza jačanja institucija, stvar je unutrašnje sposobnosti Crne Gore da ispuni evropske standarde u ovoj oblasti. Tek se sada Crna Gora suočava sa unutrašnjim razvojnim pitanjima, tek sada prolazi političku, ekonomsku, socijalnu pa i kulturološku tranziciju koja sobom nosi vrlo negativne posledice. Privatizacija, koja sobom nužno nosi povećanje broja nezaposlenih, promjena društvenog sistema i institucija koje traže novi profil kadrova izazivaju potrebe na političkoj i društvenoj sceni. Ono što je presedan kada je o Crnoj Gori reč, jeste činjenica da su se u sličnim situacijama u drugim zemljama, problemi rešavali čestim promjenama vlade, dok to u Crnoj Gori nije slučaj. Uz sve probleme, po istraživanjima javnog mnjenja, raste povjerenje u institucije, posebno u parlament. No, i u Crnoj Gori problem i asocijalnih

pojava, organizovanog kriminala, korupcije, velikih turbulencija posebno u sudskom sistemu. Po izvještajima međunarodnih organizacija Crna Gora je i dalje tranzitna zemlja za nelegalni transport raznih roba.

Saradnja sa susedima

Crna Gora igra veoma dinamičnu ulogu u regionu, pre svega kroz intenzivnu saradnju sa susedima. Zemlje regiona su među prvima priznale nezavisnu Crnu Goru. Jedno od značajnih pitanja koje je postavljeno u odnosima među susedima jeste i suočavanje sa prošlošću kao "uslovu uspešnog puta susednih naroda i država u budućnost". Ovo su naglasili prilikom prve posete nezavisnoj Crnoj Gori predsednici Hrvatske, Slovenije i Srbije. Tom prilikom crnogorski predsednik Filip Vujanović i hrvatski, Stjepan Mesić istakli su da je uključenje Crne Gore i Hrvatske u evropske i evroatlantske integracije strateški cilj dve države.

Crna Gora je odlučila da plati Hrvatskoj odštetu za štetu pričinjenu tokom dejstava crnogorskih vojnika u okviru tadašnje JNA na Dubrovačkom ratištu – opsade Dubrovnika i pljačke Konavala. Crnogorski premijer Milo Đukanović, u prvom intervjuu koji je dao nakon sticanja nezavisnosti zagrebačkom nedeljniku *Globus*, izvinuo se Hrvatskoj i izjavio da su "Crnogorci pogrešili što su 1991, u odorama JNA, učestvovali u ratnom pohodu protiv nezavisne Hrvatske". Crna Gora i Hrvatska uspešno unapređuju bilateralne odnose, uspostavljajući svestraniju saradnju na privrednom i kulturnom planu. Skupština opštine Podgorica proglasila je hrvatskog predsednika Stjepana Mesića za počasnog građanina glavnog grada Crne Gore.

Tokom procesa priznavanja nezavisnosti Crna Gora je tesno sarađivala sa Slovenijom koja je, kao članica EU, pomagala u razradi tehničkih i suštinskih pitanja tog procesa. Sa Slovenijom je takođe u usponu privredna i kulturna saradnja. Crna Gora ima takođe dobre odnose sa Bosnom i Hercegovinom a zvanična Podgorica podupire napore centralne Vlade u Sarajevu za promenu Dejtonskog ustava BiH. Formiranjem crnogorsko-makedonskog društva i uspostavljenjem diplomatskih odnosa sa Makedonijom Crna Gora potvrđuje i inače, dobre odnose sa Makedonijom.

Crna Gora je pružila ruku Srbiji odmah nakon sticanja nezavisnosti. Iako ju je ta država priznala sa zakašnjenjem, interes Crne Gore je da sa njom razvija dobrosusedske i prijateljske međudržavne odnose. Crnogorski ambasador od januara 2007. godine obavlja svoju funkciju u Beogradu. Srbija još nije odredila svog ambasadora u Crnoj Gori iako su diplomatski odnosi između dve države na nivou ambasada uspostavljeni 23. juna 2006, kada je potpisan odgovarajući protokol.

U odnosu na rešavanje pitanja statusa Kosova Crna Gora ima neutralan stav.

Zaključci:

Nezavisnost Crne Gore je od ključnog značaja ne samo za njene građane, njihovu evropsku perspektivu i budućnost, već i za čitav region. Ona je značajan element stabilnosti jugozapadnog Balkana i potvrda njegove evropske orijentacije. Iako se Brisel u početku protivio nezavisnosti Crne Gore tokom procesa njenog sticanja, EU se uverila u stepen demokratskog i građanskog kapaciteta crnogorskog društva i njegove političke elite. Evouliranje u tom smeru i ukupna emancipacija delom je i posledica permanentnog pritiska Srbije da se taj proces omete i spreči. Otvoreni i grub pritisak koji je trajao i za vreme Miloševićeve vladavine a nastavio se i nakon demokratskih promena u Srbiji, sa vladom premijera Vojislava Koštunice, imao je bumerang - efekat.

Crnogorska Vlada i parlamentarna većina, kao i građani Crne Gore, izdržali su sve pritiske od strane nacionalističke prosrpske opozicije i Srpske pravoslavne crkve, zvaničnog Beograda i srpske intelektualne elite oličene u akademikima i njihovom nacionalističkom programu, istupima i delovanju. Odluka o nezavisnosti Crne Gore je doneta na miran način, demokratski i transparentno, u skladu sa međunarodnim standardima .

Crna Gora se i nakon nezavisnosti suočava sa mnogim izazovima, od kojih je najveći donošenje građanskog Ustava koji kroz parlament unapred osporavaju prosrpske nacionalističke stranke. Ne treba, međutim sumnjati da će i na ovaj izazov Crna Gora odgovoriti na, demokratski način. Stalno prisustvo EU i njena involviranost ne samo u procese u Crnoj Gori već i šire u regionu, predstavlja značajan faktor koji će doprineti da Crna Gora dobije građanski Ustav koji će potvrditi njenu evropsku i evroatlantsku orijentaciju. Prisustvo EU će takođe doprineti daljoj demokratizaciji crnogorskog društva i države.

POSREDOVANJE SLOVENIJE U STABILIZACIJI REGIONA

U odnosu na ostale članice "nove Evrope", Slovenija se može pohvaliti najvećim uspehom u procesu potpunog približavanja Evropskoj uniji. Kraj 2006. godine Slovenija je dočekala potpuno spremna za ulazak u evro zonu, čime Slovenija, u odnosu na ostale novopridošle članice EU, postaje jedina zemlja koja sve svoje evropske obaveze ispunjava na vreme. Završetak ovog procesa predstavljao je i ulazak Slovenije u Šengen zonu, što je najavljeno za početak 2008.

I u 2006. godini Slovenija je važan partner Srbiji na putu ekonomske i političke integracije ka EU. Zvanični stav Slovenije je da je jačanje demokratskih procesa jedini način stabilizacije i napretka celokupnog regiona. Odnosi Srbije i Slovenije su u 2006. godini bili relativno stabilni sa posebnim naglaskom na ekonomsku saradnju između dve zemlje. Primetan je nešto tiši ton zvanične Ljubljane u 2006. godini u pogledu rešenja kosovskog pitanja. Naime, u 2005. godini, nakon nekoliko istupa predsednika Slovenije Janeza Drnovškega, tokom kojih je on izrazio svoje mišljenje da je uslovna nezavisnost Kosova jedini način za stabilizaciju regiona, primetno je bilo zaoštavanje u komunikaciji Beograda i Ljubljane (nakon burne reakcije Beograda), što je dovelo i do otkazivanja zvanične posete predsednika Drnovškega Beogradu, sredinom 2005. godine.

Odnosi Srbije i Slovenije u aprilu 2006. godine pogoršani su nakon intenzivne, jednodnevnice kampanje, plasirane iz Beograda. Glavni akteri ove kampanje bili su navodno ubijeni vojnici JNA na graničnom prelazu Holmec 1991. godine. Izuzetno burna medijska kampanja trajala je mesec dana, tokom koje je objavljeno na desetine članaka i reportaža. Ova kampanja bez presedana bila je pokušaj uvlačenja Slovenije u ratne zločine, te još jedno nivelisanje odgovornosti svih republika bivše SFRJ. Kampanja je započeta snimkom koji je snimila austrijska televizija ORF na kojoj se vidi navodno streljanje vojnika JNA. Na snimku se vidi predaja vojnika, a zatim i rafalna paljba. Tom prilikom navodno su ubijeni vojnici Zoran Ješić, Goran Maletić i Antonije Šimonjić. Od 6. aprila kada je prikazan snimak "streljanja" pa do 27. aprila kada je otkriveno

da su "streljani" vojnici živi, objavljeno je na desetine članaka¹ koji su podsetili na pisanje režimskih novina sa početka devedestih godina. Tokom ove kampanje bez presedana nakon 5. oktobra, pozvani su na krivičnu odgovornost praktično svi bivši ili trenutni zvaničnici Slovenije. Kampanja protiv Slovenije, zaustavljena je krajem aprila meseca, kada je "Ministar odbrane" Zoran Stanković obavestio javnost da su vojnici živi.² Posebno je zanimljivo da je vojska sve vreme kampanje posedovala ove podatke, kao i to da novinari nisu tokom aprila meseca uspeali da pronađu navodno nastradale vojnike.

Događaj kod Holmeca, najverovatnije se može kvalifikovati kao krivično delo, jer je pucano na nenaoružane vojnike, međutim, neverovatna kampanja koja je pokrenuta iz Beograda ka Ljubljani dovela je samo do novih problema u odnosima ove dve zemlje, i to u trenutku kada Slovenija i Srbija beleže veliki razvoj u ekonomskoj saradnji, odnosno u godini u kojoj su desetine hiljada slovenačkih turista počele posećivati Beograd i druge delove Srbije.

Slovenija, ipak, ni u 2006. godini nije uspla da reši problem "izbrisanih" građana, uglavnom srpske nacionalnosti. I pored odluke Ustavnog suda iz 2005. godine koja jasno propisuje da se svim izbrisanima vrata nezakonito oduzeta prava na stalni boravak u Sloveniji, slovenačka vlada "rešava" ovaj problem donošenjem Ustavnog zakona, koji predviđa samo individualno rešenje ovog pitanja. Oštećeni građani u individualnom pristupu rešenja problema vide pokušaj unošenja političkog aspekta u rešenje statusa, jer Ustavni zakon predviđa negativno rešenje statusa građana koji su počinili neko krivično delo. Pretpostavlja se da se na spisku izbrisanih nalazi oko 18.000 građana. Neuspeh vlade Slovenije da reši i opšte pitanje manjina, tj. da ukine podelu na autohtone i neautohtone, odnosno nove manjine, verovatno je privremen, jer se u proces umešala i Evropska unija, i to nakon nekoliko uspešnih akcija "izbrisanih" i dobrog dela NGO sektora u Sloveniji.³

¹ "Slovenački ratni zločini", *Kurir*, 7. april 2006; "Egzekucija na Holmecu", *Politika*, 7. april 2006; "Krvavi Vidovdan", *Kurir*, 8. april 2006; "Zna se ubica vojnika JNA", *Politika*, 8. april 2006; "Ubice sa Holmeca na sud!" *Večernje novosti*, 8. april 2006; "Krvavi Janezi" *Kurir*, 9. april 2006; "Nagrada za ubicu", *Kurir*, 10. april 2006; "Zločinci", *Kurir* 11. april 2006; "Kučana u Hag", *Press* 12. april 2006; "Overeni", *Kurir* 12. april 2006; "Krvavo doba nevinosti", *NiN*, 13. april 2006; "I Janez Drnovšek zločinac", *Glas javnosti*, 13. april 2006; "Metak u potiljak", *Politika*, 13. april 2006; "Janšu tišti Holmec" *Večernje novosti*, 14. april 2006; "Drnovšeka nude Hagu", *Politika*, 14. april 2006; "Spržen", *Kurir*, 15. april 2006; "Janša laže", *Press*, 17. april 2006; "Preko 140 hiljada Slovenaca je napadalo blokiranu JNA" *Svedok*, 18. april 2006; "Ubijali mučki, s leđa", *Večernje novosti*, 20. april 2006.

² "Vojnici snimljeni kod Holmeca su živi", *Danas*, 27. april 2006.

³ "Danas Romi, sutra neslovenci, onda mi", *Politika*, 16. novembar 2006.

Poseban problem u 2006. je serija incidenata čije su žrtve bili Romi nastanjeni u Sloveniji. Međuetnički sukobi u Sloveniji eskalirali su u novembru mesecu u mestu Ambrus, gde se lokalno stanovništvo obračunalo sa romskim porodicima nastanjenim u tom kraju. Na žalost, vlada Slovenije pribegla je najgorem mogućem rešenju, a to je nasilna relokacija Roma, što je dovelo do povrede nekoliko ustavnih prava ove grupe građana u Sloveniji. U novembru mesecu nekoliko zvaničnika EU⁴ pozvalo je vladu u Ljubljani da po pitanju diskriminacije Roma promeni pristup.⁵ I ovaj put, mediji u Srbiji detaljno su izveštavali o ovom problemu, sa akcentom na tzv. čuveni slovenački rasizam i ksenofobiju.

Budućnost odnosa Slovenije i Srbije svakako nije u istraživanju slovenačke ratne prošlosti i odgovornosti, već u unapređenju međudržavnih odnosa, sa naglaskom na ekonomskoj saradnji. Trajni osećaj inferiornosti i nesigurnosti koji pokazuje zvanični Beograd naspram Ljubljane i njenih evropskih dostignuća može imati trajne posledice u saradnji sa inače prijateljskom Ljubljanom, koja može biti ozbiljan partner Srbiji u pogledu evropskih integracija. I ovaj put saradnja dve zemlje uglavnom zavisi od Srbije, na čiju se racionalnost čeka.

⁴ "Preseljenje Stojanovih neprihvatljivo", *Politika*, 17. novembar 2006.

⁵ "Slovenija mora da garantuje bezbednost romskoj porodici", *Danas*, 17. novembar 2006.

DODATAK

IZVEŠTAJ O DISKRIMINACIJI U MEDIJIMA¹

SASTAVLJEN U OKVIRU REALIZACIJE PROJEKTA "KAMPANJA ZA PODSTICANJE TOLERANCIJE I SUZBIJANJE RASIZMA"

Kroz promociju niza mera i postupaka koji državni organi moraju da uvedu da bi se suzbila diskriminacija protiv etničkih manjina i izbeglica, rasna i rodna diskriminacija, diskriminacija po socijalnoj pripadnosti, jeziku, religiji ili religijskim uverenjima, političkom ili drugom mišljenju, pripadnosti manjinama bilo koje vrste, vlasništvu, mestu rođenja, hendikepu, godištu ili seksualnoj orijentaciji.

Komitet pravnika za ljudska prava YUCOM je u okviru projekta o promociji tolerancije, u proteklih dvanaest meseci izvršio ograničeno istraživanje o primeni medijskih zakona (Zakona o javnom informisanju iz 2003. godine i Zakona o radiodifuziji iz 2002. godine) u delu kojim se podstiče tolerancija i zabranjuje širenje netrpeljivosti.

Prilikom ovog istraživanja YUCOM se oslanjao na Zakon o javnom informisanju, Zakon o radiodifuziji i Krivični zakonik, koji u sebi imaju imaju nepotpune, ali ipak prihvatljive, mehanizme za podsticanje tolerancije i sprečavanje govora mržnje u medijima i u javnom životu. Pre samog početka projekta bilo je jasno da još uvek postoji određena podozrivost i samih državnih organa, tužilaštva i medijskih organizacija da se ovi zakoni primenjuju prema njihovom cilju, a iz straha od optužbi za jednoulje, totalitarizam i gušenje slobode izražavanja.

YUCOM je svoje istraživanje bazirao i na vrednostima i standardima Evropskog suda za ljudska prava, ali i na odgovarajućim preporukama i rezolucijama u ovoj oblasti, kao i na Deklaraciji Međunarodne federacije novinara o principima postupanja novinara.

Na samom početku istraživanja, uočena su tri osnovna problema na koja je neophodno obratiti pažnju: 1) *opstrukcija i nestručnost sudova*; 2) *negativna medijska kampanja i reakcija pri primeni mehanizama za*

---

¹ Izveštaj Komiteta pravnika za ljudska prava.

promociju tolerancije; 3) nepostupanje elektronskih medija po zakonskim obavezama.

DVA PRIMERA BRZE REAKCIJE

Upućivanjem brojnih dopisa, pokretanjem postupaka pred sudom i korišćenjem drugih mehanizama koji su nam stajali na raspolaganju, YUCOM je u samo dva slučaja uspeo da izdejstvuje brzu reakciju i to:

1. Po podnetoj tužbi protiv Čedomira Šoškića, glavnog i odgovornog urednika dnevnog lista Borba, zbog teksta u kojem su iznete teške uvrede na račun aktivista za ljudska prava. Javno izvinjenje je usledilo odmah po podnošenju tužbe, zbog propusta odgovornog urednika da zabrani objavljivanje teksta kojim se širi nasilje i netolerancija u listu Borba. Nakon objavljenog izvinjenja YUCOM je povukao tužbu jer smo smatrali da je time postignuta njena svrha.

2. Povodom emitovanja niza sms poruka na Trećem kanalu državne televizije RTS, čija je sadržina bila usmerena na podsticanje netolerancije i mržnje prema ne-heteroseksualnoj populaciji, pravni tim YUCOM-a se obratio i saopštenjem za javnost i predstavkom Republičkoj Radiodifuznoj agenciji (RRA). U ovom slučaju je RRA hitno reagovala², čime je postignut cilj ove intervencije – Treći kanal je prestao da emituje poruke mržnje kojima se podstiče netolerancija prema određenim grupama.

PROBLEM PRVI: Opstrukcija i nestručnost sudova

Prema Zakonu o javnom informisanju, veoma precizno je zabranjen govor mržnje (članovi 38 i 39) kao zabrana objavljivanja ideja, informacija i mišljenja kojima se podstiče diskriminacija, mržnja ili nasilje protiv lica ili grupe lica zbog njihovog pripadanja ili nepripadanja nekoj rasi, veri, naciji, etničkoj grupi, polu ili zbog njihove seksualne opredeljenosti, bez obzira na to da li je objavljivanjem učinjeno krivično delo. Tužbu zbog ovih povreda mogu podneti, kako lica na koja se kao pripadnike grupe lično odnosi informacija, tako i svako pravno lice čiji je cilj zaštita slobode i prava čoveka i građanina. U tužbi sudu protiv autora informacije i protiv odgovornog urednika javnog glasila u kome je informacija objavljena, može se zahtevati zabrana njenog ponovnog objavljivanja i objavljivanja presude na trošak tuženih. Postupak se vodi po pravilima Zakonika o parničnom postupku. Čini se da vođenje ovakvih postupaka u samim sudovima još uvek nije postalo praksa, što govori

² Važno je napomenuti da je Treći kanal RTS-a u međuvremenu ukinut, pa ostaje nejasno da li je ova pravovremena reakcija RRA bila i motivisana na način kako je to definisano u odluci RRA ili je, zbog nekih drugih okolnosti oko dodele frekvencija, ova intervencija YUCOM-a poslužila nekoj drugoj svrsi. Ovo naglašavamo imajući u vidu činjenicu da u velikom broju drugih slučajeva koje se odnose na javni servis i na ostale emitere koje imaju nacionalnu frekvenciju, reakcija RRA nije bila ni tako brza, ni tako energična, odnosno, u najvećem broju slučajeva, reakcija RRA je čak potpuno izostala.

i iskustvo pravnog tima YUCOM-a. Očigledno je da sudovi ne postupaju po tužbama za netoleranciju i govor mržnje, što može proisteći ili iz nestručnosti ili svojevrzne opstrukcije, koja je možda motivisana neznanjem i lošom službeničkom rutinom samih sudova, ali nije isključeno ni da se radi o svesnoj i namernoj političkoj opstrukciji.

Prikazani presek slučajeva (dat u Tabeli dole) koji se vode pred sudovima po navedenim članovima ide u prilog navedenom zaključku.

Naziv spora i naslov teksta	Datum podnošenja podneska, nadležni sud predmet podneska	Tok postupka Održana ročišta Primedbe	Žalbeni postupak	Ishod
1. YUCOM vs. Željko Vuković i Manojlo Vukotić "Večernje novosti" P br. 1577/06 Tekst: "Dečak i njegova kuća" GOVOR MRŽNJE	6.12.2005. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanju, za govor mržnje. Sud se oglašio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	Tužba je odbačena kao nedozvoljena – nije se odlučivalo o suštini.	22.9.2006. godine. Izjavljena žalba	Još nema odgovora drugostepenog suda
2. YUCOM vs. Manojlo Vukotić "Večernje novosti" P br. 932/06 Tekst: "Pokret ćelavih mozgova" GOVOR MRŽNJE	16.12.2005. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanju, za govor mržnje. Sud se oglašio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	Tužba je odbačena kao nedozvoljena – nije se odlučivalo o suštini.	19.5.2006. godine. Izjavljena žalba	Još nema odgovora drugostepenog suda
3. YUCOM vs. Slobodan Reljić, "NIN" P br. 1575/06 Tekst: "Druga Srbija i žrtve srpskog naroda"	25.1.2006. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda.	Prvostepeni sud je konstatovao da je YUCOM povukao tužbu jer se nije pojavio na	21.9.2006. godine. Izjavljena žalba	Još nema odgovora drugostepenog suda.

GOVOR MRŽNJE	Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	ročištu, a YUCOM nije primio ni jedan sudski poziv. Prvi opštinski sud donosi rešenje o isplati 5 400 din Slobodanu Reljiću na ime sudskih troškova.		
4. YUCOM vs. Dragan J. Vučićević i Đoko Kesić, "KURIR" P br. 2075/06 Tekst: "Hajl Vučo, Hajl Čanak, Hajl Kandić, Hajl Matic"	16.12.2005. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	Tužba je odbačena kao nedozvoljena - nije se odlučivalo o suštini.	22.3.2006. godine. Izjavljena žalba	Još nema odgovora drugostepenog suda
GOVOR MRŽNJE				
5. YUCOM vs. Čedomir Šoškić, "BORBA" P br. 1071/05 Preneta izjava Dragana Markovića Palme	27.12.2005. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	Slučaj se završio izvinjenjem od strane autora teksta.		Tužba je po izvinjenju autora povučena.
GOVOR MRŽNJE				
6. YUCOM vs. Ivan Čorbić "Glas javnosti" P br. 1221/06 Preneta izjava Dragana Markovića Palme	10.12.2005. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu,	Tužba je od strane prvostepenog suda odbačena kao nedozvoljena - nije se odlučivalo o suštini.	21.3.2006 .godine. Izjavljena žalba	Drugostepeni sud je potvrdio rešenje o odbačaju, a zbog procesno pravnih praznina ovo
GOVOR MRŽNJE				

	javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	Drugostepeni sud je potvrdio rešenje prvostepenog suda o odbacivanju.		ovo rešenje postaje pravosnažno i ne može se napadati ni jednim pravnim sredstvom (vanredni pravni lekovi u ovom slučaju nisu dozvoljeni)
7. YUCOM vs. Tanja Kovačević "Srpski nacional" P br. 2047/06 Tekst "Kandićka, Vučo i Biserko su žene sa problemom"	06.02.2006. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	Tužba je odbačena kao nedozvoljena - nije se odlučivalo o suštini.	16.6.2006 .godine. Izjavljena žalba	Još nema odgovora drugostepenog suda
GOVOR MRŽNJE				
8. YUCOM vs Đoko Kasić, "KURIR" P br. 931/06 Tekst: "Nastavak Cirkusa"	16.12.2005. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.	Tužba je prihvaćena. Do sada održano pet ročišta.		
GOVOR MRŽNJE				

<p>9. Yucom vs. Antonije Kovačević "KURIR" P br. 1574/06 Tekst "Četiri jahačice apokalipse"</p> <p>GOVOR MRŽNJE</p>	<p>06.02.2006. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.</p>	<p>Tužba je prihvaćena. Do sada su održana dva ročišta.</p>		
<p>10. YUCOM vs. Antonije Kovačević, "KURIR" Tekst: "Čedina izdaja"</p> <p>GOVOR MRŽNJE</p>	<p>06.10.06. godine Tužba je podneta Okružnom sudu u Beogradu. Traži se da se tekst više ne objavljuje i da se objavi presuda. Tužba je podneta prema Zakonu o javnom informisanu, za govor mržnje. Sud se oglasio mesno nenadležnim. Tužba je upućena Prvom opštinskom sudu.</p>			
<p>11. YUCOM vs. Ljiljana Smajlović, "Politika" P br. 6724/06 Tekst "Kao NATO"</p> <p>"GOVOR MRŽNJE"</p>	<p>11.09.2006., godine Tužba je podneta Prvom opštinskom sudu.</p>			<p>Zabrinjav a to što se tri meseca po podnošenju u tužbe sud još nije ni oglasio.</p>

Iz navedene tabele se jasno vidi da sudovi, na različite načine, izbegavaju da postupaju po tužbama za govor mržnje. Najčešće sudovi izbegavaju da postupaju po tužbama i da odlučuju u meritumu (o suštini) i odlučuju se na odbacivanje tužbe iz uglavnom neosnovanih formalnopravnih razloga. Osim što ovakva praksa predstavlja problem sama po sebi, ona otvara i pitanje mogućnosti građana da štite svoja prava pokretanjem sličnih postupaka. Naime, ovo istraživanje je realizovao visoko specijalizovan tim pravnika i advokata, dobro obučeni za rad na različitim slučajevima kršenja ljudskih prava. Postavlja se pitanje kolike su šanse građana i grupa građana da

se na isti način bore za svoja prava (i širenje tolerancije), kada u tom pokušaju nisu uspeali, često zato što su bili potpuno ignorisani, YUCOM-ovi advokati.

Takođe, u jednom od prikazanih slučajeva, sudski proces je i definitivno zaključen, a da nije došlo do meritornog odlučivanja o tome da li je pisanjem medija povređen princip zabrane podsticanja netolerancije. Radi se o tužbi protiv glavnog i odgovornog urednika dnevnog lista Glas, Ivana Čorbića, povodom teksta "Budimo svoji i pošujmo tuđe" koji je objavljen 16. januara 2006. godine. U ovom tekstu su Sonja Biserko, Nataša Kandić, Sonja Liht i Biljana Kovačević-Vučo nazvane jahačicama apokalipse i kvalifikovane kao osobe opterećene rasnom mržnjom prema Srbima. Pošto je odbijena žalba i potvrđeno rešenje o odbačaju prvostepenog suda, odluka suda o odbacivanju postala je pravosnažna, dok vanredne pravne lekove zakonski nije moguće podneti.

Konačnu ocenu o tome da li se radi o namernoj opstrukciji preko zloupotrebe procesnih ovlašćenja ili o nesnalaženju suda zbog nepostojanja adekvatne sudske prakse, YUCOM će, u ostalim slučajevima, moći da da tek posle žalbenih postupaka koji su u toku.

PROBLEM DRUGI: Negativna medijska kampanja i reakcija pri primeni mehanizama za promociju tolerancije

Reakcija najvećeg broja medija na pokretanje postupka za zabranu pozivanja na diskriminaciju, nasilje i govora mržnje je uglavnom negativna, a često se manifestuje i kroz dalje podsticanje netolerancije prema YUCOM-u koji je podneo tužbu ili licima koja su tužbom zaštićena, po pravilu kroz seriju tekstova i izveštaja čiji je cilj da se podnosilac tužbe obeshrabri od vođenja postupka, ali i dalje diskredituje. Tako se prema podnosiocu podstiče još veći stepen netrpeljivosti i netolerancije, što svakako odbija potencijalna ugrožena lica, odnosno grupe da koriste zakonske mehanizme koji im stoje na raspolaganju.

Tako npr., pokretanje postupka 16. decembra 2005. godine protiv novinara Željka Vukovića i glavnog i odgovornog urednika "Večernjih novosti" Manojla Vukotića, koji je imao za cilj sprečavanje širenja netrpeljivosti prema nevladinim organizacijama zbog njihovog zalaganja za ravnopravnost Albanaca, a povodom teksta "Dečak i njegova kuca"³ izazvalo je pravu kampanju mržnje i nasilja u listu "Večernje novosti" tokom januara i februara

³ U tekstu "Dečak i njegova kuca" autor je opisao svirepo ubistvo jedanaetogodišnjeg dečaka od strane Albanke Elfete Veseli iz 1992. godine. Nakon opisa tragičnog isvirepog ubistva srpskog dečaka, autor Željko Vuković je, manipulišući emocijama, tekst usmerio u pravcu direktnog širenja netrpeljivosti prema nevladinim organizacijama, optužujući ih za ćutanje kada su srpske žrtve u pitanju, što je jedan od klasičnih stereotipa za progon nevladinih aktivista, opisujući šta bi se, po njegovom mišljenju desilo da je dečak bio Albanac, a njegov dželat Srpkinja (govori o tome da bi se digao glas "nevladinih žena i medija u Beogradu koji su dobro plaćeni da prevaspitavaju i sa prošlošću suočavaju srpski narod").

2006. u kome su objavljeni tekstovi "Slobodan i Biljana", "Njima ništa nije sveto", "Govor mržnje o "govoru mržnje"", "Dečak u šinjelu". Ovoj kampanji, povodom istog teksta, pridružio se i list "Prst"-na naslovnoj strani 3. februara 2006. objavljen je naslov "Kad drolja Biljana Vučo plače za Šiptarkom Elfetom!", i tekst (koji na najvulgarniji mogući način širi mržnju prema predsednicama nevladinih organizacija, kao i advokatima YUCOMa Mirni Kosanović i Nataliji Šolić koje su podigle ovu tužbu).

Ipak i pored ove pojačane kampanje protiv YUCOM-a od strane medija, uočljivo je smanjivanje podsticanja netolerancije prema grupama lica koji su i bili predmet zaštite, što je i krajnji cilj reagovanja YUCOM-a. Ukratko, došlo je do preusmeravanja kampanje netolerancije od žrtava ka onim nevladinim organizacijama (NVO) koje ih štite.

PROBLEM TREĆI: Nepostupanje elektronskih medija po zakonskim obavezama.

Zakon o javnom informisanju predviđa obavezu medija da dostave video zapis emisije u kojoj se beleži pojava širenja netolerancije i diskriminatorskog ponašanja. Na ovu zakonsku obavezu elektronski mediji se po pravilu ne obaziru, te je, bez video zapisa veoma teško uopšte pokrenuti postupke i aktivnosti koji treba da zaustave diskriminaciju i promovišu toleranciju.

Iako postoji zakonska obaveza, samo u jednom slučaju, i to na intervenciju republičkog Poverenika za informacije, Rodoljuba Šabića, YUCOM-u je dostavljen traženi video zapis. Ovde se radilo o tipičnom slučaju diskriminacije albanske nacionalnosti, pa se YUCOM tim povodom obratio nadležnim državnim organima i RRA, jer je jedan od učesnika žive emisije bio visoki funkcioner DSS-a, vodeće stranke vladajuće koalicije⁴.

Neprimena Zakona o javnom informisanju od strane Ministarstva kulture

Tokom istraživanja, problemima koji su uočeni na samom početku pridružuju se novi, kao posledica iskazane inertnosti državnih organa. Naime, pravni tim YUCOM-a je podneo niz podnesaka Ministarstvu kulture, koje je nadležno za nadzor nad primenom Zakona o javnom informisanju. Ministarstvo kulture nije odgovorilo ni na jednu predstavku kojom se poziva, da u skladu sa svojim nadležnostima, reaguje na širenje netrpeljivosti i netolerancije. Ministarstvo kulture po zakonu vrši nadzor i nad primenom

⁴ U emisiji "Signali" TV Novi Sad, emitovanoj 23.maja 2006. godine, Miloš Aligrudić, šef poslaničkog kluba Demokratske stranke Srbije, na pitanje gledaoca - Dokle će glas jednog Albanca vredeti kao glas jednog Srbina u Crnoj Gori? - se, umesto da reaguje na adekvatan način i upozori gledaoca da se radi o pozivu na diskriminaciju, upustio u diskusiju povodom ovog pitanja, sugerišući tako gledaocima da je ovakva vrsta diskursa sasvim prihvatljiva.

zakona čiji je cilj povećanje otvorenosti jednog društva, od kojih je jedan od najznačajnijih Zakon o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja. Od donošenja ovog zakona, drugi državni organ - Poverenik za informacije od javnog značaja - ukazuje na nefunkcionisanje nadzornog sistema na čijem je vrhu Ministarstvo kulture i zalaže se za promenu nadzornog ministarstva. Republički poverenik za informacije tako navodi: "Ministarstvo kulture, u ovom momentu, nema kadrovskih, organizacionih, logističkih i drugih mogućnosti, niti u svom sastavu ima inspekcijску službu koja bi vršila ovaj nadzor" ⁵. Pored toga, i predstavnici skupštinskog odbora koji su učestvovali u donošenju ovog zakona priznaju da ovo Ministarstvo nema kapaciteta za vršenje svojih nadležnosti.

Očigledno je da Ministarstvo ne samo da nema kapacitet da vrši nadzor, nego nije pokazalo ni dobru volju da se uspostavi ova vrsta komunikacije, iako je nesporno da je to jedini državni organ koji je glasno negodovao i suprotstavio se načinu dodele frekvencija od strane RRA, čime je i samo Ministarstvo kulture i informisanja na izvestan način postalo žrtva medijske hajke, pre svega od strane RRA.

NEPOŠTOVANJE ZAKONA O RADODIFUZIJI OD STRANE REPUBLICKE RADIODIFUZNE AGENCIJE

RRA ima najšira ovlašćenja u pogledu radiodifuzije. Pokazalo se, međutim, da su ovlašćenja koja se odnose na govor mržnje u fazi dodela frekvencija u velikoj meri marginalizovana. RRA, koja je po Zakonu o radiodifuziji, nadležna da suzbija raspirivanje mržnje, diskriminacije i pozivanje na nasilje, svoje obaveze, naročito nakon dodele nacionalnih frekvencija, uopšte ne ispunjava.

Na osnovu Zakona o radiodifuziji RRA ima izuzetno široka ovlašćenja za nadzor emitera u pogledu poštovanja uslova pod kojima je dozvola izdata, a naročito na vrstu, odnosno strukturu i sadržaj programa. Taj nadzor je moguće po Zakonu obavljati samostalno ili angažovanjem ovlašćene organizacije. U svojoj Strategiji za razvoj radiodifuzije u Srbiji, RRA navodi da će "posebno voditi računa o poštovanju i primeni zakonskih propisa kojima je zabranjeno objavljivanje sadržaja kojima se raspiruje rasna, nacionalna i verska mržnja, mržnja zbog pripadnosti polu ili seksualnoj opredeljenosti, hendikepiranosti, izbegličkog ili bilo kojeg drugog društvenog statusa ili zanimanja, kao i zaštita maloletnih lica od štetnog sadržaja", te da će "Etički komitet pomagati RRA u slučajevima kada je razlika između slobode govora i kršenja ovih propisa nejasna ili zakonski neprecizna". Deo nadzora nad radom emitera predstavljaje i efikasan sistem za odgovor na predstavke i žalbe građana ili

⁵ Izveštaj o sprovođenju Zakona o slobodnom pristupu informacijama od javnog značaja, www.poverenik.org.yu

emitera. 6 Međutim, prema našoj komunikaciji, u praksi ta strategija nije počela da se ostvaruje.

YUCOM je podneo 27 podnesaka Radiodifuznoj agenciji. Na osnovu podnetih podnesaka RRA uočeno je da je agencija odgovarala samo u onim slučajevima kada, zbog neizvršavanja zakonskih obaveza emitera (dostavljanja snimka emisije), nije bila u mogućnosti da obradi predstavku. Tako, u jednom slučaju, povodom neizvršavanja obaveze Radiodifuzne ustanove Vojvodine (TV Novi Sad) da dostavi YUCOM-u video-zapis emisije "Signali", YUCOM se obratio RRA-u, ali istovremeno i Povereniku za informacije od javnog značaja, kako bi ove institucije, shodno svojim ovlašćenjima, tražili od TV Novi Sad snimak. RRA je ubrzo odgovorila kako nije u mogućnosti da obradi predstavku, jer TV Novi Sad ne poseduje traženi video zapis. Sa druge strane intervencija Poverenika za informacije daje rezultate, tako da YUCOM dobija snimak emisije i prosleđuje ga RRA. Ostaje otvoreno pitanje da li je RRA zaista i tražila snimak i kako je došlo do ovog paradoksa, ali ostaje i činjenica da RRA pošto joj je YUCOM i dostavio snimak emisije u kojoj ima govora mržnje RRA nije uopšte reagovala.

POLITIČKA ZLOUPOTREBA RRA

Dušan Savić, koga je Savet RRA izabrao za člana Upravnog odbora javnog servisa RTS-a, a ujedno i bivši fudbaler, grubo je diskriminisao neheteroseksualnu populaciju u emisiji Sabornik (emitovano na drugom programu RTSa 23. jula 2006. godine). YUCOM je od RRA zahtevao pravovremenu i odgovarajuću reakciju.

Postupajući po predstavi YUCOM-a, RRA je tražio od programskog urednika RTSa da se izjasni o ovom slučaju, koji je priznao da je napravljen propust i da su emisije sličnog sadržaja skinute sa programa. Iako je ova izjava programskog urednika na neki način apsurdna, s obzirom da ne samo što emisije sličnog tipa nisu skinute, nego je sama emisija reprizirana, RRA je zaključila da govor mržnje ne postoji i da nema osnova za vođenje procedure za izricanje kaznenih mera. Ono što može da predstavlja satisfakciju u ovom slučaju je kvalifikacija programskog urednika da je ta vrsta ispoljavanja stava nedozvoljena, međutim ostaje pitanje odgovornosti RRA koja zaključuje da, iako su izjave popularnog fudbalera netolerantne i konzervativne, ipak nema govora mržnje.

KARAKTERISTIČNI SLUČAJEVI

1. Slučaj Đoko Kesić i Dragan Vučićević "Kurir", tekst "Hajl Vučo, hajl Kandić, hajl Čanak, hajl Matić"

Povodom teksta u listu Kurir, koji je u celini usmeren na diskvalifikaciju ljudi koji se bave zaštitom ljudskih prava, suočavanjem sa prošlošću i slobodom izražavanja i njihovo poređenje sa nacistima, YUCOM podnosi tužbu protiv glodura Kurira Đoke Kesića i autora teksta Dragana Vučićevića. Prvi opštinski sud odbacuje tužbu iz formalno pravnih razloga, YUCOM ulaže žalbu Okružnom sudu i 20. juna 2006. godine Okružni sud ukida rešenje i vraća predmet na ponovno suđenje. Tako Prvostepeni sud dobija još jednu šansu da odlučuje o predmetu spora, ne krijući se iza formalnopravnih razloga.

2) Slučaj Miroslav Toholj, autor, "Glas javnosti", dnevnik, tekst: "Sezona kosilice"

Miroslav Toholj, novinar "Glas javnosti" u tekstu "Sezona kosilice" 15. jula 2006. godine, podseća čitaoca na obeležavanje desetogodišnjice Srebrenice na način kojim se negiraju zločini i istovremeno stvara ksenofobija i netolerancija prema onima koji u Srbiji osuđuju zločine koji su počinjeni u ime Srba u Srebrenici nad Bošnjacima. "Sećate li se prošlogodišnjeg Petrovdana? Sećate li se bedne pompe sa kojom je kod nas i u evroatlanskom integrisanom zapadnom svetu praćena desetogodišnjica "stradanja Srebrenice" i one sramotnje šutnje u kojoj su još jednom stradali mrtvi Srbi Bratunca i okoline i još jednom pripremljen progon prognane Krajine?"

YUCOM se obratio Ministarstvu kulture, procenjujući da je u ovom slučaju bitnija brza reakcija Ministarstva, a ne vođenje sudsog spora. Nažalost, Ministarstvo kulture se, do trenutka u kojem čitate ovaj tekst, nije oglasilo.

3) Slučaj Ljiljana Smajlović, glavni i odgovorni urednik "Politike" i autor teksta: "Kao NATO"

Tekst Ljiljane Smajlović u listu "Politika" od 22. jula 2006. godine, pod naslovom "Kao NATO" sračunat je i pisan sa motivom da se podstakne animozitet i sruši kredibilitet onog dela nevladinih organizacija koje se bave ljudskim pravima (koje se i inače smataju izdajničkim i dirigovanim od strane stranih vlada i sponzora, upravo zbog takve kampanje, kako u medijima, tako i od strane političara) a, po navodima iz teksta, ne smeju ni da se izjasne o događajima vezanim za rat na bliskom istoku jer su finansijski zavisne od pomoći stranih država, posebno SAD. Inače, u tekstu se, u cilju defamacije ovih NVO, koristi i laž da nijedan od aktivista za ljudska prava nije hteo da da izjavu povodom događaja u Libanu kako bi se potkrepila teza urednice.

YUCOM podnosi tužbu zbog podsticanja netolerancije i promovisanja govora mržnje. Ova odluka o podnošenju tužbe je doneta s obzirom da dnevni list Politika ima svoju dugogodišnju tradiciju, visok tiraž, tradicionalno je blizak Vladi i spada u krug retkih tzv. "ozbiljnih" štampanih medija, kao i da je autor teksta glavni i odgovorni urednik ovog lista.

Tekst je imao posledice i na pisanje ostalih medija, naročito tzv. tabloida koji su na grublji i siroviji način objavljivali tekstove slične sadržine kojima se ne samo podstrekivala netolerancija, nego se i pozivalo na "Politiku" kao ugledni list da bi se produbljivali negativni stereotipi o NVO, kao uvezenim stranim plaćenicima čija uloga nije da štite ljudska prava, nego da slušaju "strane gazde". Kako se u ovim ostalim slučajevima radilo o tabloidima protiv kojih YUCOM već vodi postupke, ekspertski tim se saglasio da će najbolji efekat proizvesti tužba protiv uticajne "Politike". Tako tužbeni zahtev YUCOM i upućuje Prvom opštinskom sudu 1. avgusta 2006. godine.

Umesto izvinjenja ili neke vrste razjašnjenja kako je došlo do ovog neosnavanog napada na NVO koje se bave ljudskim pravima, koji je baziran na nekoliko netačnih premisa (i to premisa koje same po sebi predstavljaju podmetnutu laž još iz Miloševićevog vremena od strane Radikala, Miloševićeve vlasti i JUL-a i sada DSS-a, Nove Srbije i ostalih stranaka iz tzv. narodnjačkog bloka), ista autorka, odnosno glavna i odgovorna urednica Ljiljana Smajlović, očigledno iznervirana činjenicom da je i protiv nje pokrenuta tužba, 03. septembra 2006 objavljuje tekst po naslovom "Tišina, Komitet Vas sluša!" i to u rubrici Reč glavnog urednika. Ceo tekst, kao i sam naslov, ima za cilj da YUCOM prikaže kao organizaciju staljinističkog tipa, koja je preuzela ulogu agitpropovskog prevaspitača društva i to naročito onog dela čija se ideologija razlikuje od YUCOM-ove. Kao potvrdu svog stava, autorka je koristila već postojeću kampanju koje se protiv YUCOM-a vodi u nedeljniku NIN. Pored toga, u tekstu je iznet niz neistinitih činjenica u cilju dalje diskvalifikacije YUCOM-a i obesmišljanja svake njegove reakcije.

Ovaj tekst je izašao u nedelju, dan kada je Politika najčitaniji list u Srbiji, na udarnom mestu - u rubrici Glas urednika, opet udarnim stranama.

YUCOM, koristeći prava iz Zakona o javnom informisanju podnosi zahtev za ispravku informacije (7. septembra s jasnom namerom da se i odgovor YUCOM-a objavi na istom mestu i istog dana-nedelja, a sve prema zakonu), međutim, Politika i glavna i odgovorna urednica, uz evidentnu zloupotrebu funkcije objavljuju odgovor YUCOM-a tek 12. septembra, u utorak (kada Politika ima najmanji tiraž) i to na 28. strani u rubrici Među nama, rubrici koja je rezervisana za pisma čitalaca, na teško uočljivom mestu. Iako je ovakvo postupanje, takođe po Zakonu o javnom informisanju, kažnjivo, YUCOM-ov ekspertski tim se odlučio da ne pokrene prekršajni postupak jer je procenio da bi pokretanje takvog postupka izazvalo novu vrstu reakcija i novu kampanju omalovažavanja naših aktivnosti. Zato se ekspertski tim odlučio da o ovom nezakonitom, ali pre svega neprofesionalnom i neetičkom ponašanju "Politike" i glavne i odgovorne urednice, obavesti domaće i međunarodne novinarske asocijacije.

Nijedna organizacija nije reagovala, niti je uputila odgovor YUCOM.

4. Slučaj Dušan Savić, emisija Sabornik, RTS

Dušan Savić u emisiji "Sabornik", koja je emitovana na Prvom programu RTS-a 23. jula 2006. godine, veoma agresivno je izneo čitav niz stavova kojima promovise netoleranciju prema ne-heteroseksualnoj populaciji.

YUCOM je 28. jula 2006. podneo zahtev Radio – televiziji Srbije za dostavu kopije video-zapisa emisije "Sabornik", radi preduzimanja drugih zakonskih mera koje mu stoje na raspolaganju prema odredbama Zakona o javnom informisanju i Zakona o radiodifuziji.

RTS, i pored zakonske obaveze, nije dostavio video-zapis sporne izjave, što predstavlja opstrukciju eventualnog pokretanja postupka.

Nakon toga YUCOM je podneo predstavku Republičkoj radiodifuznoj agenciji u kojoj se traži da Agencija preduzme mere za koje je nadležna. Istovremeno, podneta je žalba Povereniku za informacije, zbog nedostavljanja trake od strane javnog servisa.

YUCOM je podneo zahtev Ministarstvu kulture za pokretanje prekršajnog postupka prema RTS-u, s obzirom da RTS krši zabranu podsticanja netolerancije i istovremeno vrši opstrukciju zakonskog mehanizma zaštite.

RRA 24. avgusta 2006. dostavlja odgovor u kojem navodi da je ova institucija razmotrila snimak i da je tražila od programskog rukovodioca izjašnjenje. Kako je programski rukovodilac odgovorio da je napravljen propust i da su sve emisije sličnog sadržaja odmah skinute sa programa, RRA je našao da ne postoji osnov za vođenje procedure za izricanje kaznenih mera. Ipak, RRA je kvalifikovala sporne izjave Dušana Savića kao netolerantne i konzervativne, ali je pored priznanja programskog rukovodioca da je u pitanju emisija koja nije smela biti puštena, našla da nema govora mržnje.

Kontradiktoran stav javnog servisa i stručne službe RRA bio je novi povod da YUCOM zatraži video zapis 29. avgusta od RRA kako bi se preduzeli dalji zakonski koraci. Do današnjeg dana YUCOM nije dobio video zapis te emisije, što jasno govori o svojevrsnom prikrivanju govora mržnje od strane nadležnih organa kako ne bi preduzimali mere koje su obavezni po zakonu. Posebno zabrinjava činjenica da je Dušan Savić član upravnog odbora RTS-a i kao takav u mogućnosti da i sam utiče na politiku javnog servisa.

5) Slučaj Miloš Aligrudić, emisija Signali, TV Novi Sad

Povod za YUCOM-ovo reagovanje bila je politička kontakt emisiji "Signali" na TV Novi Sad (javni servis-Radiodifuzna ustanova Vojvodine), čija je tema bila referendum za samostalnost Crne Gore. Emisija je obilovala jezikom mržnje i diskriminacijom, a u opštoj euforiji protiv samostalnosti Crne Gore, koja je podsticana i od strane najviših zvaničnika Vlade. Tako, u emisiji Miloš Aligrudić, šef poslaničkog kluba Demokratske stranke Srbije, na pitanje

jednog gledaoca - Dokle će glas jednog Albanca vredeti kao glas jednog Srbina u Crnoj Gori?- umesto da reaguje na adekvatan način i upozori gledaoca da se radi o diskriminatorskoj i neprihvatljivoj izjavi, Aligrudić se, ne samo upustio u diskusiju povodom ovog pitanja, nego je i produbio izjavama da je Crna Gora najznačajnije unutrašnje pitanje Srbije. Šef poslaničkog kluba DSS-a je poslao direktnu poruku šovinizma gledaocima, prihvatajući i uključujući se u ovakvu vrstu razgovora, a na to sve nije reagovao ni voditelj ove emisije. Ovakva praksa ukazuje da vlast ne samo da nije spremna da reaguje na suzbijanje ove pojave, nego da svesno kreira javno mnjenje da ovakvo podsticanje mržnje između pripadnika različitih nacionalnosti može i treba da se toleriše.

Povodom ove emisije YUCOM je podneo zahtev TV Novi Sad za dostavu kopije video-zapisa emisije "Signali", radi preduzimanja drugih zakonskih mera koje mu stoje na raspolaganju prema odredbama Zakona o javnom informisanju i Zakona o radiodifuziji, nakon pregleda snimka ove emisije, a naročito sporne izjave šefa poslaničkog kluba DSS-a Miloša Aligrudića.

TV Novi Sad nije odgovorila na svoju zakonsku obavezu, pa je YUCOM uputio žalbu Povereniku za informacije, s obzirom da je TV Novi Sad javni servis i dužan je da na zahtev dostavi sporni snimak. Istovremeno je podneta predstava Republičkoj radiodifuznoj agenciji, i Ministarstvu kulture, kao nadležnim organima za nadzor nad primenom zakona.

Tek na intervenciju Poverenika, Radiodifuzna ustanova Vojvodine dostavila je YUCOM-u snimak sporne emisije, međutim Republička radiodifuzna agencija je dostavila odgovor YUCOM-u da nije u mogućnosti da obradi predstavku zato što TV Novi Sad ne poseduje snimak emisije. Kako je YUCOM već dobio snimak (TV Novi Sad je posedovala snimak, suprotno tvrdnji RRA), krajem avgusta 2006. YUCOM dostavlja snimak RRA-u radi obrade predstave.

Do danas, RRA nije odgovorila na predstavku niti je obavestila YUCOM o preduzetim merama ili o svom stavu. Ni Ministarstvo kulture nije odgovorilo na podnesak YUCOM-a.

6) Slučaj širenja netrpeljivosti prema potpredsednici Vlade (Slučaj Krsić i Cvetanović-Ivana Dulić-Marković)

Promovišući standard zabrane širenja netolerancije u javnom životu YUCOM je reagovao i u slučaju govora mržnje odbornika Srpske radikalne stranke u slučaju Krsić - Cvetanović, koji su za skupštinskom govornicom republičkog parlamenta, a zatim i lokalnog parlamenta opštine Leskovac u julu 2006. godine, ispoljili neviđenu bujicu mržnje i netrpeljivosti po nacionalnom osnovu prema potpredsednici Vlade Srbije Ivani Dulić-Marković i članovima njene porodice. Naime, radikali zloupotrebljavaju politički govor na taj način što u svojim izjavama šire diskriminaciju i promovišu nasilje, tako što nikad ne napadaju naciju, kao celinu, nego vešto podmeću pojedinim predstavnicima

stereotipe. Tako su, tada ministarku, a kasnije potpredsednicu Vlade Ivanu Dulić Marković optužili da je ustaša i da joj je familija ustaška i pri tom su ispoljili i pozitivan odnos prema "poštenoj hrvatskoj naciji".

YUCOM je odlučio da reaguje autorskim tekstom u Blicu u kojem je izražen kritički stav prema propuštanju prilike da se protiv opasnog i devijantnog ponašanja preduzimaju zakonske mere, kao i prema tumačenju ovakvog ponašanja kao "prava na stav". Presednica YUCOM-a je istakla da je neophodno "da građani ove države shvate da nasilje, bilo ono verbalno ili fizičko, nije srpski etnički identitet, nego krivično-pravna kategorija, za koju je nadležan tužilac", kao i da je "potrebno pre svega da Vlada i vladajuće stranke prestanu da ga same praktikuju. Oni koji imaju vlast, konačno moraju da počnu da preduzimaju mere koje ne samo da su legitimne i legalne, nego su i neophodne da Srbija postane prijatno mesto za življenje."

I u narednom periodu nastavljeno je širenje netolerancije prema potpredsednici Vlade Ivani Dulić-Marković. Međutim, kako je ovo pitanje postalo opštepoznato i kako su na njega na adekvatan ili manje adekvatan način reagovali predstavnici svih državnih organa, NVO i medijskih organizacija, YUCOM je smatrao da bi bilo suvišno da se upušta u zakonsku proceduru bilo kakve vrste s obzirom da su i potpredsednica Vlade Dulić Marković i njena stranka g17+ preduzeli čitav niz mera i tužbi protiv odgovornih lica.

YUCOM je nastavio da prati izjave kojim se preko potpredsednice Vlade širi netolerancija prema pripadnicima hrvatske nacionalnosti i zaključio da su u tome prednjačili tzv. tabloidi Kurir i Pres, ali i Glas javnosti. Ovi dnevni listovi ne samo da se nisu distancirali od izjava političara kojim se širi netolerancija prema potpredsednici Vlade, već su produbili izjave i objavili ih na način kojim se povećava intezitet netolerancije i prelazi u poziv na nasilje.

7) Slučaj Mirjana Karanović - Kurir, tekst "Multi - Mira"

Glumica Mirjana Karanović glumila je Bošnjakinju u u nagrađenom filmu iz Bosne i Hercegovine "Grbavica" i time izazvala niz nepovoljnih reakcija u Srbiji. U tekstu autora R.S, pod nazivom "Multi - Mira", objavljenom u dnevnom listu "Kurir" 1. avgusta 2006. godine, izneseni su neprimereni i ksenofobični komentari protiv ove glumice, kojima se promoviše i poziva na netrpeljivost i netoleranciju prema samoj glumici, zato što je glumila Bošnjakinju u ovom filmu, što je glumila u filmovima koji se snimaju u državama bivše Jugoslavije, kao i prema pripadnicima drugih nacija koje žive na teritoriji bivše Jugoslavije.

YUCOM-ov tim je ukazao na indikacije postojanja netolerancije Ministarstvu kulture i zatražio reakciju Ministarstva koje je nadležno za nadzor nad primenom Zakona o javnom informisanju.

Ministarstvo kulture nije odgovorilo na zahtev do danas.

8) Slučaj Sonja Biserko i Žarko Puhovski, emisija "Ključ", RTS

Emisija Ključ u kojoj su gostovali Sonja Biserko (predsednica Helsinškog odbora za ljudska prava), Žarko Puhovski (predsednik Helsinškog odbora za ljudska prava - Hrvatska), i profesor Pravnog fakulteta dr Kosta Čavoški prikazana je 1.08.2006. godine u vreme godišnjih odmora i nije izazvala veću pozornost gledalaca, iako je obilovala nizom izjava koje predstavljaju stereotip o stranim plaćenicima u NVO sektoru, odnosno direktnim napadima na Sonju Biserko. U toj emisiji Žarko Puhovski, predsednik Hrvatskog helsinškog odbora, ne samo da nije napadao Sonju Biserko, već se koliko je god mogao trudio da je zaštiti od neosnovanih napada, ipak je poslužio kao antipod Helsinškom odboru za ljudska prava u Srbiji koji vodi Sonja Biserko. Naime, ceo koncept emisije je bio sračunat na to da pokaže kako su borci za ljudska prava u Hrvatskoj principijelni i kako osuđuju postupke Hrvata, a kako su naši izdajnici, plaćenici i antisrbi. Kako je ova emisija prikazana u vreme godišnjih odmora i očigledno nije dovoljno gledana, RTS se odlučuje da je, bez ikakvog povoda, reprizira u septembru, u vreme pojačavanja kampanje protiv domaćih NVO, s obzirom da njen sadržaj jeste podgrevanje tipičnih stereotipa netrpeljivosti i mržnje protiv boraca za ljudska prava, na način kojim treba da se diskvalifikuje njihova aktivnost za ravnopravnost i ljudska prava kao izdajnička i neprihvatljiva. Naime, profesor Čavoški se tokom cele emisije obrušavao na Sonju Biserko i njenu tobože izdajničku i plaćeničku aktivnost.

YUCOM je RTS-u uputio zahtev za dostavljanje snimka emisije 20.09.2006. godine. RTS još nije odgovorio na zahtev, što je očigledan znak da javni servis pokušava da sadržaj ove emisije da sakrije, kao i da ne odgovora svojim zakonskim obavezama.

9) Slučaj Tomislav Nikolić, RTS

Tomislav Nikolić, potpredsednik Srpske radikalne stranke (SRS) i poslanik u Skupštini Srbije je u intervjuu na drugom programu RTS-a, datom 27. jula 2006. godine širio govor mržnje. Na naš zahtev javnom servisu RTS, YUCOM-u je dostavljen video zapis. Kada su u pitanju predstavnici SRS i njihove izjave, javlja se specifičan problem u daljoj obradi slučajeva. Naime, srpski radikali obično veoma vešto svoju kampanju diskriminacije uvijaju u formu legitimnog političkog govora i kampanje, pa u tom smislu svako preduzimanje zakonskih mera protiv govora mržnje članova SRS obično predstavlja, po postignutom efektu, svoju suprotnost, dok članovi i simpatizeri SRS svaku takvu aktivnost koriste za dalje optužbe za jednonumlje i staljinizam, obično se pozivajući na gušenje slobode izražavanja. Tako se dolazi do situacije slične onoj koja je nastala povodom teksta "Kao NATO" u dnevnom listu "Politika" (vidi slučaj Ljijana Smajlović, glavni i odgovorni urednik "Politike" i autor teksta "Kao NATO"). U takvoj situaciji, imajući u vidu da izjave članova SRS izazivaju veliku medijsku pažnju, YUCOM

procenjuje da je rizično preduzimati zakonom predviđene mere, jer se javno mnjenje okreće prema SRS, što doprinosi daljem produblivanju problema umesto njegovom rešavanju.

10) Slučaj Marko Kljajević

Nakon ostavke sudije Marka Kljajevića na mesto predsednika sudskog veća u procesu suđenja za ubistvo premijera Zorana Đinđića, objavljeno je niz tekstova u dnevnom listu Pres - 09.09. tekst Marko Kljajević-krivac ili svetac?, 24.09. Bezobrazno, 30.09. More Marko, ne siluj Srbiju..., kojim se diskvalifikuje sudija Kljajević, a posredno celokupan proces koji se do sada vodio.

Činjenica je da se, kako na sve članove sudskog veća u procesu za ubistvo premijera Đinđića tako i na specijalno tužilaštvo, od početka suđenja preko medija kao što je "Kurir" i "Press" vrši pritisak, tako da je raspirivanje mržnje protiv predsednika sudskog veća Marka Kljajevića samo nastavak kampanje koja se od početka vodi protiv svih koji učestvuju u procesu za ubistvo bivšeg premijera.

YUCOM se, 21.septembra 2006. godine, predstavkom obratio Okružnom sudu, Društvu sudija Srbije i Ministarstvu pravde kako bi ove institucije, u skladu sa zakonom, svojim statutima i kodeksima, zaštitile ugled pravosuđa i odbranile od diskvalifikacije ona lica koja sude u procesu za ubistvo bivšeg premijera.

Ni jedna od navedenih institucija nije našla za shodno ni da odgovori na YUCOM-ov podnesak, što je manje važno, nego nije našla za shodno ni da zaštiti sudiju Kljajevića od besprizorne kampanje koja se protiv njega vodi.

11) Slučaj Siniša Vučinić -Žene na meti, "Kurir"

Predsednik Srpske partije socijalista (jedna od nepostojećih satelit partija koje se pojavljuju povremeno u medijima s očiglednom namerom da daju težinu ispadima njihovih "lidera"), Siniša Vučinić, obavestio je MUP Republike Srbije i ostale nadležne državne organe, kako, tobože, jedna strana obavestajna služba priprema otmice i likvidacije predsednica YUCOM-a (Biljana Kovačević-Vučo), Helsinškog obora za ljudska prava (Sonja Biserko) i Fonda za humanitarno pravo (Nataša Kandić). Ova "informacija" sa istovremenim apelom ovim aktivistkinjama da zamrznu svoje javno delovanje i da pokušaju da se sklone na sigurne destinacije poslata je u vidu saopštenja za javnost 3. septembra 2006. godine medijima u Srbiji kao i ovim organizacijama putem faksa.

Siniša Vučinić je u sopštenju za javnost objasnio navodni razlog otmice - "Cilj te strane obavestajne službe je da, kako domaća, a naročito međunarodna javnost, stekne utisak, da je državno rukovodstvo Srbije, preko svojih bezbednosnih službi, likvidiralo Biljanu Kovačević- Vučo, Natašu Kandić i Sonju Biserko, zbog činjenice što su njih tri otvoreno podržale izjavu Martija Ahtisarija, da su Srbi kolektivno krivi kao narod i na svojevrsan način

stale u zaštitu Martija Ahtisarija, čime bi se pred celim svetom stvorila medijska slika o Srbiji kao fašističkoj državi i njenom najužem državnom rukovodstvu kao fašistoidnom, te bi put do konačne nezavisnosti Kosova i Metohije bio ubrzan, a svetskoj javnosti, kao i dobrim delom domaće javnosti, bilo bi veoma lako da prihvati kao opravdanu realnost, već ionako gotovo izvesnu nezavisnost Kosova i Metohije, što je i ključni interes ove strane obaveštajne službe“.

Već istog dana, po izlasku Nataše Kandić iz zgrade B92, a nakon gostovanja u emisiji Utisak nedelje u kome je glavna tema bila budući status Kosova, začuli su se pucnji. Prilikom ovog incidenta, Nataša Kandić nije povređena, i pozvani su pripadnici MUP-a kako bi istražili događaj. Pripadnici MUP-a nalazili su se u blizini zgrade, s obzirom da je po njihovoj oceni, emisija Utisak nedelje "emisija visokog rizika". Izvršen je uviđaj i ocenjeno je da su u pitanju – petarde. Reakcija policije je doprinela da se ovaj napad u opštoj atmosferi najave linča izvrgne ruglu i umanju njegova ozbiljnost.

U dnevnom listu "Kurir" je 04. septembra objavljen tekst "Žene na meti" u kome je preneto saopštenje Siniše Vučinića.

O napadu ispred zgrade B92, pisali su tabloidi (Kurir, Glas javnosti) na taj način što su preko negiranja značaja incidenta, dalje diskvalifikovali političko mišljenje predstavnica nvo sektora kao i njih samih.

Fizički napadi, pretnje telefonom, prozivke od svakog političara koji je ili u vlasti ili je blizak vlasti, napad i podmetanje u sivim, kontrolisanim medijima (Kurir, Pres, Novosti i njima slični) napadi u ozbiljnim medijima (Politika i NIN), vođenje sudskih postupaka bez ikakvog osnova predstavljaju samo razne oblike iste pojave: haranga i hajka protiv aktivista NVO.

Sinhronizovanost ovih napada koja kulminira saopštenjem Siniše Vučinića i napad na Natašu Kandić ispred RTV B92, bio je osnov za upućivanje zahteva od strane YUCOM-a državnom tužiocu Slobodanu Jankoviću, 05.septembra 2006. godine, da sasluša Sinišu Vučinića povodom navoda koje je izneo u svom saopštenju, i da ispita ceo slučaj. Državni tužilac je izdao obavezno uputstvo tužiteljki trećeg opštinskog tužilaštva da ispita Sinišu Vučinića. Prema neformalnim saznanjima, Siniša Vučinić je na saslušanju u policiji izjavio da atentat na ove tri aktivistkinje priprema BND, a da je tu informaciju dobio od pripadnika francuske obaveštajne službe.

Nakon ove nezvanične informacije niko se do današnjeg dana nije zvanično obratio YUCOM-u, niti drugim dvema organizacijama, imamo saznanja da je predmet vraćen državnom tužiocu, a da li se nešto preduzima, još uvek ne znamo.

Ono što posebno zabrinjava u ovom slučaju jeste identični, a već poznati scenario koji je prethodio nekim likvidacijama. U zemlji preopterećenoj nasiljem i nasilnom komunikacijom, ovakva vrsta tekstova zapravo predstavlja pretnju svima onima koji drukčije misle da mogu da stradaju i pripremu terena u javnosti da ukoliko se "takvim osobama" nešto desi da je to rezultat njihovih nečasnih aktivnosti i njihove izdajničke delatnosti i povezanosti sa stranim službama.

Sledeća tri slučaja su nastavak slučaja Siniša Vučinić i u direktnoj vezi su sa njim.

a) Slučaj Legitimno pravo na životnu sredinu ili diskvalifikacija predstavnica nvo sektora, Kurir, autor Dušan Prelević

U Kuriru je 09. septembra 2006. godine objavljen tekst "Legitimno pravo na životnu sredinu", u kome autor Dušan Prelević najvulgarnijim mogućim jezikom diskriminiše Sonju Biserko, Natašu Kandić i Biljanu Kovačević-Vučo, kako po političkom tako i po polnom osnovu. Ovaj tekst usledio je nakon (još uvek nekvalifikovanih) pucnja koji su se čuli u blizini zgrade B92 u vreme kada je Nataša Kandić napuštala zgradu posle emisije Utisak nedelje.

Iako je ovaj događaj predstavljao upozorenje ljudima koji imaju različit politički stav o Kosovu od vladajućeg u Srbiji, on je u medijima iskorišćen za dalju diskvalifikaciju predstavnica nevladinog sektora.

Ovim povodom YUCOM je uputio predstavku Ministarstvu kulture 20.09.2006. godine. Do današnjeg dana, Ministarstvo nije odgovorilo na ovu predstavku.

b) Slučaj Vreme ludila, Glas javnosti

12.09. u dnevnom listu Glas javnosti, na strani 5, objavljen je tekst "SS ministar i petarde", nakon događaja ispred zgrade B92 kada su se posle emisije Utisak nedelje začuli pucnji u trenutku kada je Nataša Kandić izlazila iz zgrade B92 zajedno sa voditeljkom emisije Oljom Bečković. U tekstu se diskvalifikuje političko mišljenje predstavnika nvo sektora, a preko negiranja značaja pomenutog događaja. Ovaj tekst predstavlja nastavak kampanje koja se vodi protiv svih onih koji imaju politički stav u vezi statusa Kosova. Iako je kako opšti, tako i lični interes YUCOM-a ovim tekstom bio povređen, pravni tim YUCOM-a je odlučio da se obrati javnom tužilaštvu kako bi ono ispitalo sam događaj i kako bi se sprečilo omalovažavanje ovog događaja.

c) Slučaj Teške reči, TV Jesenjin

U emisiji Teške reči na TV Jesenjin 13.09.2006. godine, gostovao je Siniša Vučinić, koji je ponovo napao predstavnike nevladinog sektora šireći čitav niz dezinformacija i podstičući na nasilje.

Tim povodom YUCOM je podneo zahtev TV Jesenjin 20.09. radi dostavljanja video zapisa ove emisije, kako bi bio u mogućnosti da preduzme zakonske mere protiv širenja netolerancije protiv aktivista nevladinog sektora, ali do danas, TV Jesenjin nije odgovorila na zahtev. YUCOM će se obratiti RRA, Povereniku za informacije, po proceduri kako je i do sada činio.

12) Slučaj dnevnog lista Glas javnosti

Dnevni list Glas javnosti zaslužuje posebnu pažnju jer je list sa relativno jakom tradicijom, ne spada u krug tvrdih tabloida koji su nastajali i gasili se posle 5. oktobra 2000, a naročito posle ubistva Premijera 12. marta 2003. To je list koji je pre promena 5. oktobra bio na udaru Miloševićeve represije, kažnjavan i zatvaran, ali i list u kome se svakodnevno podstiče diskriminacija, netolerancija i govor mržnje. To se naročito realizuje preko kolumni (u poslednje vreme Brana Crnčević, Miroslav Toholj i Vjekoslav Radović) i pisama čitalaca. Ekspertski tim YUCOM-a smatra da reakcija protiv Glasa javnosti treba da bude reakcija protiv celine, uređivačke politike i koncepta, jer bi reagovanjem na pojedinačne slučajeve bilo teško dokazivo da ovaj list sistematski raspiruje mržnju i podstiče diskriminaciju. Ovo posebno zbog toga što tekstovi navedenih autora ne spadaju u grube i prostačke napade, nalik kolumnama i tekstovima u Kuriru i Pressu, već su im poruke skrivenije, koriste se metafore i stilske figure, i neka vrsta cinizma koja uvek nalaže oprez. Posebno je osetljivo i to što ovi promoteri diskriminacije i govora mržnje skoro uvek anticipiraju reakciju "politički korektnih" i tako mogu da obesmisle i proglase za cenzuru bilo koju intervenciju protiv njihovog "slobodumlja".

a) Slučaj salutiranja posteru Ratka Mladića, Glas javnosti

Na naslovnoj strani dnevnika Glas Javnosti 17.09.2006. godine u okviru izveštaja sa parade Srpske vojske kojoj su prisustvovali i predsednik države Boris Tadić i premijer Vojislav Koštunica, kao i celokupno rukovodstvo, objavljena je fotografija mladog čoveka iz stroja koji salutira posteru Ratka Mladića u prirodnoj veličini.

YUCOM je povodom ove fotografije koja jasno oslikava veoma raširenu pojavu u društvu reagovao tako što je 17.09.2006. godine uputio pismo predsedniku Tadiću i premijeru Koštunici, smatrajući da njihovo zalaganje za evropsku Srbiju i javno proklamovana politika zahteva ograđivanje od ove pojave i njenu osudu, kako građani ove države ne bi stekli utisak da se radi o društveno prihvatljivom ponašanju koje njih dvojica odobravaju. YUCOM je zahtevao da predsednik i premijer konačno i osude slavljenje zločina kao ponašanje protivno nacionalnim i državnim interesima. Premijer i predsednik nijednim gestom nisu pokazali da ih zanima ova pojava, niti su odgovorili na javnu predstavku YUCOM-a i tako su ćutanjem poslali poruku da takvu vrstu ponašanja tolerišu.

I kao što se to obično dešava, umesto da državni vrh odgovara javnosti i biračima zbog nereagovanja na slavljenje zločina, krenula je gruba diskreditacija YUCOM-a i njegove predsednice kao onih koji su skrenuli pažnju na pojavu da je slavljenje optuženika za ratne zločine nedopustivo i to ne samo zbog trenutka kada njegovo hvatanje predstavlja *conditio sine qua non* uključanja Srbije u evropske integracije, nego i kao vrednosna poruka koja

je veoma bitna za Srbiju i njeno distanciranje od neslavne prošlosti. Na naslovnoj strani Glasa javnosti 21.09. prikazana je slika pretučene starice iz Kline sa Kosova i prozvana je Biljana Kovačević-Vučo kao nečasna osoba kojoj smeta salutiranje Ratku Mladiću, ali je nije briga za srpske žrtve, kao nemoralna osoba kojoj ne smeta pretučena starica sa Kosova. Ni na ovu kampanju mržnje niko nije reagovao, niti je to ponukalo predsednika i premijera da reaguju i konačno odgovore na pismo i jasno izkažu svoj stav povodom slavljenja zločina.

Nakon ove ponovljene fotografije i kampanje u Glasu javnosti, usledilo je nekoliko dana zatišja da bi posle nedelju dana Glas javnosti objavio da, na zahtev mnogobrojnih čitalaca, objavljuju poster vojnika koji salutira generalu Ratku Mladiću. Problem, po mišljenju YUCOM-a, nije ni u mladom podoficiru koji je salutirao Mladiću, ni u Glasu javnosti koji je shvatio da je objavljivanje posteru sasvim legitimna provokacija za podizanje tiraža, nego u nereagovanju državnih organa. Ne postoji ni jedan jedini razlog na osnovu koga je glavni i odgovorni urednik Glasa javnosti mogao da očekuje da će objavljivanje posteru Ratka Mladića (objavljivanje posteru najavljeno je 24.09. a poster je izašao 25.09) naići na osudu od strane vladajućih krugova, što ne predstavlja pravdanje Glasa javnosti, ali ukazuje da je ovaj medij testirao i državni vrh i javnost 10 dana i onda zaključio da bez posledica može da objavi poster. Ovaj slučaj nedvosmisleno govori da Glas javnosti relativno precizno prati politiku desnijeg krila tzv. demokratskog bloka koji je bliži radikalima, i preko promovisanja govora mržnje približava najradikalnijem delu biračkog tela političare tvrde struje vladajućeg bloka.

YUCOM takođe smatra da je neprimereno treniranje strogoće na vodniku koji nije mogao ni da pretpostavi da će biti kažnjen zbog salutiranja bivšem generalu i čoveku koji se u Srbiji identifikuje sa srpskim nacionalnim ponosom. Opšti ambijent u kome se Srbija nalazi - nereagovanje državnih organa na svakodnevna slavljenja ratnih zločina i zločinaca, te proglašavanje haških optuženika koji su se "dobrovoljno predali" da su se žrtvovali za Srbe i srpske nacionalne interese - sigurno kod mladog vodnika nije mogao da formira stav da je salutiranje čoveku, koji je postao simbol najbrutalnijeg zločina, društveno neprihvatljivo i pravno nedopustivo.

Međutim, čim je Glas javnosti odštampao poster sa likom Ratka Mladića, određeni zvaničnici, kao što su Rasim Ljajić i tužilac Vučković su obelodanili da će se protiv Glasa javnosti i vodnika preduzeti zakonske mere, uz otvoreno objašnjenje da se tu radi o izričitom zahtevu međunarodne zajednice. Zato će i reagovanje glavnih aktera akcionog plana za hapšenje Ratka Mladića u javnosti biti dočekana s negodovanjem kao neželjena, prisilna reakcija na "politiku ucene od strane međunarodne zajednice". Naime, sve dnevne novine su objavile da su strane ambasade bile te koje su bile iznenađene poklon-posterom. Time je i ova zakasnela reakcija tužilaštva, Ministarstva odbrane, i svih političkih stranaka neautentična i iznuđena i opet ostavlja prostor za jačanje te politike "jatačke solidarnosti" i stvaranje ambijenta u kojoj su branioци srpskog nacionalnog interesa zapravo oni koji

slave zločin, a da su oni koji se zalažu za standarde i evropski vrednosni sistem - sluge i podanici međunarodne zajednice.

b) Slučaj Polemika: Kako doći do rešenja za Kosovo i Metohiju?

U okviru Polemike u Glasu javnosti: "Kako doći do rešenja za Kosovo i Metohiju?" u kojoj intelektualci iznose svoje stavove o statusu Kosova, 14.09.2006 objavljen je tekst autora Snežane Čelić "Svi na ulice u odbranu Kosmeta", koji po oceni pravnog tima YUCOM-a sadrži u sebi elemente rasizma. Naime, u tekstu se Albanci kvalifikuju kao brojani, prostodušani narod i kao takav podložan manipulaciji. Na taj način, autor vređa nacionalnu i etničku pripadnost, kao i društveno poreklo.

Iznošenje rasističkih stavova od strane stručnih krugova utiče na stav šire javnosti i prouzrokuje dalje širenje rasizma. Zato, kao direktnu posledicu ove "stručne rasprave", možemo smatrati pismo čitaoca od 24.09.2006. godine, u istom mediju u kojem se iznosi da su Albanci "nomadsko poludivlje pleme koje su Turci, radi lakše kontrole Srba, naselili na ove prostore i koje je uništilo starosedeoce Kosova". Ovakve izjave izazivaju nasilje prema pripadnicima jednog etnosa i na duže staze onemogućuju koegzistenciju različitih etnosa u jednoj sredini.

c) Slučaj Na granici monstruočnosti

U dnevnim novinama Glas javnosti, 25.09.2006. godine je u rubrici pisma čitalaca objavljen tekst "Na granici monstruočnosti" u kome se nevladine organizacije kvalifikuju kao antisrpske i sluge SAD-a.

Strane zemlje se kvalifikuju kao neprijatelji, što pojačava već postojeću ksenofobiju i klaustrofobiju javnog mnjenja.

14) Slučaj "Čedina izdaja", Kurir

U dnevnom listu Kurir je 16.09.2006. godine objavljena slika lidera Liberalno demokratske partije (LDP) sa kapom koja predstavlja albansko nacionalno obeležje (keče), i sa tekstom pod nazivom "Čedina izdaja", u kome se, između ostalog navodi da je lider LDP najavio kampanju za izbacivanje Kosova iz Ustava Srbije.

Napad je nastavljen 17.09. kada je objavljen tekst "Jedan je Šiptar". Autor se osvrće na izjavu Čedomira Jovanovića da stav da je Kosovo sastavni deo Srbije ne treba upisivati u preambulu novog ustava, i iz tog razloga ga naziva "Šiptarom". U istom kontekstu napominje da "Čeda već poznaje jednog Šiptara" što je dobro poznati nadimak Dušana Spasojevića, ubijenog vođe zemunskog klana koji je optužen da je ubio premijera Đinđića, i već odavno plasirana laž u medijima da je Jovanović bio u bliskim i prijateljskim vezama sa njim. Uz ovu aluziju na vezu Jovanovića sa organizovanim kriminalnim klanom koji je ubio Đinđića i pokušaj skidanja odgovornosti sa državnih

struktura, tajnih službi i podzemlja za ubistvo premijera, list nastavlja da manipuliše činjenicom da se Jovanović i njegova stranka zalažu za drukčije rešenje kosovskog problema od zvaničnog, te tako jeftinom aluzijom kvalifikuje Jovanovića kao kriminalca i izdajnika, jer je "duboko potresen činjenicom da u Srbiji živi dva miliona Šiptara koje on još nije upoznao".

Ovaj slučaj predstavlja tipičan oblik diskriminacije po etničkoj osnovi i po političkoj različitosti, jer se politički stav izrečen u Srbiji, a koji je po nekim svojim bitnim elementima blizak stavu pojedinih albanskih partija sa Kosova, izjednačava i proglašava izdajom i antisrpsvom, a ceo albanski narod se predstavlja kao simbol zla, nasilja i kriminala. Na ovaj način, podstiče se i nasilje prema svima koji imaju drugačiji politički stav i mišljenje u vezi sa rešavanjem kosovskog pitanja na način koji ne odgovara novoj srpskoj populističkoj homogenizaciji, te zato sam naslov i fotomontaža imaju karakter govora mržnje čiji je cilj da se kod čitalaca podstakne nasilje i diskriminacija protiv druge nacije i protiv političkih neistomišljenika.

YUCOM je 06.10.2006. godine podneo tužbu za utvrđenje širenja netrpeljivosti u ovom slučaju.

15) Slučaj Radio "Fokus"

Prva napomena koju moramo napraviti je da je Radio Fokus jedna od pet radio stanica kojoj je RRA dodelila nacionalnu frekvenciju, kao i da je dodeljivanje frekvencije komentarisano kao ustupak Srpskoj radikalnoj stranci, koja nezvanično stoji iza ovog medija. Radio Fokus svakodnevno emituje emisije sa sadržajem koji se u najmanju ruku može kvalifikovati kao govor mržnje. YUCOM je u ovom slučaju postupao po pritužbama građana koji su dostavljali informacije o nepravilnostima. YUCOM je u oktobru 2006. uputio dopis RRA uz konkretne primere govora mržnje, ali odgovor niti bilo kakva reakcija još uvek nije usledila.

UMESTO ZAKLJUČKA I PREPORUKE

Iskustvo dosadašnjeg rada YUCOM-a je pokazalo da preduzimanje mera i pokretanje postupaka ne mogu iskoreniti govor mržnje niti može sprečiti dalje podsticanje diskriminacije i nasilja, ali da ove mere i postupci mogu, ukoliko se profesionalno izvedu, biti dobar povod da se podstakne rasprava na temu netrpeljivosti i diskriminacije, kao i da se otvore mnoga druga pitanja kršenja ljudskih prava. Trenutno je teško zauzeti definitivan stav o podnetim tužbama, zato što su svi postupci u formalno-pravnom ispitivanju. Vidljivo je da se ni u jednom predmetu nije još odlučivalo o suštini, te se otvara pitanje na koji način se može tražiti promena vrednosnog sistema, a da se takav potez ne tumači kao atak na slobodu izražavanja. Naše je mišljenje da bi u ovom delu trebalo precizirati, pre svega Zakon o javnom informisanju s jedne strane, a edukovati sudije da ne odbacuju tužbe zato što ne prepoznaju njihovu suštinu, s druge. Što se tiče nadležnog Ministarstva za kulturu i

informisanje, problem je jasan - Ministarstvo nema kapacitet i ne postupa po svojim ovlašćenjima da vrši nadzor koji je po zakonu dat. Naše je mišljenje da je potrebno povećati pritisak na Ministarstvo, da njihove reakcije ne bi zavisile u budućnosti od političke oportunisti. Na kraju, ovo istraživanje je otvorilo i problem građana čija su prava gestovima i jezikom netolerancije ugrožena, zbog mogućnosti da budu optuženi za ugrožavanje slobode govora. I ovde YUCOM insistira na dodatnoj edukaciji, kako novinara, tako i građana, kako bi se problem prevazišao.

Na kraju, najveći uočeni problem predstavlja RRA, koja je formirana tako da uživa samostalnost, ali vidljivo funkcioniše pod uticajem izvršne vlasti i ni jednim gestom ne pokazuje spremnost da samostalno izvršava ono što je u njenoj nadležnosti. Ostaje otvoreno kako će se ovo pitanje u budućnosti rešiti.

U Beogradu, 20.12. 2006. godine

Tim YUCOM-a: Biljana Kovačević-Vučo, mr Dejan Milenković, prof. dr Stevan Lilić, Milan Antonijević, Suzana Blesić, Dragan Ristić, Natalija Šolić, Mirna Kosanović, Katarina Jozić, Lena Pelić.

Metodologija

Formiran ekspertski tim YUCOM-a koji je povodom realizacije projekta i usaglašavanja metodologije izvršio konsultacije sa predstavnicima Centra za kulturnu dekontaminaciju, Helsinškog odbora za ljudska prava, profesorima Pravnog fakulteta u Beogradu i predstavnicima novinara.

Tim je proučio i analizirao međunarodne dokumente i standarde etike novinarske profesije koji se odnose na podsticanje kulture tolerancije.

Analizom su obuhvaćeni sledeći međunarodni dokumenti:

1) **Ujedinjene nacije:** *Pakt o građanskim i političkim pravima* (1966); *Konvencije o ukidanju svih oblika rasne diskriminacije* (1965);

2) **Savet Evrope:** *Evropska konvencija za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda* (1950); *Preporuka R (97) 20 državama članicama o govoru mržnje*; *Preporuka R (97) 21 o medijima i promovisanju kulture tolerancije* kao i druge relevantne preporuke i rezolucije koje je usvojio Savet Evrope u oblasti medija.

3) **Međunarodna federacija novinara:** Deklaracija o principima postupanja novinara.

4) **Kodeksi profesionalne etike:** Francuske, Bugarske, Rumunije, Holandije kao i domaćih profesionalnih udruženja novinara.

Pripremljen je posebni materijal za izradu Vodiča za otkrivanje govora netolerancije do početka jula.

Pristupljeno izradi evaluacionog lista za utvrđivanje slučajeva podsticanja netolerancije, na osnovu navedenih standarda i dokumenta. U

okviru ovog materijala i evaluacionog lista nalaze se i model tužbe za govor mržnje, modeli predstavki za obraćanje nadležnim državnim organima (Republičkoj radiodifuznoj agenciji i Ministarstvu kulture) koji su izrađeni na osnovu zakonskih odredaba i dosadašnjeg iskustva koje je YUCOM stekao kroz permanentno obraćanje u ovoj oblasti. Modeli mogu biti od koristi budućim i svim drugim korisnicima kako bi izbegli eventualno uskraćivanje ili prolongiranje odgovora na njihove zahteve iz formalnih razloga.

IZVOD IZ IZVEŠTAJA O POLITIČKOM NASILJU¹

U prilogu se nalazi pregled incidenata političkog nasilja u Srbiji u periodu od sredine oktobra 2006. godine do sredine aprila 2007. godine. Istraživači Inicijative su za prikupljanje podataka koristili pored regularnih intervjuova sa žrtvama političkog nasilja, medije, forume na internetu i dokumentaciju Nezavisnog udruženja novinara Srbije i drugih organizacija za ljudska prava. Učestalost i vrste povreda ukazuju da Srbijom vlada političko nasilje, dok se kao odgovor države može izvući generalna nekažnjivost u ovim slučajevima. U veoma malom broju slučajeva državni organi i zvaničnici su preduzeli konkretne, brze i efikasne istrage i kažnjavanje počilaca dela političkog nasilja.

PREGLED INCIDENATA

A AKTI POLITIČKOG NASILJA KOJI SE PRIPISUJU NEPOZNATIM LICIMA

1. Napadi na članove/ice političkih partija

1.1. Napadi na članove LDP - GSS - SDU - LSV

Aktivisti/kinje kao i lideri/kinje Koalicije LDP-GSS-SDU-LSV (u daljem tekstu: Koalicija) su tokom analiziranog perioda bili najčešće žrtve političkog nasilja. U najvećem broju incidenata napadači su i dalje nepoznata lica. U retkim situacijama kada se saznalo ko su napadači, a koje se zasnivaju na izjavama žrtava i svedoka koji su prepoznali napadače, postoje indicije da se radi o pristalicama Srpske Radikalne Stranke ili Demokratske Stranke Srbije. Napadi su bili najfrekventniji tokom referenduma za novi Ustav Srbije i tokom izbora za skupštinu Republike Srbije. Postoje osnovi za sumnju da su ovi incidenti, pretežno, posledica javnih poziva na linč lidera/kinja i aktivista/kinja Koalicije koji su stizali iz političkih stranaka nedemokratskog karaktera ili onih koje su se samoprogasile delom demokratskog bloka.

¹ Iz Izveštaja Inicijative mladih za ljudska prava.

1.1.1. Fizički napadi

25. oktobar 2006 - Dve nepoznate osobe su napale aktiviste LDP-a u Zemunu. Napadači su izašli iz automobila i uz povike nasrnuli na šefa izbornog štaba Opštinskog odbora u Zemunu Dragana Bločića i aktivistu te stranke Ivana Stevića dok su lepili plakate.²

26. oktobar 2006 - Aktivisti/kinje GSS-a Nataša Radulović i Vuk Marinić napadnuti su u Nišu dok su u poštanske sandučice građana ubacivali letke sa pozivom na bojkot referenduma. Aktivistima/kinjama je prišao čovek koji je počeo da ih vređa, nakon čega je fizički nasrnuo na njih udarivši aktivistkinju GSS-a pesnicom u potiljak. Napadač je predsednik kućnog saveta zgrade u kojoj su aktivisti/kinje delili letke.³

28. oktobar 2006 - Petorica nepoznatih muškaraca napali su aktivistu LDP-a u blizini Narodnog pozorišta u Beogradu oko 14 časova. Aktivista LDP-a se udaljavao od štanda ove stranke na kome je potpisivana "Povelja slobode"⁴, kada su mu napadači zadali više udaraca u glavu i potom pobegli.⁵

28. oktobar 2006 - Tokom ustavnog referenduma, član biračkog odbora s biračkog mesta 74 u Jagodini fizički je nasrnuo na aktivistu LDP-a koji je stajao na propisanoj udaljenosti od 50 metara od biračkog mesta i pratio izlaznost građana. Incident je prekinut kada su drugi članovi biračkog odbora istrčali s biračkog mesta i odvucli napadača, a prema nezvaničnim informacijama napadač je član DSS-a.⁶

28. novembar 2006 - Dvoje aktivista/kinja LDP-a napadnuti su oko 14 časova u centru Pančeva dok su delili predizborne letke Koalicije.⁷

² Napadnuti aktivisti LDP-a, B92, 25. oktobar 2006, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=25&nav_category=11&nav_id=216846

³ I aktivisti GSS-a meta napada, 26. oktobar 2006, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=25&nav_category=11&nav_id=216846

⁴ "Povelja slobode" je tekst koji je usvojio LDP kao reakcija na predstojeći Ustavni referendum a koji je ova partija ocenila kao nelegitiman i kao vid protesta protiv političkog nasilja i nedemokratskog obračuna sa neistomišljenicima. Ovaj tekst je uoči referenduma promovisan i sakupljani su potpisi građana koji su podržavali izražene stavove.

⁵ Pretučen aktivista LDP-a, pogledati web stranicu: <http://www.cedajovanovic.com/code/navigate.php?Id=646>

⁶ Napad na aktivistu LDP u Jagodini, Danas, 29. oktobar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20061030/dogadjajdana1.html>

⁷ Napadnuti aktivisti LDP u Pančevu, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=123&nd=1>, i web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=11&dd=29&nav_id=22175

14. decembar 2006 – U beogradskom naselju Šumice aktiviste/kinje SDU-a koji su u sklopu predizborne kampanje Koalicije lepili plakate napala su nepoznata lica.⁸

19. januar 2007 – U Birčaninovoj ulici u Beogradu ispred zgrade broj 42, na kolima lidera LDP-a Čedomira Jovanovića oko 20.20 časova otkrivena je eksplozivna naprava. Eksploziv je primetio šef obezbeđenja restorana "Mitologija" dok je Čedomir Jovanović bio na večeri sa funkcionerima drugih stranaka iz Koalicije. Član predsedništva LDP-a Nenad Milić izjavio je tom prilikom: "Video sam da se radi o pet ili šest uvezanih štapina, koji su pronađeni ispod zadnjeg desnog sedišta džipa, na kojem obično sedi Jovanović"⁹. Dodao je i da je Jovanoviću neposredno pre tog događaja prečeno da "neće živ ući u skupštinu"¹⁰. U saopštenju koje je MUP Republike Srbije objavio 20. januara 2007. godine kaže se da je nakon obavljenog uviđaja konstatovano da se radi o upotrebljenim patronama za vatromet¹¹. Po rečima funkcionera LDP-a, pripadnici kontradiverzionog tima MUP-a tokom vršenja uviđaja na licu mesta izjavili su da se, na osnovu boje i mirisa eksploziva, najverovatnije radi o vitezitu, industrijskom eksplozivu izuzetne razorne moći, uvezanom u 6 štapina¹². Taj eksploziv se koristi za rušenje građevinskih objekata. U saopštenju za javnost LDP navodi da su u više navrata pre ovog događaja obavestavali MUP i Vladu Republike Srbije o opasnosti kojoj je izložen Jovanović, ali da su sva upozorenja ostajala bez odgovora¹³. Indikativno je i da je eksplozivna naprava postavljena pod džip lidera LDP-a u toku predizborne tišine te je Jovanović bio potpuno onemogućen da javno govori o tom događaju kako ne bi kršio pravila izbornog procesa.¹⁴

21. januar 2007 – U toku parlamentarnih izbora, na biračkim mestima u Trsteniku i Obrenovcu kontrolori/ke Koalicije dobili su ozbiljne pretnje fizičkim nasiljem usled čega su bili prinuđeni da se povuku sa biračkih mesta.¹⁵

21. januar 2007 - Kemal Karašik iz sela Trijebine kod Sjenice, kontrolor izlaznosti na biračka mesta ispred Koalicije tokom parlamentarnih izbora,

⁸ *Napad na aktiviste SDU u Beogradu*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=671&nd=1>

⁹ *Milić: Pet ili šest štapina pod džipom Jovanovića*, pogledati web stranicu: <http://www.cedajovanovic.com/code/navigate.php?Id=826>

¹⁰ *Ibid*

¹¹ *Bez eksploziva ispod džipa LDP*, B92, 20 januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=20&nav_category=11&nav_id=228487

¹² *Saopštenje MUP-a uveda za javnost*, pogledati web stranicu: <http://www.cedajovanovic.com/code/navigate.php?Id=827>

¹³ *Ibid*

¹⁴ *Eksploziv ispod vozila Čedomira Jovanovića*, uviđaj u toku, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=3084&nd=1>

¹⁵ *Nove nepravilnosti na izborima*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=3375&nd=1>

napadnut je oko 18.30 časova dok je odlazio sa biračkog mesta broj 1 u selu Borišić. Pretučenom kontroloru je konstatovana teža povreda ramena.¹⁶

21. januar 2007 – U Novom Sadu, tokom parlamentarnih izbora, na biračkom mestu 124 za vreme pakovanja glasačkog materijala fizički je napadnut kontrolor Koalicije. Tom prilikom dobio je nekoliko udaraca, a sumnja se da su napadači sin članice biračkog odbora iz Srpske radikalne stranke i njegov poznanik.¹⁷

25. mart 2007 – Aktivisti/kinje LDP-a napadnuti su ispred vidikovačke pijace u Beogradu tokom deljenja propagandnog materijala. Nepoznati napadač je prvo pokušao da isprovocira aktiviste/kinje LDP-a cepajući im flajere, a nakon toga je oborio štand i polomio ga.¹⁸

1.1.2. Napadi na imovinu

06. oktobar 2006 – Tokom noći u mestu Vrdnik, opština Irig, nepoznati napadači su polomili stakla na prostorijama LDP-a.¹⁹

27. oktobar 2006 – Nepoznata lica su, u toku noći, demolirala i opljačkala prostorije odbora LDP-a u opštini Stari Grad u Beogradu. Provalnici su odneli kompjuter sa svim podacima vezanim za članstvo i aktivnosti stranke.²⁰

27. oktobar 2006 – Nepoznata osoba je "pocepala gume" na parkiranom automobilu Srđana Pešića, odbornika LDP-a u Skupštini grada, koji je u prethodnom periodu učestvovao u kampanji za bojkot ustavnog referenduma²¹

21. novembar 2006 - U toku noći, grupa nepoznatih napadača razbila je stakla na prostorijama LDP-a u Bečeju.²²

02. decembar 2006 – Trojica nepoznatih napadača su oko 13 časova u okolini Đeram pijace u Beogradu polomili štand Koalicije i tom prilikom vređali i psovali aktiviste/kinje Koalicije koji su delili predizborni materijal nazivajući ih "fašistima", "ustašama" i "izdajnicima".²³

26. decembar 2006 - U centru Beograda u Knez Mihailovoj ulici, kod restorana "Ruski car" napadnut je štand LDP-a. Sumnja se da su napad počinili

¹⁶ *Ibid*

¹⁷ *Ibid*

¹⁸ *Još jedan napad na aktiviste LDP-a*, pogledati web stranicu: <http://www.cedajovanovic.com/code/navigate.php?Id=888>

¹⁹ *Još jedan napad na prostorije LDP*, Danas, 09. oktobar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20061009/vojvodina1.html#3>

²⁰ *Ibid*

²¹ *Policija u Nišu privela posmatrača LDP*, Danas, 29. oktobar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20061030/dogadjajdana1.html>

²² *Napad na prostorije LDP u Leskovcu*, Danas, 22. novembar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20061122/dezurna1.html>

²³ *Napad na LDP na Zvezdari*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=195&nd=1>

navijači fudbalskog kluba "Rad" i pripadnici SRS-a. Napadači su prevrnuli štand i uništili propagandni materijal i zvučnike, ali nisu povredili nikog od aktivista/kinja. Jedan od aktivista LDP-a koji je tada bio prisutan, Novica Mićović, izjavio je da su im napadači govorili da su "Šiptari, ustaše i narkomani", i pretili da će da ih "kolju kada dođu na vlast".²⁴

18. januar 2007 – Nepoznati muškarac polomio je oko 14 časova štand Koalicije u Požeškoj ulici ispred broja 118 na Banovom brdu u Beogradu. Prema rečima koordinatora mladih LDP-a za Čukaricu Dragana Novakovića, muškarac star između 25 i 30 godina, kratko ošišan, odeven u plavu jaknu, šutnuo je štand. Od siline udarca prednja poprečna ploča se prepolovila i štand se srušio.²⁵

20. januar 2007 – Kuća predsednika Demohrišćanska stranka Srbije Vladana Batića, koji je ujedno i jedan od izabranih poslanika u skupštini Republike Srbije sa izborne liste Koalicije, je kamenovana. Napad se dogodio u Obrenovcu kada su nepoznati napadači kamenicama polomili nekoliko prozora i pobjegli. Inače, Vladan Batić je bio i Ministar pravde u Vladi dr. Zorana Đinđića, a njegova stranka je saopštila i da su pre godinu dana njegove poslovne prostorije zapaljane pomoću eksplozivne naprave i da počinioci još uvek nisu pronađeni.²⁶

20. januar 2007 – Kuću dr. Ljiljane Gavrilović, kandidatkinju za poslanicu Koalicije, u Staroj Pazovi, kamenovala su nepoznata lica. Tom prilikom je polomljeno nekoliko prozora, a u kući se nalazilo troje dece.²⁷

20. januar 2007 – Nepoznata lica kamenovala su prostorije LDP-a u Žablju²⁸

26. januar 2007 – Prostorije LDP-a u Vrdniku, opština Irig, demolirane su dok su se predstavnici ove partije nalazili na sastanku kandidata/kinja za poslanike Koalicije u hotelu Termal.²⁹

14. februar 2007 – U Kuli, nepoznati napadači su kamenovali prostorije LDP-a, polomili dva prozora i bezuspešno pokušali da provale u kancelarije stranke. Nakon toga su u okolnim ulicama pocepali plakate ove stranke.³⁰

²⁴ *Napadnut štand LDP u centru Beograda*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=1214&nd=1>

²⁵ *Huligan polomio štand Koalicije LDP-GSS-SDU-LSV na Banovom brdu*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&offset=132>

²⁶ *Razbijeni prozori na Batićevoj kući*, Danas, 20. januar 2007, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20070120/hronika1.html#4>

²⁷ *Kamenovana kuća kandidatkinje LDP-GSS-SDU-LSV u Staroj Pazovi i prostorije LDP u Žablju*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=3364&nd=1>

²⁸ *Ibid*

²⁹ *Demolirane prostorije LDP u Vrdniku*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&offset=84>

³⁰ *Kamenovane prostorije LDP u Kuli*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=4342&nd=1>

01. mart 2007 – Komadom asfalta, nepoznata lica slomila su prozor na stanu funkcionerke GSS-a Vesne Pešić.³¹

10. mart 2007 – Nepoznati napadači su demolirali prostorije LDP-a u Loznici.³²

1.1.3. Pretnje, verbalni napadi

27. oktobar 2006 – Aktiviste/kinje SDU-a tokom lepljenja plakata na Čukaričkoj padini u Beogradu, presrela je grupa mladića koja im je pretila.³³

23. novembar 2006 – U Loznici, u toku noći, grupa nepoznatih lica koja su se potpisala kao "Oslobodioci Loznice", nacrtala je na zidovima zgrade u kojoj se nalaze prostorije LDP-a kukasti krst pored čega su napisali "ustaše", "fašisti" i "izdajnici".³⁴

23. novembar 2006 – Na obeležavanju desetogodišnjice studentskog protesta na Filozofskom fakultetu u Beogradu verbalno je napadnut lider LDP-a Čedomir Jovanović, a čula su se i skandiranja: "Zig heil" i "Nož, žica, Srebrenica".³⁵

08. decembar 2006 – U Beogradu, na prostorijama opštinskog odbora LDP-a Palilula nepoznata lica su na staklu ispisali "Ustaše".³⁶

11. januar 2007 – U Šabcu na zidu kancelarije LDP-a nepoznate osobe su nacrtale kukaste krstove.³⁷

16. april 2007 – Članovi Liberalno demokratske partije i aktivisti nevladinih organizacija blokirali su u 11.55 časova saobraćaj u Beogradu na uglu ulica Kralja Milana i Kneza Miloša u znak protesta zbog bombaškog napada na novinara Dejana Anastasijevića. Jedan od prolaznika krenuo je u fizički obračun sa demonstrantima nazivajući ih izdajnicima srpskog naroda, zbog kojeg je on "krv prolivao". Pored toga napadač je otvoreno podržao napad na Anastasijevića. Policija je udaljila napadača od demonstranata i na taj način sprečila tuču.³⁸

³¹ *Osude napada na stan Vesne Pešić*, RTS, 02. mart 2007, pogledati web stranicu: http://www.rts.co.yu/jedna_vest.asp?belong=&IDNews=178809

³² *Napad na prostorije LDP u Loznici*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=4588&nd=1>

³³ Pogledati web stranicu: <http://www.građanskisavez.org.yu/srp/saopštenja2.php?id=805>

³⁴ *Napad na LDP u Loznici*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=117&nd=1>

³⁵ *Fašističke parole na Platou*, Politika, 24. novembar 2006, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

³⁶ *Vandalizam na Paliluli*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=417&nd=1>

³⁷ *Šabac: Kukastim krstovima protiv LDP*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=1945&nd=1>

³⁸ *Policija sprečila batine*, NUNS, 17. april 2007, pogledati web stranicu: <http://www.nuns.org.yu/vesti/view.jsp?articleId=7714>

1.2. Napadi na članove DS-a

Za politički orijentisane napade na DS karakteristično je da se u devet od 10 slučajeva radi o napadima koji su usmereni prema liku i delu dr. Zorana Đinđića i Borisa Tadića, predsednika Republike Srbije. Cepenjanje bilborda i postera sa likom dr. Zorana Đinđića, u kontekstu svih okolnosti vezanih za njegov život, atentat na njega i sudski proces koji je u toku, moraju se smatrati glorifikacijom tog zločina.

1.2.1. Napadi na imovinu

21. februar 2007 – U Zrenjaninu su pocepani bilbordi sa likom dr. Zorana Đinđića.³⁹

12. mart 2007 – U centru Jagodine pocepani su plakati sa slikom dr. Zorana Đinđića na kojima je pisalo "Sledimo viziju".⁴⁰

1.2.2. Pretnje, verbalni napadi

03. januar 2007 – Na zgradi gimnazije u glavnoj ulici u Čupriji ispisan je grafit "Tadića pored Đinđića".⁴¹

04. januar 2007 – U Čupriji, na zidu Gradskog muzeja nacrtan je čovek na vešalima, pored koga je ispisan "BOR_S" što jasno asocira na predsednika Srbije Borisa Tadića.⁴²

07. januar 2007 – U Čupriji se pojavio grafit na vojnoj stambenoj zgradi u Karađorđevoj ulici, na kome je pisalo "Boris=CIA".⁴³

08. januar 2007 – U Surdulici na zidu zgrade gimnazije nacrtana su vešala visoka oko dva metra, na kojima je obešen čovek ispod koga je napisano "TADIĆ".⁴⁴

³⁹ LDP Zrenjanin osuđuje cepanje bilborda sa likom Zorana Đinđića, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=4441&nd=1>

⁴⁰ Iscepani plakati o Đinđiću, B92, 12. mart 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=12&nav_category=11&nav_id=236160

⁴¹ Grafit "Tadića protiv Đinđića", B92, 03. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=03&nav_category=11&nav_id=225891

⁴² Novi preteći grafit u Čupriji, B92, 04. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=04&nav_category=11&nav_id=226025

⁴³ Čuprija: Novi grafit protiv Tadića, B92, 07. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=07&nav_category=418&nav_id=226491

⁴⁴ Grafiti mržnje širom Srbije, B92, 08. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=08&nav_category=11&nav_id=226699

09. mart 2007 – Plakat na kome se nalazi lik Zorana Đinđića i kojim se najavljuje skup "Dr Zoran Đinđić" na Pravnom fakultetu u Beogradu, je pocepan, a preko njega je nacrtan kukasti krst.⁴⁵

1.3. Napadi na članove partija Roma

Na osnovu analize detalja napada na članove/ice partija Roma može se izneti ocena da je reč o nasilju koje je sa jedne strane motivisano rasnom diskriminacijom prema Romima, a sa druge otporom prema vidljivom političkom organizovanju i angažovanju Roma. Napadi na članove/ice romskih partija intenzivirani su uoči i neposredno nakon izbornog procesa u kome su predstavnici Roma osvojili dva poslanička mandata u skupštini Republike Srbije. Paralelno sa procesom političkog nasilja prema Romima dešavao se i veliki broj incidenata prema građanima romske nacionalnosti koji su predstavljali diskriminaciju i izazivanje rasne verske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti⁴⁶. Ovi karakterno podeljeni incidenti ukazuju na klimu, odnosno trend, koji postoji u Srbiji, a koji možemo definisati kao rastući talas nasilja prema Romima u celini.

1.3.1. Fizički napadi

6. februar 2007 – Predsednik udruženja Roma, Jordan Vasić koji je putovao u društvu Zorana Vasića i njegove supruge, doživeo je lakšu saobraćajnu nezgodu, odnosno sudar sa drugim vozilom kojim je upravljao nepoznati čovek u alkoholisanom stanju i još nekoliko osoba. Osobe iz drugog vozila su počele verbalno i fizički da napadaju Jordana Vasića i njegove saputnike. Patrola saobraćajne policije koja je po pozivu došla na uviđaj povodom sudara nije pokušala da spreči ove napade već je jedan od policajaca prokomentarisao "Mnogo su Cigani podigli glavu". Ohrabreni ovakvom reakcijom policajaca, napadači su uzeli dizalicu za kola i nož čime su naneli povrede Jordanu Vasiću i njegovim saputnicima.⁴⁷

1.3.2. Pretnje, verbalni napadi

31. januar 2007 – Na kući predsednika opštinskog odbora Unije Roma Srbije, Miroslava Meržana, u Kikindi nacrtan je kukasti krst. Miroslav Meržan

⁴⁵ Mladi LDP osuđuju skrnaoljenje lika dr Zorana Đinđića, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=4567&nd=1>

⁴⁶ Krivični zakonik, usvojen 06. oktobra 2005. godine, stupio na snagu 01. januara 2006. godine, Službeni glasnik Republike Srbije 85/2005, 88/2005 – ispr, i 107/2005 – ispr, član 317

⁴⁷ Rasistički napad u prisustvu policije, Danas, 09. februar 2007, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20070209/hronika2.html#2>

je agenciji Beta rekao da ne zna ko je to mogao da uradi, ali da mu je sused jednom rekao da je "Hitler trebalo da poubija sve Rome".⁴⁸

20. januar 2007 – Na više od 30 romskih kuća u selu Međa u leskovačkoj opštini tokom noći su zalepljeni plakati pretećih poruka. Na plakatima je rukom bilo ispisano "Romi u Indiju", "Romi, glasaćete 21, a 23. ćete leteti u vazduh". Na plakatima je bio nacrtan i kukasti krst.⁴⁹

29. mart 2007 – Na zgradi trafo-stanice u Užicu, u blizini kuća u kojima žive Romi, osvanuo je grafit "Stop Cigani". Incident je prijavio predsednik užičke organizacije "Unije Roma", Predrag Jovičić. Deo grada u kome je grafit ispisano zove se "Carina", i u njemu živi oko 40 Roma.⁵⁰

1.4. Napadi na članove ostalih partija

Iako u mnogo manjoj meri u odnosu na Koaliciju, rezultati istraživanja ukazuju i na političko nasilje prema DSS-u, SDA, PSS-u, SRS-u i SVM-u. Ovim političkim partijama dogodio se po jedan napad na političkoj osnovi. Ovako širok dijapazon napadnutih političkih stranaka govori u prilog postojanja kulture političkog nasilja u Srbiji koja je postala redovan i prihvatljiv vid političke borbe, odbrane određenih ciljeva i komunikacije sa biračkim telom

1.4.1. Napadi na članove DSS-a

11. januar 2007 – U Beogradu u Ruzveltovoj ulici, aktiviste/kinje DSS-a koji su lepili plakate ove stranke, napala je grupa nepoznatih lica. Tom prilikom Miloš Kontić, jedan od aktivista, zadobio je povrede glave.⁵¹

1.4.2. Napadi na članove SDA

14. novembar 2006 – Na kuću Mahmuta Hajrovića aktiviste SDA u Novom Pazaru, bačena je bomba koja je eksplodirala. Tom prilikom Hajrovićeva supruga je zadobila povrede od gelera u predelu stomaka, a kasnije je i preminula.⁵²

⁴⁸ *Kukasti krst na kući Roma*, B92, 31. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=31&nav_id=230069

⁴⁹ *Kukasti krstovi na kućama Roma*, B92, 20. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=20&nav_category=418&nav_id=228495

⁵⁰ *Grafit napisao maloletnik*, B92, 29. mart 2007, pogledati web stranicu:

⁵¹ *Napad na aktiviste DSS*, pogledati web stranicu: <http://www.dss.org.yu/vesti/vest.php?id=3784>

⁵² *Zumreta Hajrović podlegla povredama*, pogledati web stranicu: <http://www.sandzaknews.com/vijesti.php?action=opsirnije&kat=2&id=371>

1.4.3. Napadi na članove PSS-a

21. decembar 2006 – Dejana Mladenovića iz Ljiga, kandidata PSS-a, pretukla je grupa od sedam ili osam nepoznatih lica ispred prostorija ove stranke u tom gradu.⁵³

1.4.4. Napadi na članove SRS-a

14. februar 2007 – SRS je saopštila da je na kuću funkcionerke te stranke u Novom Sadu, Smiljane Kočić, bačena eksplozivna naprava.⁵⁴

1.4.5. Napadi na članove SVM-a

25. februar 2007 – Nepoznata lica razbila su prozore na kancelariji Okružnog odbora SVM-a. Prozori su razbijen komadom asfalta, a na prozoru je napravljen otvor prečnika jednog metra.⁵⁵

1.4.6. Napadi na članove SDP-a

11. april 2007 – Trojica mladića u majicama sa likom Ratka Mladića i šajkačama upala su u prostorije Sandžačke demokratske partije u Zemunu. Po izjavi koju je televiziji B92 dao Šaik Bajramović, predsednik mesnog odbora SDP-a, mladići su psovali "tursku majku" članovima odbora i uzvikivali "Proteraćemo vam predsednika", "Šta ćete ovde Turci", "Znate vi ko smo mi", "Karlovac, Karlobag, Virovitica". Pored toga napadači su pocepali fotografije predsednika Srbije Borisa Tadića i Rasima Ljajića. Napad se dogodio oko 18 časova.⁵⁶

2. Napadi na nevladine organizacije

Motivi napada na aktiviste/kinje nevladinih organizacija su raznovrsni zbog čega je teško pronaći njihov zajednički imenitelj. Dešavalo se da aktivizam u nekoj od nevladinih organizacija dovodi do iritacije i predstavlja razlog za fizičko nasilje. Neki od napadača su nasrtali na aktiviste/kinje nevladinih organizacija jer ih smatraju zaštitnicima seksualnih manjina. Zabeleženi su

⁵³ *Pretučen poslanički kandidat PSS*, Danas, 22. decembar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20061222/hronika1.html>

⁵⁴ *Vučić: Bomba na kuću radikala*, B92, 14. februar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=02&dd=14&nav_category=11&nav_id=232589

⁵⁵ *Nemir izaziva nerad policije*, pogledati web stranicu: <http://www.vmsz.org.yu/sh/onama/cikk.php?id=256>

⁵⁶ *Upad Mladića u SDP Rasima Ljajića*, B92, 11. april 2007, pogledati web stranicu:

napadi na aktiviste/kinje koji su posledica poziva na bojkot referenduma i aktivnog učešća u antireferendumske kampanji, što je analogno napadima na političke partije koje su pozivale na bojkot.

2.1. Fizički napadi

22. januar 2007 – Oko ponoći, u prolazu ulice Sremske ka Zelenom vencu u Beogradu, tri nepoznate osobe napale su aktivistkinju Žena u crnom Violetu Đikanović i aktivistu Miloša Uroševića. Jedan od napadača je Milošu rekao: "Vidi ga, peder jedan. Ja tebe znam. Ti si u Ženama u crnom. Zbog tebe imam krivičnu prijavu". Prilikom napada Violeta Đikanović je zadobila kontuziju lica.⁵⁷

24. januar 2007 – U Nišu, dvojica nepoznatih muškaraca su napali aktivistu Inicijative mladih za ljudska prava Radojicu Bunčića. Dok se kretao ulicom Stefana Prvovenčanog iz pravca suda prema zgradi u kojoj se nalazi kancelarija Inicijative, čuo je kako neko kaže "Evo ga onaj". Kada se okrenuo nepoznati mladić ga je udario rukom u desnu stranu lica, a zatim su ga gurnuli i oborili na zemlju. Sve vreme su ga psovali. Napadači nisu bili stariji od 25 godina. Radojica Bunčić je tom prilikom zadobio podliv ispod desnog oka.⁵⁸

26. oktobar 2006 – Oko 21 čas u Novom Pazaru grupa od pet nepoznatih lica napala je aktiviste/kinje nevladine organizacije Urban-In dok su lepili plakate u okviru akcije poziva na bojkot referenduma o Ustavu Srbije. Napadači su im oduzeli i pocepali plakate i zapretili da će ih prebiti ukoliko nastave sa lepljenjem⁵⁹

2.2. Napadi na imovinu

07. januar 2007 – U Zrenjaninu uništeni plakati Inicijative mladih za ljudska prava na mađarskom jeziku kojima se građani/ke pozivaju da izađu na izbore⁶⁰

⁵⁷ *Država mora bolje štiti prava na različitost*, Radio slobodna Evropa, 22. januar 2007, pogledati web stranicu: <http://www.danas.org/article/2007/01/22/279b9cd0-47ec-4b3f-9418-158a078c2774.html>

⁵⁸ Izveštaj o incidentu od 24. januara 2007, izveštaj se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁵⁹ *Napad na LDP i NVO*, B92, 27. oktobar 2006, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=27&nav_category=11&nav_id=217297

⁶⁰ *Zaustaviti grafite mržnje*, pogledati web stranicu: <http://www.yihr.org/Srpski/Saopštenja/Saopštenja%202007/Html/Zaustaviti%20grafite%20mrznje.php>

2.3. Pretnje, verbalni napadi

27. oktobar 2006 – U dnevnim novinama "Glas javnosti" izašao je tekst koji je potpisan od strane Dragoljuba Petrovića, a u kome se o direktorici nevladine organizacije Fond za humanitarno pravo, Nataši Kandić, kaže da je pod dejstvom leskovačkih pljeskavica i da ima sreće što neće gostovati u sledećoj emisiji "Utisak nedelje" na televiziji B92, jer bi stanari zgrada u okolini B92 prešli sa petardi na bestrajne topove. Na kraju dodaje: "Sreća za Natašu, šteta za proizvođače municije".⁶¹

18. novembar 2006 – U dnevnom listu "Kurir", u tekstu koji je potpisao Dušan Prelević, direktorka Fonda za humanitarno pravo Nataša Kandić naziva se "sirenom zla", a zatim se dodaje i "da je dovođenje Kandićeve u vezu sa humanošću isto što i izjednačavanje skinhedsa sa pisanjem haiku poezije". Na kraju teksta Prelević kaže: "Baš da vidimo hoće li joj koja stranka uputiti čestitku i pritom sebi potpisati smrtnu presudu. Time is a bitch! Među mnogim drugim kurvama oko nas".⁶²

01. decembar 2006 – Biljana Kovačević Vučo, direktorka nevladine organizacije YUCOM, dobila je sms poruku sledeće sadržine: "Veštice i kurvo bude li Kosovo nezavisno, masakriraćemo tebe i Verana Matića i ceo B92 i Čedu i ostale izdajice, kurve i pedere. Zato iselite se iz naše države odmah svi, odmah i zauvek, jer ovo je država srpskog naroda i ostalih, a vi ne spadate ni u ostale, već u smeće. Niko vam ne može pružiti spas jer Siniša Vučinić navija za nas. Živeo Siniša".⁶³

10. decembar 2006 – U dnevnom listu "Glas javnosti" izašao je intervju u kome Radomir Smiljanić kaže: "Ja sam u listu Kurir nazvao Kandićevu i njene drugarice Biserko, Pavićeviću i Vučo "četiri jahačice apokalipse" jer one donose srpskom narodu kugu, rat, glad i smrt".⁶⁴

13. februar 2007 – U dnevnim novinama "Politika" objavljen je tekst političkog analitičara Slobodana Antonića u kome se bavi "upoređivanjem otmice Kosova sa silovanjem" i ulogom nevladinih organizacija u tome. Na kraju teksta Antonijević kaže: "Srbijo mila ne moraš glumiti. Slobodno plači. Najvažnije je da ih sve zapamtiš. I one koji su se po tebi ređali i one koji su navijali i dobacivali. Jer jednoga dana... Da, da. Jednoga dana!".⁶⁵

⁶¹ *Dobri dani*, Glas javnosti, 27. oktobar 2006, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁶² *Time is a bitch!*, Kurir, 18. novembar 2006, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁶³ *Živimo u zatvorskom dvorištu sa siledžijama*, Nedeljeni telegraf, 06. decembar 2006, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁶⁴ *Hag je naša prokleta aolija*, Glas javnosti, 10. decembar 2006, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁶⁵ *Jednoga dana!*, Politika, 13. februar 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

17. februar 2007 - U dnevnom listu "Kurir" izašao je tekst pod naslovom "Zatvor" u kome advokat Svetozar Vujačić i predavač na Fakultetu bezbednosti Darko Trifunović upućuju pretnje nevladinoj organizaciji Žene u crnom, LDP-u i predstavnicima/ama Albanaca sa juga Srbije. Naime oni pozivaju državne organe da kazne pomenute sa po 15 godina zatvora jer podrivaju i ugrožavaju zemlju i njen teritorijalni integritet.⁶⁶

28. februar 2007 - Koordinatoricu kancelarije Inicijative mladih u Nišu Maju Stojanović i aktivistu Radojicu Bunčića pratila je nepoznata osoba pri povratku kući sa proslave godišnjice rada kancelarije. Nakon što su prešli most na reci Nišavi iz pravca centra grada prema tvrđavi, osoba koja ih je pratila im je prišla i rekla: "A vi ste oni što štitate pedere i lezbejke. Vi ste antisrbi, a ja sam četnik". Zatim im je pretio: "Prvi sledeći put kada vas budem sreo razbiću vas. To znači da ću da vas razbijem na smrt".⁶⁷

04. mart 2007 - U tekstu autora Dragoljuba Petrovića koji je izašao u dnevnim novinama "Kurir" kaže se: "...da se nije desila neverovatna serija saopštenja takozvanih nevladinih organizacija. Retko ime za česte budale. NVO su se ovoga puta oglasile samo po pitanju presude u Hagu, jer ne dobijaju adekvatan honorar za praćenje presuda za utvrđivanje očinstva u Beogradu... NVO imena Inicijativa mladih za za ljudska prava i seksualna pomagala izvršila je suicidalni genocid..."⁶⁸

3. Napadi na medije

05. oktobar 2007 - Jovanka Mrdović voditeljka serijala "Pogled sa Avale" koji se emituje na televiziji "Avala" izjavila je da je njena emisija ugašena po zahtevu ministra unutrašnjih poslova Dragana Jočića. Rekla je: "U spornoj emisiji su gostovali Goran Petrović i Vladimir Božović i sama emisija je bila puna opštih mesta, ali bilo je dosta kritike na račun resornog ministra Jočića. Emisija je trajala nekih deset minuta kraće nego što je trebalo, a po završetku glavni producent TV Avale Vladan Alimpijević rekao mi je da je zvao Dragan Jočić, ministar policije. U ponedeljak mi je rečeno da je bilo pritisaka i kao problem je navedeno to što nisam napadala goste i tako branila ministra Jočića. Rekli su mi da zbog toga moram da se malo primirim, da sačekam mesec - dva da se situacija smiri i da za to vreme ne smem da se pojavljujem na televiziji".⁶⁹

⁶⁶ *Zatvor*, Kurir, 17. februar 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁶⁷ Izveštaj o incidentu od 29. februara 2007. godine, nalazi se u dokumentaciji Inicijative

⁶⁸ *Dragan Kojić Jeba*, Kurir, 04. mart 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁶⁹ *Vlast protiv slobode medija*, Glas Javnosti, A.I, 07. oktobar 2006, pogledati web stranicu http://www.mediacenter.org.yu/code/navigate.asp?Id=4&from_date=10/5/2006&to_date=10/13/2006&content=&search=true

03. januar 2007 - Nepoznata grupa ljudi pokušala je da provali u prostorije Nezavisnog društva novinara Vojvodine, ali nisu uspeali. Predstavnici Nezavisnog društva novinara Vojvodine sumnjaju da je ovaj napad povezan sa njihovim društvenim angažmanom.⁷⁰

02. april 2007 - Nakon što je TV B92 pokrenula javnu raspravu o činjenici da Velimir Ilić, ministar za kapitalne investicije u Vladi Republike Srbije, nelegalno gradi Kliniku za srce od 3000 kvadratnih metara u selu Kačulice, ekipa te televizije je otišla da napravi reportažu na licu mesta. Radnici koji izvode radove na lokaciji su im tom prilikom rekli: "Ajde kupi te skalamerije i idi...Očeš da kupiš, da pretim ti. Ti si došao ovde da nas zajebavaš, jel tako? Ti nas zajebavaš, ajde bre ne seri. Treba vama izlomiti te skalamerije, bolje sklonite, da ti ne bi uzeo, omlatio o put i šta ćeš mi, šta mi možeš?"⁷¹

02. april 2007 - Rukovodilac fabrike boja "Neven kolor" iz Leskovca Boško Jović najpre je zabranio televizijskoj ekipi "TV Leskovac" da snimi požar koji je izbio u fabrici. Kada je nakon toga na TV Leskovac objavljena vest da je požar lokalizovan, Jović je upao u prostorije televizije u pratnji jedne osobe i pretio i vređao novinare. Zatim je namerno oštetiо redakcijsku opremu, a zatim i fizički napao snimatelja Milorada Jovića, uhvatio ga za vrat, davio i udario mu glavu o zid.⁷²

03. april 2007 - Iako je Komitet za ljudska prava Ujedinjenih nacija u novembru 2005. godine naložio Srbiji da ukine presudu protiv novinara i urednika novina "Kikindske", Opštinski sud u Kikindi je doneo odluku da prethodno izrečene kazne od 12.000 i 20.000 dinara preinače u kaznu zatvora u trajanju od 80 dana⁷³. Udruženja novinara NUNS-a i NDNV-a su, povodom ovog slučaja, objavili saopštenje u kome se, između ostalog, kaže: "To je nastavak mračne represivne sudske i političke kampanje protiv uglednog kikinskog novinara. Jedini greh Željka Bodrožića je u tome što svoj posao obavlja preofesionalno i hrabro, što svojim tekstovima podseća na prošlost i sadašnjost lokalnih moćnika"⁷⁴

05. april 2007 - Predsedniku Nezavisnog društva novinara Vojvodine i šefu dopisništva agencije Beta, Dinku Gruhonjiću, upućene su pretnje smrću na neonacističkom sajtu "Stormfront". Objavljena je Gruhonjićeva fotografije i napisano je: "Tog skota treba ubiti, ne diskutovati o njemu" i "Dinko, znamo gde živiš". Na forumu tog sajta su postavljeni i odlomci iz knjige Gorana Davidovića "Slučaj Nacionalni stroj". Zbog uvreda i kleveta iznesenih u toj

⁷⁰ *Pokušaj provala u NDNV*, B92, 03. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=01&dd=03&nav_category=11&nav_id=225870

⁷¹ *Kako ministar Ilić krši zakon*, B92, 03. april 2007, pogledati web stranicu:

⁷² *UNS osudio nasilje nad snimateljem*, Glas javnosti, 02. april 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁷³ *Nastavak mračne represivne kampanje*, Dnevnik, 04. april 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁷⁴

knjizi, Gruhonjić je tužio Davidovića. Davidović je nedavno prvostepeno osuđen na godinu dana zatvora zbog izvršenja krivičnog dela izazivanje rasne, verske i nacionalne mržnje i netrpeljivosti.⁷⁵

08. april 2007 – Na neonacističkom sajtu "Stormfront" nakon što je zatvorena tema o Dinku Gruhonjiću, postavljena je nova tema pod nazivom "Hapšenje Davidovića". Jedan od forumaša je poručio svojim istomišljenicima (mислеći na Dinka Gruhonjića): "Idući put bez ovakvih ispada, ako već hoćeš nekoga da odvališ, čuti, idi i odvali ga"⁷⁶

13. april 2007 – Nepoznate osobe su u 2.30 ujutro podmetnuli dve bombe na prozor stana novinara Dejana Anastasijevića u beogradskom naselju Vračar. Jedna od bombi je eksplodirala usled čega su oštećeni prozor spavaće sobe Atanasijevića, fasada oko prozora kao i putnička vozila koja su se nalazila na ulici ispred zgrade. U trenutku napada Atanasijević je bio u stanu sa suprugom i malim detetom. Prema informacijama policije sa uviđaja podmetnute bombe su bile tipa "M-52" koje imaju veću razornu moć od "običnih kašikara" i koje mogu da budu opasne po život u krugu od oko 100 metara od mesta eksplozije⁷⁷. Nekoliko dana pre napada, Anastasijević je u javnim nastupima kritikovao presudu Veća za ratne zločine Okružnog suda u Beogradu u slučaju "Škorpion".⁷⁸

19. april 2007 – Glavni i odgovorni urednik magazina "Status" Slaviša Lekić optužio je vlasnika kompanije "Delta holding" Miroslava Miškovića i glavnog urednika dnevnih novina "Večernje novosti" manojla Vukotića da su sprečili distribuciju i objavljivanje reklame za novi broj časopisa "Status". U izjavi koju je glavni urednik "Statusa" dao navodi se da je mogući motiv objavljivanje drugog dela intervjua sa Vladimirom Bebom Popovićem.⁷⁹

20. april 2007 – Nakon što je novinar Miloš Vasić gostovao u emisiji "Replika" na televiziji B92, na programu Radija Fokus koji je vodio novinar Marko Janković, slušaoci su tražili likvidaciju Vasića kao i svih drugih koji ne misle isto kao oni. Radio Fokus ima nacionalnu frekvenciju.⁸⁰

21. april 2007 – Na sahrani Ismaila Prentića u Novom Pazaru koji je prethodnog dana ubijen u sukobu sa policijom naodnuti su novinari Zoran

⁷⁵ *Pretnje smrću predsedniku NDNV*, B92, 05. april 2007, pogledati web stranicu:

⁷⁶ *Nove poruke mržnje na sajtu "Stormfronta"*, Blic, 09. april 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁷⁷ *Pokušaj ubistva novinara "Vremena"*, B92, 03. april 2007, pogledati web stranicu:

⁷⁸ *Kandić: Eksplozija u vezi sa Škorpionima*, Dnevnik, 15. april 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁷⁹ *NUNS osudio sprečavanje distribucije magazina "Status"*, Politika, 19. april 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁸⁰ *Pretnje novinaru na Radio Fokus*, B92, 20. april 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=04&dd=20&nav_category=11&nav_id=242927 ili *Radio Fokus poziva na linč*, NUNS, pogledati web stranicu: <http://www.nuns.org.yu/vesti/view.jsp?articleId=7759>

Šaponjić iz "Glasa javnosti" i "Kurira" i Miloš Cvetković iz dnevnog lista "Večernje novosti". Šaponjić je napadnut u trenutku kada je pokušao da fotografiše kolonu koja je nosila telo. Otet mu je i polomljen fotoaparat, da bi mu zatim bilo udareno nekoliko šamara. Cvetković je i pored fizičkog napada uspeo da izbegne sukob i sačuva opremu.⁸¹

4. Napadi na državne institucije

4.1. Fizički napadi

21. mart 2007 – Uoči poslednje sednice Skupštine opštine Odžaci, građani nisu dozvolili odbornicima da zauzmu mesta u poslaničkim klupama. Bilo je vređanja, raznih dobacivanja, ali i fizičkih napada. Jedan od građana je udario odbornika DS-a Zorana Filipovića pesnicom u stomak, a fizički je napadnut i odbornik PSS-a Mirko Važić.⁸²

4.2. Napadi na imovinu

28. decembar 2006 – Na zgradu skupštine opštine u Požarevcu nepoznati napadači bacili su ručnu bombu i naneli manju materijalnu štetu. Predstavnik opštine Branislav Popović rekao je da je bomba bačena u 20:45 i da su kamere na zgradi opštine snimile napad. Eksplozijom su uništena stakla na jednom od svećanih salona opštine.⁸³

04. april 2007 – U neposrednoj blizini zgrade Skupštine opštine u Preševu, oko 23 časova aktivirana je eksplozivna naprava koja je napravila krater dubok oko 50 i širok oko 15 centimetara. Pritom su polomljeni i prozori na zgradi Skupštine opštine kao i na susednim zgradama. Predsednik Partije za demokratsko delovanje Riza Halimi je povodom incidenta izjavio da je sličan bombaški napad na zgradu lokalnog parlamenta izveden pre tri godine, ali da ni tada krivci nisu pronađeni.⁸⁴

4.3. Pretnje, verbalni napadi

02. oktobar 2007 – Ministar pravde Zoran Stojković izjavio je za TANJUG da mu razne grupe umešane u organizovani kriminal prete. Rekao je

⁸¹ *Napadnuti novinari na sahrani u NP*, B92, 21. april 2007, pogledati web stranicu:

⁸² *Pesnicom u stomak odbornika*, Dnevnik, 21. mart 2007, pogledati web stranicu: <http://www.dnevnik.co.yu/modules.php?name=News&file=article&sid=21558>

⁸³ *Bomba na zgradu SO Požarevac*, Danas, 29. decembar 2007, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20061230/hronika1.html#4>

⁸⁴ *Eksplozija kod opštine Preševo*, B92, 04. april 2007, pogledati web stranicu:

da mu pretnje stižu telefonom i pismima zbog čega je služba procenila da treba da ima obezbeđenje.⁸⁵

28. februar 2007 – Nepoznati počinitelj, ili više njih, oko 1.30 časova zalepili su sliku Ratka Mladića na ulazna vrata Bošnjačkog nacionalnog veća u ulici 28. novembra u Novom Pazaru.⁸⁶

16. april 2007 – Zamenica predsednika Prvog opštinskog suda u Beogradu, Marina Dzeletović, izjavila je da je centrala tog suda u 9.15 časova primila telefonski poziv od nepoznate osobe, koja je saopštila da je u zgradi postavljena bomba koja treba da eksplodira u 10 časova. Nakon evakuacije i pregleda cele zgrade ustanovljeno je da bombe nema⁸⁷

5. Ostalo

20. februar 2006 – Nepoznati počinioci su na grobu bivšeg predsednika Srbije Ivana Stambolića na Fruškoj Gori napisali "Hvala Legija" i nacrtali krst sa četiri ocila. Ivana Stambolića su oteli i ubili pripadnici crvenih beretki 2000. godine.⁸⁸

16. mart 2007 – Na stambenoj zgradi u kragujevačkom naselju Erdoglija u Kopaoničkoj ulici ispisan je grafit "Nož, žica, Srebrenica – Ratko Mladić". Grafit je ispisan crnim sprejom, prečnika jedan metar.⁸⁹

19. mart 2007 – U Novom Sadu na Sinagogi u Jevrejskoj ulici crnim sprejom je nacrtan kukasti krst

17. april 2007 – Žarko R. iz Subotice je oko 7.30 časova ujutro razbio jednu staklenu flašu ispred konzulata Republike Mađarske, a drugu je bacio na terasu zgrade konzulata. Po dolasku ekipe Policijske uprave iz Subotice na mesto incidenta, Žarko R. je policajcima pretio ubistvom i psovao im majku. Nakon toga, pripadnici policije su ga lišili slobode i zadržali zbog sumnje da je izvršio krivično delo izazivanja rasne verske i nacionane mržnje razdora i netrpeljivosti⁹⁰

⁸⁵ Stojković: *Preti mi mafija*, TANJUG, 02. oktobar 2006, pogledati web stranicu <http://www.kurir-info.co.yu/Arhiva/2006/oktobar/02/V-02-02102006.shtml>

⁸⁶ *Provokacija sa Mladićem*, Kurir, 01. mart 2007, kopija teksta se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁸⁷ III opštinski sud: Dojava o bombi, B92, 16. april 2007, pogledati web stranicu:

⁸⁸ *Oskrnavljen spomenik Ivanu Stamboliću*, B92, 20. februar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=02&dd=20&nav_id=233294&nav_category=120

⁸⁹ "Nož, žica..." u Kragujevcu, Press, 16. mart 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁹⁰ *Incident u Subotici*, Dnevnik, 18. april 2007, pogledati web stranicu:

B. AKTI POLITIČKOG NASILJA KOJI SE PRIPISUJU DRŽAVNIM ORGANIMA ILI PREDSTAVNICIMA POLITIČKIH PARTIJA NA VLASTI

1. Akti političkog nasilja koji se pripisuju državnim organima

1.1. Direktno nasilje

1.1.1. Prema građanima

7. februar 2007 – Član DSS-a i direktor pozorišta mladih u Novom Sadu, Tomislav Knežević, organizovao je grupu od 15 maskiranih osoba koje su pretukle trojicu glumaca ovog pozorišta koji su četiri meseca štrajkovali glađu tražeći smenu Kneževića. Jedan od trojice prebijenih glumaca, Dragan Zorić, povodom ovog događaja je izjavio: "Video sam da se sve crni od spitfajer jakni i kapuljača. Ja sam se malo više branio, pa sam i više batina dobio. Mislio sam da ću naći spas na pozornici, ali njima je objašnjeno gde se mi nalazimo i znali su gde treba da dođu, pa su me i u mraku pronašli".⁹¹

1.2. Indirektno, strukturalno nasilje

1.2.1. Prema članovima drugih političkih partija

1.2.1.1. Politička odmazda

29. oktobar 2006 – Član Gradskog odbora LDP-a u Nišu Miloš Grozdanović je tokom ustavnog referenduma sedeo na klupi u dvorištu osnovne škole "Čagar" u kojoj se nalazilo biralište i pratio izlaznost građana na referendum. Prišla su mu dvojica muškaraca od kojih se jedan predstavio kao predsednik biračkog odbora i rekli mu da je "plaćenik, izdajnik srpskog roda i da su ga pravili Amerikanci". Rečeno mu je i da "ne dovodi pedere u Srbiju, već da ide kod njih u Ameriku". Rekli su mu da mora da napusti dvorište škole što je on i učinio, ali je nastavio da prati odziv birača na ulici ispred zgrade škole, ali je tada, po pozivu predsednika biračkog odbora, došla policijska patrola i privela Miloša Grozdenovića pod obrazloženjem da ometa glasanje.⁹²

12. decembar 2006 – Aktivisti/kinje LDP-a su u ulici Danila Kiša u Nišu prefarbali fašističke grafite na kojima su bili nacrtani kukasti krstovi i ispisan "Nacionalni stroj", "Smrt slugama cionizma", "Srbija Srbima" i "Krv i čast". Protiv menadžera LDP-a Đokice Milovanovića, zbog brisanja tih grafita,

⁹¹ *Priveden direktor pozorišta mladih*, B92, 07. februar 2007, pogledati web stranicu:

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=02&dd=07&nav_category=12&nav_id=231140

⁹² *Za dlaku*, Kurir, 30. oktobar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.kurir-info.co.yu/Arhiva/2006/oktobar/30/V-01-30102006.shtml>

pokrenut je prekršajni postupak. U prijavi se ne navodi ko je njen podnosilac, ali je predsednik gradske opštine Crveni krst i funkcioner Srpske radikalne stranke Dragan Bojković izjavio da ona podneta od strane opštinskih čelnika. "Podneli smo prijavu zbog toga što su aktivisti LDP-a prethodno na drugoj javnoj površini ispisivali svoje grafite, što smo snimili kamerom. Nemaju prvo da pišu, pa posle da kreću" – rekao je Bojković.⁹³

24. decembar 2006 – Član opštinskog odbora LDP-a u Topoli, Zoran Milovanović, prisustvovao je zboru građana svoje mesne zajednice Maskar u ovoj opštini i tom prilikom postavljao nekoliko pitanja vezanih za građane tog kraja predsedniku opštine, Draganu Jovanoviću, članu Koalicije DSS-NS, koji je tu bio prisutan. Predsednik opštine je reagovao na postavljena pitanja tako što je pozvao policiju koja je privela Milovanovića na informativni razgovor.⁹⁴

1.2.1.2. Medijski progon

29. oktobar 2006 – Rok muzičar i član DSS-a Bora Đorđević u izjavi za dnevne novine "Press" o političkim strankama i nevladinim organizacijama koje se zalažu za bojkot referenduma izjavio je: "Oko čega imaju da se dvoume? S jedne strane imaju patrijarha Pavla, a s druge Čedu Jovanovića, pedere, lezbejke i ostala govna, pa neka biraju kakvu Srbiju žele". Naslov teksta je: "Za koga ste, patrijarha ili lezbejke".⁹⁵

26. oktobar 2007 – Bogoljub Pejčić, poslanik SDPO i član Odbora za bezbednost Skupštine Srbije u izjavi za "Kurir" optužio je Čedomira Jovanovića za "tajnu saradnju sa kosovskim državicima", a zatim je izneo i pretnju da će nestati iz zemlje i politike". Pejčić je rekao: "Čedomir Jovanović se sastao sa Agimom Čekuom i celom kosovskom vrhuškom. Mislio je da sve to bude tajno, ali pošto je shvatio da ne može da se sakrije, onda je to kao bio zvaničan susret. Posle toga je počeo da se zalaže za nezavisnost Kosova. Uostalom, o Čedomiru Jovanoviću će sve reći zaštićeni svedok Dejan Milenković Bagzi na suđenju za ubistvo Zorana Đinđića. Posle toga Čeda će nestati iz zemlje i politike".⁹⁶

10. januar 2007 – Nakon što je DS objavila da će Božidar Đelić biti njen kandidat za predsednika buduće Vlade Srbije, portparol DSS-a Andrija Mladenović je izjavio da je Đelić prijatelj čoveka sa optužnice i da je neozbiljan

⁹³ Niš: *Prekršajni postupak protiv LDP-a zbog uklanjanja fašističkih grafita*, pogledati web stranicu: <http://www.cedajovanovic.com/code/navigate.php?Id=730>

⁹⁴ *Funkcioner LDP privođen zbog postavljanja pitanja u interesu građana*, pogledati web stranicu: <http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=1084&nd=1>

⁹⁵ *Analiza nepravilnosti tokom referenduma o potrođivanju predloga ustava Srbije*, izveštaj se nalazi u dokumentaciji Inicijative

⁹⁶ *Šiptarski lobi*, Kurir, 26. oktobar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.kurir-info.co.yu/Arhiva/2006/oktobar/25/V-02-25102006.shtml>

čovek. Nekoliko dana DSS je vodio jaku kampanju u javnosti pokušavajući da diskredituje Božidara Đelića kao kandidata za premijera DS-a.⁹⁷

14. januar 2007 – Član DSS-a i nekadašnji savetnik ministra kulture u Vladi Vojislava Koštunice, Bora Đorđević, recitovao je na koncertu koji je DSS organizovao u Beogradu uvredljive stihove koji su se odnosili na Čedomira Jovanovića, predsednika LDP-a: "Podočnjaci, lice blede, nema 'Oženi me, Čedo'. Ribama je dao nogu, oženio on je drogu. Ne znam šta da radim s Čedom, sve đankoze 'apsi redom, policiju ima strogu, samo njemu daju drogu".⁹⁸

08. mart 2007 – Član političke partije Nova Srbija i direktor Javnog preduzeća "Putevi Srbije" Branko Jocić izjavio je da je Rodoljub Šabić, poverenik za informacije od javnog značaja, "korumpirani idiot".⁹⁹

1.2.2. Prema predstavnicima medija

13. novembar 2007 – Ljiljana Čolić, predsednica Upravnog odbora TV Studio B i članica DSS-a je u intervjuu za list "Press", govoreći o Studiu B, izjavila da je "duboko nezadovoljna antisrpskim opredeljenjem te televizije i da je u njenom radu primetila mnoge nezakonitosti, čak i finansijske malverzacije". Ljiljana Čolić je dodala i da već duže vreme nije zadovoljna uređivačkom politikom te kuće i da je pokrenula proces smenjivanja direktorke i glavne i odgovorne urednice Dragane Milićević.¹⁰⁰

13. mart 2007 – Ministar za kapitalne investicije i predsednik političke partije Nova Srbija, Velimir Ilić, na konferenciji za štampu u Vladi Republike Srbije optužio je televiziju B92 da ometa istragu u slučaju "drumska mafija" i da se u priložima koje emituje postavlja kao istražni organ. Ilić je i dodao: "Mlada damo, nemojte da se sekirate, istraga je u toku, nemojte da se ponašate kao istražni organ, nemojte da ste nervozni. Da sam ja na mestu policije, ja bih protiv vas podneo krivičnu prijavu. Vi ste šarmantni, nasmejte se..."¹⁰¹

⁹⁷ *DSS-DS: Sukob oko Đelića*, B92, 10. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?nav_category=418&dd=10&mm=1&yyyy=2007

⁹⁸ *Predizborno skidanje rukavica*, B92, 14. januar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?nav_category=418&dd=15&mm=1&yyyy=2007

⁹⁹ *Uvrede direktora JP Putevi Srbije*, B92, 08. februar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=08&nav_category=120&nav_id=235685

¹⁰⁰ *Napad na antisrpsvo Studija B*, B92, 13.11.2007, pogledati web site: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=11&dd=13&nav_category=11&nav_id=219761

¹⁰¹ *Ilić: B92 kao istražni organ*, B92, 13. mart 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=13&nav_category=11&nav_id=236360

03. april 2007 – Predsednik opštine Novi Pazar, Sulejman Ugljanin, je u intervjuu opštinskoj Regionalnoj televiziji rekao da su pojedini "nečasni" dopisnici beogradskih medija iz Novog Pazara krivi što strani donatori ne žele da dođu u taj kraj. Kao razlog za ovakvu izjavu novinari iz Novog Pazara navode objektivno izveštavanje o incidentima u ovom gradu¹⁰²

1.2.3. Prema nevladinim organizacijama

30. decembar 2006 – Predsednica YUCOM-a Biljana Kovačević Vučo optužila je državu da kažnjava tu nevladinu organizaciju odlukom poreske policije da plati porez na prilog iz zemlje i inostranstva. Kovačević – Vučo je izjavila: "Ovde se radi o jednom političkom progonu, zgodnom u predizbornoj kampanji, da padne neka NVO glava, ionako omražena. Predsednica YUCOM-a je dodala i da se te nevladina organizacija kažnjava jer zadire u oblasti koje ne dogovaraju vlastima.¹⁰³

07. mart 2007 – Prema oceni nevladine organizacije Edukacioni centar u Leskovcu predsednici nevladine organizacije Ženski centar Divni Stanković je iz političkih razloga određen jednomesečni pritvor jer je javno optužila odbornike DSS-a da su Leskovcu naneli milionsku štetu odbijanjem da formiraju skupštinsku vlast.¹⁰⁴

1.2.4. Ostalo

12. mart 2007 – Član DSS-a i pevač grupe "Riblja čorba", Bora Đorđević, na koncertu u Beogradskoj areni nazvao je članove svoga benda imenima haških optuženika i kriminalaca. Rekao je: " A ovde sa nama su zlikovci iz domaćih i međunarodnih sudova. Vi ste mislili da su na sceni muzičari, a to su sve odbegli kriminalci: Veselin Šljivančanin, Biljana Plavšić, Ratko Mladić i Milorad Ulemek Legija, a ja sam Radovan Karadžić, koji je zapravo izvršio plastičnu operaciju". Portparol DSS-a Andreja Mladenović je povodom toga izjavio da ta stranka nema nikakve veze sa onim što članovi njihove partije promovišu.¹⁰⁵

¹⁰² Ugljanin bi da uređuje događaje i medije, Glas javnosti, 03. april 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

¹⁰³ *Neće porez*, Kurir, 30. decembar 2006, tekst se nalazi u dokumenatciji Inicijative

¹⁰⁴ *Aktivisti protestovali u Leskovcu*, B92, 07. mart 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=07&nav_category=11&nav_id=235457

¹⁰⁵ *Đorđevići "haški optuženici"*, B92, 12. mart 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=12&nav_category=11&nav_id=236196

2. Akti političkog nasilja koji se pripisuju predstavnicima političkih partija

1. Srpska radikalna stranka

1.1. Fizički napadi

28. oktobar 2006 – U toku ustavnog referenduma na biračkom mestu na Detelinari u Novom Sadu član SRS-a je išamarao člana biračkog odbora iz DS-a Ivana Zorkića, pošto je primetio da je skidao plakate sa likom Vojislava Šešelja koji su se nalazili u blizini glasačkog mesta¹⁰⁶. Zakonom je zabranjeno isticanje simbola političkih stranaka i drugog propagandnog materijala na biračkom mestu kao i u krugu od 50 metara od biračkog mesta.¹⁰⁷

30. novembar 2006 – Ispred prostorija LDP-a u centru Zrenjanina, poslanik SRS-a Milorad Krstin fizički je napao aktivistu LDP-a koji je tom prilikom zadobio povrede glave i prebačen je u Urgentni centar u Zrenjaninu.¹⁰⁸

01. decembar 2006 – Član SRS-a napao novinara lista "Blic" Svetu Mirkovića u Požarevcu. Mirković je ispred Skupštine opštine Požarevac fotografisao obezbeđenje SRS-a koje je nosilo bedževe sa likom predsednika ove stranke i haškog optuženika Vojislava Šešelja, kada mu je jedan od njih prišao, oteo foto aparat i udario ga rukom u glavu. Neposredno pre ovog incidenta odbornik SRS-a u skupštini opštine, Tihomir Jeremić, rekao je novinaru Miletu Veljkoviću da će "goreti zbog onoga što piše".¹⁰⁹

12. januar 2007 - Pripadnici SRS-a su u Novom Sadu napali aktiviste/kinje LDP-a koji su u centru lepili plakate svoje stranke.¹¹⁰

26. mart 2007 – Članovi udruženja malih privrednika "Opstanak" su uz pomoć odbornika SRS-a, Rašo Vučinića, koji im je otvorio vrata opštine, upali na sednicu skupštine opštine Novi Beograd i prekinuli je. Napadači su pobili kordon policije i pretili da će se fizički obračunati sa prisutnima.¹¹¹

¹⁰⁶ *Gusto*, Kurir, 29. oktobar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.kurir-info.co.yu/Arhiva/2006/oktobar/29/V-01-29102006.shtml>

¹⁰⁷ Zakon o izboru narodnih poslanika (Službeni glasnik RS 18/04), član 55, pogledati web stranicu:

<http://www.rik.parlament.sr.gov.yu/cirilica/propisi/ZakonIzbNarPosl.doc>

¹⁰⁸ *Poslanik SRS napao aktivistu LDP*, pogledati web stranicu:

<http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=165&nd=1>

¹⁰⁹ *Radikal napao novinara*, B92, 01. decembar 2006, pogledati web stranicu:

http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=12&dd=01&nav_id=222045

¹¹⁰ Pogledati web stranicu:

<http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=2150&nd=1>

¹¹¹ *Nasilni upad u SO Novi Beograd*, B92, 27. mart 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=27&nav_category=11&nav_id=238638

28. mart 2007 – Na sednici Skupštine opštine u Rumi, odbornik SRS-a Slobodan Radojev nasrnuo je na odbornicu LSV-a Leposavu Rapajić rečima da će je izlomiti i slomiti joj naočare ukoliko još jednom izađe na govornicu. Pored toga, uputio je odbornici LSV-a mnogo psovki.¹¹²

1.2. Napadi na imovinu

11. januar 2007 – Pripadnici SRS-a su crnom bojom prefarbali dva bilborda Koalicije u Žablju.¹¹³

1.3. Pretnje, verbalni napadi

11. novembar 2006 – SRS je izdala saopštenje za javnost u kome napada novinara Srđana V. Tešina zbog intervjua koji je dao splitskim novinama "Feral tribune". SRS navodi da Tešinov nastup "u stranoj štampi predstavlja političku kampanju protiv grada u kojem živi", ocenjujući da je "nesumnjivo da je Tešin pobudio sumnju u vlastiti književni talenat i sasvim izvesno krenuo kroz mrak politike o kojoj tako malo zna".¹¹⁴

02. decembar 2006 – Učesnici mitinga podrške Vojislavu Šešelju koji je organizovala SRS uzvikivali su parolu "Ubij, zakolji da Tadić ne postoji" koja predstavlja otvoren poziv na linč predsednika Srbije i predsednika DS-a Borisa Tadića¹¹⁵

23. decembar 2007 – U izjavi koju je dao dnevnom listu Kurir, Aleksandar Vučić, generalni sekretar SRS-a poručio je Mlađanu Dinkiću, predsedniku političke stranke G17+ da će ga radikali ukoliko dođu na vlast strpati u zatvor.¹¹⁶

02. mart 2007 – U Matici srpskoj u Novom Sadu održana je promocija knjige "Srbi rimokatolici – takozvani Hrvati". U knjizi se tvrdi da su do početka 20. veka u Istri i na Kvarneru većinsko stanovništvo činili Srbi koji su sa namerom i planski asimilovani i rasrbljivani. Autor knjige je Nikola Žutić a izdavač SRS. Organizatori promocije knjige bili su Javno komunalno preduzeće

¹¹² Psovke za odbornicu, Dnevnik, 29. mart 2007, pogledati web stranicu: <http://www.dnevnik.co.yu/modules.php?name=News&file=article&sid=2188>

¹¹³ Pogledati web stranicu:

<http://www.odnaszavisi.org/index.php?&p=&ni=1945&nd=1>

¹¹⁴ Radikalna Vojvodina: Kazna za kritičko mišljenje, Danas, 11. novembar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20061111/kultura1.html>

¹¹⁵ Prljava kampanja i "psihopate", Danas, 09. januar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.danas.co.yu/20070109/dogadjajdana2.html>

¹¹⁶ Vučić: Dinkića u zatvor, Kurir, 23. decembar 2006, pogledati web stranicu: <http://www.kurir-info.co.yu/Arhiva/2006/decembar/23/V-06-23122006.shtml>

"Lisje" i takozvana Vlada Republike Srpske Krajine u progonstvu. "Premijer" te vlade i direktor "Lisja" je funkcioner SRS-a Milorad Buha.¹¹⁷

23. mart 2007 – Tokom održavanja skupštine Hrvatskog kulturno – prosvetnog društva u Novom Slankamenu, opština Indija, građanin te opštine po prezimenu Šekuljica, pristalica SRS-a, ušao je u prostorije udruženja i počeo da vređa prisutne, nazivajući sve Hrvate "ustašama". Na kraju je rekao da sve Hrvate treba poklati i iseliti iz Slankamena, da im garantuje da do 2008. godine neće biti nijednog "ustaše" u Slankamenu, "da će im zapaliti crkvu i prostorije društva" te "da će ako ustreba platiti ljudima i policiji 50.000 evra kako bi ostvario ono što je zamislio".¹¹⁸

11. april 2007 – Odbornik Srpske radikalne stranke u skupštini Novog Sada, Đorđe Raković, je sa zamenikom Đurašom Jakšićem i Zoranom Ivezićem, savetnikom direktora preduzeća "Informatika" došao u ovu ustanovu i vređao zaposlene na nacionalnoj osnovi govorio im je i da su ustaše. Raković je zgradu napustio tek pošto ga je policija zamolila da to učini¹¹⁹

18. april 2007 – Gradonačelnica Novog Sada i funkcionerka SRS-a Maja Gojković na zasedanju novosadskog parlamenta sukobila se sa šeficom poslaničke grupe G17+ Uranijom Kozmidis Luburić. Gradonačelnica Gojković je vređala porodicu odbornice Kozmidis-Luburić koja je izjavila i da joj je šef odborničke grupe SRS-a Milorad Mirčić na poslednjoj sednici parlamenta dobio da ima "najbolje bradavice u skupštini". Predsednik novosadskog parlamenta Zoran Vučević, inače iz SRS-a, nije reagovao na ove incidente¹²⁰

1.4. Ostalo

11. mart 2007 – Novinarke "Dnevnika" i "Građanskog lista", Zorica Milosavljević i Slađana Stojanović, izbačene su sa godišnje skupštine Opštinskog odbora SRS-a u Sremskim Karlovcima. Predsednik Opštinskog odbora SRS-a Živan Đuragić rekao je novinarkama da "nisu poželjne", jer ne izveštavaju objektivno i "ako niste do sada izveštavali, sada više nećete".¹²¹

¹¹⁷ Ugled Matice doveden u pitanje, Dnevnik, 02. mart 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

¹¹⁸ Ima jedan kućerak u Sremu, Vreme, 29. mart 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

¹¹⁹ Zamenica direktora NOU zvala sina u pomoć da joj otključa kancelariju, Dnevnik, 12. april 2007, tekst se nalazi u dokumentaciji Inicijative

¹²⁰ Arena uvreda, pretnji tužbama, sprdnje, gađenja..., Dnevnik, 19. april 2007, pogledati web stranicu:

<http://www.dnevnik.co.yu/modules.php?name=News&file=article&sid=2215>

1

¹²¹ Novinarke izbačene sa skupa SRS, B92, 11. mart 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=03&dd=11&nav_category=11&nav_id=236020

2. Stranka srpskog jedinstva

2.1. Pretnje, verbalni napadi

5. februar 2007 – Predsednik Stranke srpskog jedinstva i nekadašnji zamenik komandanta Srpske dobrovoljačke garde Borislav Pelević, na konferenciji za štampu održanoj u Beogradu, optužio je televiziju B92 da je “plaćena da vodi antisrpsku politiku”, najavio tužbu protiv Filipa Švarma, urednika nedeljnika Vreme i autora dokumentarnog serijala “Jedinica”¹²², a učesnike u serijalu nazvao “potplaćenim, pijanim ili drogiranim”.¹²³

3. Socijalistička partija Srbije

3.1. Pretnje, verbalni napadi

28. februar 2007 – Direktor sportske hale u Vranju i član SPS-a Ljubiša Anđušević, verbalno je napao i pokušao fizički da se obračuna sa novinarom lokalnog nedeljnika “Vranjske” Dušanom Đorđevićem, nakon rukometne utakmice. Anđušević je pretio Đorđeviću i više puta pokušao da ga udari, a incidentu su prisustvovali još jedan visoki funkcioner SPS-a i njegovo obezbeđenje.¹²⁴

4. Srpsko nacionalno veće sa Kosova

4.1. Pretnje, verbalni napadi

24. oktobar 2006 - Ispred prostorija LDP-a u Beogradu, oko 15 časova, Milan Ivanović, predsednik SNV-a sa Kosova i grupa istomišljenika/ca uzvikivali su preteće parole lideru LDP-a, Čedomiru Jovanoviću. Između ostalog uzvikivali su "Ubijte Čedu".¹²⁵

24. oktobar 2006 - Savez studenata/studentkinja Univerziteta u Kosovskoj Mitrovici i Omladina SNV-a severnog Kosova, održali su u Beogradu skup na kome su čelnike/ce stranaka i nevladinih organizacija koje

¹²² Dokumentarni serijal “Jedinica” se bavi Jedinicom za specijalne operacije vlade Republike Srbije poznatom kao “Crvene beretke”

¹²³ Pelević tuži zbog "Jedinice", B92, 05. februar 2007, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2007&mm=02&dd=05&nav_category=11&nav_id=230961

¹²⁴ Napad na novinara, Nezavisno društvo novinara, 28. februar 2007, pogledati web stranicu: <http://www.ndnv.org/arhiva-vest.php?id=2486>

¹²⁵ Osuda jučerašnjeg skupa u Beogradu, B92, 25. oktobar 2006, pogledati web stranicu http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=25&nav_category=11&nav_id=217013

se zalažu za bojkot referenduma o novom ustavu nazivali “Šiptarima”. Tom prilikom organizovana je i navodna dodela nagrada koju su primali muškarci obučeni u albansku žensku nošnju, a koji su predstavljali Čedomira Jovanovića. Natašu Kandić, Gorana Svilanovića, Nenada Čanka i druge. Pojedini učesnici ovog skupa su nosili majice sa simbolima jedinice “Škorpion” čiji su pripadnici optuženi za ubistvo premijera dr. Zorana Đinđića. Skupu su prisustvovali i lider Srpskog nacionalnog veća Milan Ivanović i jedan od lidera Srba sa Kosova Marko Jakšić.¹²⁶

Tabela političkog nasilja u Srbiji od oktobra 2006. do marta 2007. godine

	Fizički napadi	Napadi na imovinu	Pretnje	Ostalo
LDP-GSS-SDU-LSV	14	15	10	4
SDA	1	-	-	-
Romske partije	1	-	3	-
SVM	-	1	-	-
PSS	1	-	-	-
DSS	1	-	-	-
SDP	-	-	1	-
DS	1	2	7	-
DHSS	-	1	-	-
G17+	-	-	2	-
SRS	1	-	-	-
Mediji	4	1	10	4
Nevladine organizacije	3	1	8	2
Državne institucije	1	2	4	1
Diplomatska predstavništva	-	1	-	-
Građani	1	-	5	-
UKUPNO	29	24	50	11

Fizički napadi – napadi na osobe

Napadi na imovinu – demoliranje ili kamenovanje prostorija, ispisivanje grafita, cepanje bilborda, napadi na kuće članova ili aktivista

Pretnje – pretnje upućene javno, sa skupova ili na ulici

Ostalo – pokretanje sudskih postupaka kao politička odmazda, privođenje na informativne razgovore, politička hapšenja

¹²⁶ Uvrede onima koji su za bojkot, B92, 24. oktobar 2006, pogledati web stranicu: http://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2006&mm=10&dd=24&nav_category=11&nav_id=216785

Tabela akata političkog nasilja koji se pripisuju državnim organima ili predstavnicima političkih partija na vlasti

	Fizički napadi	Napadi na imovinu	Pretnje	Ostalo	Ukupno
Koalicija DSS-NS	1	-	5	3	9
SRS	6	1	7	2	16
SDPO	-	-	1	-	1
SSJ	-	-	1	-	1
SPS	-	-	1	-	1
SDA	-	-	1	-	1
SNV	-	-	2	-	2
Državne institucije	-	-	-	3	3
UKUPNO	7	1	18	8	34

HELŠINŠKI ODBOR ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

SAOPŠTENJA

SRPSKA PRAVOSLAVNA CRKVA SVOJIM DELOVANJEM UMANJUJE SRBIJI IZGLEDE DA SE STABILIZUJE KAO MODERNO DRUŠTVO

Povodom krajnje neubičajenog pisma patrijarha Pavla predsedniku Izvršnog veća Vojvodine Bojanu Pajiću, u kojem se poimence prozivaju funkcioneri i označavaju nevladine organizacije na teritoriji Vojvodine kao »nesumljivi inspiratori« i »duhovni pokrovitelji« incidenata i govora mržnje protiv Srpske pravoslavne crkve, »njenog poglavara, episkopata, sveštenstva i vernika«, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji još jednom upozorava javnost da Srpska pravoslavna crkava u poslednje vreme sve agresivnije nameće kao ključni politički i društveni arbitar.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i ovom prilikom podseća da se ni Srpska pravoslavna crkva ni njen poglavar ili velikodostojnici nisu ni na koji način oglasili kada su se na udaru našli sakralni objekti drugih verskih zajednica. Štaviše, Srpska pravoslavna crkva se nije nijednom rečju osvrnula na eskalaciju etničkih incidenata, posebno u Vojvodini, uprkos verskoj toleranciji za koju se, barem deklarativno, zalaže.

Odbor takođe smatra posebno alarmantnim odnos Srpske pravoslavne crkve prema jednom delu civilnog društva, posebno prema nekim nevladinim organizacijama i pojedincima, koji ukazuju na njenu neprimerenu ulogu u javnoj i političkoj sferi. Mada po definiciji i sama pripada civilnom društvu, Srpska pravoslavna crkva s jedne strane odbija dijalog sa civilnim sektorom, a s druge, sistematski satanizuje sve koji javno podsećaju na ulogu nekih njenih velikodostojnika tokom ratova na teritoriji bivše Jugoslavije i kritikuju njen ukupan i generalizovan odnos prema ratnim zločinima.

Istrajavajući na poraženom nacionalnom projektu - što se posebno reflektuje kroz odnos prema Crnoj Gori, Makedoniji i Kosovu - Srpska pravoslavna crkva nastoji da praktično postane državna religija.

Helsinški odbor za ljudska prava upozorava da delovanje Srpske pravoslavne crkve u tom pravcu ne samo da izaziva zebnju pripadnika drugih verskih zajednica, nego i širom otvara vrata novim interetničkim tenzijama, sužavajući istovremeno prostor ekumenizmu koji je bio u funkciji modernizacije većine evropskih crkava i umanjujući Srbiji izgleda da se stabilizuje kao moderno, multietničko i multikonfesionalno društvo.

Beograd, 12. januar 2006.

„GLAS JAVNOSTI“ NEKRITIČKI VELIČA „SRPSKO RODOLJUBLJE“

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji poziva istoričare i stručnu javnost da reaguju povodom separata „Govori generala Milana Nedića“ objavljenog u izdanju Glasa javnosti i distribuiranog u tom dnevnom listu 13. januara 2005. Selektivno objavljivanje Nedićevih govora i njihovo stavljanje van istorijskog konteksta i bez istorijskih činjenica o zločinima počinjenima prema Jevrejima, Romima, komunistima i drugima za vreme Nedićeve vladavine samo je pokušaj manipulisanja srpskim javnim mnjenjem kome se i dalje pokušavaju nametnuti ratni zločinci kao nacionalni heroji. Milan Nedić je bio predsednik Vlade narodnog spasa u vreme nacističke okupacije Srbije.

Nepotpisani autor separata čak poručuje da Nedićeve govore „svi pravi srpski rodoljubi moraju nositi u svojim dušama i svojim srcima“ jer ih oni „uče njihovim nacionalnim dužnostima za spas srpske otadžbine i za novu veličinu Srpstva“. Kaže se da oni „sačinjavaju suštinu i osnovu pravog srpskog rodoljublja, poniklog iz srpske grude, herojskog duha Srbije i iz gorkog iskustva sadašnjice“.

Helsinški odbor podseća na samo nekoliko citata iz Nedićevih govora koji nisu objavljeni u Glasu javnosti i u kojima on poziva i na ubistva:

“Mržnja naša prema svemu što je komunističko jača je od svega i mi stojimo opet jedan uz drugog kao nekada 1941 godine da crvenoj aždaji odrubimo glavu [...] Uništicemo vas, komuniste, i seme vam zatrti”. (Milan Nedić, *Srpski narod*, 29. januar 1944.)

Milan Nedić istoričarima je poznat i po antisemitizmu i zločinima protiv Jevreja kao i veličanju Nemačkog Rajha. „Što Evropa još živi, hvala budi Velikom Nemačkom Rajhu, koji na Istoku brani i evropsku civilizaciju i evropsku zemlju i evropske narode. Tome komunizmu je mati crvena aždaja – boljševizam [...] To je pogana misao, koja je iznikla u satanskom jevrejskom mozgu. Oni vele kad propadamo mi neka propadne ceo svet. [...] I danas patite do tih odmetnika od Boga i ljudi i Srpskog imena, koji predvođeni jevrejsko-boljševičkim ološem Titom, Singerom, Pijadom i šta ti ja znam kim, pale vaša žita, domove, mostove [...] Našom zemljom ide lelek i plač od te nemani crvene, koja nosi na čelu petokraku jevrejsku zvezdu. [...] ja sam vas pozvao u sveti boj protivu te crvene nemani. Vi ste me poslušali. Mi smo je smlatili; ali

ima još naših odroda, otpadnika od Srpstva koji vršljaju po ovoj svetovnoj zemlji. Utamanjujte ih, prijavljujte ih vlastima i tražite pomoć. Srpskom narodu je suđeno da se bori protivu nekrsta. [...] Sad mu je suđeno da se brani do Sovjeta uduženih sa jevrejima i sa Anglosaksoncima [...] (Milan Nedić, *Srpski narod*, 26. jun 1943.)

Srpski nacionalisti nekritičnim stavom prema akterima Drugog svetskog rata i kvinsliškoj vladi Milana Nedića doprinose konfuziji i dezorijentaciji građana Srbije u pogledu osnovnih postulata evropske tradicije koja se ogleda u antifašizmu. Tako, srpski nacionalisti (poput Koste Čavoškog i drugih) ističu da su Srbi bili najbrojniji u partizanskom pokretu koji je zajedno sa SKJ najzaslužniji za rekonstrukciju druge Jugoslavije. Ovaj argument je u kontradikciji sa onim koji tvrdi da su Srbi bili najžešći protivnici komunizma te da je Jugoslavija bila za njih „tamnica naroda“.

Helsinški odbor ukazuje da je u bilo kojoj demokratskoj zemlji nezamislivo da jedan dnevni list, koji pledira na široku publiku, štampa tekst u kome veliča ratne zločince iz doba nacizma i na taj način širi mržnju prema pripadnicima drugih nacija i antifašističkog pokreta.

13. Januar 2006.

KO JE ŽRTVA, A KO OKRIVLJENI U POSTUPKU PROTIV VLADIKE PAHOMIJA?

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji oštro osuđuje način na koji je vođen nedavno okončani prvostepeni postupak u slučaju vladike vranjanskog Pahomija koji se teretio za dela kojima su se razvijena demokratska društva sistemski pozabavila.

Pravosudni organi su do te mere odugovlačili postupak dok se nije uspostavilo da su dva dela zastarela. Srpska pravoslavna crkva je – uprkos velikom pritisku javnog mnjenja i medija – umesto bilo kakvog unutrašnjeg preispitivanja, jednostavno utvrdila da »niko nije kriv dok se ne dokaže suprotno«. Sa svoje strane, državni organi su upravo jednog optuženog vladiku prihvatili kao člana pregovaračkog tima za Kosovo. Za to vreme četvorica maloletnika su četiri puta morala da svedoče o svojim traumatičnim iskustvima.

Štaviše, postupak je vođen u atmosferi po kojoj bi se dalo zaključiti da je okrivljeni žrtva, a ne građanin koji odgovara za krivično delo za koje je osumljen. S druge strane, potpuno je ignorisana obaveza sudskih organa da sa posebnom pažnjom štite interese maloletnih žrtava ovakvih krivičnih dela, a time i međunarodne konvencije o pravima maloletnih lica.

Beograd, 9. mart 2006.

SRBIJA JOŠ NIJE RASKRSTILA SA MILOŠEVIĆEM

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra da je smrt Slobodana Miloševića bezbrojnim akterima na srbijanskoj političkoj sceni poslužila kao odličan povod ne samo za dalje poricanje odgovornosti za politiku koju je on sprovodio tokom 13 godina vladavine, već i za prebacivanje krivice na sve druge osim na kreatore i izvršioce ratnih zločina i genocidne politike. Histerija koju potpiruju svi vodeći faktori u zemlji ne može prikriti njihovo zadovoljstvo što je suđenje prekinuto i što neće biti optužnice.

Antihaška kampanja koja je u punom zamahu u medijima u suštini je pogubna za bilo kakvu reformsku legitimaciju današnje Srbije i sliku koja se o njoj, upravo ovim povodom, stvara u svetu. Način na koji elektronski mediji, posebno RTS kao javni servis svih građana, i štampani mediji pod kontrolom vlade, poput *Politike* i *Večernjih novosti*, pokrivaju smrt Slobodana Miloševića, dalje radikalizuju Srbiju i izoluje je i od suseda i od sveta. Poruke koje ovih dana upućuju javnosti praktično su eho onih koje smo već godinama slušali sa optuženičke klupe – Tribunal u Hagu ubija Srbe da istina ne bi izbila na videlo, to je politička ujdurma protiv Srbije, optužnica je bila neutemeljena, Tribunal treba odmah zatvoriti kao nekompetentnu instituciju, itd. O kakvoj je strategiji reč najbolje možda svedoči podatak da su svi srpski pritvorenici u Hagu počeli da odbijaju medicinske terapije pod izgovorom da nemaju poverenja u Tribunal.

Očigledno je da se radi o veoma dobro osmišljenoj strategiji čiji je cilj kompromitacija Haškog tribunala i totalni prestanak saradnje sa ovom institucijom. U tom kontekstu i nova obećanja vlade da će u najskorije vreme predati Ratka Mladića i druge optuženike s razlogom postaju diskutabilna kao i svi predhodni izgovori.

Obaveza je Srbije da se jasno pozicionira u odnosu na Miloševićevo nasleđe i da preduzme konkretne mere za demontiranje politike koju je on simblozovao.

Beograd, 15. mart 2006

STOP POLICIJSKOJ TORTURI

U sredu, 15. marta ove godine nekoliko policajaca SUP Kikinda osumljeno je da su tako brutalno pretukli 28-godišnjeg Mihalja Kolončaja iz Kikinde da mu je zbog zadobijenih povreda morala da bude odstranjena slezina. Oktobra 2005. godine, nakon intervencije policijske patrole SUP Kikinda, policajac Saša Mijin je osumnjičen da je na smrt pretukao sugrađanina Zdravka Trivana. U oba slučaja pokrenuti su krivični postupci protiv direktnih izvršilaca, dok je jedan broj policajaca suspendovan zbog propusta u radu.

Mada su nadležni postupili po zakonu u oba slučaja, ostaje činjenica da još uvek nisu uradili ništa da se sistemski spreči svaka vrsta policijske torture, a kamoli ovako teški slučajevi koji rezultiraju smrću i teškim invalidetom.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji još jednom ukazuje da je krajnje vreme da se izvrši radikalna reforma policije, koja podrazumeva ne samo lustraciju pripadnika koji su u poslednjih 15 godina uzeli učešća u najsurovijim oblicima torture i kršenja ljudskih prava, nego i temeljnu promenu obrazovnog sistema za buduće kadrove i edukaciju svih pripadnika policije o konceptu zaštite ljudskih prava i savremenim, zakonom dozvoljenim načinima pribavljanja materijalnih dokaza.

Takva reforma sama po sebi podrazumeva razvijene mehanizme nezavisne kontrole nad zakonitošću rada pripadnika MUP.

Beograd, 21. mart 2006.

POLITIČKI NEISTOMIŠLJENICI PONOVO META NAPADA

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji još jednom izražava duboku zabrinutost zbog činjenice da se u Srbiji sve češće pribegava sili prema ljudima koji zastupaju gledišta različita od dominantne matrice. Poznatom publicisti i poznavaoocu religijskih pitanja Mirku Đorđeviću je samo dan nakon nastupa u televizijskoj emisiji u kojoj je iznosio samo svoje stavove o delu Nikolaja Velimirovića kamenovana kuća.

Tražimo od policijskih organa da posvete posebnu pažnju istrazi ovog slučaja, jer postoje jake indicije da se radi ozbiljnoj, politički motivisanoj pretnji. Država Srbija mora jasno da stavi do znanja svima koji su spremni da se tako razračunavaju sa političkim neistomišljenicima da će protiv njih preduzeti odlučne mere.

Beograd, 17. maj 2006

**VLADA PROPUSTILA JOŠ JEDNU PRILIKU
DA INSTITUCIONALIZUJE DRŽAVU**

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji izražava zabrinutost zbog odluke vlade Republike Srbije da putem uredbe osnuje Službu za ljudska i manjinska prava koja će preuzeti poslove Ministarstva za ljudska i manjinska prava.

I ovim činom srpska politička elita pokazuje da nije spremna da dosledno i odgovorno, i u skladu sa evropskim standardima ostvaruje aktivnu manjinsku politiku. Izbegavajući mogućnost da formira Ministarstvo za ljudska i manjinska prava na republičkom nivou, vlada je praktično stavila do znanja manjinskim zajednicama da ne želi da ih tretira kao ravnopravne partnere u strateški dugoročnom projektu unapređenja i zaštite osnovnih ljudskih i

manjinskih prava. Činjenica da su nadležnosti ranijeg Ministarstva za ljudska i manjinska prava prenete na druga ministarstva i da je imenovan direktor Službe, koji će po funkciji biti i sekretar Saveta za nacionalne manjine, jasna je politička poruka svim građankama i građanima Srbije da će se oblast ljudskih i manjinskih prava i ubuduće temeljiti na arbitrarnosti i dnevno-političkim interesima elita na vlasti.

Republička vlada je odlukom da formira Službu umesto ministarstva za ljudska i manjinska prava propustila još jednu priliku da učini konstruktivan korak u pravcu institucionalizacije države i uspostavljanja mehanizama zaštite elementarne pravne sigurnosti građana i građanki Srbije.

Beograd, 20. juni 2006.

IZVEŠTAJ BIA, POLITIČKI OPASAN

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji je sa velikom zabrinutošću primio izveštaj Radeta Bulatovića, direktora Bezbednosno-informativne agencije, Odboru za bezbednost Skupštine Srbije, u kojem je Vojvodina označena kao područje «pojačanog bezbednosnog rizika» i zahteva od gospodina Bulatovića da obavesti javnost, naročito javnost Vojvodine, na osnovu kojih saznanja je došao do ovakve konstatacije.

Izjava gospodina Bulatovića da ekstremisti iz redova nacionalnih manjina „zloupotrebljavaju aktuelne političke procese“ radi ostvarivanja «separatističkih zahteva», je politički opasna. Identifikujući ekstremiste među pripadnicima vojvođanskih manjina, izveštaj Bezbednosno-informativne agencije ne samo što dodatno jača ionako snažno prisutna antimanjinska raspoloženja, već praktično amnestira ekstremističke organizacije iz redova većine i njihove političke pokrovitelje.

Izveštaj BIA još jednom potvrđuje da sadašnja vlada nije spremna da sprovodi politiku integracije manjina i da se suštinski angažuje na decentralizaciji Srbije. Zbog toga Helsinški odbor upozorava na mogućnost da se ocene BIA zloupotrebe za sprečavanje javnog dijaloga o autonomiji Vojvodine.

Beograd, 21. juni 2006.

JEDANAEST GODINA OD SREBRENIČKOG MASAKRA

Podsećamo da se 11. jula navršava 11 godina od kako je u Srebrenici počinjen najstrašniji zločin u Evropi nakon Drugog svetskog rata, kojeg je međunarodni tribunal jasno okarakterisao kao genocid.

Podsećamo da su najodgovorniji za ovu istorijsku ljagu još uvek na slobodi i još uvek od mnogih tretirani kao nacionalni heroji.

Podsećamo da Srbija - dok se optuženi za srebrenički masakr ne dovedu pred lice pravde, i društvo u celini jasno ne distancira od politike koja je do njega dovela - neće moći da se legitimise kao moderna demokratska država.

Zahtevamo od vlasti Republike Srbije da konačno ispune preuzete međunarodne obaveze. Tražimo da se na dostojan način oglase barem povodom ove, jedanaeste godišnjice masakra koji je potresao svet, kada to već nisu učinili prošlog jula kada su međunarodna zajednica i pojedinačne zemlje odavale dužnu počast hiljadama bespomoćnih ljudi masakriranih u Srebrenici 1995. godine.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Komitet pravnika za ljudska prava
Centar za kulturnu dekontaminaciju
Inicijativa mladih za ljudska prava
Građanske inicijative
Fond za humanitarno pravo
Žene u crnom
Beogradski krug
Sandžački odbor za ljudska prava, Novi Pazar
Sandžački intelektualni krug, Novi Pazar
URBAN-IN, Novi Pazar
Unija studenata Novog Pazara
Udruženje povratnika "Reintegracija", Novi Pazar
Argus – Civilno udruženje Mađara
u Vojvodini za prava manjina, Novi Sad
Nezavisno društvo novinara Vojvodine, Novi Sad
Dobrotvorno društvo „PANONIJA“, Novi Sad
Centar za regionalizam, Novi Sad

Beograd, 6. juli 2006.

I REPUBLIČKA VLADA ODGOVORNA ZA RADIKALIZACIJU POLITIČKIH PRILIKA U NOVOM PAZARU

Izražavajući najdublje žaljenje zbog ubistva odborničkog kandidata Liste za Sandžak Ruždije Đurovića i ranjavanja Sulejmana Đurovića tokom održavanja lokalnih izbora u Novom Pazaru, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji snažno osuđuje svaku upotrebu nasilja u političkom procesu.

Zabrinut zbog zaoštavanja političkih prilika u Sandžaku, Odbor poziva sve političke aktere u Novom Pazaru i Sandžaku, a posebno političke lidere dve najuticajnije stranke da pokažu političku razboritost i odgovornost, i deluju u pravcu smirivanja strasti nakon ovog tragičnog događaja.

Istovremeno, Odbor zahteva od nadležnih državnih organa da preduzmu sve mere kako bi razotkrila pozadina ovog gnusnog zločina, a od republičke vlade – koju smatra odgovornom za radikalizaciju političkih prilika u Novom Pazaru - da se okrene suštinskim pitanjima od kojih zavisi budućnost Srbije i osigura miran i bezbedan život svih građana, bez obzira na njihova politička uverenja i stranačku pripadnost.

Beograd, 12. septembar 2006.

RATKO MLADIĆ - »POKLON« POSTER - OTVORENO PISMO -

Poster koji je čitaocima »poklonio« dnevni list »Glas javnosti« u broju od ponedeljka, 25. septembra 2006. godine, otvara niz ozbiljnih pitanja na koja Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji i Komitet pravnika za ljudska prava zahtevaju odgovor i razjašnjenje od nadležnih, prevashodno od policije, Vojske Srbije i Nacionalnog saveta za saradnju sa Haškim tribunalom.

Prvo, kako je moguće da na paradi organizovanoj povodom promocije klase oficira Vojske Srbije, i u prisustvu najviših državnih funkcionera, »anonimni« civil neometano paradira posterom najtraženijeg haškog begunca, Ratka Mladića, u prirodnoj veličini? Zašto ćute predsednik Boris Tadić i premijer Vojslav Koštunica od kojih je traženo da reaguju?

Drugo, postavlja se pitanje da li je *Glas javnosti* samoinicijativno objavio sliku Ratka Mladića odmah nakon parade. *Glas javnosti* je nedelju dana testirao ne samo javnost, već i državu i zaključio je da mogu objaviti i poster. Time su protivnici saradnje sa Hagom demonstrirali svoju nadmoć u odnosu na one koji su za saradnju.

Treće, postavlja se pitanje da li Srbija 2006. godine samo zbog pritiska međunarodne zajednice reaguje na one koji glorifikuju ratni zločin.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Komitet pravnika za ljudska prava
Građanske inicijative

Beograd, 26. septembar 2006.

OTVORENO PISMO PREDSEDNIKU USTAVNE KOMISIJE

Izmene i donošenje ustava u savremenom svetu predstavljaju jedan od najznačajnijih poslova u kojima dolaze do izražaja ne samo demokratska opredeljenja država, već i stepen njihove odgovornosti prema građanima.

Način na koji se predstavnici zakonodavne i izvršne vlasti odnose prema donošenju novog ustava Srbije, i to naročito u poslednjih nekoliko nedelja, ogoljavaju njihovu višegodišnju politiku i pokazuju nizak stepen svesti

o demokratskim principima ustrojstva države, ali i još veće odsustvo bilo kakve odgovornosti prema građanima ove zemlje.

Ustavna komisija koja rad na donošenju novog ustava Srbije obavlja kroz nekoliko potkomisija, umesto da redovno izveštava javnost o rezultatima tog rada, ponaša se kao da je u pitanju usaglašavanje nekog internog dokumenta, a ne najvišeg pravnog akta koji se tiče svakog pojedinca. Propisana procedura donošenja Ustava nedvosmislena je i jasna, i podrazumeva učešće javnosti i transparentnost: podrazumeva najširu javnu raspravu. Međutim, Ustavna komisija je sebi dozvolila da ovu proceduru ne poštuje. Takav stepen bahatosti i nekompetentnosti nisu pokazale čak ni institucije Miloševićevog režima kada su donosile Ustav Srbije 1990. godine. Sada smo suočeni sa vlašću koja se svim silama trudi da svetu dokaže da je demokratska, ali pri tom ne poštuje nijedan princip demokratije, niti ume da po njima postupa.

Najava da će rad na predlogu Ustava biti okončan za dve nedelje i potom upućen u skupštinsku proceduru i na referendum, bez ikakve mogućnosti predhodnog izjašnjavanja stručne i celokupne javnosti, predstavlja grubo kršenje propisane procedure i omalovažavanje građanskog društva, ali i negaciju demokratije.

Javnost jeste obaveštena o postojanju dve zvanične verzije predloga, o kojima Ustavna komisija raspravlja, ali izgleda da javnost sama treba da nadje načina da do tih tekstova dodje i da samo nagadja u kom pravcu deluje Komisija. Takvim stavom celokupna javnost je marginalizovana, njeno učešće obesmišljeno, a rad na donošenju novog ustava postao je nezakonit.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Građanske inicijative i Komitet pravnika za ljudska prava - YUCOM izražavaju zabrinutost zbog ovakvog grubog kršenja demokratske procedure i zahtevaju da se donošenje ustava odloži kako bi se svi segmenti društva mogli uključiti u raspravu.

Beograd, 27. septembar 2006.

ZAKON O RESTITUCIJI I ISTORIJSKE ČINJENICE

Tokom zvanične posete Izraelu ministar spoljnih poslova Srbije Vuk Drašković je, obraćajući se Savetu za međunarodne odnose, istakao da su stradanje Srba, Jevreja i Roma u »hrvatskom nacističkim logorima Jasenovac i Gradiška po zverstima nadmašivali Aušvic, Mautauzen i Treblinku« i najavio da će imovina koja je oduzeta Jevrejima nakon Drugog svetskog rata biti vraćena usvajanjem Zakona o restituciji. »Zločini se ne smeju zaboraviti, jer je i zaborav zločina – zločin«, rekao je Drašković.

Tačno.

Upravo zato Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji postavlja otvoreno pitanje ministru Draškoviću zašto svojim izrealskim domaćinima nije obećao da neće biti zaboravljeni zločini koje je kolaboracionistička vlada Milana Nedića počinila nad Jevrejima u Srbiji u periodu 1941-44. godine i zašto ni reču

nije pomenuo da je ta ista vlast, preuzevši ključne ideje nacionalsocijalizma o nužnosti zaštite čistote »krvi i rase«, prevazišla i samog Hitlera u uspostavljanju »novog poretka« u kojem više neće biti Jevreja. Istovremeno Odbor postavlja pitanje i ministru Draškoviću i zakonodavcima pred kojima se nalazi Zakon o restituciji - hoće li mirne savesti verifikovati povratak imovine oduzete nakon 1945. godine, a pri tom »zaboraviti« istorijske činjenice sadržane u uredbama i dekretima Nedićeve vlade.

Prečutati tadašnju propagandu da je »interes međunarodnog jevrejstva da srpski narod nestane« i zvaničnu politiku rasne i nacionalne diskriminacije, izbacivanja s posla, oduzimanje celokupne imovine ili uskraćivanje svih građanskih prava ne može se tumačiti drugačije nego kao namerni, orkestrirani zaborav, odnosno prekrajanje istine i rehabilitacija zločina. Ima li u tom slučaju ijedan predstavnik današnje vlasti moralno pravo da ističe kako je »zaborav zločina - zločin«?

Beograd, 7. novembar 2006.

SPOMENIK JAŠI TOMIĆU - NEPRIHVATLJIV ČIN

Jučerašnje otkrivanje spomenika Jaši Tomiću i to u samom centru Novog Sada, i upravo na Svetski dan borbe protiv fašizma i antisemitizma, nije samo još jedan u nizu incidenata koji blate priznate vrednosti demokratskog sveta i bacaju mrlju na građanski identitet Vojvodine.

Jučerašnji čin kojim su novosadski radikali odali priznaje jednom izrazitom antisemiti i ubici liberalnog mislioca Miše Dimitrijevića praktično je samo odraz onoga što se u Srbiji, nažalost, već smatra legitimnim i dopustivim: glorifikacija zločina i mračnjaštva s jedne, i potiranje slobodne misli s druge strane.

S toga Helsinški odbor za ljudska prava još jednom upozorava da restauracija najkonzervativnijih ideoloških programa uzima opasnog maha u Srbiji. Štaviše, reč je o više nego zabrinjavajućem trendu koji Srbiju ubrzano vraća u najgoru prošlost, i to u vreme kada se ona, sudeći po tvorcima najnovijeg ustava, ubrzano kreće ka Evropi i nastoji da kvalifikuje za procese globalne integracije.

Beograd, 10. novembar 2006.

GRADSKA VLADA MORA DA ZAŠTITI STUDIO B

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji poziva gradsku vladu i Demokratsku stranku da pod hitno preduzmu korake da zaštite medijske slobode i zaustave pritiske na Televiziju Studio B i njenu direktorku Draganu Milićević. Demokratska stranka ne sme da popusti pred zahtevima Demokratske stranke Srbije da se "pokrene pitanje programa gradske televizije

jer ta stranka nije zadovoljna njenim programom". Ukoliko DS popusti pred tim učenama DSS, biće suodgovorna za ozbiljno ugrožavanje medijskih sloboda i prava na drugačije mišljenje u Srbiji.

Demokratska stranka Srbije, kao vladajuća, ima pristup svim medijima, uključujući i Studio B. S druge strane, Studio B je televizija koja daje prostor i onima koji zastupaju alternativno mišljenje i koji se suprotstavljaju nacionalizmu i vrednostima stvaranim za vreme Slobodana Miloševića, i stoga se razlikuje od većine drugih elektronskih medija. Demokratska stranka Srbije pokazuje da joj nije dovoljno što njeni stavovi dominiraju na gotovo svim nacionalnim televizijama, već sebi hoće da podredi i jednu gradsku stanicu i time uvede Srbiju u potpuni medijski mrak.

Helsinški odbor izražava veliku zabrinutost i zbog toga što se to dešava u izbornoj kampanji i strahuje da će to biti model i za gušenje drugih medija. Smenjivanje direktorke Sudija B pod pritiscima Demokratske stranke Srbije bilo bi direktno kršenje prava na mišljenje i moglo bi da dovede Srbiju u situaciju da se brani pred sudom u Strazburu.

Beograd, 14. novembar 2006.

15 GODINA OD PRVOG VELIKOG ZLOČINA PROTIV ČOVEČNOSTI NA TERITORIJI BIVŠE JUGOSLAVIJE

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji podseća javnost da se ovih dana, tačnije 20. novembra, navršava 15 godina od kako je bivša JNA – uz svesrdnu pomoć teritorijalaca koje je preporučivalo samo njihovo etničko poreklo i kriminogenih paravojnih formacija – »oslobodila« Vukovar tako što ga je sistematski razorila, opljačkala, etnički očistila, ubijala civilno stanovništvo skriveno po podrumima i formirala zloglasne logore poput Ovčare.

Nažalost, ni posle petnaest godina nakon prvog velikog zločina protiv čovečnosti na teritoriji bivše Jugoslavije – čiji neposredni akteri u lancu komandovanja danas odgovaraju pred tribunalom u Hagu – u Srbiji nema ni naznaka da će se u skorije vreme ozbiljno, u institucijama sistema, preispitati ideološka pozadina i suština osvajačkog pohoda na teritoriju koju je po definiciji trebalo braniti samo od spoljnog neprijatelja. Bez jasnog distanciranja od projekta iz kojeg su potekli vukovarski i drugi teški zločini u ratovima 1991-1999. godine i isto tako jasnog distanciranja od ideja koje i dalje šire njegovi tvorci i protagonisti, Srbija će stalno nailaziti na prepreke na putu pune normalizacije odnosa i sa Hrvatskom i sa drugim zemljama regiona. Nažalost, te iste prepreke stajace i na putu njene pune demokratizacije i transformacije u modernu, evropsku državu.

Beograd, 17. novembar 2006.

“VIŠI DRŽAVNI INTERESI” I TJENANMEN

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji oštro protestuje zbog pritiska koji su »u ime viših državnih interesa«, Ministarstvo inostranih poslova Srbije i gradske vlasti izvršili na organizatore Festivala autorskog filma i time sprečili prikazivanje »Letnje palate«, filma o jednom od najbrutalnijih kršenja ljudskih prava od strane države krajem 20. veka.

Podržavajući odluku predsednika Saveta Festivala Dinka Tucakovića da podnese ostavku zbog ovako nedopustivog mešanja državnih organa Srbije u pravo na slobodu izražavanja, Helsinški odbor za ljudska prava postavlja pitanje nadležnima kako će im činjenica da je publika u Beogradu – za razliku od one u Sloveniji ili Kanu – ostala uskraćena jednog autorskog viđenja masakra na Tjenanmenu pomoći u Savetu bezbednosti UN kada se bude rešavao status Kosova.

Beograd, 30. novembar 2006.

**NADLEŽNI DA SE JASNO OGLASE POVODOM
NAJNOVIJIH PORUKA SOCIJALISTA I RADIKALA**

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji ne spori da se oživljavanje ratne retorike i jednog propalog ratnog projekta, koje se ovih dana promovisalo bilo kao politički kredo ili »politički testament« sa skupova Socijalističke partije Srbije i Srpske radikalne stranke mogu – čak i uprkos činjenici da prizivaju najsramnije stranice u istoriji Srbije - tumačiti kao sredstva u predizbornoj kampanji, pa i nesporno pravo na slobodu izražavanja.

S druge strane, Odbor podseća nadležne organe da imaju obavezu da štite Ustavom utvrđeni pravni poredak i sprečavaju svaku aktivnost koja na bilo koji način narušava demokratske principe, naročito ukoliko poziva na nasilje. Pošto takva obaveza nadležnih, a posebno javnog tužioca Republike Srbije, ne prestaje da važi tokom izbornih kampanja i političkih nadmetanja, Helsinški odbor od njih traži da savesno utvrde da li je sadašnja propaganda partija koje su dovele i vodile rat, i tih godina držale u rukama apsolutnu vlast, ratnohušakačka i time u suprotnosti sa državnim interesima današnje Srbije i načelima proklamovanim u njenim pozitivnim aktima, i da svoj sud jasno saopšte javnosti. To će biti nedvosmisleni signal i srbijanskoj javnosti i međunarodnoj zajednici da li Srbija jeste ili nije raskinula sa ratnom politikom Slobodana Miloševića, i da li jeste ili nije zaslužila legitimaciju nove demokratske države u regionu Balkana.

Beograd, 6. decembar 2006.

POŠTOVATI VERSKE OBIČAJE SVIH, BEZ RAZLIKE

Povodom teksta objavljenog u dnevnom listu “Blic” (“Slanina u tanjiru uzburkala strasti”, 11. januar 2007.) o nezadovoljstvu roditelja dece bošnjačke nacionalnosti zato što se u dečijem vrtiću «Paša i Nataša» u Novoj Varoši serviraju obroci sa svinjskim mesom, Helsinški odbor za ljudska prava skreće pažnju da se radi o još jednom primeru diskriminacije u Srbiji čijim građanima je dobro poznato da muslimanski verski kanoni zabranjuju upotrebu svinjetine.

Odbor takođe smatra neodrživim stav Jelene Zečević, predsednice Upravnog odbora dečijeg vrtića, da se «verski običaji ne mogu sprovesti u ustanovama ovog tipa», i podseća da iskustvu Srbije nisu nepoznati primeri odvojenog spremanja obroka za pripadnike različitih veroispovesti. Ovakvi, doduše retki institucionalni primeri tolerancije i međukulturnog uvažavanja su oni pravi pokazatelji puta koji Srbija još treba da pređe da bi se pridružila zajednici demokratskih, dobro uređenih evropskih zemalja.

Podržavajući zahteve roditelja bošnjačke nacionalnosti, Helsinški odbor poziva nadležne institucije da reaguju kako bi se umesto dosadašnje diskriminirajuće prakse uvela praksa poštovanja kulturnih i verskih posebnosti svih građana Srbije.

Beograd, 15. januara 2007.

MONSTRUOZNO URUŠAVANJE SVIH SISTEMA VREDNOSTI

Ubistvo sedamnaestogodišnjeg Branka Nikolića jedno je od najmonstruoznijih svedočanstava urušenog sistema vrednosti kod velikog dela mlade generacije.

Zgrožen brutalnošću ovog zločina, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji ističe da nije dovoljno to što će nadležni organi prema izvršiocima preduzeti zakonom predviđene sankcije, jer se to već samo po sebi podrazumeva. Ono što se, nažalost, u Srbiji još uvek ne podrazumeva jeste da se odgovorne institucije moraju konačno ozbiljno posvetiti sve češćim pojavama rasizma, ksenofobije i nasilja u društvu, naročito među mladim ljudima.

Helsinški odbor još jednom upozorava da je odnos prema Romima jedan od najjasnijih indikatora fašizacije srbijanskog društva. Zato je i svirepo ubistvo mladog Branka Nikolića još jedna tragična posledica nespornosti političke elite i nesposobnosti ogromnog dela društva da raskinu sa nasleđem zločinačke prošlosti, i umesto prećutne amnestije kulture nasilja energiju mladih ljudi usmeravaju ka pozitivnim vrednostima modernog sveta.

Beograd, 31. januar 2007.

JE LI DRŽAVA SRBIJA SPREMNA DA ZAŠTITI SVE SVOJE GRAĐANE?

Napad »grupe građana« na predsednika Demokratskog udruženja Roma i aktiviste Udruženja u utorak, 6. februara o.g., kojeg su pripadnici saobraćajne policije na samo pasivno posmatrali, nego i, prema navodima svedoka, verbalno podsticali izjavama tipa »Mnogo su Cigani digli glave« još jedan je od zloslutnih događaja koji su samo u poslednjih desetak dana ilustrovali stepen fašizacije i urušenog sistema vrednosti u srbijanskom društvu.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji zahteva od nadležnih u policiji i drugih državnih organa da podrobno i odgovorno ispituju ceo slučaj koji se teško može okvalifikovati izolovanim incidentom ispoljavanja mržnje, netrpeljivosti i direktne diskriminacije prema svima koji su po nečemu drugačiji. Ovo je još jedan test na kojem će državne institucije pokazati da li je Srbija – »država Srba i ostalih građana koji u njoj žive« - u stanju da funkcioniše kao pravna država i efikasno zaštititi upravo sve svoje građane, na šta se i obavezala novim Ustavom. Test je utoliko značajniji jer su u pitanju državni činovnici i pripadnici policije, koji bi po prirodi posla i logici stvari morali biti u prvim redovima borbe protiv rasizma, ksenofobije i nasilja.

Beograd, 8. februar 2007.

SAOPŠTENJE ZA JAVNOST

Sinoć je u Bijeljini ubijen jedan od osnivača Helsinškog odbora za ljudska prava u Republici Srpskoj, profesor sociologije, Duško Kondor. Kao dugogodišnji aktivista Odbora, radio je sa mladima iz Bosne i Hercegovine, ali i regiona, na njihovom obrazovanju o ljudskim pravima, nenasilju, izgradnji poverenja i pomirenju.

Njegova tragična smrt, izazvana nemogućnošću da se uspostavi normalan tok života u Biljenini, direktna je posledica činjenice da je lokalna policija ignorisala uporne pokušaje članova Odbora da ukažu na torturu kojoj je Kondor bio izložen gotovo dve godine.

Ovaj užasni događaj opomena je svima u regionu. Činjenica da je ubijen mirovni aktivista alarm je za svako društvo, a naročito za društva u kojima, nakon teških kršenja ljudskih prava, ratnih zločina i genocida, nema nijednog relevantnog pokazatelja da se sa politikom zločina prekinulo. Praksa da se zločinci štite, smatraju herojima, da se pomaže njihovo skrivanje i to od strane onih koji treba da ih hapse, a da mirovni aktivisti ostaju nezaštićeni – mora biti prekinuta.

Ovaj događaj je još jedna garancija da će se stanje bezizlaznog propadanja nesmetano nastaviti i dalje. Stoga, apelujemo na javnost u Srbiji, kao i na sve nadležne institucije, da počnu energično da rade na sprečavanju

svih sličnih tendencija, tako što će, pre svega, jasno i glasno preći na dela koja ukazuju da se sa politikom zločina PREKINULO.

Istovremeno, apelujemo na međunarodnu zajednicu i sve njene institucije i predstavnike koji su prisutni u regionu i u Bosni i Hercegovini, da osude ovaj zločin i učine sve da se osigura hvatanje ubica. Međunarodna zajednica ne sme okrenuti glavu od ovog strašnog događaja i ostaviti nezaštićenima usamljene glasove alternative u Republici Srpskoj, već im mora pružiti adekvatnu zaštitu i podršku.

Beograd, 23. februar 2007.

PRESUDA MEĐUNARODNOG SUDA PRAVDE NE DAJE POVODA ZA SLAVLJE

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji smatra da današnja presuda Međunarodnog suda pravde u slučaju Bosna-Hercegovina protiv SR Jugoslavije ni u kom slučaju ne bi smela da bude povod za slavlje i trijumf. Naprotiv, ova presuda bi trebalo da pokrene celo društvo, a naročito njegove izabrane predstavnike, na ozbiljno promišljanje o prirodi proteklih ratova i ulozi koju je država Srbija imala u njima.

Činjenica je da je Sud većinom glasova odlučio da Srbija nije planirala da poćini genocid, niti je podstrekavala njegovo ćinjenje. Ali i ćinjenica je da je Sud isto tako većinom glasova presudio da je Srbija prekršila obavezu da spreći zloćin genocida, iako je svojim uticajem to mogla, i da nije ništa učinila po pitanju kaćnjavanja poćinioca genocida. Međutim, pored ovih ćinjenica stoji i ona najteća – da je Srbija prva država u svetu ćija je odgovornost za najteći zloćin – genocid – bila predmet rasprave jednog mećunarodnog suda.

Današnja presuda, možda više nego bilo šta do sada, otvara i druge moralne dileme na koje se mećunarodna zajednica ne bi smela oglućiti. A to je, izmeću ostalog, i pitanje odrćivosti Dejtonskog sporazuma u ovom obliku nakon javno, i od najviše sudske instance još jednom potvrćene ćinjenice da su organi Republike Srpske i Vojska RS planira i poćinili genocid – drugim rećima, da se radi o entitetu koji je nastao na genocidu.

Beograd, 26. februar 2007.

SRAMNO IZRUGIVANJE GENOCIDA

Objavljanjem specijalnog dodatka u izdanju od 12. marta ove godine, pod nazivom "Lićna karta Srebrenica" redakcija beogradskog dnevnog lista Glas javnosti je, prema vlastitom priznanju, prućila ćitaocima "na uvid zanimljiv ogleć gospodina Milivoja Ivanićevića kao prilog mogućoj raspravi o

deklaraciji u Skupštini Srbije”, a time i odgovor, kako je rečeno, “političkim zagovornicima svakojakih krivica koje se pripisuju Srbiji”.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji podseća da se u slučaju Srebrenice ne radi o “svakojakoj krivici” već o najtežem zločinu koji se prema međunarodnog konvenciji naziva genocidom. Način na koji je ovaj dnevni list reagovao na presudu Međunarodnog suda pravde je sraman, ali još uvek, nažalost nekažnjiv u srbijanskom društvu.

Zato Helsinški odbor zahteva od države Srbije da u skladu sa Konvencijom o sprečavanju i kažnjavanju zločina genocida – na osnovu koje je i proglašena krivom zbog nečinjenja – pod hitno donese zakon koji će sankcionisati svako poricanje genocida, a od novinarskih udruženja i drugih strukovnih organizacija da konačno povuku moralnu crtu između slobode izražavanja u slobodnog promovisanja kulture nekažnjivosti.

Beograd, 14. mart 2007.

PISMO EVROPSKOJ UNIJI

Vaša ekscelencijo,

Srbija se ponovo našla na političkoj agendi i Evropske unije i međunarodne zajednice i njenih institucija. Ovog puta zbog statusa Kosova. Međunarodna zajednica pokušava da nađe mehanizam koji bi privoleo Srbiju da zauzme konstruktivan stav prema tom procesu, i da otvori put za njenu integraciju u Evropu, uključujući tu i pregovore o stabilizaciji i asocijaciji sa Evropskom unijom, i to pre nego što Srbija ispuni svoje obaveze prema Međunarodnom krivičnom tribunalu za bivšu Jugoslaviju. Međutim, približavanje Srbije Evropskoj uniji i nastavak pregovora o stabilizaciji i asocijaciji nisu primarni interes i najvažniji politički cilj svih partija koje se smatraju delom “demokratskog bloka”. Ovo se pre svega odnosi na Demokratsku stranku Srbije sadašnjeg premijera Vojislava Koštunice, koja će učestvovati i u budućoj vladi, i na ostatke prethodnog režima, koji i dalje presudno utiču na razvoj događaja na unutrašnjem planu.

Nastavak pregovora o stabilizaciji i pridruživanju ne mora da podrazumeva da će puna saradnja sa Haškim tribunalom zaista biti osnovni prioritet buduće vlade.

- Ukoliko bi se pregovori o stabilizaciji i asocijaciji nastavili pre nego što Srbija izruči ratne zločince Haškom tribunalu – što je i bio razlog za prekid tih pregovora maja 2006. – politički kredibilitet Evropske unije i njenih predstavnika u Srbiji bio bi znatno potkopan. Evropska unija narušenog kredibiliteta bila bi manje efikasna u svojim zahtevima od Srbije da saraduje sa Haškim tribunalom, što je i bio slučaj tokom prve runde pregovora.

- Takav korak bi mogao imati i reperkusije u susednim zemljama. Mnogi ljudi u Bosni i Hercegovini bi se mogli osetiti povređenim, naročito

nakon presude Međunarodnog suda pravde. To bi moglo voditi ka daljem pogoršanju političke situacije u BiH. Takođe, Hrvatska i njeno stanovništvo bi se ponovo mogli osetiti izdanim od strane Evropske unije i međunarodne zajednice, imajući u vidu da je Hrvatske godinama bila izložena mnogo većem međunarodom pritisku da saraduje sa Haškim tribunalom nego Srbija. Teško je zamislivo kako se u takvim okolnostima može ostvariti regionalna saradnja kakvu bi Evropska unija želela.

- Takav korak bi mogao potkopati i nastojanja Evropske unije u drugim delovima sveta, gde koristi uslovljavanje u korist saradnje sa Međunarodnim krivičnim sudom. Sa kakvim kredibilitetom će se gledati na Evropsku uniju i njene principijelne stavove ako Evropske unije stekne reputaciju da uslovljavanje koristi kao politički instrument a potom menja svoje političke stavove bez obzira na to što ti uslovi nisu ispunjeni?

- I kada budu nastavljeni pregovori o stabilizaciji i asocijaciji spoljni faktor može da potkopa napore Evropske unije da Srbiju privoli na punu saradnju sa Haškim tribunalom. Sve aktivnija uloga Rusije u razgovorima o statusu Kosova mogla bi da bude shvaćena od strane mnogih u Srbiji kao široka podrška “srpskoj stvari”, i time znatno ohrabri protivnike pune saradnje sa Haškim tribunalom. Imajući ovo vidu, pozivamo Evropsku uniju da započne novi oblik dijaloga sa srbijanskim društvom i zvaničnicima.

- Evropska unija treba da sagleda kontekst koji je širi od tehničkih pitanja koja dominiraju pregovorima o stabilizaciji i asocijaciji. Samo istinski transformisana Srbija može da obezbedi punu saradnju sa Haškim tribunalom.

- Taj dijalog treba naročito da insistira demokratskoj dimenziji Srbije i njenom ispunjavanju političkih kriterijuma za proces evropeizacije. To je jedini način da se potstaknu reformski procesi koji su sada zaustavljeni, a institucije ojačaju i demokratizuju.

- Takođe, krug učesnika u takvom dijalogu Evropske unije i Srbije treba proširiti predstavnicima civilnog društva, omladine, malih i srednjih preduzeća, proevropski orijentisanih partija (uključujući one koje su nedavno ušle u srpski parlament) i profesionalnih udruženja. To bi doprinelo jačanju “unutrašnjeg” pritiska za evropeizacijom i ograničilo monopol vlade na komunikaciju sa Evropskom unijom i pogrešnu interpretaciju njenih poruka i namera. Takođe bi doprinelo širem prihvatanju evropskih vrednosti u Srbiji i njihovom razumevanju kao načina za ostvarivanje interesa svakog pojedinačnog građanina.

Iskreno Vaši,

Sonja Biserko, Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji

Jadranka Jelinčić, Fond za otvoreno društvo

Biljana Kovačević-Vučo, Komitet pravnika za ljudska prava

Obiad Savić, Beogradski krug

Beograd, 30. mart 2007.

**NOVINAR DEJAN ANASTASIJEVIĆ
NA METI ATMOSFERE LINČA**

Pokušaj ubistva novinara Dejana Anastasijevića u noći 14. aprila mnogo je indikativniji od još jednog terorističkog napada na slobodu izražavanja – jer, meta je ovog puta bio jedan hrabar novinar koji ne samo da je autentično svedočio o suđenju ubicama navodno paravojne jedinice „Škorpioni“, već se svojevremeno i lično pojavio kao svedok optužbe na suđenju Slobodanu Miloševiću. Dejan Anastasijević je očito bio još jedna prepreka interpretaciji ratova na prostoru bivše Jugoslavije prema dominantnoj matrici koja je dopušta bilo kakvo dovođenje zločina počinjenih «u ime nacije» sa državnim institucijama.

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji zahteva od nadležnih organa da pod hitno otkriju počinioce, i do kraja istraže pozadinu napada i njegove nalogodavce. U suprotnom, Srbija će sve dublje tonuti u politiku zločina od koje se njena politička elita nikada eksplicitno nije ogradila, i sve više gubiti legitimacijsku osnovu za uključivanje u društvo civilizovanih evropskih zemalja.

Uz duboku zabrinutost zbog ovog gnusnog napada, Helsinški odbor podseća da već duže vreme upozorava ovdašnju javnost na atmosferu linča protiv svih koji drugačije misle i usuđuju se da to javno kažu.

Beograd, 15. april 2007.

DOKUMENTARNA SERIJA U PRODUKCIJI
HELŠINŠKOG ODBORA
ZA LJUDSKA PRAVA U SRBIJI

Pogled u prošlost **Srbija 1965 - 1991.**

AUTOR:
Izabela Kisić

KONSULTANT NA SCENARIJU:
Sonja Biserko

SNIMATELJI:
Miloš Radivojša, Rade Radivojša i Hakija Topić

ASISTENT SNIMATELJA:

Draško Begović

MONTAŽER:

Dragoslav Mihajlović

IZVRŠNI PRODUCENT:

Bojan Anđelić

REDITELJ:

Zlatko Paković

***Snimanje serijala pomoglo je Savezno ministarstvo inostranih poslova
Savezne Republike Nemačke u okviru projekta
"Suočavanje s istinom 2002"***

COPYRIGHT:

Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
Zmaj Jovina 7, 11000 Beograd, SCG
tel. +381 11 3032 408; fax: +381 11 2636 429
e-mail: biserkos@eunet.yu;
http: //www.helsinki.org.yu

2003.

DESET 60-MINUTNIH EPIZODA DOKUMENTARNE SERIJE POKUŠAJ SU DA SE BLIŽE OBJASNE KLJUČNI DOGAĐAJI IZ NEPOSREDNE PROŠLOSTI, KOJI SU – DIREKTNO ILI INDIRECTNO – DOVELI DO SLOBODANA MILOŠEVIĆA I JUGOSLOVENSKE SUNOVRATA

"Reforma 1965"

Kada su i zašto prekinuti procesi demokratizacije i decentralizacije zemlje? Da li je već tada nagovešten raspad Jugoslavije? Sukob modernih i konzervativnih, reformskih i antireformskih, centralističkih i federalnih snaga od šezdesetih dominira Savezom komunista Srbije, ali i srpskim društvom u celini. Studentski bunt 1968. i grupa Praxis. Period ključan za razumevanje procesa koji su doveli do raspada jugoslovenske države i ratova.

"Uspori i pad liberala"

Kao odgovor na težnje rukovodstava republika bivše Jugoslavije za sve većom samostalnošću, u srpskim intelektualnim krugovima javljaju se zahtevi za integracijom svih Srba, uglavnom na kulturnom planu. U isto vreme u Srbiji se pojavljuje alternativa i unutar komunističke partije, poznata kao liberali. Liberali rešenje za međunacionalne odnose vide u samostalnijem razvoju i većoj decentralizaciji Srbije, i doslednoj federalizaciji Jugoslavije.

"Otvaranje srpskog pitanja"

Krug oko književnika Dobrice Ćosića i grupa Praxis – jedni otvaraju srpsko nacionalno pitanje, drugi zagovaraju jugoslovenstvo. Krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih sličnost dve opozicione grupacije je nesporna – kritika jugoslovenskog socijalističkog sistema. Mnogi Jugoslaveni postaju Srbi. Koncept unitarne Jugoslavije prelazi u ideju o kulturnom jedinstvu srpskog prostora. Prilikom prijema u punopravno članstvo Srpske akademije nauka i umetnosti 1977. godine, Ćosić drži slovo koje se od tada nadalje uglavnom interpretira kroz samo jednu rečenicu – "Srbi su pobednici u ratu, a gubitnici u miru".

"Ustav 1974"

Centralistički model upravljanja je definitivno potrošen. Debata koja prethodi donošenju ustava – sve učestalije se javno govori o Jugoslaviji kao veštačkoj tvorevini, kao tamnici srpskog naroda. Ustav '74 - poslednji pokušaj da se kroz federalno uređenje sačuva višenacionalna zajednica, ali i jedan od uzroka njenog raspada. Ustav ne garantuje političke slobode i tržišnu ekonomiju, ali uspostavlja institucije koje treba da zamene Tita. Pokrajine dobijaju vlastite ustave i po svojim ingerencijama praktično su izjednačene sa republikama. Snažan otpor dominantne kulturne i političke elite većinskog srpskog naroda.

"Zakruživanje nacionalnog programa"

Početak osamdesetih - intelektualne elite počinju kampanju za slobodu govora, koja okuplja intelektualce iz cele bivše Jugoslavije. Jezgro vodećeg opozicionog kruga, Slobodnog univerziteta, čine profesori iz grupe Praxis. Sredina osamdesetih – srpsku javnu scenu počinju da osvajaju intelektualci koji, u predvečerje raspada zemlje i ratova, kao jedinu alternativu nude nacionalnu državu svih Srba. Zakružuje se koncept koji, dolaskom Slobodana Miloševića na vlast, postaje državna politika.

"Dogmatizacija partije"

Druga polovina osamdesetih u bivšoj Jugoslaviji - ekonomska kriza, narasli dugovi, inflacija, nezaposlenost. Memorandum Srpske akademije nauka i umetnosti, prvi pisani program i viđenje jugoslovenske krize, koji promovise nacionalno jedinstvo srpskog naroda i van Republike Srbije i pokrajina. U Sloveniji i Hrvatskoj, kao i u pokrajini Kosovo, jačaju tendencije ka većoj samostalnosti. U poslednjoj deceniji komunizma u Istočnoj Evropi, u Srbiji pobeđuje autoritarni koncept. Dogmatska struja u Savezu komunista Srbije, koja na Osmoj sednici poražava politiku kompromisa, ulazi u isto kolo sa nacionalističkim, opoziciono orijentisanim kulturnim elitama.

"Homogenizacija"

April 1987. - Slobodan Milošević odlazi u Kosovo Polje i poručuje: "Niko ne sme da vas bije". Juna 1989. na Gazimestanu objavljuje svoje viđenje krize: "Šest vekova posle kosovske bitke ponovo smo u bitkama, one nisu oružane, mada ni takve nisu isključene". Berlinski zid je srušen. Umesto reforme političkog i ekonomskog sistema, srpska vlast, kulturne elite i vodeće opozicione stranke nastale 1990. praktično postižu konsenzus oko koncepta Velike Srbije.

"Kosovo"

Emancipacija albanskog naroda na Kosovu nakon Drugog svetskog rata i istorijat kosovske autonomije. Zašto kosovski Albanci 1968. traže republiku? Zašto se iseljavaju Srbi i Crnogorci? Kako su srpske vlasti gušile svaku pobunu Albanaca. Represija prema političkim zatvorenicima najizraženija je upravo na Kosovu. Ukidanje autonomije Kosova nakon neviđene antialbanske kampanje tokom osamdesetih godina.

"Uloga Jugoslovenske narodne armije"

Reorganizacija JNA i rasformiranje teritorijalne odbrane osamdesetih. Srbija se priprema za rat. Vojni vrh procenjuje da je Milošević "jedini zagovornik" SFRJ, a time i njenih interesa. Armija se udaljava od drugih jugoslovenskih republika, pretvara u srpsku vojsku i igra ključnu ulogu u raspadu Jugoslavije.

"Međunarodna zajednica i jugoslovenska kriza"

Međunarodna zajednica pokušava da sačuva Jugoslaviju – da li i kako? Nemačka i Vatikan priznaju nezavisnu Hrvatsku, ali pod određenim uslovima. CIA predviđa raspad Jugoslavije. Konferencija u Hagu – poslednji pokušaj međunarodne zajednice da spreči rat na teritoriji SFRJ. Paralelno se otvaraju mogućnosti za uključivanje SFRJ u evroatlantske organizacije i programe - Savet Evrope, PHARE, Evropska banka za obnovu i razvoj, proces pridruženja Evropskoj zajednici...

Srpska pravoslavna crkva i raspad Jugoslavije

AUTOR:
Izabela Kisić

KONSULTANT NA SCENARIJU:
Sonja Biserko

SNIMATELJI:
Miloš Radivojša, Rade Radivojša

ASISTENT SNIMATELJA:
Zoran Živković

MONTAŽER:
Dragoslav Mihajlović

REDITELJ:
Zlatko Paković

***Snimanje serijala pomogla Fondacija Heinrich Böll
 u okviru projekta "Religija i ljudska prava"***

COPYRIGHT:
Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji
 Zmaj Jovina 7, 11000 Beograd, SCG
 tel. +381 11 3032 408; fax: +381 11 2636 429
 e-mail: biserkos@eunet.yu;
 http: //www.helsinki.org.yu

2006.

Izdavaštvo

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
	Hate Speech as Freedom of Speech		1995.
	In the Name of Humanity (Collect. of documents)		1996.
	Srpskohrvatski odnosi i problem izbeglica (Beograd, 30-31. januar 1997)		1997.
	Lex, pištaljke i laži		1997.
	Pucanje duše	Janja Beč	1997.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Ulcinj, 23-25. jun 1997. / Dialogu Serbo-Shqiptar Ulqin, 23-25. qershor 1997.		1997.
	Radikalizacija društva u Srbiji		1998.
	Radicalisation of the Serbian Society		1998.
Dokumenti	Samoopredeljenje između autonomije i otepljenja / Vetëvendosja midis autonomisë dhe shkëputjes	Milenko Marković ed.	1998.
Dokumenti	Kosovo: pravo i politika - Kosovo u normativnim aktima pre i posle 1974. godine / Kosovo: Law and Politics - Kosovo in Normative Acts before and after 1974		1998.
Dokumenti	Međunarodna zajednica i Kosovo Zbirka relevantnih dokumenata / International Community and Kosovo Collection of Relevant Documents		1998.
	Građanin u pravnom sistemu SRJ	Grupa autora	1999.
Dokumenti	Srpsko-albanski dijalog Bgd, 21-22 nov. 1998. / Dialogu Serbo-Sqiptar Bgd, 21-22 Nën. 1998.		1999.
	Radnici i sindikati u Srbiji / Workers and Trade Unions in Serbia		2000.
	Manjine u Srbiji		2000.
	Minorities in Serbia		2000.
	Ka svetu bez mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2000.
	I jugoslavija konačno protiv mina	YU kampanja za zabranu antipersonalnih mina	2001.
	Izbeglice u Srbiji: Između integracije i mogućeg povratka / Refugees in Serbia: Between Integration and Sustainable Return	Vladimir Ilić	2001.
	Ljudska prava u Srbiji 2000	Godišnji izveštaj	2001.

	Human Rights in Serbia 2000	Annual Report	2001
	Ljudska prava u tranziciji – Srbija 2001	Godišnji izveštaj	2002.
	Human Rights in transition – Serbia 2001	Annual Report	2002
	Ljudska prava u senci nacionalizma – Srbija 2002	Godišnji izveštaj	2003.
	Human Rights in the Shadow of Nationalism – Serbia 2002	Annual Report	2003
Dokumenti	Vojna tajna (1 i 2)	Vladan Vljaković	2004.
	Ljudska prava i odgovornost – Srbija 2003	Godišnji izveštaj	2004.
	Human Rights and Accountability – Serbia 2003	Annual Report	2004
	Odabrani eseji (1)	Mladi autori	2004.
	U potrazi za građanskim identitetom – 10 godina Helsinškog odbora u Srbiji	Grupa autora	2004.
	Izveštaj o antipersonalnim minama u SCG		2004.
	Kosovo – Lanac uzroka (1225 p.n.e. – 1991) i posledica (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Kosovo – A Chain of Causes (1225 B.C. – 1991) and Consequences (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Kosova – Zinxhiri i shkaqeve (1225 B.C. 1991) dhe i pasojave (1991-1999)	FAMA International Tim	2004.
	Ljudska prava i kolektivni identitet – Srbija 2004.	Godišnji izveštaj	2005.
	Human Rights and Collective Identity – Serbia 2004	Annual Report	2005.
Dokumenti	Svedočenje pred Specijalnim sudom Vladimira Popovića na suđenju za ubistvo Zorana Đinđića	Vladimir Popović	2005.
	Sigurnost građana u nedovršenoj državi – Srbija 2005	Godišnji izveštaj	2006
	Human Security in an Unfinished State – Serbia 2005	Annual Report	2006
	Odabrani eseji (2)	Mladi autori	2005.
	Odabrani eseji (3)	Mladi autori	2006.
	Evropska konvencija o ljudskim pravima – praktična primena	Priručnik	2007

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
Helsinske sveske 1	Srpska elita	Grupa autora	2000
Helsinki Files 1	Serbian Elite	Group of authors	2000
Helsinske sveske 1	Srpska elita / drugo izdanje	Grupa autora	2001
Helsinki Files 1	Serbian Elite / second edition	Group of authors	2001
Helsinske sveske 2	Potencijal za promene	Grupa autora	2000
Helsinki Files 2	Potential for Changes	Group of authors	2000
Helsinske sveske 3	Rusija, Srbija, Crna Gora	Grupa autora	2000
Helsinki Files 3	Russia, Serbia, Montenegro	Group of authors	2000

Helsinske sveske 4	Individualna i kolektivna prava manjina	Izlaganja sa ok. stola	2001
Helsinki Files 4	Individ. and Collect. Rights of Minorities	Round-table speeches	2001
Helsinske sveske 5	"Otpor" – više ili manje od politike	V. Ilić	2001
Helsinki Files 5	"Otpor" – in or beyond Politics	V. Ilić	2001
Helsinske sveske 6	Slučaj Ivan Stambolić	Dokumenti	2001
Helsinki Files 6	Case of Ivan Stambolić	Documents	2001
Helsinske sveske 7	Haški tribunal: naš nesporazum sa svetom	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinki Files 7	The Hague Tribunal: Discord between us and the world	M. Despot, V. Ilić	2001
Helsinske sveske 8	Manjine i izbeglice u Vojvodini	V. Ilić	2001
Helsinki Files 8	Minorities and refugees in Vojvodina	V. Ilić	2001
Helsinske sveske 9	U trouglu državne sile – vojska, policija, paravojska	Grupa autora	2001
Helsinki Files 9	In the triangle of the state power	Group of authors	2001
Helsinske sveske 10	Nenaučena lekcija – srednjoevropska ideja i srpski nacion. program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinki Files 10	Unlearnt lesson – centraleuropean idea and serb national program	C. Ingrao, L. Vrkatić	2001
Helsinske sveske 11	Balkanski Rašomon – istorijsko i literarno viđenje raspada SFRJ	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinki Files 11	The Balkans Rachomon – historiography and literature on dissolution of SFRY	T. Kuljić, O. Milosavljević, O. Manojlović-Pintar	2002
Helsinske sveske 12	Tranzicija i manjine	Izlaganja sa ok. stola	2002
Helsinki Files 12	Transition and Minorities	Round-table speeches	2002
Helsinske sveske 13	Prošlost kao izazov pravu	Vladimir Vodinelić	2002
Helsinki Files 13	The past as Challenge to the Law	Vladimir Vodinelić	2002
Helsinske sveske 14	Vlasi ili Rumuni iz istočne Srbije i "Vlaško pitanje" / Rumanii sau Romanii din Serbia de rasarit...	Dragomir Dragić	2002.
Helsinske sveske 15	Nacionalne manjine i pravo	Grupa autora	2002.
Helsinki Files 15	National Minorities and Law	Group of Authors	2002
Helsinske sveske 16	Tačka razlaza (povodom polemike vođene na stranicama lista "Vreme" od 1. 08. do 21. 11. 2002)	-	2002.
Helsinske sveske 17	Kako do evropskih standarda (zatvori u Srbiji 2002-2003)	-	2003.
Helsinki Files 17	How to Attain European Standards (The Situation of Serbian Prisons 2002-2003)	-	2003.
Helsinske sveske 18	Oltar i kruna	Bojan Aleksov, Dragoljub Jovanović	2004.

<i>Helsinške sveske 19</i>	Između načela i prakse (položaj "malih" i "velikih" manjina u Srbiji)	Izlaganja sa okrugl. stola	2004.
<i>Helsinške sveske 20</i>	Rasplitanje kosovskog čvora – pogled sa obe strane (na srpskom, albanskom i engleskom jeziku)	Fahri Musliu i Dragan Banjac	2005.
<i>Helsinške sveske 21</i>	Srpsko-albanski dijalog 2005. – budući status Kosova	Izlaganja sa okruglog stola	2005.
<i>Helsinške sveske 22</i>	Srbija između ustava i ustavnosti	Marijana Pajvančić	2005.
<i>Helsinške sveske 23</i>	Žene i deca – Srbija u modernizacijskim procesima XIX i XX veka	Zbornik	2006.
<i>Helsinške sveske 24</i>	Vojvođanski identitet	Izlaganja sa ok. sto.	2006.
<i>Helsinške sveske 25</i>	Ljudi na margini – Ljudska prava u psihijatrijskim bolnicama (srpski i engleski)	Izveštaj (grupa autora)	2007.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
<i>Svedočanstva 1</i>	Ljudi, događaji i knjige	Latinka Perović	2000.
<i>Svedočanstva 1</i>	Ljudi, događaji i knjige / 2. izdanje	Latinka Perović	2000.
<i>Svedočanstva 2</i>	Ima li rezonance	Novak Pribičević	2000.
<i>Svedočanstva 3</i>	Hronika međunarodne izolacije	Milan Šahović	2000.
<i>Svedočanstva 4</i>	Put u varvarstvo	Srđa Popović	2000.
<i>Svedočanstva 5</i>	U raskoraku sa svetom	Milivoje Maksić	2001.
<i>Svedočanstva 6</i>	Portreti	Slobodan Inić	2001.
<i>Svedočanstva 7</i>	Svet i jugoslovenska kriza	Ljubivoje Aćimović	2001.
<i>Svedočanstva 8</i>	Katarza i katarakta	M. Stanislavljević	2001.
<i>Svedočanstva 9</i>	Glib i Krv	Bogdan Bogdanović	2002.
<i>Svedočanstva 10</i>	Koren zla	Ivan Stambolić	2002.
<i>Svedočanstva 11</i>	Poslednja šansa za Jugoslaviju	Haška konferencija	2002.
<i>Svedočanstva 12</i>	Druga Srbija – 10 godina posle	Zbornik	2002.
<i>Svedočanstva 13</i>	Kosovo: realnost i mit	Ilija Đukić	2003.
<i>Svedočanstva 14</i>	Hronika uzaludnog otpora	Slobodan Beljanski	2003.
<i>Svedočanstva 15</i>	Krhka srpska vertikala	Marko Nikezić	2003.
<i>Svedočanstva 16</i>	Ispisivanje vremena, u međuvremenu	Laslo Vogel	2003.
<i>Svedočanstva 17</i>	Poslednja instanca (1, 2 i 3)	Srđa Popović	2003.
<i>Svedočanstva 18</i>	Srbija na orijentu	Sonja Biserko	2004.
<i>Svedočanstva 19</i>	Srbija i svet: Između arogancije i poniznosti	Živorad Kovačević	2004.
<i>Svedočanstva 20</i>	Milošević vs Jugoslavija (1 i 2)	Zbirka dokumenata	2004.
<i>Svedočanstva 21</i>	Izbeglice – žrtve etničkog inženjeringa	Grupa autora	2004.
<i>Svedočanstva 22</i>	Srebrenica: Od poricanja do priznanja	Zbirka dokumenata	2004.
<i>Svedočanstva 23</i>	Etnologija svakodnevnog života	Aleksandar Bošković	2005.
<i>Svedočanstva 24</i>	Dubrovnik: "Rat za mir"	Zbirka dokumenata	2006.
<i>Svedočanstva 25</i>	Zoran Đinđić: Etika odgovornosti	Zbornik	2006.
<i>Svedočanstva 26</i>	Kovanje antijugoslovenske zavere (1i2)	Zbirka dokumenata	2006.
<i>Svedočanstva 27</i>	BiH: jezgro velikosrpskog projekta	Zbirka dokumenata	2006.

Edicija	Naziv	Autor(i)	God. izd.
<i>Ogledi 1</i>	U tradiciji nacionalizma ili stereotipi srpskih intelektualaca XX veka o "nama" i "drugima"	Olivera Milosavljević	2002.
<i>Ogledi 2</i>	<i>Politika</i> i politika	Miodrag Marović	2002.
<i>Ogledi 3</i>	Prevladavanje prošlosti (uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka)	Todor Kuljić	2003.
<i>Ogledi 4</i>	Srpska konzervativna misao	Mirko Đorđević (ed.)	2003.
<i>Ogledi 5</i>	Srpski ratovi rečima 1884-2000	Mihailo Bjelica	2003.
<i>Ogledi 6</i>	Potiskivanje i poricanje antisemitizma – Sećanja na vladiku Nikolaja Velimirovića u savremenoj srpskoj pravoslavnoj kulturi	Jovan Byford	2005.
<i>Ogledi 7</i>	Potisnuta istina. Kolaboracija u Srbiji 1941-1944.	Olivera Milosavljević	2006.
<i>Ogledi 8</i>	Između anarhije i autokratije. Srpsko društvo na prelazima vekova (XIX-XXI)	Latinka Perović	2007.